

SLOVANSKÉ STAROŽITNOSTI

BĚŽNÝ SVAZEK Č. XI.

L. NIEDERLE

SLOVANSKÉ STAROŽITNOSTI

ODDÍL KULTURNÍ

ŽIVOT STARÝCH SLOVANŮ

DÍLU III. SVAZEK 2.

V PRAZE

NÁKLADEM BURSÍKA & KOHOUTA,

knihkupců České university v Praze a České Akademie pro vědy, slovesnost a umění,
a s podporou ministerstva školství a národní osvěty.

1925

ŽIVOT STARÝCH SLOVANŮ

ZÁKLADY KULTURNÍCH STAROŽITNOSTÍ SLOVANSKÝCH

DÍLU III. SVAZEK 2.

NAPSAL

L. NIEDERLE,

PROFESOR KARLOVY UNIVERSITY

V PRAZE

NÁKLADEM BURSÍKA & KOHOUTA,

knihkupců České university v Praze a České Akademie pro vědy, slovesnost a umění,
a s podporou ministerstva školství a národní osvěty.

1925

Tiskem Pražské akciové tiskárny.

ÚVODEM.

Tímto svazkem končím svou práci při vydání Slovanských Starožitností a Života starých Slovanů. Svazek poslední, který zbývá a obsahuje kapitolu věnovanou počátkům právních a sociálních zřízení u Slovanů, vydá podle slibu již oznámeného p. Dr. Karel Kadlec, profesor slovanského práva na Karlově universitě. Staré slovanské právo je samostatnou vědeckou disciplinou, tak rozsáhlou, že jsem nebyl s to, abych se do ní zapracoval, zejména do jejího srovnávacího materiálu z doby pozdější, do té míry, jak ráz Života Slovanů vyžaduje. Prof. Kadlec je autoritou nad jiné významnou a poskytne v příslušném svazku zajisté mnohem více, než bych mohl poskytnouti sám.

Jinak mám za povinnost, konče dílo, ὦ ἔπι πόλλ' ἐμόγησα, poděkovati v prvé řadě ministerstvu školství a národní osvěty, dále České akademii věd, které občasnými podporami je umožnily, a v druhé řadě neméně i svému nakladateli p. Fr. Kohoutovi, jenž po celou dlouhou dobu jeho vydávání vycházel vždy mým přáním ochotně vstříc.

V Praze v lednu 1925.

L. NIEDERLE.

KAPITOLA X.

OBCHOD V ZEMÍCH SLOVANSKÝCH.

I. Historický úvod. Obchod v době předhistorické, v době římské a rozkvět v době arabské. II. Předměty obchodu importního a exportního. Obchod s otroky a Židé. III. Cesty obchodní, trhy a obchodníci. IV. Technické prostředky obchodu. Úprava cest (mosty, hráze, voloky). Prostředky dopravní (saně, vozy, lodi). V. Obchodní platidla a váhy.

I.

Obchod v době předhistorické.

Pro kulturu té které země a národa v ní bydlícího měl vždy nesmírný význam obchod, který do kraje přicházel nebo jím procházel. Rozkvět kultury ve velké míře, ba někdy i v největší míře, více než čím jiným, bral podnět a látku právě z obchodu, a jestliže se stará kultura germanská, řecká, italská vyvinula bohatěji a stará slovanská zůstala chudší, jest toho příčinou nejen různé nadání národa, nejen různost podmínek životních a produktivnosti země rodné, nýbrž i z velké míry intensita mezinárodního obchodu.

Máme neklamná svědectví archaeologická, že zákarpatské končiny mezi Vislou a Dněprem, v nichž se nalézala kolébka národa slovanského, měly obchodní styky s cizinou už od dob dávných, nejméně od konce III. tisíciletí př. Kr. Styky tyto můžeme sledovati i později, ale až do doby císařství římského, v níž se válkami prvních císařů na Dunaji a zejména dobytím Dacie od Trajana r. 106 otevřelo Zákarpatí římskému obchodu, byly styky tyto poměrně nepatrné, mnohem menší těch, které mělo Germanstvo soustředěné v zemích nordických a mezi ústím Vesery a Visly, kamž už od pravěku směřovaly nejdůležitější dráhy obchodní od Dunaje po Labi a Odře a od západu přes Rýn a po moři. Obyvatelé této pravěké Germanie dostali se do obchodních styků s jihem a s Orientem už v neolithu a v první době kovové, t. zv. bronzové; stará bohatá germanská industrie vděčí za svůj znamenitý rozvoj namnoze jen popudům z jihu přišlým. Také později v době

železné neustalo zde obchodní spojení s Uhry, se Švýcary, s Italií a v posledních stoletích předkřesťanské éry i s Gallií a přes ni i se Středozemním mořem.[1]

Obdobné styky současné, jež vykazuje Zákarpatí, nesnesou s tím srovnání. Jsou mnohem nepatrnější. Slovanský pranárod, který seděl mezi Vislou a Dněprem, neměl toho spojení jako Germani a neměl pak ovšem ani těch kulturních a uměleckých popudů ke zvýšení svého vlastního blahobytu. Obchod byl nepatrný. Kupci mnohem řidčeji se odvažovali se svými soumary, později i s hrubými, těžkými vozy přes hvozdy karpatské nebo po lodích od Visly na východ do lesnatých a z části velice neschůdných končin praslovanské kolébky. Jen po Dněstru nebo Bugu nahoru, jak se podobá, ozval se častěji zpěv lodních posádek a s nimi čilejší ruch obchodní, ale ani ten nevnikl hluboko do slovanského vnitrozemí. Jinde pak bylo ticho a tím se stalo, že památek, jež by nám dosvědčovaly obchodní styky Praslovanů s antickým jihem a s Orientem, před dobou římskou je pramálo. Ještě tak v době neolithické, když obchod s baltickým jantarem počal se rozmáhati po dráze oderské a vislanské k střednímu Dunaji a odtud k Adriatickému moři, znamenáme, že zabočil někdy i do Zákarpatí a až do střední Rusi, kde se rovněž objevuje dosti jantarových věcí v nálezech,[2] ale mimo sledy tohoto jantarového obchodu je ostatních památek málo: tu a tam nějaký typický nástroj pazourkový, nebo z jihu nějaká mušle ze Středozemních moří (Cypraea moneta, Cypraea pantherina a Cyclonassa neritea) objevená v Haliči. Domácí obchodníci prodávali hlavně kožišiny, med, vosk, a zajisté i sůl byla již důležitým předmětem směnným.

---

[1] Srv. *Wieberg C.* Der Einfluß der class. Völker auf den Norden (Deutsch von J. Mestorf). Hamburg 1867, *Genthe* Völkerverkehr am Pontus und im Nordosten Europas. Correspondenzblatt. anthr. Ges. 1875, VIII, *A. Götze* Über den neol. Handel. Festschrift für A. Bastian. Berl. 1896, *G. Kossinna* Vorg. Handel in Mitteleuropa (I. Erg. Bd. zum Mannus 1909), *Montelius O.* Handel der Vorzeit (Praeh. Zs. II. 249), *Varges* Der deutsche Handel von der Urzeit bis zur Entstehung des Frankenreiches. Progr. Ruhrort 1903.

[2] Jantar vyskytuje se hojně nejen v Prusku, ale občas i v Poznaňsku, Slezsku, v Podolí a Volyni (*Niederle* SS. I. 450, 453) a provází konstantně 3 (resp. 2) proudy nordické a šňůrové keramiky, které Kossinna sledoval od jižní Odry a Slezska přes Vislu k Dněpru (Mannus I. 76, *Niederle* SS. IV. 216). V střední Rusi se objevuje jantar v kultuře taťjanovské (doby přechodní). Srv. *Tallgren* L'âge du cuivre 3, 10, 11, 20, *Niederle* SS. l. c.). Velký nález jantaru učiněn byl u Kočanského, vých. od Velkého Novgorodu (Зап. арх. Petr. V. 1, 22). O nálezech domácího jantaru srv. dále stať o jantaru v obchodu slovanském.

Tak bylo na konci doby neolithické. Co bychom však čekali, že se po ní dostaví: totiž intensivní obchod s kovy, hlavně s mědí a bronzem v cizině hotoveným, — to se v Zákarpatí neobjevilo. Vidíme sice, že tam přicházely věci rázu uherského, hlavně meče (s českou oblastí styků nebylo), které byly přinášeny nejvíce průsmykem užockým a jablonickým,[1] vidíme i jednotlivé věci původu západního, italského, řeckého, našel se depot nordických věcí v Bessarabii a rovněž jsou tu a tam sledy dílen kovolitců, kteří všichni byli cizinci a přišli za obchodem.[2] Ale všeho toho je poměrně tak málo, že ruská archaeologie nechtěla dlouho uznávati a z části dosud neuznává zvláštní doby bronzové v jižním a západním Rusku — ovšem neprávem,[3] — a ještě se to týká namnoze končin, v nichž v té době nemůžeme předpokládati sídla Slovanů. Ani obchod mezi Finnským zálivem a Urálem nedotýkal se tehdy zemí praslovanských.

Podobný obraz skýtá nám doba skythosarmatská, která je zároveň dobou rozkvětu obchodu řeckého do severních krajů pontských. Tu vidíme již větší rozmach obchodní. Z řeckých kolonií, zprvu z Olbie a Chersonesu, potom i z Pantikapaia a j., dále z ionských měst pobřežních přivážely se výměnou za produkty Skythie a jejího vnitrozemí spousty věcí původu řeckého, hlavně keramiky a šperky, ale opět jen po jižní okrajinu východních Slovanů.[4] Dále do jejich vnitrozemí tento obchod stále nešel. Také soudobého vlivu italského a alpského (hallstattského), který se tak uplatnil na západě u Germanů, Gallů a Illyrů, v Závislí je málo,[5] a rovněž slabé jsou vlivy pozdější kultury laténské, jež ovládala silně současnou Germanii. Tu a tam se objeví opět severní jantar, z jihu mušle *kauri*, nebo sekerka a sponka rázu řeckého, italského nebo hallstattského, nějaká bronzová nádoba z dílny etruské, přílba

---

[1] *Montelius O.* Archiv f. Anthr. XXVI. 470 sl., *Wl. Antoniewicz* Miecze bronzowe znal. w Galicji (Przegl. arch. 1919. 28) a *Niederle* SS. IV. Že uherské výrobky šly po Visle až k Baltickému moři, dosvědčuje vedle stylu forem i chemické složení bronzů, obsahujících antimon, který v Uhrách tam dávali. Srv. Věstník SS. I. 63.

[2] SS. IV. 220.

[3] SS. IV. 217.

[4] Srv. SS. IV. 223. Nálezy tohoto rázu jdou do Kijevska, Poltavska a k Voroněži. Jinak srv. *Tomaschek* Kritik der ältesten Nachrichten etc. Sitzungsber. Akad. Wien 1888. 723.

[5] Výjimkou je velice zajímavý proud keramiky z bosenského Posáví, ale také ten vnikl jen do volyňského okraje skythských kurhanů. Srv. SS. IV. 227.

protoetruská, z Orientu pak občas skleněné perly aegyptské, závěsný skarabeus, nebo i malý idólek nějakého boha aegyptského nebo hittitského,[1] ba u vsi Pněvičů jižně Smolenska (mohylev. gub.) našel se docela balvan, pomník Baalův, s nápisem prý foenickým[2] — ale to je vše. V této době počínáme shledávati ohlasy obchodu i v historii. Sem bych aspoň vřadil zprávu o jantaru ze země Venetů, jež se vztahují na severní slovanské Venedy, i když je zpravodajové matou s Venety adriatickými. Staří měli totiž zprávy, že jantar pochází ze země Venetů, kteří jej dali do obchodu, — ale nevědouce dlouho nic o severních Venetech, při Baltickém moři, kde se jantar především dobýval u zálivu Venedského (Ptol. III. 5, 7) východně od ústí Visly, pletli si dlouho tyto Venety s Venety v sev. Italii a Vislu s Eridanem — Pádem, přičítajíce export jantaru těmto italským, ač u nich žádného jantaru nebylo.[3] Že je to omyl, ukázal jsem již v prvém svazku svých Slov. Starožitností na str. 191 sl.

Rovněž máme několik zpráv o starém obchodu mezi Řeckem a jižní Rusí jdoucím i do vnitrozemí.[4] Řečtí kupci dojížděli do přímořských kolonií, aby nakupovali otroků, solených ryb, kožišin a hlavně obilí za produkty svých zemí: víno, umělecké i praktické výrobky a peníze, a že se pouštěli ode dávna do vnitrozemí, svědčí Herodotova zpráva (IV. 108, 109) o Řecích v městě Gelonu v zemi budinské, kterou bych kladl mezi střední Dněpr a Don.[5] O přítomnosti řeckých kupců na cestách k Baltickému pobřeží svědčí mince řecké (hlavně z Olbie a Kyziku), nalezené v Ukrajině, Po-

---

[1] Srv. sošku Isidy z Malachowa v Poznaňsku (Alb. zab. III. tab. 57), a hittitskou figurku z Memelu (*Ebert* Südrussland im Altert. 78).

[2] *Wankel* Erratischer Granitblock mit phöniz. Inschrift bei Smolensk gef. (Mitth. anthr. Ges. Wien 1876) 129. O osudu a vědeckém posouzení tohoto kamene není mi nic více známo, ale vyobrazuje jej jako věc neznámého původu ještě A. Spicyn Арх. развѣдки. Petr. 1908, 79.

[3] Tak Herodot III. 115, Hesiod frg. ed. *Marckscheffel* 355 a ještě Plinius XXXVII. 43.

[4] O tomto obchodu je značná literatura. Srv. *Peyssonel* Traité sur le commerce de la mer Noire. (Paris 1787), *L. Preller* Über die Bedeutung des Schwarzen Meeres für den Handel und Verkehr der alten Welt (Dorpat 1843), *Zaluski* Slowo o stosunkach handl. Scytii zach. (Lvov 1857), *Miščenko* Кiев. Изв. 1878, Чтенія Общ. Нестора II. 1878, 87, *Latyšev* Мат. по арх. Россiи IX. 11, Олбія (ЖМНП. 1887 I, 2 sl.), *Mair* Skythen II. 36, 44, 57, *Reinach* Mithridates 51, *Tomaschek* Kritik der Nachr. Herodots (MWAG. XVII, Sitzungsber. 70). *Hruševskyj* Ист. Укр. I. 356, Кiев. Русь I. 111 (zde literatura další).

[5] Srv., co jsem obšírně vyložil v SS. I. 275 sl.

dolí, Poznaňsku a Prusku, zejména poklad odkrytý r. 1832 v Szubině v kraji poznaňském nebo ohromný poklad nalezený u Libavy.[1] Naopak zase svědčí stará tradice o Hyperborejcích, kteří putovali navštěvovat řecké chrámy,[2] že i ze severu přicházeli lidé na břehy jižních moří, především ovšem na slavné trhy olbijské. I v době, kdy staroslavná Olbia, vydaná stálým útokům nepřátelských nomadů, byla v úpadku, udržovala svou existenci jen tím, že barbaři potřebovali jejích trhů, neumějíce sami řídit město trhové.[3] Patrně tam docházeli z blízka i z daleka.

Ale opakuji: přese všechno toto spojení Řecka s jižní Rusí a Pobaltím musíme přece jen konstatovati, že Slované z toho měli málo. Ve vnitrozemí praslovanském mezi Vislou a středním Dněprem je produktů řeckého obchodu poskrovnu a co hlavní, obchod tento a jeho produkty neposkytly tam podnětu pro rozvoj domácí kultury. Ta na ně nereagovala. Domácí hroby jsou stejně chudé, jako před tím, a nevykazují nic zvláštního.

Obchod v době římské. Zatím se však v době Pliniově a Ptolemaiově začali Slované šířiti ze svých původních hranic a dostali se na západě při Odře a Labi, na jihu při Dunaji, na východě při Dněpru, Desně a Donu a konečně i na severu při Dvině, Ilmenu a Něvě do sfér kulturnějších a obchodu přístupnějších. Byli bychom mohli právem čekati, že následkem tohoto postupu a styku s vyspělou, po celém světě roznášenou římskou kulturou objeví se i první vzestup kultury slovanské, vyvolaný především obchodem na hlavních vodních cestách. Ale zůstáváme přece zklamáni. Příčina toho vězí asi v tom, že se rozkvětu postavila v cestu ohromná a bouřlivá stěhování germanských a orientálních národů, která se v II.—VI. století valila namnoze přes nově obsazená území slovanská, která při tom i leckterý kus slovanského národa s sebou strhla a těm, kdož doma zůstali, znemožnila pěstování klidných a úrodných kulturních styků s jihem a s východem.

Tím se stalo, že obchod, jenž přes bouřlivou dobu existoval,

---

[1] *Lewezow* Über die im Großherz. Posen gef. uraltgriech. Münzen. Abh. Akad. Berlin 1834, *Friedländer* Der Münzfund von Schubin (Zs. f. Ethn. 1881, 234), *Sadowski* Handelswege 72, 77, 91; k pokladu libavskému viz zprávu v Арх. Изв. Зам. 1893. XI. 421.

[2] Diodor II. 47, Herod. IV. 33.

[3] Srv. o tom zajímavé zprávy v řeči Diona Chrysostoma pronesené kolem r. 100 po Kr. (*Latyšev* Scyth. I. 172).

nepřinesl toho, co mohl. Nicméně byl čilý, v intervallech klidu i velmi čilý a vliv jeho na domácí kultury severních barbarů byl přece jen nepoměrně silnější, srovnáváme-li s dobou předcházející. Nové cesty se otevřely, staré se rozšířily a zabezpečily řadu stanic stavbou mostů a silnic, zbudováním pevných a dobře střežených skladišť a organisací poplatků, kterými si kupci zaručovali volný příchod a odchod. I ráz obchodu se počal měniti. V podstatě zůstal zajisté směnným, jako byl v dobách starých, a opětně to byla v domácím lokálním obchodu především sůl z různých salin na Sále, v Pomoří, v Haliči, v Uhrách, potom kovy vzácnější po Slovanstvu tu a tam dobývané, byly to kromě otroků kožišiny, med, vosk, solené ryby, obilí které byly základem obchodu a záměnou za římské výrobky kovové,[1] za egyptské, syrské a římské sklo,[2] za vzácnější římskou keramiku z Etrurie a Kampanie[3] i za obyčejnou keramiku z různých dílen provinciálních.[4] Ale vedle toho už se platilo na mnoze penězi a mince římské, řídké v době konsulární, stávají se v době císařské čím dále tím vítanějším a častějším hostem v zemích slovanských a svědectvím obchodu zde vedeného. Nálezy porůzné i větší poklady mincí se množí a pomalu umožnují pro tuto dobu přesněji určiti, kudy se brali obchodníci se sáčky penězi naplněnými a kdy se tak dálo. Nejvíce je jich od doby císaře Trajana a Marka Aurelia, totiž od doby, kdy na východě Trajanovo dobytí Dacie posunulo hranice říše římské až k severním Karpatům a při Dněstru i hluboko za ně a kdy konec markomannských válek uvolnil opět cesty na západě od středního Dunaje přes Slovensko a Moravu na sever. Na severu Evropy konstatoval O. Almgren příchod nového silného kulturního proudu kolem r. 200, jenž přinesl massu římských sponek a mincí a jenž částečně přicházel i z Černomoří.[5] Také v jižním a západním Rusku po pravé straně Dněpru objevuje se takové množství římských mincí

---

[1] Jsou to především ozdoby šatu (sponky, přezky, jehlice, knoflíky) a jiné šperky (srv. Život Slov. I. 530 sl.), dále zbraně a i kampanské nádobí bronzové ze skladů na Rýně a v Aquileji. Srv. *Willers H.* Die röm. Bronzeeimer von Hemmoor (Hann. 1901) a *P. Höfer* Der röm. Handel mit Nordeuropa (Globus LXXX. 265). Ref. o předešlé knize.

[2] Srv. ŽS. III. 272.

[3] *A. Brinkmann* Funde von terra sigillata in Ostpreussen (Sitzb. Prussia Heft 21) a *Buschan* Centralbl. 1900, 306. Dále srv. římskou keramiku ve vých. Haliči nebo v hrobech u Černjachova (SS. IV. 234).

[4] O působení této na keramiku slovanskou srv. ŽS. III. 310 a kap. XIV.

[5] *Almgren O.* Studien über nordeurop. Fibelformen (Stockh. 1897) 81 sl., 125

(i pokladů), že svedlo Dm. Samokvasova k theorii, podle níž je sem přinesli Slované Trajanem vytištění od Dunaje a z Dacie.[1] Na levé straně Dněpra je méně nálezů známo, ale i zde se našly dosti veliké, na př. v Něžině. Od Suly sahají tyto nálezy do poříčí Chorolu, Vorskly, severního Donce, ba až do kalužské a penzenské gubernie.[2] Všude mince I.—III. stol. (hlavně od Trajana do Sept. Severa), ukazují na velký obchod existující v II. a III. století po Kr. Po této době poklady přestávají a objevují se jen mince jednotlivé. Zajímavo je ještě, že za rozkvětu římského obchodu ustal obchod bosporský, ačkoliv některé kolonie dosud kvetly, zejména Pantikapaion. Mincí bosporských z doby římské v Podněpří téměř není.[3]

Hned po zániku obchodu římského ve IV. stol. objevují se nové obchodní vlivy, které přinášely k Slovanům jednak z jihu výrobky rázu t. zv. gotského ze zbarbarštělých dílen pontských, jednak ze severu předměty původu pruskolitevského,[4] nordického, a také volžští Bulhaři a Finňové počali prostředkovati nový styk s Orientem, jak ukazují nálezy stříbrného nádobí, počínajíc VI. stoletím, jejichž středisko leží na Kamě a Vjatce. Zde se

---

[1] O této nesprávné theorii srv. SS. IV. 13 a v knize Samokvasova История русс. права II. 143 (1884). Tam zároveň podává Samokvasov (str. 131—140) výčet známých mu nálezů, doplněný v Trudech VIII. arch. sjezdu III-40. K němu srv. ještě tyto práce: *Antonovič* Арх. карта Кіев. губ. Указ. 19, (velké poklady našly se v samém Kijevě, srv. Древн. M. VII. 1878, 241), *I. Tolstoj* Зап. арх. общ. N. S. V. 1892, 409 (nález z bogoduchovského új. chark. gub.), *Ljaskoronskij* Ист. переяслав. земли (Kijev 1897) 226 sl.; starší soupis vydal *F. Köhne* v Zs. f. Münz-, Siegel- und Wappenkunde 1845. O nálezech v západních slov. zemích srv. zejména tyto články (mimo zmínky drobné): *J. Schránil* Pam. arch. 1916, 126 (pro Čechy), *I. Červinka* Čas Mat. Mor. 1895, *Jentsch* Niederl. Mitth. III. 185, IV. 98—99 (pro Lužici), *Janusz B.* Monety rzymskie w Galicyi wsch. (v čas. Na ziemi naszej 1911 č. 14—16 a německy v Antiq. Zeitung 1911 č. 49). *Kopera F.* Wiadom. numizm. III. 306, IV. 194, V. 192, 231. *Greim M.* tamže IV. 266, 1909, 202, 1910, 42, *Zieliński G.* tamže V. 351, *Przybyslawski* tamže VI, 604, 654, *F. Friedrich* Zs. hist. Ges. Posen 1909 (Srv, *M. Gumowski* Podręcznik 12). Seznam nálezů v celé střední Evropě vydal K. Regling v práci Röm. Denarfund von Fröndeberg. Berl. 1911 (Zs. f. Num. XXIX).

[2] Na západě vidíme totéž v Litvě, kde řada pokladů svědčí o římském obchodu, jenž šel po Dněpru a Pripeti do litevských zemí. Srv. *M. Gumowski* Numizmatika litewska. Krak. 1920, 7.

[3] *Rostovcev* Revue des études slaves II. 13.

[4] Sem náleží hlavně rozchod emailovaných věcí t. zv. moščinského typu od Baltu do celého vnitra Rusi. Srv. ŽS. I. 541, III. 279, 281 a dále konec kap. XII.

hromadilo iranské stříbro u Čudů a Bulharů od IV. století.[1] Ale obchodu římskému se to nevyrovnalo. Gotové, pokud žili vedle Slovanů, působili na ně bezprostředně velkou měrou, ale jakmile se po porážce Hermanrikově stáhli na pontské pobřeží, přestali býti význačným činitelem obchodním. Věci t. zv. gotské vyrobené v V. a VI. stol., s nimiž se setkáváme i ve vnitřní Rusi, nejen v Kijevsku, ale i na Oce a Kamě,[2] nejsou z části vůbec výrobky gotské, nehledíc ani k tomu, že se vyskytují jenom jednotlivě. Také byzantský obchod, počínajíc V. stoletím, nebyl zprvu silný[3] a tak řada století přecházela znovu přes rozlehlou slovanskou oblast, aniž bychom mohli v ní viděti nějaké zvláštní výsledky všech těch obchodních spojení. Na západě jsou slovanské hroby té doby tak chudé, jak jen možno sobě mysliti, a také jinde, pokud je lze sledovati, není lépe.

Rozkvět obchodu arabského a nordického.

Teprve konec I. tisíciletí, počínajíc VIII. stoletím, přinesl nový obrat a začala nová perioda rozsáhlého a intensivního obchodu, procházejícího všemi směry slovanskými zeměmi. Doba pohanská u Slovanů se končí tímto rozkvětem obchodním, který spolu s velkým převratem hospodářským a náboženským přispěl velkou měrou k tomu, že se slovanská kultura rychle povznesla a vstoupila pevným krokem na dráhu vývoje evropské civilisace.

Příčin tohoto rozkvětu obchodního bylo několik.

Předně prospěšně působil poměrný klid, který následoval po bouřlivém stěhování národů. Mimo příchod Maďarů na konci IX. století nebylo nic, co by bylo vneslo poruchu do vnitra národa slovanského, ba i maďarský vpád měl jen účinek lokální. A počátky bojů s Němci a Pečeněgy týkaly se rovněž jen okrajin

---

[1] *J. Smirnov* Восточное серебро (Petr. 1909) 3—4. Také poklad nal. r. 1906 u vsi Anikovské dosvědčuje prostředkování Finnů v V.—VIII. stol. (Изв. арх. ком. XXXIV. Прил. 114); Arne (Suède 66) i Tepluchov (Archiv f. Anthr. XII. 231) uvádějí podobné poklady z V.—VII. stol. nal. u Šestakové (Perm), Čerdinu (Perm) a u Solikamska.

[2] Srv. SS. IV. 69.

[3] Starších byzantských šperků bylo dosud nalezeno málo a také starších mincí nemnoho. Výjimkou je nález bogoduchovský s mincemi IV. a V. stol. (srv. výše str. 365) a tczewský (*Gumowski* Podręcznik 13) také ze IV. a V. století. Na Litvě jich je ještě méně, ale sahají přes moře až na Gotland (solidy V. a VI. st.). Srv. *Ljaskoronskij* Ист. пер. земли 233 sl., *Gumowski* Numizmatika litewska 7, *Arne* Suède 89.

ohromného slovanského territoria. Vnitřek zůstával v klidu a mohl se starati o zlepšení domácího bytu, k čemuž obchod nesmírně přispíval. Za druhé se počaly tvořiti v Slovanstvu větší slovanské státy: český, polský, chorvatský, bulharský a ruský, nebo i menší jednotky zmohutněly a se osamostatnily, na př. Dubrovník, Volín, Rujana. Všude vznikala veliká trhová města. Státy i města měly obecný zájem na rozvoji obchodu, poněvadž vynášel poplatky, ale mimo to všude byly i knížecí dvory a bohaté domy šlechty, které zase přicházely se zájmem soukromým, majíce ve zvýšené míře potřebí cizích, vynikajících tovarů. A s těmito podmínkami vnitřními šly souběžně i zájmy státních útvarů v sousedství Slovanů, jimž také záleželo na tom, aby se zahraniční obchod zesílil. Na západě kupci z říše francké obchodovali už v VII. století v Čechách,[1] ale francký obchod se záp. Slovany se rozvinul v největší míře za doby Karla Velikého. Panovník tento, aby zabezpečil východní hranice říše a zároveň obchod na dlouhé čáře od Baltického moře do Dunaje vydal r. 805 známý dekret thionvillský, kterým stanovil trhová města a reguloval obchod.[2] Na severu počala míti od VIII. století značný zájem o obchod v zemích slovanských Skandinavie, representovaná družinami normannských Rusů,[3] a na jihu východní říše římská, která již od starších dob byla ve styku s Ruskem,[4] zesílila tyto styky po odchodu Avarů do Uher a po příchodu Slovanů na Balkán a zejména po příchodu Rusů do Staré Ladogy, Novgoroda a Kijeva. Kde Cařihrad nemohl ovládati politicky a vojensky, ovládl aspoň kulturně, a obchod byl tu hlavním činitelem. Z Kijevského letopisu víme, že už r. 912 Oleg a r. 945 Igor uzavřeli s Cařihradem obchodní smlouvy, pečetěné zlatými

---

[1] Fredegar Chron. IV. 48, 68.

[2] V tomto dekretu čteme: „De negotiatoribus, qui partibus Sclavorum et Avarorum pergunt, quousque procedere cum suis negotiis debeant, id est: partibus Saxoniae usque ad *Bardaenowic*, ubi praevideat Hredi; et ad *Schezla*, ubi Madalgaudus praevideat; et ad *Magadoburg* praevideat Aito; et ad *Erpesfurt* praevideat Madalgaudus; et ad *Halazstat* praevideat item Madalgaudus; ad *Foracheim* et ad *Breemberga* et ad *Ragenisburg* praevideat Audulfus, et ad *Lauriacum* Warnarius. Et ut arma et brunias non ducant ad venundandum. Quod si inventi fuerint portantes, ut omnis substantia eorum auferatur ab eis, dimidia quidem pars partibus palatii, alia vero medietas inter iamdictos missos et inventorem dividatur. (*Boretius* Capitularia regum Franc. in M. G. Leg. Sectio II. T. I. 122, *Friedrich* Cod. dipl. I. 1.). Srv. mé SS. III. 70—71.

[3] Srv. o nich v SS. IV. 91 sl.

[4] Srv. výše str. 366.

pečetmi, které zabezpečovaly volný obchod s obou stran.[1] Od této doby vidíme vskutku v památkách na Rusi nalézaných, jak slovanské kraje podléhaly čím dále tím více vlivu byzantskému v kultuře, v umění i v domácím bytu, a všechno to přinášel obchod, jdoucí jednak přímo z Cařihradu k Dunaji, do Uher a ústím Dněstru nebo Dněpru do Rusi, jednak ze zbylých řeckých kolonií, především z Chersonesu-Korsuně. Hroby slovanské X. století a následujících a ještě více řada ukrytých pokladů[2] vykazují množství výrobků dílen byzantských: šperků, drahých látek a pod. věcí, které byly hlavní částí byzantského exportu.[3] Ovšem i pozdní mince nechybějí, ačkoliv je jich málo u přirovnání k nálezům starších mincí římských. Největší soustředění byzantských vlivů vidíme od konce X. století v Kijevě a to v architektuře, malbě, drobném umění, v úboru a vůbec v celém zevním bytu lepších tříd. Především dvůr knížecí byl v jejich vleku, jak je přirozeno. Nicméně dlužno podotknouti, máme-li zření k celé slovanské Rusi, že do poč. XI. století ovládal v ní více vliv severní a východní a že teprve v průběhu XI. st. a hlavně ve XII. a XIII. došel byzantský vliv své plné síly a svého uplatnění.[4]

Obchod nordický rozvinul se od počátků VIII. století.[5] Ve

---

[1] Let. Lavr. k r. 912 a 945 (str. 32, 45, 47).

[2] Z Uher uvádím poklady byz. věcí nal. u Tokaje, Darufalvy a Baloty (*Hampel* Alterthümer II. 489), na Balkáně sem patří nálezy v museu kninském (Starohrv. Prosv. V. 67 a VII. 43) a poklad z Vrapu u Elbassanu (*Strzygowski* Altai—Iran 1). Pokladů v Rusku nalezených je veliká řada a nejsou dosud všechny uveřejněny. Část jich vydal N. P. Kondakov souborně v I. svazku svého díla Русскіе клады (Petr. 1896), jiné jsou oznámeny jednotlivě po různých časopisech, ale velká část jich čeká dosud řádného vydání s dobrými obrazy. Nejvíce se jich našlo v Kijevě a v celé gubernii kijevské, pak v Černigově, u Smolenska (Gnězdovo), u Rostova (Bělogostica), v gub. orlovské (poklad terechovský a lěskovský) a ve Vladiměři. Srv. k nim ještě *Kondakov-Tolstoj* Русскіе древности V. 101 sl., *Prozorovskij D.* Описаніе смолен. клада. Petr. 1870, *V. Stasov* Владим. кладъ. Petr. 1866, *Chaněnko* Древн. V. 19 sl., a zprávy v Арх. Лѣт. южной Россіи III. 150, 185, 1903, 258, 297, 1904, 104, Кіев. Старина 1901, X. 120, Зап. арх. общ. VII. 1. 154, XI. 189, Изв. арх. ком. II. Прил. 26, VI. Прил. 68, XXIX. 18, XXXII. Прил. 73, 129 atd. Přehled nálezů kijevských má i *V. Kozlovská* Слав. курганы 24.

[3] Je známo, že Frankové kupovali stříbrné šperky z Byzance, a ještě silnější byl vliv, kterým na konci X. stol. působil příchod byz. princezny Theofany na dvůr Otty II. (srv. Adam III. 31).

[4] *Arne* Suède 222—225.

[5] K tomuto obchodu srv. výstižné přehledy, jež napsal *Alex. Bugge* Die nordeurop. Verkehrswege im frühen Mittelalter etc. ve Vierteljahrschrift für

Švédsku prvním velkým střediskem jeho bylo opevněné město Birka (zal. ok. r. 800) na ostrově Björkö v Maelarech, jež za návštěvy Ansgarovy (c. 830) bylo již v rozvoji a plné bohatství. Tam podle výslovného svědectví Adamova (I. 62) přicházeli po lodích i obchodníci slovanští. Později, zejména po zkáze Birky v X. stol., převzal vůdčí úlohu ostrov Gotland a udržel ji až do konce středověku vedle sousední Wisby. Svědčí o tom obrovská spousta mincí cizích, pocházejících z okolí IX. a X. stol., která tam byla nalezena. Je jich podle A. Bugge 67.000 kusů, z nich 23.000 kufických.[1]

Ovšem byla i jiná obchodní centra, která byla ve styku se Slovany, tak dánské Hadeby nebo Hedeby, také Schlesvig zvané,[2] pak Halör polohy nejisté a řada kolonií, které nordičtí kupci založili na březích Baltického moře, od Vismaru počínajíc až po ústí Dviny. Sem patří kolonie Vismar, Reric (rozkotaný r. 808), Jomsburg u Julína (zničeného 1043), Truso u Drausenského jezera a opevněné město Saeborg, připomínané v Kuronsku již od VIII. století.[3] Také Novgorod náleží mezi takovéto vynikající kolonie nordické, neboť byl plný Varjagů a od XI. století měli v něm i gotlandští kupci pevnou kolonii, svůj kostel sv. Olafa a svůj obchodní dvůr — дворъ поромонь t. j. stnord. *farmanna gardjr.*[4] Vůbec ovládali obchod v celém Baltickém moři až do konce XII. století národové skandinavští, speciálně obchod s Ruskem, a ten ovšem nutně nesl s sebou i úzké spojení kulturní, jevící se zřejmě v ruských nálezech.

Šíření severských věcí do Ruska počalo od poloviny I. tisíciletí a zesílilo se nejvíce mezi IX. a XI. stoletím.[5] Vidíme krásné meče

Social- und Wirtschaftgeschichte IV. (1906), 227 sl. a Handel (nordischer) v Reallex. germ. Alt. II. (1913) 420 sl. s příslušnou speciální literaturou. O Birce srv. Verkehrswege 234, Reallex. II. 420, o Gotlandu 236 a Reallex. 421, 430. o Wisby 431. Srv. též *Tiander M.* Городъ Бирка (ЖМНП. 1910, VI.) a *Thomsen* The relation between anc. Russia and Scandinavia (Oxf. 1877).

[1] Reallex. germ. Alt. II. 421.

[2] Adam Brem. IV. 1: Sliaswig quae et Heidiba dicitur . . . Ex eo portu naves emitti solent in Sclavoniam, vel in Suediam, vel ad Semlant usque in Graeciam. Srv. *Bugge* Reallex. 422, k Haloru 423.

[3] Srv. o nich u *Bugge* Verkehrswege 237—244, Reallex. 422 sl. a v mých SS. III. 126, 127, 150.

[4] Let. Lavr. 862, *Bugge* Verkehrswege 251, Reallex. 427, 431, 439, (Cit *Mikkola* Archiv XIII. 281) a Nowgorod som varjagisk by (Nordisk Tidskr. f. vetenskap etc. 1906, 573), k pozdějšímu obchodu Vel. Novgorodu srv. i *Aristov* Пром. 198 sl.

[5] Šíření nordických věcí do Ruska studoval hlavně *T. Arne* a vyložil

vikinské a jiné severní zbraně, a potom hojně některé druhy typických nordických šperků: náramky a hřivny massivní, závěsky, řetězy, přezky, vejcovité, pruhovité a jetelovité záponky.[1] Objevují se na pobřeží v Kuronsku, místy i v Livonsku a Estonsku, ale vedle toho ve vnitřní slovanské Rusi od Ladogy na jih.[2] Nejznamenitější archaeologická střediska těchto věcí objevila se při Volchovu v Staré Ladoze, jednom z nejstarších hradů ruských, kde Arne rozpoznává kolonii ruskou od poloviny IX. století do počátku XI., dále v Gnězdovu u Smolenska při přechodu dněprovském a u sela Michajlovského poblíže Jaroslavi; konečně se i v samém Kijevě našly hroby zcela nordického rázu.[3] O tom, že obchod nordický šel zprvu oklikou na Volhu, do Biarmie a po Volze dolů, uslyšíme později. Teprve v IX. stol. otevřela se cesta po Dněpru.

Konečně zasáhl do zemí slovanských intensivně zmíněný přímý příliv obchodu arabského a nabyl takové váhy, že se celá perioda X. a XI. století nazývá obvykle dobou arabského obchodu.

Arabové, když se v průběhu VII. století zmocnili Syrie, Mesopotamie, Persie a Malé Asie i Aegypta se severní Afrikou a střediskem své moci učinili Damašek, stali se přirozenými prostředkovateli obchodu, nejen mezi Středozemním mořem a předním Orientem, nýbrž i obchodu s Indií, ostrovy jihoasijského archipelagu a východním břehem Afriky. Všude počali exploitovati nezměrné bohatství těchto zemí. Té doby také Turkestan a v něm zejména Buchara a Samarkand slynuly bohatstvím všeho druhu,[4] a když po úpadku chalifátu rozmohla se v Persii dynastie samanovská, jejímž zakladatelem byl Ismail (893—907), a vznikla nová velká

---

v knize La Suède et l'Orient (Archives d'ètudes orientales VIII.) Ups. 1914. Starší práce od Aspelina, Hackmanna, Appelgrena viz tamže str. 18. Nepřístupný mi zůstal spis Arnův Sveriges Förbindelser med Östern under vikingatiden (Ur Fornvännen 1911).

[1] Srv. o tom v mém ŽS. I. 568 sl. 628, 650, 664. O obchodu staré Litvy srv. též *Konst. Tyszkiewicz* Wilija i jej brzegi (Drezno 1871. kap. IV.).

[2] *Arne* Suède 18—61. Hojné jsou v kurhanech přiladožských a novgorodských, Brandenburgem zkoumaných, v kurhanech na řece Paši a u Ladogy, dosti hojné v gub. vladiměřské (v t. zv. merjanských hrobech), jaroslavské, smolenské. Ve vitebské, dvinské, kovenské, pskovské, tverské, černigovské a orlovské gubernii jsou už nálezy isolovány a hojnější jsou zase až v Kijevě. Na východě mizejí ve vjatské, kazaňské a saratovské gubernii.

[3] Viz o tom blíže v poslední archaeol. kapitole IV. dílu Slov. Starožitností na str. 247 a u *Arne* Suède 22—23, 37, 45, 56.

[4] Srv. Vambéry History of Bokhara (Lond. 1873) 9—67, cit. *Szelagowski* Najst. drogi 9—11. Samarkand ještě Ibn Batúta uváděl v obdiv (*Jacob* Handel 101).

říše od Oxu po Ind, zůstal Turkestan s Bucharou, Samarkandem, Mervem, Balchem a Heratem střediskem nádherného života a nezměrným skladem stříbra a zlata, které perští, arabští a ovšem i židovští kupci roznášeli na všechny strany světa, mezi jinými i do zemí slovanských.[1] Příliv toho obchodu do východní Evropy přičítává se častěji zákazům, kterým papežové a křesťanští vládcové chtěli trestati moc arabskou, nedovolujíce domácím státům s Araby obchodovat.[2] Ale to nebyla příčina hlavní a zajisté ne jediná.

Arabové, vzavše do rukou bohatství a obchod Orientu, stali se tam ochránci umění a navykli rozmařilosti i všemu pohodlí života. Severní země poskytovaly pak mnohého, čeho bylo k tomu potřebí, a poměr arabského státu k nim byl mnohem příznivější nežli k zemím v jižní Evropě. Zde byl Arab pokládán za nepřítele, zejména od té doby bylo přetrženo spojení mezi Cařihradem a Syrií i Aegyptem, kdežto na severu toho nebylo. Tam Arabům a jiným kupcům z Orientu nehrozilo nebezpečí, tam naopak byl vždy arabský obchodník se svými tovary a produkty Orientu vítaným hostem. Obchod se Slovany a Švédy měl tedy základ v celkové situaci Evropy a v potřebách Orientu a byl by prosperoval, i kdyby se papežové nebyli vmísili do něho svými zákazy. Arabové potřebovali nesmírně produktů Ruska a Slované počali toužiti po nádherných tovarech Orientu.

---

[1] Literatura hlavní o arabském obchodu se zřetelem k Slovanům je tato: *Rassmussen* De Orientis commercio cum Russia et Scandinavia. Hauniae 1825. (Obšírnější reprodukce dánské stati z 1814). *Stüwe* Handelszüge der Araber unter den Abbasiden durch Afrika, Asien und Osteuropa. Berlin 1836. *Saveljev P.* Über den Handel der Wolga-Bulgaren im IX. und X. Jahrh. (Ermanns Archiv VI. 1848). *Ledebur L.* Über die in den balt. Ländern in der Erde gefundenen Zeugnisse eines Handelsverkehrs mit dem Orient zur Zeit der arab. Weltherrschaft. (Berl. 1840). *A. v. Kremer.* Kulturgesch. des Orients unter den Chalifen. (Bd. II. VII. Handel und Gewerbe). Wien 1877. *Srezněvskij I. I.* Слѣды давн. знакомства русскихъ съ южною Азіей (Вѣстн. р. геогр. общ. 1854 X.). *Babelon E.* Du commerce des Arabes dans le nord de l'Europe avant les croisades. Paris 1882. *Jacob G.* Welche Handelsartikel bezogen die Araber des Mittelalters aus den nordisch-baltischen Ländern? Leipz. 1886, II. vyd. Berl. 1891, Der nordisch-baltische Handel der Araber im Mittelalter. Leipzig 1887, Die Waaren beim arab. Verkehr im Mittelalter. Lpz. 1891. *Szelągowski Ad.* Najstarsze drogi z Polski na wschód w okresie bizantyńsko-arabskim. Krak. 1909, 9 sl. Dále srv. více méně výstižné poznámky u *Uvarova* Меряне 74 sl., *Vasiljeva* Русско-виз. изсл. II. с. 9, *Tolstého a Kondakova* Рус. Древн. V. 15 sl., *Samokvasova* Сѣв. земля 99, *Montelia* Kultur Schwedens 178, 273, *J. Smirnova* Вост. серебро 3 sl.

[2] *Jacob* Handel 27 (*Tafel-Thomas* Urkunden zur ält. Handels- und Staatsgesch. d. Rep. Venedig. I. Wien 1856, 3).

S druhé strany byl tento obchod do slovanských zemí nepřímo podporován i velkými výpravami, které podnikali skandinavští Rusové spolu se Slovany jednak k asijským břehům Černého moře — ze Žití sv. Georgia Amastridského víme, že se do Malé Asie dostali už v čtyřicátých letech IX. století,[1] — jednak po dolním Donu a dolní Volze přes Itil a Chvalinské moře do Zákavkazí, severní Persie a Armenie. Počátky jich smíme klásti do VIII. století, ale rozkvět padá do X.

Vedle zpráv orientálních, které ve třech uvedených pracích sebral G. Jacob,[2] dosvědčují existenci rozvětveného arabského a perského obchodu v zemích slovanských především nálezy mincí *(dirhemů)* ražených v Samarkandě, Buchaře, Mervu, Šaši na Syr-Darji, v Balchu, Kufě a v Bagdadu;[3] jsou doprovázeny obyčejně stříbrnými filigránovými šperky původu z části byzantsko-orientálního, z části turkestanského ze Samarkandu a Buchary. Šperky ty jsou buď celé, zachovalé, nebo rozlámané — jak je obchodník na výměnu za nové posbíral, a odtud vznikl i běžný termin německé archaeologie „Hacksilberfunde". Charakteristikon jejich je na povrchu jemný, zrnitý a prolamovaný filigrán (srv. obr. 62, 63, 112).

Kde se větší nebo menší poklady arabských a perských mincí a šperků nalézají, tam všude docházel s nimi obchodník, a je nesmírně zajímavo, že se rozloha těchto pokladů prostírá především po zemích slovanských od Volhy počínajíc až po Odru a Dunaj. Za těmito hranicemi přestávají, zejména v střední Evropě. Na severu ještě šly hojně přes Volhu, Ladogu a Něvu do Skandinavie a na pobřeží Livonska;[4] také v Litvě jsou dosti hojné,[5] ale dále v střední Evropě jsou pouhou výjimkou, na př. ve Švýcarech nebo v záp. Německu.[6] Teprve v jižní Italii a v Španělsku se opět

---

[1] Srv. o tom a těchto výpravách vůbec, co jsem pověděl v SS. IV. 90, 91.

[2] Srv. hlavně *Jacob* Handel 98 sl.. 127 sl. a *Chvolson* Ибнъ Даста 158—193.

[3] *Jacob* Handel 46.

[4] Arne čítá arab. mincí v Skandinavii nalezených na 24.000. Střediskem tohoto obchodu v X. a XI. století byl ostrov Gotland. Na hradišti v Staré Ladoze našlo se poměrně hojně mincí kufických už z VIII. stol. Srv. *Arne* Suède 81—82, 89, 165. *Tornberg C. J.* Nummi cufici etc. 1848. *Montelius* Kultur Schw. 270, 286. *Frank H.* Die baltisch-arab. Fundmünzen. Mitt. aus der liv. Gesch. XVIII. (Riga 1908) 414. Přehled nálezů podal i *Jacob G.* Handel 39 sl.

[5] *Gumowski* Numizm. litewska 9—11 uvádí několik pokladů z Litvy z IX. a X. stol. Po r. 1012 přestávají i zde.

[6] *Jacob* Handel 36. *Virchow* Silberschätze westlich von der Elbe. Berl. Verh. 1887, 58. (zná pouze tři od Labe do Lotrinska).

Obr. 112. Stříbrné šperky z pokladu u Leissowského mlýna (kr. Weststernberg) u Frankfurtu nad Odrou.
(Podle E. Friedela.)

objevují, ale ty už nemají co činiti s obchodem, který šel přes země slovanské.[1]

Zato jimi oplývají severní země slovanské,[2] zejména kraj bývalých baltických Slovanů a starého Polska, ač i v slovanské Rusi jsou hojné. Málo jich je v Podunají a na Balkáně z toho důvodu, že zde ovládal obchod byzantský.[3]

V Čechách a na Moravě je nálezů málo a jen nepatrné,[4] v Lužicích se už objevují větší (Mješice u Budyšína) a ještě více a větších je v Braniborsku a v zemích při Baltickém moři, Šlesviku, Holštýně, v Meklenbursku, v Pomoří a v Prusích.[5] Jen v Pomoří se napočtlo poslední dobu přes 80 nálezů a v Západním Prusku znal A. Lissauer r. 1887 234 kufických mincí.[6] Stejně jsou hojné v krajích polských, zejména ve Slezsku při Odře a mezi Odrou a Kladskem, kde se u Rudelsdorfu u Němčí našlo několik tisíc mincí německých a arabských,[7] dále v poříčí Baryče, Varty, Prosny, Noteče, dále na Visle a přítocích Bzuře, Brdě a Ukře.[8]

---

[1] *Jacob* 38.

[2] Je jich takové množství, že výčtu jejich zde podávati nemohu. Nebyl by také nikdy úplný, vzhledem k tomu, že jich mnoho nebylo literárně uveřejněno. Celkové nebo větší práce o nich jednající (mimo menší speciální zprávy dále uvedené) jsou tyto: *Grempler* Hacksilberfunde (Corresp. Blatt anthr. Ges. 1889, 155). *Kemke H.* Silberfund von Marienhof (Schriften fys. ökon. Ges. Königsberg 1897, XXXVIII, 79), *J, Mestorfova* Hacksilberfunde im Museum zu Kiel. Kiel 1895. *Friedel E.* Verh. Berl. anthr. Ges. 1895, 142. *Rödiger* Arab. Münzfunde in Altpreussen (Sitzb. Ges. Prussia XXXVIII 3, 41), *Jacob* Handel 30—71, Handelsartikel 1. Hervorragende Kunstgegenstände. Berlin 1896. *Virchow* Silberfunde Europas. Verh. berl. anthr. Ges. X. 206. *Szelągowski* Najst. drogi 69 sl. *Lissauer* Praeh. Denkmäler der Prov. Westpreussen. Leipz, 1887, 167—171. *Gumowski M.* Moneta obiegowa w Polsce w X. i XI. wieku Krak. Akad. 1905 a Wykopaliska monet polskich. Krak. 1905. *Saveljev P. S.* Мухам. нумизматика. Petr. 1846 (v úvodu). *Tisenhausen V.* Монеты вост. халифата. Petr. 1873. Starší německou literaturu (Tychsen, Bohlen, Ledebur, Minutoli, Karabaček, Müller) viz u *Jacoba* Handel 29.

[3] Hampel uvádí (Alterthümer I. 823) z Uher jen jeden z kom. szatmarského.

[4] Srv. *Šnajdr* Berl. Verh. 1898, 273, *Píč* Star. III. 89, *Niederle* ŽS. I. 619, Zs. f. Ethn. XV. (1883) 486, cit. *Hantschel* Fundchronik 67, Pam. XIV. 586, XV. 726, Mitth. C. Comm. 1888, 192.

[5] Mješický nález popsali Feyerabend a Virchow v Jahreshefte d. Ges. f. Anthr. Oberlaus. IV. (1894) 219; jiné větší nálezy odsud odkryty byly u Niederlaudinu (Kr. Angermünde), u Marienhofu (Kr. Sensburg), u Tempelhofu (Kr. Soldin). Srv. Zs. für Ethn. VIII. 115, X. (13) a výše uvedený spis Kemkův.

[6] Mannus XIII. 225, *Lissauer* Denkmäler 169.

[7] Beitr. zur Urg. Schles. I. (1902) 50.

[8] Srv. výše v pozn. 2. citované výčty u Gumowského, Majewského a Szelą-

V Pozňansku před lety napočetl W. Jaździewski 37 pokladů, ve Velkopolsce uvádí jich Kostrzewski asi 90,[1] Ze všeho je viděti, že se v západním Polsku soustřeďovaly poklady při hlavní komunikační čáře, která vedla od Dunaje k Baltu podél střední Odry, přes Prosnu a Vartu k dolní Visle a přes Noteč do Pomoří. V Kretkách byly nalezeny krásné šperky orientální, ale s německými mincemi X. století.[2] Poklad v Obrzycku (pow. szamotulský) měl 16 liber stříbra a $12^1/_2$ liber rozsekaných mincí.[3]

Také Rusko oplývá poklady mincí a šperků arabských, někdy s nordickými pomíchaných. Nalézají se v kožených pytlících nebo hliněných hrncích, kovových kotlech a bývají velmi bohaté. U Muroma se na př. našlo víc než 11.000 mincí.[4]

Soudíc podle starších výčtů a nové mapy A. Markova s doplňky T. Arneho[5], rozloženy jsou tyto poklady takto. Kraje podkavkazské mají poměrně málo nálezů, astrachaňská a saratovská gubernie nic, v samarské a ufimské je jich málo, a rovněž tak na Donu. Hojnější a větší nálezy počínají se v gubernii kazaňské, permské a vjatské, k nimž se pak druží nálezy v gubernii jaroslavské, vladimirské, tverské, moskevské, smolenské, pskovské, novgorodské a petrohradské, kde při ústí Volchova nalezen byl poklad ve váze 115 kilogramů. V střední Rusi není jich tak mnoho, jako v pásmu právě uvedeném, ale jsou i v černigovské, mohylevské, vitebské, kijevské, tulské, rjazaňské, kalužské, tambovské a kurské gubernii. V charkovské se objevují jen jednotlivě a na jihu Rusi jich opět

gowského, který bohužel nemá u nálezů citovánu literaturu. Zprávy o novějších nálezech dodatečnýeh viz ve sbornících Roczn. Tow. pozn. 1917, 124, Zab. pozn. IV. tab. 70, Przegl. arch. I, (1919), 138, Mannus III. 297, Wiad. num. 1910 č. 2.

[1] Pozn. arch. zap. V. 49; *Kostrzewski* Wielkopolska 305[2].

[2] Srv. Światowit III. 165 a zde obr. 63, a v ŽS. I. tab. XXXIII 6, 8.

[3] *Kostrzewski* Wielkopolska 216[2] a pozn. 792.

[4] Jiný velký poklad o 115 kilogramech váhy našel se u ústí Volchova, jiný u Vitebska se 40 kilogramy a u Velkých Luk ve pskovské gub. se 100 kilogramy stříbra. (*Arne* Suède 76, 79, 81).

[5] *A. Markov* Топографія клаговъ восточныхъ монетъ. Petr. 1910 (srv. *Arne* Suède 63—85 a *Szelagowski* Drogi 65). *Grigorjev* О куфическихъ монетахъ VII.—X. вѣка нах. вь Россіи (Зап. Odessa I. 114). *Frähn* Topografische Übersicht der Ausgrabungen vom arab. Gelde in Russland (Bull. Acad. Petr. IX. 301). *V. Danilevič* Монетныя клади Кіев. губ. (Труды IX. арх. с Vilno I. 260), Харьков. губ. (Труды XII. арх. с. 374, карта 385). *N. Běljaševskij* Монеть. клады Кіев. губ. Kijev 1889. *Ljaskoronskij*, Ист. переясл. земли 236. sl. Ze starší literatury srv. i výše uvedenou práci Saveljeva.

vůbec není. O příchodu dirhemů k volžským Bulharům, kde je měnily za kuniny, zmiňuje se Ibn Rosteh.[1]

Celkem toto rozložení ukazuje názorně, že to byla horní a střední Volha, na níž se tento arabský obchod soustřeďoval, a nic neukazuje, že by byl veden po dolním Dněpru. A to je důležité. Od Volhy šel ovšem obchod i na Dněpr, i na Dvinu, i na Volchov, odkud přecházel přes moře do konečného střediska na Gotlandě, oplývajícím rovněž nálezy arabských mincí. Řekl jsem již výše, že počet celých mincí nalezených v Skandinavii dosahuje 24.000, a nejvíce jich pochází z Gotlandu.[2]

Jako v Polsku a na západě, tak také v Rusku počínají arabské poklady mizeti v XI. stol., ustupujíce v Rusku pokladům s věcmi původu byzantského a na západě pokladům s mincemi západoevropskými, hlavně s denáry raženými v Řeznu, Kolíně, Magdeburku a ovšem i s denáry domácími. Ve XII. stol. arabský obchod ustal nadobro. Příčin toho bylo několik: Válečný postup Rusů proti volžským Bulharům, řádění Polovců a Turků v jihovýchodních stepích a pak také to, že obchod s Orientem znovu přešel do rukou Benátčanů, Janovanů a jihoitalských Normannů a tím se odklonil od severu.[3] V té době hlavní příznak bývalého obchodu v zemích slovanských, totiž nálezy arabských mincí, zanikají na dobro.

II.

Předměty obchodu.

Jakkoliv jsme viděli, že obchodníci přicházeli s penězi už v době řecké a římské, byl přece obchod se Slovany ponejvíce směnný: zboží za zboží.[4] Slované ze surovin sousedních zemí brali

---

[1] *Harkavi* Ckas. 264.

[2] *Arne* Suède 88, 165. Podrobněji o cestách obchodu normansko-arabského viz dále v stati o cestách obchodních.

[3] *Jacob* Handel 52—53, *Gumowski* Moneta obiegowa (Sprawozd. Akad. Krak. 1905, 11).

[4] Všesl. *zboží* (stsl. *sъbožьje*), dnes u Čechů ve smyslu předmětu obchodního, mělo původně význam jiný — blahobyt, konkretně blahobyt obilní (srv. *Hujer* L. fil. 1919. 181 a *Janko* Pravěk 120). Na zboží dovážené z Orientu přešlo později slovo *tovar* (z tur. *tavar*), které původně značilo asi náklad zboží, buď na soumaru nebo na voze stanem krytém. Srv. *Sreznĕvskij* Mat. III. 969 a *Melioranskij* Тур. елем. (Изв. отд. р. яз. VII. II. 129), *Miklosich* Türk. Elem. Denkschr. XXXIV. 179, Nachtrag (1888) 57. V tomto smyslu zná je ještě letopis Kijevský k r. 992 (Lavr. 120), 1149 (305) nebo Ipatějevský

málo, jen nějaký kus drahého kovu nebo kamene, nějaké tropické koření nebo vzácnější ovoce, zato však přijímali tím větší množství cizích výrobků, jednak kovových — součástek výzbroje a šperků ze zlata a stříbra vedle drobností z mušliček a ze skla — jednak textilních: drahocenných barevných látek, purpuru, hedvábí a zlatotkaného brokátu.

Sami za to v záměnu dávali obchodníkům téměř výhradně surové produkty svých zemí. Z těch na prvém místě byly nejrozmanitější kožišiny, potom produkty brtnictví: med a vosk, potom obilí, ryby solené, sušené a uzené, potom jantar, a z kovů trochu zlata, cínu, stříbra a olova. Obilniny byly místem importovány, místem exportovány, a rovněž sůl, vlna, konopí, len a různý dobytek. Vedle toho kvetl však v té době obchod s otroky, které slovanští velmoži odprodávali ponejvíce obchodníkům židovským; ti je zase rozváželi po světě, hlavně do říše francké, kde byla místy veliká potřeba pracovních sil, potom do Italie, do Španěl, do Byzance a i k Arabům do Mesopotamie a do Afriky.

Podobný přehled následuje.

Předměty importu.

Zbraně. Do slovanských zemí, jakož i do sousedních na východě (k Finnům, Bulharům a Chazarům) dovážely se hojně francké meče. Pro tento obchod máme řadu svědectví a je viděti, že byl vydatný. Dokládají jej Ibn Chordádbeh, Ibn Fadlán,[1] a ještě Ibn Abú Ja'kúb en-Nedím vzpomíná nápisů na franckých mečích a Kazvíní zase jejich ostří, jež vynikalo nad ostří mečů indických.[2] Nechci pochybovati, že *arma*, která thionvillské kapitulare Karla Velikého z r. 805 zapovídalo dovážeti Slovanům, byly především tyto meče, jejichž výrobny byly v Porýní.[3] Svědčí o tom i kapitulare bononské z r. 811, jež mluví výslovně v § 10. o zákazu darovati nebo prodávati brně a meče. K Slovanům ruským při-

k. r. 1182 (423), a i v pozdějších srbských pramenech XIII. stol., značí тавар náklad soumara (*Jireček* Staat II. 60). Pro obchod sám předpokládá J. Janko výraz *měna* od *měniti* (Pravěk 117—118, *Miklosich* EW. 195). Výraz *cěna* (*Miklosich* EW. 28) ve smyslu ceny zboží za tohoto obchodu původně neexistoval. Ale na konci pohanské doby už je na př. v nejstarších překladech bible a také v Pověsti vrem. lět ve smlouvě Igorově k r. 945 (Lavr. 48). Srv. *Srezněvskij* Мат. III. 1458).

[1] *Harkavi* Сказ. 93, *Westberg* Beiträge 286, *Jacob* Handelsartikel 65, 76.

[2] *Jacob* l. c.

[3] Srv. text výše na str. 367.

cházely však i meče z dílen skandinávských. Není sice o tom zprávy historické, ale archeologie to dosvědčuje značnou řadou mečů v Rusi nalezených, které jsou neomylně původu nordického z IX. a X. stol.[1] Zdali se zpráva Ibn Chordádbeha a anonymního perského geografa o vývozu mečů ze slovanské země, z Kijeva a Urtábu do Orientu, do Španěl a Italie[2] týká těchto nordických výrobků, či domácích imitací, které musíme již v této době u ruských Slovanů předpokládati, nelze rozhodnouti.[3] Meče tyto měly tak výbornou čepel, že ji bylo možno ohnouti do půle a zase narovnati bez pohromy. Ještě neurčitěji připomíná Mukaddésí, že se z Bulgáru přivážely do Turkestanu meče, brnění a střely; jaké však výroby byly, nepraví.[4] Naproti tomu ze současných zpravodajů připomíná Ibn Rosteh, že ruské meče jsou ze Selmanu v Chorasánu,[5] ale vzhledem k ostatním zprávám je pochybné, vztahuje-li se zpráva tato na rovné oboustranné meče, či mínil-li Rosteh výrazem svým málo zahnuté jednostranné šavle.[6] Že však výroba mečů rovných v Orientě není vyloučena, prokazují nejen staré rovné meče skythské a nálezy oboustranných mečů v pozdních sarmatských mohylách na Kubani,[7] nýbrž i rovný sassanovský meč na reliefu krále Chosroa II. z poč. VII. století[8] a na mnohých jiných obrazech z doby sassanovské a konečně i pozdní spathy franckého sice tvaru, ale výzdoby čistě orientální, o nichž pojednám v následující kapitole v stati o meči v zemích slovanských.

Vedle mečů byly i jiné kusy výzbroje původu cizího a předmětem obchodu. Zmíněné kapitulare Karlovo zakazuje současně i vývoz kroužkového brnění *(brunia)*, a praví-li Ibn Rosteh, že panovník slovanský měl výborné, pevně pracované a drahocenné

---

[1] *Arne* Suède 20 sl. O tom, že se dovážely meče do Novgorodu, viz *Brandenburg* Кург. Прил. 61.

[2] Ed. *Tumanskij* 136, *Marquart* Streifzüge 350, *Harkavi* 49.

[3] Srv. o tom všem více v násl. kapitole o zbraních slovanských.

[4] *Harkavi* Сказ. 282, *Chvolson* Ибнъ Даста 181.

[5] *Harkavi* Сказ. 268.

[6] Ibn Miskavaih popisuje v rukou Rusů výborné šavle (v překladu Cl. Huarta: „sabres d'excellente qualité". Comptes rendus de l'Ac. des inscr. 1921. 182 sl.). což však sotva bude překlad správný.

[7] Труды XII. арх. с. I. 353.

[8] Tagt-e-Bostán u Kirmanšahanu (*Morgan* Miss. en Perse IV. 2. 320). Srv. *Smirnov* Вост. серебро (Petr. 1909) tab. 25—29, 31—33, 39 (samé meče rovné).

brnění,[1] — můžeme klidně předpokládati, že to byl koupený výrobek cizí. Srv. také uvedenou zprávu Mukaddésiho. V nálezech slovanských je dosti dokladů podobného brnění, jak v následující kapitole vyložím. Také z Orientu přicházely tyto druhy zbraní a skvostné šišáky, topory, luky s toulci, šavle, ale proto máme jen doklady archaeologické a zprávy o výrobě, o nichž viz dále v kapitole o výzbroji slovanské.

Zato by se mi hodilo zde připomenouti, že i harpuny byly importním předmětem. Vozily se z Ázerbeidžánu do Bulgáru a odtud dále na sever a na západ.[2]

Látky a roucha. Valná většina rouch, které nosili staří Slované, byla zhotovena z látek domácích (z plsti, vlny, plátna lněného a konopného), jak jsem o tom podrobně vyložil již v kapitole IV. a IX.[3] Ale bohatější lidé a v čele jich kníže se svou družinou zatoužili brzy po drahocenných látkách, které jim přinášeli na ukázku cizí kupci z Řecka a z Orientu, po látkách buď jemných jako závoj, nebo pestře zbarvených, nebo stříbrnými a zlatými nitmi protkávaných; také měkký a lesklý hedváb byl již na konci doby pohanské znám a rozšířen po celém Slovanstvu.[4] Všechny tyto látky byly původu cizího, východního nebo byzantského, a přinášeny byly na sever obchodem.

Už z doby Kristovy máme zprávu, že se do jižní Rusi dovážely látky a šaty,[5] a tak bylo ještě u větší míře později, když se na jevišti ruském objevili Slované. Mimo množství zbytků různých látek hedvábných a brokátových, jejichž nálezy jsem vyčetl již v kap. IV.,[6] máme i několik zpráv, které obchod s nimi dosvědčují. Ze zprávy Ibráhíma ibn Ja'kúba víme, že v X. stol. přicházeli do Prahy kupci židovští, musulmanští i turečtí, kteří přinášeli drahocennou látku byzantskou *mithkál* zvanou;[7] Ibn Fadlán

---

[1] *Harkavi* Сказ. 266. (*Jacob* Handelsart. 68 a *Marquart* Streifzüge 468).

[2] *Jacob* Handelsart. 76.

[3] ŽS. I. 405, III. 331.

[4] Srv, ŽS. I. 412, kde učiněna zmínka i o starých slovanských jménech hedvábí. Jeden výraz *šelkъ* ukazoval by na přímý příchod z Orientu k Slovanům, od nichž to přejali Germani (ags. *seolc*, nord. *silke*) i Litevci (*szilkai*, pr. *silkas*), ale csl. *godovablь* ukazuje opět původ germánský (got. **gudawabi*, ags. *godweb*). Domácí název byl *svila* od *sъviti*.

[5] Strabo XI. 2, 3.

[6] ŽS. I. 416.

[7] Ed. *Westberg* 53. O starých názvech těchto byzantských a orientálních látek podal jsem výklad v ŽS. I. 414. Slovo *mithkál* může ovšem značiti i druh

vzpomíná importu látek z Chazarska k Rusům a mimo to drahocenné látky řecké *díbádž* zvané na těle a na křesle ruského velmože, zemřelého r. 922 v Bulgáru a rovněž na stolci krále bulharského;[1] Ibn Rosteh, mluvě o obchodu s Maďary, označuje brokát a pestré vlněné pokrývky přímo za výrobek řecký[2] a letopis Kijevský při r. 969 připomíná obchod s byzantskou pavolokou.[3] Přes Rusko vozily se byzantské látky i do Skandinavie.[4]

Podle Istachrího a Chaukála vycházel tento obchod z Trapezuntu,[5] ale není pochyby, že se ho účastnil i Cařihrad i jiná exportní střediska na východě. Aspoň se podle Mukaddésího vyváželo hedvábí (vedle plátěných šatů, sukna, koberců, podušek a šňůr) i ze zákavkazských měst Berdy, Bab-ul-Abvabu a Dabilu.[6] Pro západní části Balkánu, Chorvaty a Srby byla vývozní zemí textilií severní Italie.[7]

Koření, parfumy a oleje. Přímou zprávu o dovozu těchto věcí k Slovanům v X. stol. má Ibn Chordádbeh (muškát, aloe, kafr a skořice), k čemuž přistupuje ještě pozdější zmínka listiny Vsevolodovy r. 1137 o pepři.[8] Vypravuje-li pak Kazvíní, že v Mohuči vedle dirhemů měli za doby Otty Velikého i různá koření z Indie,[9] je na snadě souditi, že i tam koření přicházelo touž cestou, kterou chodily arabské dirhemy do Evropy, tedy přes země slovanské, kde se nalézá tolik mincí arabských z X. a XI. století. S nimi zajisté přicházelo všechno koření a také různé parfumy.[10] Rovněž jsem už v stati o jídlech staroslovanských uvedl jiný doklad, který nasvědčuje, že Slované už v VI. stol. znali asi koření: zprávu Theofanovu o pepři, indickém listí, kostu a skořici,

---

peníze, resp. určitou váhu zlata (arab. *miskál*). Srv. *Innostrancev* Зап. вост. отд. арх. общ. XIII. 4 (1901) 85.

[1] *Jacob* Handel 137, Waare 16, *Harkavi* 87, 97, 98 a ŽS. I. 378.

[2] *Chvolson* Ибнъ Даста 27 (*Jacob* Handelsart. 7, Waare 6).

[3] Let. Lavr. 66[2]. Srv. ŽS. I. 416.

[4] Srv. *Arne* Suède 214, *Jacob* Handel 138, *S. Müller* Urgeschichte 187.

[5] Srv. *Jacob* Waare 16.

[6] Сборникъ мат. кавказ. XXXVIII. 14.

[7] *Jireček* Staat II. 58.

[8] U Harkaviho výpisku z Chordádbeha není. Srv. však *Westberg* Beiträge 286 (z překladu Goejeova 114—116).

[9] *Jacob* Waare 31, Handel 136. Zpráva ta náleží Achmedu-at-Tartúšímu, o němž myslí Jacob, že byl v poselstvu s Ibráhímem ibn Ja'kúbem (Ein arab. Berichterstatter 13).

[10] K parfumům srv. domněnku, kterou o t. zv. ruských koltech pronesl N. Kondakov (Byz. Emails 330). Srv. ŽS. I. 621.

které dodával byzantský generál Priskos zádunajským Avarům, sedícím mezi Slovany.[1] Hlavním místem tohoto exportu byla Indie, jak dosvědčuje Ma'súdí,[2] ale některé druhy, jako šafrán, vyvážely se i ze Zákavkazí.[3]

O olejích není zpráv středověkých, ale ze starověku víme, že byly přiváženy do severních řeckých kolonií Tanaidu, Fanagorie a Olbie spolu s jižním vínem.[4] Na týž původ ukazuje i všeslov. *olej*, stsl. *elěj*, *ělej*, neboť je převzato z řečtiny, z řec. ἔλαιον.[5]

Drahé kovy a kameny. Mimo několik méně vzhledných polodrahokamenů (křišťal, achát, jaspis, onyx) — domácí granátová ložiska nebyla ještě známa — neměly země slovanské žádných drahokamenů, a jakmile se domácí zlatníci naučili zasazovati je po vzoru byzantském a orientálním do šperků nebo seřaďovati je provrtané na šňůry náhrdelníků, byli nuceni kupovati je vesměs od obchodníků z ciziny. Byly to asi samé importy orientální, ze Syrie, Persie, Turkestanu i Indie (tyrkis, topaz, smaragd, granát, onyx, opál, rubín, safír, diamant a perla), kde jich bylo veliké bohatství a odkudž také celý antický starověk byl zaopatřován.[6] Není proto divu, že jména drahokamů v slovanštině jsou všechna cizí, původu řeckého, semitského a tureckého. Už to nám ukazuje, kdo je k Slovanům přinášel.[7] Jinak však jsou nálezy drahokamenů v slovanských hrobech velmi řídké a technika inkrustační se vůbec neujala. Jantarový a topazový collier znám pouze z pohřebiště u Nabutova.[8] Budou i jinde podobné, ale v literatuře je o tom zapsáno málo.

Pokud se týče drahých kovů, Slované, rozšířivše svá sídla, dostali se sice k zlatým dolům v Uhrách, Sedmihradech a na Balkáně, k rýžovnám v Čechách a na Moravě a rud stříbro obsahujících bylo také na západě a na jihu Slovanstva dosti,[9] — ale slovanský východ neměl ani stříbra ani zlata, a tam tyto kovy nejen zpra-

---

[1] ŽS. I. 199 (Theofanes ed. *Boor* 278). Srv. i Priskos 8 (*Latyšev* Scyth. I. 825.

[2] Mas'údí dí, že se z Indie vyvážel kafr, aloe, kořenný karafiát, sandal, muškátový ořech, kardamom, kubeba (Сборн. мат. кавк. XXXVIII. 32), Kazvíní l. c. připomíná ještě pepř, zázvor, galangu a kostus.

[3] Mukaddésí (Сборн. мат. кавк. XXXVIII. 14).

[4] Aristoteles Οἰκονομ. II. 2, 8.

[5] Srv. ŽS. I. 199. Staré doklady u *Jagiće* Kirch. Spr. 314.

[6] Srv. stať o zlatnictví a vykládání šperků (ŽS. III. str. 264).

[7] *Schrader* Reallex. 151.

[8] Арх. Лѣт. III. 210.

[9] Srv. ŽS. III. 214, 216.

cované, nýbrž i nezpracované, v slitcích (prutech a kusech) byly důležitým předmětem importním. Jak jsem už výše v stati o zpracování kovů pověděl,[1] vozilo se zlato do Ruska hlavně z dolů uralských a altajských, stříbro pak a olovo z Uralu od Čudů tam usazených, ze Sibiře, z Akmolinské a Semipalatinské oblasti, potom i z Turkestanu a Podkavkazí. Hlavními trhy byly Bulgár na Volze a pak trhy na Kamě v Biarmii, neboť tyto končiny nálezy stříbra oplývají a pozdější letopisy ruské častěji vzpomínají zákamského stříbra — „закамское серебро".[2] Proto také Bulhaři zde sedící zváni byli na rozdíl od jiných „stříbrní".[3] Zde se také nalézá nejvíce těch znamenitých nádob stříbrných ze IV. do IX. stol. různé provenience, hlavně perské z doby sassanovské a pozdější, jež sebral a uveřejnil ve velkém, bohužel ne zcela systematickém díle J. Smirnov.[4] Že však do Rusi přicházelo zlato i z Řecka a stříbro z Čech, dokládá už letopis Kijevský při r. 969.[5] Na Balkáně byl znamenitý export kovů, hlavně stříbra a olova z dalmatských přístavů (Ragusa, Antivari) do Italie a dále.[6]

Šperky. Nejdůležitějším a také nejhojnějším předmětem importu byly drahé kovy zpracované v podobě šperků. Některé kraje, na př. avarsko-slovanské v Uhrách, v době VI.—IX. stol. oplývají šperky byzantského původu, které byly ovšem hotoveny v dílnách byzantských a do Uher (a také na Balkán) dováženy a tam prodávány, takže je vidíme v hrobech různých národností.[7] Podobně bylo s Rusí a záp. Slovanstvem, když v IX. stol. se počal obchod arabsko-perský, jenž ovšem prostředkoval nejen věci čistě orientální, ale i byzantsko-orientální. Čistá byzantská industrie ovládla tam teprve později. Zato vedle orientálních výrobků existoval už od IX. stol. značný import výrobků skandinavských do střední Rusi, trochu i do Polska a k baltickým Slovanům.

Je naprosto nemožno sledovati na tomto místě všechny druhy šperků, které takto obchodem přicházely k Slovanům. Podrobně jsem kus od kusu probral už v kap. IV. a u každého ukázal, které

---

[1] ŽS. III, 215. Olovo se obchodovalo v Arse (Rjazani?) podle Ibn Chaukala (*Harkavi* 221).

[2] *Aristov* Пром. др. Р. 127 I. *Florinskij* Первоб. Слав. I. 73, 206.

[3] Srv. SS. IV. 49.

[4] *J. Smirnov* Восточное серебро. (Petr. 1909). Srv. str. 3–4.

[5] Let. Lavr. 66³.

[6] *Jireček K.* Handelstraßen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Abh. böhm. Ges. Wiss. VI. 10 (1879), 47, 58, 69.

[7] Srv. Letopis Mat. Sl. 1921, 35 a zde dále kap. XII.

formy u Slovanů jsou cizí a která technika. Je to především typický šperk filigránový, granulovaný, jejž smíme, pokud se týče originálů a ne horších imitací, pokládati za import arabský.[1] Hůře je s rozpoznáním původu byzantského, ale i tu v kapitole o umění poznáme řadu více méně spolehlivých znaků dílen byzantských. Zato nordické věci pleteninovým a silně reliefním litým dekorem lze celkem snadno rozeznati i od slovanské výroby domácí i od importů orientálně-byzantských.

K šperkům kovovým možno nejlépe připojiti i zmínku o *skle*, neboť dovoz obou druhů býval v jedněch rukou. Ze skla dovážely se na sever především korály skleněné pro náhrdelníky, jaké podle slov Fadlánových (kus po dirhemu) byly chloubou ruských žen.[2] O těchto skleněných korálech, jejich formovém vývoji a výrobě pověděl jsem také více na jiných místech Života starých Slovanů.[3] Byly dlouho vesměs výroby cizí, zprvu pouze aegyptské, (v Evropě střední objevily se po prvé v době bronzové) později i syrské a foinické z Antiochie, pak římsko-byzantské. Od doby římské se ozdoba velmi rozmohla a obchod rozšířil na sever, zejména z dílen syrských. Z těchto končin pochází asi největší část slovanských skleněných perel různé velikosti, tvaru a zbarvení, jakož i perly pozlacené,[4] a že především Arabové prostředkovali tento obchod mezi Slovany a východem, ukazuje nejstarší slovanský termín бисеръ (strus. бисьръ, бисръ) přejatý z arab. *busra*, s nímž se setkáváme už v slov. pramenech X. století.[5] Vedle perel objeví se občas i skleněný závěsek jiné podoby: skarabeus, lvíček, lunice,[6] z části imitace starých aegyptských originálů, nebo konečně i nádobka, ale tato je v X. a XI. stol. v slovanských nálezech velice řídká.[7] Nutno však zde podotknouti, že na konci XI. stol. dovedli

---

[1] ŽS. III. 250 sl.

[2] Fadlán u Ja'kúba (*Harkavi* Сказ. 94, *Jacob* Waare 25, Handel 146.) Srv. ŽS. I. 630.

[3] ŽS. I. 629 sl., III. 272. (Zde o výrobě skla vůbec, zejména barevného.)

[4] Srv. ŽS. I. tab. 34.

[5] Srv. doklady v ŽS. I. 630, k nimž připoj ještě z X. stol. Kozmu presb. (ed. *Popruženko* 77, 78). Ibn Fadlán dosvědčuje, že ruské ženy platily za jednu skleněnou busru po dirhemu (*Harkavi* 94).

[6] Skleněné lunice se našly v náhrdelnících z Verch. Saltova (*Arne* Suède 111). Lunice sama, ať z jakéhokoliv materiálu, je na jisto předmět původu a importu orientálního (srv. *Arne* l, c, 108 a ŽS. I. 636), ovšem mimo hrubé domácí imitace.

[7] ŽS. III. 317. Tam další doklady o importu.

už dělati skla v Kijevě a je exportovali. Takovýmto domácím předmětem obchodním jsou skleněné náramky, hojné v slov. hrobech jihozápadní Rusi až po severní Bug. Původně i ony přicházely z Orientu, ale později se dělaly v Kijevě, kde Č. Chvojka našel v úsadbě Petrovského starou dílnu na skleněné zboží.[1]

Mezi ozdobné závěsky náhrdelníkové patří i mušličky *kauri* zvané (Cypraea moneta) pocházející z Indického oceánu nebo z Rudého moře. Import jejich je prastarý (v neolithu) a v zemích baltických objevují se zejména často v době hallstattské.[2] Rovněž nechybějí ani v nálezech století IX—XI.[3] Vedle druhu jmenovaného objevuje se někdy i jiný, Cypraea panterina a druh Cardium, vesměs dovážené z Rudého a Indického moře.[4] Zato *zrcátka* východní, která se dosti hojně objevují v končinách při Volze (Bulgár) a ještě více v zemi a v hrobech starých Chazarů a v Podkavkazí,[5] do vlastního slovanského území nedošla, ač bychom to právem očekávali. Vyskytují se jen tu a tam v hrobech kočovníků v jižní Rusi (i na Podolí a Kijevsku) a v Uhrách.

Ovoce a víno. Konečně ještě ovoce vzácné, zejména víno, vozilo se k severním Slovanům z Řecka. Už za časů Demosthenových a Strabonových se připomíná dovoz vína z ostrovů Kos, Peparethos, Thasos a z Chalkidiky[6] a archipelagos zůstal, jak se zdá, hlavním dodavatelem i později. Srv. zmínku letopiscovu z doby Svjatoslavovy r. 969.[7]

Domácí zvířata. Na témž místě uvádí letopisec, že do Rusi přiváděli koně z Uher.[8] Naproti tomu z Orientu přicházeli občas velbloudi, oslové, z Italie mezci,[9] a také lovčí sokoli nebo jestřábi aspoň v prvé době dováželi se od Kaspického moře, kde musime hledati původ této lovecké dressury a kde honba se sokolem zůstala

---

[1] Srv. ŽS. I. 669, III. 273, *Chvojka* Древн. об. 71-75.

[2] *Conwentz* Einführung von Kauris und verwandter Schneckenschalen als Schmuck in Westpreussen zur vorgesch. Zeit. (srv. Globus LXXXI. 1902. 148), *Jacob* Handel 147, Waare 27, a zde výše na str. 360.

[3] Srv. ŽS, I. 631. O nálezech ve vých. Rusi viz *Jastrebov* Лядин. мог. 47.

[4] ŽS. l. c., kde je výčet nálezů.

[5] Srv. o nich SŽ. I. 158. *Hampel* Alt. I. 269, *Jacob* Waare 21.

[6] Strabon XI. 2, 3, Demosthenes Μαρτ. 35 (*Latyšev* Scyth. I. 368).

[7] Let. Lavr. 66³.

[8] Srv. též listinu Ludvíkovu z r. 903—906 (*Friedrich* Cod. I. 36) o obchodu s koňmi na Dunaji.

[9] Srv. výše str. 146.

zábavou bohatějších lidí po dnešní den.[1] Mnoho rohatého skotu kupovali Rusové a patrně i Slované na trzích pečeněžských a bulharských.[2]

Předměty exportu.

Kožišiny. Hlavním předmětem exportu ze zemí slovanských byly kožišiny a med.

Měl jsem už několikráte příležitost zmíniti se o tom, kterých kožišin se doma užívalo a jaká zvířata se pro ně lovila.[3] Tyto kožišiny byly odedávna hledaným zbožím v zemích jižních a proto jednou z hlavních částí severního exportu, zejména měkké, teplé kůže bobří, hranostajové, veverčí (bělice), kuní, sobolí, liščí, vydří a medvědí; také jsem již poukázal na to, že se slovanské názvy veverky a kuny dostaly tímto obchodem už před dobou Kristovou do latiny *(viverra)* a řečtiny (καυνάκης, καυνάκη), a uslyšíme, že kusy veverčiny a kuniny staly se v obchodu a rovněž při placení desátků přímo jednotkou platební.[4]

Tento obchod dosvědčuje v době slovanské několik zpráv. Tak se podle Ibráhíma ibn Ja'kúba vyvážely z Čech kožišiny, zejména bobří,[5] z Rusi pak, která byla plna znamenitých kožišin — jak Dlugosz dí[6] — vozily se do Orientu bobři, lišky černé i rudé, vydry, hranostajové, černí soboli a kuny podle řady svědectví, která podávají Ma'súdí, Rosteh, Chordádbeh, Balchí, Chaukal, Kardízí, Fadlán, Fakíh, Mukaddésí, Baitár, Demírí, Kazvíní, Kebír, Abulfeda a Dimeškí.[7] Totéž připomíná i kijevský letopisec při době Svjatoslavově k r. 969[8] a list Chasdajův o zemi chazarské.[9]

---

[1] Srv. výše str. 173 a *Jacob* Waare 9, Handelsartikel 50.

[2] Konst. De adm. imp. 2, Mukaddésí (*Jacob* Handel 127, *Chvolson* Ибнъ Даста 181).

[3] ŽS. I. 44, 407, III. 169 sl.

[4] Srv. ŽS. I. 407—408. Také Strabo ví o tomto obchodě (XI, 2, 3) v Černomoří.

[5] Ed. *Westberg* 53, *Rozen* 49.

[6] Długosz ed. *Przezd.* l. 26. (plena sebelliorum, mardurum et aliarum nobilium pellium de animalibus). Totéž o Polsku dí na str. 56. O bohatství kožišin v Rusku srv. i *Jacob* Handelsartikel 20 a *Ljaskoronskij* Ист. пер. зем. 70.

[7] *Harkavi* Сказ. 49, 219, 221, 251, 263, 264, 276, Kardízí ed. *Bartold* 123. Obšírně o vývozu kožišin do Orientu na základně východních pramenů pojednal *Jacob* Handel 129 a Handelsartikel 25, 27, 28, 31, 33, 40, 43, 46, k čemuž srv. dodatky v knize Waare 7. K pozdějšímu obchodu srv. *Aristov* Пром. 202.

[8] Let. Lavr. 66³. Adam Bremský (IV. 18) má zprávu, že Němci kupovali kuní kožišiny z Pruska.

[9] *Rački* Doc. VII. 420.

Z uvedených arabských pramenů Mas'údí vzpomíná obchodu na Volze, odkudž byly kožišiny převáženy dále na východ do Persie a Turkestanu, nebo po moři do země Franků, do Španěl a Magribu, a dodává, že z části přicházejí ze země slovanské. Za nejdrahocennější kožišinu pokládá Mas'údí černou lišku závolžskou, kterou si všechna knížata v Evropě a v Asii dávala lemovati své čapky nebo pláště a kterou vyváželi nejvíce z Derbentu, Berdy a Chorasanu i k Slovanům.[1] Batúta pokládá však za nejdražší kožišinu hranostaje placeného v Indii 250 zlaťáky nebo 1000 dinárů.[2] Trhy na tyto hranostaje v zemi chazarské připomíná Rosteh.[3] Ale i bobrovina byla hledanou věcí v exportu slovanském. Trhy na bobry byly podle Kazvíního v Bulgáru, kde se platilo také kůžemi *deleka* — kuny,[4] podle Chaukala i v Chazarii.[5] Proto slov. jméno bobra vniklo i do arabských spisů.[6]

Že tento obchod neustal ani po době arabské, je přirozeno a mnohokráte dosvědčeno.[7]

Med. Rovněž jsem měl už výše příležitost pověděti, že země slovanské od dávna oplývaly včelami — už Herodot toho vzpomíná[8] — a proto i hojností vosku a také medu včelího, který byl domácím obyvatelům jedním z hlavních pokrmů i nápojů v stavu kvašeném,[9] který byl hlavním předmětem desátku při placení daní knížatům domácím i cizím[10] a pak ovšem s voskem jednou z hlavních surovin exportních. Už v starověku vozili do Řecka nejlepší med ze země Alazonů na horním Dněstru (Pausanias I. 32, 1), a tak zůstalo i v době byzantské, obchod s medem a voskem připomínají Kardízí, Chaukal,[11] dále Nasir ed Din Túsí, Istachrí

[1] *Jacob* Handelsart. 23, 38. Сборникъ мат. кавк. XXXVIII, 34. Této černé lišky vzpomíná i Chordádbeh.

[2] *Jacob* l. c. 38.

[3] *Jacob* l. c.

[4] *Jacob* l. c. 33, 35.

[5] Сборникъ мат. кавк. XXXVIII. 112. Také Al Fakíh a Dimeškí vzpomínají bobrů. *Jacob* l. c. 27, 33, 43.

[6] *Jacob* l. c. 45.

[7] *Aristov* Пром. 4, 145, 195, 301 (zde o cenách kožišin), *Jacob* Handelsartikel 20 sl.

[8] Her. V. 10. Srv. výše str. 162.

[9] ŽS. I. 208.

[10] ŽS. III. 162.

[11] Kardízí ed. *Bartold* 121, *Harkavi* Сказ. 219, *Jacob* Waare 10, Handelsartikel 58 (Istachrí mluví o obchodu chazarském, ale má na mysli průvoz).

a kijevský letopisec při r. 969,[1] export vosku na Dunaji listina Ludvíka IV., krále franckého, z r. 903—906.[2]

Obilí. Vedle kožišin a medu jiné suroviny a požívatiny ustupovaly při exportu do pozadí nebo měly jen význam lokální pro určitou krajinu. Obilí a mouku vyváželi v X. století cizí kupci z Čech, poněvadž čteme, že se tam dařila přehojně výtečná pšenice a ječmen[3] a rovněž máme zprávy podobné z Podněpří. Za doby Herodotovy prodávali odsud obilí Skythové t. zv. rolničtí, nejspíše Slované,[4] a za doby Demosthenovy živila se celá Attika obilím severopontským a obchod s ním byl větší všeho jiného.[5] Že tento export neustal ani později v dobách byzantských, je na bíledni. Rovněž lesnaté kraje západní a severní, když bylo nutno, zásobovala úrodná jižní a střední Rus. Žádají-li r. 1279 Jatvjahové knížete Vladimíra: «не помори насъ . . ., пошли къ намъ жито свое продаять и мы ради купимъ, чего восхочемь, воску-ли, бѣли-ль, бобровъ-ли, черныхъ-ли кунь, серебра-ль, мы ради дамы» — je to zajisté obraz obchodu, který zde byl už před staletím.[6] Byla-li však i v střední Rusi neúroda a hlad, — „šli zase lidé po Volze všichni do Bulhar a přiváželi obilí i ožili," — praví letopisec kijevský k r. 1024.[7]

Ryby. Už v staré době byly ryby jihoruských řek proslulé výbornou chutí, na př. ryby z Hypanu a Borysthenu (Her. IV. 53), a staly se proto exportním předmětem.[8] Olbie si je dala i na revers svých mincí. Vyvážely se buď sušené nebo solené a Athenaios připomíná, že se vozily v bečkách až do Italie.[9] Tak bylo najisto i v době pozdější, středověké. Beauplan popisuje ohromné bohatství ryb v Ukrajině a ještě v XVI. století byl zde obchod s rybami

---

[1] Let. Lavr. 66³. V Káhiře měli v VIII. století zvláštní tržiště na tento med (*Jocob* Handel 133).

[2] *Friedrich* Cod. I. 35.

[3] Ibráhím ibn Ja'kúb III. 2—3 (ed. *Westberg* 53). Ale k překladu srv. ŽS. III. 98.

[4] Her. IV. 17. K slovanskosti těchto Skythů srv. SS. I. 259 a IV. 227.

[5] Dem. Řeč proti Leptinovi 29, Lakritovi 31 (*Latyšev* Sc. I. 364, 367). Srv. *G. Terrot* Le commerce des céréales en Attique au IVe s. Rev. hist. IV. 1. 1877 a stať *F. Miščenka* О днѣпр. пути древнихъ грековъ (Чт. Общ. Нест. II. 95).

[6] Let. Ipat. 580.

[7] Let. Lavr. 144³.

[8] Srv. Anon. peripl. 88, Demosthenes, řeč proti Lakritovi 31.

[9] Δειπνοσοφισταί VI. 109, VII. 21 (*Latyšev* Sc. I. 625 sl.).

velice výnosný.[1] O vývozu ryb z chazarské země zmiňuje se list Chasdajův v X. stol.[2] Ale také odjinud ze zemí slovanských vyvážely se ryby sušené, uzené a solené.[3] Poznali jsme už výše (str. 176), že byly kraje, v nichž Slované byli odkázáni téměř jen na rybaření, ovšem s výsledkem vydatným. Tak bylo v Polesí nebo v jezernatém pásmu při moři Baltickém. Odsud je doložen i obchod se sledi Saxonem Grammatikem, Helmoldem a Herbordem.[4] Potom v Sále byly ryby výborné a Slované tamější měli s nimi obchod aspoň lokální. Prodávali je kupcům přicházejícím z Braniborska, jak dosvědčuje histor. fragment z opatství Nienburského z r. 1170.[5]

Kovy. Kovů se vyváželo ze slovanských zemí poměrně málo; poněvadž v převeliké části slovanského území jich nebylo, a kde byly, kde se dobývaly,[6] tam zase není o obchodu zpráv, což platí na př. o uherském, sedmihradském a českém zlatě nebo stříbře a uherské mědi. Exploitace byla patrně ještě neveliká a obchod nepatrný nebo žádný. Víme jen, že z Čech se v X. století vyvážel cín a snad i olovo, smíme-li to vyčísti z nepřesné zprávy Ibráhímovy[7] a do Rusi stříbro.[8] O exportu olova z jižní Rusi není také určitých zpráv,[9] o hercegovském a bosenském stříbře i olovu (do Italie) jsou teprve zprávy pozdější.[10]

Jantar. Předhistorický jantar má celou literaturu.[11] Běželo o to, zjistiti, odkud pocházejí jantary nalézané v jižní a střední Evropě

---

[1] *Aristov* Пром. 20—31, *Ljaskoronskij* Ист. переясл. з. 3. 206.

[2] *Rački* Doc. VII. 420, *Jacob* Handelsart. 56. Zde je i zpráva o výrobě vyzího klihu v zemi chazarské.

[3] Srv. ŽS. III. 185.

[4] Saxo ed. *Holder* 869, 870, Helmold II. 12, Arnold III. 5, Herbord II. 41. Srv. ŽS. III. 185. Ve XIII. stol. vozili se sledi z Kolobřehu do Slezska po lodích (Cod. Pomer. I. 232 k r. 1214). O vývozu skandinavských sleďů, srv. *Bugge* Reallex. g. Alt. II. 438.

[5] Anz. f. Kunde d. d. Vorzeit 1859, 363.

[6] Srv. ŽS. III. 212 sl.

[7] Ed. Westberg 20, 53. K výkladu srv. ŽS. III. 218.

[8] Let. Lavr. 66[3].

[9] *Jacob* Handel 134, Handelsartikel 65, Waare 11.

[10] *Jireček* Handelstraßen 47, 58, 69.

[11] Literatura o původu jantaru a obchodu jantarovém je značná. Ježto se však otázka tato vymyká z obsahu mé knihy, odkazuji čtenáře jen na články *Wl. Antoniewicze* Stan badań nad znaczeniem bursztynu w czasach przedhist. Europy. (Wiad. arch. VI. 1921, 199) a Pochodzenie i gatunki bursztynu w Europie (Wiad. arch. VIII. 113), podávající přehled badání starších a novějších až po A. Bröggera s literaturou pod čarou.

a tu, ačkoliv Capellini konstatoval naleziště v Apenninách, Sicilii a Hispanii, přece se jen ustálilo přesvědčení, že jižní věci jantarové pocházejí ze dvou velkých severních nalezišť, v Jutsku na břehu Severního moře a v Samlandě při moři Baltickém. Nerozřešeno zůstalo jen, v jaké míře každé z těchto dvou nalezišť dodávalo v té neb oné době surový jantar do ostatní Evropy.

Jantar, jehož pravěká historie je tak zajímavá, pozbyl na konci doby pohanské mnoho ze svého bývalého významu. Kdysi byl velmi hledaným, snad nejhledanějším předmětem obchodním, jehož si kupci z jihu vážili tak jako zlata, ba i více. Už v době neolithické chodili za ním neprostupnými lesy střední Evropy a přes nehostinné moře Severní k jutským břehům a na jihovýchodní výspy Baltického moře, kde příboj odkrýval v náplavech písečných tento vzácný produkt zkamenělých pryskyřic.[1]

Nejdříve byla exploitována, a to už v neolithu, naleziště jutská a Montelius neváhal tvrditi, že stará kultura nordická děkuje za svou poměrnou výši, k níž v pravěku vynikla nad okolní, především jantarovému obchodu mezi Jutskem a jihem Evropy.[2] Teprve od polovice I. tisíciletí př. Kr. nabyl baltický export většího významu než jutský.[3] V době bronzové objevuje se jantar ve střední Evropě v massách (na př. v Čechách v době t. zv. únětické) a také do Řecka již docházel, kde se objevil už v hrobech mykénských. Ale později se obchod neudržel na stejné výši, jak nám o tom nálezy podávají výmluvná svědectví, ba časem, jak se zdá, obchodní cesty za jantarem přišly v zapomenutí. Teprve za doby Neronovy vydal se jeden římský rytíř znovu na sever, aby odkryl staré prameny a obnovil obchod s jantarem.[4] Ale ani to se valně nezdařilo. Jantar zůstal v celé římské době poměrně vzácným předmětem.[5]

Úpadek obchodu jantarového musíme přičísti na vrub jednak nepokojům, které vznikly okkupací dolního Povislí od kmenů germanských (Bastarnů, Gotů, Vandalů a j.), za nichž se obchodníci necítili dosti bezpečni, aby mohli podnikati cesty do Baltu, jednak pak v tom, že místo jantaru počal Orient vysílati na trh

---

[1] O nalezištích na Baltu viz *Rehman* Ziemie polskie II. 383.

[2] *Montelius* Handel in der Vorzeit (Praeh. Zs. 1910 281, 291).

[3] Tamže 282.

[4] Plinius XXXVII. 45.

[5] Centrem výroby a ovšem i hlavním trhem byla v té době Akvileja. (Srv. *Antonowicz* Przegl. arch. 1919. Seš. I.—II. a *Herfurth C.* De Aquileiae commercio 1889).

drahokameny a skelné imitace, s jejichž effektem se jantar ovšem měřit nemohl.[1] Byl to zajisté především obchod s orientálními šperky, který přivedl úpadek staré jantarové industrie a tím i obchodu s jantarem. Jen občas příležitostně brávali římští kupci i jantar mezi zboží na severu kupované[2] a obchod neobnovil se k větší čilosti ani tehdy, když se znovu zmohl námořní a pozemní obchod se slovanskými a pruskými přístavy, neboť v slovanských hrobech VIII.—XI. století je jantaru opět jen málo.[3]

Kdo na Baltickém pobřeží první s jantarem obchodoval, bylo by těžko říci. Ale v dobách Kristových seděli tam už Slované, neboť velkému oblouku Baltického moře, jenž se rozvírá od ústí Visly na východ, říkalo se tehdy záliv Venedský (Οὐενεδικὸς κόλπος Ptol. III. 5, 7) a že tito Venedové Slované podle vší pravděpodobnosti s jantarem obchodovali už ve stoletích předcházejících, vidíme z toho, že už tehdy měli staří zprávy, třebas zmatené s italskými Venety, o jantaru přicházejícím ze země severních Venetů.[4] Potom nastaly značné změny v obyvatelstvu břehů baltických. Od severu a západu přišli kmenové germanští, od východu tlačili se litevští Prusové k Visle, které v X. st. už dostihli. Ale vždy — tak soudím — Slované účastnili se na obchodu s jantarem při ústí Visly. Máme i arabské zprávy, že obchod slovanským územím procházel („přináší se ze země Rûs"), než přišel do Orientu. Sebral je G. Jacob.[5] Ovšem ještě více než tyto zprávy

---

[1] Že však ceny přece nepozbyl, vidno ze zprávy Cassiodorovy z V. stol. Aestiové poslali prý ostrogotskému králi Theodorichovi velký dar z jantaru.

[2] V římských hrobech vých. Německa od Odry k Passarge je jantar v starších hrobech (I.—III. stol.) řídký, hojnější v mladších ze IV. a V. stol. (*Blume* Germ. Stämme 100 sl.). Nějaká dílna na zpracovávání jantaru nalezena byla z této doby u Butzke v kraji belgardském (*Schuchardt* Führer 78). Z doby merovejské jsou v jižním Rusku v hrobech jantarové korály dosti hojné (VII. Ber. d. röm. germ. K. 262).

[3] V Čechách je řídký (*Píč* Star. I. 131, III. 89), v Uhrách též (*Hampel* Alt. I. 462), v Polsku též (Swiatowit III. 31, *Kostrzewski* Wielkopolska 224[9],) v Rusku též (*Chaněnko* Древн. V. str. III. 14, *Melniková* Труды XI. арх. с. I. 500, XII. c. I. 699, *Brandenburg* Кypr. Пр. 26, *Antonovič* Раск. древ. 19, *Spicyn* Рад. кypr. 102). Z pohřebiště u Nabutové (Kaněv) hlášeny však byly náhrdelníky topasové i jantarové (Зап. VII. 1. 148). Perly jantarové našly se také v jednom hrobě kijevském z X. stol. (*Arne* Suède 57). Velký nález jantaru odkryt byl u sela Končanského blíže Vel. Novgorodu (Зап. V. 1, 22) a svědčí, že obchod šel až k Ilmenu (bylo tam v kurhanu 267 jantarových závěsků), ale mohyla náleží době neolithické.

[4] Srv. SS. I. 95, 191 sl. a zde výše ŽS. III. 362.

[5] *Jacob* Bezogen die Araber des Mittelalters Bernstein von der Ostsee

poučují nás výše uvedené nálezy v slovanských hrobech, kde se jantar vyskytuje v podobě závěsků do náhrdelníků.[1]

Pokud v této době, a odekdy vůbec, byla známa a exploitována naleziště jantaru ve vnitrozemí slovanském, nelze dnes pověděti. Naleziště taková hlášena byla Rogovičem r. 1873 v náplavech dněprovských v Kijevě, u Berislavě, dále při Narevu u Przasnysze a Ostrołęky u jez. Nobelského.[2] Také Plinius se zmiňuje odkazem na Filemona, že se jantar už v starověku vykopával na dvou místech v Skythii,[3] ale nevíme, kde tato místa Pliniova ležela, a byla-li totožná s nalezišti dněprovskými nebo narevskými.

Sůl. Sůl je prastarý obchodní předmět.[4] Kde byla po ruce, vědělo se už v pravěku, jaký má význam při úpravě jídla — také ndoevropanům byla známa ve společné pravlasti[5] — a kde jí neměli, tam vidíme už v té době snahu nabýti soli obchodem.

V době neolithické, na konci jejím, byla sůl hledaným zbožím všude, kde jí ve střední Evropě nebylo, a solných dolů v Alpách, na Dürnbergu u Halleinu a u Reichenhallu, bylo užíváno už v době neolithické a bronzové.[6] Tak bylo asi i u jiných salin a exploitace jich trvala bez přestání až do doby římské.[7] Přitom netřeba po-

her? (Schr. naturf. Ges. Danzig. N. F. VI. 1887, 155). Bernstein bei den Arabern des Mittelalters Berl. 1886, a Zs. morg. Ges. 1889, 353, Handelsartikel 63. Srv. i *Chvolson* Ибнъ Даста 181 (Mukaddésí).

[1] Srv. nálezy, které jsem uvedl v ŽS. I. 631.

[2] Srv. *Miščenko* Чт. Общ. Нест. 1888 II. 95, Berl. Verh. V. 300, *Köppen* F. Geogr. Mitth. 1893. 249, *Ljaskoronskij* Ист. пер. з. 253, Зап. Odessa I. 624 (Berislav). Naleziště na Narevu připomíná *Sadowski* Handelstraßen 86, u jez. Nobeli *A. Hrušovskij* Очеркъ ист. туров. пинск. княж. 3.

[3] Plin. XXXVII. 33. L. c. 40 praví, že jej Skythové zovou „sacrium, quoniam et ibi nascitur." Srv. i scholia k Dion. Per. 316 (*Latyšev* Scyth. I. 215).

[4] O rozšíření a dobývání soli existuje dosti značná literatura, z níž na prvém místě nejširší význam má práce *W. Hehna* Das Salz (Berlin 1873, II. vyd. 1901), *M. J. Schleidena* Das Salz (Leipzig 1875), *F. Fürera* Salzbergbau und Salinenkunde (Braunschweig 1900), *Buschmanna* Das Salz I. (1909), pro slovanské země pak studie *Stan. Ciszewského,* Studya etnologiczne I. Sól. (Varšava, bez data) a dvě starší knihy *H. Łabeckého:* Dawne župy i župnicy w Polsce (Bibl. Warsz. 1846. I.), Najdawniejsze dzieje salin krakowskich (Bibl. Warsz. 1856 II.). Ale Ciszewski nevyčerpal všech starých zpráv.

[5] *Schrader* Reallex. 699, *Hirt* Idg. 297, 663.

[6] *Much* Mitth. anthr. Ges. in Wien 1906. Sitzungsb. 9. Srv. též *Dechelette* Manuel II. 713.

[7] Na severu v Gallii a Germanii lili národové slanou vodu na žhavá dřeva a sbírali s povrchu solí smíšený popel, kterým kořenili jídla (Varro De re rust. I. 7, 8, Plinius XXXI. 82), ale Tacitus připomíná již saliny v kraji Hermundurů

chybovati, že se současně i staří zákarpatští Slované naučili dobývání soli a obchodu s ní. Ale zprávy o tom jsou teprve z IX. století. V tu dobu Slované měli sami v rukou řadu bohatých salin, z nichž se místním obchodem zásobila celá slovanská oblast. Nepotřebovali choditi za solí do ciziny; jen na okraji slovanského území, kde k salině, nalézající se v cizích rukou, bylo blíže než k nějaké vnitrozemské, slovanské, můžeme předpokládati obchod z rukou cizích. Jinak všude v této době solní obchod byl domácí, lokální, exportní i importní podle potřeby kraje[1] a v rukou kupců slovanských. Tím se také stalo, že přešel všeslovanský název *solь* k uherským Maďarům *(só)*. Jak se sůl u Slovanů vyráběla, víme ze zprávy Kazvíniho, kterou opakuje i Bakúví.[2] Všude, kde se sama přirozeně neodpařila, vyvařovala se v salinách ve velkých pánvích a postup výroby nelišil se asi mnoho od toho, jakého se po celou dobu historickou užívalo, na př. v solivarnách haličských u Bolechówa, Doliny a Kałuže. Zde se totiž z formací solí bohatých a tvořících buď vrstvy až 20 m silné nebo zrna v slínu uložená dobývá soli tím způsobem, že se nejdříve vodou vyluhuje a pak roztok vaří a odpařuje. U moře, kde nebylo potřebí luhování, odpařovala se na slunci nebo vyvařováním, jako ve vnitrozemí. Termin *coctura salis* při Sále objevuje se v listinách od XI. století.[3]

Hlavní solní prameny v rukou slovanských, nebo aspoň v jejich sousedství nalézaly se té doby předně na západě při Sále a v zemích alpských. Solivarnu na Sále připomíná Ibráhím,[4] jinou připomíná listina z r. 940[5] a listina Otty II. z r. 973.[6] O solivarně v Sulze

(Ann. XIII. 57. Srv. i Amm. Marc. XXVIII. 5). Další podrobnosti viz u *Schradera* Reallex. 703.

[1] Že byly kraje, kde byla sůl vzácností, vidíme z vypravování Ebbonova (III. 4). Když se r. 1127 Otto, biskup bamberský, na své cestě do Pomoří setkal u jez. Morického se slovanským rybářem, nechtěl tento od biskupa ani stříbro, ani co jiného, jen trochu soli.

[2] Kazvíní *(Charmoy* Rélation 344) popisuje v kraji Slovanů německých pevnost Šušit, kde je slaný pramen, jehož vodu vyvařují ve velkých pánvích nad pecí kamennou. Sůl vařením houstne a vychladnuvši mění se v tvrdou, bílou sůl. Bakúví má totéž (ib. 357), jenom že mluví o pánvích kamenných, a dodává: „to jest způsob, jakým se sůl vyrábí ve všech zemích slovanských".

[3] Cod. Saxon. I. 1, 324 (1064): Coctura salis in loco Sulza in pago Turingo.

[4] Ibráhím ed. Westberg 54: „Solivarna židů, která také leží na Slavě." Westberg při tom myslí na Dürreaberg, jiní na Halle (l. c. 26).

[5] Mon. Boica XXVIII. 174.

[6] Tamže 196 (srv. Cod. Pomer. I. 22). V Halle bylo dříve několik pramenů, dnes dobývá se sůl ještě z jednoho, dodávajícího za minutu 1 hektolitr

v Durinsku byla učiněna zmínka výše. Že se i desátky platily solí, je přirozené a potvrzuje to zmíněná listina z r. 940; také obchod byl s ní prastarý.[1]

V Rakousích připomíná se salina u Sulzbachu vedle osad slovanských už v listině Tassilově[2] z r. 777 a o něco málo později i saliny na solnohradské Sále.[3] Čechy a Morava soli neměly a dostávaly ji od dávna z ciziny, zprvu asi z Durynska, jak naznačuje staré kulturní spojení Durynska a Čech v době neolithické,

Obr. 113. Stará solnice v Tuzle v Bosně.

potom i ze severu po lodích na Labi[4] a konečně z jihu, ze zemí alpských. Z těchto solivaren nebo z uherských pocházela nejspíše sůl, kterou vozili kupci do Čech a do Bavor po Dunaji podle známé listiny Ludvíka IV. z poč. X. století. Jedním z trhů solních

vody s 18% soli. Voda se nejdříve vyčistí usazením, pak se vyvaří na pánvi a pomalu odpaří. Zbylá sůl se vozí do sušárny a suší obracením (Woche 1905 č. 52. Die Halloren).

[1] *Götze-Höfer* Alterthümer Thüringens XXVI.

[2] *Kos* Gradivo I. 289,

[3] Breves Notitiae c. 790. Salzb. Urkundenbuch I. 23 (Reichenhall).

[4] *Friedrich* Cod. I. 55. (v listině Spytihněva II. z r. c. 1057).

bylo zde Mautern.[1] V Uhrách se sůl v oblasti slovanské dobývala především na severu, v pozdější župě marmarošské, hloubením dolu *baňa* zvaného v zemi;[2] ale stará topografická jména ukazují i na jiná dávno známá ložiska a potom na Sedmihrady.[3] Pod obcí Slanou (maď. Sóvár), Castrum salis u Prešova připomíná se důl solný (só-bánya, puteus salis) již na konci XIII. stol. a už tehdy vynášel značné důchody.[4]

K těmto severouherským salinám vztahuje se patrně také poselství, které poslal r. 892 Arnulf k caru bulharskému s prosbou, aby neprodával soli Moravanům,[5] kteří jí doma neměli a byli odkázáni jen na sůl přivezenou odjinud.

Ve vnitru Balkánského poloostrova nalezli Slované sůl v Bosně na místě dnešní Tuzly (stará Sol), kde se dosud vyváří v starých salinách (obr. 113). Jinak se však hojně odpařovala sůl i v salinách *(solilo)*, plochých nádržích na březích Adriatického a Aegejského moře, a dobytá odvážela do skladišť *slanica* zvaných, která bývala zejména kolem biskupských sídel a klášterů.[6] Že byly břehy dalmatské hojně vroubeny takovými závody v okolí Zadru, Salony, Almissy a Sela, dokládají chorvatské listiny z X. a XI. století.[7] Obchod se vnitrozemím prostředkovaly hlavně Dubrovník a Kotor.[8]

V Rusku na severu, na březích Bílého moře, dobývalo se soli také vařením na pánvích (чренъ) a zabývaly se tím v době historické hlavně některé kláštery, na př. solovjecký a cholmogorský. Z praehistorických dob však není o tom zpráv. Nejstarší zmínka je v privilegiu novgorodského knížete Svjatoslava Olegoviče

---

[1] *Friedrich* Codex I., 35 (z let 903—905). M. G. Cap. II. 253.

[2] Zde se dobývání děje v zemi kopáním štoly, na jejímž konci se vyhloubí dutina v podobě zvonu, až do 140 m šíře *(Fürer* Salzbergbau 260 sl.). Z této procedury vykládá M. Murko starý, Čechům, Slovákům, Polákům, Rusínům, Maďarům a Rumunům známý název *baňa* (maď. bánya, rum. baie) pro solný důl (Wörter u. Sachen V. 40). Článek *Z. Schmidta* Entw. des Marmaroser Bergbaues (Öst. Zs. f. Berg- und Hüttenwesen 1902, 221) mně zůstal nepřístupný.

[3] Anonymus regis Belae c. XXV. *Kočubinskij* Труды арх. c. Jaroslav I. 14, ЖМНП. 1897. I. 76.

[4] Anonymus l. c. XVII, *Hruševskij* Ист. Укр. Руси III. 104, 513.

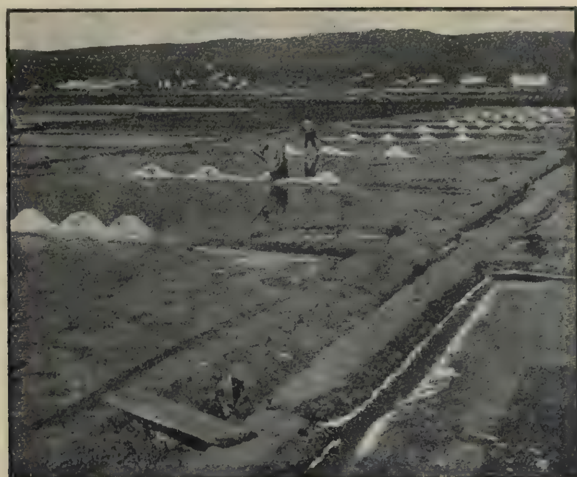
[5] Ann. fuld. ed. *Kurze* 121 (ne coemptio salis Marvanis daretur).

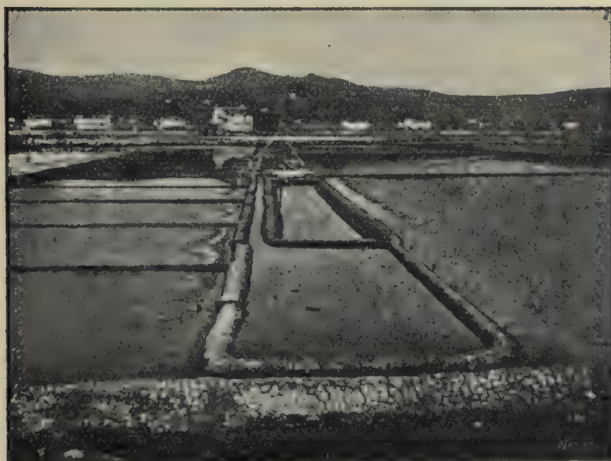
[6] *Jireček* Staat II. 43, 58, *Ciszewski* l. c. 8.

[7] *Rački* Doc. VII. 26 (r. 999), 29 (1000), 99 (1074), 127, 129 (1080), 177 (1096) atd. Obrázky těchto salin přinesl r. 1915 Český Svět. (XII. č. 2). Dnes jsou ještě velké saliny u Stagna.

[8] Srv. *Jireček* Handelstraßen 59, Staat II. 58.

z r. 1137,[1] z níž vidíme, že na počátku XII. stol. zde solivarny byly, ale dále nazpět o tom nevíme. Starší jsou zprávy z jižní

Obr. 114—115. Saliny na břehu moře u Portorose v Istrii.
Český Svět XII. 2.

Rusi. Praví-li se v Kijevopečerském Patěriku z XI. stol., že pro válku mezi Svatoplukem, knížetem kijevským, a Davidem Igorevičem nesměli kupci z Haliče do Rusi: «Не пустиша гостей ихъ ни

[1] *Ciszewski,* Sól 13—15, *Sreznëvskij* Mат. III. 1439, 1441 s. v. црѣнъ.

лодей отъ Перемышля и не бысть соли во всей Русской земли»,[1] je vidno, že byla v té době aspoň celá západní Rus opatřována solí od Přemyšle, z východní Haliče a takový velký rozvoj obchodu solního vyžadoval jistě už delší doby před XI. stoletím. Pro dobu XII. a XIII. století je o solivarnách haličských a hlavním skladišti v Sandoměři a o vývozu do Ruska řada zpráv.[2] Solivarny sluly zde (v kraji přemyšlenském, kalužském, drohobyčském a bolechovském) *župa* nebo *baňa.* Každá župa měla několik solných *studní* neboli *oken* a úředník nad nimi bdící slul *župnik.*[3] Z citované zprávy Kijevského Patěriku vidíme zároveň, že druhý pramen, z něhož jižní slovanská Rus čerpala zásoby soli, totiž saliny černomořské byly v XI. století zcela podřízené, patrně pro nebezpečí, s kterým v té době a v X. stol. (a ovšem i v následujících až do dob záporožských) dopravováno bylo zboží přes stepi, ovládané zprvu Maďary, pak Pečeněgy, Polovci a na konec Tatary. Ale před tím, před X. stoletím v dobách klidnějších a vůbec v celém starověku byly solivarny na severním břehu Černého moře důležitým místem exportním pro vnitro Rusi. Už Herodot vzpomíná hojné soli zde usazované a Dion Chrysostomos v I. stol. po Kr. dosvědčuje, že většina vnitrozemských barbarů kupovala sůl z limanu dněprovského.[4] Cesta, kudy se braly karavany s nákladem soli na Desnu a střední Dněpr, vedla od Azovského moře po řece Kalmiu, jeho přítoku Soloné, a pak Volčími vodami nebo po Moločné

---

[1] Kijovopeč. Pat. V. 8 (ed. *Viktorová* 120). V povídce této líčí se dále, jak se lid počal hrnouti k Prochorovi do kláštera, takže tržiště, kde kupci draho prodávali, byla prázdna. Kupci šli žalovat na Prochora k Svatoplukovi, jenž ustanovil vysokou cenu za sůl a dal vzíti ji mnichovi, chtěje ji prodávati sám. Ale poslové našli u Prochora jen popel, který kníže dal vyhodit. Lidé jej však sebrali a jim se opět obrátil v sůl. „I nastal úžas nad takovým podivným zázrakem." Srv. i *Golubinskij* Ист. в. церкви I². 1, 770.

[2] Srv. zejména listinu Kazimirovu klášteru Sulejovskému nad Pilicí z r. 1176: „Conferimus etiam eidem claustro singulis annis tredecim plaustratas salis integraliter, sicut de Russia ducuntur, de theloneo in Sandomiria recipiendas. (Cod. dipl. Pol. I. 12, *Piekosiński* Doc. 132). Ten a další doklady z listin viz u Ciszewského l. c 16 sl. V tu dobu je také dávka soli obvyklá v právu polském.

[3] Srv. doklady sebrané Ciszewským l. c. 17 a výše uvedené spisy Łabeckého. Nad solivarnou stály „věže." (Ciszewski 53). V životě polské kněžny Kunigundy († 1292) od Dlugosze čteme: montes salinos seu zuppas salis *(Du Cange* Gloss. VI. 939).

[4] Herodot IV. 53, Dion Chrys. *Latyšev* Scyth. I. 172. Rovněž se zmiňuje o dobývání soli v okolí Perekopu císař Konstantin (De adm. imp. 42). Soli zde dobývali obyvatelé Chersonu.

a Konce do Dněpra a slula ještě v době letopisné — соляный путь.[1] V samém slovanském Rusku soli nebylo; zato v litevském kraji na Němnu se připomíná.[2]

Z Červené Rusi docházela sůl i do Polska, jak dosvědčuje výše citovaná listina kláštera sulejovského a řada dalších listin z též doby a následující. R. 1136 připomíná se u Krakova slané zřídlo v bulle hnězdenské pap. Innocence, r. 1145 čteme „Cracovia ad magnum salem“ (t. j. Wieliczka), r. 1198 „sal de Bochegna“ (t. j. Bochnia) atd.[3] Původně však užívali i zde jen soli vyvařené, sypké, nežli se počalo v XIII. st. dobývati kamenné soli ve Wieliczce a Bochni.[4] Na severu byla solná zřídla v Kujavách, hlavně mezi Velkopolskou a Mazovskou kotlinou. Vůbec pak více než v Polsku bylo salin v slovanském pobřežním pásmu moře Baltického od Lüneburska až do Prus. V starých pramenech našel jsem odsud tyto zprávy: Z XI. stol. připomíná Helmold solivarnu v Lüneburku, jinou u Odeslo v zemi Vagrů,[5] a další ložisko soli u kláštera Dargunského listina Kazimíra I. z r. 1174,[6] které slulo po slovansku *glambike loug* (hluboký luh) a *seruko loug* (široký luh). Také kláštery meklenburské dostávaly darem saliny v Eldeně.[7] Řada salin v zemi dolenské a v Pomoří uvedena je listinami z r. 1159, 1168, 1170, 1173, 1177, 1178, 1182, 1184.[8] Největší a nejznámější solivarny měl však v té době Kolobřeh, jehož církev nazývá Dětmar (IV. 45, VIII. 72) „salsa cholbergiensis ecclesia“ a kde se vedle salin připomíná v papežské listině Innocence II. z r. 1140 solnice: „Cholberg cum tugurio salis“[9] a v jiných pánve solní: „sartagines ad usum salis in Choleberga“.[10] Odsud z Kolobřehu vyvážela se v XIII. století sůl po lodích až do Slezska.[11]

---

[1] ПСРЛ. II. 97. Srv. *Brun* Зап. Odessa. V. 113, 135: Essai LXIX.

[2] Srv. *Leontovič* Варш. Унив. Изв. 1896, V.—VI. a ref. *Hruševského* v Зап. Тов. Шевч. XX. Bibl. 13.

[3] Cod. Pol. mai. str. 10, 12 (1136), 17 (1145), 43 (1198). *Piekosiński* Docum. 54, Kod. kap. Krak. 17 (1221—1224) atd. Srv. *Ciszewski* Sól 21—24.

[4] *Rostafiński* Polska w czasach przedhist. 34. Město Kruszwica dostalo jméno od *krušců* soli. Také v Nové Marce ukazují některá jména místní na existenci starých salin (*Muka* Neumarks-Ortsnamen 82, 84).

[5] Helmold I. 76. (Odeslo).

[6] Cod. Pomer. I. 91.

[7] *A. Kunkel* Arch. f. Urkundenforsch. III. 24, 26. Mekl. Urk. I. Nr. 168.

[8] Cod. Pomer. I. 54, 60, 72, 74, 86, 105, 109, 127, 134.

[9] Cod. Pom. I. 36. (cf. 232). Tugurium značí chatu (věž) nad solnicí.

[10] Cod. Pom. I. 54, 61. 70, 127, 134 (r. 1159, 1170, 1182, 1184).

[11] Cod. Pom. I. 232, (1214).

Způsob, jakým se v starých dobách dobývalo soli, bylo, jak jsem řekl, prosté odpařování slané vody buď na slunci nebo nad ohněm v pánvích. Pro tuto pánev nebo nízký kotel mají slovanské jazyky vedle slova *panevъ*, *panva*, převzatého z hněm. Pfanna[1] ještě starý termin *čerěnъ*, *črěnъ*,[2] obé za *sartago*, *patella* z lat. pramenů.

Z pánví vybírala se sůl v usazených okrouhlých bochnících, zvaných v Červené Rusi *tolpa*,[3] jež se rozsekávaly na různě velké kusy, pro něž prameny XI.—XIII. století uvádějí několik názvů, patrně mnohem starších. Sem patří ruská голважня соли připomenutá v kijevském Patěriku (XI. st.) a v Ruské Pravdě,[4] dále v západních pramenech všeslovanský *krusz*, *krušec*, *kruszina*, č. *kruch* soli,[5] dále gleba salis vulgo *gruda* vocata, *pecina salis* vedle latinského caput salis, modius salis.[6] Vařiči soli sluli v těch dobách solnici (salsatores), obchodníkům přičítá Ciszewski i Miklosich starý ruský název прасолъ (pol. *prasoł*), jenž nabyl později významu kramáře vůbec.[7]

Tím jsou hlavní známé importní a exportní předměty vyčerpány. Co je mimo to oznámeno, nestojí téměř za zmínku. Tak se na př. vozily z Rusi občas vykopané kly mamutí do Bulhar,[8] nebo

---

[1] Miklosich EW. 231.

[2] Csl. черѣнь (rus. чренъ, црѣнъ, черенъ, цѣренъ, s čímž srv. i bulh. чирень, srboch. čerjen, čes. a pol. čeřen u peci, czran, trzon) doložen jest v Haliči od XIII. stol.: „sartago, que czeran vulgariter dicitur pro quoquendo sale“ v listině Boleslavově z r. 1254 klášteru Zwierzynieckému a „caldarium, quod a vulgo chran nominatur“ v listině klášteru Staniątkowskému z r. 1248. O črěnu viz obšírně u *Ciszewského* l. c. 36, 52—53 a u *Bernekera* EW. I. 146. Irské *cern* by ukazovalo, že Slované název v práci přijali od Keltů ve vých. Germanii.

[3] *Ciszewski* l. c. 16, 43, 46.

[4] Kijevopeč. Patěrik 8, *Götz* Russ. Recht l. 22. (*Sreznĕvskij* Мат. I. 541 a Vladimirskij-Budanov Chrest. I. 38).

[5] Srv. *Ciszewski* 47, 56. Slovo *kruš* náleží k původnímu *kruchъ* — ulomený kus (*krušiti* — lomiti), nebo také bochník (*Berneker* EW. I. 628). I z bulharštiny uvádí Berneker *kruh*, *kruhъc* ve významu kusu soli. Staré české *krosna* (v listině Soběslav vě: decima salis trussa, quae slavice dicitur krosna, Friedrich Codex I. 406) je však všesl. krošnja a značí pletený košík. (*Miklosich* l. c. 142, *Gebauer* Stč. Sl. II. 157, *Berneker* EW. I. 624). K slov. krosnám je zajímavo přirovnati finnské, o nichž vyšel podrobný popis v Suomen Tidskrift XXVI. 29.

[6] *Ciszewski* l. c. 44, 52, 55, 56. O jiných pozdějších terminech srv. zde str. 59—60.

[7] *Ciszewski* l. c. 61, 67, *Miklosich* EW. 314. Sobolevskij spojil je však se slovem просити (Лингв. набл. II. 14).

[8] *Jacob* Handelsartikel 18.

vlna ovčí do země chazarské.[1] Také červená břidlice dobývaná ve Volyni, z níž se u Ovruče robily přesleny, rozvážené do Kijevska a i dále, má jenom význam místní a podružný.[2]

Jen jedno zboží ještě zbývá, jež u Slovanů bylo sice také kupováno, ale ještě více prodáváno i exportováno, a jež vůbec povahou svou zasluhuje zvláštního pojednání. Je to obchod s otroky.

Otroci. O nevolnictví u Slovanů, zejména o právním postavení otroků, pojednává kapitola o právu staroslovanském. Zde nás zajímá jen jeho stránka obchodní, neboť otroci byli jedním z nejhlavnějších exportních předmětů obchodu v zemích slovanských, ačkoliv ani importu vyloučiti nelze.

Slovanský lid ve svém domácím vývoji neměl zprvu vlastních příslušníků nevolných. Při starém rodovém a zádružném zřízení se sice vyvinuly třídy bohatější a mocnější, ale ostatní lid nepřetvořil se v stav nevolníků, poněvadž všichni byli účastni práv rodových a majetkových.[3] Třída nevolných, kterou vidíme u Slovanů na konci doby pohanské a která je ovšem původu staršího, vznikla jinak a na základě různém.

Předně je pravděpodobno, že starší praehistorický lid, který Slované na mnoha místech zastihli, když okkupovali svá pozdější sídla historická, utvořil, byv přemožen a podmaněn, první základ stavu nevolného, jenž se během doby poslovanil. Není sice pro to přímých dokladů — domněnka J. Píče, že dolichocefali českých hrobů IX.—XI. stol. representují tento prastarý podmaněný a porobený lid, jest zhola nesprávná, poněvadž jeho východisko, totiž these o brachycefalismu slovanském je nesprávná,[4] — ale jinak

[1] Chaukal (Сборн. мат. кавк. XXXVIII, 112).

[2] Pro neolith srv. nález u Przewodowa (Sokal) v museu Dzieduszyckých ve Lvově, pro další zde výše str. 337. Zde bych podotkl, že se už od pradávných dob rozvážel ze Závislí i pazourek. Srv. *Kozlowski* Wiad. arch. 1921, 41 a *Krukowski* tamže 1920, 185.

[3] Teprve později i domácí příslušníci dostávali se do tohoto stavu zhroucením svého hospodářství nebo z trestu na př. pro nezaplacené dluhy, pro zrušení manželství. Srv. *Jasinskij* Очерки 251, Паденіе 44 sl,

[4] *Píč* tuto thesi rozvádí hlavně ve svých Starožitnostech III. 171 sl., 178 sl. Podobnou vyslovil kdysi Iz. Kopernicki (srov. mé Příspěvky k anthr. zemí českých I. 88). Že Slované nebyli výlučně brachycefalní tak, aby dolichocefali v hrobech IX.—XI. stol. mohli býti pokládáni za národ cizí podrobený, vyložil jsem už ve svých Slov. Star. I. 91 sl., a doložily to opět a opět nové nálezy a nová zkoumání posledních let. Proti Píčově thesi svědčí však mimo to, že na čes-

je to zcela pravděpodobné, neboť víme z archaeologie, že při příchodu Slovanů, na př. do Čech a do Moravy, byla země obydlena lidem starším a v historii na to ukazuje přechod starých předslovanských názvů řek a hor k nově příchozím Slovanům. To byl jeden druh otroků.

Za druhé se stalo během doby zvykem, že nepřátelé zajatí v boji (stsl. плѣньникъ) byli buď žalářováni, anebo přinuceni žíti bezprávně a konati práce nejtěžší, slovem státi se nevolníky v majetku vítězově.[1] A to se dálo u Slovanů nejen se zajatci z národů cizích, nýbrž i z jednotlivých kmenů slovanských, kteří přečasto spolu bojovali. Dokladů máme z počátku doby historické dosti z dějin Čechů, Poláků, Polabanů, Rusů a i Jihoslovanů.[2] Ovšemže stejnou měrou i slovanští váleční zajatci byli odvlékáni do otroctví cizího, k Němcům, Řekům a do Orientu.

---

kých pohřebištích IX.—XI. stol. dolichocefali a brachycefali pochováni byli promiscue a vedle sebe na jednom hřbitově, čehož by nebylo, kdyby první byli třídou otroků.

[1] Slova плѣньникъ, плѣньница vyskytují se v textech od X. století (*Sreznĕvskij* Мат. II. 977).

[2] Jak Slované při vpádech na Balkán odváděli tisíce občanů římských do otroctví, svědčí Prokopios B.G. III. 14, 29, IV. 25, Menander c. 63, list papeže Jana IV. (*Rački* Doc. VII. 277), Michal Syrský ed. Chabot II. 361. Později čteme častěji u Helmolda, že Slované odvádějí zajaté Němce a to muže, ženy i děti (I. 63, II. 5.) a jednou vypravuje Helmold (II. 13), že r. 1168 meklenburšti Slované poslali 700 zajatých Dánů na trh na prodej, jinde čteme (II. 5), že Dánové prodávali polabské Slovany Polákům, Srbům a Čechům. Herbord zase dosvědčuje, že Lutici pomořské zajaté ženy prodávali za otrokyně (III, 2, III. 5). V Polsku podotýká Gallus o Boleslavovi Křivoústém: „viros et mulieres, pueros et puellas inumerabiles captivavit“ (*Biełowski* III. 24, MPH. I. 478; srv. i I. 35, II. 10, 15) a totéž potvrzuje Herbord (II. 2, II. 4, III. 2). Boleslav z pomořanské války přivedl 8000 zajatých žen a dětí. Z Čech viz doklady ve fuldských annálech k r. 869 (Mon. Germ. SS. I. 380) a v jedné fuldské listině z r. c. 800 (*Erben* Reg. I. 6), dále u Kosmy I. 40, II. 5, 7 (a jiné u Píče Star. III. 183); i z Rusi se připomínají zotročení zajatci v Letopise ve smlouvách s Řeky r. 912 a 945. Otroky zajetím nabyté připomíná i Kardízí (ed. *Bartold* 120) a týž na jiném místě praví o Slovanech, že mají mnoho zajatců otroků (ib. 123). Rovněž známá zpráva Maurikiova a Leonova (Strateg. XI. 5, Tact. XVIII. 104) mluví o otroctví zajatců, patrně u jižních a vých. Slovanů. Doslova zní tato zpráva. „Kdysi měli (Slované) ještě něco jiného v oblibě. Neboť zajatců svých nedrželi ve věčném otroctví. ale spíše zůstavovali tu věc na vůli zajatcům, stanovíce jim určitou jakousi lhůtu otročení, aby potom, chtějí-li, za nějakou náhradu k svým se vrátili, anebo chtějí-li býti u nich, aby zůstali jako lidé svobodní a jejich přátelé.“ Srv. Živ. Sl. I. 34. Text Maurikiův je v podstatě týž (l. c. 27). K Polákům srv. *Bobrzyński* Rozpr. Akad. XIV (1881) 11—12.

Za třetí bývalo otroků prostě nabýváno koupí, a z IX.—X. století máme řadu svědectví, že obchod s otroky byl v slovanských zemích rozsáhlý. Při něm byli kupováni od Slovanů jednak cizinci, jednak příslušníci sousedních slovanských kmenů, nebo zase, a to v míře mnohem větší, cizinci na různých trzích obchodovali s otroky slovanskými, prodávanými z lidí domácích nebo z válečných zajatců.[1] O tomto obchodu je plno zpráv, částečně uvedených již v poznámce předešlé. Tak jej dokládá v Rusku letopis při r. 969,[2] Pravilo Jana II. Kijevského,[3] Patěrik Pečerský[4] a císař Konstantin,[5] pro Čechy a Slováky Canapariův Život sv. Vojtěcha,[6] slovanská legenda o sv. Václavu, Životy sv. Kyrilla a Methodia,[7] Kosmas[8] k r. 1124 a známá listina Ludvíka IV. z r. 903—905,[9] pro jižní Slovany Život sv. Nauma[10] a listiny chorvatské,[11] pro Poláky Gal-

[1] Máme docela zprávu, že na Rusi rodiče dobrovolně, totiž z bídy, prodávali své děti, což ovšem svědčí již o velkém úpadku starého zřízení zádružného. Tak se v Ústavě bělečském (Зап. св. отецъ) z XI. stol. ustanovuje trest matce, která prodá své dítě (*Golubinskij* Ист. р. ц. I². 2, 545). Podobně Kazvíní reprodukuje zprávu Andalúsího, že zchudlí Slované prodávají ženu, děti i příbytky, (*Charmoy* Rélation 342), a zpráva Benjamina z Tudely praví docela o zemi České: „Židé, kteří tam bydlí, zovou zemi Kanaanem, poněvadž obyvatelé její své syny a dcery všem národům prodávají, jako obyvatelé Ruska (*Jacob* Handelsartikel 12). Totéž sděluje Nasír-ed-Díntúsí o Chazarech (*Jacob* Waare 6) a pozdější zprávy o Bosně (*Jireček* Staat II. 57). O prodeji čeledi z nouze zmiňuje se i smlouva Olegova z r. 912 (Lavr. 36).

[2] Let. Lavr. 66. Další zprávy letopisné viz u *Píče* Star. III. 181, 184, jenž vůbec sebral velkou řadu dokladů o postavení otroků slovanských.

[3] Článek 22. (Ист. Библ. VI. 10). Srv. též *Götz* Russ. Recht I. 41, 59 sl.

[4] Srv. *Golubinskij* Ист. р. ц. I. 1. 765, 766 a ed. *Viktorova* 32, 35. Polovci prodávali mnichy pečerské do Korsuně Židům.

[5] De adm. imp. 9. Rusové vozili otroky spoutané v řetězích po Dněpru do Byzance.

[6] Vita Sti Adalb. XII. Zde se vypravuje, že nějaký žid (mercator Judaeus) nakoupil v Čechách tolik otroků, že sv. Vojtěch nebyl s to, aby je vykoupil. Vůbec vidíme z této legendy, že v X. stol. otroctví v Čechách kvetlo. Srv. Život auct. Brun. 11. O vykupování otroků v Polsce srv. Gallus II. 1.

[7] Slov. Legenda o sv. Václ. ed. *Pastrnek* 60 (sv. Václav vykupoval otroky), Život Kyrillův (Fontes r. boh. I. 31), Život Methodiův (ib. I. 52, 90) a Živ. sv. Václava od Christiana 6, 7 (ed. *Pekař* 153, 155, 182, 184).

[8] Kosmas III. 57.

[9] *Friedrich*, Codex I. 35, 36. Opět obchodují s otroky židé.

[10] Učedníci Methodiovi prodáni byli do otroctví benátským židům (ed. *Lavrov* 4, 42). Srv. Fontes r. boh. I. 90.

[11] Srv. z XI. stol. listinu Petra Črna a krále Demetria Svinimira (*Rački* Doc. VII. 104, 127 sl. 134). O pozdějším obchodu v Chorvatsku a Srbsku srv. *Jireček* Staat II. 57. Byli to otroci z Bosny, přivádění na trhy v Kotoru a Dubrov-

lus[1] a k nim možno připojiti uvedenou již zprávu Helmoldovu a podobnou Dětmarovu a Herbordovu a j. o prodávání Slovanů polabských a baltických,[2] a ovšem o prodávání cizích zajatců. Na jednom trhu v slovanském Mikilinburgu bylo na prodej 700 zajatých Dánů.[3] K výměně zajatců srv. detaily ve smlouvách bulharských carů Tervela (716) a Omortaga (814) s Řeky.[4]

Ale nejvíce nám sdělují zprávy orientálních zpravodajů, Arabů a Židů. Z nich všech vidíme, že slovanští otroci byli ve velkém množství prodáváni jednak do Byzance,[5] jednak do různých asijských a afrických měst, kde pak kupcům sloužili jako tlumočníci, na př. v Bagdadu.[6] Byli to ponejvíce váleční zajatci ruských, maďarských, poloveckých, pečeněžských kmenů atd. a hlavní trhy na ně byly jednak na Volze v Bulgáru a u Itilu a dnešní Astrachani,

níku. Pozdější doklady o existenci rabů a otroků v Bulharsku viz u *St. Bobčeva* Ист. на старобългар. право. S. 1910. 303 sl.

[1] Gallus I. 19, II. 1, 35 (o Židech).

[2] Dětmar VI. 54 (36), Herbord II. 29, Helmold II. 5, Vita Sti Anskarii 15 (MG. SS. II. 700), z konce IX. století.

[3] Helmold II. 13.

[4] Srv. *Zlatarski* Пер. Сп. 1902. 489 a Изв. Бъгар. арх. III. 1913 (nápis ze Sulejman-kjöj).

[5] Již za Strabona kupovali se otroci na trzích černomořských kolonií (Strabon XI. 2, 3). Byl mezi nimi asi leckterý Slovan.

[6] Mukaddésí mezi exportem z Bulgáru do Asie a do Chivy uvádí i slovanské otroky. Podle Rosteha Rusové ze svých kořistních výprav prodávali zajaté Slovany do Chazarska a Maďaři do Karchu na Černém moři. Chordádbeh a Al Fakíh zmiňují se o obchodu se slovanskými otroky do Španěl, jejž Chordádbeh přičítá židům Radhanitům, Chaukal pak vůbec slovanské eunuchy pokládá za španělský export, neboť do Španěl přicházeli ještě bez úhony, ale tam je teprve židé klestili. Otroci, již přímo přicházeli do Chorasánu, nebyli ještě řezaní. Totéž potvrzují Mukaddési (místo, kde je židé řezali, nazývá Beggána) a Ar-Rakík. Drasticky líčí prodej otrokyň v Bulgáru Fadlán a za dobrý obchod prosí také ruský kupec v modlitbě Fadlánem reprodukované. Podle Chaukala a Istachrího i Chovarezmiové odváděli Bulhary a Slovany do otroctví. Ibráhím ibn Ja'kúb potvrzuje zprávy výše uvedené, že i v Praze byly trhy otročí, kde opět obchodovali židé (čtení tohoto místa a tento výklad jsou sice nejisté, ale rozhodně lepší než čtení „mouka“ místo „otroků“. Srv. ed. *Westberg* 20, *Jacob* l. c. 9). Totéž ostatně o zemi České a Rusi zapsal Benjamin z Tudely. Podle Bekrího platili Bulhaři Řekům poplatek v slovanských otrocích a otrokyních, jejichž krásu velebí perští básníci Násir-i-Khusró Ensárí a Džámí. Příslušné doklady k těmto zprávám viz u *Jacoba* Handelsartikel 4, 6—13, 46 a u *Harkaviho* Сказ. 48, 51, 126, 222, 193, 234, 282, *Marquarta* Streifzüge 467, *Chvolsona* 35; k nim připojuji ještě zprávu Kardízího (ed. *Bartold* 120) a vzpomínku slov. kleštěnců u Jakúta v úvodu o zprávě Fadlánově (*Charmoy* Rél. 329). Také Poláci klestili zajaté (Gallus I. 17).

jednak na březích Černého moře v Korsuni, v Karchu (Kerč?),[1] jednak i uvnitř Slovanstva, v Kijevě nebo v Praze. A všude, jak viděti z uvedených zpráv, byli to především židé, kteří měli tento obchod s lidmi v rukou. Židé přicházeli z Orientu nebo ze Západu, s Hispanie přes říši Franckou a odváděli zboží buď k Maurům hispanským, nebo do Byzance, do Asie, do Aegypta, kde (hlavně v Hispanii) slovanští mladíci byli kleštěni a prodáváni za eunuchy do harémů. A tak veliké bylo množství těchto slovanských otroků na jihu evropském i na Východě, že docela samo jméno Slovan — Sclavus, pozměnilo v cizině svůj ethnický význam v termin otroka, jak nám ukazuje řada: něm. *Sklave*, angl. *slave*, holl. *slaef*, švéd. *slaf*, fr. *esclave*, špan. *esclavo*, port. *escravo*, it. *schiavo*, o níž však nevíme dobře, kde a kdy povstala.[2] Za nejstarší doklad z X. stol. pokládají se sclavi cubicularii ve Španělích v Životě opata Jana,[3] ale není nijak zjevno, že by zde sclavus nemělo již starého významu ethnického.

Že se za těchto poměrů posílali otroci i darem,[4] nebo že se jimi platily desátky v říši Německé,[5] je ovšem přirozené.

Hlavním odznakem otroků, pro něž Slované sami měli název *rab*ъ nebo *rob*ъ, fem. *raba, rabynja* od *robiti, rabiti* — laborare nebo také *otrok*ъ, *otrokovica*,[6] — byly ostříhané vlasy, proti dlouhým

---

[1] O Karchu srv. SS. IV. 120.

[2] Dříve se soudilo, že vznikl tento nový pojem jména Sclavus u Němců; G. Baist, Kluge pomýšleli spíše na kraje jižní (v Italii), Jacob na Araby, Charmoy na Řeky. (Srv. *Jacob* Handelsart. 16, Waaren 6). O tom, jak dříve někteří chybně pokládali význam Sclavus — otrok za původní a z něho teprve vykládali vznik ethnika, viz u *Šafaříka* SS. II. 52. Nověji se, pokud vím, přidružil i K. Penka (Origines ariacae 126), ale byl odbyt správně Ř. Krekem (Einl.[2] 250, 300). Podobně jako sclavus, vznikly v staré Attice apellativa Δάος a Γέτης ve smyslu otroka vůbec z původních ethnických jmen.

[3] MG. SS. IV. 137.

[4] Mas'údí (*Marquart* Streifzüge 205 a *Harkavi* Сказ. 134) Podle této zprávy poslal císař Maurikios perskému králi 20 dívek, mezi nimi i slovanské, darem. Také v letopise Kijevském při r. 955 je zmínka, že Olga chce poslati čeleď darem do Cařihradu. (Lavr. 61[3]).

[5] Srv. listiny Ottona I. z r. 970, 976 (Codex. Sax. I. 1. 251, 257) a výše uvedenou zprávu Al Bekrího.

[6] Doklady názvu *rab*ъ z nejstarší slov. literatury od X. stol. viz u *Sreznĕvského* Мат. III. 1—7. K výkladu srv. *Miklosich* EW. 225, 274, *Janko* Pravěk 70—75. Janko l. c. se domnívá, že přechod od robъ — ve smyslu sirotka z původního *orb*ъ udál se tím způsobem, že se v prvé době společnosti praslovanské muži věnovali jen chovu dobytka a lovu, ponechávajíce těžkou práci hospodářskou ženám a sirotkům, těmto zejména práce nejtěžší (na př. mýcení a orbu).

vlasům svobodných.[1] Slovanští kleštěnci, o nichž jsem výše uvedl zprávy arabské, nazývali se snad domácím terminem *cholstъ*,[2] csl. *chlastъ*, rus. холостой. U Slovanů samých připomínají se podobní i v klášteřích a v haremech ruských knížat.[3]

Jak patrno z předchozího výkladu, byli obchodníci dvojího druhu. Předně příležitostní, kteří na př. nabyli nějakého zboží nebo ukořistili zajatce na válečné výpravě a pak přišli s tím vším na trh, aby prodali. To byli jednak lidé domácí, slovanští, jednak příslušníci okolních národů, kteří častěji přepadali okrajiny Slovanstva, — Rusové, Burtasové, Chazaři, Pečeněgové, Polovci, Bulhaři a Maďaři.

Za druhé to byli obchodníci z povolání. Také u Slovanů vyvinula se během doby tato třída, ale do X. století nenabyla většího významu. Tu a tam sice slovanský jednotlivec obchodoval trvale doma nebo v cizině,[4] ale vlastní, velký obchod, zejména obchod se zahraničím, neměli v rukou obchodníci slovanští, nýbrž cizinci, kteří přicházeli nakupovat na vnitrozemské trhy. Byli to zajisté opět kupci národů sousedních, na př. Řeků a Němců — frančtí kupci v čele se Samem nabyli v Čechách v VII. století významu historického,[5] — ale vedle nich, soudíc ze zachovaných zpráv, byl slovanský obchod v IX. a X. stol. ponejvíce v rukou arabských a židovských.

Arabové však nepřicházeli až do vnitrozemí slovanského, anebo jen zřídka. Cílem jejich, přes nějž pravidlem dále nešli, byly

---

Vývojem doby ztratilo *robъ* svůj původní význam a počalo značiti jen toho, kdo je nucen konati těžké práce, a nabylo pojmu otroka. Při tomto výkladu zůstává však pravděnepodobné, že by se byly v praslovanském zádružném životě ukládaly nejtěžší práce právě sirotkům. To by bylo v odporu s principem zádružného života a také na to neukazuje pozdější poměr pozůstalých k sirotkům. Snáze se vyloží styk obou významů slova otrok. Slov. *otrokъ*, *otroča* znamenalo původně toho, kdo neumí mluviti (od kmene *rek-*, *reką*), tedy nemluvně, pak i cizího zajatce. Už v překladech bible a Pověsti vrem. let přechází ve význam druhý (srv. *Sreznĕvskij* Mat. II. 764). Výraz *sluga* je převzat z keltštiny (Archiv f. sl. Phil. XV. 479, XXXIII. 92). Doklady od XI. stol. u *Sreznĕvského* l. c. III. 423.

[1] Srv. ŽS. I. 495.

[2] K výkladu slova od významu tlučení (varlat) srv. *Berneker* EW. 394, *Schrader* Lex. 919 a můj ŽS. I. 126.

[3] Letopis Lavr. k r. 1090, Žití prep. Feodosia ed. *Filaret* 142.

[4] Podle Adama chodili i slov. kupci za obchodem do Birky (Adam I. 62).

[5] Fredegar. V. 48, 68. Že přicházeli kupci z Frank i později do Čech svědčí, Gumpoldův Život sv. Václava c. 30.

trhy na okrajině Slovanstva, zejména Trapezunt, Itil, Bulgár a na Černém moři Korsuň a Karch. Dále se sotva dostali.

Frank a Arne soudí sice z hojnosti arabských předmětů v Skandinavii a z rázu některých hrobů v Birce, že arabští kupci chodili až na Baltické moře.[1] Konečně nechci popírati, že jednotlivci mohli přijíti i daleko, ale běžný proud obchodní tam nedostihoval. Soudím tak z toho, že arabská literatura, závislá na zprávách těchto obchodníků, má pramálo zpráv o vnitru slovanském nebo o severu, a co má, je obyčejně nejasné a popletené. Je vidno, že zde nebylo hojnějších a direktních zpráv.

Zato dále do vnitrozemí přicházeli a vůbec, jak se podobá, celou Evropu křížem už tehdy procházeli *Židé,* kteří se zatím byli akklimatisovali v koloniích černomořských, v Chazarii a v Persii, kde měli akademii v Pombaditě a kde rozkvetla jejich literatura.[2]

Je to zajímavá úloha, kterou Žid má od počátku slovanské historie. Sotva se objevují první zprávy o životě slovanském, o stycích jeho s cizinou, už je při tom Žid — *Judaeus mercator* Života sv. Vojtěcha[3] — a už prostředkuje, obchoduje se vším, na všechny strany a bohatne. Pohrdají jím, pronásledují jej, bijí jej s obou stran, křesťané i musulmané,[4] ale to mu nevadí, aby držel pevně a bezpečně celé prostřednictví mezi oběma těmito světy ve svých rukou. Také v různých poselstvech je vidíme důležitými členy, na př. ke Karlu Velkému r. 802, 807, k Ottonu I. r. 965 a Chasdajovi nabídli se židé prostředkovati jeho korrespondenci s chakanem chazarským. Přispěla k tomu všemu jejich obratnost jazyková. Uměliť mluviti arabsky, persky, řecky, francky, španělsky a slovansky.[5] Obchodovali se vším,[6] ale nejvíce dostali do svých rukou obchod s otroky. To byla jejich specialita — obchod s lidmi.

---

[1] *Frank H.* Die baltisch-arabische Fundmünzen. Mitt. aus der liv. Gesch. XVIII. (Riga 1908) 414. Cit. *Arne* Suède 89. *Jacob* sám (Handel 121) soudí, že v Rusku nešli dále, než do země Vesů a do Kijeva. Také Worsaae soudil, že Arabové chodili do Baltu (La colonisation de la Russie et du nord Scandinave. Mém. soc. ant. 1873, 193. cit. *Szelągowski* 74, jenž se vyslovuje proti).

[2] *Szelągowski* Drogi 28.

[3] Vita Adalb. auct. Canap. XII. Také v Magdeburku v X. stol. žid a handlíř byla synonyma (*Lamprecht* Sybels Hist. Zs. NF. XXXI. 387).

[4] Srv. Kosmas III. 57. a už v letopise Ipatějevském k r. 1113 (str. 198) čteme: „Кияни идоша на Жиды и разъграбиша я."

[5] Einhard Ann. k r. 802, Ann. fuldenses k r. 802, 807. a Mon. Pol. I. 65. Srv. *Szelągowski* Drogi handl. 29, 32, 75.

[6] Srv. Gregorius Tourský VI. 5. Ibráhím zmiňuje se i o salinách židovských na Sále (sr. výše str. 392). *Jacob* Handelsartikel 8.

Většina zpráv, jež jsme uvedli, vzpomíná při něm Židů. Židů kupovali a prodávali slovanské chlapce a dívky, jednak na východ, jednak do Španěl, a několik zpráv výslovně podotýká, že Židé ve Španělsku zavedli jejich kleštění a že oni byli původci slovanských eunuchů, rozběhlých po celém mohamedánském světě. Není pak divu, že bylo Židů už v této době dosti v slovanských velkých městech, hlavně v Praze, Krakově a Kijevě. V Kijevě se s nimi Feodosij pečerský chodil hádat o víru[1] a v sousední Chazarii podařilo se jim docela část národa s panovníkem v čele obrátit na svou víru, když se tam ve větším množství utekli, byvše chalifem Omarem vyhnáni z Arabie.[2] V Polsku se našly i mince se jménem Meškovým po hebrejsku (Mesha). I ty jsou svědectvím značného obchodního vlivu židovského od dávných dob.[3]

III.

Cesty obchodní a trhy.

Obchodní cesty byly zprvu volné. Kupci, pouštějíce se za obchodem, šli ku předu tam, kde se jim otvíral snazší průchod, kde byla cesta od domácích vyšlapaná, nebo po případě sami prosekávali houštiny, hledali brody a poráželi dřeva, kladouce mostky přes bystřiny a rokliny a dbajíce, aby je při tom z úkrytu nepřepadl houfec domácího lidu, dychtícího po dobré kořisti. I tomu dovedli čeliti tím, že byli dobře ozbrojeni a že nepostupovali jednotlivě, nýbrž společně ve větších karavanách.

První cesty držely se ponejvíce toků velkých řek, které obchodníkům, nemajícím kompasů a neznajícím krajiny, mohly jedině býti vodítkem. Ovšem zřídka kdy vedly cesty vedle samé řeky, kde bývalo plno močálů. Držely se spíše opodál po výšinách tok řeky vroubících, ale vždy tak, aby chodec nikde svého vodítka na dlouho neztratil s očí.[4] Přitom řeka poskytovala i dosti výživy k cestování nutné (ryby), k ní chodila se i jiná zvěř napájeti a v případě potřeby posloužila také řeka sama prámu na rychlo zhotovenému nebo lodi od domorodců koupené jako nejklidnější a nejpohodlnější dráha.

---

[1] Žití Feodosijovo ed. *Filaret* 174.

[2] *Jacob* Handel 78. Srv. SS. IV. 52.

[3] Srv. *Szelągowski* Drogi 75.

[4] Pro tyto cesty suché nad břehem má letopis Kijevský termin гора (Let. k r. 898: Угри шли горою). Srv. *Barsov* Очерки 19, 221. Podle Fileviče (Ист. др. Р. 146) dosud горою značí — suchou cestou.

Tak se pomalu vyvinuly a ustálily cesty obchodníkům známé, jichž se každý hleděl držeti, protože byly nejpohodlnější, nejupravenější, tím i nejkratší, a poměrně také nejbezpečnější. Poměr nedůvěřivý a nepřátelský, který zprvu panoval mezi cizí karavanou a domácím lidem, ustupoval během doby jinému. Obchodníci, chtějíce si zaručiti relativní bezpečnost, vcházeli v úmluvy s domorodci, s jejich náčelníky, poskytovali jim darů ze svého zboží za to, že je volně nechali procházeti, že jim propůjčili lodi na převoz a ochotně ukázali brody, poskytli obilí a jiné potravy. Z toho se během doby vyvinul nový právní poměr, jenž spočíval na tom, že místo dobrovolných darů nastoupily dávky, které zvyklostí nabyly rázu povinného: kupci počali náčelníkům kmenů, kudy cesty vedly, platiti určité předem ustanovené dávky za volný přechod krajem, brodem, přes mosty a hatě — a náčelník kmene jim za to zaručoval bezpečnost, ovšem jen na cestách určitých, na známých hlavních obchodních drahách. Odbočil-li kupec z nich, chtěje se vyhnouti dávkám, riskoval nejen nebezpečí přepadu, nýbrž i velké pokuty, spojené s konfiskací zboží, někdy i se ztrátou života, jímž propadl knížeti kraje nebo zbojníka za to, že dávky neodvedl a jí se vyhnul. To se však jistě stávalo jen zřídka, a kupci s dobrým rozmyslem drželi se hlavních cest. *Strata legittima* zove je celní listina Raffelstettská Ludvíka IV. z r. 903—906.[1] Byly sice při těchto hlavních cestách všude knížecí dohlížitelé a výběrčí, jimž se musilo platiti, ale byla při nich relativně největší bezpečnost a byly při nich i trhy, kde kupec zboží mohl nejlépe odbýti, kde požíval různých výhod. To byly hlavní pohnutky, proč se cizí kupci drželi těchto drah a proč se vůbec i v rozlehlém kraji vytvořilo sice málo takových cest, ale zato cest, na nichž se celý obchod soustřeďoval, kde vznikla největší tržiště[2] se skladišti, s výklady pod střechou, kde trhy trvaly několik dní[3] a kde byly pogosty

---

[1] *Friedrich* Codex I. 35.

[2] Trhy vznikaly na důležitých křižovatkách cest nebo při důležitých přechodech přes vodu. Slovo *trh*, stsl. *trъgъ* je všeslovanské a staré. Srv. *Miklosich* V. 354, *Srezněvskij* Mat. III. 1054 (doklady od XI. stol.). Etymologicky však jasné není. Srv. *Janko* Věstník Národop. II. 1907. 79 a Pravěk 118. Zajímavo e, že stykem se Skandinavci vniklo i do severštiny.

[3] V Džervábu (Krakov?) konal se podle Rosteha a Kardízího trh po tři dny každý měsíc. (*Chvolson* 125, *Marquart* Streifzüge 468; srv. SS. II. 268). Jinde byly trhy v určité dny (v Stargardu a v Lubici v neděli) a v určité týdny. Srv. Helmold I. 69, 83 a doklady sebrané *Giesebrechtem* Wend. Gesch. I. 22.

i krčmy, v nichž se mohli kupci — po stsl. *gosti* zvaní[1] — prospati a posilniti. Forum cum taberna je častý výraz starých listin XI.—XII. st.[2] Tato velká trhová místa měla i jinak důležitý význam v životě domácího lidu. Na nich se soustřeďoval celý rušný život obce nebo kmene. Tam kníže vyhlašoval svá nařízení, tam se shromažďoval lid k bohoslužbě a slavnostem, tam se konaly i sněmy národní a tam také přicházeli křesťanští věrozvěstové kázati novou víru, jak jsem měl příležitost pověděti už v kap. VI. (str. 268). U měst hrazených bývala tato tržiště vně hradeb, na př. v Kijevě na Podolu, nebo v Praze, nebo u Stargardu.[3]

Když se pak později zdokonalily právní řády, na západě hlavně vlivem karolinským, vytvořil si takové i obchod a podléhal ve všem pevným zákonům a zvyklostem (při průchodu obchodníků, při prodeji zboží, při odchodu z trhu). Všude se platilo *mýto*[4] z různého zboží, nebo za přechod přes mosty, za přívoz, za sklad, atd.,

[1] Všeslov. slovo *gostь* ve smyslu kupec, v němž se udržuje ještě v právních řádech pozdějších století, je prastaré a totožné s lat. *hostis* (původně též ve významu peregrinus), got. *gasts*, sthn. *gast* a snad i s ř. ξένος (*Berneker* EW. I. 337, a *Mladenov* Герм. елем. 49). Z něho vznikly i odvozeniny гостьба — obchod, pohoštění a гостиньница, rus. погостъ, гостинной дворъ — útulek pro hosty, гостиньникъ — hostinský, strus. гостиньць, гостиниць, — trhová velká cesta, k nimž srv. doklady od počátku slov. literatury u Srezněvského Мат. I. 567 sl., a o hostincích-krčmách to, co jsem pověděl už v Živ. Slov. I. 883. Ruský погостъ znamenal zprvu také místo, kde se hosté scházeli, později se význam změnil na místo, kde se kníže zastavoval k odpočinku, a na okrsek vedle knížecího stanoviště nebo okolo církve a hřbitova (*Srezněvskij* Мат. II. 1017 a SS. IV. 205). Vedle slova *gostь* měli už staří Slované i slovo *kupec* (*kupьсь*, *kupiti*, Berneker EW. I. 646), jež je však původu germanského, nejspíše gotského (srv. got. *kaupōn*, něm. *kaufen*, což je zase převzato z lat. *caupo*-krčmář. Srv. *Berneker* l. c., *Sobolevskij* Линг, набл. II. 14, *Janko* Pravěk 118. *Mladenov* Герм. ел. 69 a *Jagić* (Archiv XXIII., 536) pochybovali však o původu německém. Slovo прасолъ značilo původně jen určitý druh kupců, prodávajících sůl. Srv. výše str. 398.

[2] Srv. doklady uvedené v ŽS. I. 884 a dále v Cod. dipl. mai. Pol. I. 23, 36, 38 atd. Zastaviti se na noclehu (o kupcích) vyjadřuje Žití pr. Feodosija slovy стивити на нощьнѣмь стнновищи. (ed. Lavrov 48).

[3] Kosmas, II. 45, Helmold I. 69,

[4] Po prvé se objevuje мыто v Kijevském letopise při smlouvě Olegově z r. 907 (Let. Lavr. 31); kupci ruští je před tím platili v Cařihradě, podobně jako v Itilu. Jinak slovo *myto* (srv. i csl. мытница a мытаръ) je všeslovanské, doložené častěji z X. a XI. stol. (*Srezněvskij* Мат. II. 219, *Sobolevskij* Мат. 67, *Jagić* Kirchensl. Spr. 290, 364), ale pokládá se za výpůjčku z germanštiny, nejspíše z got. *mota*, s nord. *mūta*, z čehož vznikl slov. tvar *muto*, působící zpět na němčinu. Srv. *Janko* Národop. Věstník II. 1907, 79.

jež se podle toho i různě nazývalo, na př. gostin(n)é, vážné, odchodné, otročí, chomútné, grnečné, žitné, tržné, prevozné, mostné, побережне, перевозь, мостовщина, явленое, гостиное, atd.,[1] ba vyskytly se později i jakési plomby olověné na zboží — snad *klejma* zvané.[2] Ruské plomby nejsou ovšem, pokud vím, datovány.[3] Ale Theofanes dosvědčuje, že v bulharsko-byzantském obchodu bylo užíváno pečetí a plomb na zboží (σιγίλλιον, σφραγίς) už na počátku VIII. století.[4] Kupci ruští do Cařihradu nosili pečeti stříbrné.[5]

Jaká mýta a poplatky se platily, vykládají nám prameny pozdější. Mýtníci bývali na každém tržišti, a také u cest při mostech a přepravách přes řeky,[6] berouce poplatek z prodeje, z naloženého vozu nebo lodi se zbožím.

Tento výklad o vzniku a vývoji obchodních drah vysvětluje už sám, proč byly převážně tytéž od pravěku do doby historické; chodilo se od pradávna po cestách vychozených a upravených. Proto mnoho nechybíme, jestliže hlavní staré cesty uznáme i pro pozdější dobu, třebas o některé z nich není zprávy, a naopak, jestliže velké cesty, ze středověku doložené, položíme do dob starších, starověkých. Tato obecná věta platí i pro země slovanské a archaeologie ji také obyčejně potvrzuje tam, kde pro nedostatek historických zpráv by mohly vzniknouti pochybnosti.

Cesty v starověku.

Za dob předhistorických cesty, kterými procházel první obchod mezi severem a jihem, byly podle všech příznaků tytéž, jako v době římské a jako ty, s nimiž se setkáme v X.—XI. století, aspoň ty hlavní. Pokud se jihu a severu týče — a to byly tehdy

[1] V tom směru důležité jsou zejména litoměřické listiny Spytihněva II., pocházející z doby c. 1057 (druhá falsum XIV. st.), vypočítávající různé druhy celních dávek a mýtních poplatků (*Friedrich* Codex I, 54, 363). K ruským srv. *Aristov* Пром. 224 sl.

[2] *Berneker* SW. I. 511 (z něm. Kleim).

[3] Mám na mysli záhadné, za plomby XI.—XIV. stol. prohlašované olověné destičky se znaky, nalezené kdysi v Bugu u Drohičina (*Kohn* a *Mehlis* Mater. II. 171, *Tyszkiewicz* Древн. M. I. 115, *Avenarius* О дрогичинскихъ пломбахъ. Труды арх. c. Vilno II, Prot. 62), k nimž později přistoupily ještě podobné nálezy v Rjazaňsku u Borků (Арх. Изв. Зам. II. 183) a v Lubově na Viliji (tamže V. 197).

[4] Theofanes ed. *Boor* 497 (v smlouvě Tervela s Theodosiem r. 716). Srv. *V. Zlatarski* Пер. сп. 1902, 489, 492.

[5] Let. Lavr. k r. 945 (47).

[6] Srv. Ruskou Pravdu passim, Let. Lavr. 330 (1158), Ipat. 288 (1150) atd. Srv. další podrobnosti u *Aristova* Пром. 221 sl.

dva hlavní póly obchodního spojení, — kupci chodili po souši tak, že se při tom přidržovali pokud možná toku velkých řek, vlévajících se do některého jižního a Baltického moře; hlavní etapou mezi oběma moři byl tok Dunaje.

Chceme-li tyto praehistorické cesty určitěji naznačiti, dlužno vzíti v úvahu nejen starověké údaje historické o severu Evropy, ale i samy poměry půdy, které byly přede 2—3 tisíci lety jiné nežli dnes, a pak statistiku, totiž geografické rozšíření pravěkých nálezů. Po obojí této stránce, a zejména po druhé, naše vědomosti nejsou ještě úplné a pro některé kraje v Zákarpatí vůbec pramalé. Proto také starší práce J. N. Sadowského,[1] ačkoliv byly na svou dobu zajímavé a cenné, nemají dnes většího významu a cesty, které vedl přes určitá místa dnešní mapy, budou ještě potřebovati velké kontroly archaeologické, a to tím více, že při určování itinerarií Ptolemaiových řídil se methodou, která nebyla správná a jež jej při určení jednotlivých míst vedla k omylům.[2]

Myslím, že pro starou dobu před Kr. a po Kr. nar. bude zatím nejlépe, řekneme-li, že se cesty přidržovaly pokud možná toku Labe, Odry, Visly, Němnu, Dněstru, Bugu, Dněpru a mimo to, že spojovací dráhy běžely od Dunaje několika směry přes Bavory a Čechy k Labi, dále přes Moravu k Odře a Visle a konečně Považím k Visle, jak je zřejmo z Ptolemaiových itinerarií. K Dunaji se z jihu dostávali kupci jednak od Adiže přes Brenner k Sille a Innu,[3] jednak přes přechody Sávy, Drávy, Mury a po Rábě k Litavě a k Vindoboně. Od Dunaje z dnešního Pasova (Boioduron) směřovala jedna cesta k Sále a odtud k Labi, jiná z okolí Lince (Usbion) přes Čechy k Labi, jiná od Vindobony a Karnunta podél řeky Moravy k horní Odře a Visle, jiná od Bratislavy nebo od Brigetia (proti Komárnu) podél Váhu k Jablunkovskému průsmyku a přes něj k Visle.[4] Mimo to nás Ptolemaiovy

---

[1] *Sadowski J.* Drogi handlowe greckie i rzymskie. Krakov 1877 a něm. Die Handelstraßen der Griechen und Römer. Jena 1877.

[2] Srv. SS. I. 356.

[3] O starobylosti této obchodní cesty přes Brenner viz hlavně *Montelius* Handel 275, a *Duhn F.* Die Benützung der Alpenpässe im Alterthum (Neue Heidelb. Jahrb. 1892. II. 1).

[4] O těchto cestách, jejich variantách a odbočkách a dále o místech, kterými procházely, je značná literatura, založená na výkladu sporných Ptolemaiových itinerarií ve východní Germanii. Výčet spisů sem náležejících podal jsem už na jiném místě Sl. Starožitností (III. 12, kde srv. i mapu Ptolemaiových cest ve vých. Germanii). Archaeologicky tyto cesty nejsou náležitě doloženy.

údaje vedou k tomu, abychom uznali od Čech připojení přes neznámou Stragonu k Arsoniu a ke Kališi na Prosně, a z Moravy od Ebura připojení přes Budorgis a Hegetmatii na cestu labskou. Na severu před ústím řek byla spojovací dráha při pobřeží mezi dolním Labem a Vislou,[1] a také netřeba pochybovati, že byly už v době před Kr. staré cesty a přechody přes Vartu a Noteč.[2] Stará dolnovislanská cesta podle studií Conwentzových šla po pravém břehu dolní Visly na dolní Sorgu a kolem jez. Drausenského k Samlandu. Jí náležejí dlouhé mosty přes rašeliniska odkryté u Christburgu a Baumgartu.[3]

O nejstarším směru cest na východ od Visly jsme ještě méně informováni pro nedostatek statistik archaeologických a jsme nuceni přidržeti se pozdějších poměrů (zpráv historických i poměrů půdy). Ale nemůže býti pochybnosti, že od dolního Dunaje a od Černého moře postupovali obchodníci podél Seretu, Prutu a Dněstru,[4] až dospěli do poříčí Sanu a Visly,[5] dále pak východněji, že postupovali po Bugu nebo podle něho, neboť už Herodot se dověděl v Olbii, jací národové bydlili podél jeho toku (IV. 17). Zato cesty dněprovské, později tak proslulé,[6] bylo v starší době málo užíváno; z Herodota vidíme, že Řekové neznali dněprovských prahů (poslední známější končinou tam byla u vtoku Koňky země Gerrhos zvaná) a nevěděli nic bližšího o horním toku Dněpru.[7]

Nicméně bych nechtěl zhola upírati, že kupci putovali i po Dněpru až do Kijevska, neboť tam vidíme ve značné míře zasáhnutí kultury řecko-skythské od VI. stol. počínajíc. Další cesty

[1] *Montelius* Handel 276.

[2] *Sadowski* Handelstraßen 19, 57 sl. (u Kola, Koninu, Szremu a Zantoku na Vartě, u Czornikowa, Turu, Szubinu).

[3] *Conwentz H.* Die Moorbrücken im Thale der Sorge. Danzig, 1897. Srv. dále stať o mostech.

[4] Srv. v anon. periplu 88 o tom, že Dněstr je bezpečný pro plavbu (ταῖς ὁλκάσι τε ναυσὶ ἀνάπλουν ἀσφαλῆ).

[5] Od Sanu přijímá Sadowski také přímou cestu na severu na Kališ, Szubin k Lobsonce (Handelstraßen 76 sl.). Na Dněstr a San se dostávali také z Uher přes některé karpatské průsmyky, hlavně Duklanský, Užocký a Jablonický, neboť se při těchto přechodech objevuje větší množství nálezů už od doby bronzové (srv. SS. IV. 220).

[6] Srv. SS IV. 16, a zde dále.

[7] Srv. blíže o tom *Niederle* Starověké zprávy 56, 69, 72, 81 a SS. I. 170. Proto také Sadowski za nejstarší východní dráhu jantarového obchodu má odbočku z Olbie k Dněstru, Sanu a dále na Kališ, Szubin (Handelstraßen 76 sl.).

a odbočky k Bugu (ἱραὶ ὁδοὶ u ř. Exampaia) a po Pripeti, po Jasoldě, Ščaře na Němen jsou dosud pramálo známy.[1]

Na východě byl Dněpr spojen s Černým mořem přes Vlčí vody, Samaru, Kalmius a Mius.[2] Důležitější bylo pro Praslovany spojení na Don po Desně a Sejmu, ale o tom ze starší doby není ani zpráv ani archaeologických dokladů. Také severní Rus měla přímé spojení s východem cestou od Finnského zálivu na Volhu, neboť jsou toho doklady archaeologické už pro dobu bronzovou.[3] Ale ta v staré době neměla styků s Praslovany.

Celkem, jak vidno z podaného náčrtku, hlavní obchodní cesty se v starší době dotýkaly málo Slovanů, kteří v této době před svým rozchodem seděli mezi Vislou, Dvinou a Dněprem. Vlastně jen na západním okraji při Visle a Odře a na východním při Dněpru a na jihu při Dněstru procházely jejich krajem dráhy významnější, — ale i tu nesmíme zapomínati, že existence Slovanů dále na západě mezi Vislou a Labem je pouhou hypothesí a na východě dněprovská dráha byla odkryta a nabyla svého velkého významu pro Slovany teprve později po době Kristově. Jádrem Slovanstva mezi Vislou a Dněprem procházely dráhy obchodní jen poskrovnu a poměry cestovné na nich byly tak obtížné, že se obchodníci odvažovali na ně jen v intervallech větších, tedy řidčeji a pohromadě, a že obchod hlouběji do kraje se nerozvětvoval. Jen tak si vysvětlíme poměrnou chudost cizích importů a vůbec také kulturní chudost praslovanského kraje před rozvojem obchodu římského, jenž první zanechal zde sledů bohatších, jak jsem výše vyložil. A mapa Ptolemaiova, předvádějící nám síť obchodních cest z doby před dobou Marina z Tyru, tedy asi z I. stol. po Kr. ukazuje rovněž velkou prázdnotu mezi Vislou a Dněprem.[4] Staré zprávy před dobou Ptolemaiovou dovedou sice po-

[1] Bližší data o směru a rozvětvení této dněprovské dráhy viz u *Sadowského* 86 sl., *Uvarova* Recherches 14, 22, *Bruna* Слѣды древнаго рѣчнаго пути изъ Днѣпра въ Азов. море (Зап. Одесса V. 109 a Черноморье I. VII), *Miščenka* О днѣпровскомъ пути др. грековъ къ Балтійскому морю (Чт. Общ. Нест. 1888. II. 95. Srv. i ЖМНП. 1896, XII. Klas. odd. 124). O Exampaiu, přítoku Bugu, a Svatých cestách Herodotových viz více v mých Starov. zprávách 65 a v SS I. 157, 159 sl. Lokalisace je velmi sporná. Nepřístupná mi zůstala stať *K. E. v. Baer* Handelsweg, der im V. Jahr. durch einen großen Theil des jetzt russ. Gebietes ging (Hist. Fragen III. Braunschweig 1886, 62—111).

[2] *Niederle* Star. zprávy 81, 84, *Barsov* Очерки 21 sl.

[3] *Tallgren* Kupferzeit I. 198, II. 86. Tallgren soudí však, že obchod zde přestal existovati v V. stol. př. Kr.

[4] Srv. tabulku Ptolemaiovy Sarmatie v I. dílu SS. přiloženou k str. 376.

věděti dosti o západě a východě střední Evropy, ale o Slovanech téměř nic. I o vzdálenějším severu skandinavském znají více než o vnitrozemí slovanském.

Cesty středověké na západě.[1]

Jakmile se poměry na západní frontě slovanské ustálily, počal se sousedními Němci čilejší styk obchodní. První jeho historická centra byla patrně města, kterými podle dekretu Karla Vel. z r. 805 probíhal limes srbský a kde byly oboustranné trhy: Bardowik na Labi, Schlesla na Wümmě nebo na Ise blíže Brunšvíku, Magdeburk na Labi, Erfurt, Halastat (neznámý), Forchheim, Pfreimt u Norimberka, Řezno a Lorch u Lince při ústí Enže.[2] Do všech těchto míst vedly cesty od Rýna a zajisté zase dále na východ do slovanského vnitrozemí. Nejdůležitější vedly Magdeburkem, Erfurtem a Řeznem. V Magdeburku vzniklo velké středisko, když tam vzniklo arcibiskupství (r. 968) a když tam Otto zřídil residenci. Odtud šly dráhy různými směry do zemí západoslovanských, zejména na Havelberg,[3] na Míšeň a dále do Polska do Hnězdna.[4] Jiné přechody přes Labe byly ještě u Míšně a Bělogory, přes Odru u Hlohova a Krosna, kde se všude převáželo za pomoci lodí a prámů. Hlavní cesta z Erfurtu vedla do údolí Ohře a přes Kadaň a Žatec do Prahy, t. zv. cesta královská.[5] Toto spojení Čech s Pomohaním je prastaré, už od doby neolithické. Také po Mohanu plavily se lodi se zbožím, jak máme doklad z VIII. století.[6]

Třetí hlavní cestou byl Dunaj z Řezna až po Sávu. O obchodním ruchu, jenž se zde soustředil, máme vzácné svědectví v listině Ludvíka IV. z let 903—906.[7] A bavorské denáry, které se v Polsku objevují nejdříve, ukazují, že až do Polska v době té účinně zasahoval tento bavorsko-dunajský obchodní proud.[8] Vůbec lze po-

---

[1] Nejdůležitější knihou o těchto cestách je dnes práce *A. Szelągowského* Najstarsze drogi z Polski na wschód w okresie byzantyńsko-arabskim (Krak. 1909), k níž srv. *St. Lewického* Drogi handlowe w Polsce w wiekach średnich. Krak. 1906. Srv. i Bulletin Akad. Krak. 1908, 145.

[2] Srv. bližší výklad tohoto dekretu v mých SS. III. 70.

[3] Touto cestou šel Otto bamberský hlásat křesťanství. (Ebbo III. 4.). Po druhé šel přes Prahu, Kladsko, Vratislav, Poznaň a Hnězdno. (Herbord II. 8.)

[4] Srv. Dětmar IV. 28.

[5] To je cesta, po níž chodila také vojska francká do Čech. Srv. *Novotný* Č. Děj. I. 549.

[6] Einhard, Translatio Sti Marcellini et Petri. III. 6 (MG. SS. XV. 250).

[7] *Friedrich,* Codex Boh. I. 35.

[8] *Gumowski* Monety 187, *Szelągowski* Drogi 98.

kládati cestu dunajskou za nejen nejstarší, ale i za přední komunikační tepnu mezi západem a východem,[1] z níž vycházelo množství cest na obě strany, spojujících severní Italii a Balkán se západními i východními Slovany, v středověku právě tak, jako bylo dříve. Cesty spojující Italii a Dunaj byly tytéž jako v době římské a rovněž cesty spojující Dunaj se severem a východem.[2] Hlavními obchodními středisky slovanskými na západě byly Praha a Krakov. Praha byla takovýmto střediskem už od pravěku, jak nás o tom poučuje spousta nálezů z různých dob v nejbližším okolí pražském.[3] Totéž zůstalo a přirozeně se ještě vzmohlo, když se Praha stala v X. století střediskem českého státu a sídlem knížete, který ovládal celé Čechy a Moravu. Proto Ibráhím ibn Jaʿkúb, když Prahu r. 965 navštívil, jda s poselstvím k Ottovi I. do Němec, napsal o ní: „Město *Frága* je vystavěno z kamene a vápna a je jedno z měst nejbohatějších obchodem. Přicházejí k němu z města Krakova (Krákva) Rusové a Slované se zbožím a přicházejí k nim (t. j. ku Pražanům) ze země Turků Musulmané a Židé a Turci rovněž se zbožím a s byzantskými mithkály a vyvážejí od nich mouku, cín a různé kožišiny. Jejich země je nejlepší ze zemí severních a nejbohatější na prostředky k živobytí: pšenice prodávají u nich za knšár tolik, co stačí člověku na měsíc, a ječmene dostane se za knšár pro koně na 40 dní a také 10 kuřat dostane se za knšár. V městě Praze hotoví se sedla, udidla a štíty, kterých se upotřebuje v těch zemích.“[4] Z Prahy se rozcházelo několik cest na všechny strany;[5] nejdůležitější byla vedle lužické a bavorské ještě cesta (via), jak praví jedna listina z r. 1078, „quae ducit ad Poloniam

[1] *Szelągowski* Drogi 85, 102—103.

[2] Srv. SS. II. 35 sl.

[3] Srv. hlavně studii dra. *K. Prokopa* Praha v době předhistorické. Praha 1905. (Otisk v Čas. přátel star. 1905) a novější populární spisek *E. Štorcha* Praha v pravěku. Praha 1916.

[4] *Ed. Westberg* 20, 53. O trhu v podhradí pražském praví choť Konradova u Kosmy při r. 1091 (II. 45): „Tam jsou židé zlatem a stříbrem nejvíce oplývající, tam z veškerých národů kupci nejbohatější, tam peněžníci (monetarii) nejzámožnější, tam tržiště, na kterém kořist hojná.“ K itineráři Ibráhímovu srv. studii *Schulte* Ibrâhîm Ibn Jáqûbs Reiselinie durch die heutige Provinz Sachsen nach Böhmen. Arch. f. Landeskunde Prov. Sachsen II. 1892.

[5] Obsáhlou literaturu o těchto cestách, jež zde podrobně probírati nemohu, v Čechách a na Moravě viz u *Novotného* ČD. I, 548 sl. a *Zíbrta* Bibliografie č. hist. I. 139 sl. Také srv. *G. Juritsch* Handel und Handelsrecht in Böhmen. Leipz. 1907. 6.

iuxta civitatem Gradecz",[1] totiž cesta, která šla přes Hradec slezský na Opavu, Hlubčice, Ratibor a odtud dále do Krakova. K. Potkański a po něm A. Szelągowski se sice domnívají, že hlavní cesta obchodní z Prahy do Krakova šla přes severní Uhry Považím na Nový Sącz,[2] ale pochybují velice, že by bylo nejvíce užíváno této velké okliky, zejména od té doby co Maďaři ovládli středním Dunajem. Pravdou je ovšem, že větší obchod Krakova se západem šel na Vratislav a že cesta ku Praze byla podřízenější.[3] Krakov sám byl druhým velkým střediskem obchodním, ležícím na uzlu velkých cest, a jeho velké třídenní měsíční trhy připomínají Rosteh a Kardizí, smíme-li ovšem, jak soudím, jejich Džerváb (správněji Churdáb jiných) pokládati za Krakov.[4] O dalších důležitějších spojeních Dunaje s Haličí přes průsmyky Duklanský (na Sanok, Přemyšl a Lvov, Užocký, Vereckovský (údolím Latorice) a Jablonický viz podrobnosti v práci Szelągowského.[5] Dolina Hernada nazývala se ještě ve XIII. stol. *porta Rusciae.*[6]

Na severu samém se obchod soustředoval v řadě přímořských měst a hradů, z nichž se nejčastěji jmenují Volin neboli Julin, o němž dí Adam, že je nejznamenitějším městem barbarským a jedním z největších v Evropě a sídlem mnoha cizinců,[7] dále Kolobřeh proslulý svými solivarnami, kde podle Herbordových slov všichni občané obchodovali,[8] dále znamenitý Štětín, jehož význam vzrostl od úpadku Volina,[9] a Arkona na Rujaně;[10] na západě slynul ještě Veligard (Mikilinburg), Vismar, Plun[11] a Stargard (Aldenburg), na jehož místo ode XII. století nastoupila bohatá Lubice (Lübeck),

---

[1] *Friedrich* Cod. I. 84.

[2] *Potkański* Kraków przed Piastami 220, *Szelągowski* Drogi 101—103.

[3] Srv. dále st. 417.

[4] Srv *Marquart* Streifzüge 468.

[5] *Szelągowski* Drogi 85, 110. Při cestě údolím Latorice, směřující na Mukačevo, je dosti hrobů slovanských a maďarských z IX. a X. stol. (*Niederle* Let. Mat. sloven. 1921, 31). O cestách v Karpatech srv. starší článek *J. Šaraněviče* Старинныи пути русско-угорскія черезъ Карпаты (Литер. Сборникъ, Lvov 1869 46 sl.) a obsažnější stať u *J. Holovackého* v díle Народ. пѣсни галич. и угор. Руси. I. 573 sl.

[6] *Filevič* Ист. др. Руси. I. 268.

[7] Adam II. 19. Z Volina trvala cesta po zemi do labského ústí 7 dní a do Ostrogardu v Rusku 14 dní. Adam (l. c.). K Volinu srv. mé SS. III. 150.

[8] Herbord II. 39. Srv. zde výše st. 397 a *Giesebrecht* Wend. Gesch. I. 29.

[9] SS. III. 154.

[10] SS. III. 148.

[11] SS. III. 126, 128. Hojně navštěvované trhy měl i Plun (SS. III. 128).

sídlo mnoha cizích obchodníků.[1] A zajisté i Hamburk na západě a na východě Gdańsk byl již v té době jedním z hlavních tržišť, ačkoliv jeho velký význam obchodní připadá teprve do XIII. stol. a následujících.[2] K němu jako další důležité obchodní středisko přistupovalo záhadné *emporium Truso* na jezeře stejnojmenném, vzpomenuté v IX. stol. Wulfstanem, který do něho přibyl z dánského přístavu za 7 dní a nocí plavby.[3] Rozkládalo se patrně nedaleko dnešního Elbląga při jezeře Drausenském. Wulfstanův popis ústí vislanského jest sice stručný, ale výstižný a svědčí, že kupci dobře znali tento kraj, kamž od dávna jezdili pro jantar a pro sůl.

Ve všech těchto pobřežních městech žili klidně i cizí obchodníci. Zejména je prameny připomínají v Lubici od r. 1150 a ve Volině-Julině, kde seděli i Řekové, kteří sem patrně přicházeli od Černého moře cestou, o níž dále bude řeč.[4] Truso byl zase častěji cílem výprav skandinavských.[5] Vůbec dlužno podotknouti, že na rozvoj obchodu při baltickém pobřeží slovanském mnoho působily výpravy Skandinavců. Tito měli nejen čilý výměnný obchod se Slovany a i své obchodní kolonie na pobřeží slovanském, jako byl Jomsburg (Saeborg) u Volina, dále Reric a zmíněný Truso,[6] nýbrž oni dovedli vzbuditi i u Slovanů touhu po dalekých, z části obchodních, z části loupežných námořních výpravách, jimiž se rozsah slovanského obchodu a slovanské kultury podstatně rozšířil.

Mezi Baltickým pobřežím a Čechami, Moravou a Uhry přidržovali se hlavní cesty tří velkých řek Labe, Odry a Visly, které tímto způsobem od dávna spojovaly různé zde sedící kmeny v jednu oblast obchodní i kulturní a tak ovšem i později nastěhovalé různé západní kmeny slovanské od dávna pomáhaly kulturně rozlišit od východních. I na konci I. tisíciletí šel obchod především podél

---

[1] Helmold I. proem. 48, 67, 71, 76, 82, 83, 89. Rozkvět Lubice přivedl ke zkáze trhy v Bardowiku. Srv. SS. III. 128, 129.

[2] O obchodní poloze Gdańska a Królewce *H. Rehman* Ziemie pol. II. 354, 379.

[3] *Šafařík* SS. II. 706 *Bielowski* Mon. P. I. 11.

[4] Adam II. 19, Helmold I. 48. Annalista Saxo (983) píše: „nobilissima civitas Vimne celebrem praestat stationem barbaris et Graecis, qui sunt in circuitu.“ (MG. VI. 631).

[5] *Szelągowski* Drogi 81, *Bugge* Nordeurop. Verkehrswege 238.

[6] Jomsburg založen družinou vedenou pirátem Palnatokim v X. stol. Reric má jméno dánské (Ann. regni Fr. 808, 809). Slované z něho udělali Rereg.

těchto řek po suchu a nebo po vodě samé.[1] Tyto tři hlavní dráhy severní byly pak křižovány celou řadou jiných příčných, které se od nich oddělovaly, směřujíce na hlavní tržiště srbských, obodrických,[2] lutických a pomořských kmenů a dále do Polska.

O síti drah v polském vnitrozemí ukázaly práce Szelągowského a Lewického, že týchž drah, které kdysi stanovil Sadowski na základě starověkých nálezů, bylo užíváno i na počátku polské doby historické, jak dosvědčují zprávy o směru válečných výprav a nálezy arabských mincí. Z Vratislavě šly dvě cesty, jedna přes Barycz k Szremu na Vartě, druhá okolo pramenů Barycze přes Kališ ke Kolu na Vartě. Za Vartou se obě rozdělily na několik větví, směřujících do Pomořan a Pruska přes Noteč, po Vartě na Santok, od Kola za jez. Gopelské, Bydgość a Toruň. To vše se shoduje s drahami Sadowským určenými. Jiný směr šel z Kališe k Płocku na Visle, na Ciechanów, dále po Wkře a přes Drwencu do Prus.[3] Na tyto směry se ovšem připojovaly i cesty z Krakova a Sandoměře, jež byla už v té době důležitým emporiem zejména solním.[4] Hlavní drahou na Krakov od západu ve XIV. století, a patrně i dříve, byla cesta z Vratislavě přes Opole, Bytom a dále do Sandoměře (s různými odbočkami), odkud se chodilo buď na Lublin nebo Lvov. Tuto dráhu protínala cesta, patrně též stará, z Košic nebo Bardijova přes Karpaty, Nový Sącz, Krakov, Piotrków a Łęczyci do Toruně s odbočkou na Gdańsk, nebo na

[1] Tak víme o Odře, při níž se nalezla řada arab. pokladů a mincí z X. a XI. stol. (Hervorrag. Geg. 3, *Szelągowski* Drogi 68), že se poč. XIII. stol. vozily po ní sůl a ryby z Kolobřehu do Slezska, což bylo patrně i v době starší (Cod. Pom. I. č. 99 r. 1214); po dolní Visle se plavil sv. Vojtěch, chtěje r. 997 do Prus a Gdaňska (Passio Sti Adalberti. MPH I. 154 a 180). Také při Visle je dosti arab. mincí (*Szelągowski* 69 sl.). Zajímavo je, že se z Odry mohlo přímo do Visly a to přes Vartu a jezero Gopło. Niveau tohoto jezera bylo totiž před 1000 let mnohem vyšší a jezero tudíž větší a plavidlům přístupnější. Všechny lodi z Odry, Varty, Prosny, Neru, Widawky mohly se tudy dostat do Gdańska přes Gopło vedle Kruszwice, která se tímto způsobem stala důležitou stanic. a bohatým střediskem obchodu. Srv. *Bogusławski* Dzieje Słow. II. 590 sl., *Szelągowski* Drogi 80. O tehdejším významu jezera gopełského a jeho popis viz u Rehmanna Ziemie pol. II. 338—340. Srv. též *Surowiecki W.* O jeziorach i spławach krajów Ks. Warsz. (Varš. 1811).

[2] Jedné takové odbočky z Magdeburku přes dlouhý most k hradu Nakurovu *'Azzán* zvanému vzpomíná Ibráhím (ed. *Westberg* 52). Westberg za 'Azzán pokládá Schwerin, ale je to patrně starý Miklinburg-Veligard. Srv. mé SS. III. 126.

[3] *Szelągowski* Drogi 68, 70, 73.

[4] *Szelągowski* Drogi 132 (srv. privilegium sulejowské z r. 1076 výše na str. 396).

Sulejów-Sandoměř, nebo z Łęczyce na Poznaň.[1] Jsou to sice cesty doložené St. Kutrzebou teprve z XIII.—XV. století, ale jistě byly to už dráhy staré.

Dále na východě v Polsku nálezy arabského zboží a peněz přestávají. Tyto končiny byly patrně málo přístupny a málo navštěvovány. A je důležito, že přes střední Vislu (ode vtoku Bugu nahoru) neobjevuje se významnější spojení s východem, což ostatně potvrzuje pro XI. stol. i sám Gallus, pravě: „regio Polonorum ab itineribus peregrinorum est remota et nisi transeuntibus in Russiam pro mercimonio paucis nota."[2] Slova ta ovšem ukazují, jak správně Szelągowski podotýká, že Gallus měl na mysli jen mezinárodní obchod transitní a ne snad drobný lokální. O cestách pak, které ještě dále k východu směřovaly z jihu na sever, není přímých zpráv před XIII. stoletím. Ale Mazovsko bylo už v XI. stol. hojně obydleno, jak vidíme z nálezů i z fundační listiny mogilenské (r. 1065), která se zároveň zmiňuje i o přechodech přes Vislu u Kamieně (proti Wyszgorodu), přes Narev u Wizny při vtoku Biebrze a u Makowa nad Orzycem, a přes Bug u Sierocka.[3] Je proto na jevě, že i tu byly staré cesty z Kujavska, směřující na Lublin, Chołm, Horodlo a Vladiměř Volyňský, jenž byl jakýmsi střediskem mezi západem a východem. Na této dráze mazovsko-červeňské hledá Szelągowski vůbec první obchodní styky mezi Polskem a Rusí.[4] Rovněž nelze pochybovati o obchodním spojení mezi Mazovskem a Pripetí, vidíme-li, že tu procházely na lodích i výpravy celých vojsk.[5] Za jarní doby byly tu patrně přechody snadné. Na rozhraní bassinu Pripeti a Bugu není výšin, které by bránily přechodu. Volok ved od pramenů Piny u Berestja. Ještě dnes na jaře, když se vody zvednou, svádí se z Bělorusi značný obchod se dřevem na vorech jednak do Pripeti a Dněprem do Černého moře, jednak přes kanál Ogoňského (mezi Ščarou, přítokem Němna a Jasoldou, přítokem Pripeti) do Němna a dále do moře Baltického.[6] Mimo to vedla

---

[1] *Stan. Kutrzeba* Handel Krakowa w wiekach średnich, 8—15. Rozpr. Akad. Krak. 1902. Ser. II. XIX.

[2] Gallus, Mon. Pol. I. 394. *Szelągowski* Drogi 63, 96.

[3] *Szelągowski* 115, 118.

[4] Tamže 122 sl.

[5] Let. Lavr. 150[3] k r. 1041: иде Ярославъ на Мазовъщаны въ лодьяхъ. Dále srv. *Szelągowski* l. c. 108, 110, 114 a *Hruševskij* Очеркъ исторіи туров. пинск. княж. 14. (Изв. Унив. Кіевъ 1901).

[6] Wisła IX. 739.

suchá cesta z Pinska k Turovu, k Dněpru a Slucku a od Pinska k Vladiměři Volyňskému.[1]

Ostatně i archaeologie dosvědčuje, že v II.—III. stol. po Kr. bylo intensivní obchodní spojení mezi Černým mořem a kraji baltickými. Srv. jen severní rozšíření černomořského typu sponek s t. zv. obrácenou patkou.[2]

Cesty v území balkánských Slovanů. Balkánští Slované, kteří od konce IX. stol. byli téměř úplně odděleni od ostatních Slovanů, jednak postupem Němců do Podunají, jednak usazením se Avarů a Maďarů v Uhrách, dále massivem hor sedmihradských a konečně při Dunaji jihoruskými kočovníky, — počali přirozeně žíti život samostatný, vázaný na současnou kulturu řeckou. Tím se i celý jejich obchodní styk vyjadřoval především připojením na hlavní dvě kulturní a obchodní střediska řecká — Konstantinopol a Soluň. S Italií bylo spojení málo. Jen západní břehy, ležící naproti Italii (zejména Dalmacie), zůstaly s ní v stálém úzkém obchodním spojení, které prostředkovaly lodi dalmatských Slovanů a s druhé strany hlavně benátské, v nichž se už tehdy počínal soustřeďovati jadersky obchod.[3] O tomto styku námořním je dosti zpráv a uvidíme také v kap. o plavectví, že dalmatští Slované vyspěli brzy v neohrožené a výtečné námořníky a obchodníky. Hlavním přístavem slovanského pobřeží stala se Ragusa — Dubrovník, jež měla znamenitý přístav a už v X. století své vlastní loďstvo, a vedle ní v druhé řadě ještě několik pobřežních měst. Konstantin, vykládaje o mírové smlouvě Chorvatů s papežem, podotýká, že sageny a kontury jejich neslouží k boji, ale k tomu, aby na nich jezdili Chorvaté za obchodem od města k městu, od Paganie až do Benátska.[4]

Celý ostatek balkánských Slovanů, Srbové i potomní Bulhaři přiklonili se kulturně na východ k Cařihradu. A jistě mělo v tom velkou úlohu i intensivní obchodní spojení těchto končin jednak s Cařihradem přímo, jednak nepřímo přes Soluň a některé menší přístavy na Bílém moři.

Základní obchodní arterií zůstala stará hlavní římská cesta obchodní a vojenská, vedoucí od ústí Moravy, Sávy a Tisy, —

---

[1] *Hruševskij* l. c.

[2] ŽS. I. 532; srv. *Almgren* Studien über nordeurop. Fibelformen (Stockh. 1897) 6. *Kossinna* D. Vorgesch. 54.

[3] *Jireček* Staat II, 50. Janované ovládali zato obchod s Cařihradem a Černé moře (tamže 52).

[4] De adm. imp. 31.

přesně vzato ze starého Viminacia (Kostolac) přes Naissus (Niš), Serdiku (Srědec), Philippopolis (Plovdiv), Adrianopolis a Selymbrii do Cařihradu.[1] Po té cestě i v dobách slovanské okupace táhly všecky hlavní výpravy, ať vojenské, ať obchodní na Cařihrad, třebas byla místy dosti neschůdná.[2] Druhá cesta důležitá, spojující Adriatické moře se Solunì a procházející přes Albansko a Makedonii krajem většinou slovanským, byla opětně stará, nákladně Římany zbudovaná *via Egnatia* z Epidamnu (Drač) přes Scampu (Elbassan), Lichnidus (Ochrid), Heracleu (Bitolj), Edessu (Vodena) a Pellu do Soluně, kteréžto město mělo ovšem i své staré připojení na první silnici údolím Vardaru přes Scupi (Skoplje) do Niše.[3]

Tyto tři hlavní vojenské a obchodní dráhy byly doprovázeny a křižovány ještě dalšími podružnějšími, o nichž jsem podal také podrobnější obraz v II. díle svých Slov. Starožitností na str. 33—40. Prostupovaly od Dunaje a Moravy dnešní záp. Srbsko a Bosnu, jakož i severní Albanii na Domavii, Docleu, Lissus; nebo zase na východ od Stob do Srědce, a od Soluně podél pobřeží až do Selymbrie (pokračování cesty Egnatijské). Také cesta ze Srědce do Selymbrie měla několik odboček; hlavně z Adrianopole podél Hebru k Traianopoli na pobřeží Bílého moře, a na sever do přístavu Deulta u Burgasu a k Apollonii (Sozopolis), odkud šla podél pobřeží cesta na Mesembrii, Odessus (Varna), Callatis (Mangalia), Tomi (Küstendže) k dunajskému ústí s odbočkou na Kamčiji a Přěslav. Řadu spojek měla hlavní cesta cařihradská i s Dunajem přes průsmyky balkánské. Vše to zůstalo ze staré doby do středověku.

Na západě bylo Adriatické moře spojeno s Uhrami a se vnitrozemím sítí cest, které vycházely z různých přístavů Chorvatska a Dalmacie a směřovaly přes Hercegovinu a Černou Horu k velkým obchodním centrům vnitrozemským. Ovšem to nebyly cesty pro vozy. Z cest těchto nejdůležitější vycházely z Ragusy a pak z přístavů mezi Kotorem a Dračem (Antivari, Budva, Kotor) a směřovaly na Peć a Prizren a dále na Lipljan, Niš a Srědec.[4] Také

---

[1] Srv. mapu poloostrova Balkánského z III. stol. po Kr. v SS. II. k str. 56. a vůbec to, co jsem tam pověděl s příslušnou literaturou o starých cestách balkánských (str. 32 sl.).

[2] *Jireček* Staat II. 54.

[3] Srv. SS. II. l. c.

[4] Srv. podrobnosti u *K. Jirečka* Handelstrassen und Bergwerke Serbiens und Bosniens während des Mittelalters (Prag 1879. Abh. Ges. Wiss. VI. F. 10 Bd.) 62 sl. a Staat II. 54.

při pobřeží vedly cesty, z nichž používáno bylo zejména cesty z Livna přes Nevesinj, Gacko, Onogošt (Nikšić) do Skutari.[1]

Z větších emporií balkánských na prvém místě stála Soluň, město první po Cařihradu, plné bohatství domácího i cizích, hlavně východních tovarů, kamž chodili okolní Slované stále na trhy, dovážejíce tam produkty svého hospodářství, a kam zajisté také se vzdálenějších končin po suchu i po moři putovali kupci slovanští. V Soluni samé bylo usídleno množství Slovanů.[2] Tam také za cara Symeona přenesen byl hlavní trh bulharský z Cařihradu, proti vůli carově, což vedlo i k válce.[3]

Druhým vnitrozemským centrem byl Přeslavec na Dunaji, kamž se podle letopisu Kijevského scházelo všechno bohatství z Čech, Uher a Rusi a zajisté i Balkánu.[4] Na západě uvnitř srbských zemí vedle Dubrovníka a Kotoru vynikaly ještě Prizren, Priština, Peć a Brskovo,[5] ale možno říci, že až do XII. stol. obchod srbských zemí nebyl veliký. Teprve potom se vzmohl, jak vidíme z podrobných zpráv, které o tom sebral a sestavil Konst. Jireček a jiní.[6]

Cesty v území Slovanů východních.

Spojení se severem a jihem. A. Szelągowski a T. Arne soudí, že obchodní styky východních Slovanů se Skandinavií na jedné a s Byzantiem na druhé straně byly dávné, ale že nešly varjažskou cestou po Dněpru a přes Kijev, nýbrž oklikou po Volze přes Bulhary a mimo to k ústí Donu. Kijev, jenž není dlouho jmenován, ležel zjevně mimo tuto dráhu, kdežto jméno Novgorodu (Holm-

---

[1] Handelstrassen 83.

[2] Srv., co jsem na základě legend o sv. Demetriovi ze VII. stol. pověděl o Soluni v II. díle SS. str. 225 sl. Dále srv. *Tougard* Hist. prof. 91.

[3] Srv. o tom u *M. Drinova* Южные Славяне и Виз. въ X. в. M. 1876, 6 (Съч. М. Дринова I. 376).

[4] Let. k r. 969 (Lavr. 66). Srv. SS. II. 408. Malou Přeslav kladou k Tulči nebo k Černé Vodě, Škorpil k obci Nicolicelu (Абоба 558).

[5] *Jireček* Handelstrassen 67, 70, 86, Staat II. 46, 48.

[6] *K. Jireček* Staat II. 46 sl., Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters. Wien 1899. Starší práce jsou *Č. Mijatoviće* Студiјe за ист. српске трговине XIII. и XIV. века (Гласник XXXIII.—XXXVIII. 1872—73), *K. N. Kostiće* Трговински центри и друмова по срп. земли. Bělehrad 1900, Стара срп. трговина и индустрија. Běl. 1904. (Srv. *Jireček* Staat II. 47), *W. Tomaschek* Zur Kunde der Haemushalbinsel. II. Die Handelswege im XII. Jahrh. (Sitzungsber. Akad. 1887.), *Erdeljanović A.* Тргови центри и путеви по српској земли у средн. веку. Běl. 1899. Srbské knihy zůstaly mi nepřístupny.

gard, Ostrogard) vedle Cařihradu (Miklogard) se ozývá dávno v ságách skandinavských.[1]

Souhlasím s tímto míněním, ale dlužno je podrobněji praecisovati, aby bylo správné. Archaeologie totiž ukazuje, že jižní kultury pronikaly až do země kijevské, řecká už v době před Kristem (srv. výše str. 362), římská v II.—III. stol. (srv. str. 364) a i z doby V.—VIII. století jsou dosti hojné doklady černomořských obchodních vlivů ve vnitru Kijevska, na př. na hradišti Pastěrském.[2] A tak nelze vyloučiti starého obchodního spojení na Kijev a patrně i dále Pripetí a Berezinou na Baltické moře. Této jižní části varjažské dráhy bylo tedy od dávna užíváno. Ale obchod zde nebyl trvalý a intensivní, byl často přerušován vpády nebo trvalou okupací Hunnů, Avarů, Bulharů a, co je hlavní, neměl spojení se severem, neboť na sever po Dněpru a dále po Lovati a Ladoze starých dokladů spojení Skandinavie s Řeckem není. Teprve později v II. polovici I. tisíciletí po Kr., když se Rusové dostali k Ilmenu a odkryli cestu po Volchovu a Lovati s volokem na Dněpr, počali se pouštěti po Dněpru dále na jih a postupně otevřeli celé dněprovské spojení severu s jihem. Kijev, výhodně položený poblíže stoků Desny a Pripeti s Dněprem existoval sice dávno jako stanice lodí, po Dněpru plovoucích, ale nenabyl světového významu, dokud se nestal v důsledku výprav a okupací normanských hlavním městem nově vytvořeného státu, který dovedl od Dněpra zaháněti kočovné loupežníky ohrožující kupce a umožnil tak Kijevu, aby byl bezpečným střediskem a skladištěm mezinárodního obchodu severu s jihem. Počalo to v VIII. století, jak ukazuje tradice o Dirovi, ale rozkvět obchodu a tím i slávy Kijeva datovati lze teprve od velkých normanských výprav IX. století, které jím procházely a jež si v něm na konec našly nové, nad jiné výhodné středisko. Vylíčil jsem na jiném místě podrobněji vznik, průběh a všechny etnografické a politické následky, které měly nordické výpravy v oblasti východních Slovanů, zejména vytváření drobných vlád v jednotlivých koloniích, které v X. stol. spojil kijevský kníže v jeden ruský stát.[3] Zde mám na mysli jenom jejich stránku obchodní, po níž zbylo množství památek zprvu nordických a pak i byzantských a orientálních, a pak myslím na cesty, kterými obchod procházel.

---

[1] *Szelągowski* Drogi 87, 92—95, *Arne* Suède 10, 88, 207, 222.

[2] Srv. výše 366 a SS. IV. 238.

[3] Srv. SS. IV. 90 sl., 97, 101.

Zprvu, jak jsem výše pověděl, šel nordický obchod z Finnského zálivu (vlastně z Birky na ostrově Björkö a Gotlandu) k Ladoze, kde opevněná kolonie Starou Ladogou zvaná ukazuje hojné množství starších mincí kufických;[1] odtud šel dále Volhou do Orientu. První velká dráha šla tedy z Finnského zálivu Ladogou, Lovatí na Novgorod a odtud přes voloky na horní Mstu nebo na horní Volhu, po níž se plavili kupci do Bolgar nebo až do Itilu a dále podél Chvalinského moře do Persie a Armenie, — «путь въ Болгары и въ Хвалисы» zove to na jednom místě Letopis.[2] Také se mohlo přes horní Dněpr volokem do Vazuzy vtékající do Volhy u Zubcova, nebo z Dorogobuže po Vosmě, malé říčce do Dněpra ústící, k pramenům Ugry a po ní na Oku a dále do Volhy. Třetí pak dráha na Volhu šla z Ladogy do Oněgy po Sviře a pak po Vytegře a Kovži do Běloozera a po Šeksně do Rybinska.[3]

Tato volžská dráha byla důležitá a zůstala v plném upotřebení vždy, i když se otevřelo přímé spojení Ladogy s Cařihradem po Dněpru. Stále se hlavní obchod bulharský a arabský soustředil na ní, jak ukazují hojné nálezy mincí arabských.[4] Pevnými opěrami byla při tom tři velká obchodní střediska: v Bulgáru pode dnešní Kazaní, v Itilu u Astrachani a v Abeskunu na Kaspickém moři. Trhy bulgárské, jež spojovaly Volhu s vnitrozemím střední Asie přes Ural, vylíčil názorně Fadlán r. 922. Popisuje, jak kupci ruští zarazili své lodi a jak si postavili sami na trhu dřevěné boudy, jež jim sloužily k prodeji i k obývání.[5] Také v Itilu byly velké trhy a skladiště zboží, za jehož průvoz kupci platili chazarskému caru značné poplatky.[6] Zde po Volze stále pluly lodi naplněné rozmanitými tovary z Chovaresmu, Tabaristanu, Armenie a Azer-

---

[1] *Arne* Suède 81—82.

[2] Let. Lavr. 6.

[3] O dalších připojeních na dráhu volžskou viz v SS. IV. 17., *Arne* 16 a *Bugoslavskij G. K.* О вост. торговомъ пути черезъ г. Смоленскъ (Труды XI. арх. с. I. 469.).

[4] *Arne* Suède 64 sl., 88, 222. O nálezech ukazujících na starší existenci této dráhy viz výše na str. 366, 370, 372, 376.

[5] *Harkavi* Сказ. 93 sl. O obchodu v Bulgáru srv. i *N. Kondakov* Русские клады. I. 26. Hodnověrnost staré zprávy Tatiščeva o obchodu Rusů s Bulhary a o tom, že Vladimír dovolil r. 1006 Rusům svobodně jezditi na obchodní trhy na Oce a Volze, nedovedu posouditi. Srv. *Aristov* Пром. 192 a *Solovjev* Ист. Рос. I. pozn. 267.

[6] Chordádbeh (*Harkavi* Сказ. 49).

beidžanu.[1] Z Itilu rozdělovala se dráha na několik stran, z nichž za nejdůležitější pokládali cestu na Semender (dn. Tarkhan — 8 dní) a do Bab-el-Abvabu — (4 dni, dnešního Derbentu).[2] Na jihu byl El-Hum, přístav města Amolu a Tabaristanu, a na protilehlém břehu moře v kraji Džordžanském Abeskun, jejž všichni arabští geografové pokládají za východisko drah mořských směrem na západ.[3] Jiná dráha po suchu zbudovaná kolem r. 1031 vedla od přístavu Endzeli (v prov. ghilanské) do Tabrizu a Trapezuntu, kde byly také slavné trhy pro kupce musulmanské, řecké a armenské.[4]

Volžská dráha měla však na svém břehu ještě jednu důležitou odbočku — do starověké Biarmie, *Biarmalandu* skandinavských tradic.

Obchod s Biarmií byl prastarý, již dávno v době před IX. stoletím, ale máme o něm tak matné zprávy, že bylo dosti sporů o to, co vlastně byla stará Biarmie.[5] Dnes můžeme za Biarmii pokládati prostě končiny, které se rozkládaly na velké síti vodní utvořené řekami Vyčegdou, Pečorou, Kamou a Vjatkou s centrem na Vjatce a Kamě a jejich přítocích Bělé, Ufě a Čusové, tam, kde už v době bronzové a stále později i v t. zv. archaeologické periodě ananinské a pjanoborské spatřujeme středisko bohaté domácí a cizí industrie bronzové[6] a odkud také z doby obchodu arabského známy jsou četné nálezy stříbrných pokladů rázu orientálního, zejména ozdobného sassanovského nádobí z II.—VI. a z IX. a X. stol.[7] Cesta do této Biarmie odbočovati mohla na několika místech volžské dráhy, ale zajisté hlavní uzel obchodní byl v Bolgarech při ústí Kamy, na jejímžto dolním toku vidíme největší kulturní soustředění. Odtud šly dráhy další na Ural a do Sibíře,

[1] Mas'údí (srv. *Jacob* Handelsartikel 23, *Szelągowski* Drogi 23). Sluší podotknouti, že z Bulgáru byla do Itilu i cesta po souši, která podle Istachrího trvala měsíc (*Szelągowski* 25).

[2] Idrisí a Istachrí (viz *Szelągowski* Drogi 23). Končiny kolem Kaspického moře, kamž docházeli norm. Rusové, zvány jsou na několika runových kamenech z Ingvaru *Saerkland* (*Arne* Suède 13). Průchod u Derbentu jsou známá Каспийския врата legendy Konstantinovy (IX). Srv. SS. IV. 120.

[3] *Szelągowski* l. c. 20.

[4] Tamže 21.

[5] Srv. *V. Florinskij* Перв. Слав. I. V., 186, 191, *Aspelin J.* De la civilisation préhist. des peuples permiens et de leur commerce avec l'Orient. (Leide 1878) a dále uvedenou stať *F. Tepluchova*, jenž byl proti existenci říše permské.

[6] *Tallgren* Kupferzeit II. 182—184. Srv. mé SS. IV. 239, 270.

[7] Srv. výše str. 363, dále *Florinskij* l. c. 200 sl. a *Kondakov-Tolstoj* Р. Древн. III. 72 sl.

kamž chodily karavany pro suroviny, nejvíce pro zlato a stříbro.[1] Přítoky Kamy sbližovaly se silně s přítoky velkých sibiřských řek. Není zde, jak dobře řekl V. M. Florinskij, ani v Asii, ani v Evropě druhé končiny s takovými geografickými podmínkami pro obchod a styk.[2] A že styk byl velmi úzký, ukazuje spojení starých kultur uralských a sibiřských s kamskou.[3]

Druhá hlavní cesta, známá slovanským jménem «путь изъ Варягъ въ Греки» (nordický *Austrvegr)*, vedla podle označení kijevského letopisce od ústí Nevy do jezera Neva (Ladogy), dále řekou Lovatí k Dněpru a po Dněpru až do jeho ústí do moře, kteréž slulo Ruské.[4]

Podrobněji pomocí zpráv letopisných i archaeologických můžeme tuto cestu takto stopovati: Asi 12 km od ústí Volchova do Ladogy byl hrad Stará Ladoga (Aldagen nord. sag), první stanice na ruské půdě. Potom se Volchovem přišlo na ostrov Gestevelt (Гостино поле), načež loď, přepluvši Dhrelleborch (Холопій городець), dostihla třetího dne Novgorodu, po rusku zv. Holmgardr.[5] Z Novgorodu přeplula jezero Ilmenské a po řece Lovati plula k Velikým Lukům, kde ji přetáhli přes volok; pak plula Usvjatí, malým přítokem Dviny, a odtud u Suraže do Kasply, jiného přítoku Dviny před Vitebskem. Z horní Kasply byla loď vyvlečena do Dněpra (zboží přeneseno ke Gnězdovu), načež plula volně po Dněpru až do Kijeva a k prahům mezi Jekaterinoslaví a Alexandrovskem; prahy buď přeplula nebo byla přenesena po břehu vedle nich, podle toho, jaký byl stav vody.[6] O další cestě podotýká císař Konstantin, že se kupci ruští zastavovali na ostrově Chortici — νῆσος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου — pod prahy dněprovskými a tam obětovali pod svatým dubem živé kohouty, slepice, chléb a maso, vetkávajíce do dubu střely,[7] — vše patrně s díkem za

[1] *Florinskij* l. c. 266 sl., *Tepluchov F.* Die goldenen und silbernen Alterthümer und die Handelswege der perm. Tschuden (Arch. f. Anthr. XXIV. 436. Ref. o ruské stati v čas. Перм. Край 1895, III. 247). Uralu však Rusové v době letopiscově neznali, leda jen podle zpráv z třetí ruky (srv. *Barsov* Очерки 17).

[2] *Florinskij* l. c. 197.

[3] SS. IV. 231, 239.

[4] Letopis Lavr. 6.[3]

[5] Srv. *Arne* Suède 15, dále mé SS. IV. 16, 95—96 a tam citovanou literaturu, zejména *Barsov* Очерки 24. O Novgorodu jako důležitém emporiu nordických kupců zmínil jsem se už výše na str. 369.

[6] O těchto prazích srv. mapku a to, co jsem napsal v SS. IV. na str. 16 a 107.

[7] Konstantin de adm. imp. 9. Srv. SS. IV. 123 a k výkladu obětního aktu srv. ŽS. II. 76.

přestálé nebezpečí na prazích anebo zase s prosbou, aby nastávající nebezpečí bylo odvráceno.

Hlavní zastávky a obchodní tržiště na této dráze byly vedle již jmenovaných stanic Staré Ladogy, Novgorodu Ilmenského, Kijeva a Chortice ještě Gnězdovo-Smolensk, Ljubeč a snad i Vyšgorod pod Kijevem a Vitičev.[1] Z nich největší byl a nejvíce proslul Kijev, počínajíc X. stoletím, neboť už Dětmar, biskup merseburský (975—1018), bájí o něm, že byl silně ohrazen, že měl 8 tržišť, 400 chrámů a nespočítané množství lidu a bohatství.[2] A o něco později Adam bremský zove Kijev (Chive) soupeřem Cařihradu: „aemula sceptri Constantinopolitani clarissimum decus Graeciae" a Gallus „urbs ditissima, civitas magna et opulenta."[3]

Dněprovsko-volchovská dráha, jakkoliv byla nejhlavnější, nebyla jediná. Předně existovalo na severu ještě několik jiných podružných spojení Dněpra s mořem Finnským a tím se Skandinavií, kde byla, jak jsem již výše uvedl, obchodní centra hlavně na Gotlandě a v Birce, na Björkö.[4] Když se loď z Dněpra dostala po Kasple do Dviny, mohla z ní plouti několika jinými cestami do Lovati a Novgorodu, nebo přímo po Dvině samé do zálivu Rižského. Poblíže Rigy existovala skandinavská kolonie Saeborg už v VIII. stol.[5] Také z Novgorodu mohlo se i do zálivu Finnského i na východ několika cestami a rovněž na západě spojen byl bassin pripetský s Baltickým mořem buď Pinou na Bug nebo Jasoldou a Ščarou na Němen.[6] Všude četné drobné přítoky řek, jejichž prameny se zbližovaly, vytvářely nepřetržitá pojítka jedné řeky s druhou, takže všude bylo spojení. Ruské vodní dráhy měly tu velkou přednost, že poskytovaly nejen snadnou plavbu svým klidným tokem, ale i to, že se jedna a tatáž loď mohla všude dostati z jedné velké řeky do druhé a z jednoho moře do druhého pomocí *voloků*, totiž plochých, nízkých a nedlouhých šíjí, přes něž

[1] Stanice jmenované uvádí Konstantin (de adm. imp. 9). Srv. SS. IV. 123. K novějším výkopům v Staré Ladoze viz *Arne* Suède 22, 82 a dále SS. IV. 96. Na Smolensk jako důležitou stanici této dráhy ukazuje pohřebiště u Gnězdova se silným normannským rázem (SS. IV. 246). Ljubeč bylo sídlo knížecí (Let. k r. 882, 907).

[2] Dětmar Chron. VIII. 16 (IX. 32.).

[3] Adam II. 19, Gallus I. 7. O jeho vzniku srv. to, co jsem pověděl v SS. IV. 66, 97.

[4] Srv. výše str. 369.

[5] Srv. výše str. 369.

[6] Srv. SS. IV. 17 a zde výše na str. 418.

se lodi daly snadno na kolech nebo na oblých trámcích přetáhnouti, nebo dokonce i přenésti.[1]

Také k jihu bylo několikero spojení. O tom, že se k slovanskému vnitrozemí plavily i lodi po Bugu a Dněstru, jsem se již výše zmínil (na str. 361)[2] a na druhé východní straně Dněpra bylo zase spojení na Krym do Chersonesu, jenž v době byzantské znovu rozkvetl v důležité výrobiště a skladiště tovarů byzantských. Корсунь zvali jej ruští Slované a корсунское дѣло slynulo tehdy po celé Rusi. Vedle Korsuni ostatní emporia na severním břehu Černého moře byla podružná, ač jich bylo několik: Karch, Surož a Tmutorokaň.[3] K těmto krymským emporiím vedlo od Dněpra několik drah ze vnitrozemí, především t. zv. греческій путь a соляный путь Ipatějevského letopisu[4] vedoucí k pobřeží Azovského moře po Koňce a Moločné nebo po Samaře, Volčích vodách, Soloné a Kalmiu.[5] Třetí залозный šel dále na východ v oblast Donu a k Tmutorokani (srv. dále na str. 429). Kijevským knížatům záleželo vždy velice na tom, aby měli v rukou tyto obchodní cesty na Krym a Korsuň. Už Vladimír se o to snažil. Ale dráhy ty zůstaly vždy nebezpečné, poněvadž byly od IX. stol. stále ohrožovány kočovníky.

S vlastním Orientem prostředkovaly hlavně dvě velké cesty obchodní (mimo tu, která vedla po vodě Středozemního a Černého moře): 1. cesta volžská, jež spojovala s Asií sever a západ evropský, a 2. cesta ze střední Evropy přes jižní Rusko ke Kaspickému moři.

První cestu již známe podrobně z vylíčení na str. 423.

Druhé vzpomíná Ibn Chordádbeh, pravě, že vedla ze Španěl přes Franky a Slovany do Itilu, stolice Chazarů u dnešní Astrachani a dále přes moře Kaspické a přes Persii a Transoxanii do Indie a Číny.[6] Zevrubněji jejich etap nenaznačuje. Máme tu tedy jen nastíněný směr, který dlužno teprve dalšími daty určiti, a není

---

[1] Rus. волокъ (čes. *vlak*), v staré ruštině i вълъкъ, od slovesa волочити, vyskytuje se po prvé v letopise: верхъ Днѣпра волокъ до Ловоти (Lavr. 6). Dále srv. u *Srezněvského* Мат. I. 291. O druhotném významu slova srv. SS. IV. 16.

[2] K plavbě po Dněstru srv. *H. Dunikowsky* Das podol. Dniestergebiet. Petterm. M. 1881, 169.

[3] Srv. o nich SS. IV. 119, *Aristov* Пром. 187. Na Surož naráží i Slovo o pluku Igorovu (ed. *Erben* 3).

[4] Ipat. let. k r. 1170 (str. 368): „у насъ и Гречьскій путь изъотимають и Соляный и Залозный." Srv. výše str. 397.

[5] O těchto spojeních srv. *Brun* Черноморье I. 98—133, *Majkov* Замѣтки 24, *Barsov* Очерки 21 sl., *Aristov* Пром. 186 sl.

[6] *Westberg* Beiträge 286 a *Szelągowski* Drogi 30, 41.

vyloučeno, že to bylo ve skutečnosti několik cest, které procházely paralelně střední Evropou, jak jsme výše viděli, především cesta přes Magdeburk do Vratislavě, pak cesta přes Prahu na Krakov, nebo po Dunaji a přes horní Uhry tamtéž (srv. výše str. 414 sl.). Všech těchto cest východiskem na další východ byl však patrně Krakov svou polohou a důležitostí svých trhů (str. 415). Byl křižovatkou mnoha obchodních cest a spojení s Rusí, jež pro X. stol. dokládá Ibráhím ibn Ja'kúb, pravě, že přicházejí za obchodem do Prahy z Krakova Rusové a jiní Slované,[1] což ukazuje, že musíme jednak s cestou Krakov—Sandoměř—Vladimir Volyňský (srv. výše str. 417), jednak s cestou Krakov—Nový Sącz—Přemyšl—Lvov počítati už pro X. století. Tudy chodila i vojska ruská nebo polská proti sobě,[2] tudy vozili v XI. stol. haličskou sůl z Přemyšle, kde byly velké sklady, do celé kijevské Rusi.[3]

Připojení těchto cest, směřujících do Kijeva na Dněpru, na obchodní emporia při Kaspickém moři mohlo se státi několikerým, v podstatě však dvojím způsobem. Buď se kupci hleděli dostati na velkou dráhu volžskou, plavíce se po horním toku Dněpra za Dorogobuž a odtud voloky do Vazuzy, přítoku Volhy, nebo do Vosmy a Ugry, přítoku Oky,[4] nebo jdouce suchou cestou na Kursk po hranicích bassinu Sejmu a Desny s jedné a Supoje, Suly a Pslu s druhé strany, cestou, kterou se ubíral s těžkými vozy kupců i Feodosij Pečerskij.[5] Anebo šli kupci k Donu buď po dolní Desně, přešli do Sejmu a po něm až k jeho pramenům, jež nebyly vzdáleny Donu pod Voroněží a dále po Donu k voloku z Kalače na Caricyn, nebo šli z Kijeva na Perejaslav, přes Supoj, Sulu, Chorol, Psjol, Goltvu a Vorsklu k Donci, a dále podél Donce k ústí Donu nebo také podle Samary.[6] Tudy chodila vojska ruská proti Polov-

---

[1] Ibráhím ed. *Westberg* 53. Srv. výše str. 414.

[2] Už k r. 981 čteme že Vladimír táhl na Lechy a vzal Přemyšl, Červeň a jiná města. To se potom opakovalo několikráte na př. r. 1018, 1031, 1041 (Let. Lavr. 139, 146, 150). Srv. i výše str. 418.

[3] Srv. povídku Patěrika Pečerského výše na str. 395. O skladišti v Přemyšli zmiňuje se k r. 1152 Ipat. letopis (str. 310).

[4] Byla ještě jiná spojení z Podněpří na Volhu a to přes Kljazmu, Nerl, Sož, Ostěr a Desnu, kterážto spojovala Dněpr s Okou přes Bolvu volokem k Ugře a Snežetí volokem do Reseti a Žizdry. Srv. o tom všem podrobněji u *Barsova* Очерки 30 sl. Stať *D. Korsakova* О путяхъ изъ Поднѣпровья въ Поволжое zůstala mi nepřístupná.

[5] Žití Feodosija ed. *Filaret* 137. Srv. *Ljaskoronskij* Ист. переясл. земли 258.

[6] Let. Ipat. 192 (k r. 1111). *Ljaskoronskij* l. c. 260., *Barsov* Очерки 21—22.

cům k hradu Šarukanu, ale vedle nich i kupci, jak vidno ze zprávy letopisu Ipatějevského k r. 1184.[1] Zde byl někde zmíněný již залозный путь Ipatějevského letopisu, vedoucí k ústí Donu na Tmutorokaň.[2] Jinak o těchto cestách není pro starou dobu zpráv. Jedině ještě Chordádbeh[3] naráží patrně na tuto dráhu do Tmutorokaně a Khamlidže neboli Itilu chazarského, když se zmiňuje o itineráři kupců židovských, o němž výše byla řeč. Lodi ruské dostávaly se do Itilu z ústí Dněpra kolem Krymu, přes Azovské moře a dolní Don.[4]

Podrobnější sledování dalších obchodních cest do jižní, střední a východní Asie, hlavně do Indie a Číny, odkudž se vozily do Rusi drahokameny, jemné tkaniny, koberce, oleje, koření, vymykají se již našemu úkolu. Připojovaly se na konce vylíčených drah v Turkestanu, v Persii, v Mesopotamii, v Bolgarech. Obchod do Indie šel buď po Eufratu nebo Tigridu k ústí a dále po moři, nebo z Turkestanu přes průsmyky Hindukušské ke Kabulu a do údolí Indu.[5] Už u Strabona máme zachovány zprávy Eratosthenovy a Aristobulovy o lodích naplněných zbožím indickým, které se po Oxu dostávaly do Kaspického moře a předávaly zboží přes Albanii do Černého.[6] A tak bylo i později, dokud existovalo spojení Oxu s Kaspickým mořem.[7] Do Číny chodily karavany přes Turkestan.

---

[1] V letopisu k r. 1184 (str. 429) čteme zmínku o kupci (гость) jdoucím ze země Polovců přes Chorol. O pozdějších osudech těchto cest srv. *Aristova* Пром. 189, 193.

[2] Ipat. Let. 1170 (368). Výklad jména залозный působí obtíže (srv. *Ljaskoronskij* l. c.). Spicyn (Ист. арх. разыск. 83) odvozuje od loz, rostoucích na břehu Dněpra, a vede cestu přes Perejaslav k Donci (Торговые пути Кіев. Руси. Сборникъ ст. посв. С. Ѳ. Платонову. Petr. 1911. 235. Srv. *Arne* Suède 86. *N. Aristov* hledal tuto dráhu na Dněstru a v Haliči (Пром. 186).

[3] Touž cestou na Don, Itil a Tmutorokaň chodili někdy i kupci ruští podle Chordádbeha a jiného ještě anon. autora (*Harkavi* Сказ. 49, 251, *Westberg* Beiträge 280, 286, Къ анализу I. 370).

[4] Mas'údí (*Harkavi* 131).

[5] Srv. hlavně itinerář Chordádbehův z IX. stol. (*Westberg* Beiträge 286) a dále *Jacob* Handel 98—102.

[6] Strabon XI. VII. 3.—4. (srv. i Plinius VI. 52). Jiná dráha do Indie šla severně Aralského moře (Strabon XI. V. 8).

[7] K obchodu mezi Oxem a Kaspickým mořem srv. *Dorn* Caspia 197 a pojednání *B. Horáka* Kritika starověkých zpráv o ústí řeky Oxu (Věstník král. spol. nauk 1921—1922), a *V. Bartolda* Nachrichten über den Aral-See (Stübels Quellen und Forsch. II. Leipz. 1910).

III.

Technické prostředky obchodu.

S vývojem obchodních cest souvisí i zlepšení jejich technické úpravy.[1] Prvotní úprava byla zajisté minimální a dála se prostě hned, když se jelo po cestě: vyjížděly se koleje, tu a tam obchodní karavana sama narovnala do výmolu větších kamenů, vykácela v cestě stojící strom nebo položila několik kmenů přes strž, nebo navázala a nakladla větví a proutí přes místo bahnité. Jen u stanic obchodních a u přeprav přes vody, kde sídlili domácí lidé, kteří cesty také užívali, smíme mysliti na pomalou sice, ale přece jen solidnější a trvalejší úpravu. Jinde, kde široko daleko nebylo obydlí domácího obyvatelstva, byla každá úprava cesty udělána více méně pro okamžitou potřebu.

Čím bylo však některé cesty více užíváno, čím častěji táhli přes ni obchodníci a vojska s nákladními vozy a čím se vozy stávaly těžšími, tím více se cesta přirozená měnila v dráhu uměle upravenou a stále udržovanou. Cesty takové snažilo se kupectvo samo uchovati v dobrém stavu a později, když vznikly státní organisace, stala se péče o tyto hlavní cesty veřejným zemským, resp. knížecím zájmem. Kníže, jakožto majitel celé země jednotlivci nenáležející, bral na sebe péči o udržení a další vybudování cest, vybíraje za to na vhodných místech daň a cla od kupců cesty užívajících a nutě domácí obyvatelstvo, aby pracovalo občas na této úpravě.[2] „Требите путь и мостъ мостите!“ nařizoval Vladimír před vojnou se synem svým, novgorodským Jaroslavem.[3] Největší vliv na udržování cest a spojené s tím úpravy cel hostinských dvorů a trhů u Slovanů měla beze vší pochyby příslušná organisace, kterou provedl ve francké říši Karel Veliký, a pak samo politické zasažení Karlovo do Sas a proti Slovanům.[4]

---

[1] Staré všeslovanské výrazy pro uměle připravenou cestu jsou *cěsta* a *draga*, č. *dráha*. Cěsta značí — via trita od cěstiti (srv. *Berneker* EW. I. 127, *Miklosich* EW. 29); csl. *draga* z prasl. *dorga* značí také původně cestu uměle vyrytou (*Berneker* l. c. 212, *Miklosich* 49). U Sreznĕvského jsou doklady pro rus. дорога teprve od XIII. stol., ale staré odvozeniny od *draga*, подражати, подражаніе a pod. mají doklady už v nejstarších slovanských textech (Мат. I. 707, II. 1044 sl.) Cěsta doložena z XII. st. (tamže III. 1466).

[2] Srv. *Piekosiński* (Ludność 56, 59), *Balzer* Kw. hist. XXIV. 360, *Novotný* ČD. I. 535. V Polsku zvala se povinnost vysekávání cest *przesieka* (srv. Piekosiński l. c.).

[3] Let. Lavr. r. 1014 (127).

[4] Srv. *J. Nielsen* v Reallex. germ. Alt. IV. 393 sl.

Kde cesta vedla zapadlým, neobydleným krajem, kde snadno zarostla, nebo kde šla po místech lesních a skalních těžko přístupných, v nichž bylo možno lehce zablouditi, označována byla různými znaky. Tak byly označeny obyčejně některé význačné stromy při cestě (arbores signatae) nebo i jiné vynikající předměty, na př. skála vedle cesty. Také staré mohyly bývaly spolehlivými vodítky, kudy jíti správným směrem k nejbližší osadě.[1]

Nejdůležitějším úsekem obchodní cesty byl vždy přechod přes vody. Kde bylo možno najíti vhodný brod, přecházelo se tudy. Místa ta byla brzy známa a je přirozeno, že se u nich velmi brzy koncentrovaly i osady domácího lidu, jemuž byly vhod i blízkost brodu i různé výdělky, kterých poskytovaly karavany kupecké za obstarávání výživy a přístřeší. Odtud nalézáme tolik „Brodů" v osadní nomenklatuře slovanské. Kde však brodu nebylo a cesta nemohla se vodě vyhnouti, poskytovali domácí lidé přechod pomocí prámů[2] a lodic, nebo pomocí pevně zbudovaného mostu.[3] Mosty se však stavěly více přes bažiny a močály, zejména kde běželo o zřízení přístupu k opevněným osadám uvnitř bahen zbudovaným. S takovými hrady setkáváme se u starých Slovanů častěji, zejména v Polabí.[4] Vůbec se stavba mostů rozmohla tam, kde vodnatá půda, plná jezer a bahen, vyžadovala mostu za mostem. A to bylo právě v kolébce praslovanské v záp. končinách Ruska a v severním Polsku a Polabí. Tam je klasická půda mostění. V jaké míře ráz

[1] Srv. Herbord II. 10, Cod. Pol. mai. I. 33 r. 1186. Tyto značky na stromech byly ovšem často i znaky mezní (Mon. boica XXVIII. 21 k r. 832).

[2] Původní slovanský termin byl asi *plъtь*, (csl. *plotь*, č. *plť*, *plef*, pol. *pełć*, *płta* — od *pluti*, lot. *pluts* (*Miklosich* EW. 252). V Maurikiově Strategiku XI. 5 je patrně toto slovo doloženo v řecké formě πλωτή (srv. *Kulakovskij J.* Виз. Врем. VII. 107), tak i v anon. traktátu o boji r. 626 (*Mai* Nova bibl. patrum VI. 430), a jméno řeky *Plitucza* t. j. Plitvica v listině pap. Innocence II. z r. 1136 (Cod. Pom. I. 28) svědčí o pltích v Polsku před XII. stol. (srv. SS. II. 238). Slovo *plotь* bylo však patrně snadno zaměňováno se slovem *plotъ* ve smyslu dřev spletených a houžvemi svázaných, z jakých se prám skládal. Srv. v Žití Jana Novgorodského: посаженъ бистъ на плотъ на рѣцѣ на волховѣ и поплове (*Srezněvskij* Мат. II. 969). Také *pramъ* je slovo všeslovanské (srv. i lit. *prāms*, u *Miklosiche* EW. 259), ale u Srezněvského není starých dokladů a pro rus. поромъ jeden ze XVI. stol. (Мат. II. 1213). O vzniku slova *pramъ* a o poměru, v jakém jest k obdobným slovům germánským (srv. nord. *prūm*, *prāmr*, angls. *prame*, d. *pram* atd.), viz detaily u *Mladenova* Герм. елем. 102. Falk soudí, že slovo přešlo k nord. Germánům (Wörter und Sachen IV. 89).

[3] Na prámech (σχεδίαι) převáželi slovanští barbaři r. 448 poselství římské (Priskos 8, *Latyšev* Sc. I. 824).

[4] Srv. dále str. 434 a v násl. kapitole stať o hradištích.

půdy v slovanské kolébce vyžadoval potřebu mostů a hatí, vidno na př. z toho, že na dráze, vedoucí vedle Pripeti od Petrikova v mozyrském újezdě do stanice Lyščů új. pinského v délce 218 verst bylo třeba zbudovati 47 mostů a 83 hatí.[1]

Není proto pochybnosti, že stavba mostů byla u Slovanů prastará[2] a že v ní Slované nabyli zvláštní schopnosti a praxe. Nemohlo býti jinak. Shledávámeť, že už v VI. století po Kr. dovedli Slované stavěti obrovské dřevěné mosty přes Sávu a přes Dunaj zprvu pod vedením římských stavitelů a potom samostatně.[3] Také most přes Tyču, o němž se zmiňuje abobský nápis z r. 822, byl patrně dílem rukou slovanských.

Konstrukce mostů byla v té době co nejjednodušší a základem jejím byly prosté špičaté trámce kolmo do dna nebo do bařinaté půdy zapuštěné, zatlučené a mezi sebou svázané, přes něž kladeny byly podél i na příč menší kmeny, tvořící vlastní cestu. Krátké mosty přes rokle a bystřiny byly zajisté už tehdy pořizovány vhodnou vzpěrnou konstrukcí, takovou asi, s jakou se setkáváme na př. v hornatém kraji huculském.[4] Když se jeden trám pod ní podřezal, most se při vstoupení naň sřítil. Když dánský princ Jarmerik utíkal ze zajetí slovanského přes nějaký most, podřezal trám a most se prolomil, jakmile naň vstoupili Slované na koních kralevice pronásledující.[5] Zdvíhací mosty připomínají se teprve od XII. století. Tak část mostu v Lubici přes řeku Vochenici byla r. 1160 na řetězu ke zdvíhání, a o hradu v české Libici (i o Děvíně) připomíná Dalimil něco podobného,[6] — vše patrně vlivem vzorů na hradech panských.[7] Lodního mostu na území slovanském ze starší doby neznám, ale obchodníci slovanští a ruští viděli podobný v Itilu přes řeku Volhu.[8] V Čechách listina vyše-

---

[1] *Filevič* Ист. др. Р. I. 93.

[2] Slovo *mostъ* (srv. i *pomostъ* — pavimentum) je všeslovanské (*Miklosich* EW. 203) a doloženo literárně od XI. století. Srv. *Srezněvskij* Мат. II. 177.

[3] Srv. vypravování Jana Efesského VI. 24 a dále Menandra frg. 63—65 (*Rački* Doc. VII. 229). Mosty tyto dal r. 580 a brzy po tom stavěti chakan avarský Bajan, patrně pomocí Slovanů, kteří zde stále Avarům byli po ruce. Srv. SS. II. 204.

[4] Srv. *Kaindl* Mitth. anthr. Ges. Wien XXVI. 159.

[5] Saxo ed. Holder 277.

[6] Helmold I. 86.

[7] Dalimil kap. XV. (most „vzvoditý“ v Děvíně), LVI. („Káza most spustiti“ v Libici). Fontes r. boh. III. 34, 116.

[8] Mas'údí (Сборникъ мат. Кавк. XXXVIII. 43).

hradská (c. 1088) připomíná i kamenný most, ale listina tato je falsem ze století teprve následujícího,[1] takže doklad není pro stol. XI. bezpečný. Vedle mostů dělaly se i cesty přes bařiny na náspech, ale i tu jakási dřevěná substrukce z kmenů byla podkladem, který celek držel lépe pohromadě, a mezi kmeny nakladeny byly otépky svázaného proutí, u Slovanů *hati* zvané.[2]

Obr. 116. Část odkrytého mostu u Baumgartu přes bařinu v údolí řeky Sorgy. (Podle Conwentze.)

Podobné náspy budovaly se na obranu proti přívalům vody při jarních a podzimních náplavách. Zhotoviti primitivní násep,

[1] *Friedrich* Codex I. 378.

[2] Všeslov. *gatь* — násep z vázaného proutí (z fašin) je původu temného (*Miklosich* EW. 60, *Berneker* EW. I. 296). Doložen je už v Lavr. letopise k r. 1144 (повелѣ Всеволодъ чинити гати комуждо полку) a ze Slezska listinou z r. 1183 (falsum XIII. st.): ad pontem virgis factum qui dicitur Bezstreiowa hat. *Friedrich* Cod. I. 420, *Srezněvskij* Мат. I. 511. Ke konstrukci srv. *Sadowski* Handelstrassen 14 a co dále zde pověděno o mostu u Elbląga.

z narovnaného kamení, dřev, větví a hlíny, dovedli zajisté Slované od dávna. Vždyť od dávna stejným způsobem budovali valy svých hradišť, jejichž konstrukci dále podrobněji poznáme. Ale tolik je zase jisto, že za mistry v budování nákladných melioračních náspů byli pokládáni v době karolinské a ottonské obyvatelé Nizozemí a že se ledačemus naučili i Slované polabští a pomořští, když k nim Holanďané v XI. a XII. stol. přicházeli jako kolonisté, volaní od pánů světských i církevních.[1] Z těch dob dovídáme se po prvé o podobných ochranných stavbách slovanských měst, tak o přímořských hrázích v Šlesvíku, v zemi vagerské a na Rujaně.[2] Náspy zřízené při Visle proti povodním jsou však známy teprve ze XIII. století.[3] Mostům příbuzny jsou i zvláštní druhy osad *nákolních,* totiž celých osad zbudovaných na nákolí zaraženém do vod jezerních nebo do bařin. Historicky doloženy nejsou, ale archaeologicky. Odkryla se jich, ovšem nedokonale, řada v pomořském kraji a inventář mezi koly na dně nalezený ukazuje, že už náležely Slovanům.[4]

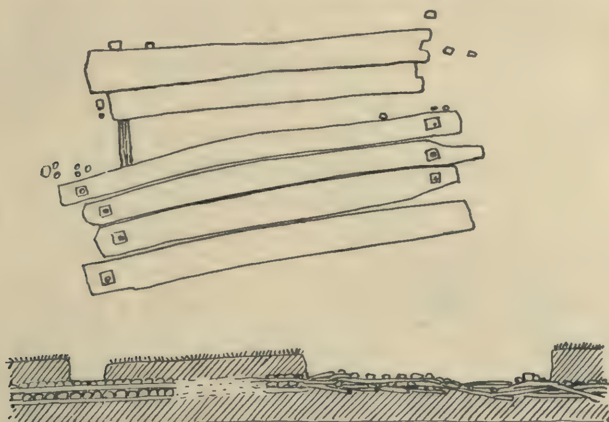
Mimo výše uvedené zprávy starší (ze VI.—IX. století) vykazují různé letopisy a listiny z doby následující značnou řadu zmínek o mostech přes řeky neb bařiny, a to nejvíce z končin polabských a pomořských, kde Ibráhím most dřevěný pokládal vůbec za typickou součást slovanského hradiště.[5]

Most přes bahna kolem hlavního hradu Circipanů připomíná Saxo a jiný přes řeku Stolpu v Kamině, dále ve Volgastu na vysokých kolech[6] a jiný v zemi slovanské bez udání místa.[7] Helmold uvádí most v Lubici přes řeku Vochenici,[8] dále most přes jezero oblévající Retru[9] a jiný dlouhý přes jezero, rozlité kolem hradiště plunského.[10] Mostů v Julinu vzpomínají Herbord, Saxo a mnich prieflingenský.[11] V Julině byl také chrám, kde byla ctěna „hasta Julii", otočený bařinou, přes niž se do chrámu kráčelo po mostě. Dva mosty byly přes Persantu u Kolobřehu, jeden u Gdań-

---

[1] Srv. SS. III. 166, ŽS. III. 66—68, Reallex. germ. Alt. I. 429.
[2] Helmold I. 12, II. 13.
[3] *Rehman* Ziemie polskie II. 359.
[4] Srv. ŽS. I. 828, Mannus XIII. 225.
[5] Ibráhím ed. *Westberg* 53.
[6] Saxo ed. *Holder* 548, 587, 588, 599, 600, 634, 637, Herbord II. 23.
[7] Srv. výše uvedené vypravování o Jarmerikovi (l. c. 277).
[8] Helmold I. 86.
[9] Helmold I. 2 a Adam II. 18.
[10] Helmold I. 25.
[11] Herbord II. 24, Saxo ed. *Holder* 587, 593, Mon. priefl. II. 16.

ska, a jeden přes Bogutici u Darguna[1] a Ibráhím mezi Merseburkem a Schwerinem, vzpomíná mostu dřevěného míli dlouhého (l. c.). Také archaeologické nálezy objevily zde v Pomoří některé prastaré cesty vedoucí na kolech a hatích bahnitými ložisky rašelin.[2] Ale stáří jejich je nemožno spolehlivě určiti. Na jisto jsou z nich některé už velmi staré, z doby předřímské, na př. most přes rašeliniště v údolí Sorgy jižně Elblągu, ale pravděpodobně se udržely až do dob slovanských. Konstrukce mostu elblążského byla tato: nejdříve

Obr. 117. Průsek mostu a část krytiny v rašeliništi řeky Sorgy u Baumgartu. (Podle Conwentze.)

byly na spod položeny otépky z proutí, na ně na délku dlouhá dřeva a na příč dřeva kratší (obr. 116, 117). To se místy opakovalo i několikráte nad sebou. Délka celého mostu byla 1230 m.[3]

I jinde u západních Slovanů je dosti zmínek o starých mostech a velikých. Z Čech máme už v X. století zprávu o znamenitém a dlouhém mostě přes bařiny u řeky Bělé na severu země, kudy

---

[1] Cod. Pom. I. 54, 61, 86, 93, 105, 109, 112 (z let 1159, 1177, 1178, 1173).

[2] Srv. *Heydeck J.* Die Moorbrücke bei Duneyken (Sitz. d. Ges. Prussia. Heft XXI. 261). Most u Olecka. *Conwentz H.* Die Moorbrücken im Thale der Sorge auf der Grenze zwischen Westpreußen und Ostpreußen. Danz. 1897 (Abh. z. Landesk. d. Prov. Westpreußen X.). Most u Christburku a Baumgartu jižně Elblągu (Záp. Prusy). Srv. k tomu i *Conwentz* Vorg. Fund bei Baumgart (Correspbl. 1897, 53) a *Krause E,* Die alten Moorbrücken der östl. Ostseeländer. Globus, 1898. LXXIII. 25—27. Tyto mosty klade Conwentz podle keramiky do předřímské doby železné, svrchní reparatury jsou však pozdější. Jinak srv. k sev. Německu spis *Fr. Knoke* Die röm. Moorbrücken in Deutschland. Berl. 1895.

[3] *W. La-Baume* Vorgeschichte von Westpreußen. Danzig. 1920, 78—80.

se ubíral Ibráhím ibn Ja'kúb ze Saska.[1] Potom připomíná Kristian most na Vltavě r. 932 a Kosmas na počátku XI. století dřevěný most v Praze a v XII. stol. most na Cidlině[2] a blíže Hlubčic u vsi Hrobeníků listina z r. 1183 mluví o mostě z hatí: „ad pontem virgis factum qui dicitur Bezstreiowa hat".[3] O dalších mostech v Polsku srv. listiny z r. 1175, 1186, 1193 atd.[4] Ještě bych dodal, že, když Boleslav r. 1018 táhl na Rus, tu přišed k Bugu, dal postaviti nutné mosty přes řeku.[5]

Také v Rusku bylo plno mostů. Několik zpráv o nich nalézáme v Kijevském letopise (o mostu v Kijevě, pak ve Vasilevě, v Ovruči[6] a o starém novgorodském zmiňuje se Joakimův letopis)[7] a ze Slova o pluku Igorovu víme, že Rusové budovali i vojenské mostní přechody přes bahna v zemi polovecké.[8] Odtud, z Ruska, máme též časné zprávy o zvláštní třídě tesařů *mostníky*[9] zvaných, speciálně vycvičených k stavbě a opravám mostů. Termin proto je v letopise k r. 1014: мостити мостъ.

Tam, kde se blízko stýkaly dvě tekoucí vody, upravovala se cesta na nejužším místě mezi oběma tak, aby bylo možno bez velkých obtíží přenášeti náklady lodní z jedné řeky do druhé, nebo docela odvlékati na oblých dřevech lodi s nákladem. Cesty takto upravené sluly na západě *převlaky*, pol. przewłoka, na Rusi, kde jich bylo, pokud víme, nejvíce a nejznámějších — волоки.[10] V střední a severní Rusi zbližují se prameny řek vesměs splavných tak, že vytvoření voloků na rovině nevyvolávalo velkých obtíží, a pomocí jich vytvořena byla ona velká a důležitá síť vodní, o níž jsem měl

---

[1] Ibráhím ed. *Westberg* 29, 54. Je to most u dnešního města Mostu, u Kosmy *Gnevin most iuxta fluvium Belinam* zvaný (II. 11).

[2] Kosmas I. 36, III. 35, Kristian ed. *Pekař* 160.

[3] *Friedrich* Cod. I. 420. Listina je falsum XIII. stol.

[4] Cod. Pol. mai. I. 28, 32, 33.

[5] Dětmar VIII. 16 (IX. 31).

[6] Let. Lavr. k r. 977, 996, 1014, 1068, 1097 (str. 73, 122, 127, 251).

[7] *Samokvasov* Памятн. 8, 9. Více o novgorodském mostu viz u *Aristova* Пром. 93.

[8] Ed. *Erben* 3.

[9] *Vladimirskij-Budanov* Хрест. I. 34, 43: »А се урокъ мостниковъ: аще помостивше мостъ . . . аще будетъ ветхаго моста потвердити нѣколико доскъ«. Srv. *Götz* Russ. Recht I. 19, 55.

[10] Obě slova utvořena od slovesa *vléci*, csl. *vlěšti* (koř. *vlek-*), z čehož čes. vlak, pol. włok, włoce, rus. волокъ, slovin. vlak, vlake, bulh. влакъ, srb. влак, влака, polab. vlåk, ve významu předmětu, jenž vleče (saně, síť) nebo místa, po němž se vleče (*Miklosich* E.W. 379).

příležitost už na jiném místě více povědět.[1] O podobných zřízeních u jiných Slovanů není starých zpráv, jsou teprve pozdější; ale netřeba pochybovati, že byly v X. stol. všude tam, kde půda byla k tomu vhodná, na př. v Polsku v oblasti jez. Gopelského.[2]

Dopravní prostředky.

Saně. Zprvu nosil člověk všechny své potřeby v rukou nebo na zádech. Brzy se mu však objevovala nutnost, zhotoviti něco, v čem by se zboží lépe nosilo, a tak se stal lehký koš upletený z různého lehkého materiálu (z proutí, z lýka, z provazců, konopí) jednou z velmi časných potřeb v hospodářství.[3] Ještě více a větších košů bylo potřebí, když člověk počal užívati k transportu sil zvířecích, a ještě více přišla košatina k platnosti, když přemýšlel o tom, jak ji táhnouti po zemi a tímto způsobem větší množství zboží dopravovati s místa na místo.

Kdy a jak vznikly jednotlivé typy takovýchto plužných dopravních prostředků, není místa zde rozbírati. Slované ve své pravlasti užívali zprvu jenom *saní:* dvou primitivních mezi sebou svázaných kmenů hladkých a v předu nahoru zahnutých, aby se po půdě snadno smekaly, jež táhl v předu za houžev, za řemen člověk nebo tažné zvíře. Saně můžeme důvodně pokládati za prvotný typ praslovanského vozidla, které ještě zůstalo v obecném užívání, když už měli Praslované pojem o vozu. Bylať zajisté výroba vozů (hlavně kol) dlouho věcí obtížnou, kdežto saně dovedl si lehce a kdykoliv vyrobiti každý hospodář. Také to nám ukazuje na primární užívání saní, že se podnes udržely v starobylých funkcích, jako jsou na př. ceremonie pohřební nebo svatební i tam, kde bychom čekali upotřebení vozu. V Rusku se na př. dlouho odváželo mrtvé tělo při pohřbu na saních, i když vůz byl po ruce, a jsou ještě kraje, kde platí za posvátný příkaz od praotců zděděný odvézti mrtvého na saních, i když sněhu vůbec není, na př. v létě. Pověděl jsem o tom obšírně už v I. díle Života Slovanů.[4] To všechno ukazuje, že saně byly prvním a dlouho jediným vozidlem slovanským.[5]

---

[1] O ruských volocích srv., co jsem napsal v SS. IV. 16 a zde výše na str. 426.

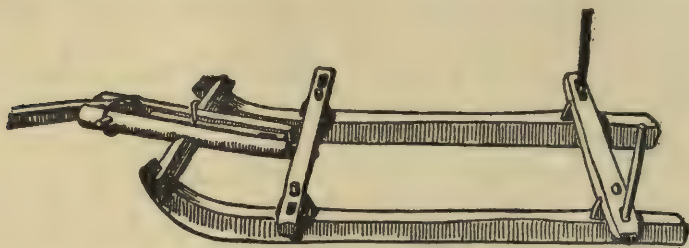
[2] O cestě přes Gopło srv. výše 417. Zde Długosz připomíná výšinu *Przewłoka* zvanou u jezera Ślezyńského (ed. *Przezd.* 26).

[3] K slovanskému koši srv. výše str. 324, a sem patří také stará *krosna,* o níž jsem se zmínil výše na str. 398.

[4] ŽS. I. 269.

[5] Také Anučin soudí, že saně byly nejstarším vozidlem (Сани, ладя и кони какъ принадлежности похоронаго обряда. Moskva 1890. Древн. Моск. XIV. 149, 151, 185) a podobně *Meringer* Idg. Forsch. XIX. 401.

O vlastní konstrukci saní není zpráv a také nás o ní nepoučuje žádný nález, pokud vím.[1] Nejstarší tvar jejich shodoval se však patrně s tím primitivním přístrojem známým dosud po celém Slovanstvu, jenž se skládá ze dvou žerdí nebo slabších klad křížem spojených, které člověk a tažné zvíře vleče za sebou s břemenem na vrch položeným. Je to t. zv. ruská волокуща (též волочуга, волочка, волокà), české *vláky*, slov. *vlak*, *vlaka*, pol. *włoce*.[2] To byl asi prototyp slovanských saní. Na konci doby pohanské však konstrukce učinila pokroky a můžeme bez obavy souditi, že se v té době nelišily saně od těch primitivních a hrubých výrobků, s kterými se podnes shledáváme v zapadlejších končinách slovanských, kde si je vesnický lid sám hotoví. Srv. na př. připojený obraz

Obr. 118. Kopaničarské saně z Lopeníka v Malých Karpatech.

kopaničarských saní z Lopeníka na Malých Karpatech.[3] Skládaly se ze dvou vpředu ohnutých, hladce osekaných trámců, spojených příčními dřevy, na něž se mohlo položiti zboží. Na počátku doby křesťanské, zdá se, byla známa konstrukce ještě pokročilejší. Aspoň ruští umělci, kteří ve XIV. století zdobili rukopisy starých legend z první doby křesťanské, kreslí je (barvou červenou) s vyšší svrchní podlahou na sloupcích, zapuštěných do spodních saní.[4]

---

[1] Jediný nález spálených saní znám je z jednoho kurhanu kostromského, ale zbytky byly asi tak nepatrné, že se nedalo nic bližšího pověděti. Srv. Globus 1900. č. 21, 335.

[2] Srv. *Anučin* Сани 145.

[3] Národop. Soupis I. 351. Nebo srv. saně z Krakovska nebo z Kujav u *Kolberga* Lud III. 66, V. 357, od Przeworska ve Wisle XI. 751.

[4] Srv. obr. 119., který zde opětně připojuji z miniatur legendy Сказанie о Борисѣ и Глебѣ (ruk. silvestr. XIV. stol.) ed. *Sreznĕvskij* (P. 1860) 57. Na příslušném místě výkladu o staroruském zvyku pohřbívati v saních uvedl jsem z letopisu Kijevského všechny doklady o upotřebení saní na Rusi v XI. stol. (ŽS. I. 269). K tomu připoj ještě zmínku o saních kněžny Olgy z r. 947 (Lavr. 59).

Název sám *sani* je starý a všeslovanský.[1] J. Kalina jej pokládal sice za výpůjčku od Finnů[2] a já měl jsem již dříve příležitost ukázati, že i ruský pohřební zvyk mrtvé pochovávati na saních vedl Dm. Anučina a Volkova k úvaze, zdali i tento zvyk není původu finnského;[3] ale ukázalo se, že není pro to dosti přesvědčivých důvodů, a totéž bude asi platiti o finnském původu slova *sani*, ačkoliv bych toho nechtěl vylučovati.[4] Nesmírně zajímavé při tom zůstává, že se tento výraz severoevropský objevuje už v staré řečtině[5] patrně jako výpůjčka jižních kupců z končin slo-

Obr. 119. Přenesení těla sv. Borisa na saních (ze Сказ. о Борисѣ и Глѣбѣ).

vanských, týchž kupců, kteří do řečtiny a latiny přinesli současně výrazy *viverra*, *καυνάκη* ze slov. věvera a kuna.[6]

---

[1] *Miklosich* EW. 288. Doloženy jsou častěji v Kijevském letopise a současných památkách ruských (*Srezněvskij* Мат. III. 258). K výkladu srv. *Anučin* l. c. 148—149 a *J. Zubatý* v Arch. f. sl. Phil. XVI. 410, jenž pokládá za původni význam žebro.

[2] Wörter u. Sach. II. 183—5. Srv. Hirt Idg. 699.

[3] ŽS. I. 272.

[4] Proti Kalinovi ozval se *Brückner* Zs. f. vergl. Spr. 45, 106. Příznačné však je, že v církevních památkách slovanských *sani* Srezněvským doloženy nejsou.

[5] Hesychios s. v. σηνίκη (ze *σανίκη a to z dim. *sanjke*, саньки) — ἄτροχος ἅμαξα (*Hirt* Idg. 699). Novořecké přejetí je σανία, nové i alb. *saje* (*Schrader* Reallex. 724), maď. *szán* a rum. *sanie*. Staré je litev. *sānus*, *sānas*, finn. *saani*.

[6] Srv. Plinius VIII. 218 (55, 81), XI. 261 (49, 109), XXX. 47 (6, 16), Aristofanes Vosy 1132, Arrian Anabasis VI. 29, 8, Hesychios s. v. Srv. SS. II. 561 a zde výše str. 385.

Zde bych nejlépe ještě připomněl, že k lepšímu běhu po ztvrdlém sněhu nebo ledu upotřebovali již staří Slované malých sáněk na nohy přivázaných, tak jako bylo obyčejem i u jiných národů severních. Jsou ze zvířecích kostí a objevují se občas i v slovanských nálezech.[1] Společný termin proto je *lyža,* patrně starý.[2] Maď. korcsolya ukazuje však, že u Slovanů, s nimiž se v Uhrách Maďaři stýkali, existoval ještě jiný výraz — *korčula.*[3]

Vůz. Mnohem pokročilejším a složitějším výtvorem byl *vůz na kolech,* třebas konstrukce sebe primitivnější.

O vzniku vozu lámali si někteří hlavu, shledávajíce v něm i součást prvotních náboženských a rituálních obřadů.[4] Ale není pro to vše náležitých dokladů a také celá otázka nespadá v rámec naší knihy. U Slovanů ostatně o nějaké původní rituální funkci vozu není nejmenší stopy. Když se nám po prvé objevuje v psaných pramenech VI., X. a XI. století — archaeologických dokladů z hrobů určitě slovanských není,[5] je to vždy jen vůz nákladní, určený k převážení hospodářských plodin, nebo zboží obchodního, nebo k transportům rázu vojenského.

Ode kdy Slované vozu užívali, nevíme. O tom, zdali je měli již Indoevropané střední Evropy ve svém pravěku, mínění se rozcházejí.[6] Ale ať tomu bylo jakkoliv, Praslované, jejichž kolébka nebyla zrovna nejvýhodnější pro vývoj vozu, mohli jej viděti už

---

[1] Srv. na př. nález na hradišti v Postupimi (Präh. Zs. I. 232).

[2] *Berneker* EW. I. 752.

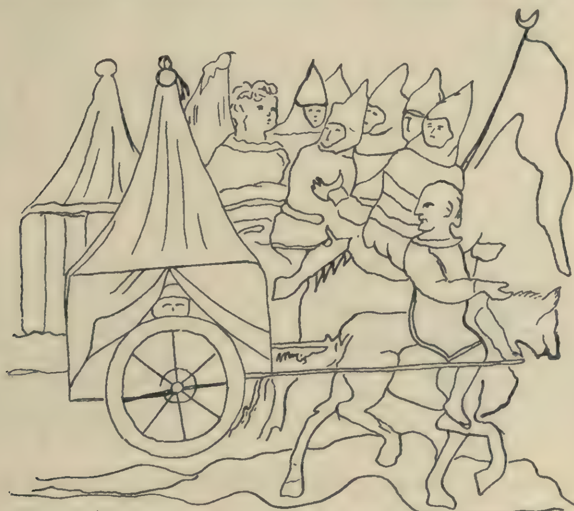
[3] Viz *Asbóth* Стати по славяновѣд. II. 253.

[4] *Hahn* Entw. d. Pflugkultur 40 sl. hledá vznik vozu v Babylonii a to tam, kde byl i pluh nalezen. Myslí, že nejdříve vznikly malé vozíky k rituálním účelům, které potom ve velkém měřítku byly hotoveny k jiným účelům (101). Vůz byl zprvu domácími posvátnými zvířaty (dobytkem) jen obklopen a teprve potom přišlo se na to, aby zvířata vůz táhla. (Srv. k tomu též pozn. 5 zde na str. 77 a *Hahn* Entstehung des Rades und des Wagens. Zentralblatt f. Anthr. VIII. 1903. 1). Naproti tomu Hirt pokládá vůz za přístroj původně zemědělský (Idg. 255). Srv. též *Anučin* l. c. 150.

[5] Jsou jen v Rusku v hrobech rázu kočovnického. Srv. dvoukolé vozy v kurhanech bachmutského újezda (gub. Jekatěrinoslav) asi z X. stol. (*Spicyn* Зап. арх. Petr. 1896, VIII. 44) nebo nález dvoukolého, červeně natřeného vozu od Afanasjevky (novomosk. új., jekatěr. gub.) z doby mnohem pozdější (Изв. XIII. арх. c. 33, Труды I. 115, 124. Лѣт. юж. P. 1903, 256, 1904, 56). Jak takový kočovnický vůz vypadal, srv. u *Anučina* Древн. Моск. XIV. 113 a zde na obr. 120.

[6] Schrader je přijímá (Reallex. 929), také *Janko* Pravěk 63 a Nár. Věstník 1908. 118; Hirt je skeptický (Idg. I. 397).

dávno před Kr., a to jak na západě u Germanů a Gallů,[1] tak i na východě u Skythů a Sarmatů, kočujících na vozech až po hranice slovanské.[2] Později v prvních stoletích po Kr. kupci, kteří přicházeli na sever a i vojáci římští používali už běžně vozů, znajíce hotoviti i vozy lehčí, které se všude dostaly, zejména po rovných a tvrdých římských cestách. V Podunají na př. byl v době

Obr. 120. Polovecká tělega (z Radziwillovského rukopisu Kijevského letopisu). Podle Anučina.

císařské římský vůz věcí obyčejnou, jehož užívali nejen římští vojáci a kolonisté, ale i kmenové domácí.[3] V době merovejské

---

[1] O starobylosti vozu u sev. Germanů (od doby bronzové) srv. *Schrader* Reallex. 840, 930, *Montelius* Kultur Schwedens 159, *Forrer* Reallexikon s. v. Wagen a hlavně *H. Mötefind* Der Wagen im nord. Kulturkreise (Festschrift Ed. Hahns Stuttg. 1917, 209—240). U Gallů v kultuře marnské je válečný vůz dvoukolý obvyklý (*Dechelette* Manuel II. 1180 a *Píč* Starož. I. 2, 60). Na urně z Darźlubia je nakreslen čtyřkolý vůz s párem volů (Slavia Occid. III.—IV. 257).

[2] Jak skythské a sarmatské vozy vypadaly, víme nejen z popisu Hippokratova (περὶ ἀέρων 18, 25) a z nálezů zbytků, na př. v mohyle Tolsté nebo Alexandropolské, nýbrž i z několika hliněných modellů nalezených v jižním Rusku na př. v Kerči v hrobech periody skytho-sarmatské. Srv. o nich u *Bieńkowského P.* O wozach scytyjskich Spraw. Akad. Krak. VI. Nr. 7 (Bull. de l'Acad. VI. Nr. 7, 134), dále v Изв. арх. ком. IX., 63 (s obrazy), Wiener Studien XXIV. 2. Heft, dále u *Píče* Pam. arch. XIX. 226, u *Tolstého-Kondakova* P. древн. II. 99, 103 a *Minnse* Scythians 51. Srv. zde obr. 121. a v ŽS. I. 690 (obr. 106.).

[3] O římských vozech na Dunaji a v severních provinciích srv. *Ginzrot J.* Die Wägen und Fahrzeuge der Gr. und Röm. etc. Münch. 1817. Barbarské vozy

byl také u Germanů běžný.[1] Je proto svrchovaně pravděpodobno, že se první vozy u Slovanů objevily také už před Kr. nar., ale doklady o nich mohl bych uvésti teprve od IV. resp. VI.—VII. století po Kr. Obrazy jsou pak ještě pozdější, teprve ze XIII.—XIV. století,[2] a v hrobech slovanských, jak již výše pověděno, se dosud vozu nenašlo.

První zprávu shledával bych u Priska k r. 448 v líčení výpravy Priskovy k Attilovi do Uher, kteráž se brala územím Slovany obsazeným;[3] z následujícího století máme zmínku o vozech, do nichž Avaři zapřahali ženy dúlebské[4], a současnou zprávu Michala syrského o vozech, na nichž odváželi Slované kořist v řeckých chrámech uloupenou.[5] Podle Theofylakta Simokatty vezli ostatně Slované své ženy a děti na vozech (ἅμαξαι), když táhli na Balkán.[6] Z X. století připomíná letopis o Radimičích k r. 984, že platí daň Rusům a «повозъ везуть и до сего дне»,[7] a podle české legendy Kristianovy (VIII.) přivezli mrtvé tělo sv. Václava z Boleslavě do Prahy.[8] Ve třech nejstarších slovanských památkách z též doby dovídáme se po prvé o domácím výrazu pro vůz: v slovanské legendě o sv. Václavu čteme кола,[9] v Besedách pap. Grigoria — кола i колѣсница,[10] v Životě sv. Nauma — колесница,[11] a praví-li císař Konstantin, že jméno dalmatského kraje καναλή značí v slovanské řeči vůz — ἁμαξία,[12] je najevě, že ve jménu tom omylem

viz na metopě v Adamklissi (ed. *Benndorf* a *Tocilescu* 48, 61, 62), na Markově sloupu (Marcussäule ed. *Benndorf* München, 1896. Tab. 101, 102, 120), na sloupě Trajanově (*Cichorius* Reliefs der Trajansäule, Berlin 1896. Tab. 31, 46 atd.).

[1] Srv. o něm u *Lindenschmita* Handbuch 299.

[2] Srv. na př. Velislavovu bibli (ed. *Vocel* tab. 22.), Сказание о Борисѣ и Глебѣ v silvestr. rukopise ed. *Srezněvskij* 79, legendu o sv. Jadvize ed. *Stronczyński* tab. 51. Srv. ŽS. III. 118 a *Anučin* Древн. Моск. XIV. 111.

[3] Priskos 8. (*Latyšev* Scyth. I. 824). Slované v Uhrách vozili prý své lodice (μονόξυλα πλοῖα) na vozících (ἐπὶ τῶν ἁμάξων).

[4] Let. Lavr. str. 11[3].

[5] Ed. *Chabot* II. 361 (Srv. Sborník prací hist. na počest J. Golla. Pr. 1906, 50 a SS. II. 215).

[6] Simokattes ed. *Boor* 247.

[7] Let. Lavr. 82[3]. K též době době vztahuje se i zmínka o vozech při výpravách Svjatoslavových (k r. 964, str. 63).

[8] Ed. *Pekař* 159 (plaustro impositum).

[9] *Sobolevskij* Матер. 97.

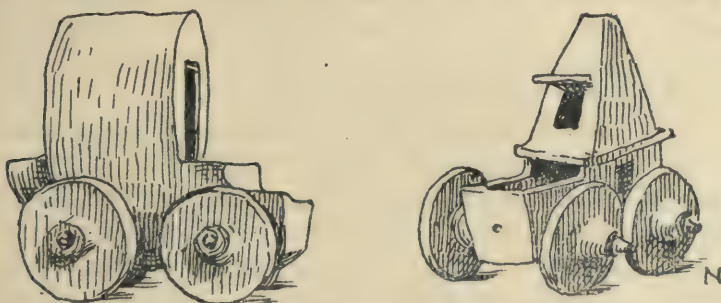
[10] *Sobolevskij* Матер. 65. Také v římském Patěriku čteme коло, колесница (ed. *Sobolevskij* 14).

[11] Ed. *Lavrov* 27.

[12] Konstantin De adm. imp. 34. Srv. SS. II. 394 pozn. 2.

slyšel slov. кола. Konečně i Mas'údí Al Bekrím citovaný vzpomíná u Slovanů X. století vozů, na kterých jezdila knížata.[1]

K následující době XI. a XII. stol. vztahují se některé ruské zmínky v Kijevském letopise,[2] v pečerském Patěriku[3] a v Životu sv. Feodosija, kde se líčí, jak kupci s těžkými vozy jeli z Kurska do Kijeva.[4] K Polákům a Pomořanům vztahují se zprávy Herbordovy a Ebbonovy,[5] k Čechům Kosmovy[6] a mimo to od XII. století začínají se hojně objevovati zmínky o vozech — *currus, vehiculum, plaustrum, carrada* — i v listinách pomořských, polských a českých,[7] jakož i zmínky o řemeslnících, kteří se zabývali výrobou

Obr. 121. Terrakottové imitace skythských vozů z Kerče (podle Bieńkowského).

vozů a kol.[8] Objevuje se jméno vsi Koloděje[9] a objevuje se dále i povinnost dodávání vozů k službě — *povoz* zvaná.[10] V době XI. stol. byl zjevně vůz už nezbytnou součástí každého většího

---

[1] Al Bekrí ed. *Rozen* 57.

[2] Let. Lavr. 29, 123. 131, 251 atd. (колеса, кола).

[3] Patěrik IV. 3 ed. *Viktorová* 34 (колесница).

[4] Ed. *Filaret* 137 («купци на возѣхъ съ бремены тяжкы»). Srv. 156.

[5] Herbord II. 9, 14 (currus, quadriga, vehiculum) II. 23. Ebbo III. 3, 5. líčí, jak Otto bamberský, když r. 1127 jel do Havelberku, nastoupil cestu s 30 vozy nákladními.

[6] Kosmas I. 42 (vehiculum), II. 14 (dvouspřežná biga) k r. 1055.

[7] Srv. na př. Cod. Pom. I. 20, 54 (949, 1159), *Drohnke* Trad. Fuld. 117, 123, Cod. Pol. mai. I. č. 10 (1145), *Friedrich* Codex I. 321, 392, 406. Srv. *Piekosiński* Ludnošć 35, 84, 90.

[8] Zovou se v listinách *rotarii, carpentarii, plaustrifices* (na př. *Friedrich* Codex I. 56—58, 364, 365, 383, 398, 399, 431, Cod. mai. Pol. I. 13, *Piekosiński* Doc. 30 (Cod. Pom. I., 30). Český termin *vozidlnik* viz ve Vyšehradské listině z r. 1088 (falsum XII. st.) (Friedrich I. 378).

[9] Koloděje (*Friedrich* Cod. I. 413) v listině litoměřické z konce XII. st.

[10] Let. Lavr. 82 (k r. 984), 466 (k r. 1209), *Piekosiński* Rozpr. Akad. Krak. XIV. 252, Ludnosć 57, 60, *Widajewicz* str. 10, 14, 15, 16, 17, 28 atd.

hospodářství. Ve fragmentu nienburském vyzývají se slovanští hospodáři z okolí Nienburku na Sále, aby každý odváděl dávky na svém voze — „unus quisque hec cum suo plaustro apportabit“.[1]

Jak je vidno z uvedených zpráv, existovalo na konci I. tisíciletí v slovanštině několik výrazů pro vůz — především *kola* (plurál od *kolo)*, potom *kolesьnica*,[2] a konečně *vozъ*, resp. odvozenina *povozъ*.[3] Všechny výrazy jsou všeslovanské a patrně prastaré. Pro vozъ uvádí docela O. Schrader rovnici indoevropskou z kořene skr. *vah*, lat. veho: skr. *vâhana*, ř. ὄχημα, ὄχος, sthn. *wagan*, sl. *vozъ*, lit. *wežimas*, ir. *fén* z **vegn*, pro kolo skr. *cakrá*, ř. κύκλος, stn. *hiól*, agls. *hweohl*, stprus. *kelan*.[4] Z detailů ukazuje na indoevropský původ rozšíření slova pro píst u kola stind. *nābhi*, sthn. *naba*, stprus. *nabis*, a v slovanštině snad i původní tvar slova, z něhož vytvořeno později české *náboj*.[5]

Pokud se týče konstrukce vozu, rozeznáváme nejen schematicky, nýbrž i se zřením ke vzniku a vývoji typy dva: o dvou a čtyřech kolech. Oba typy jsou prastaré, ale za původnější lze pokládati dvoukolovou káru a to s koly ze spojených desek vykrojenými, ne s koly o loukotích, jež jsou mnohem pozdější.[6] Z takovýchto původních kar vznikly v Orientě a snad samostatně i v západní a severní Evropě lehké jízdné vozy válečné, které přešly k Řekům a Římanům.[7] Čtyřkolý těžší vůz je podle Mötefinda vůbec

[1] Anz. f. Kunde d. Vorzeit 1859, 363 (k r. 1070).

[2] Ke kolům srv. *Miklosich* EW. 124. a *Berneker* EW. I. 548. Přejali je i Maďaři (kolya). Pro кола, колесьница viz *Srezněvského* II. 1249, 1254.

[3] Vozъ je všeslov. (*Miklosich* EW. 387) a staré (*Srezněvskij* Мат. I. 284). Slovo *povozъ* mělo původně význam aktivní: voziti něco na voze, míti povinnost dodávati něco vozem. Srv. Let. Lavr. 82 (k r. 984: повозъ везуть и до сего дне). Ale už v témž letopise k r. 1096 (str. 240) čteme на повозѣхъ ve smyslu на возѣхъ. Srv. i *Srezněvskij* II. 1001. Повозьникъ čteme v Žití prep. Feodosija (ed. *Filaret* 156). Ruská телѣга (pol. telega, bulh. талига) přešla od Turkotatarů časně k Slovanům. Objevuje se už v úvodu k Pověsti vrem. lět ve zprávě o Avarech-Obrech (Let. Lavr. 11), pak v Slovu o pluku Igorovu (ed. *Erben* 3) a v jiných starých textech (*Srezněvskij* Мат. III. 946).

[4] Reallex. 929, 647.

[5] Srv. *Janko* Národop. Věstník 1908, 118. V Gebauerově slovníku náboj v tomto smyslu není, ale v Jungmannově. V staré ruštině набой má význam jiný. Srv. dále str. 451.

[6] O vývoji těchto dvojích kol a jiných ještě typů viz studii *H. Mötefinda* Die Entstehung des Wagens und des Wagenrades (Mannus X. 31, 62), dále výše uvedenou studii Hahnovu a *G. Forestiera* La roue. Paris 1900.

[7] *Schrader* Reallex. 839, *Mötefind* l. c. 37, a Wagen im nord. Kulturkreise 210—216.

původu severního, neboť jej vidíme již na skalních kresbách v Bohuslänu z doby bronzové, na obličejových popelnicích z doby 800—500 př. Kr. a z pozdější doby, z počátku středověku poskytla opět severní rašeliniště překrásně zachovalé celé vozy o čtyřech kolech.[1]

U Slovanů byly kolem X. století v užívání oba druhy, ač přímých bezpečných dokladů o tom není, tak jako u sousedních národů germanských, jihoruských kočovníků a v zemích podunajských (srv. výše str. 441).

Vozy sloužily jedině k dopravě hospodářských a obchodních nákladů a byly proto těžké, nemotorné, jak vidíme také z citátu Života prep. Feodosija.[2] Po lehčích dvoukolých vozích válečných, jakých užívali starší bojovníci řečtí nebo gallští, u Slovanů stopy není. Vozy užívané v slovanském vojště byly opět těžké vozy nákladní (v Rusi zv. товары), určené k dopravě zbraní a potravin, píce. Jinak by se nebyl mohl z nich sestavovati narychlo opevněný tábor.[3] To zároveň ukazuje, že byly nejspíše čtyřkolové. Jediný podrobnější popis zachoval Mas'údí o vozech, na kterých jezdila slovanská knížata.[4] Praví se tam v překladu Rozenově; «Цари ихъ ѣздятъ на большихъ, катящихся высокихъ телѣгахъ на четырехъ колесахъ и ножкахъ (?). Въ углахъ ихъ четыре крѣпкія подпоры и къ нимъ привѣшенъ крѣпкими цѣпями кузовъ, который обивается шелкомъ. И потому не трясется сидящій въ немъ такъ, какъ трясется телѣга.»

Byly to tedy vozy s podpěrami v úhlech, na nichž byl zavěšen koš pro sedícího. Závěs koše tlumil nárazy kol a proto bylo podobných užíváno i pro nemocné a raněné.

Jak se k vozu zapřahal dobytek a koně, probrali jsme u pluhu (srv. str. 79). Voli i zde táhli vůz pode jhem nebo jařmem, koně velmi brzy pod ohlávkou, chomoutem.[5] Dobytek byl poháněn ostnem (srv. str. 78), ale i bič na koně je doložen slov. terminy батогъ a бичъ (od *biti*) od X. století.[6]

---

[1] *Möteřind* l. c. 217—220, 225. Krásně zachovalé vozy našly se u Deijbjergy na Jütlandě a v mohyle Osebergu u Tönsbergu v Norsku (tento již s pery na osách kol).

[2] Srv. výše str. 443.

[3] Srv. následující kapitolu a *Sreznĕvskij* Мат. I. 284, III. 969.

[4] Ed. *Rozen* 57.

[5] Srv. obraz v bibli Velislavově (ed. *Vocel* tab. 22).

[6] Srv. Besedy pap. Grigoria (*Sobolevskij* Мат. 55), římský Patěrik ed.

Lodi. Třetím hlavním dopravním prostředkem byly *lodi.*

Tohoto prostředku dopravního, celému lidstvu od pravěku známého, upotřebovali Slované rovněž od dávna. Už Indoevropané ve svých společných sídlech jezdili na lodích,[1] — archaeologie má toho velkou řadu dokladů nepřímých (zbytky ryb a mušlí mořských) i přímých, obrazů a nálezů člunů praehistorických,[2] — a vzhledem k tomu, že se slovanská kolébka rozkládala z části v kraji plném vod, jakým je Polesí dodnes přes mnohé meliorace, nemůže býti žádné pochybnosti o pravěkém stáří lodí slovanských. Ukazují na to i všeslovanské, prastaré názvy *loď* — stsl. *ladija* z *alъdija,*[3] *člun* — stsl. *čьlnъ*[4] a *koráb* — stsl. *korablь* vedle jiných rázu více lokálního. Z nich jediné slovo koráb je původu cizího, z řeckého καράβιον, ale už velmi časně převzaté od černomořských Řeků.[5]

Sobolevskij 7, Ruskou pravdu kn. Jaroslava a jiné texty u *Srezněvského* Mат. I. 45, 90. K slovům samým srv. *Berneker* EW. I. 46, 56, *Miklosich* EW. 8, 12.

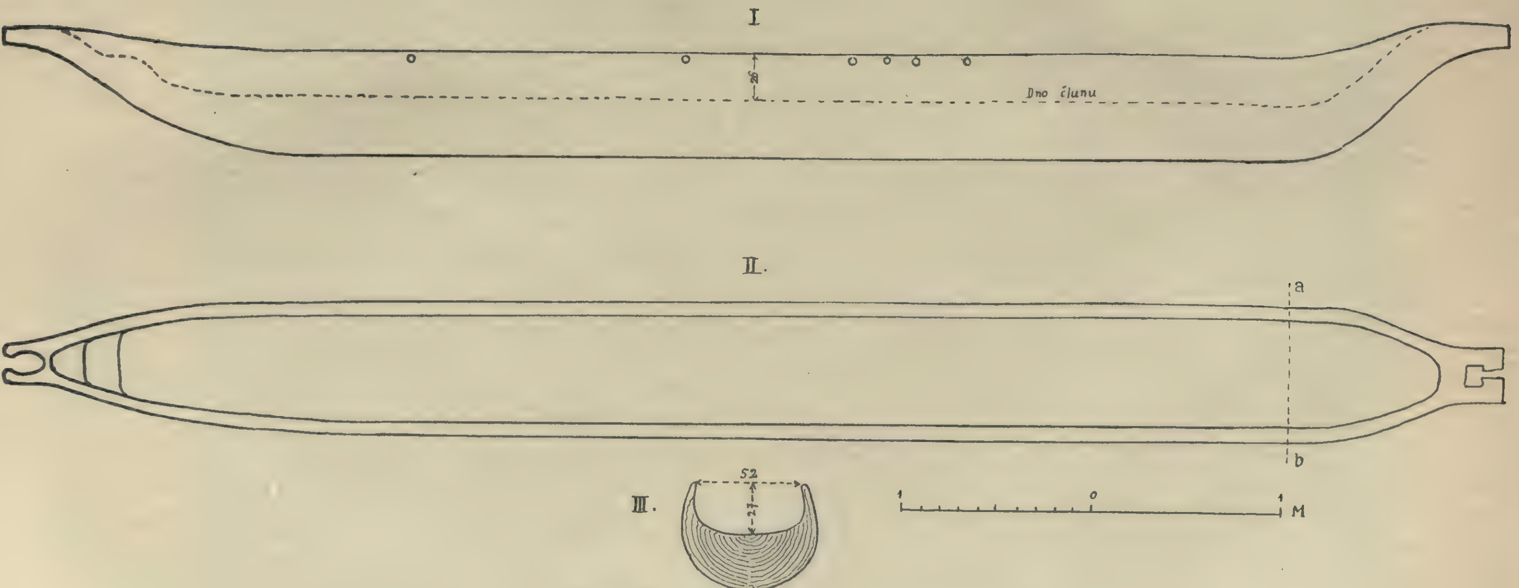
[1] Srv. rozšíření idevr. lat. *naus,* ř. ναῦς, sti. *nauš,* stp. *nâviyâ,* ir. *nói,* arm. *nav* a nord. *naust* (úkryt pro lodi), *nór. Meringer* Idg. F. XVII. 149, *Hirt* Idg. F. XXII. 73, *Schrader* Reallex. 711, *Falk* Wörter u. Sach. IV. 85. Zdali slov. *navъ* ve smyslu „mrtvý", „záhrobí" souvisí s idevr. *naus,* je ovšem pochybné. V staré češtině a polštině bylo *náv, náva, nawa* ve smyslu člunu (*Gebauer* Stč. sl. s. v., *Karłowicz* Słownik s. v.), ale to se pokládá za výpůjčku ze střhn. nâwe (to z lat. navis). Srv., co jsem o tom pověděl již v ŽS. I. 268 a II. 37. Nicméně nevylučuji výkladu, že stará fráse *jíti do navi* značila původně jíti do pohřební lodice.

[2] Srv. nálezy lodí v kolových stavbách švýcarských a bosenských (Wiss. M. Bosn. XII. 498), dále kresby na skalách Bohuslänských z doby bronzové. Z literatury srv. *Vogel W.* Von den Anfängen der Schiffahrt. Präh. Zs. IV. 1.

[3] Ladija (лодья, алдия, олядь) je všeslovanské (*Miklosich* E.W. 221) a staré (*Srezněvskij* I. 15, II. 42, III. 1487). Slovo samo značí podle Meringera přímo vyhloubený kmen (Idg. F. XVII. 149); Mikkola je sestavuje s *oldъ — Trog v původním významu sudu (РФВ. 49, 270, čl. 3), Vasmer s řec. ἁλιάδιον < ἁλιάς (Этюды III. 135). Slovanské *ladija* přešlo časně i k nordickým Germanům, kde se v myth. tradicích objevuje ve formách *ellidi* a *ledja.* Pozdější výpůjčka od Rusů je norské *lodje* (*Falk* l. c. 88).

[4] Slovo *člun, čьlnъ, člъnъ* je všeslovanské, a nejspíše značí lodici z kmene vydlabanou (srv. litev. *kélmas* — kmen). Srv. *Miklosich* EW. 31, *Berneker* I. 166. Staré doklady ruské od XI. stol. viz u *Srezněvského* Мат. III. 1487.

[5] Slovo toto přešlo z řec. καράβιον před nar. Kr., totiž před proměnou β v novořeckou výslovnost *v,* což se počalo měniti před dobou Kristovou. Srv. *Vasmer* Эт. III. 96, Roczn. sław. VI. 177, a *Berneker* EW. I. 567. Přešlo i do nord. *karfi* (*Falk* l. c. 94). Čteme je ve formě корабль, кораблець v Cod. Mar., v Poučení Hilarionově О законѣ (*Ponomarev* Пам. I. 65), v řím. Patěriku (ed. *Sobolevskij* 14).

Obr. 122. Dřevěný člun vydlabaný z dubového kmene, nalezený v Labi u Kolína.

Na stáří názvů těch ukazují i maďarské výpůjčky *ladik, csolnok, keréb.*[1]

Ale Slované neznali pouze, co je to loď a jak s ní dlužno zacházeti, jak ji stavěti, nýbrž naučili se výborně ji i ovládati, ba stali se už v době, která předcházela konec pohanství, dokonalými plavci nejen na vodách vnitrozemských, nýbrž i na moři, podnikajíce se svými loďmi daleké a nebezpečné výpravy námořní, třebas jen v letě za klidného moře.[2]

Zjev ten doložený na jihu ze VI. a VII. století, v Rusku od IX. a na severu v Baltickém moři od XI. a XII. století, nebylo by lze vysvětliti, kdyby se byli Slované teprve po stol. V. a VI. dostali k moři a počali zaučovati plavectví. Už to samo ukazuje, že Slované nebyli před svým velkým rozchodem vzdáleni moře a že jim také vodami bohaté vnitrozemí pozdějšího Polska a záp. Ruska poskytovalo od dávna příležitosti učiti se plavbě, budovati a upotřebovati různých druhů plavidel a mistrně je ovládati. Život jejich byl tam do veliké míry nerozlučně sepjat s vodou. Máme toho i jiná svědectví. Víme na př. z Maurikia, že Slované byli výborní plavci osobně a že dovedli dlouho celé hodiny zůstávati pod vodou, naučivše se dýchati pomocí dlouhých dutých třtin.[3]

Slované se nelekali na lodicích, třebas jejich rozměry nebyly veliké, ani výprav větších. K r. 448 dočítáme se poprvé, jak soudím, že slovanský lid v Uhrách užíval k přepravě přes vody jednak prámů (σχεδία), jednak lodic z jednoho kmene vydlabaných (μονόξυλα πλοῖα).[4] Ve výbojích balkánských přecházeli Slované na monoxylech nejen Dunaj a Sávu,[5] ale pouštěli se i na moře proti Soluni, Cařihradu a proti Heraklei,[6] ba podnikali útoky i na ostrovy řeckého

[1] *Miklosich* Slaw. Elem. im Magyar. Denkschr. XXI. 15, a *O. Asboth* Стати по славяновѣд. II. 263. Také maď. *naszád* je převzato.

[2] Je naprosto nesprávné mínění A. Vosse, jenž v polovině I. tisíciletí po Kr. pokládal Slovany za zcela neznalé stavby lodí (Nachr. üb. d. Alt. 1899, 45), ačkoliv už před tím vydal J. Píč obsáhlou a cennou stať o staré slovanské plavbě v knize Zur rum.-ung. Streitfrage. Leipzig 1886 str. 268, 331—360.

[3] Maurikios XI. 5. Srv. ŽS. I. 28 a dále kapitolu o vojenství Slovanů.

[4] Priskos 8 (*Latyšev* Scyth. I. 824, srv. i 817). O užívání monoxyl na Istru zmiňuje se i Arrian Anab. I. 3, 6, Amm. Marc. 31, 4, u Germanů Plinius XVI. 203 (s 30 lidmi) a Vell. Paterculus II. 107. Srv. *Hirt* Idg. 701.

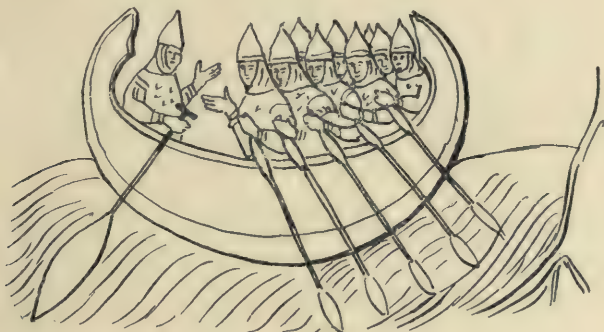
[5] Theofylaktos VI. 3—5, Menander 63, (*Rački* Doc. VII. 228, 241). Slované na Sávě stavěli lodi Avarům (Simokattes ed. *Boor* 226).

[6] Nikeforos Brev. 20 B. (ed. *Boor* 17, 18), 63 B. ed. *Boor* 56, Theofanes ed. *Boor* 487 B, Anastasius ed. *Boor* 195, Let. Lavr. 43 (941), a text legendy o sv. Demetriu (*Tougard* Hist. prof. 119).

Příloha I. Obraz lodi z nástěnné malby v kostele sv. Klimenta v Staré Boleslavi.
Konec XI. stol.

archipelagu, dostihujíce až Kréty.[1] Při útoku na Cařihrad r. 626 Avaři útočili po zemi na hradby, kdežto Slované měli udeřiti na město od moře na monoxylech. Ale císařský vůdce Bonus připravil se dobře, Slovany obklíčil a všechny zničil tak, že moře bylo zbarveno krví slovanskou.[2] Ale přesto o odvaze plavců slovanských vyslovil se pochvalně jakýsi anonym byzantský slovy: „πλείστην γὰρ οἱ Σκλάβοι πεῖραν τοῦ κατατολμᾶν τῆς θαλάσσης εἰλήφασιν“.[3] To vše ukazuje na znamenitou zkušenost Slovanů v plavbě a v stavbě lodí už v VI. a VII. století. Také později v IX. a X. stol. směřovaly podobné námořní výpravy Rusů na Cařihrad, do M. Asie a jich se najisto účastnili i ruští Slované.[4]

Obr. 123. Ruská loď z rukopisu Pověsti o Borisu a Glěbu (podle Srezněvského).

Tyto slovanské výpravy dály se vesměs podle svědectví císaře Konstantina Porfyrogenneta na dlouhých, úzkých, z jednoho kmenu vydlabaných lodicích, jaké hotovili slovanští kmenové v okolí středního Dněpru a spouštěli na Dněpr, kde je pak od nich Rusové kupovali.[5] Lehkost a pevnost lodí byla ovšem první podmínkou vzhledem k prahům dněprovským. Bylo nutno stavěti lodice tak lehké, aby je voda snadno přenesla přes prahy, nebo aby mohly

[1] *Šišmanov* Слав. сел. 13—17, 39 a mé SS. II. 238.

[2] Srv. doklady o tom v SS. II. 230—231.

[3] *Mai* Nova bibl. patrum VI. 430. Georgios Pisides v. 409 praví zase o lodích slovanských: γλύφας γὰρ εἶχεν ἐσκυφωμένα σκάφη.

[4] Srv. Konst. Porf. De adm. imp. 9. Jedno monoxylon uneslo podle této zprávy 6 lidí. Utoku Tauroskythů na monoxylech proti Cařihradu vzpomíná Konst. Manasses ve verš. kronice v. 3766.

[5] Konst. Porf. l. c. Byly ovšem čluny v Germanii z kmenů vydlabané, které unesly 30 i více lidí. Srv. *Píč* Zur rum.-ung. Streitfrage 339, kde vůbec je obšírný výklad o monoxylech.

býti přenášeny po břehu, a zároveň tak pevné, aby snesly nárazy na skaliska. Tomu lodice vydlabaná z jednoho kmenu, kterou uneslo šest lidí, vyhověla nejlépe. Proto se také taková monoxyla, ačkoliv je to výrobek velmi primitivní, tak dlouho udržela. I ruské výpravy na západ do Mazovska dály se po Pripeti na nich.[1]

Jaký název jim Slované v té době dávali, nevíme. Výraz není doložen, ale možno, že již užívali slova, které bylo totožné s ruským однодревка, однодеревка doby historické.[2] Jiný výraz pro tento druh lodic byl bezpochyby *člun.*[3]

Vedle monoxyl měli Slované v IX. a X. stol. i různé jiné lodi. Na jihu a na východě v Černém moři je rozeznávali a stavěli po vzoru byzantském. Aspoň vidíme, že současné byzantské prameny občas vedle obecných názvů, jako jsou μονόξυλον, κάραβος, ἀκάτιον, ὅλκας,[4] užívají o slovanských lodích terminů, jež v době IX. a X. stol. označovaly v byzantském námořnictví speciální druhy větších lodí, jak obchodních, tak válečných: χελάνδιον, σαγήνα, κοντούρα.[5]

Praví-li císař Konstantin, že Chorvaté měli před jeho dobou 60.000 jezdců a 100.000 pěšího vojska se 80 sagenami a 100 konturami, má zjevně na mysli přesné rozlišení dvou válečných a námořních lodních typů, zbudovaných podle vzorů sagen a kontur byzantských, u nichž sagena pojala 40 mužů, větší kontura 20

---

[1] Letopis Lavr. 150 k r. 1041.

[2] Nikeforos Brev. ed. *Boor* 56 vyslovuje se tak, že by se to mohlo vztahovati na Bulhary: «μονόξυλά τε αὐτοὶ προσαγορεύουσι.» Slovo monoçolus udrželo se na břehu dalmatském do XIV. stol. A ještě v XVI. stol. užívali podobných monoxylů albanští pirati (*Jireček* Staat II. 53). *Sreznĕvskij* nemá tohoto slova a uvádí pouze стружокъ однодревый z listiny XVI. stol. (Мат. II. 619).

[3] Srv. maloruský vydlabaný човенъ (*Sumcov* Культ. пер. 105).

[4] Ale i to značí etymologicky už těžší loď (od ἕλκω, ὁλκέω — táhnu). O pirátských lodích καμάρα zvaných na Černém moři zmiňuje se již Strabo (XI. 2, 12).

[5] Konstantin De adm. imp. 31. Konstantin praví dále, že Chorvaté zachovávali mír s papežem a že proto jejich sageny a kontury dlouho nevyjely do boje a sloužily jen obchodu v Adriatickém moři. (Jinak však je odlišuje od lodí obchodních.) Zvláštní lodi císařské byly podle Konstantina ještě: velká δρομώνιον a menší ἀγράριον, obé pro dalekou plavbu (l. c. 51). Χελάνδια byly větší lodi obchodní konající plavby v Černém moři (tamže 8, 42, 51). Jistý druh byzantských lodí byl natřen červenou barvou (odtud epitheton ῥούσια χελάνδια u Theofana ed. *Boor* 446), a představa podobná udržela se v ruských bylinách a tradicích (*Aristov* Пром. 100).

a menší 10 mužů.[1] Slované vůbec, jak ještě uvidíme, naučili se ve válečnictví mnohému od Byzantinců.

Na těchto lodích podnikali Chorvaté smělé výpravy a za Chorvaty nezůstávali pozadu ani jiní Slované dalmatští. Už r. 642 dočítáme se o útoku, který podnikli Slované s množstvím lodí do Apulie[2] a potom ovšem není divu, že plavby po celém Adriatickém moři staly se jim brzy hračkou a že v IX. stol. Neretvané *(Narentani)* brázdili celé moře jako pověstní piráti, na něž si stěžuje řada zpráv a proti nimž Benátsko musilo častokráte sbírati všechny své vojenské síly.[3] Ba i na Sicilii a do Afriky se odvažovali, neboť na ně se vztahuje zpráva z počátku X. stol. zachovaná u Abulfedy o útoku 30 slovanských korábů vedených Saribem (917—929) a o útoku čtyři roky před tím pod vedením Slovana Masuda.[4]

V Rusku vedle monoxyl vyskytují se také lodi (корабль) s jinými názvy speciálními, jež nelze vždy dobře od sebe rozlišiti. Účastnilo-li se r. 935 výpravy Romana Lekapena sedm ruských lodí (καράβια) se 415 lidmi, je viděti, že to byly lodi větší s posádkou asi 60 lidí.[5] V Ustavě Vladimira Vsevolodoviče rozlišuje se loď лодья морская a набойная.[6] Nábojná loď byla po stranách kryta náboji (набой), t. j. deskami, kterými její boky byly zvýšeny na ochranu před úderem vln, nebo na ochranu veslařů před střelami

---

[1] Srv. *Dorn* Caspia, 222, 398. Pro lodi rybářské v Dalmacii uvádí listina zaderská z r. 1056 název *grippa* (*Rački* Doc. VII. 49), a vedle sagen čteme ještě *gallea* (tamže 178). Galeje byly lodi velké o 300 lidech, menší byly ještě lignum, brigantinus, scaba, ladia, barca, srb. катрга, ладја, плав, дријево (viz *Jireček* Staat II. 53).

[2] Paulus Diac. k r. 642 (IV. 44).

[3] Tohoto pirátství vzpomíná Konst. Porf. De adm. imp. 30, a potom některé kroniky k r. 830 a 834—5, 870, 879 (Johannis chron. Venet. *Rački* Doc. VII. 335, Danduli Chron. VIII. 3 k r. 830 a VIII. 5 k r. 879, *Rački* Doc. VII. 334, 374), Vita Hadr. II. k r. 870, a Epistola in chron. salernitano c. 107 (*Rački* 361, 362). U Dandula VIII. 3 čteme: „Sclavi continuo exercebant piraticam artem, ideo cum Venetis diu in pace permanere nequibant." Útok po lodích na Istrii připomíná se r. 876. Srv. též SS. II. 239, *Jireček* Staat II. 53 (o pozdějším pirátství srb. gusarů — cursarii) a *Manojlović* Jadr. pomorje. Rad 1902.

[4] Harkavi Сказ. 51, 233.

[5] Konstantin De cer. II. 44 (Ῥῶς καράβια 7 ἔχοντα ἄνδρας 415). Takové má asi na mysli i Ma'súdí, když posádku ruských lodí, vypluvších r. 913—914, odhaduje na sto plavců (*Harkavi* 130, *Marquart* Streifzüge 336). O ruském loďstvu na Černém moři psal *Kunik* u *Dorna* Caspia 221 sl.

[6] *Vladimirskij-Budanov* Хр. I. 66. *Goetz* Russ. Recht I. 46. Srv. *Sreznĕvskij* Мат. II. 266, III. 1488.

nepřátel.[1] Týž pramen uvádí ještě větší druh lodí pod jménem стругъ;[2] jiný starý název třebas teprve později doložený byl судно, судьно,[3] jiný насадъ,[4] jiný учанъ,[5] jiný z řečtiny převzatý a už v letopise k r. 941 uvedený je скедiй, скѣдь ze σχεδία.[6] Později se objevily ještě jiné druhy a názvy: кубара (κουμβάρα), катарга, (κάτεργον), галѣя (галея), лойва, шнека, буса, сандалецъ, барка a jiné ještě, o nichž všech srv. více v díle N. Aristova.[7]

Číslo ruských lodí, s kterými se pouštěli na výpravy, počítá se ve zprávách na sta i na tisíce. Oleg měl jich podle letopisu na 2000, Igor r. 941 docela na 10.000,[8] což je ovšem silně zveličeno. Nicméně je viděti, že stavba lodí byla v Rusku prací obvyklou, což vyplývá ostatně i z celého geografického rázu ruské nížiny. Liudprand ostatně podotýká, že ruské lodi měly menší ponor než řecké chelandie a dostaly se dále než tyto.[9]

Málo víme o lodích u Čechů a Poláků, ač i tu jsou zmínky rozlišující lodi větší a menší, na př. v listině litoměřické kn. Spytihněva z r. 1057 (parva — magna, maxima, — mediocris navicula, navis).[10] Listina Ludvíkova z poč. X. stol. připomíná solné lodi

---

[1] Srv. *Bolsunovskij* Арх. Лѣт. 1903, 209, *Aristov* Пром. 95. Také jižní Slované zvyšovali okraje lodní na ochranu veslařů (*Tougard* Hist. prof. 121).

[2] Стругъ je v Ruské pravdě (l. c.) i v Slovu o pluku Igorově (ed. *Erben* 12). Další srv. u *Srezněvského* Мат. III. 558 a *Aristova* Пром. 97.

[3] *Srezněvskij* III. 609.

[4] Už v letopise k r. 1015 (Lavr. 132). Další viz u *Srezněvského* II. 328. Je to speciálně loď říční, ale z letopisu Ipat. k r. 1149 (str. 261) vidíme, že nasady byly lodi dosti veliké, a pouštěli se po nich Novgorodci i na Baltické moře (*Aristov* Пром. 96—97, *Píč* Zur ung. rum. Streitfrage 334).

[5] Od XII. stol. v letopisech (Ipat. k r. 1182, Lavr. 1184). Srv. *Srezněvskij* III. 1332.

[6] Let. Lavr. 43 (941), *Srezněvskij* III. 373.

[7] Srv. *Vasmer* Эт. III. 82, 103, *Srezněvskij* I. 509, 1199. 1356, II. 45, a *Aristov* Пром. 94 sl. Týž uvádí názvy мишана, наузокъ, ушкуй. O pozdějších ruských člunech a čajkách viz u *Ljaskoronského* Ист. пер. земли. 241—243. Zde bych podotkl, že Polovci a Maďaři užívali k přepravě přes řeky loděk sešitých z několika koňských koží (Niket. Chon. ed. Bonn 124; srv. *Vasilevskij* Виз. и Печ. 6), patrně podobných anglosaským britských ostrovů *(coracle)*, na nichž staří Germani i na moři pirátovali (Apoll. Sid. Carm. VII. 370, Isidor Etym. XIX. I. 21; srv. *Vogel* Reallex. IV. 100). U Slovanů podobného dokladu není.

[8] Let. Lavr. 29, 43. Jiné zprávy viz u *Aristova* l. c. 99.

[9] Liudprand V. 15 (MG. SS. V. 331) k r. 942.

[10] *Friedrich* Codex I. 55. Na lodi po Labi odjížděl Božej z rodu Vršovců r. 1096 (Kosmas III. 4).

na Dunaji: „navis salinaria — navis legittima, id est quam tres homines navigant“.[1]

Zato mnoho víme o plavectví Slovanů baltických. Tam, co osada na pobřeží, to přístav, a co obyvatel, to obchodník, po případě i smělý námořní lupič. Dějiny větších přístavů jsou plny zpráv o bojích a výpravách, které podnikali jejich obyvatelé buď ve spolku s nějakým nordickým výbojníkem, nebo proti nim, ač neschází dokladů, že přepadali i hrady svých nejbližších pokrevných sousedů.[2] A Slované rujanští (arkonští), volínští, vagerští, rovněž jako jiní pobřežní Lutici a Obodriti nespokojili se jen s výpravami do Dánska, Norska nebo Švédska, na Seeland a jiné ostrovy, kde přistavše na rychlo vyskákali a přepadli na pobřeží nic netušící dědiny, kde odvlekli obyvatele do otroctví, odvedli dobytek a odnesli rychle, co kde chytli cenného,[3] nýbrž pouštěli se i dále, až na břehy západního Německa a do Nizozemí, kde se objevují kolonie Vilců, ba snad ještě dále.[4] Po prvé se piráti Vendi vedle Dánů připomínají krátce po r. 940.[5]

Normální taktika bitvy na širém moři byla zajisté tatáž jako u nordických sousedů. Před bitvou lodi byly naplněny kameny,[6] na přídách svázány (aby nepřítel neprorazil linii), plachty staženy, mužstvo postaveno na své místo. Po zatroubení k boji hnány byly lodi vesly proti nepříteli, knížecí loď a jiné velké uprostřed, menší na křídlech. Boj počali lukostřelci a prakovníci, ale jakmile se loďstva srazila, začalo chytání příd háky a zlézání nepřátelských palub pomocí klád, při čemž se bojovalo všemi zbraněmi. Přitom byla i snaha lodi probodnout a potopit. Měl-li velitel lodí dosti, nařídil rozvinouti linii, aby mohl nepřítele obemknout se stran i ze

---

[1] Tamže I. 35, 36 (z let 903—906).

[2] O historii těchto výprav a vůbec slovanského pirátství v Baltickém moři vykládá nejvíce Saxo Grammatik (srv. ed. *Holder* 151, 327, 332—5, 402—3, 452, 460, 476 sl., 494, 499, 501—2, 505, 512 sl., 515—7, 523—4, 585—6, 602 sl., 608 sl., 632 atd.) a pak Helmold I. 2, 14, 34, 36, 63, 69, 83, 70, II. 13. Něco také má Thangmari Vita Bernwardi 7, Adam IV. 18, Knytlinga saga, Snorra saga a jiné. Srv. líčení a doklady u L. *Giesebrechta* Wendische Gesch. Berl. 1843. I. 206, 249, 250, II. 157, III. 18—19, 50, 60—62, 76, 79, 82, 94—95, 102, 194—5, 198, 224.

[3] Slované nezanechali pirátství ani, když byli pokořeni (*Ohnesorge* 79, *Giesebrecht* III. 224).

[4] Oppidum Wiltorum u Utrechta (Beda Hist. V. 12). Srv. SS. III. 135

[5] Srv. *Giesebrecht* I. 206.

[6] Prázdná loď musila býti zatížena kamením (*Falk* Wörter u. Sachen V. 28).

zadu. Ovšem, když se útok nezdařil, nezbylo, než co nejrychleji lodi rozvázat a utéci, pokud vesla stačila. Tento útěk byl však nesnadný, když mnoho mužstva padlo a zbylí plavci jenom stěží dostávali lodi kupředu.[1]

Ale nalézáme také zprávy o nočních přepadech, při nichž se na nepřátelské loďstvo útočilo i tajným navrtáním spodních stěn a povrchním ucpáním děr, jež se pak ve vlnách otevřely; čteme o umělém zakrývání lodí nebo o tom, jak se Slované bránili proti vjezdu nepřátelských lodí do přístavu uzavřením řeky pomocí řetězů, kolů nebo velkých balvanů.[2] Takové výmysly byly zajisté společné Dánům jako Slovanům. Jiný způsob taktiky v boji proti cizímu loďstvu, jež přirazilo ku břehu, byl vylákat mužstvo z lodí na pevninu, co možná daleko od břehu a zatím s druhé strany lodi rychle přepadnout, spálit a zničit, — nebo možno-li, neporušené uchvátit a odvléci.[3] Pronásledujíce nepřítele Ranové, aby mu nahnali strachu, s křikem mávali meči a tloukli jimi do štítů.[4]

V dobách starších nebylo asi slovanských lodí mnoho. Ale odvahou a množením se nepřátelských lodi rostly tak, že v polovině XII. století disponovali spojení Slované při útoku na Fünen a Halland loďstvem, které prameny odhadují na 600, ba Saxo Grammatik docela na 1500 lodí.[5] Také r. 1059 objevilo se před Falsterou nesčíslné loďstvo slovanské — infinita Sclauorum classis.[6] Největší část zničil ovšem dánský Valdemar v letech 1158—1169, ale že jich zbylo dosti, vidíme ze slovanských výprav v letech následujících.[7]

Příčinou těchto výprav byl ovšem hlavně pouhý zálusk po kořisti a myslím, že jim v tom byli učiteli sami nordičtí Germani. Ale byla i jiná příčina, kterouž je dobře zaznamenati a kterou

---

[1] Srv. *H. Falk* l. c. 116 sl., *Píč* Streitfrage 352. Srv. na př. líčení boje Slovanů s Esbernem r. 1169 nebo s Absalonem r. 1170 u Saxona ed. *Holder* 585 sl., 607.

[2] Saxo ed. *Holder* 141, 150, 455, 548, 587, 612. 653, Arnold III. 7.

[3] Slované obyčejně přepadávali před úsvitem, rychle sebrali kořist a hned se vrátili. Srv. Saxo ed *Holder* 610.

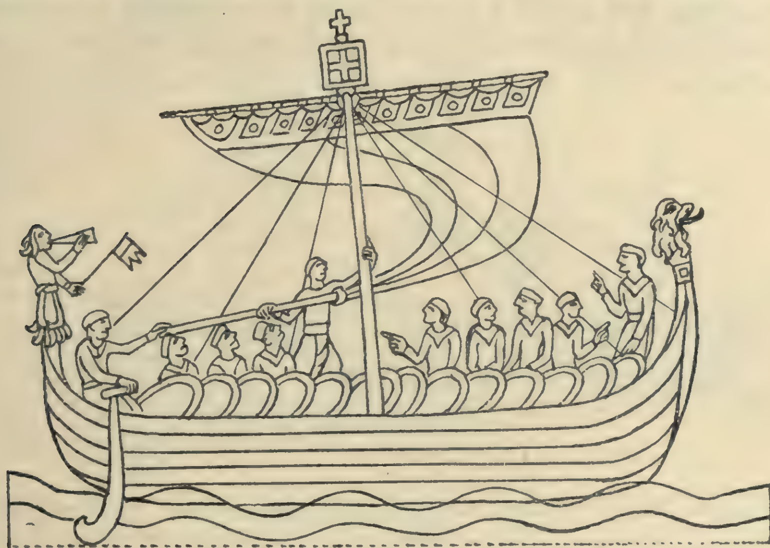
[4] Saxo ed. Holder 514.

[5] Knytlinga saga 115, Snorro (MG. XXIX. 345), Saxo ed. *Holder* 494. Srv. *Giesebrecht* III. 79. Útok do Norska r. 1135 provedlo pod vedením vévody Ratibora 650 lodí, z nichž se v boji ztratilo 170 (Snorro v MG. SS. XXIX. 345.)

[6] Saxo ed. *Holder* 502. Ib. 476 praví o loďstvu útočícím na Seeland, že byla „inusitatae multitudinis."

[7] Srv. o tom blíže u Giesebrechta III. 194 sl., 198, 224.

vyložil sám obodrický kníže Pribyslav biskupu Geroldovi r. 1156. Pribyslav ukazuje ve své řeči, co musili Slované obodričtí a lutičtí vytrpěti od Němců a jak byli zbaveni rodné půdy a vší výživy do té míry, že utíkajícím ze země nezbylo, než obrátiti se na loupež, aby mohli vůbec býti živi.[1] Tím si zároveň vysvětlíme tvrdé jejich počínání[2] a ovšem i kruté tresty, kterými je zase za to stíhali Dánové. Usekávali zajatým slovanským pirátům ruce, přivazovali ke sloupům a vytahovali jim střeva z útrob.[3] Když Jarmerik zničil

Obr. 124. Vikinská loď z koberce bayeuxského (XI. stol.).

loďstvo slovanské, které před tím poplenilo Dánsko, potrestal takto jejich předáky: „optimates — primo tibias loris traiectos moxque immanium taurorum ungulis alligatos molossisque incessentibus raptim in cenum voraginesque pertractos lacrimabili spectaculo consumpsit.“[4]

Takovéto dlouholeté, ba možno říci staleté pirátské zkušenosti a tradice vedly i na slovanském severu k budování různých

---

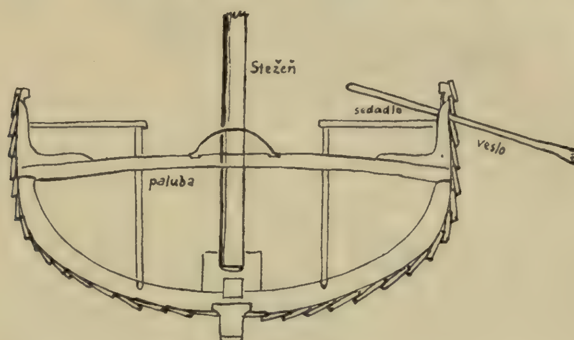
[1] Helmold I. 83: „Quid igitur restat, quam ut omissis terris feramur in mare et habitemus cum gurgitibus? Aut que culpa nostra, si pulsi patria, turbaverimus mare et acceperimus viaticum a Danis sive institoribus, qui mare remigant?“

[2] Podle Adama slovanští piráti nikoho nešetřili a zajaté mučili (Adam IV. 18, Helmold I. 2, 83).

[3] Srv. Saxo ed. *Holder* 403.

[4] Saxo ed. Holder 278. Jiné přivázali s vlky na řetěz.

druhů lodí. Vedle malých lodic na řeky a jezera a lodí rybářských[1] dovedli si Slované postaviti sami velké lodi válečné, které mimo příslušný počet veslařů pojaly i další desítku bojovníků, ba i několik koní. Válečná loď slovanská na výpravě do Norska r. 1135 měla 44 mužů a 2 koně.[2] Ale že byly i mnohem větší, vidíme ze zmínky Knytlingy sagy o devíti lodích slovanských — „omnes ingentis magnitudinis.“[3] K posouzení výkonnosti těchto lodí podotkl bych, že loď zhotovená podle vzoru gokstadské (srv. dále) jela r. 1893 z Norska do sev. Ameriky i rychlostí 10—11 uzlů.[4] U slovanských lodí chválí se ještě více než u ger-

Obr. 125. Průřez vikinské lodi (podle W. Vogla).

manských jejich lehkost; rychleji se pohybovaly pomocí vesel a snáze se obracely nežli germanské. Jen ruské byly poměrně těžké.[5]

Jinak všechno nasvědčuje, že lodi baltických Slovanů byly stavěny zrovna tak, jako sousední lodi dánské nebo skandinavské, že nebylo technického rozdílu mezi loďstvem na př. arkonským, julinským nebo dánským, a nepochybuji nikterak, že nálezy t. zv. vikinských lodí z této doby[6] nebo obrazy normanských představují

[1] „Navis que *scuta* dicitur,“ což čteme v listině z r. 1214. (Cod. Pom. I. 232), což je staronord.-*skūta*, střn. *schute* (*Vogel* Reallex. 118).

[2] Snorro (MG. XXIX. 345). Při této výpravě vyjeli Slované se 650 loďmi a ztratili z nich 170. Bráti jízdu s sebou do lodí a, když se přistálo, útočiti nejdříve koňmo, bylo obvyklé u Slovanů a po nich i u Dánů. Srv. Saxo ed. *Holder* 444, 477, 501, 608, 609.

[3] Knytlinga saga 124. (MG. SS. XXIX. 316).

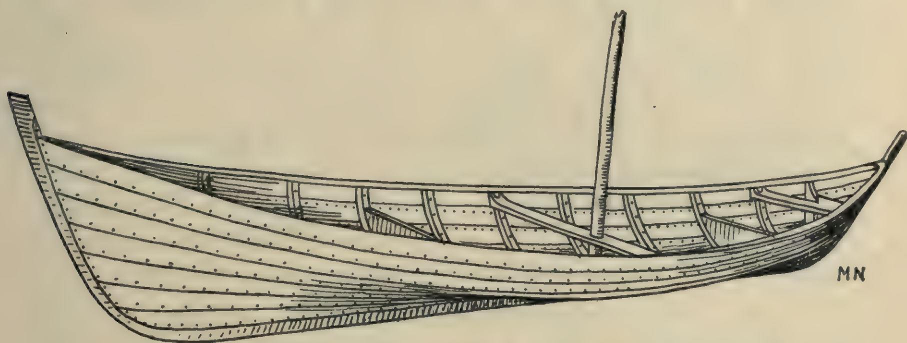
[4] *Vogel* Reallex. IV. 103.

[5] Saxo ed. Holder 156, 512.

[6] Těchto nálezů v rašeliništích Švédska a Norska je učiněna celá řada. Srv. o nich u *Montelia* Kult. Schw. 125, 194, Praehist. Zs. II. 278 sl., u *Vogla* l. c. Reallex. 95 sl. Z doby, o níž jednáme, nejznamenitější odkryty byly u Ose-

nám zároveň podobu současných lodí slovanských. Ukazuje nám na to vše: i celkový ráz výprav, i zmínky o detailech, i to, že v bojích lodi slovanské byly zřejmě rovnocenné nordickým. Je proto rekonstrukce nordické lodi t. zv. vikinské nebo podoba její na koberci bayeuxském (obr. 124), krátce po bitvě u Hastingsu r. 1066 věrným obrazem i současné námořní lodi slovanské.[1] A s tím se shodují i nálezy.

Slované nemají ovšem nálezů takových lodí, jako jsou nordické lodi z Tune, Gokstadu a Osebergu vesměs z IX.—X. století, ani tolik obrazů na kamenech z Gotlandu, na miniaturách rukopisů sag, na koberci z Bayeux, ani tolik literárních zpráv a starého

Obr. 126. Plachtová loď délky 12 m z údolí Sorgy u Baumgartu. (Podle Conwentze.)

filologického materiálu. Proto není vůbec možno o plavectví a loďstvu staroslovanském nakresliti podobný obraz, jako o nordickém napsali W. Vogel nebo Hj. Falk.[2]

bergu (loď délky 21·5 m s 30 vesly a pohřbenou kněžnou, *Mannus* VII. 357) u Gokstadu (loď 24 m dlouhá) a u Tune (délka 18 m) vesměs na březích christianijského fjordu v Norsku. Jsou dnes v museu university v Christianii. Sem patří dále i obrazy na gotlandských kamenech (*Vogel* 104). Dvě lodi nalezené r. 1863 v Nydamu (Šlesvík) jsou starší asi z III.—IV. stol. po Kr. a také loď z Brügge (*Vogel* 99—100) je z VI.—VII st.

[1] *Jubinal* Anc. tapiss. tab. 2, 9., Realleex. d. Alt. IV. str. 109, 120.

[2] Podrobné studie o plavbě a lodích severní Evropy vydali nověji *W. Vogl* Zur nord- und westeur. Seeschiffahrt im früheren Mittelalter. Hans. Geschichtsbl. 1907 a články Schiff, Schiffarten, Schiffsführung v Reallex. Germ. Alt. IV. s. v.; *Falk* Altnord. Seewesen. Wört. u. Sach. V. 1—122. Srv. též *G. Boehmer* Norsk Naval architecture. Proc. of. US. Nat. Mus. 1886. 443, *Treichel* Über sogen. Vikingerschiffe. Berl. Verh. 1896. 332, *V. Gutmundsson* Skand. Schiffe. Pauls Gr. III. 464; další, hlavně nordickou literaturu viz u *Vogla* Reallex. l. c. 114 a také článek jeho výše uvedený v Praeh. Zs. IV. 1.

Ale přece nejsme bez materiálu do té míry, abychom si nemohli utvořiti představu, jak vypadala námořní loď baltických Slovanů.

Pokud se týče malých lodic z kmene vydlabaných, je nálezů po slovanském území dosti.[1] Stáří jejich nelze sice přesněji určiti, ale některé svým stavem ukazují, že jsou značně staré, a pak není pochyby, že taková lodice vypadala stejně v XIII. století, jako v XI. nebo X.[2] Jsou to pravidlem dubové kmeny délky 8—10 metrů uvnitř vydlabané, někdy se zdviženou poněkud přídí a zádí opatřenou zářezy jednak pro kormidlové veslo, jednak pro nějakou desku nebo železný koš, na němž se mohl při nočním lovu ryb zapálit oheň. Po stranách se našly občas[3] malé okrouhlé otvory nestejně od sebe vzdálené (srv. obr. 122 č. I.) Pokládám je za otvory k protažení houžví, jimiž byly neseny po obou stranách loďky dlouhé otepi z rákosí nebo jiného lehkého materiálu, za tím účelem, aby bylo docíleno větší rovnováhy pro loď, která jistě byla nadmíru náchylna k převrhnutí. Mám totiž na mysli takové plavidlo stabilitu vyrovnávající, jaké je v užívání u mnoha primitivních kmenů Tichého oceánu, umožňujíc plavby daleko na širé moře. Něco podobného připomíná se i u starodávných čajek kozáckých.[4] Ale mohly býti tam zastrčeny i čepy k zavěšení sítí.

Menší lodice z planěk zhotovené vypadaly asi jako ty, které uveřejnil Hellmich z Vratislavě a z Bobrovníku ve Slezsku.[5] Typ větší lodi slovanské, shodující se v stavbě s loďmi nordickými, vykazuje loď nalezená v rašeliništi u Bągartu (Baumgart) v Záp.

---

[1] Tak byly nalezeny v Čechách u Přerova, Dvorců a Kolína na Labi (Pam. arch. 1915, 81, Obzor praeh. II. 32), na mnoha místech v Slezsku (*M. Hellmich* Einbäume in Schlesien. Schles. Vorzeit N. F. VI. 17, VII. 127), v Polsku (*L. Sawicki,* Wiad. archeol. VI, 53) a v nánosech řek ruských (*Ljaskoronskij* Ист. пер. земли 242, *Anučin* Archiv. f. Anthr. XXII. 459), v Meklenbursku u Kastorfu (Mannus II. 219, srv. i 298, *Beltz* Alterth. I. 370, 384); v Bosně u Donji Doliny jsou starší, ale udržely se v stejné podobě tam, pak v okolí Ripče a na jezeře Plivském až po dnešní den (V. Čurčić Wiss. Mitth. Bosn. IX. 59, XI. tab. 2, XII. 498). Říká se jim tam кораб a лађа. Srv. též *Píč* Zur rum.-ung. Streitfrage 337. Zde bych ještě připojil, že se v Rusku setkáváme občas s pohřby ve vydlabaných kmenech dubových (srv. např. Лѣт. южной Р. 1903, 257, 1904, 57), ale to nejsou loďky skutečné.

[2] Srv. na př. právě uvedené čluny z Bosny, nebo moderní odnoděrevky z Němna (*Gloger* Budownictwo drzewne w dawnej Polsce. Varš. 1907 I. 195).

[3] Srv i člun z Nareva (*Sawicki* l. c. 54) a z Wróblina u Opolí (*Hellmich* l. c. VII. 27, 20).

[4] *Hruševskij* Ил. ист. Украини. Kijev 1912, 249, *Ljaskoronskij* l. c. 241.

[5] *Hellmich* l. c. VII. 32. Klade je asi do XIII. stol.

Prusku (Kr. Sztum) nyní v museu gdańském, jejíž rekonstrukci podává připojený obraz 126.[1] Je to loď 12 metrů dlouhá z planěk sbitá, s lavicemi u konců a příční stěnou v prostřed, do níž do dna je pevně zapuštěn spodek stožáru. Není veliká, nebyla lodí válečnou, ale byla to již větší loď obchodní. Podobná „vikinská" loď našla se u Charbrówa na jezeře Lebském v Pomoří délky 13·5 m,[2] u Brzeżna (Brösen) nedaleko Gdańska délky 17.5 m[3] a snad sem patří i loď z Frauenburgu (Frombork) na Frišském Haffu.[4] I sám Vogel připouští, že jsou původu slovanského a pruského. Jiných nálezů větších plachetních lodí ze staré doby neznám. Pokud se obrazů týče, uvedl bych, že madridský rukopis z XV. st. Skylitzovy kroniky má obrazy ruských lodí z doby bojů Monomacha proti Vladimírovi[5] dosti shodné celkovým rázem s obrazy o něco staršího silvestrovského rukopisu legendy o Borisu a Glěbu.[6] Lodi ty vykazují krátké tělo se zvýšenou a dovnitř zahnutou přídí i zádí (obr. 123, 127). Malou lodici se svinutou plachtou nalézáme na fresce v kostele v Staré Boleslavi. Kresba pochází z XI. století.[7] Lodice polská ze XIV. stol. je na obrazu legendy o sv. Jadvize v ruk. ostrovském.[8] Za-

Obr. 127. Plachetní lodice z řeckého žaltáře XI. stol. (Podle Daltona.)

---

[1] Srv. *La Baume* Vorgesch. Westpreußens. Danz. 1920, 97, tab. 18., *Conwentz* Westpreuß. Prov. Museum. (Danz. 1905) Tab. 77.

[2] Mannus XIII. 225. (dnes v mus. v Štětíně). Střepy nalezené ukazují na slovanskou dobu 800—1000 r. (*Vogel* Reallex. IV. 107). Srv. *Lemcke* Pomm. Monatsbl. XIII. 14.

[3] Reallex. d. Alt. IV. 104, Taf. 17 (dnes zničená).

[4] Reallex. IV. 107.

[5] *Schlumberger* Epopée byz. III. 469, 473. Srv. obraz lodice plachetní z řeckého žaltáře r. 1066 (*Dalton* Byz. art. Lond. 1911, 253).

[6] Ed. *Srezněvskij* 87, 93.

[7] *Šittler* Pam. arch. XIX. 11, tab. 4, *Matějček* Čas. př. star. XXXI, 105.

[8] *K. Stronczyński* Leg. o św. Jadwidze (Krak. 1880). Ruk. ostrovský z r. 1353.

jímavy jsou na těchto a ruských obrazích staré tvary vesel a kormidla.

Pokud se týče detailů lodních, vidíme jak ze zpráv, tak z obrazů, že příď byla pravidlem zvýšena, končíc se v jakýsi zobák — *nos*ъ zvaný,[1] na němž byl vztyčen znak, nejspíše jako u nordických lodí vyřezaná hlava zvířecí nebo dračí.[2] Uvnitř byla menší loď přepažena lavicemi, větší na předu i na zádi podlahou, velká pak byla celá pokryta palubou, v jejímž středu tkvěl dobře připevněný a v kýlu zakotvený stožár, zvaný v staré Rusi *стежеръ, упругъ (?), катарть.[3] Byl opatřen červeným praporem nebo křídlem.

První, ovšem říční loď (насадъ) s palubou, připomíná se v Ipatějevském letopisu při r. 1151.[4] Tehdy ještě způsobila podiv. Pod palubou seděli skryti veslaři, na palubě byli střelci. Na zádi — *korma*[5] — a na přídi stáli kormidelníci, — *kormnik*ъ, — kteří s velikým veslem (*kъrmilo, kormilo* srv. obr. 123, 127) řídili běh a

---

[1] Nos v tomto smyslu dokládá Ipat. let. 293. Srv. dále pozn. 4.

[2] Že byly koráby na přídě i jinak ozdobeny, je na bíledni. Popisy v ruských bylinách mohou býti dobře ohlasem starých okrášlených korábů nordických i ruských, domácích. *A. Kotljarevskij* (Сканд. корабль на Руси. Древн. М. 1865. 90 a Соч. I. 555) zbytečně popíral větší známost Slovanů s mořem a ohlasy bylinné odváděl jen na koráby skandinavské. O figurách na nordických lodích viz u *Falka* l. c. 38—39.

[3] Slovo *stožar*ъ v tomto lodním významu není doloženo ze staré doby, ale v staré ruštině bylo totožné стежеръ, стожеръ, u Grig. Naz. za ř. νύσσα — sloup, peň (*Sreznĕvskij* III. 510). Pro stáří jeho svědčí i lit. stágaras, stegerys — peň. Srv. i *Miklosich* EW. 324 a *Budilovič* Перв. Слав. II. 101. Druhý výraz pro lodní stožár byl bezpochyby упругъ, soudíc z letopisu Lavr. 173 (r. 1071): «повелѣ привязати я къ упругу и пусти (въ) лодьѣ.» Konečně přešlo velmi časně k jižním Slovanům ř. κατάρτιον > катарть (Vasmer Эш. II[1]. 83), jež Sreznĕvskij překládal парусъ — chybně, jak ukazuje citát z Besed pap. Grigoria (X. st.): катарть прѣломися, вѣтрила повръжена быша.

[4] Celé místo popisující loď zní: «Бѣша бо в нихъ гребци невидимо, токмо весла видити а человѣкъ бяшеть не видити; бяхуть бо людьи покрыти досками и борци стояще горѣ въ броняхъ и стрѣляюще а кормьника два бѣста, единъ на носѣ а другый на кормѣ, а може хотяхуть, тамо поидяхуть, не обращающе лодий.« Slovo paluba, r. палуба ze staré doby doloženo není. Snad se užívalo slova помостъ, ač ho Sreznĕvskij v tomto smyslu neuvádí.

[5] Let. Ipat. l. c. Slovo korma, stsl. kъrma, stb. krъma, a od toho csl. *krъmilo* — kormidlo, *krъmьčij*, кормникъ — kormidelník, je všeslovanské (*Miklosich* EW. 156, *Berneker* EW. I. 668) a staré, jak ukazují ještě další doklady od XI. stol. u *Sreznĕvského* I. 1404. Převzali je i Maďaři (kormány; *Miklosich* Slav. Elem. im Mag. 15).

obraceli loď. Vlastní veslaři, kteří loď poháněli menšími *vesly*,[1] seděli na příčných lavicích, vládnouce vesly u větších lodí vystrčenými z postranních otvorů; u menších ležela na okraji lodi v zářezech nebo mezi kolíky.[2] Způsob veslování lišil se zjevně od rhytmického, vyškoleného římského. Podotýká aspoň Menander při líčení plavby lodí na Sávě, že barbaři pluli „ἀνομάλως καὶ βαρβαρικῶς ταῖς κώπαις τυπτόντες τὸ ὕδωρ", — tedy nerythmicky, nepravidelně.[3] Vedle veslařů nebo nad nimi seděli a stáli bojovníci, jejichž štíty bývaly zavěšovány na okraj boků lodních, takže jeden štít přes druhý přesahoval a dohromady tvořily pevnou zeď proti střelám nepřátel. Vidíme to na obrazích nordických lodí a u gokstadské lodi našlo se docela 64 takových okrouhlých štítů v průměru 94 cm, černožlutě malovaných a s železnými puklicemi.[4] Samo sebou se rozumí, že desky bočních stěn byly co nejpečlivěji přibity jednak na dubový kýl, jednak na sebe, a štěrbiny mezi nimi vycpány mechem, chlupy, nebo vlnou a zality smolou.[5] Pod palubou skrývány byly ženy a děti.

Na stožáru připevněna byla čtyřboká nebo trojboká plachta na ráhnu příčně zavěšeném (srv. obr. 124, 127). Starý běžný název její byl вѣтрило,[6] o jehož rozšíření svědčí i přechod do maďarštiny *(vitorla)*. Ale také *jadro* je starý termin pro plachtu.[7] Plachtoví

---

[1] Také *veslo* — od slov. *vezą*, *vesti* je slovo všeslovanské a staré (*Miklosich* EW. 387). Je doloženo nejen cit. místem Ipat. letopisu a Slovem o pluku Igorově (ed. *Eben* 8), rale už z XI. stol. Izbornikem (r. 1073) 114, Grigoriem Naz. 46., Skazanijem Jakuba o Borisu a Glěbu 89, řím. Patěrikem ed. *Sobolevskij* 8, atd. (*Srezněvskij* Мат. I. 247). Indoevropského názvu pro veslo (rēmus) Slované již nemají. Vedle vesla měla stará ruština ještě termin гребло a od toho гребьць — veslař, už ve smlouvě Olegově z r. 912 (Let. Lavr. 34). Srv. *Srezněvskij* Мат. I. 586.

[2] Srv. Konstantin, De adm. imp. 9.

[3] Menander 30 ed. Bohn 333, *Rački* Doc. VII. 228.

[4] *Vogel* Reallex. 104. Tab. 16, a obr. 5 na str. 120; *Falk* l. c. 51, 55. Podobně bylo v nejnovějším nálezu lodi z Hjortsprinkobbel Mose.

[5] Al Bekrí ed. Rosen 57, Jan Exarch, ed. Šest. Kalajdovič 139 (*Srezněvskij* Мат. II. 893). Srv. *Falk* l. c. 49.

[6] *Miklosich* EW. 387, *Srezněvskij* l. c. I. 497 (Сборникъ 1076, Mineja Putj. 90 atd.). Letopisné парусъ (Let. Lavr. k r. 907: въспяша парусы — исшийте парусы. Na str. 29, 31), je původu řeckého (z φᾶρος). Srv. *Vasmer* Эт. III. 144. Třetí staroruský výraz pro plachtu je пъря, ale pochází z finnštiny (*Meckelein* Finn. ugr. Elem. I. 16). Srv. *Srezněvskij* Мат. II. 1775.

[7] V tomto smyslu objevuje se ядро корабльное, ядрило od XI. stol. za ř. τὰ ἱστία, ὁ ἱστός. Srv. doklady u *Srezněvského* Мат. III. 1640. V Novgorodském I. let. k r. 1204 uvádí se рая на шьглахъ (ráhno u stožáru). *Srezněvskij* Мат. III. 113, 1602, *Aristov* Пром. 95.

se ujalo na severu Evropy po době římské asi kolem r. 500.[1] Lodi nydamské ho ještě nemají. Lodi ruské (monoxyly), které pluly v X. stol. po Černém moři, mívaly s sebou stožáry, plachtoví a kormidla, aby při příznivém větru bylo možno jich použíti.[2]

Také *kotva* byla již v té době známa Slovanům.[3] Když ruští kupci v X. století přijížděli po Volze do Bulgáru, spouštěli tam kotvice a zastavovali lodi.[4] Loď v přístavě byla zakotvena buď tak, aby příď šla na moře a loď byla pohotova k odplutí, nebo, kde běželo o loď se zbožím, stála bokem k břehu tak, aby po mostku z klád zboží mohlo býti skládáno a nakládáno. Jen malé loďky bývaly zcela vytaženy na břeh. Zde v přístavu se také vztyčily stany na palubách a na břehu se vařilo. Tímto způsobem odpočívaly lodi i v zimě, kdy se na širé moře nemohlo.[5]

Starý ruský termin pro přístav je пристанище, пристанъкъ.[6]

V nordickém loďstvu se rozeznávaly a v sagách zvláštními názvy označovaly různé typy námořských obchodních a válečných lodí. Je pravděpodobno, že leccos z toho přešlo i do názvosloví slovanského, tak jako jednotlivé názvy částí lodních.[7] Naproti tomu Slované dali Skandinavcům jenom málo, jenom dva terminy. *ladija* — nord. *ellidi*, *ledja*, a pozdější *lodje* a *korablь*, κάραβος — nord. *karfi*.[8] Ale konečně i to svědčí o úzkém styku plavby nordické a slovanské.

---

[1] *Montelius* Kult. Schw. 260, *Vogel* l. c. 103, 161, *Falk* 56. O používání plachtoví srv. *Falk* 64—70, *Vogel* 161 sl.

[2] Konst. De adm. imp. 9.

[3] Kotva je slovo všeslovanské souvisící s kotъ (*Miklosich* EW. 135, *Berneker* EW. I. 590). Doklad kotvy nejstarší je v letopisu Kijevském k r. 907 (Lavr. 30), ale slovem якоръ převzatým ze stšv. *ankari* (lat. ancora z ř. ἄγκυρα), Srv. *Vasmer* Эт. III. 226. Staré rus. укотъ v témž smyslu je už v Žaltáři s tolk. Theodorita XIII. 6. (XI. st.). *Sreznĕvskij* III. 1184.

[4] Fadlán (*Harkavi* Сказ. 94). O kotvě a zakotvování nordických lodí srv. *Falk* l. c. 78. Oseberská loď má již kotvu. Ze slovanských památek znám kotvici o třech bodcích z nástěnného obrazu XI. stol. v kostele v St. Boleslavi, kde je uvázána svatému Klimentovi na hrdle. Srv. Památky archeol. XIX. 11. tab. 4. Obraz trojité kotvy vyskytuje se také vbit do starých stříbrných hřiven novgorodských. Srv. dále obr. 128.

[5] *Falk* l. c. 7, 9, 10—13, 23—28.

[6] Už u Jana ex. bulh. (*Sreznĕvskij* Мат. II. 1461).

[7] Srv. o tom podrobnosti u *Vogla* Reallex, 117 a *Falka* l. c. 96—101. Obyčejné lodi válečné (*langskip* — překlad lat. navis longa) měly 20—30 sedadel, a větší i 70 vesel a více. Posádka u 20 sedadlové lodi byla 80—100 lidí, u větších 200—280.

[8] Srv. výše str. 446.

V.
Obchodní platidla a váhy.

Poslední věcí náležející do této kapitoly je výklad o platidlech a vahách užívaných v starém obchodu slovanském. Obé však jen svými počátky spadá do doby, jež je předmětem našeho líčení — do konce doby pohanské. Vlastní vývoj obou patří mezi vymoženosti doby následující.

Platidla.

U Slovanů nebylo dlouho, až do pozdní doby římské, užíváno zvláštních kovových platidel neboli peněz. Obchod byl směnný (srv. str. 376). Za produkt domácí dodal kupec přivezený produkt země cizí. A jaké to byly výměnné předměty, poznali jsme již výše. Ještě na konci doby pohanské, když se už ujaly u Slovanů mince cizí a počaly vznikati domácí, zůstávaly některé domácí produkty nebo suroviny běžnou platební jednotkou, na západě kusy tkanin, na východě kusy kožišin.

Kusy tkanin domácích platily se v Čechách a u polabských Slovanů daně, platilo se zboží. O výplatě daní plátnem zmínil jsem se již v kapitole IV. Života Slovanů,[1] a že cizí kupci přijímali kusy jemných tkanin nebo pláten jako platidlo, — samo slovo *platъ* značilo původně kus plátna[2] — sděluje s námi známá zpráva Ibráhímova o Praze z X. stol.[3] a Helmold o Slovanech rujanských,

[1] Srv. ŽS. I. 409. K tomu bych dodal ještě doklady o placení podobném u Slovanů fuldských (*Drohnke* Trad. fuld. 117, 123, *Kętrzyński* O Słowianach 37, 38, Monum. Boica 28, 97, 161).

[2] *Miklosich* EW. 249, *Jagić* Kirchensl. Spr. 378 II. vyd. Také Jagić a Brückner jsou spíše pro slovanský původ slov platъ a platiti (*poltiti) než pro převzetí z gotštiny (Archiv f. sl. Phil. XXIII. 536, Brückner Ciw. 25). Gotové to naopak přejali od Slovanů (*Janko* Pravěk 121). Srv. též *Mladenov* Герм. елем. 97. *Platъ* ve významu látky tkané a šatu viz na př. v Nomokanonu Jana Schol. z IX.—X. st. nebo v evangeliu Nikodemově (*Sobolevskij* Мат. 86, 144), v letopisu Lavr. k r. 946 (str. 458). Srv. dále *Srezněvskij* Мат. II. 955.

[3] Ed. *Westberg* 23, 54. Zpráva zní: V zemi Buimě vyrábějí tenké, řídké, jako síť tkané šátečky, jež nejsou k ničemu, ale u nich mají pevnou cenu jedné desetiny knšáru; v obchodu i v počítání jich užívají. Platí u nich za jmění a mívají jich plné skříně. Kupují se za ně obilí, mouka, koně, zlato, stříbro a vůbec všechno. Něco podobného udrželo se v Praze ještě později (*Juritsch G.* Handel etc. in Böhmen L. 1907. 4). Co značí slovo *knšár*, neví se. Slovo je obtížno čísti a někteří vykladatelé jako Karabaček, de Goeje, Jireček čtli místo toho docela *pênzê*, *fnšê* (srv. *Westberg* l. c. 22). Westberg sám pokládal to ve vydání Ibráhíma za zkomoleninu slova *dînâr* (l. c.), ale později opět zakolísal a myslil i na hisp. *centavo* (Къ анализу I. 378). Srv. k tomu i výklad Fr. Piekosińského v díle Moneta polska w dobie piastowskiej I. Rozpr. Akad. Krak. Ser. II. T. X. (1898). 387 sl.

kde přece byl obchod v rozkvětu.[1] Také pozdější jihoslovanské listiny znají tento způsob obchodu. V chorvatské Dalmacii kupovaly se stále pozemky za kůže ovčí, za míry obilí, za plátno, galety vína a za koně,[2] a u Bulharů se platilo v IX.—X. stol. kuními kožemi.[3] Směnný obchod byl patrně ještě v X.—XII. stol. na celém západě i jihu Slovanstva běžný. Rovněž na východě byly až do doby historické běžnou platební jednotkou kůže malých zvířat, hlavně veverky (bělky) a kuny.[4] Dávaly se místo peněz a později, když už mince byly v oběhu, přešly na ně staré názvy veverky (бѣлка, вѣкша) a kuny (куна, куница), a udržely se až do XIV. století.[5] V letopise Kijevském čteme k r. 1018: «начаша скотъ събирати оть мужа по 4 куны а отъ старостъ по 10 гривенъ«, což značí zde už peníze, podobně jako ve zprávě o vyloupení knížecího dvora r. 1068: «дворъжь княжь разграбиша, бещисленое множьство злата и сревра, кунами и бѣлью».[6]

První skutečné mince objevily se u Slovanů dávno před Kr. s obchodem řeckým a římským[7] a za římské doby císařské byly jimi některé země slovanské přímo zaplaveny; tak zejména z jižního Ruska jsou známy mnohé poklady římských mincí a i na západě nalézá se jich dosti podél starých obchodních drah.[8] Domácí obyvatelstvo užívalo zprvu zlatých a stříbrných penízů k pouhé okrase, navrtavši je k zavěšení, ale časem zvyklo jejich specifickému platebnímu významu a smíme souditi, že aspoň od římské doby císařské počaly i u Slovanů římské mince býti platidlem. Svědčí tomu v té době přehojné nálezy, jichž již bylo vzpomenuto.

---

[1] Helmold I. 38: „Apud Ranos non habetur moneta nec est in comparendis rebus nummorum consuetudo, sed quidquid in foro mercari volueris, *panno linteo* comparabis. Aurum et argentum, quod forte per rapinas et capciones hominum vel undecunque adepti sunt, aut uxorum suarum cultibus impendunt, aut in erarium dei sui conferunt. Srv. tamže I. 12, 14.

[2] Srv. *Rački* Doc. VII. 153, 180, *Jireček* Gesch. Serb. I. 151, Jireček (Staat II. 60) má doklady z Ragusy i ze XIV. století.

[3] Rosteh (*Harkavi* Сказ. 264), Kardízí (ed. *Bartold* 121),

[4] *Sreznĕvskij* Мат. I. 217, 485, 1364. *Berneker* EW. I. 644. Srv. i *M. Kačenovskij* Два разсужденія о кожанныхъ деньгахъ. M. 1849.

[5] *Kaufman:* Зап. нумизм. отд. арх. общ. II. Вып. 1—2, str. 2—6.

[6] Let. Lavr. 140, 167.

[7] Srv. výše str. 362.

[8] Srv. výše str. 365. Podobně počali Germani v pohraničních provinciích římské mince bráti a jich užívati od počátků doby císařské. (Tac. Germ. 5). Srv. *Schrader* Reallex. 287.

Římské mince udržely se velmi dlouho v platební funkci.[1] Od V. století začaly vedle nich kolovati i různé mince byzantské, zejména zlaté solidy, a v době od IX. století do konce X. stol. ovládly arabské stříbrné dirhemy, o nichž jsem měl také již výše příležitost podrobněji se zmíniti na základě nálezů.[2] V Rusku máme to i historicky doloženo.[3] Ani Slované, ani Rusové jinak neprodávali, zavazujíce obdržené peníze do svých pasů. V Polsku po dvě století byl arabský dirhem mincí jedinou a teprve od poloviny X. stol. objevují se vedle něho mince západní.[4]

Je proto dosti s podivem, že nejběžnější všeslovanský výraz pro kovovou minci není původu římského nebo orientálního, ale germanského. Hádali bychom především na Goty, kteří v III. a IV. století měli v rukou obchod s kupci římskými v Rusku a od nichž Slované, kteří se při tom počali obchodu účastniti, mohli nejspíše přejmouti označení mince římské gotským slovem, ale staré slovanské **pěnęgъ*, *pěnędzь* nemohlo vzniknouti před VII. stoletím po Kr., dokud se totiž v germanštině nevytvořil tvar *p(f)enning* místo původního **panning*.[5] A tak zůstává přechod pfenning > pěnęgъ za obchodních poměrů VII.—X. stol. dosti záhadný. Ale je tu a v X. stol. už je slovo пѣнѧзь za řec. δηνάριος nebo ὀβολός běžné, jak ukazují nejstarší překlady evangelií a jiné texty.[6] Ovšem na tomto jednom převzetí nezůstalo. Na čilé prostřednictví obchodu gotského ukazují jiné výpůjčky, více lokálního rázu, které vesměs dlužno klásti do doby starší: *cęta*, r. csl. цата z got. **kinta* (toto z lat. centum nebo quintus),[7] *skъlędzь*, *sklęzь*

[1] Až do X. a XI. stol. Tak na př. v pokladu u Leissowského mlýna byly i římské mince (Hervorr. Kunstgegenstände 2, 16). Další doklady viz u *Kemke* Silberfund von Marienhof (Schr. phys. ök. Ges. XXXVIII. 83, pozn. 17).

[2] Srv. výše str. 372 a *Čerepnin* Труды XI. арх. с. II. 50.

[3] Srv. Kardízí ed. *Bartold* 121, *Westberg* Beiträge 218.

[4] *Gumowski* Wykopaliska monet polskich X. a XI. w. Sprawozd. Akad. 1905, VIII. 68.

[5] *Janko* Pravěk 10, 54, *Sobolevskij* Arch. sl. Phil. XXVI. 561, Линг. набл. I. 1, *Schrader* Reallexicon 287, *Mladenov* Герм. елем. 21. Slovo pěnędzь, čes. peníz, je všeslovanské (*Miklosich* EW. 245). Sobolevskij l. c. slova pěnęgъ i stьlęgь má za praslovanská, přišlá od Germanů už v prvních stoletích po Kr.

[6] Srv. hojné doklady u *Sreznĕvského* Мат. II. 1784 a *Jagiće* Kirchensl. Spr. 305, k nimž připojuji ještě Besedy pap. Grig. (*Sobolevskij* Мат. 74).

[7] Srv. *Berneker* EW. 122, *Miklosich* EW. 27. Doložen je v gotštině jen tvar *kintus* za κοδράντης. Slovanské doklady csl. цѧта, r. цата, od nejst. doby viz u *Sreznĕvského* III. 1434 a v řím. Patěriku ed. *Sobolevskij* 27.

z got. *skilliggs*,[1] *skotъ* z got. *skatts*,[2] dále z latiny resp. z řečtiny převzaty *dinarь*, *dinarij* z δηνάριον, *kodranъ* z *quadrans*, κοδράντης[3] a z turkotatarštiny ruská ногата a později деньга.[4]

Konečně Slované nebyli také bez svých domácích výrazů, za jaké musíme míti různé *srebrniky*, *srebrnice*, *zlatniky*, *zlatice*, *zlatnice* nejstarších textů jako označení cizích stříbrných a zlatých mincí, hlavně byzantských solidů a stříbrných denariů[5] a od XII. do XV. stol. termin серебро označoval v Rusku peníze[6] vůbec. Pro menší řezané kousky vyskytuje se tam i termin рѣзана.[7] Mimo

---

[1] *Miklosich* EW. 300, *Schrader* Lex. 288. Doloženo z nejstarších překladů evangelií. Srv. *Sreznĕvskij* III. 376, 586 (стьлязь), 1615 (щьлягъ). Tento poslední tvar je v letopisu Kijevském k r. 885 a 964 (Lavr. str. 23). Radimiči platí zde daň Olegovi «по щьлягу».

[2] O převzetí slova *skotъ* z got. *skatts* (pragerm. **skattaz*) ve smyslu dobytka a peněz, což zdá se býti význam původní, srv., co bylo již pověděno výše na str. 148. Tam uvedeny také již příslušné slovanské doklady ve smyslu peněz, počínajíc slov. legendou o sv. Václavu z X. stol. Slovo to se udrželo a přešlo později na určité druhy peněz, na př. polských grošů (srv. pol. *skot*, *skociec*, *skojec*, *skojciec* a lit. *skatikas*, prus. *skot*). Srv. podrobněji v stati *J. Janka* ve Věstn. čes. Akad. XVII. 172, 175. O udržení výrazu skotъ v tomto smyslu v Rusku až do XII. stol. srv. výklad *J. Kaufmana* l. c. 2. Zde bych připojil, že v baltických zemích koloval kdysi malý peníz *gudak* zvaný, jejž M. Rudnicki spojuje také ze jménem a vlivem starých Gudů t. j. Gotů (Slavia Occ. II. 243).

[3] Srv. *Berneker* EW. I. 200, *Miklosich* EW. 46, *Sreznĕvskij* Мат. I. 666, 1245, *Jagić* Kirchensl. Spr. 305—306, 311.

[4] K ruské děnze srv. *Berneker* EW. 183 (výklady o původu). Doklady udává *Sreznĕvskij* od XIV. stol. (Мат. I. 652). K *nogatě* (*Miklosich* EW. 216) srv. *Melioranskij* Тур. елем. (Изв. отд. рус. яз. 1902 II. 293) a 1905 II. 86), jenž vykládá z arab. *nakd* — peníz, a *Korš* (tamže 1903, IV. 45 a 1906, I. 282). Spis *Trutovského* V. Что такое ногата. M. 1911 zůstal mně nepřístupný.

[5] Srv. hojné doklady z nejstarších textů u *Sreznĕvského* III. 480, 481 (сребрьникъ, срѣбрьникъ, сребрьница), I. 981 (златица), 984 (златьникъ, златьница), 985 (злотьникъ), a *Jagiće* Kirchensl. Sprache 306. Златица, златница je i v řím. Patěriku ed. *Sobolevskij* 12, сребреникъ u Kosmy presbytera (ed. *Popruženko* 82, 83).

[6] Doklady hojné snesl pro to *J. Kaufman* v Зап. нумизм. отд. арх. общ. T. II. (Petr. 1910). 2—10. Stříbrný *rubl* (рубль), zprvu jednotka peněžní i vážní dostal se k obecné platnosti, zastoupiv starou grivnu, teprve ve XIV. stol. Tatarské slovo деньга místo serebra a kun počalo se užívati v XV. stol. (*Kaufman* l. c. 11, 12 sl.) K názvu *rubl* podotýkám, že Miklosich (EW. 281) nakloněn byl spojovati je s pers. *rupie* — druh zlaté mince, kdežto *V. Jagić* připouštěl výklad od strus. рубити (Archiv sl. Phil. 1909, 314). V letopisu vyskytuje se slovo to jednou při r. 1071 ve smyslu useknuté tyče dřevěné nebo kovové.

[7] Рѣзана od рѣзати. Doklady počínajíc Rus. Pravdou viz u *Sreznĕvského* Мат. III. 217.

to se po celém Slovanstvu přenesl starý termin *grivna* — původně kovová náhrdelní obruč a patrně už v staré době jakási jednotka platební,[1] — na základní jednotku peněžní a vážní (srv. dále str. 469), z níž usekáváním vznikaly ruble.

Domácí mince u Slovanů vznikly po utvoření států a po přijetí křesťanských pokročilejších řádů napodobením vzorů cizích, na slovanském západě německých, bavorských a saských,[2] na východě byzantských a arabských, na jihu i benátských a pod. Již dříve, a také později v ústraní byly cizí mince hrubě imitovány, jak ukazuje řada příkladů z ruských nálezů.[3] Ale od X. stol. založila knížata slovanská řádné mincovny po vzoru cizím a zprvu i s cizími mincéři a od té doby vycházely z nich peníze, které leckdy vynikají nad jiné svou kresbou a ražením. Výklad o tom nepokládám však již za součást této knihy. Zato bych podotkl, že všechny domácí mince z doby pohanské, které se občas objevily v literatuře slovanských starožitností, ukázaly se býti padělky nebo omyly. Tak Bočkovy velkomoravské a Hankovy mince s nápisem ПЕГНАZЕ z let 1840—1841,[4] tak polský peníz se slovanskými runami,[5] a brakteáty, které ještě r. 1883 Kaz. Stronczyński pokládal za pohanské peníze polské, ukázaly se mincemi dánskými z X. století.[6]

---

[1] Obruče na hrdla byly jakousi vážní jednotkou bronzů na prodej rozvážených už od počátků doby bronzové v střední Evropě. O pozdější náhrdelní hřivně doby slovanské srv. ŽS. I. 646 (o názvu 647).

[2] *Gumowski* Wykopaliska 70.

[3] Takových imitací našla se celá řada v gub. kazanské (zde u Kokriatu celý poklad 300 mincí), vjatské, vladimirské, kijevské, petrohradské a tulské (*Arne* Suède 47, 65 sl.). Kamenný kadlub na imitace samanovské mince našel se u Nevelu v gub. vitebské (*Arne* 76, 87). Ostatně Ed. Zambauer vůbec pokládal orientální mince v Rusku nalézané za imitace původu chazarského (Orient. Münzen in Nord- und Osteuropa a Die Münzen der Chazaren v Monatsblattu num. Ges. in Wien VIII. (1911) Nr. 30—31. (Cit. *Arne* 86). Arne se na to dívá skepticky (l. c.). O napodobeninách orientálních dirhemů viz podrobně i u *Jacoba* Handel 62 sl. a *Kondakova* Древн. V. 4, 53. Kadlub na dirhem našel se i v Karnuntu (*Hampel* Ujabb tab. 116).

[4] *Boczek Fr.* Slaw. Goldmünzen (Moravia, Brno 1838 č. 84 a Mitth. m. sl. Ges. zur Bef. des Ackerbaues. 1839). Padělek prokázal *J. Smolík* Zlaté mince s domnělým opisem ПЕГНАZЕ. Praha. Rozpr. Akad. 1906. Co Boček vyhlašoval za mince říše velkomoravské, ražené v Podivíně z let 863—885, jsou mince gallské a ty, jež byly v českém museu s nápisem *pegnaze*, jsou padělky Hankovy z let 1840—1841.

[5] *Jagić* Графика у Славянъ (Enc. sl. fil. III). 19—21, *Piekosiński* Doc. 12.

[6] *Kaz. Stronczyński*. Dawne monety polskie 1883, *Gumowski* Podr. 11.

V Čechách razil první denáry Boleslav I. (929—967), ba pravděpodobně už sv. Václav, a už z doby Boleslava II. známe pět mincoven v Praze, na Vyšehradě, v Malíně, na Mělníku a v Kouřimi.[1] V Polsku razil první mince Měšek I. (960—992), když byl přijal křest a založil biskupství v Poznani, mincovny pak v Poznani, Vratislavi a Hnězdnu.[2] I t. zv. mince vendické, objevující se asi od r. 970, pokládá Gumowski za polské t. zv. krzyżowky, opatřené na obou stranách znakem kříže.[3] Na jihu však Chorvaté neměli dlouho (do XIII. stol.) svých peněz, užívajíce ponejvíce byzantských solidů *(byzantini, romanati)*, dále stříbrných aquilejských dinarů a pak uherských mincí, jak vidno na př. z pohřebiště u Bílého Brda.[4] Rovněž Srbové počali raziti také teprve ve XIII. stol. za Stefana Dragutina (1276—1316) a Stefana Uroše II. (1282—1321) v Brskovu na Taře,[5] Bulhaři pak, podle nálezů soudíc, teprve za Jana Asěna II. (1218—1241), ačkoliv papež Innocenc II. udělil právo raziti mince už caru Kalojanu panujícímu v letech 1197—1207.[6] V Rusku vyšly první mince zlaté a stříbrné v Kijevě z min-

---

[1] *Fiala Ed.* České denáry (Praha 1895) 37, o dalších mincovnách 69—70. Obvykle se soudí, že první mince razil Boleslav, ale staré mínění Dannebergovo a Bahrfeldtovo o mincích sv. Václava (tedy před r. 929) našlo nového obránce v osobě dra V. Katze ve Věstn. numizm. 1923 str. 202. Peníze, které podle Kristianovy legendy (ed. *Pekař* 163, 190) rozdával sv. Václav, mohly býti ovšem peníze cizí, bavorské a magdeburské.

[2] *Gumowski M.* Podręcznik do numizmatiky polskiej (Krak. 1914) 21. Srv. téhož autora díla Moneta obiegowa w Polsce w X. a XI. wieku (Krak. Ak. 1905), Denary pierwszej doby Piastovskiej. Kr. 1904 (Wiad. num. Arch. IV.—V.), Wykopaliska monet polskich z wieku X. i XI. (Krakov 1905. Rozpr. Ak. XLVIII.), O grzywnie i monecie piastowskiej. Rozprawy Akad. LI (1908) a *Piekosińského* Moneta polska w dobie piastowskiej (Rozpr. Akad. Krak. XXXV. 1898). Menší článek napsal *Z. Zakrzewski* Początki mennictwa polskiego. Zap. num. Poznaň 1918, 30.

[3] Srv. však *Z. Zakrzewski* Kto wybijal denary krzyżowe. Przegl. Arch. II.—III. 96.

[4] *Jos. Brunšmid* Najstariji hrv. novci (Vjesnik arch. dr. VII. 182), *Ćiro Truhelka* Slavonski banovci (Glasnik Bosni i Herc. IX. 1 sl.). K Bílému Brdu srv. *Brunšmid* Vjesnik VII. 34.

[5] *Jireček* Staat II. 63. Také dalmatská města měla už v XIII. století své mincovny.

[6] Podle zprávy zaslané mi prof. Zlatarským. Srv. téhož stať v Изв. на бълг. арх. друж. I. 29 a nové dílo *Mušmova A.* Монетитѣ и печатитѣ на бълг. царн. Sof. 1924, 68—71. Zprávu o caru Kalojanu viz u *Migne* Patr. Lat. t. 215 str. 277 sq.

coven velkého knížete Vladimíra (980—1015) a jeho synů Jaroslava a Svatopluka.[1]

Tyto první slovanské peníze jsou vesměs stříbrné. Původně byla v střední Evropě na počátku středověku měna zlatá. Stříbrnou zavedli Anglosasové a potom Karlovci, a od nich se šířila dále, až do konce XIII. stol. ovládla všude, tedy i u Slovanů.[2] Jednotou vážní byla při tom *hřivna* stříbra.

Při drobném obchodu bylo užíváno jednotlivé mince, ale při větší výplatě platilo se na váhu. Poněvadž však mince různým obsahem stříbra měnila svou hodnotu, byla nejlepší a neměnitelnou jednotkou hřivna čistého stříbra, kterou se platilo věno a zejména platy do ciziny. Neboť čisté stříbro mělo všude stejnou cenu, kdežto hřivna denárů podlehala změnám podle jakosti mince.[3]

Určiti, jak těžká byla hřivna jednotlivých dob a krajů a kolik mincí na ni kdy připadalo, jest úloha velmi obtížná a zprávy o tom náležejí už dobám pozdějším. Hřivna se neustále měnila a přitom differencovala. V Čechách Boleslav I., řídě se systémem říše francké, kde za Karla Velkého zavedena byla jako jednotka libra čistého stříbra (367 gr.) s 240 denáry, přijal touž váhu denáru. Ale při tom se denáry české vahou značně liší a z toho vidíme, že byly v Čechách i hřivny jiné, jejichž váhy dosud neznáme.[4] V Polsku se také zprvu razilo podle libry karolinské, ale váhy původní hřivny rovněž neznáme; v XII. a XIII. stol. rovnala se jen polovině libry karolinské, tedy 183·5 gr.[5] V Rusku vyšla hřivna z váhy kufických mincí, neboli t. zv. iracké libry, podle níž se odlévaly slitky a razily první mince, ale váha její se rychle měnila a tím ovšem i počet mincí, na něž se dělila: золотникы, рѣзаны, куны, ногаты.[6] Ale

---

[1] *J. Tolstoj* Древн. монеты вел. кн. кіевскаго. Petr. 1882 (srv. i stať v Зап. арх. Petr. 1888 III. 199 a VI. (1893) 310). K domnělým mincím Svjatoslavovým srv. *Hruševskij* Ист. Укр. I. 425, k dalším srv. str. 437.

[2] *Fiala* Č. denáry 119, *Brunner* D. Rechtsgesch. I. 312 sl.

[3] *Fiala* 128, 130.

[4] *Fiala* 27 sl., 104, 120, 121, 123. Jinak byly české denáry dobrá mince a rozcházely se po světě daleko i na sever Ruska. Jen na jihu Dunaje jich není (tamže 131).

[5] *Gumowski* Podręcznik 16—19. Srv. i téhož autora spis O grzywnie i monecie piast. Krak. 1908 a *W. Wittyg* O pierwotnej grzywnie w Polsce (Изв. XI. арх. с. 83 a Труды XI. арх. с. II. 62). V době pozdější obíhalo v Polsce 38 druhů rozmanitých hřiven.

[6] Srv. pěkný přehled vývoje mínění u *Čerepnina A.* О кіевскихъ денежныхъ гривнахъ. (Изв. XI. арх. с. 82, Труды XI. арх. с. II. 38 sl.); dále

celý tento vývoj nespadá již v rámec našeho líčení. Jen to bych ještě pověděl, že se objevuje od X. stol. v nálezech hřivna ruská jako kus litého stříbra v několikeré podobě, hlavně v podobě šestiúhelníka, měnícího stále svou váhu, t. zv. hřivna kijevská (obr. 128), a v podobě loďkovitého slitku t. zv. novgorodská.[1] Podlouhlý a ploský je i typ černigovský.[2] Literárně doložena je hřivna po prvé Kijevským letopisem při r. 882, kdy Oleg ustanovil, aby Novohrad platil 300 hřiven za rok Varjagům.[3]

V XIV. století nastoupil na místě hřivny nizovský rubl, jakožto jednotka peněžní i vážní (рублевая гривенка), korespondující se západoevropskou markou.[4]

Váhy obchodní.

O vahách obchodních víme něco ze zpráv XII. stol., ale tyto zprávy málo poučují. Letopis Kijevský připomíná knížecí perevěsy (перевѣсие, перевѣсище) v Kijevě, vně starého města, a jiné při Dněpru a Desně,[5] které kdysi J. Sreznĕvskij a po něm K. J. Erben vykládali za knížecí veřejné vážnice (прѣвѣса, прѣвѣсьня) k vážení zboží obchodem přicházejícího,[6] ale tyto perevěsy byly něco jiného,

srv. *J. Kaufman* Русскій вѣсъ, его развитіе etc. I. Petr. 1906, 94. Čerepnin za základ ruského peněžního systému v IX. a X. stol. pokládal dirhem (l. c. 51).

[1] Srv. na př. u *Kondakova* P. клады 126 sl., tab. IX., u *Chaněnka* Древн. V. 8, 41, tab. XV., Katalog mosk. Hist. musea (1893) 153 a obšírný výklad o kijevské hřivně u Čerepnina l. c. 53 sl., se seznamem nálezů. Původní tato hřivna rovnala se přibližně polovině byz. litry stříbra a měla 50 mincí. Článek A. Čerepnina, jenž pojednává o kijevských hřivnách v Trudech moskevské numismatické společnosti 1901 (tab. VI.), zůstal mi v Praze nepřístupný. Také *Bolsunovskij K.* v stati Русскіе гривны, ихъ формы и происхожденіе (Арх. Лѣт. 1903. 194) rozbírá jednotlivé typy starých ruských hřiven, ale domnívá se, že tvary jejich vesměs byly původně imitace tvarů obchodních lodí, plovoucích po ruských řekách. Faktum je ovšem, že na novgorodských typech objevuje se ražený kolek v podobě kotvice (srv. obr. 128), ale jen na novgorodských. Porůznu se podobné slitky hřiven objevují i jinde. Tak na př. polovina hřivny novgorodského typu našla se u Opolan v Čechách (*Píč* Star. III. 1. 133), jiná ovální podoby nal. s mincemi Jindřicha I. a Otty II. v Roshardenu (Oldenburg) se slov. záušnicemi. (Mus. v Berlíně.) K Polsku srv. *Zakrzewski* Początki 33.

[2] Bolsunovskij popisuje jej ve formě rhombu. Obraz zde užitý vzat je z Chaněnka V. tab. XIV.

[3] Let. Lavr. 23[3]. O něco dále k r. 907 Oleg žádá od Řeků vykupné po 12 grivnách na člověka (str. 30). Ve smlouvě z r. 912 určuje se náhrada podle litry (литра) stříbra (str 34), jakožto základní jednotky. (Srv. *Sreznĕvskij* II. 25).

[4] Starší doklady viz u *Sreznĕvského* III. 182.

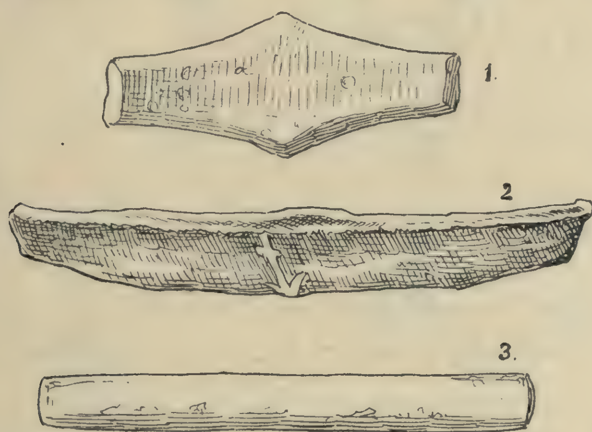
[5] Let. Lavr. k r. 945, 947 (str. 54, 59).

[6] Srv. *Erben* Nestorův letopis ruský (Pr. 1867), 253.

sítě rozvěšené k lovení zvěře, tedy knížecí loviště.[1] A tak zbývá, pokud vím, jen jediná správa Helmoldova z XII. stol., že Slované na Rujaně vážili zlato a stříbro na váze a že vévoda Jindřich je při tom oklamal.[2]

Nevěděli bychom tedy mnoho ze zpráv literárních o vahách a jich užívání u Slovanů, kdyby nám nepomohla řada archaeologických nálezů.

Váhy se závažím objevují se v střední Evropě hned s příchodem kultury římské, na př. na hradišti stradonickém (zde se jich našlo asi 30) nebo u Okluk na Moravě[3] a to oba římské

Obr. 128. Stříbrné hřivny ruské (1. typ kijevský, 2. novgorodský, 3. černigovský).

druhy, zprvu obyčejné váhové *(libra, bilanx)* s jazýčkem nebo bez něho, později i rychlováhy o jedné misce s posunovacím závažím *(statera)*.[4] Byly převzaty všude i od Germanů doby merovejské[5] a nevím, na čem zakládá T. Arne svoji domněnku, že vážky

---

[1] Srv. ŽS. III. 172. Převěsy dokládá Srezněvskij od XIV. stol. (II. 1625).

[2] Helmold I. 38.

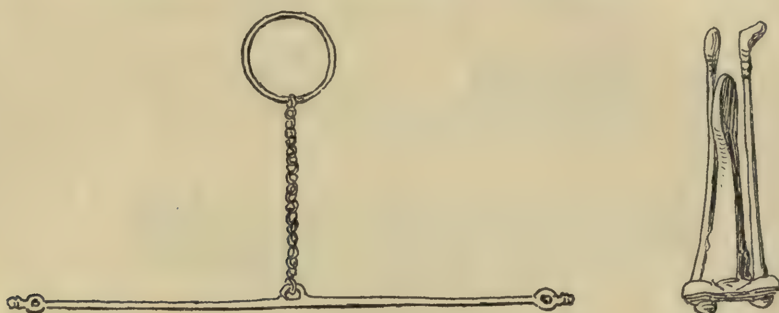
[3] *Píč* Starož. II. 2. 70, tab. 17, *Lipka* Hradisko 35, tab. VIII.

[4] O historii starých vah spec. římských srv. *Th. Ibel* Die Wage im Altertum und Mittelalter (Erlang. 1908), *E. Nowotny* Zur Mechanik der ant. Wagen (Jahreshefte öst. arch. Inst XVI. 1903), *A. Luschin* čl. Wage v Reallex. g. Alt. IV. 472, *Decourdemanche M.* Traité prat. des pois et des mesures des peuples anciens et des Arabes. Par. 1909, *H. Sökeland* Röm. Schnellwage. Zs. f. Ethnol. 1910, 499 a Verh. Berl. 1900, 327.

[5] *Lindenschmit* Handbuch 463, Alterthümer IV. tab. 40. *Luschin* l. c. 473, Reallex. germ. Alt. II. 249. Srv. i nález v Kranji. Mitth. anthr. G. Wien 1906. Sitzb. 43.

nalézané v starých nálezech Švédska (hlavně Gotlandu), Pruska, vých. Německa a Ruska jsou vesměs původu orientálního.[1] Obchodníci římští přinášeli si ke spravedlivému oceňování vzácných surovin (zlata, jantaru) svůj systém vážní s příslušnými přístroji, po nich ovšem přišli i kupci orientální také se svými přístroji, a že se tomuto odhadu zboží přiučili nejen Germani, ale i Slované, je na bíle dni. Vidíme to také z nálezů vážek v hrobech zemí Slovany osídlených, zejména zemí ruských.

V Rusku se s vážkami setkáváme všude, kam zasahoval obchod, v Podněpří, v Povolží, na Kamě a kromě toho i ve Finnsku a

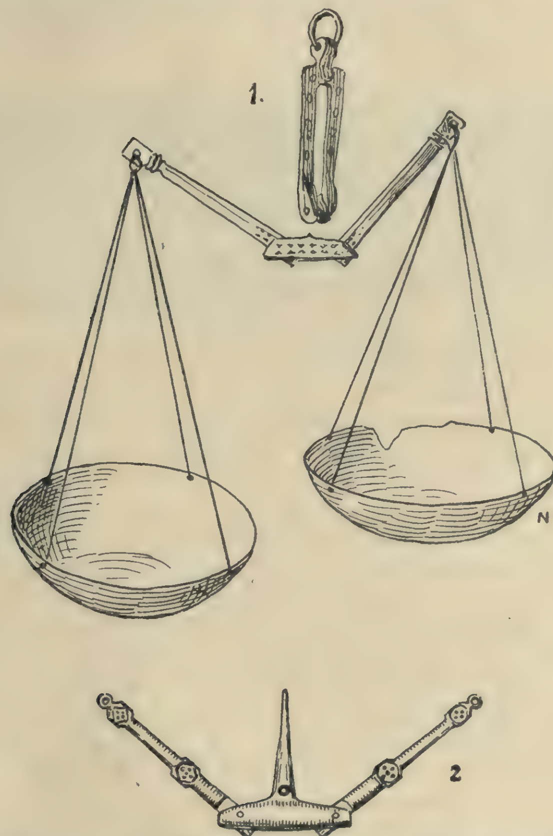
Obr. 129. Římské vážky ze Stradonic (podle Píče) a vahadlo z Peresopnice.

v baltických provinciích ruských.[2] Jsou to vážky malé pravidlem bronzové o dvou miskách zavěšených na vahadle s iazýčkem (ve

[1] *Arne* Suède 177. K nálezům švédským srv. i *Montelius* Kultur 193, 278, Praehist. Zs. II. 284. V nekropoli na ostrově Björkö našlo se přes 100 závaží (*Arne* 184).

[2] Váhy se našly v Gnězdovu (*Sizov* Смол. кург. 24, 88, 97, *Spicyn* Изв. арх. k. XV. 13), ve volyňských mohylách u Peresopnice (*Melniková* Труды XI. арх. c. I. 18, 507, 511, tab. VIII.), v kurhanu u vsi Posadu, tver. gub. (katalog Hist. Mus. 198), v petrohradských kurhanech (*Spicyn* Петр. кург. 33, 88), v přiladožských (*Brandenburg* Прилад. кург. 67), ve vladiměřských (*Uvarov* Меряне tab. 33), na Kamě (*Spicyn* Древн. кам. Чуди, tab. 19). Srv. i nález v Ljucině (Матер. арх. Р. XIV. tab. VII). V baltických provinciích našlo se jich mnoho. Sachsendahl jich napočetl na sjezdu v Rize 25 se 63 závažími. Srv. Арх. Изв. Зам. IV. 42, 347, Katalog d. Ausstellung zum X. arch. Kongress in Riga 1896 (Riga 1896) tab. 26 a Brandenburg l. c. 68. Staré livonské popsal už *Kruse* (Über die in Liv-, Kur- und Esthland gef. Wagen und Gewichte. Dorpat 1842. K Prusku srv. *Jentsch Alfr.* Über die im Ostpreuß. Prov. Museum aufbew. Gewichte der jüngsten heidn. Zeit Preußens (Sitzb. Prussia 1900, Heft 21, 278) a *A. Bezzenberger* Vorgesch. Gewichte des Prussia-Museums. (ib. str. 270). K Finnsku srv. nález ve farnosti Rusko, s vahou v krabici a 12 závažími (Suomen Museo XXVI. 1919. Ref. s výčtem jiných).

vidlici) i primitivnější bez jazýčku (obr. 129, 130) nebo železné vážky o jedné misce upomínající na dnešní ruský безменъ (něm. Besemer, lépe Desemer), ale blíže nepopsané.[1] Někdy je při nich i skřínka na závaží, ale závaží sama jsou již řidší, a leckdy se asi ztratila. Jsou v podobě malých zkomolených dvojkuželů a zploštělých koulí

Obr. 130. Vážky z Ljucina (1) a z Hlohova (2) ve Slezsku (podle Mertinse).

z bronzu nebo častěji ze železa.[2] Jejich vážní systém je však nejistý, a nemohu než odkázati na příslušné o tom publikace.[3] Jedna věc

[1] Peresopnica, Čerepovicy (Petrohrad) l. c. na str. 472. K slovu Desemer srv. Sökeland Verl. Berl. 1900, 327.

[2] *Brandenburg* l. c., *Melniková* l. c.

[3] *Hällström* (Acta soc. sc. Fenn. I.—II. 1841; pokládal za základ ruský zolotnik přejatý z byz. solidu); *Hildebrand H.* Heidn. Zeitalter (Hamb. 1873, 128) hledal původ v mithkâlu chalifa El-Mamuna; *Sachsendahl* Das Gewichtsystem

zůstává zřejmá, že totiž do Rusi a dále na Balt a do Švédska přišel vážní system orientální, jenž uchoval attickou drachmu patrně Seleukovci zavedenou ve váze 4·25 gr. ($^1/_{96}$ libry iracké o 408 gramech) a udrženou přes periodu Arsakovců a Sasanovců až do příchodu Arabů. Arne, jenž tento system v Rusku a v Skandinavii studoval, soudí, že váha drachmy je základem i ruského zolotniku i většiny závaží pocházejících na obou stranách Baltu z doby Vikingů.[1]

Ze současných hrobů u západních Slovanů jsou váhy se závažím řidčí a jejich systém vážní ještě méně znám.[2] Je však z celého rázu současné západoslovanské kultury pravděpodobno, že Slované západní převzali německý systém doby karolinské právě tak, jako zase Slované jižní (kde ostatně starých nálezů vůbec neznám) systém římskobyzantský.[3]

Starého názvu domácího pro váhy, — byl-li,[4] — neznáme. Slovo *vaga*, č. *váha*, společné všem severním Slovanům, je původu germanského, ze sthn. wāga, wāg,[5] a ukazuje rovněž na intensivní prostředkování, snad již gotských kupců, jako názvy peněz, o nichž jsme pojednali výše (str. 465). Také staré ruské скалъва = miska

des XI. a XII. Jahrh. in Liv-, Est- und Curland (Sitzb. esthn. Ges. 1903. Jurjev 1904, Арх. Изв. Зам. IV. 347) rozdělil závaží na dvě serie, jednu založenou na duodecimálním systému a odvozenou od římské libry a druhou, jejíž systém se prý shoduje se systémem řeckořím. drachmy a denáru z počátku císařství — o těchto viz výklad u *Arneho* (179); *Bezzenberger A.* Vorg. Gewichte l. c. (bez posit. výsledků), *Weissberg* Die Gewichtsysteme des XI. und XII. Jahrh. in den russ. Ostseeprovinzen, Bl. f. Münzk. 1905); *Bolsunovskij K.* Мат. по археологіи Кіева. Древнія гирки (K. 1878, srv. ref. Кіев. Стар. 1898 VII. Bibl. 40); *A. Čerepnin* Древнія рязанскія гирки. (Тр. ряз. арх. ком. VII. Rjaz. 1893). *J. Kaufman* Русскій вѣсъ. Зап. Арх. Нум. отд. I. Petr. 1906.

[1] *Arne* l. c. 181 sl., 191 sl.

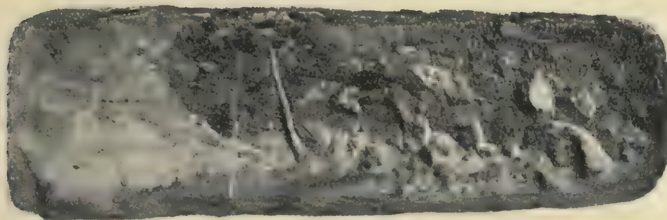
[2] Srv. nález vah v Hlohově ve Slezsku (*Mertins* Wegweiser 142, 145), z Dzierzkowic ve Slezsku (Schles. Vorg. Neue Folge III. 57), z Bartelsdorfu v Meklenbursku (*Beltz* Altert. 371) a v pokladu nal. v Kóścianu (*Kostrzewski* Wielkopolska II. vyd. 216). Mimo to jsou v museu berlínském vážky z Rujany asi z VIII.—X. st. (Zs. f. Ethnol. 1910, 506).

[3] *Jireček* Staat II, 59. Doklady jsou vesměs pozdní. Vážní míra *pecia de terra, peza* připomíná se v chorv. listinách už v XI. stol. (*Rački* Doc. VII. 169, 174, 177, 180).

[4] Byl-li, byl asi utvořen od st. slov. *viseti*, stupň. *věsъ, izvěsi* — váhy (*Miklosich* EW. 392). Miklosich však podotýká, že jiní csl. *věsъ* srovnávají s lit. *vanšas, ąnšas* — hák. Doklady pro r. вѣсъ má Sreznĕvskij (l. 495, 496) od XI. stol. (Círḱ. Ústav Vlad., Grigor. Naz.).

[5] *Miklosich* EW. 374, *Schrader* Reallex. 928.

na vahách[1] je původu germanského ze stn. *skál*, sthn. *scala*.[2] Staroruskou jednotku vážní *pudъ* (z lat. pondus) a *борковъ (adj. t. j. вѣсъ) časně převzali i Litevci s nasálním tvarem: *pundas, pundùs, birkavas*.[3] Jinou jednotkou vážní orientálního původu je Kardízím uvedený *men*.[4] O pozdějším rubli jakožto jednotce vážní zmínil jsem se už výše na str. 470.

Obr. 131. Stříbrná hřivna nalezená u Opolan v Čechách.

[1] Už v Círk. Ústavě Vsevolodově (*Srezněvskij* III. 364).

[2] *Schrader* Reallex. 928.

[3] *K. Buga* Roczn. sł. VI. 35, *Schrader* l. k. Пудъ je v Círk. Ústavě Vladimírově (*Srezněvskij* II. 1724); верковьскъ (борковьскъ) váha 10 pudů je v listině kn. Vsevoloda z r. 1136 a v Ipat. letopise k r. 1146 (*Srezněvskij* I. 70).

[4] Kardízí ed. *Bartold* 123.

KAPITOLA XI.

VOJENSTVI.

I. Branná povinnost a složení vojska (družina, jízda, pěchota, zvláštní čety). Taktika a formace bitevní. Praporce a odznaky. Ležení, vozový tábor. Bitva. Souboje před bitvou. Dobývání hradů. Boje námořní. II. Výzbroj slovanská. Celkový ráz v době starší, obrat a vlivy cizí na konci doby pohanské. Zbrojíři. Zbraně jednotlivé (meč, šavle, sekera, mlat, kopí, luk, šípy, prak, brnění, přílba, štít). Zbraně jedové. Výstroj koňský (sedlo, třmen, uzda, podkova a ostruha). III. Opevnění zásekami a okopy. Hradiště (doba vzniku, účel, historické doklady, rozložení geografické). Podrobnosti opevnění: poloha, plán, konstrukce valů, věží, bran a srubu.

I.

Organisace vojska a válečná taktika.

Organisace branné povinnosti u Slovanů byla založena od dávna na základě rodovém nebo župním. To znamenalo, kde běželo o boj s většími celky, s kmeny nebo se svazy kmenů, že každý rod, každé plémě, nebo každá župa postavila své muže k boji schopné a vedené náčelníkem rodu nebo jeho zástupcem. Ten přivedl na zavolání knížete nebo sněmu všechny boje schopné členy opatřené přiměřenou zbraní a celý takový zástup rodový stal se pak přirozeně základní jednotkou i ve zřízení vojska a náčelník jeho vojenským vůdcem.[1]

Ovšem byly leckdy případy, kdy tato branná povinnost nestačila, nebo kdy zase nebylo potřebí, aby se plně provedla.

V kritických chvílích, kdy bylo kmenu zle, kdy běželo o jeho bytí, zajisté každý, kdo jen trochu mohl nésti zbraň, každý, kdo měl zdravé paže, ať byl starý nebo mladý a, myslím, i v tu chvíli svobodný nebo nesvobodný, každý účastnil se obhájení otčiny a statku. Ani ženy se nevzdalovaly boje. Vždyť už r. 626 bojovaly ženy slovanské před Cařihradem, ač to byla jen velká kořistní

---

[1] V pobřežních státech Baltického moře, kdy bylo brannou mocí loďstvo, bylo zase povinností každého rodu, aby dodal celou řádně obsazenou loď, tak jako to bylo na druhé straně u Dánů a v Skandinavii. (*Falk* Altnord. Seewesen 98).

výprava Avary vedená,[1] a také k r. 872 čteme, že se české ženy pustily do boje s Němci.[2] Nebo zase, když bylo rozhodnuto podniknouti jednotlivý nepřátelský vpád nebo kořistní výpravu do cizí země, neúčastnili se jí všichni členové branné povinnosti, ale jen mužové svobodní a vybraní, t. j. ti, jimž to podle stáří příslušelo a kteří byli rodem vůdci nejbližší, anebo ti, kteří žili v krajích nepříteli blízkých a ohrožených.

Jaký však byl řád branné povinnosti, jejího výběru, na př. pokud se měřítka stáří týče, jaký řád a způsob svolávání mužstva do boje, nemáme žádných zpráv ze starší doby, v níž Slované žili ještě pod vedením drobných rodových a župních starostů. První zprávy o branné povinnosti a o celkovém složení vojska slovanského máme teprve z doby, kdy zatím u Slovanů vznikla moc knížecí a kdy celí kmenové se nalézali pod vládou jednotlivých knížat. V té době byl již pevný řád, podle něhož volán byl lid do války. Ale v té době zároveň shledáváme, že bylo branné mužstvo už druhu dvojího, skládajíc se jednak ze stálé a vycvičené knížecí družiny, jednak z vojska ad hoc sebraného. A rovněž vídíme, že místo starého rodového systému branné povinnosti počíná se objevovati systém založený na jmění jednotlivců, tedy to, co v sousedním Německu bylo základem branné povinnosti od doby Ludvíka Pobožného a co nalézáme již v nových nařízeních Karla Velikého výzbroje se týkajících.

Družina. Jakýsi zárodek družiny smíme i u Slovanů od dávna předpokládati, kdekoliv měl větší rod svého náčelníka. Neboť vždy příslušníci rodiny, pak jiní bližší příbuzní a vůbec muži jeho nejbližšího okolí, jeho hospodářské organisace tvořili přirozenou skupinu, jež mu byla stále po boku; kde se pak staré rodové náčelnictví povznášelo přirozeným vývojem k vyšší moci, zabírajíc pod svou moc a ochranu rody jiné, až i celý kmen, tam se přirozeně tato skupina mužů náčelníku nejbližších a jej provázejících rozmnožila v družinu větší. Ale takováto stará původní a domácí družina náčelníků byla přece něco jiného, než ta, v jejímž průvodu se objevují později slovanská knížata. Pozdější družina je už zvláštní útvar vyvinutý bezpochyby pode vlivem přišlým buď z gard v Cařihradě nebo z Germanie, kde už v dobách před Tacitem byly *Gefolge, Gefolgschaft,* lat. *comitatus* význačnou částí vojenského

[1] Srv. doklady uvedené v SS. II. 231.

[2] Annales fuld. 872 (MG. SS. I. 384).

zřízení germanských monarchií.[1] Tato germanská družina byla sborem příslušníků svobodných rodů, kteří se dostavili ke králi, byli ceremoniálně přijati, zůstali v jeho nejbližším okolí, jemu sloužili a jej stále provázeli. Zato byli jím vydržováni ve všem potřebném a odměňováni dary. Poněvadž pak u mocnějších králů sbor byl dosti četný, několik set, někdy i tisíc mužů, tvořil, došlo-li k válce, přirozeně jádro celého vojska. O něj se panovník v první řadě opíral, on byl nejvěrnější, nejstatečnější a v boji rozhodoval. Byla-li poražena a rozbita družina, byl boj prohrán.[2]

Podobné družiny vidíme později i u slovanských knížat. Nemůžeme sice říci, že by se tyto slovanské družiny rovnaly úplně germanským, neboť o jejich rázu nám chybějí určitější zprávy. Zejména nevíme, zdali byly, a pokud, doplňovány syny vynikajících rodů. Ale máme-li na mysli velké a úzké styky, které měli Slované s Germany na západě[3] od příchodu Gotů a na východě od příchodu skandinavských Rusů, a vidíme-li, že se slovanská knížata objevují také v kruhu sboru vynikajících mužů a četné gardy, kterou si vydržují, pak, myslím, nelze odmítnouti vliv nebo napodobení vzorů germanských. Už s antským Boozem zabili Gotové koncem IV. století jeho syny a 70 předáků (primates), patrně v jeho průvodu, ale zde ještě pojem stálé družiny není náležitě jasný. Zato později od IX. stol. vidíme stálý sbor bojovníků kolem ruských knížat, jenž je v domácích pramenech označen speciálně výrazem дружина.[4] To byl přímo sbor původu nordického. Jednotliví ruští náčelníci. když v průvodu svých rodáků přicházeli ze Skandinavie do východní Evropy, měli kolem sebe již své družiny, a když panovníci z rodu Rurikova vytvořili velké knížectví v Kijevě,

---

[1] Tacitus Germ. 13—14.

[2] Srv. *Waitz* D. Verfassungsgesch. I². 344, 378, *Brunner H.* D. Rechtsgesch. Leipzig 1906. I². 60, 180, 186 sl.

[3] O silném působení Gotů na zřízení slovanské viz v SS. IV. 470 a vůbec na vojenské zde dále na str. 481. Je tedy najevě, že už antský Booz mohl si sestaviti kolem sebe podobnou družinu stálou, ač to ze zprávy Jordonovy přesně nevysvítá (Jordanis Get. 247; srv. SS. IV. 73). O zřízení družin gotských a o jejich působení od IV. stol. na vojenskou organisaci byzantskou srv. stať *F. J. Uspenského* v Изв. р. инст. въ Конст. VI. 1. 5—9 a v Trudech IX. arch. sjezdu ve Vilně II. Prot. 96. Byzantské prameny doplňují výše uvedené zprávy Tacitovy o germ. komitatu. Srv. též, co vykládá o komitátech v pozdějším vojsku římském římském Th. Mommsen (Hermes XXIV. 225).

[4] *Družina* od všesl. *drugъ* — přítel, člen družiny. Srv. got. *driugan* — konati vojenskou službu, stangl. *dryht*, sts. *druht*, sthn. *trucht* — Kriegschar Gefolge (*Berneker* EW. I. 230). V letopise čteme stále jen дружина.

zmohutněla tam i jejich družina a stala se za Vladimíra střediskem všeho života na dvoře knížecím. Byla stále kolem knížete, ať šel do boje, nebo sídlil ve dvorci kijevském a bělgorodském. Ve velké síni palácové zvané gridnicí, kde se družina shromažďovala, bylo stále hlučno a veselo, samá beseda, hostina, pitka a láska.[1] A kníže se velice staral, aby jeho druhům nic nechybělo. Když r. 996 nebyli spokojeni s dřevěnými lžicemi, jimiž dosud jedli a zachtěli stříbrné, Vladimír hned vyhověl a poručil nakovati lžic stříbrných, dodávaje: „Stříbrem a zlatem nedostanu družiny, ale družinou dostanu zlata a stříbra".[2] Je to věrný obraz germanského komitátu, jenž se nám rozvíjí před očima. Také tam byl kníže povinen dbáti, aby jeho sboru pranic nechybělo.

Kijevská družina, jako jiné menší údělných knížat, rozsazených po ostatních velkých ruských městech,[3] byla zprvu čistě ruská, t. j. nordická, jak ukazují jména těch, kteří s Olegem a Igorem byli svědky při uzavření obchodních smluv s Cařihradem r. 912 a 915.[4] Ale už za Vladimíra byli tito »свѣтлые,« nebo »великие бояре«[5] poslovaněni ženěním se se Slovankami, a netrvalo dlouho, družina ztratila nadobro svůj jinorodý ráz a stala se předmětem domácí slovanské tradice bohatýrské.[6]

Na jiných místech Slovanstva takovýto přímý přechod cizích družin prokázán není. Pokládám všechny pokusy těch historiků,

---

[1] O této gridnici (гридьница od гридъ, гридинъ — družiník) viz ŽS. I. 717, 780 a zejména ПСРЛ III. 56. V tomto smyslu sluje také jednotlivý člen družiny гридѣнь ještě ve XII. století (Ruska Pravda I. 3 u *Götze* Russ. Recht I. 7). O tom, jak kníže, okružen 400 bohatýry a 40 dívkami, neostýchal se souložiti před očima své družiny, vypráví Fadlán (*Harkavi* Сказ. 101). To ostatně dělala družina také. (Srv. ŽS. I. 123),

[2] Let. Lavr. 123: »Яко сребромъ и златомъ не нмамъ налѣсти дружины а дружиною налѣзу сребро и злато, якоже дѣдъ мой и отець мой доискася дружнною злата и сребра.«

[3] Srv. Let. Lavr. k r. 1018. Svatoslav táhna na Řeky r. 971 měl družinu o 10.000 hlavách, a poněvadž mnozí zahynuli, chtěl na návratu sebrati více (Let. Lavr. 68). Zde je patrně slova družina užito již v širším slova smyslu. Neboť vedle vlastní družiny stále vidíme, že knížata najímali za mořem Varjagy do válek proti Pečeněgům i navzájem proti sobě. Ruská družina byla i v Cařihradě. Srv. o ní stati V. Vasilevského Варяго-русская дружина въ Константинополѣ (ЖМНП. 1875. III.) a Замѣтка о пѣшихъ и конныхъ (ib. 1876, III.) a Труды В. Василевскаго I. 345, II. 125.

[4] Let. Lavr. 32, 45.

[5] Let. l. c.

[6] *P. N. Mroček-Drozdovskij.* О древне-русской дружинѣ по былинамъ. Отчетъ. Моск. Унив. за 1896 годъ. Srv. kritiku v Этн. Обозр. 1897. 198.

kteří chtěli šlechtu polskou a jihoslovanskou vykládati příchodem družin germanských nebo jinoslovanských, za naprosto neprokázané.[1] Ale přitom netřeba zamítati, že na vytváření stálých sborů, kterými se v první době historické obklopovala knížata v Čechách, v Polsku nebo v Pobaltí, měl opětně vliv vzor germanských družin, ovšem již ne těch původních, o nichž hovoří Tacitus, ale pozdějších, mladších forem ze starého komitátu vzešlých. V Dánsku král Knut měl družinu 3000 mužů, kteří nebyli už všichni při jeho dvoře.[2] Také poměr nájmu byl už jiný, než bylo před 1000 lety, kdy charakteristikem komitátu bylo čestné a dobrovolné provázení knížete a služba s nezlomnou věrností odměňovaná výživou, výstrojem a občasnými dary.

Vidíme-li tedy, že i polský Měšek měl v X. století 3000 vybraných obrněnců,[3] jež vydržoval, staraje se i o jejich rodiny,[4] není to již analogie starého germanského komitátu. Jádro a původ tohoto sboru, byl stejný, vlastní družina knížecí skládala se ze synů předních rodů dobrovolně se dostavivších k službě knížecí — to byla asi *acies curialis, curialiter armata, milites curiales*, o níž píše Gallus,[5] — ale celek byl již doplněn muži nejrůznějšího původu (i nepolského) a stupně, které kníže najal, vyzbrojil a vydržoval. Nosili původně hřivnu na hrdle „in signum militiae“, patrně po vzoru byzantského maniaka,[6] a zváni byli v pramenech

[1] Srv. SS. II. 261, III. 229 sl.

[2] Reallex. germ. Alt. II. 139.

[3] V textu Ibráhímově je nejasné slovo *dra'*, které de Goeje opravil a četl ve smyslu „ozbrojenců“. Je však možné, že je to zkomolenina slov. *drugъ* (člen *družiny*), jak se už Kunik domýšlel. Srv. Ibráhím ed. *Westberg* 30, 55.

[4] Podle zprávy Ibráhímovy dával Měško svým lidem každý měsíc byzantské mithkály, šaty, koně i výzbroj a mimo to se staral i o výživu a výbavu jejich dětí, o věno při svatbě. „Chová se,“ praví Ibráhím, „jako laskavý otec k svým poddaným.“ (l. c. 55). Tyto zprávy přejal i Kazvíní (l. c. 92).

[5] Gallus I. 6, III. 22.

[6] Gallus I. 16 (carmen: „Vos qui torques portabatis in signum militiae“). Srv. i II. 1 (ornamentum militiae) a II. 13, III. 48. Tento torques, signum virtutis není nic jiného než z Byzantia k severním národům přešlý odznak vojenské služby a statečnosti v podobě hřivny náhrdelní. Je to byz. μανιάκιον nebo μανιάκης, který převzali Řekové od Peršanů a Parthů. Srv. Polybios II. 29, 8, 31, 5, Theofanes ed. *Boor* 244, Konstantin De adm. 25, De cerem. I. 10, 27, 60, 64, 68, II. 40. Vedle hřivny z drátu svité převzali Byzantinci i oplečí sestavené ze závěsků a barem, pro něž platil také název μανιάκης. Odtud Joannes Lydus De mag. ed. Bonn 157 zove byz. vojíny τορκουάτοι, στρεπτοφόροι, οἱ τοὺς μανιάκας φορούντες, ale speciálně byla tato hřivna odznakem gardy královské a

prostě *milites* v protivě k třídě selské — *rustici, agricolae*. Z nich se vyvinulo polské rytířstvo.[1]

Totéž platí o několika dalších družinách knížat baltických v sousedství Polska. Saxo Grammatik, líče život na dvoře slovanského krále Ismara, připomíná, že měl kolem sebe rádce a tělesní gardu.[2] Podobnou družinu vévody Vratislava připomíná Herbord v Kamině[3] a patrně i Helmold v průvodu synů Niklotových,[4] a měla-li volinská knížata ve svém dvorci velkou z trámů zbudovanou síň hodovní *(stupa, pirale)*, analogickou ruské gridnici, nasvědčuje to rovněž, že měla kolem sebe družinu, s níž tam podle starých zvyků hodovala.[5] Ostatně si v Pomořansku vydržovali na počátku XII. století i bohatší vladykové sami své družiny, až o 30 jezdcích, podobně jako bylo v současném Dánsku a Švédsku.[6]

O družině prvních českých knížat přímých zpráv není,[7] také ne u jihoslovanských, leda bychom „praetoriány" Einhardových Annálů, kteří se připomínají r. 819 v boji Borny s Ludevítem, vykládali za Bornovu družinu.[8] O družině bulharských panovníků rovněž není zpráv, ale lze předpokládati, že ji měli kolem sebe, jako současní králové chazarští.[9] F. Uspenskij předpokládal ještě, že na pozdější její organisaci měli vliv Gotové, kteří od IV. stol., kdy dodali Konstantinovi stálého vojska v počtu 40.000 foederátů,[10] působili velice vlivně na družinnou organisaci ve vojště římském.[11]

Druhá počtem mnohem větší část vojska slovanského skládala

---

ovšem i odznakem císaře nebo knížete. Srv. další podrobnosti o maniaku u *Kondakova* Клады 160 sl., Древн. V. 130, 151.

[1] Srv. *Bobrzyński* (Rozprawy Krak. Ak. XIV. 43 sl.), *Piekosiński* (tamže 128, 142 sl., 195).

[2] Saxo ed. *Holder* 276.

[3] Herbord II. 21 (dux Vratizlaus cum suo comitatu).

[4] Helmold I. 87 (filii autem Nicloti amissis equis et viris melioribus venerunt ad patrem).

[5] Herbord II. 24. Srv. ŽS. I. 781.

[6] Herbord II. 23. Tam se vůbec jmění vynikajících lidí odhadovalo podle počtu koní. K Dánsku a Švédsku srv. Reallex. g. Alt. II. 139.

[7] Srv. jen dále (str. 485) uvedené zprávy o jízdě české v IX. a X. stol.

[8] Ann. Einh. ed. *Kurze* 151. Pozdější poměry viz u *Jirečka* Staat I. 75.

[9] Chaukal (Сборн. мат. Кавк. XXXVIII. 108).

[10] Jordanis Get. XXI.

[11] Srv. *Uspenskij* Изв. р. арх. инст. Конст. X. 207 sl., Труды IX. арх. с. II. Прот. 96, a *Mommsen* Das röm. Militärwesen seit Diocletian (Hermes XXIV. 1889, 195).

se z mužů, kteří byli teprve v případě války k službě zavoláni. Povinnost dostaviti se k službě válečné měly všechny třídy svobodné, ale v pozdější době ne každý zbraně schopný muž, jak bylo původně, nýbrž jen část jich a to podle stáří a pokud se mohla dostaviti s náležitou výzbrojí.[1]

Přitom se však služba nevztahovala jen na třídy urozené a bohaté (nobiles), nýbrž i na lid selský. Dosvědčuje to pro XII. století v Čechách kronikář Vincenc, jenž podotýká na jednom místě k r. 1158, že se selská ruka hodí spíše pro motyku a pluh než pro štít a kopí,[2] s čímž souvisí patrně pro XI. století (r. 1087) Kosmovo dělení českého vojska na milites primi ordinis (nobiles, viri fortiores) a milites secundi ordinis nebo scutarii.[3] Také listina Innocence II. z r. 1136 uvádí ve vsích polských muže povinné službou vojenskou[4]

Měl-li pak v Polsku podle zprávy Gallovy Boleslav Chrabrý ve čtyřech hradech 3900 obrněnců (loricati) a vedle nich ještě 13.000 vojska lehce oděného se štíty (clipeati), je zjevno, že měl autor na mysli vojsko sebrané po vsích z lidu selského.[5] Týž Gallus l. c. připomíná, že v Polsku vysílala každá rodina jednoho vojína (což Potkański pokládá za zveličené), kdežto u pomořských Slovanů, když byli r. 1124 pod vládou polskou, dostaviti se měl k vojsku teprve každý desátý vyzbrojený hospodář.[6] Ale to jsou

---

[1] Tak bylo i v současném Německu; srv. *Brunner* D. Rechtsgesch. I². 180.

[2] Vincentius: de populo pleri manus suas plus ligonibus et vomeri aptas scutis, lanceis et ceteris aptant armis (Fontes r. boh. II. 428). Srv. i Gerlachovu kroniku k r. 1174 (l. c. 468). J. Kapras soudí, že od XII. století sedláci služby vojenské nekonali (Z dějin čes. zřízení voj. 9).

[3] Kosmas II. 39. Srv. *Vacek* Agr. Archiv IV. 163.

[4] *Piekosiński* Doc. 30.

[5] Gallus I. 8 (MPH. I. 404). Z těchto obrněnců bylo v Poznani 1300, v Hnězdně 1500, v Gieczi 300 a Włodzislavě 800. Srv. i Kadlubek II. 10. Později se připomínají i posádky v Krušvici (MPH. I. 432, 433), a vůbec se staly pak hrady tyto ohniskem vojenské organisace. Ovšem byly podobné posádky i jinde, jak vidno z téže zprávy Gallovy a dále z III. 48 (MPH. I. 458). O zprávě té a rozlišení loricatů a clipeatů bylo mnoho psáno, zejména se zřetelem k vývoji polské šlechty a polského rytířství. Srv. *Piekosiński* Ludność 48 sl. a Rozprawy krak. ak. XIV. 197., *Smolka* tamže 306 sl. a *Tad. Korzon* Dzieje wojen i wojskowości w Polsce I. Krak. 1912, 34 (tam i o odhadech počtu vojska polského v té době).

[6] Když totiž biskup Otto chtěl křestit v pohanském Štětíně, žádali r. 1124 štětínští panovníka polského za slevu daní a služby válečné; obého se jim dostalo. Měli nadále platiti menší daň a k službě válečné se měl dostaviti teprve každý desátý hospodář, jak výše řečeno. (Herbord II. 30.)

všechno již poměry pozdní, jejichž podrobné vylíčení nespadá v rámec této knihy. Rovněž tak líčení pozdějších poměrů jihoslovanských a ruských.[1]

Podle strategického účelu a výzbroje dělilo se dále vojsko slovanské v X. a XI. století na dvě velké třídy vojínů *jízdních* a *pěších*.

Původně ve starých dobách Slované jízdy neměli. Tacitus přímo praví, že se *pedum usu* lišili od Sarmatů *in plaustro equoque viventibus*[2] a ještě v VI. století dotvrzuje Prokopios výslovně, že bojují pěšky: πεζῇ μὲν ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἴασιν.[3] Ale současně se objevují u Slovanů, pronikajících přes dolní Dunaj na Balkán, oddíly jízdní a také se dovídáme, že Slované vstupovali hojně, po tisících do služeb jízdy byzantské.[4] V X. a XI. století byla pak jízda už regulární částí slovanského vojska.

K jízdě náležela především zmíněná již družina, pokud ji možno sledovati, jakožto nejlépe vyzbrojené jádro vojska. I tam, kde koní v zemi mnoho nebylo, můžeme předpokládati takovéto jízdní oddíly. Kde pak se rodilo koní dosti, tam i vedle družiny knížecí stavěly se další jízdní oddíly, které s družinou v podstatě nesouvisely. Čteme-li na př. u Konstantina Porfyrogenneta, že v X. století posílali Chorvaté do války 60.000 jezdců vedle 100.000 pěších, je to počet, který, i když jej pokládáme za zveličený, vždy daleko přesahoval sílu královské družiny.[5]

Také jinde je jízda v slovanském vojště doložena. O Rusku X. a IX. stol. čteme sice u Rosteha a Kardízího, že tam koně měl jenom náčelník,[6] ale tento výrok, čerpaný u obou z jednoho

[1] K poměrům českým srv. *A. N. Jasinskij* Паденie 66 sl., *Vacek* Soc. děj. 40, Agr. Archiv IV. 163, *Novotný* Čes. děj. I. 535 a hlavně stati, které o starém českém zřízení vojenském napsal *J. Kapras* v Právních dějinách zemí koruny české II. 1. (Praha 1913) a v Pražské Lidové revui r. 1917, což vyšlo i jako zvláštní otisk s titulem „Z dějin českého zřízení vojenského" (Pr. 1917). K polským poměrům srv. str. 482, pozn. 5., k jihoslovanským spísek *St. Novakoviće* Стара српска војска. Běl. 1893 (otisk z časop. Ратник) a stať *K. Jirečka* Staat I. 74, 78 sl., k bulharským výše uvedenou stať *F. Uspenského*.

[2] Tacitus Germ. 46.

[3] Prokopios III. 14. Srv. ŽS. I. 26.

[4] Prokopios I. 27, Michal Syrský XI. 5, leg. Demetr. (*Tougard* Hist. 131), Theof. Simokattes ed. *Boor* 232, 252, Agathias 246, Jan Efeský VI. 25, ed. *Schönfeld* 255. (Srv. SS. II. 190) Sem po mém soudu náleží i *Getae equites* zprávy Marcellinovy k r. 517 (srv. SS. II. 189).

[5] Konstantin De adm. imp. 31. Srbové podle téhož autora měli méně jízdy i pěších (l. c.).

[6] *Harkavi* Сказ. 266, Kardízí ed. *Bartold* 123. Srv. ŽS. III. 135.

pramene, není správný, nemůže býti doslova správný, jak jsem již ukázal v kap. VIII. tam, kde vykládám o chovu dobytka a koní u Slovanů.[1] Mohlo to platiti nanejvýše pro původní severní Rus rozloženou mezi Ilmenským jezerem a Valdajskou vysočinou,[2] jejíž výpravy se dály vesměs na lodích a kde pak ovšem naloděného koně měli pouze vůdcové, ale nemohlo to platiti pro střední a jižní Rus slovanskou, kde bylo vždy stepních koní takové množství, že jich knížata kijevská chovala v XII. stol. v tabunech a na tisíce.[3] Tak bylo ve století XII. a XI. a zajisté i v X.

Také dva výroky Leona Diacona, že Svjatoslavovi Rusové r. 972 neuměli bojovati na koních,[4] nesmíme vykládati v tom smyslu, jako by u Rusů a východních Slovanů nebylo tehdy jízdních bojovníků. Oba výroky platily vojsku, které valnou většinou po starém zvyku přišlo na Balkán na lodích[5] a které se nemohlo měřiti, i mělo-li koně, jako výprava Olegova, s těžkou jízdou římskou, s níž Leo Rusy srovnává a jíž dává epitheton πανσίδηρος. Ze všeho toho je jen viděti, že do X. století nebylo jízdy mnoho, ale příchod a útoky Pečeněgů i Polovců změnily zajisté tento stav.

Letopisce kijevský zmiňuje se již častěji, počínaje výpravou Olegovou z r. 907,[6] o koních ve vojště ruském a totéž potvrzuje archaeologie, dokládajíc nám časté nálezy třmenů, udidel a kostí koňských od XI. století, zejména v oblasti starých Krivičů a Poljanů.[7] Pozdější byzantské miniatury, předvádějící staré boje Řeků s Rusy, kreslí tyto buď na lodích nebo v zástupech na koních.[8]

V Čechách máme jízdu doloženu od IX. stol., neboť česká

---

[1] ŽS. III. 135.

[2] Srv. SS. IV. 94 sl., ŽS. III. l. c.

[3] Let. Ipat. 235 k. r. 1146. Srv. též vypravování Vladimíra Monomacha v letopisu k r. 1096 (Lavr. 242).

[4] Leo Diacon VIII. 4, 10, IX. 1.

[5] Leo V. 2.

[6] Let. Lavr. 29 (r. 907), 72 (971), 124 (997), 267 (1103), Ipat. 114 (1060). 161 (1096). Výpravy na jih dějou se pravidelně «на конихъ и въ лодьяхъ». Také v zlomku t. zv. Toparcha gotského je narážka na útok ruské pěchoty a jízdy (srv. *V. Vasilevskij* Труды II. 154, 166).

[7] *V. Gorodcov* Труды XII. арх. с. III. 286, Antonovič u *Chaněnka* Древн. Придн. V. str. V. (ŽS. I. 257, III. 134), *Arne* Suède 47 (dva hroby v Kijevě). Srv. hrob z Tagančе zde na obr. 133.

[8] Srv. zejména obrazy bulh. překladu Manasseovy kroniky (ruk. ze XIV. stol.) předvádějící Bulhary a Rusy X. stol., publikované G. Schlumbergerem (Сборн. ум. науч. отд. V. 245 sl.). Zde uvádím i nepřístupnou mi studii *S. A. Grineva* Была-ли конница у древнихъ Руссовъ. K. 1895.

kněžna, jdouc r. 871 na Moravu, měla ve svém průvodu 644 koní.[1] Z X. a XI. století je zpráv několik. Vidukind v bitvě na řece Lechu r. 955 uvádí dobře vyzbrojené, patrně jízdní Čechy, r. 972 poslal Boleslav polskému Měškovi na pomoc dva oddíly jezdců[2] a tytéž připomíná Lambert k r. 1075 a Kosmas k r. 1082, nehledíc ke zprávám méně určitým.[3] Jasiňskij se domnívá, že se jízda v Čechách vyvinula hlavně od příchodu Maďarů, když se po jejich rychlých a opětovných vpádech objevila potřeba dostatečného jezdectva k obraně nebo k stíhání nepřítele.

Také Polsko nezůstalo pozadu vedle Čechů a Pomořanů a domnívám se, že Měškovi a Boleslavovi výše vzpomenutí obrněnci byli především vojskem jízdním, clipeati pak pěším. Je to přirozené, že první, opatřeni těžkým brněním, seděli na koních, kdežto druzí šli pěšky. Ozval se sice proti tomu V. Kętrzyński, odvolávaje se na to, že prý At-Tartúší, jenž byl s Ibráhímem v Merseburku, nazývá je vojskem pěším.[4] Ale výklad ten je velmi pochybný, neboť víme z jiné zprávy současné, že Polsko mělo jízdní vojsko,[5] a není také myslitelné při velké úrodě koní v polském Slezsku a v sousedních Pomořanech,[6] že by polský kníže nebyl měl oddílů jízdních ve svém stálém vojsku, měl-li je současně český kníže a také sousední knížata polabská a pomořská, zejména máme-li na mysli, jak Polsko neustále usilovalo o nabytí Pomořan.[7] A tímto vojskem jízdním mohli býti přirozeně jen těžkooděnci — loricati, čímž jinak nechci tvrditi, že by každý loricatus musil seděti na koni.[8]

U Slovanů v dnešním Německu byly poměry různé. Západnější kmenové mnoho jízdy neměli, tak asi jako dříve Čechové,

---

[1] Ann. Fuld. k r. 871. Srv. *Tomek* Apologie ält. Gesch. Böhm. Pr. 1863, 60.

[2] Vidukind III. 44, 69. Srv. též, jak v X. stol. Ibráhím ibn Ja'kúb mluví o pražských dílnách na koňské postroje (ed. Westberg 53).

[3] Lambert ann. 1075 (MG. SS. V. 227), Kosmas II. 35 a II. 15. Méně určité jsou zprávy A. Jasinským uvedené z Kosmy II. 2—5 a Dětmara III. 5. (Паденіе 62—66).

[4] *W. Kętrzyński* Przyczynki do historyi Piastowiczów. Rozpr. XXXVII. 18.

[5] Srv. Gallus II. 28, III. 1. Dále srv., jak byl r. 1015 hájen proti Němcům přechod přes Odru pomocí jezdectva (Dětmar VII. 12, VIII. 18), a také u Míšně Poláci bojovali na koních (ib. VII. 15, VIII. 23).

[6] Srv. ŽS. III. 133.

[7] Srv. *Potkański K.* Drużyna Mieszka a Wikingi z Jomsborga. Sprawozd. Akad. Krak. 1906. VI. 8.

[8] Tři sta loricatů dostal císař Otto od Boleslava, když opouštěl Hnězdno (Dětmar I. 28).

neboť se tam chovu koní valně nedařilo; ale že i tam byly menší oddíly, dosvědčuje Vidukind pro X. století a pro zemi srbskou dále uvedená pozdější listina kláštera lautenberského.[1] Zato na severu v Pomořansku, kde byl chov koní velice rozsáhlý a kde se vůbec jmění měřilo podle počtu koní,[2] mívali malí velmoži družiny až o 30 mužích na koních, a Dětmar, Helmold, Ebbo, Saxo, zmiňujíce se o bojích přímořských Slovanů, jako Luticů, Abotritů, Cyrcipanů a Pomořanů s Dány, častěji u nich rozeznávají pěchotu a jízdu.[3] Také o Svantovitu arkonském víme, že měl přidělený oddíl o 300 jezdcích.[4] Ba, zde na severu objevuje se slovanská jízda i v bojích námořních, čemuž se později od ní naučili Dánové. Ve větší válečné lodi slovanské bývalo vedle pěší posádky naloděno i několik jezdců s koňmi, kteří útočili nejdříve, když loď přirazila k břehu, jako na př. při útoku na Seeland.[5]

Výše vzpomenutá listina lautenberská z r. 1881, připomínajíc u srbských Daleminců různé sociální třídy (supani, withasii, litizmurdi, censuales proprii) uvádí mezi nimi také třídu jízdních bojovníků pod názvem *withasii*,[6] což je středolatinský přepis polab. **vičaz*, čes. *vitěz*, srb. slovin. *vitez*, pol. *wycięzca*, rus. витязь (srv. i rum. vitêz a maď. vitéz), — vše z praslov. *vitengъ*, csl. *vitęzь*.[7] Jako vůbec třídy této listiny a jejich názvy (srv. o nich

---

[1] Vidukind I. 36: quia barbari non plures habent equites, peditum vero innumerabilem multitudinem.

[2] Srv. ŽS. III. 133.

[3] Helmold I. 36, II. 4, Ebbo III. 5, Herbord III. 2, Saxo ed. *Holder* 477—8, Ann. Corv. 1114, Gallus III. 1, Dětmar III. 18 (11).

[4] Saxo ed. *Holder* 564. Srv. ŽS. II. 291.

[5] Knytlinga saga k r. 1153 (MG. SS. XXIX. 306), Saxo Gram. (ib. 93, ed. Holder 444, 477, 501, 608, 609). Snorro Hist. (MG. XXIX. 345).

[6] V této listině, dané markrabětem míšenským klášteru na Lauterbergu u Halle, čteme: „Seniores villarum, quos lingua sua supanos vocant, et in equis servientes, id est withasii .... ceteri liti videlicet hoc est zmurdi .... et hi, qui censuales ecclesiae vel proprii sunt.“ (*Knothe* Die verschiedenen Klassen slav. Höriger. N. Archiv f. sächs. Gesch. IV. 1883, 3). K tomu srov. ještě v listině kláštera v Kaltenbrunnu z r. 1122 passus: „homines in quinque justiciis ut eldesten, knechte, zmurde, lazze, heyen,“ kde zjevně *knechte* zastupují výše uvedené *withasii*. Tito se ostatně připomínají jako představeni míšenských vsí ještě r. 1334 (witsezen) *Knothe* l. c. 4, 13—14. Srv. podrobně u *Meitzena* Siedelung II. 241, *Peiskra* Die altslaw. Župa (Zeitschr. f. Soc. und Wirtsch. 1897, 99), Beziehungen 302, 320.

[7] *Miklosich* EW. 393, Fremdwörterbuch 136. Jinak je *vitěz* doložen teprve v Perejaslavském letopise (XIII. st.) a v českém Životě sv. Kateřiny (XIV. st.). Glossa *vitez* v Mat. verb. je falešná. (*Sreznĕvskij* Мат. I. 265, Чешск. глоссы 78).

v kap. VII), tak také název *withas* působí výkladu značné obtíže. Vykládali jej buď s Šafaříkem od jména germ. Withingů-Vithungů, kteří r. 269 vpadli s jinými germanskými kmeny do říše římské,[1] anebo s Uhlenbeckem od jména skandinavských Vikingů (sg. Vikingr), známých námořních lupičů v severních a západních mořích evropských v stol. VIII.—XI.[2] Oba výklady jsou filologicky možné.[3] Přistoupíme-li k výkladu druhému, který by měl jinak více věcného pro sebe, musíme buď jméno *viking* — sl. *vićaz* pokládati za jméno, jež v XI.—XII. stol. ztratilo v ústech slovanských svůj původní ethnický význam a zůstalo ve smyslu odvážných bojovníků jako čestné označení, — anebo musíme v nich viděti u Srbů skutečný zbytek družin vikinských, proniklých kdysi do středního Polabí, kde se během doby poslovanili tak, jako analogičtí Rusové a Varjazi v Rusku.[4] Byly by to v tomto případě jediné zbytky germanských družin u západních Slovanů. Kolonie na Baltickém moři, na př. v Jomsburgu,[5] do vnitrozemí nepronikly a se Slovany se nesmísily. Jakkoliv je celá otázka v stadiu, o němž se nelze dosud určitě rozhodnouti, přece bych dával přednost výkladu, že nějaký starší germanský, snad gotský název přišel k Slovanům ve významu vyzbrojeného bojovníka. Ukazuje na to poměrně časné rozšíření slova *vitěz* po celém Slovanstvu,[6] nehledíc ani k tomu, že je vždy obtížné vysvětlovati přechod jména Vikingů pověstných námořních pirátů, v třídu vojska jízdného, jakým byli withasii u Srbů.[7] A potom tu je ještě jedna věc.

---

[1] *Šafařík* SS. I. 65. 472, 504. K Vithungům srv. i *Zeusse* Deutschen 312.

[2] *Uhlenbeck* Arch. sl. Phil. XV. 492. Srv. u Adama: piratae quos illi wichingos (jiný ruk. withingos) appellant (IV. 6).

[3] Sr. podrobné filologické odůvodnění *J. Janka* O stycích 189 a *S. Mladenova* Герм. елем. 18. Janko sám zde dává přednost výkladu od *viking* a domnívá se, že se toto slovo rozšířilo po severním Německu a Slovanstvu ve zlepšeném významu vzorného, hrdinného vojína.

[4] Tak soudí *Peisker* Beziehungen 302, 320, Altslaw. Župa 100. Analogicky vznikli by i Witingové, kteří se objevují od XIII. stol. jako drobná šlechta v Prusku. Samlandští Witingové vyskytují se po prvé v listině komthura Bertholda Brühavena r. 1299 (qui antiqui Witingi vocantur), pomesanští už k r. 1274. Srv. o tom více v Script. rer. pruss. I. 104 (Leipz. 1841).

[5] O této kolonii srv. SS. III. 150.

[6] Srv. doklady u *Miklosiche* Lex. pal. 65, *Srezněvského* Mат. I. 265, *Daničiće* Рјечник I. 116. V češtině je v legendě o sv. Kateřině ze XIV. stol.

[7] Kdyby byli Dětmarovi vethenici (satellites dicti slavonice vethenici, V. 6 totéž co withasii lautenberské listiny, ukazoval by termin satellites spíše na původ z nějakých starších družin knížecích.

Panovník český a polský svolávali vojsko pomocí věnce z lýka stočeného, nebo pomocí holí se zavěšenými rozkazy, jež byly nošeny po osadách a zvány byly *vitь*, polsky *wić*. Tento akt je sice historicky doložen v Čechách teprve z XI. a v Polsku docela z XIII. století,[1] ale netřeba pochybovati, že sahal vznikem svým do dob mnohem starších, předkřesťanských. Je to vůbec ceremonie, k níž známe analogie i jinde; na př. i v starém Dánsku nosili po osadách hůl, svolávající bojovníky do války.[2] Není tudíž vyloučeno, že zvyk tento jako mnoho jiných věcí ve válečnictví Slované převzali od Germanů a to tím spíše, že v staré norvéžštině máme doloženo i slovo *viti*, ne sice ve významu totožném, ale přece velmi blízkém. Sluly tak *zapálené* svazky dříví nebo proutí, kterými se v případě války svolávali bojovníci od vesnice k vesnici.[3] Z toho mohl vzniknouti termin **vitung* nebo **viting* pro vyzbrojeného, vitem svolaného bojovníka, a přejíti vlivem snad už gotským k Slovanům. Prof. A. Brückner ovšem pokládá *vitь* za slovo domácí, slovanské, a odvozuje z něho i všesl. *vitěz*, utvořené tak, jako robot-ěz od roboty,[4] ale nemohu zamlčeti, že proti tomuto výkladu mluví přece jen to, že slovanští vítězi objevují se u polabských Slovanů zřejmě ve významu zvláštní třídy vojenské, sloužící na koních, dále že slov. koncovka *-jaz, -ěz* ukazuje spíše na původ z germ. *-ing*, a že za slovanskou odvozeninu bychom mohli spíše pokládati výraz **vitьnikъ*, který s Perwolfem spatřuji dnes v Dětmarových: „satellites dicti slavonice vethenici“ (V. 6). To po mém soudu může značiti vojáky nově rekrutované, zavolané do hradu a slující po slovansku vitnici. Vitьnikъ bylo by utvořeno jako robotьnikъ, vojnikъ, ratьnikъ.

---

[1] Srv. polskou zprávu z r. 1325: publicum edictum regis per preconem, per ferale vulgariter dictum wicy, qui currit in terra, quando ingruit aliqua necessitas repentine expedicionis sine mora. V Kosmovi čteme k r. 1039, že Břetislav, táhna polem proti Polsce, „totius Boemiae per provinciam mittens in signum sue iussionis torquem de subere tortum.“ (Fontes II. 70). K ceremonielu podobnému vztahuje se snad i zpráva Kosmova (II. 2), že Hedčané na znamení poddání se přinesli zlatou metlu a že Vlastislav poslal po kraji meč (I. 10). Srv. *Brückner* O Piascie. Rozpr. *Krak. Akad.* T. XXXV. 1908 a *T. Korzon* Dzieje wojen I.

[2] Saxo Gram. ed. Holder 153.

[3] *Schwerin* Reallex. g. Alt. I. 140. Podle *A. Szelągowského* i v Polsku *wici vojenne* byly zapálené ohně (Wici i topory. Kr. 1914. 13 sl.).

[4] *Brückner* l. c. Za slovanský výraz pokládal *vitěze* i Jos. Perwolf, pomýšleje při tom na hojnou složku *vit* v osobních jmenech slovanských (Archiv sl. Phil. VIII. 13).

Ale celá otázka je dosud velmi nejasná, spletitá a nemohu než ponechati konečné řešení filologům.

Poněvadž služba u jízdy byla nákladná, vyžadujíc větší výzbroje a obtížné obsluhy koně, hlásili se k ní později přirozeně jen lidé bohatější a souvisí vůbec vývoj této vojenské třídy u Slovanů s vývojem historického rytířstva.[1] K *pěšímu* vojsku, jehož bylo vždy mnohem více, řadili se všichni svobodní zavolaní a po případě k výpomoci a tělesné práci i oddíly nevolných. Pokud dosvědčují staré zprávy, bylo vojsko pěší vyzbrojeno jen lehce, kopím, lukem, štítem (více o tom srv. dále v oddílu o výzbroji). Pouze jednou r. 623 připomíná se při útoku Slovanů na zdi cařihradské, že sice první útočící šik byl bez brnění, ale druhý s brněním (πρῶτον Σκλάβων γυμνῶν, δεύτερα τάξις πεζῶν ζαβάτων). Ale tito Slované byli zde pod velením avarským a také patrně od Avarů po vzoru byzantském příslušně vyzbrojeni.[2]

Z pěších oddílů byly po bojích s Maďary, kteří uměli výtečně zacházeti s lukem, vydělovány zvláštní oddíly lučištníků *(sagittarii)* rovněž speciálně vycvičených, aby dovedli čeliti záplavě maďarských střel. Od XI. stol. počínajíc čteme často, že střelci zahajují bitvu, ale o tom srv. dále na str. 502.

Pokud se týče terminologie, vedle uvedených a vyložených názvů: *družina* a *vitěz* zval se obyčejný bojovník už v době všeslovanské *ratnik*ъ od všesl. *rat*ь *boj,* nebo *voj, vojin*ъ, *voin*ъ, *vojnik*ъ od indoevr. kořene, jenž je v lit. *veju, vyti* — stíhati podle J. Zubatého. Odtud vznikly i kolektivní názvy *rat*ь, *voj, vojsko, vojna*[3] a také název toho, kdo vojíny vedl do války — *vojevoda,*[4]

---

[1] Také u Chazarů v. X. stol. stavěli podle Rosteha jízdu jenom bohatí. Srv. Russ. Revue X. 311.

[2] Chron. pasch. k r. 623. Dělení vojska na těžkooděnce a lehkooděnce (kopinníky a lučištníky) bylo i základem vojska byzantského. Srv. *Kulakovskij* Виз. Врем. X. 63 sl.

[3] *Miklosich* EW. 273, 393. Vše je doloženo od nejstarších textů. *Ratnik*ъ je už v řím. Patěriku (ed. *Sobolevskij* 22), u Kosmy bulharského (ed. *Popruženko* 52, 53), a později často *(Srezněvskij* Мат. III. 108. s. v. ратьникъ a ратьный), *rat*ь ve smyslu vojska už ve smlouvě Olegově z r. 912 (отъ рати ятъ будеть), ve smyslu boje v nejstarších textech evangelií *(Srezněvskij* l. c. 106). *Vojin*ъ, *voj, vojnik*ъ a jiné odvozeniny jsou rovněž v textech nejstarších (l. c. l. 284—288, 279—280). K voji srv. též *Wl. Lebiński* O wojach i ryc. polskich. (Ateneum 1895. II.).

[4] Srv. nejstarší překlady z evangelií u *Sreznĕvského* I. 280, k nimž připoj ještě řím. Patěrik (ed. *Sobolevskij* 8). Také Kijevský letopis užívá běžně воевода. Řeckou transkripci βοέβοδος čteme u Konstantina Porf. De adm. imp. 38.

kterýžto výraz přešel časně i do řecké literatury (βοέβοδος), k Maďarům *(vajvoda, vajda)* i Rumunům *(vojevod).* Jiný starý termin je *vožь, voždь*.[1] Ve vojscích, která byla pod vlivem římským nebo byzantským, objevují se brzy i terminy pro menší šarže, pro náčelníky jednotlivých oddílů, jako сотьникъ, setnik,[2] nebo desátnik.[3] Není však dokladu, že by se bylo u Slovanů dělení na sta a tisíce hlav zdědilo již z pravěku arijského, jak se toho někteří dohadují ze starých poměrů italských a germanských.[4]

Stará taktika bitevní.

Vedle irregulárních přepadů a bitek bylo od dávna pravidelnou snahou dvou nepřátelských stran, aby změřily své vzájemné síly ve velkém, otevřeném boji. Takovýto boj nedál se ovšem bez příprav, jejichž účelem bylo seskupiti voje tak, aby co nejplněji a nejdůrazněji do něho zasáhly, aby různé druhy vojsk a zbraní přišly k náležité platnosti, — nedál se bez potřebného sešikování zástupů a bez bitevního plánu.

Máme různé narážky a doklady, z nichž je vidno, že už staří Slované nevedli války a nepodnikali boje bez jisté taktiky a šikování vojska.

Zprvu ovšem, v prvních dobách styků s Římem a Byzantiem, přední charakteristikon válečné taktiky slovanské byla její naprostá nepravidelnost, několikráte i od historiků na sobě nezávislých s důrazem vytčená. Žijíce v dolním Podunají, v krajích lesnatých a vodnatých, vyhýbali se Slované větším otevřeným bojům, skrývali se v lesích a bařinách a odtud neustále a nenadále přepadali nepřítele, utíkajíce zpět do lesů. Síla jejich byla ve lsti a náhlosti, — tedy v drobné guerille. Už císař Maurikios poznamenal, že se vyhýbají bitvě kompaktní, že žijí po loupežnicku a rádi činí útok na nepřítele na místech hustě zalesněných, těsných a skalnatých, užívajíce při tom ve dne i v noci úkladů, přepadů a lstí, jichž mají mnoho druhů. A totéž vidíme v líčení dějin Prokopiových a jiných.[5]

---

[1] Srv. *Srezněvskij* I. 282.

[2] V listinách chorvatských XI. st. (Rački Doc. VII. 81, 82, 128, 144 atd.). Srv. i *Jireček* Staat I. 76. Později se cituje i tisuštnik a pětidesetnik.

[3] Let. Lavr. k r. 996 (123) připomíná v okolí Vladimírově vedle družiny (боляре, гриди) ještě съцьскые (сотники) a десяцькые (десятники). K Bulharům srv. *Bobčev* Ист. на старобълг. право. 363, k Polákům *Korzon* Dzieje wojen I. 36, 37.

[4] *Schrader* Reallex. 350, *Brunner* D. Rechtsgesch. I², 181.

[5] Prokopios III. 38, 40, Menander 99, Theofylaktos Simokattes ed. *Boor* 236, 247.

Mělo-li přece dojíti k bitvě na otevřeném místě, zvednou podle Maurikia křik, postoupí ku předu, a jestliže ti, kteří proti nim stojí, se leknou a před křikem ustoupí, Slované se na ně prudce vrhnou celým zástupem. Jestliže však nepřítel neustoupí, týmž způsobem, totiž prudce, se obrátí a utíkají do lesů, v nichž mají velkou záštitu, poněvadž tam mohou z roklí bojovat.[1] Také rádi zdánlivě ustupovali, aby mohli náhlým obratem nepřítele rozvrátit.[2] Podobné narážky činí v stati περὶ ἐνέδρας jakýsi anonym[3] a současně Prokopios, líče obléhání Auximonu od Belisara r. 539, vypravuje, že byl vybrán a vyslán jakýsi Slovan, aby chytil živého Gota a to proto, že právě Slované uměli se skrývati v houštinách a přepadávati nepřítele nic netušícího, což prý často prováděli proti Římanům. Vyslaný Slovan svůj úkol také dobře vykonal.[4] V souhlasu s tím poznamenává i Michal syrský ve svém výkladu o útocích do Řecka za vlády Tiberiovy, že se při nich Slované neobjevovali na otevřeném poli, ale v lesích a na místech ukrytých,[5] a autor I. zázraku sv. Demetria vyličuje rovněž, jak Slované znenadání uměli přepadat i města, nepozorovaně se k nim přiblíživše.[6]

Tak bylo v dobách, kdy se Slované po prvé stýkali s římským vojskem, které je jinak v umění válečném daleko předčilo. A že i později své staré taktiky nezanechali, vidíme ze zpráv o bojích chorvatského knížete Borny v IX. stol.,[7] a ještě za doby Helmoldovy byli polabští Slované silni v náhlých přepadech.[8] To měl patrně na mysli i Vidukind, když se zmínil o „slovanském způsobu boje“.[9]

S touto starodávnou taktikou, založenou na skrývání, souvisí, že tam, kde byly velké bařiny, Slované podunajští dovedli v nich

---

[1] Maurikios XI. 5 (srv. ŽS. I. 28—29).

[2] Prokop III. 38. Podobně bojovali i Hunnové (Agathias I. 22). O válečné taktice Pečeněgů a Polovců, o tom, jak dopadali jako blesk a zase mizeli s kořistí, máme výmluvné zprávy u Theofylakta Bulharského a Eustathia Solunského z XI. a XII. stol. Srv. mé SS. IV. 138 a *Vasiljevskij* Труды I. 4—5.

[3] Ed. *K. Müller* (Ulrichs Festschrift 125).

[4] Prokopios II, 26. Týž na jiném místě (III. 22) velebí u Antů znamenitou schopnost k boji v nerovném terrainu.

[5] Michal X. 18 (ed. *Chabot* II. 347).

[6] Miracula St. Dem. (*Tougard* Histoire prof. 91).

[7] Vita Hludovici 32 (*Rački* Doc. VII. 322).

[8] Helmold II. 13.

[9] Vidukind III. 68.

vydržeti dlouho ponořeni, dokud nepřítel nepřešel,[1] dýchajíce stébly třtinovými, z vody vyčnívajícími. Že při tom dovedli ve vodách strojiti překážky, jaké jen se daly, je ovšem na bíledni.

Formace pochodové a bitevní.

V době pozdější, na konci doby pohanské vidíme však slovanská vojska i v seřaděných pochodech i v pravidelných velkých bitvách se zástupy hromadnými a náležitě sešikovanými.

Že se pochod nedál rozptýleně, nýbrž v určitých formacích a stanovených oddílech, je vidno z toho, že vojsko slovanské podobně jako římské nebo germanské, a rovněž i vojsko národů východních, řadilo se na pochodu a ovšem i v boji k rozmanitým znamením nebo praporcům a že rozbíjelo také pravidelné tábory. Oddíly, v nichž se postupovalo, byly buď malé čety, stsl. *četa,*[2] nebo větší sbory, *pluky* — stsl. *pъlkъ, plъkъ,*[3] a patrně každý z nich měl své znamení, svůj prapor a své heslo.[4] Domnívám se, že zprvu byly základem pluku rody. Pluk byl zástup rodem nebo plemenem vyslaný a teprve později se z nich vytvořily oddíly o určitém počtu mužů[5] a oddíly territoriální. Přitom nebyl vždy stejně velký. V letopisu při r. 1097 čteme že Bonjak rozdělil svých 300 mužů na tři pluky — patrně tedy každý po 100 mužích.[6] Táhli-li však Lutici do bitvy na Tongeře v 30 plucích,[7] byly tyto jistě větší,

---

[1] Maurikios l. c. (ŽS. I. 28). Proti hodnověrnosti této zprávy ozval se nově Peisker, na základě informací od prof. R. Stieglera, podle nichž není vůbec možno, aby člověk mohl pod vodou dlouhou dobu dýchati třtinou z vody vystrčenou. Myslím však, že není třeba zprávu Maurikiovu posuzovati tak příliš přísně. Bude sice zveličena, ale beze skutečného podkladu nebyla. Slované zajisté nepotřebovali ležeti pod vodou celé hodiny a bez občasného oddechu, aby se kryli před nepřítelem po břehu jdoucím. (Peisker, Kdo byli naši předkové 56).

[2] *Četa* je slovo všeslovanské (*Berneker* EW. I. 152), doložené už v nejstarších pramenech (*Srezněvskij* Мат. III. 1503). Srv. stb. *sъčetati sę* (Supr. 84, 22) — spojovati se.

[3] Pluk je slovo všeslovanské, ale přejaté z germ. *Volk* (srv. *Miklosich* EW. 236, *Jagić* Archív sl. Phil. XXIII. 536, *Janko* Pravěk 177. Proti je *Mladenov* Герм. елем. 100 a *Brückner* Enc. pol. IV. 2, 199.

[4] Helmold I. 38 (agmina Slavorum distincta per vexilla et cuneos).

[5] Pluk znamenalj původně jakýkoliv větší sbor vojska. Ve smyslu určitého počtu nebo zvláštního odlišeného oddílu objevuje se v dokladech Srezněvského (Мат. II. 1747) teprve od XIII. stol. Ale dále na str. 501 uvedený běžný staroruský termin исполчнтися, doložený častěji už z XI.—XII. století, ukazuje, že už před XIII. stoletím měly pluky význam určitých oddílů, podle nichž se šik stavěl.

[6] Let. Lavr. 261 (1097).

[7] Dětmar III. 19 (11) užívá slova *legiones.*

neboť annály Magdeburské mají za Dětmarovy *legiones* slovo *millia*, a také podle Vidukinda měla r. 955 osmá legie spojených vojsk na řece Lechu proti Maďarům 1000 Čechů.[1] Odkud vzal Fr. Piekosiński tvrzení, že kolem r. 1100 byly polské legiones po 1000 a acies po 100 lidí[2] (agmina po 500), nevím, ale je to v odporu i s jeho vlastní theorií, podle níž se zástupy řadily podle rodů a erbů a nemohly býti přesně každý stejného počtu. Celá věc je ve svém vývoji pro dobu X. a XI. století nejasná, ale patrně se v XI. už vytvářely jednotky počtu pevného, jak svrchu uvedené zprávy ukazují.[3]

Praporce a znamení.

Užívati praporců a znamení jako odznaků jednotlivých rodů nebo jiných oddílů vojenských výprav je starý zvyk, rozšířený po celém světě. Nalézáme jej v staré Evropě u všech známějších národů. Také sousedé Slovanů je měli, i Germani, i Gallové, i Thrákové (Dakové) i Skythosarmaté, později Avaři a Chazaři,[4] a bylo by myslím zbytečno uvažovaíi, od koho z nich obyčej přešel k Slovanům. Soudím, že to bylo i u Slovanů starým dědictvím z dob svazku indoevropského, z dob, kdy kvetly názory totemistické, jež v dobách historických zatím silně pobledly.

Povaha zpráv o starých Slovanech nese však s sebou, že je zvyk ten doložen teprve z pozdějších dob (X.—XII. stol.) a to z bojů s Germany na jedné a s Turkotatary na druhé straně. V těchto případech není také nemožno, že leckterý slovanský odznak, na př. pokud se podoby a výzdoby tyče, byl pode vlivem znaků sousedních. Aspoň by na to ukazoval vznik všeslovanského terminu *chorągy* (stč. korúhev, chorv. s. korugva, r. хоругвь, pol. chorągiew) z příslušného originálu germanského nebo turkotatar-

[1] Annalista Saxo 983 (MG. SS. VI. 631), Vidukind III. 44.

[2] *Piekosiński* Rozprawy Ak. Krak. XIV. 201.

[3] *T. Korzon* Dzieje wojen I. 36—37, z Galla I. 20, 21 vypočítává pro legii 6 šiků (acies) po 100 mužích a pokládá ji za jednotku skládající se z různých druhů vojska.

[4] Ke germanským srv. Tac. Germ. 7 a Reallex. germ. Alt. II. 21, *Schrader* Lex. 207, *Müllenhoff* DA. IV. 201, ke gallským Caesar BG. VII. 2 a Dechelette Manuel d'arch. II. 1178, k thráckým srv. Trajanův sloup sc. 159, 197, 198, ke skythosarmatským Arrian Tact. 35, 3 u *Latyševa* Scyth. I. 521; (srv. *Minns* Scythians 77, 154, 186, 317.) O římských vydal pojednání *Domaszewski* Fahnen im röm. Heere. Abh. ep. arch. Sem. Wien 1885. Skythské Arrian popisuje jako pestré větrem vlající praporce sešité v podoby draků. O praporcích pozdějších nomadů srv. dále na str. 495.

ského.[1] Ale mimo toto zjištěné převzetí názvu nelze nic více dokázati a nezbývá, než abychom se spokojili s pouhým konstatováním dokladů. Druhý termin *praporъ* (z **porporъ*) je všeslovanský, starý a domácí,[2] třetí, jenž však chybí u záp. Slovanů, je *stěgъ*, staré rus. стягъ, převzatý ze staroskandinavského *stang*, *stöng*.[3]

O válečných odznacích na konci doby pohanské a na počátku křesťanské je dosti dokladů z bojů polabských a pomořských Slovanů, pak českých, polských a ruských. Polabští a pomořští měli své odznaky a prapory v míru uloženy v chrámech, na př. v Retře a v Arkoně.[4] Odznaky měly ponejvíce podobu bohů, tak u praporců, nebo podobu zvířecí, jako bylo u sousedních Germanů. Dětmar vypráví, že měli Luticové bohyni, jejíž obraz byl na praporech. Jeden německý vojín prorazil prapor kamenem, načež lutičtí kněží dostali za to od císaře, jenž se patrně bál nějaké vzpoury, náhrady 12 talentů. Jinou podobnou bohyni ztratili Lutici, když se přepravovali přes vzbouřenou řeku Mildu.[5] O témž kmeni praví Dětmar, že chodil do boje za svými bohy,[6] a praví-li o Slovanech, že šli r. 983 do bitvy na řece Tongeře, vtékající do Labe u Magdeburku, „auxilio suorum deorum",[7] — znamená to opět bohy na praporcích. Podobným znamením válečným byl i štít Gerovitův, v míru ve svatyni ve Volgastě uložený, který byl nošen do války

---

[1] Část filologů pokládá za original got. *hrunga* (*Miklosich* EW. 89, *Brückner* Ciw. 24, *Jagić* Archiv XXIII. 536, srv. *Mladenov* Герм. елем. 133; tak jsem označil to i v SS. IV. 71), část myslí na originál mongolský, tak *Korš* Сборникъ въ честь Дринова 59, *Melioranskij* Тур. элементы 295 (Изв. отд. р. яз. VII. 2) a po nich i *Berneker* EW. I. 398. Srv. mong, *orongo*, **horongo* — prapor. (*Miklosich* Türk. Elem. I. 100).

[2] *Miklosich* EW. 259, *Srezněvskij* Мат. II. 1371. Jelikož u praporců byly i zvonky, přešel výraz i na zvonek.

[3] *Miklosich* EW. 323. *Schrader* Reallex 209. K dokladům srv. dále str. 495.

[4] Dětmar VI. 23 (17), Saxo ed. *Holder* 560 (signa et aquilae); o slavnosti Gerovita v Havelbergu vlály prapory po městě (Ebbo III. 3). O pestrém praporci Svantovitově zvaném *stanitia* (Saxo l. c.) srv. ŽS. I. 485. O praporcích v boji s Rany viz výše uvedenou zprávu Helmoldovu I. 38.

[5] Srv. Tacitus G. 7, Hist. IV. 22, Dětmar VIII. 64 (VII. 47) dí k r. 1017: Sed Liutici redeuntes irati dedecus deae suimet illatam queruntur. Nam haec (in vexillis formata) a quodam Herimanni marchionis socio lapide uno traiecta est; et dum hoc ministri eius imperatori dolenter retulissent, ad emendationem XII talenta perceperunt. Et cum iuxta Vurcin civitatem Mildam nimis effusam transire voluissent, deam cum egregio L militum comitatu alteram perdidere.

[6] Dětmar VI. 22—23 (16—18).

[7] Dětmar III. 19 (11).

před vojskem a přiváděl vítězství.[1] U pohanských Čechů připomíná (signa) praporce Kosmas,[2] u Poláků pak víme z počátků historie jejich rytířstva, že se rytíři řadili na výpravách a v bojích kolem svých znamení.[3] V Rusku známe praporce z bojů Rusů s Polovci a Pečeněgy v XI. a XII. stol. a to na obou nepřátelských stranách.[4]

Obr. 132. Praporec v rukou sv. Václava v kodexu Vyšehradském.

Letopis z té doby častěji vzpomíná, jak vojska, chystajíce se k bitvě, vztyčila své korouhve — termin pro to je поставити стяги свои,[5] —

[1] Ebbo III. 8, Herbord III. 6. Srv. ŽS. II. 149.

[2] Kosmas I. 10, II. 17.

[3] Srv. *Piekosiński* Rozpr. Akad. Krak. XIV. 114, 172 sl.

[4] Rozstřižené praporce vidíme v rukou turkotatarských nomadů. Srv. vyobrazení krále na džbánu z pokladu Szent-Miklošského (*Hampel* Alt. III. 292). U Pečeněgů a Chazarů připomínají vojenská znamení Al Bekrí (ed. *Rosen* 59), Kardízí (ed. Bartold 120) a Rosteh (Russ. Rev. X. 311).

[5] Srv. Let. Lavr. (od r. 1093) 212, 224, 231, 261, 271 atd. Ten, kdo nosil znamení, byl стаговникъ (Lavr. 342). K ruským korouhvím srv. i *Savvajtov*

a také na byzantských miniaturách letopisu Manasseova (ruk. ze XIV. stol.) znázorňujících boje Rusů a Bulharů z doby Svjatoslavovy mají Rusové i Bulhaři v rukou trouby a praporce na kopích, mezi nimiž je několikráte viděti jakýsi odznak s ohonem.[1] Takový ohon, patrně koňský, slul *čelka* nebo *čolka* a strhnouti jej s praporce bylo velkou pohanou.[2]

Jinak podoba praporů a odznaků slovanských není z pohanské doby zachována žádná. Nejstarší je, pokud vím, praporec na dlouhé tyči, jejž drží v rukou sv. Václav v kodexu wolfenbüttelském.[3] Podobné praporce vidíme v rukou bojovníků a knížat i v kodexu Vyšehradském (obr. 131) a v jiných kodexech, nebo na freskách kaple znojemské.[4] To jsou však už praporce obvyklé tehdy v celé západní Evropě.[5] Srv. k tomu i výklad o kopí slovanském v další stati o zbraních.

Ležení.

Na odpočinku v místech nebezpečných, kde se bylo báti přepadení,[6] nebo vůbec při nepříteli náhle se objevivším, přikročovalo vojsko slovanské buď k nějakému seskupení, jež se přizpůsobilo terrainu, při čemž se lid na krajích skrýval za štíty na zem opřené, nebo k budování řádného opevněného ležení. Zvyk prvý, vytvořiti na rychlo ohradu ze štítů, doložen je u Slovanů už ze VII. století, kdy se před Soluní skrývali místo palissad za ohradu ze štítů vedle sebe postavených.[7] Také u Rusů

Описанie 134 a pak obšírnou práci *L. Jakovleva* Русскія старинныя знамена (M. 1865), o srbských zmínku u *Jirečka* Staat I. 76.

[1] *Stasov* Миніат. 73, tab. III. Сборн. ум. науч. отд. V. 245.

[2] Letopis Lavr. 342 (k r. 1169 челка стяговая), Slovo o pluku Igorově ed. *Erben* 3, 17 (чрьлена чолка).

[3] Srv. kolorovanou přílohu č. II. v I. díle Živ. Slov. k str. 424.

[4] Srv. sv. Václava z kodexu Vyšehradského (ŽS. I. obr. 44) nebo knížete na votivním listu kodexu kapitulního (tamže tab. XVIII. na str. 421). Obrazy z kaple znojemské viz zde dále v stati o kopí.

[5] Srv. něm. flamme, francouzsky bannier, a oriflamme, oriflambe. *Viollet le Duc* Diction. V. 170 sl. VI. 221. Ale ještě miniatury XII. a XIII. století ukazují dračí figury, podobné těm, jež známe z reliefů sloupu Trajanova (l. c. V. 178).

[6] Na pochodu, když se cítilo ruské vojsko v bezpečí, dávalo své zbraně na vozy, kde však byla půda nebezpečna, tam je podrželo v ruce. Srv. poučení Vlad. Monomacha (Let. Lavr. 240).

[7] Leg. Demetr. ed. *Tougard*, Hist. prof. 97. Podobně Dánové a Švédové měli zvyk krýti se za stěnou štítů při útoku na loď (Saxo ed. *Holder* 72), a dánský Erich tak ochránil své šiky v boji s Vendy (po r. 1098) podle Knytlingasagy 76 (MG. SS. XXIX. 287). Srv. výše str. 455, 461.

máme na to narážky (прѣградити поля щиты), ale teprve v Slově o pluku Igorově a není jisto, zdali to zde není napodobení praktik, které poznali Rusové u Chazarů a Pečeněgů.[1]

Byla-li však zastávka delší, ať již pro odpočinek nebo z příčiny jiné, pořídilo se pravidelné ležení.

Ležení zprvu nebyla než vhodná místa s terrainem přirozeně vytvořeným, aby vojsko uvnitř odpočívající bylo co nejvíce chráněno. Od doby styků s Římany naučili se však jižní Slované budovati i ležení po způsobu římském, resp. byzantském[2] v podobě pravidelného obrazce s vyhozeným zákopem dokola. Máme ovšem o tom jen narážky, zprávy nepřímé, ale je najevě, že tomu tak bylo. Nezapomínejme, jak Jan Efesský naříká, že se Slované v VI. století naučili válku lépe vésti nežli Římané.[3] Čteme-li na př., že u Beneventa r. 642 Slované se zakopali a kolem svého ležení udělali jámy (foveae), aby do nich padali koně útočících nepřátel, byl to zajisté již tábor pokročilého rázu, v Italii patrně podle vzorů římských upravený.[4]

Také na východě znali takováto ležení se zákopy, aspoň od X. stol. »Стояше Володимеръ обрывся на Дорогожичи . . . и есть ровъ и до сего дне,« praví letopisec, líče boj Vladimíra s bratrem Jaroplukem r. 980.[5] Bulhaři pak, přicházejíce k Dunaji, zbudovali si velká ležení obklopená zákopy *(ogl)* nejdříve mezi vtokem Seretu a Prutu a pak u Nikolicelu jižně od Isakče.[6]

Mnohem zajímavější jsou však zprávy, že staří Slované hotovili si občas opevněná ležení pomocí ohrady z vozů sestavené, tedy týž způsob tábora, který později v celé Evropě proslavili čeští Husité.

Dlužno však hned předem říci, že tento způsob opevniti ležení proti útokům není nic specificky slovanského. Byl znám a bylo ho upotřebováno už v staré době u jiných evropských národů, na př.

---

[1] Slovo ed. *Erben* 3, 4. Zvyk týž dokládá u Chazarů Kardízí (ed. *Bartold* 120).

[2] O byzantském ležení srv. *Kulakovskij Jul.* Виз. лагеръ X. в. (Труды XII. арх. с. III. 321, Виз. Врем. X. 63) a *R. Grosse* Das byz. Marschlager vom IV. bis X. Jahrh. Byz. Zs. XXII. 90.

[3] Jan Efesský VI. 25. Srv. SS. II. 207 (k r. 584).

[4] Paul. Diacon IV. 44. V líčení boje friaulského vévody Ferdulfa se Slovany r. 705 Slované mají ležení na vysokém vrchu (Paul. Diac. VI. 24).

[5] Let. Lavr. 75. Srv. též pozdější zprávu k r. 1093 (str. 212).

[6] *Škorpil* Anciens monum. bulg. dans la Dobroudja. Sofia 1917, 145 l.

Gallů a Germanů,[1] ale soudím, že byl původně vlastní těm, kteří vůbec žili v stavu potulném na vozích a kde ohrada ze sestavených vozů přirozeně vyplývala z celého života, — tedy Skythům a Sarmatům v době před Kristem a pak Hunnům, Avarům, Maďarům, Pečeněgům a Polovcům v době po Kristu.

Je tedy velmi pravděpodobno, že tento způsob vozové hradby poznali i Slované u svých nomadských sousedů, s nimiž se už od dávna stýkali.[2] Faktem však je, že ji zřizovali už v VI. století a ovšem i později; o tom, že by vozová hradba byla do Rusi přišla teprve po válkách husitských, nemůže býti řeči. K r. 596 čteme, že se Slované v Moesii hájili proti římskému útoku ohradou z vozů sestavenou, a také byly potom r. 598, když spolu s Avary viděli loďstvo římské blížiti se po Dunaji na pomoc městu Singidunu (dnes Bělehradu), zkusili nejdříve místo zákopů ohraditi se vozy, ale potom od toho utekli.[3] A jestliže r. 907 Oleg před Cařihradem postavil pohyblivý tábor z loděk na kolech tažených,[4] nebylo to v podstatě nic jiného nežli ohrada z vozů, s kterou se pohyboval proti městu. Také jiné narážky v Kijevském letopise, (ovšem teprve ode XII. století) vztahují se podle vší pravděpodobnosti na vozový tábor, zejména ty, kde čteme o vojsku termin technický заложитися o vojsku,[5] a v bitvě na Kalce byl podle

---

[1] Srv. doklady pro Germany sebrané Müllenhoffem DA. IV. 203 (nejdříve u Caesara BG. I. 51). U Amm. Marcellina XXXVII. 7, 7, zachován je název *carrago* původu gallského. Proto také keltické jméno Karrodunum vykládá Much *Wagenburg* (Mitth. anthr. Ges. Wien 1890, Sitzb. 78). P. Golubovskij sebral zase v práci, uvedené v následující poznámce, doklady, že se podobnými vozovými hradbami okružovali i Hunnové (Vegetius), Maďaři (Tomáš Splitský), Pečenězi a Polovci (Anna Komnena, Jan Kinnamos, Nik. Choniates). Srv. k tomu Ipat. Let. 431, 453 k r. 1185 a 1191.

[2] Na tento přechod vozového tábora k Rusům z vojenství jezdeckých nomadů soudil už P. Golubovskij v referátu «Съ какого времени можно прослѣдить на югѣ Россiи способъ защиты таборомъ?» (Изв. XI арх. с. 47, Труды XI, с. II. 72). Ale většina opponentů na témž sjezdě se domnívala, že to do Ruska přešlo teprve vlivem husitských válek (N. Nikolajev, Vl. Antonovič, K. Kadlec l. c.) Doklady dále uvedené ukazují ovšem, že uvažovati teprve o vlivu husitském je zbytečné.

[3] Theof. Sim. VII. 1—2, VII. 11, Theofanes ed. *Boor*, 276.

[4] Let. Lavr. k r. 907 (str. 29).

[5] Ipat. Let. 254 (r. 1148), 420 (1180), 453 (1191), 348 (1160). Srv. *Sreznĕvskij* Мат. I. 926 a *Golubovskij* l. c. 76. V let. Lavr. k r. 1177 (str. 364) čteme: «Всеволодъ нарядивъ полки . . . пусти возы на ту сторону рѣкы, идеже Глѣбъ стояше; Глѣбь же наряди полкъ на возы.»

Novgorodského letopisu také tábor z vozů.[1] Takovýto tábor byl buď do kruhu, nebo do čtverce, a postaven za bitevní čarou. Když byli lidé jeho v boji tísněni, utíkali se do ohrady úzkými průchody, které byly mezi některými vozy ponechány. Odtud zase činili výpady.[2]

Jak takovéto ležení Slované nazývali ve svém jazyku, nevíme. Slovo všesl. *taborъ*,[3] o něž byl r. 1899 spor na výše uvedeném kijevském sjezdu a jež tam bylo vyloženo husitským zvykem dávati místům jména biblická, je nutně původu jiného a převzato dávno před tím z některého sousedního jazyka asijského. Podle slovníku Wahrmundova bylo v klasické arabštině užíváno slova *tabúr* ve smyslu pluku, a patrně i pluku v pevném ležení umístěného.[4] Korš v referátu o Miklosichově práci Türk. Elemente spojuje však *taborъ* s товáръ a ukazuje na kirg. *tubur* — barák.[5]

Že by byli Slované v ležení stavěli stany po našem nebo římském způsobu, dlouho není zpráv. Pravděpodobně činili tak jižní, kteří se stýkali častěji s ležením římským; u Rusů čteme pouze jedenkráte v letopisu při r. 964, že kníže Svjatoslav na válečných výpravách neměl s sebou ani vozů ani kotlů, ani stanu, a spal na houni pod širým nebem jako jeho družina. Ve zmínce té čteme také po prvé slovo шатеръ.[6] Jinak vidíme z letopisu, že Rusům nahrazovaly stany vozy kryté, vezoucí píci, které zvali товары,[7] na rozdíl od kibitek uherských, pečeněžských a poloveckých, pro něž má letopis stálý termin *věž* (вежь, вѣжь) už od roku 898,[8] a které se lišily špičatostí střech (srv. obr. 120, 121).

---

[1] *Golubovskij* l. c. 78.

[2] Tak se líčí tábor Pečeněgů (*Golubovskij* l. c.).

[3] *Miklosich* EW. 346 (je také v maď. *tábor* a tur. *tabor, tabur*).

[4] V témž smyslu podle zprávy dané mi prof. A. Musilem slují podnes zbytky starých římských táborů v Orientě — *ledžún* (z legion).

[5] *Korš* Arch. sl. Phil. IX. 672, *Miklosich* Türk. Elem. II. 167. Nachtrag 44.

[6] Let. Lavr. k r. 964 (str. 63). Staroruské шатеръ nebo шаторъ, шатьръ objevuje se v tomto smyslu ještě v letopisu k r. 1015 a 1067 (Lavr. 131, 163) a potom častěji ve XII. st., také s epithetem золотоверхій. Srv. též Nestora Сказ. Бор. Гл. 20 (*Sreznĕvskij* Мат. III. 1583). Zde bych uvedl, že Michal Syrský (X. 21) jednou praví o slovanském knížeti v Řecku, že užíval místo stanu velkého baldachýnu z kostela korintského (ed. *Chabot* II. 361).

[7] Let. Lavr. 120 (r. 992) 248, 249, 272 atd. Srv. *Sreznĕvskij* III. 969.

[8] V Let. Lavr. 24 k r. 898 čteme: Угри пришедъше къ Днѣпру сташа вежами a potom častěji (str. 221 k r. 1095, 240 k r. 1096, 269 k r. 1103 atd.). Srv. *Sreznĕvskij* I. 482. Zde bych uvedl, že R. Meringer slov. *věža* vy-

Také záhadný колимагъ, колимогъ Ipatějevského letopisu při roku 1208 vztahuje se patrně na vůz, který byl pokryt nějakou střechou.[1] Název *stanъ* pro malý příbytek je starý,[2] ale v přesném smyslu stanů válečných, táborových vyskytuje se teprve ode XII. století.[3]

Sešikování a bitva.

Když se obě nepřátelská vojska zblížila k rozhodnému boji, neudeřila pravidlem na sebe hned, nýbrž připravila se k boji jednak odpočinkem, jednak náležitým sešikováním, zatím co byli vysláni vyzvědači, aby vyšetřili položení a sílu nepřítele. Ve zprávách X. a XI. století čteme častěji, že se slovanské vojsko před bojem postavilo do válečného šiku, aniž by bylo při tom blíže naznačeno, co a jak.[4] Z několika jiných zpráv můžeme však souditi, že toto sešikování, přizpůsobujíc se ovšem terrainu, znamenalo předně vytvoření dostatečně široké fronty proti nepříteli — zdali jen rovné frontální, či v jednom klínu nebo více klínech po způsobu germanském, dobře nevíme —,[5] za druhé vytvoření dvou formací za

kládal jako pohyblivý dům na saních z idevr. * *ueghiā*. Starý význam letopisný se tedy neliší mnoho, znače pohyblivý příbytek, ale na voze. (Idg. Forsch. XIX. 401).

[1] Возвратишася во колымагы свои и рекше во станы. (Let. Ipat. 486. Srv. i str. 538, 547.) Zde se čte po prvé v letopisu slovo *stanъ*. Další viz u Srezněvského Мат. I. 1260, III. 493. K výkladu záhadného kolimagu viz *Berneker* EW. I. 546. Původ není vyjasněn.

[2] Jez. XXIII. 21 (Упырь). *Srezněvskij* Мат. III. 493.

[3] *Srezněvskij* l. c. U Galla III. 5 k r. 1109 čteme „tentoria extra castrum“ v Polsku (*Bielowski* MPH. I. 467).

[4] Srv. na př. Vidukind I. 36, Helmold I. 38 (instruxit aciem), Arnold Chron. VI. 13, Saxo ed. Holder 477, Gallus I. 20 (acies ordinatae), Mas'údí o Rusech (*Marquart* Streifzüge 333), též Lev Diakon V. 2, VIII. 9—10 (o bitvě před Durostolem). O Rusech srv. jinak dále.

[5] O klínu germanském viz nejdříve u Tacita Germ. 6 (acies per cuneos instruitur) a Hist. IV. 20, V. 16, 18. Jednotliví národové stavěli každý zvláštní klín (generatim — Caes. I. 51). Podobně útočí ještě v XI. stol. rakouský vévoda proti Čechům r. 1082 (Kosmas II. 35: praeordinat suos in modum cunei) a v téže době dánský Erich proti pomořským Slovanům (Kyntlingasaga 76): Utrique (Slavi et Dani) aciem instruxerunt. Ericus ita instruxit aciem, ut prima esset cuneata ab utroque latera clipeorum serie tecta (MG. SS. XXIX. 281). Ke germanskému klínu srovnej, co vykládá *Müllenhoff* DA. IV. 179, *Peucker* Das d. Kriegswesen d. Urz. VI. 206, *Brunner* D. Rechtsgesch. I², 182. Schrader pokládá jej vůbec za starou formaci indoevropskou (Reallex. 351). U Slovanů vím jen o několika zprávách, kde se také mluví o klínu, ale jsou to zprávy poměrně pozdní, kdy už klín (cuneus) mohl býti převzat od Germanů náhradou za starší šik frontální. Sem patří zpráva Helmoldova (I. 38), podle níž zástupy slo-

sebou tak, že pravidlem útočil nejdříve šik pěších lehkooděnců (clipeati) se štítem a kopím v rukou, s nožem za pasem a po něm teprve šik hrubší zbraně (loricati), oděný brněním. V jedné bitvě obodrického knížete Jindřicha r. 1113 na Rujaně vyžádali si Sasové na pomoc se dostavivší, aby směli býti prvním útočným šikem podle starého zvyku a staré tradice, že Sasové jsou první v útoku a poslední při ústupu.[1] V bitvě Boleslava proti Pomořanům r. 1109 útočili Poláci ve dvou šicích a pomořanský šik je očekával s kopími o zem opřenými; také na Náklo útočil Boleslav dvěma šiky.[2] Rovněž na jihu, když r. 623 avarský chakan dobýval Cařihradu, slovanské vojsko v jeho službách útočilo dvěma šiky, lehkooděnců a obrněných.[3] Ruské vojsko před Durostolem šlo r. 972 k útoku v seřaděném, semknutém šiku chráněném velikými štíty, sahajícími až k zemi a tak připojenými jeden na druhý, že tvořily jakousi hradbu.[4] Jinak se o Rusech (původních i slovanských) v Kijevském letopise dovídáme pravidelně, že před bitvou se jejich pluky spořádaly — technické terminy jsou proto нарядити полки, изрядити, иставити воя, исполчитися (také ополчитися), toto nejčastěji,[5]

vanské očekávaly příchodu svého vrchního velitele obodrického knížete Jindřicha v klínech a pod prapory (agmina distincta per vexilla et cuneos). Potom se ještě Gallus při líčení bitvy Poláků s Pomořany r. 1109 zmiňuje o nepřátelských klínech (III. 1), a rovněž tak Ebbo (III. 5), a také Kosmas při líčení bitvy Neklana s Lučany (I. 12) užívá slova klín. Ale z žádné z těchto zpráv nevysvítá přesvědčivě, že šik byl skutečně v podobě klínu. Zdá se spíše, že slova *cuneus* užito bylo zde jen v obecném významu na místě acies nebo agmen. Ze staré doby výslovně se připomíná, že klínem (ἐμβολοειδής τάξις) bojovali Skythové a Thrákové (Arrian Takt. 16, 6, srv. *Latyšev* Scyth. I. 521).

[1] Helmold I. 38. Srv. *Giesebrecht* W.G. II. 199.

[2] Gallus III. 1. *Bielowski* MPH. I. 464: Nepřátelský šik byl pěší „nec ad proelium more christianorum ordinati, sed sicut lupi insidiantes ovibus in terra poplitibus recurvati.“ Také na jiných místech připomínají se polské šiky k bitvě seřaděné (ordinatae acies). Srv. Gallus I. 10.

[3] Chronicon Pasch. k r. 623: πρῶτον Σκλάβων γυμνῶν, δευτέρα τάξις πεζῶν ζαβάτων.

[4] Leo Diacon V. 2, VI. 13, VIII. 4, 9, IX. 2. VIII. 4 čteme: ἐς καρτερὸν ἀντικαταστάντες συνασπισμὸν, VIII. 9: Ταυροσκύθαι μὲν ἔγχεσι καὶ θυρεοῖς τὰς φάλαγγας πυκνώσαντες καὶ οἷον πυργώσαντες, τοὺς δυσμενεῖς παρὰ τὸ μεταίχμιον ἔμενον.

[5] Let. Lavr. 29 (907): Олег истави воя; 69 (971): исполчишася Русь; 73 (976): Jaropluk a Oleg před bojem ополчистася; 106 (988): Володимеръ изряди воя своя; 139 (1016): исполчивъ дружину; 140 (1018); 147 (1036); 223 (1096); 260 (1097); 364 (1177): Князь Всеволодъ нарядивъ полки и пусти возы на ту сторону рѣки, идеже Глѣбъ стояше. Глѣбъ же наряди полкъ со Мстиславомъ на возы.

— jednou také: исполчишася на заступы,[1] což ukazuje spíše na formaci frontální s oddělenými částmi než na frontu nepřetržitou, uzavřenou. Na totéž naráží Dětmar při r. 1018 zprávou, že Rusové proti útoku Boleslava polského stáli v šicích oddělených — acies turmatim ordinata patriam defendere nititur.[2] Při tom víme z jiných zpráv, že ruský šik byl zřízen obyčejně tak, že v středu (чело) stáli najatí Varjazi a na křídlech (крыло) domácí vojsko slovanské.[3] Pečenėgové stavěli klínové šiky před své opevněné tábory.[4]

Po nájezdech Maďarů počali Slované napodobovati jejich taktiku, kterou ovšem měli i jiní asijští nomadi[5] a která záležela v tom, že nepřátelské šiky byly nejprve v nepořádek uvedeny skutečným přívalem střel vypuštěných z luků.[6] K odvrácení toho vycvičili si slovanští vládcové zvláštní sbory lukostřelců (sagittarii), kteří pak bitvu zahajovali. V Čechách připomíná Dětmar lukostřelce ve vojsku Boleslavově[7] a i v lidu polském, když r. 1015 útočil na vojsko německé.[8] Na Rusi to byli především staří Poljané a Sěverjané, kteří za stálých bojů s nomady od doby skythosarmatské vytvořili si zvláštní sbory střelců (стрѣлци). Když 1093 Polovci vyšli proti Rusům na ř. Stugně a střelci před nimi, zatím co Rusové byli v zákopech, také ruští střelci vyrazili nejdříve z valů proti nepříteli.[9]

---

[1] Let. Lavr. 261 (1097).

[2] Dětmar VIII. 16 (IX. 31), Helmold I. 38.

[3] Srv. Let. Lavr. 144 (1024), 147 (1036).

[4] Srv. výše str. 498.

[5] Na př. Bordžané (Bulhaři dunajští) podle Mas'údího (*Marquart*, Streifz. 205).

[6] Srv. Regino k r. 889 (MG. SS. I. 600). O způsobu maďarského boje Regino dí toto: „multa milia sagittis interimunt, quas tanta arte ex corneis arcubus dirigunt, ut earum ictus vix praecaveri possit . . . Cominus enim in acie proeliari aut obsessas urbes expugnare nesciunt. Pugnant autem procurrentibus equis, aut terga dantibus, saepe etiam fugam similant; nec pugnare diu possint. Caeterum intolerandi forent, si quantus est impetus, vis tanta et perseverantia esset. Plerumque in ipso ardore certaminis proelia deserunt, ac paulo post pugnam ex fuga repetunt, ut cum maxime vicisse te putes, tunc tibi discrimen subeundum sit. Quorum pugna, quo caeteris gentibus inusitata, eo et periculosior." Srv. ostatně i dále počátek stati o luku v oddílu o zbroji slovanské.

[7] Dětmar VI. 10 (8).

[8] Dětmar VII. 13, VII. 44. V listině papeže Innocence II. z r. 1136 připomíná se villa sagittariorum — Strzelce u Mogilna (*Piekosiński* Dok. 27, 39). O současných kohortách střelců v Německu srv. *Ebert* Reallex. g. Alt. I. 300.

[9] Let. Lavr. 212. Jakou záludnou taktikou bojovali r. 1097 Polovci s Uhry, viz v letopise při tomto roce (Lavr. 261).

Bitva. Když byl šik připraven, tu kníže nebo vůdce vyjel před frontu vojska[1], jež jej s podvůdci v čele pozdravilo voláním, a povzbudil je k statečnosti vylíčením urážek, protivenství a zločinů nepřátelských a nadějí na pomstu i kořist.[2] Bitva sama počínala válečným křikem a vztyčením praporců, za nimiž se hrnuly zástupy ku předu. „Levate signa," volá pohanský Vlaslav ústy Kosmovými[3] a toto vztyčení odznaků a praporců spolu s ohlušujícím rykem je i jinde doloženo.[4] Současně počalo se troubiti na trouby nebo rohy válečné a bíti v bubny, kde byly po ruce,[5] — vše ovšem s obou stran nepřátelských, jak toho je několik dokladů. Udeřiti v buben bylo znamení k útoku a k boji.[6] V bitvě samé každý se držel pohromadě kolem svého praporu nebo odznaku, po případě pomocí hesel. V Polsku bylo takovým heslem „zawołanie" (proclamatio) každému rytířskému rodu vlastní, podle něhož se poznávali a řadili k sobě v ruchu válečném příslušníci jednoho rodu.[7]

V boji si vedli Slované udatně. Máme o tom celou řadu pochvalných nebo aspoň uznalých zpráv, počínajíc od dob útoků na Balkán až po boje západních Slovanů s Němci v XI. a XII. století. Ale vrátíme se k tomu ještě jednou v kapitole poslední. Když se první útok nezdařil, stáhl vůdce své voje zpět, zřídil znovu šik a pokusil se o nový útok. Aspoň o bitvě Jaroslava se Svatoplukem na řece Altě praví letopisec, že se srazili po třikráte.[8]

---

[1] Helmold I. 38.

[2] Srv. na př. Gallus I. 7.

[3] Kosmas I. 10., Leo Diacon VIII. 4.

[4] Srv. Maurikios XI. 5, Leo Diacon VIII. 4, 9—10, Mir. Dem. *(Tougard* Hist. 123), Helmold I. 38, Kosmas II. 17, Letopis Lavr. 212 (1093), 224 (1096), 261 (1097), 271 (1107). Zde je pro to termin стяги поставити. R. 1015 vyrazili Poláci s trojnásobným křikem na Němce (Dětmar VII. 13).

[5] Dětmar III. 18 (11), Slovo o pluku Ig. 2, Fontes r. boh. II. 276, 278, 430, Kardízí ed. *Bartold* 120, Let. Lavr. 65 (968). Také v bojích Bulharů s Rusy a Řeky X. stol., zobrazených na miniaturách kodexu Manasseova (XIV. st.), troubí se při útoku. (Сборн. ум. Н. отд. V. 245 sl.) Avaři vedle křiku bili v tympany. (Menander frg. 12.) Jak daleko bylo slyšet zvuk válečné trouby nebo rohu, vidíme z Kosmy I. 9. Jinak o troubách válečných a bubnech viz kap. XII.

[6] Výraz утокомъ čteme už v řím. Patěriku (ed. *Sobolevskij* 27).

[7] Srv. o něm u *Smolky* a *Piekosińského* Rozpr. A. Krak. XIV. 188, 320, a *Szelągowského* Wici i topory (Kr. 1914) 3 sl.

[8] Let. Lavr. 141 (1019).

Pro bitvu měli staří Slované několik výrazů. Všeslovanské a staré jsou na př. *borъ, branь a sěčь, sěča.*[1]

Dobývání hradů.

Jak se Slované dovedli ve válce přizpůsobiti všemu, co viděli u svých sousedů a nepřátel, vidíme nejlépe ze zpráv, vyličujících dobývání hrazených měst pomocí všech praktik a vymožeností, které znalo současné válečné umění byzantské.

I na severu nebyli Slované bez pokroků. Při útocích na valy a palissády nepřátelských měst nehnali se na ně jen se zbraní v ruce, ale dovedli do nich metati i kameny a oheň a jako Němci užívali strojů (podle římských vzorů) a podkopných štol proti hradům slovanským,[2] tak jich později užili i panovníci slovanští v kraji slezském a obodrickém,[3] nebo Poláci r. 1108 při dobývání Czarnkowa a r. 1091 před Náklem.[4] Obléhání jednoho pomořského hradu od Poláků r. 1112 líčí Gallus takto: Obléhající Poláci zřídili stroje (instrumenta ac machinationes), Pomořané také. Poláci naplnili příkopy a nanesli země a dříví, aby jejich obléhací věže mohly k hradbám. Pomořané připravili proti tomu různé hořlaviny, kterými jim to při výpadech spalovali. Třikrát zapálili nářadí, ale třikráte to Poláci znovu zřídili atd.[5]

Ale to vše nelze ani z daleka srovnati s tím, co vidíme na Balkáně při útocích na různá města římská, zejména na Cařihrad a Soluň.

Zde nejen Avaři a Bulhaři, jimž ostatně všechnu tesařskou práci prováděli Slované, ale i Slované sami užívali všech byzantských dobývacích strojů, ba stavěli i stroje Řekům neznámé.[6]

---

[1] *Miklosich* EW. 18, 290, *Berneker* EW. 74, 76. Doklady z nejstarších textů viz u *Srezněvského* I. 157, 166, III. 903, 905. H. Petersson pokládá za starý termin pro „bojovati“ všesl. *máchati*. t. j. mávati zbraní a sestavuje to s řec. μάχομαι (Archiv sl. Phil. XXXV. 362).

[2] Srv. dánský útok na Štětín r. 1170 (Saxo ed. *Holder* 599 sl., 604) nebo útok na Arkonu (tamže 569), nebo německý na Dimin (Arnold II. 4), Lovenborch (Arnold III. 4), a zprávu Helmoldovu k r. 1163 (I. 92).

[3] Vévoda Jindřich a Lubečtí (Arnold II, 19, 22). Dále srv. statečnou obranu hradu Němčí v Slezsku (Dětmar VII. 44, VIII. 59) r. 1017.

[4] Mart. Gallus II. 3, 44.

[5] Gallus III. 26 (MPH. I. 483).

[6] Z literatury o válečných strojích římskobyzantských srv. *M. Pöhlmann* Untersuchungen zur ält. Gesch. des ant. Belagerungsgeschützes. Diss. Erl. 1912. *Baumeister* Denkmäler I. 530 sl.

Nevíme ani dobře, co všechny ty terminy, označující různé stroje válečné, znamenají. Byzantští autoři jich jmenují celou řadu. Srovnejme na př. zprávy legendy Demetriovské o několikerém obléhání Soluně od Avarů a Slovanů, nebo od Slovanů samotných. Útočili pomocí železných beranů na kolech vezených, pomocí želv rovněž na kolech, pomocí žebříků a vysokých věží dřevěných nad hradby čnících a různých velikých balist, petrobolů a telebolů krytých kožemi, pomocí strojů s ohněm a jiných ještě mnohých, které, jak dí autor legendy: „ἁπλῶς εἰπεῖν — οὐδεὶς τῆς καθ' ἡμῶν γενεᾶς ἠπίστατο ἢ ἑώρακέν ποτε, ἀλλ' οὐδὲ τῶν πλείστων τὰς ἐπωνυμίας μέχρι τοῦ παρόντος ἐξειπεῖν ἠδυνήθημεν“.[1]

Nebo srovnejme zprávu, kterou o Krumově vojsku bulharsko-slovanském zanechal jiný neznámý autor byzantský. Krum, chystaje se r. 814 na Cařihrad, přihotovil podle jeho slov nástroje a stroje pro různé „dobyvatele měst“, ohromné stroje metné, triboly a tetraboly, želvy a vysoké pilíře, kamenné kule, trámy a lana, berany a střelometné kryty, dále nástroje k metání ohně a kamení, skorpiony k metání střel, i praky a všechny přístroje proti cimbuří hradebních stěn.[2]

Podle výkladu Zlatarského, jenž analysi této zprávy věnoval celou stať,[3] ἑλεπόλεις byly velké válečné věže, do nichž bylo možno umístiti nejtěžší stroje válečné, a dole nejtěžší berany (měly 10—20 poschodí a 27—55 m výše), triboly a tetraboly (západoevr. tribuli a petrariae) byly blíže neznámé druhy katapulty, velké stroje na metání balvanů, želvy byly známé, z desk a koží sdělané stěny a stropy, pod nimiž postupovalo skryté oddělení mužstva k nepřátelským hradbám, které podkopávalo a prolamovalo, κλίμακες (scalae) byly sloupy k vylézání na hradby, nevysoké (3·5—4 m) a lehké k nošení. Beran je známý nástroj k boření zdí, βελόστασις

[1] Srv. *Tougard* Hist. prof. 93, 103, 105 sl., 111, 123, 133, 139, 141, 167, 171, 179. Uvedený citát se týká útoku slov. Drugubitů (167). Na str. 179 se připomínají geniální výmysly jistého Slovana, zejména konstrukce obrovské věže o třech poschodích s balistami nahoře a střílnami pro střelce a prakovníky. Ke zhotovení nedošlo, poněvadž sv. Demetrios zakročil a tvůrce se pomátl s rozumem. O tom, jak se Avaři naučili strojům, srv. Theof. Simokattes ed. *Boor* 101—103.

[2] „Διαφόρων ἑλεπόλεων ὄργανά τε καὶ μηχανήματα καὶ μαγγανικὰ παμμεγεθέστατα, τριβόλους τε καὶ τετραβόλους καὶ χελώνας καὶ ὑψηλοὺς κλίμακας, σφαίρας τε καὶ μοχλοὺς καὶ ὀρυάς, κρίους τε καὶ βελοστάσεις, πυρόβολά τε καὶ λιθόβολα καὶ σκορπίδια εἰς τό βαλέσθαι βέλη καὶ σφενδόνας, πάντα τὰ μηχανήματα κατὰ τῶν ἐπάλξεων.“ (Scriptor incertus ed. Bonn. 347—348.) Tytéž zprávy o Krumových strojích viz u Sym. Mag. de Leone Arm. 11 ed. Bonn 617.

[3] V jeho nových dějinách Bulharska I. 415—420.

je nějaká krytá konstrukce, z níž se pouštěly střely najednou z několika střelometů. Metné stroje se vůbec dělily na dva druhy: střelomety (ὀξυβελεῖς, sc. καταπέλται) a kamenomety (λιθόβολοι, πετρόβολοι, ballistae); prvé střílely přímo na cíl vzdálený i přes 300 m, druhé pod úhlem od 45°/₀ také na velkou vzdálenost. K prvým patřily i ohněmetné stroje, vrhající přímé střely zápalné (πυροφόρα βέλη, falaricae), opatřené sirou, smolou a zápalným olejem (nebyly-li to trouby s řeckým ohněm), i skorpiony ustrojené poněkud jinak, nežli katapulty.[1] Jaké jsou to přístroje proti cimbuří stěn, není známo. Zlatarski pomýšlí na t. zv. harpagy (ἁρπάγη, harpago), dlouhé tyče s železným hákem ke strhování ochranných nadezdívek hradebních.

Podobných zpráv s jinými jednotlivostmi je ještě několik, na př. při dobývání Cařihradu z let 623 a 626[2] nebo v bojích o Toperos,[3] a ještě jiných.[4] «Отъ каменометныя ярости падутъ грады» — připomíná současný autor Života sv. Nauma[5] a v starém překladu bible je slovo ballista objasněno slovem самострѣлъ,[6] což v tomto významu čteme i v Ipatějevském letopisu k r. 1184.[7] Také шереширы Slova o pluku Igorově byly patrně druh praků.[8] Ostatně Rusové, kteří měli od IX. st. častěji příležitost setkati se s byzantskými vojsky uzavřenými v hradbách,[9] naučili se užívati válečných

---

[1] Srv. Amm. Marc. XXIII. 4, 4. Řec. ὀρύας opravuje Zlatarski v ὀρύγας a překládá копачки, nástroje kopací.

[2] Chron. pasch. l. c., Nicef. Breviar. 20 B (ed. *Boor* 17), Theofanes ed. *Boor* 487 B, Anon. autor 429 sl. 433 uvádí zde χελωναί, ἑλεπόλας, πύργοι. τριβόλοι, πᾶν ἀφετήριον ὄργανον (*Mai* Nova bibl. VI. 428). Georg. Pisides Bell. Avaricum 220 sl. praví: παρῆν δὲ σάλπιγξ καὶ βέλη καὶ φάσγανα, πῦρ καὶ χελῶναι καὶ διάττοντες λίθο. Νόθων τε πύργων μηχαναὶ καὶ συνθέσεις. . .

[3] Prokopios III. 38 (žebříky). Agilulf dobyl r. 603 Mantuy pomocí strojů a vojska, v němž byli Slované (Pavel Diacon IV. 28). Zde se tedy také Slované mohli poučiti.

[4] Srv. Sym. Mag. u Theof. Cont. ed. Bonn 617.

[5] Ed. *Lavrov* 10.

[6] Kniha Makkab. 1. VI. 20, Библ. 1499 (Оп. I. 128), cit. *Sreznĕvskij* Мат. III. 252.

[7] Ipat. Let. k r. 1184 (428): «иже стрѣляше живымъ огньмъ, бяху же у нихъ луци тузи самострѣлнии, одва 50 мужь можашеть напрящи.» K tomu srv. i při r. 1291: бяху самострѣлы коловоротные великіе и малые. (Ipat. let. 615). Jiný výraz pro kamenometné stroje byl později v Rusku пракъ nebo порокъ.

[8] *Sreznĕvskij* Мат. II. 1212, 1370. Doklady od r. 1204.

[9] Ed. *Erben* 8: посуху живыми шереширы стрѣляти. Melioranskij vykládá to z pers. *tîr-i-čärch* (čärch — druh katapulty v Orientě užívané) a má

strojů velmi brzy, tak je na př. měli už před Durostolem,[1] a když Vladimir obléhal Korsuň, stavěl umělý násep, za kterým se hleděl přiblížiti k městu a který mu Korsunští v noci stále ubírali.[2] Takovýto stále přisypávaný násep slul присъпа a je to známý starý prostředek k dobývání měst.[3] Z r. 1097 máme zase zprávu, že vojska knížete Davida postoupila k městu Vladiměři pod věžemi (подступиша подъ вежами, онѣмъ же бьющимъ с града), — patrně skryta pod umělými věžemi útočnými,[4] a Slovo o pluku Igorovu připomíná ještě jakési útočné berany — возни стрикусы.[5]

Jen řeckého ohně vyhazovaného pomocí sifonů nenaučili se hotovit a upotřebovat. Císař Konstantin Porf. sice naráží na to, že řečtí vůdcové prodali i tento řecký oheň barbarům,[6] ale nevíme dobře, kterým (Bulharům? Rusům? Saracenům?). Ve zprávách o Slovanech dlouho o tom zmínky není. Když Olga r. 946 chtěla vypáliti Iskorostěn, učinila to tím způsobem, že dala holubům a vrabcům přivázati na ocasy hořlavou látku, kterou zapálila; pak je pustila do hradu, kde chytly všechny dřevěné budovy dvorců.[7] Teprve ve výše uvedené zprávě letopisu Ipatějevského, jak polovecký Končak (vlastně nějaký „bisurman“ u něho) r. 1184 střílel na Rusy živým ohněm ze samostřílu a jak po jeho zahnání padl musulman i s ohněm v ruce Rusů,[8] máme první zvěst o živém ohni, vystřelovaném ze samostřílů v kotlíkách nebo hrncích naplněných hořící smíšeninou nafty. Mluví-li proto autor Slova o pluku Igorově na jednom místě o plamenném rohu,[9] je to pravděpodobně

---

při tom na mysli i ten samostříl živého ohně, kterým střílel r. 1184 polovecký Končak na Rusy (Изв. отд. р. яз. 1902, II. 296).

[1] Leo Diacon IX. 1.

[2] Let. Lavr. 106 k r. 988.

[3] Srv. výklad Laskinův v překladě díla Konstantina Porf. na str. 236 sl.

[4] Let. Lavr. 261.

[5] Slovo ed. Erben 9, 22.

[6] Konst. Porf. De adm. imp. 13.

[7] Let. Lavr. 57 (k r. 946). V té době však chrlili Řekové před Cařihradem oheň na ruské lodi Igorovy r. 941 (Let. Ipat. 27, Liudprand V. 15) a majíce to v paměti, Rusové Svjatoslavovi báli se r. 972 byzantských ohněnosných trier (πυρφόροι τριήρεις), které vepluly do Dunaje. Lev Diakon zove tento oheň médským (μηδικὸν πῦρ, IX. 2). Hořlavá látka, které užívala Olga, označena je v letopisu цѣрь — síra. (*Srezněvskij* III. 1460). Čekali bychom spíše smolu. Kus síry našla Melniková v hrobech u Nicachy (Труды XII. арх. с. I. 695).

[8] Let. Ipat. 428. Viz citát výše na st. 506 pozn. 7.

[9] Slovo ed *Erben* 5: «поскочи по Русской земли смагу мычючи въ пламянѣ розѣ.»

také narážka na podobný samostříl a je zřejmo, že ve XII. stol. se už tyto nástroje objevovaly na Rusi.[1] Dříve však zpráv není.

Že si Slované, dobyvše po velkém namáhání římské pevnosti, nepočínali tam se zvláštní mírností, je přirozené. Když Slované r. 459 dobyli Toperu a jej vyvrátili, odvlekli všechny ženy a děti do otroctví a mužů 15.000 pobili, narážejíce je na koly.[2] Také letopisec kijevský vypravuje o Rusech Olegových a Igorových věci, kterým můžeme věřiti, i když si odmyslíme křesťanské jeho stanovisko vůči pohanům. Při r. 907 a 941 čteme, že Rusové před Cařihradem nejenom spálili a rozkotali mnoho chrámů, ale že zajaté Řeky mučili, rozsekávali, v moře házeli, že jich užívali za terče svých střel, že jim hřeby železné vbíjeli do hlav a podobně.[3] A jak se chovali Slované polabští proti Němcům, kterým ovšem opláceli nesčetnou řadu krutostí jimi spáchaných, uslyšíme ještě na místě jiném.[4] Byla to prostě doba, kdy i národ, jenž byl jinak povahy mírnější a zdrželivější, rozpoutával kruté vášně, poněvadž jej jiní k tomu nutili svými vlastními krutostmi, a pak proto, že náboženství jeho a celý názor životní byl jiný nežli pozdější, křesťanský.

Dopadla-li bitva nešťastně a bylo-li vojsko nuceno k ústupu, Slované utíkali obyčejně rychle, zastavujíce se jen, aby vystřelili nazad šíp na pronásledujícího je nepřítele.[5] O Rusech čteme jednou, že na ústupu pokryli si záda svými štíty.[6] Utíkající lid shromažďoval se v nejbližších hradištích, kde se uzavíral, nebo, nebylo-li naděje na jejich obranu, uzavřel se do velkých hradů mateřských nebo do centrálních hradů říše, které byly způsobilejší k tomu, aby vzdorovaly nepříteli.[7]

Byla-li však válka zakončena vítězným mírem, nordičtí kmenové na znamení toho vyvěšovali červený štít na stožár.[8] Je to tedy zvyk germanský, jestliže v kijevském letopise Oleg r. 907 na

---

[1] Podrobněji o tom pojednal P. Melioranskij v Изв. отд. р. яз. 1902 VII. 2. 297 sl.

[2] Prokopios BG. III. 38.

[3] Let. Lavr. 29, 43.

[4] Srv. zatím kap. předešlou str. 455.

[5] Tak Srbové v boji s Ottou r. 1005 (Dětmar VI. 16).

[6] Leo Diacon IX. 6.

[7] Srv. na př., jak se rozutekli Drevljané před Olgou do svých hrazených měst r. 946 (Let. Lavr. 57: Деревляне побѣгоша и затворишася въ градѣхъ своихъ.

[8] Saxo ed. *Holder* 72.

znak svého vítězství pověsil štít na bránu cařihradskou.[1] Boleslav II. v Kijevě zase zarazil meč do Zlaté brány kijevské.[2] Mír uzavírala buď sama knížata osobní dohodou nebo prostřednictvím poslů. Prameny nám o tom poskytují mnoho zpráv.

Souboje.

Velmi zajímavým zjevem v boji Slovanů s Němci nebo Turkotatary byl zvyk, při němž vůdcové nepřátelských vojsk, anebo místo nich z obou stran zvolení zástupcové, bojují mezi sebou souboj za všechny ostatní.

Zvyk tento objevuje se u Slovanů nejen v pozdější tradici, na př. v pohádkách, do nichž mohl vniknouti z literatur západních, nýbrž už v historii X. a XI. stol. V Čechách podle legendy Kristianovy vyřídili spor soubojem sv. Václav a vojvoda kouřimský.[3] U Rusů vidíme souboje mezi Rusy a Pečeněgy nebo mezi Rusy a Kasogy.[4] Nejvíce zpráv je však od polabských a pomořských Slovanů a gramatik Saxo zanechal nám pěkné vylíčení podobného rozhodování mezi vojskem dánským a slovanským. Pomořští Slované chtěli se po smrti dánského krále Nothera zbaviti poplatku a jeden statečný Slovan vybízel proto Dány na souboj, jenž měl rozhodnouti o osvobození. První Dán byl zabit, ale při druhém souboji padli oba protivníci a Slované v poplatku zůstali. V jiném případě, když Slovan zvítězil, — bylo to za krále Rorika, — přijali jej druhové s jásotem, velkým průvodem a velkolepými vítěznými tanci.[5] Jiný zajímavý doklad slyšíme o Luticích z r. 1034. Když roku toho Lutici vedli při se Sasy před Konrádem II., nabídli císařovi, že své právo obhájí soubojem. Císař přijal a každý národ volil bojovníka. V boji Sas padl a Lutic zvítězil.[6] Je ovšem přirozeno, že vítězové na místech, kde se podobné souboje konaly, stavěli památné kameny.[7]

Rozhodování pře soubojem udrželo se i nadále v soudním právu slovanském, na severu i na jihu, jak toho doklady snesli

---

[1] Let. Lavr. str. 31.

[2] Gallus I. 23.

[3] Kristian ed. *Pekař* 167, 193. Srv. Oriente sole ed. *Pekař* 412.

[4] Let. Lavr. k r. 993, 1022 (str. 120, 143). Ibn Rosteh (srv. *Harkavi* Сказ. 269) připomíná, že i Rusové sami své spory řeší soubojem.

[5] Saxo ed. *Holder* 83. Tamže má Saxo zprávu o souboji hrdiny Starcathera s obrem, „quem nostri Wasce, Teutones vero Wilze nominant“ (str. 187).

[6] Wippo Vita Chounradi 33 (MG. SS. XI. 271) k r. 1034.

[7] Adam II. 15b.

St. Kutrzeba a K Kadlec.[1] Je proto sice možno, že je to starý zvyk domácí a dávné dědictví z dob starších, tak jako bylo u Germanů a Keltů na jedné a u Pečeněgů, Kasogů na druhé straně, ale nechtěl bych ani vylučovati vlivu sousedů západních, ani východních. U Germanů dokládá jej už Tacitus v Germanii kap. 10.

Boje námořní.

Měl jsem již v předešlé kapitole příležitost vylíčiti, jak Slované, dostavše se k moři Adriatickému, Černému a Baltickému, přizpůsobili se novým poměrům tak rychle, že za dobu tří až čtyř století ovládali výborně plavbu námořní. Podal jsem tam také podrobný výklad o lodích slovanských, počínajíc malými čluny až po velké lodi obchodní a válečné, s nimiž Slované podnikali odvážné pirátské výpravy daleko na širé moře. Že se takové velké výpravy neobešly bez velikých bojů a že tyto boje vytvořily si svou taktiku bitevní pro přepad, pro normální boj, pro ústup, je na bíle dni. Patřil by výklad o tom vlastně sem, ale nechtěl jsem na výše vzpomenutém místě trhati celkový obraz plavectví slovanského, jehož částí byly také boje námořní, a odkazuji proto zde čtenáře na příslušné stránky (str. 453 sl.), z nichž vysvítá, že Slované v těchto bojích jak po stránce statečnosti, tak i vyspělosti technické nezadali sousedům germanským a že se značně přiblížili i vyspělé plavbě římské. Je to jedna z těch věcí, které v životě slovanském ukazují, jak rychle se Slované dovedli po rozchodu ze své nekulturní kolébky přizpůsobiti nové civilisaci a jaké při tom projevili schopnosti, svědčící o značné intelligenci, jež v nich dříve dřímala.

II.

Výzbroj slovanská.

Zbraň je jedním z nejstarších výtvorů ruky lidské. Potřebu její cítil člověk od té doby, co byl člověkem, ba se zárodky shledáváme se už u vyšších opic, které se dovedou brániti kamenem ze země zvednutým a ulomeným kyjem. Také u člověka sloužily zprvu tyto dva druhy zbraní k obraně proti divoké zvěři i člověku, ale během doby nespokojil se jen prvním nalezeným kamenem a první ulomenou větví, nýbrž vyhledával si na základě nabyté

[1] *St. Kutrzeba* Pojedynki w Polsce (Krak. 1909) a *K. Kadlec* Enc. polska IV. 2. 144—146.

zkušenosti formu účelnější a nenalézaje jí, počal ji robiti sám. Tím se také zbraň pomalu specialisovala. Vidíme to už v středním a mladším diluviu a ještě více v neolithu. Člověk vytvořil už útočný topor, sekeru, dýku, kopí, prak, šípy do luku, k ochraně těla pak štít a kožené pokrývky těla. Archaeologie podává nám toho obraz velmi názorný. Ještě dál se došlo v době kovové, poněvadž kov dovolil vytvářeti formy ještě účelnější a nové, jež v době kamenné možné nebyly, na př. meč nebo přílbu. Bronzová doba má proto velkou řadu rozmanitých zbraní, a ty se znovu zdokonalily, když ovládlo železo, materiál pro zbraně mnohem výhodnější, lacinější a tvrdší. Pomalý přechod vidíme v Hallstattu, latènská kultura je už ve zbraních cele železná a vyspělá. Ale vrcholu ve výrobě zbraní a vůbec ve válečnictví došel v starověku teprve Řím. Římské vojenství dospělo znamenité výše nejen v organisaci vojska, ale i v účelnosti prostředků. Římská výzbroj je vrcholem, je nejpraktičnější, nejúčelnější, nejrozmanitější ze všech starověkých výzbrojí, uzpůsobená pro offensivu i defensivu, boj zblízka i zdáli.

Pro tyto přednosti a pak ovšem tím, že ji legie římské přímo roznesly po celém starém světě, stala se římská zbraň vzorem a základem výzbroje středověké. Přijali ji namnoze Gallové a Germani a také na Slovany působila vedle Orientu nejvíce, ať už přímo pozdní svou fasí italskou a byzantskou, nebo přetvořenou formou germanskou. Slované sami neměli zprvu téměř nic, jak dále uvidíme; teprve stykem s Římem, Germany a s Orientem vyvinula se i u nich plná výzbroj na konci doby pohanské, v X.—XI. století. V tu dobu zároveň se končí vůbec v Evropě starověké období zbraní, neboť s počátkem válek křižáckých a s vývojem rytířstva počíná se ode XII. stol. nové, představené bohatou a rozmanitou výzbrojí rytířskou.

Celkový ráz výzbroje slovanské.

Co, myslím, velice překvapuje, čteme-li zprávy o výkopech velkých pohřebišť slovanských, je poměrný, ba někdy i absolutní nedostatek zbraní. Je to zjev zjištěný a doložený celou řadou hrobů z konce doby pohanské i ze všech končin slovanských, ze starého Ruska, Polska, z Čech a Moravy, z Polabí,[1] — až na Balkán,

[1] Tak jsou velice chudé (někdy vůbec beze vší zbraně) mohyly volyňské a drevljanské z IX.—X. století (*Antonovič* Труды XI. c. Kijev I. 137, *Hamčenko* Труды IX. c. Vilno II. 129, *Melniková* Труды XI. c. Kijev. I. 492—494), dále sěverjanské a radimičské (*Spicyn* Рад. курr. 12, 16), moskevské (*Bogdanov*

odkudž dosud současných hrobů slovanských neznám. S tím na první pohled souhlasí, že i některé staré zprávy o slovanském válečnictví vykládají, jak Slované byli zbraněmi chudí. Tak je charakterisuje Jordanis v VI. století,[1] Konstantin Porfyrogennetos dí docela o Chorvatech „ἔθνη σκλαβινικὰ ἄοπλα ὄντα“[2] a podobně vyznívá ještě několik jiných zpráv dále uvedených, které vzpomínají jen některých málo druhů zbraní v rukou Slovanů (oštěpů a štítů). Bylo by však ukvapené a nesprávné, kdybychom chtěli z tohoto zjevu souditi, že Slované vskutku vůbec zbraní neměli, nebo jich měli jen pramálo, že v boji zbraní neužívali, že dále nebyli národem bojovným a podobně. Tomu předně odporují celé dějiny slovanského šíření do sídel historických, jejich veliké boje s Turkotatary na východě, s Římany a Řeky na jihu a s Germany na západě. A dále tomu odporuje i řada přímých historických zpráv, které uvádějí některé zbraně jako typické ve vojště slovanském, ba které praví docela, že se Slované balkánští naučili vésti válku lépe nežli Římané.[3] I když tento výrok Jana Efeského nevezmeme do slova, je přece zřejmo, že stojí v úplné protivě ke Konstantinovu „ἔθνη ἄοπλα ὄντα“. O podrobnostech poučí nás následující přehled.

Už Tacitus připomíná, že Venedi užívali štítů. Potom však není zprávy až v dějinách válek balkánských v stol. VI. a následujících. Tehdy podle Prokopia Slované i Antové bojovali pěšky, majíce v rukou malé štíty (ἀσπίδια) a házecí kopí (ἀκόντια), ale nic na těle,[4] podle Maurikia a Leonta měli v rukou po dvou oštěpech, dále štíty velmi těžké, dřevěné luky a šípy jedem napuštěné.[5] Michal Syrský potvrzuje samostatně, že hlavní jejich zbraní při útocích na Řecko byly 2 neb 3 malé oštěpy, ale žádná jiná zbroj.[6] Pavel Diakon, líče při r. 705 boj pohanských Slovanů s vévodou friaulským Ferdulfem, připomíná v jejich rukou kamení (praky?),

---

Матер. 10, 15, *Anučin* Доистор. Москва 30), dregovičské (*Antonovič* Арх. Изв. Зам. 1893. 61).

[1] Jordanis Get. 23 (119) dí o Venetech podrobených Ermanrikem: qui quamvis armis despecti, sed numerositate pollentes, primum resistere conabantur.

[2] De adm. imp. 29.

[3] Jan Efesský VI. 25. Srv. II. 207.

[4] Tacitus G. 46. Prokopios BG. III. 14. Srv. ŽS. I. 26.

[5] Maurikios Strat. XI. 5, Leo Tact. XVIII. Srv. ŽS. I. 29, 35. Ještě anonym notarius krále Bely zachoval tradici, že staří Slované v Sedmihradech neměli než luky a šípy (c. XXV).

[6] Michal X. 18 ed. *Chabot* II. 347.

sekyry a kopí.[1] Ibn Rosteh a shodně s ním i Kardízí a perský geograf praví v X. století o Slovanech: „jejich zbraně jsou házecí dřevce, štíty a kopí, jiných nemají,“[2] kdežto neznámý chronista arabský Charmoyem citovaný mluví ještě o sekeře.[3] V Životě sv. Lidmily připomínají se v Čechách *socii armati frameis clipeisque*,[4] a s tím také souhlasí, čteme-li, že Slované polabští odváděli císaři jako dávku po jednom kopí a štítu vedle dvou krzen.[5] Jak je viděti, vypovídají všechny zprávy na sobě nezávislé, že mezi VI. a X. stoletím byli všichni Slované ozbrojeni aspoň dřevci, kopím, lukem a štíty. To byla stálá a typická slovanská výzbroj. Meč byl tehdáž výjimkou.

Zdánlivý rozpor mezi těmito historickými zprávami a dvěma výše uvedenými a ovšem i mezi archeologií není nepřekonatelný.

Výrok Jordanisův a Konstantinův odporoval by naprosto historické pravdě, kdybychom jej chtěli bráti doslovně a snad z toho ještě dále souditi na mírumilovnost a holubičí povahu starých Slovanů. Oba autoři vyjádřili se jistě jen relativně, majíce na mysli jednak Goty dobře ozbrojené a jednak ještě tíže vyzbrojené vojsko byzantské. U přirovnání k nim byli ovšem Slované „beze zbraní“. Byzantským generálům vypadalo slovanské vojsko téměř bezbranné, neboť je napadalo bez pancéřů, bez kovové pokrývky hlavy, bez mečů, bez sekyr, — jen s holým tělem a lehkými dřevci, nebo s luky a štíty v rukou. Jinak výroky uvedené vykládati nelze. Co se pak týče chudosti zbraní v hrobech slovanských, musíme zase hlavní příčinu hledati v tom, že zmíněné typické zbraně slovanské, které si každý Slovan hotovil sám, byly z takového materiálu, že se po něm najde v hrobech přirozeně za tisíc let jen málo stop. To je první příčina, proč je zbraní v hrobech slovanských jen málo. Pro mne tedy není pochyby, jak na základě nálezů, tak i zpráv svrchu uvedených, že dlouho až do X.—X. století výzbrojí Slovanům vlastní byl jen oštěp, štít a luk se šípy, vše práce domácí, a že ostatní druhy těžkých zbraní, jako meče, šavle, bulavy, sekyry, přílby, pancíř, holeně a štíty s puklicí,

[1] Paulus Diacon VI. 24 (srv. *Kos* Gradivo I. 241).

[2] Ibn Rosteh ed. *Marquart* Streifzüge 468, (*Harkavi* Сказ. 266), Kardízí ed. *Bartold* 123, Perský geograf ed. *Tumanskij* 135.

[3] *Charmoy* Rélation 367.

[4] Fontes r. b. I. 140.

[5] *Riedel* Cod. I. VIII. 90, *Heinemann* Cod. Anh. I. č. 4—5. Také Slované na Fuldě odváděli štíty (*Ketrzyński* O Słow. 37, dopl. Nr. 12).

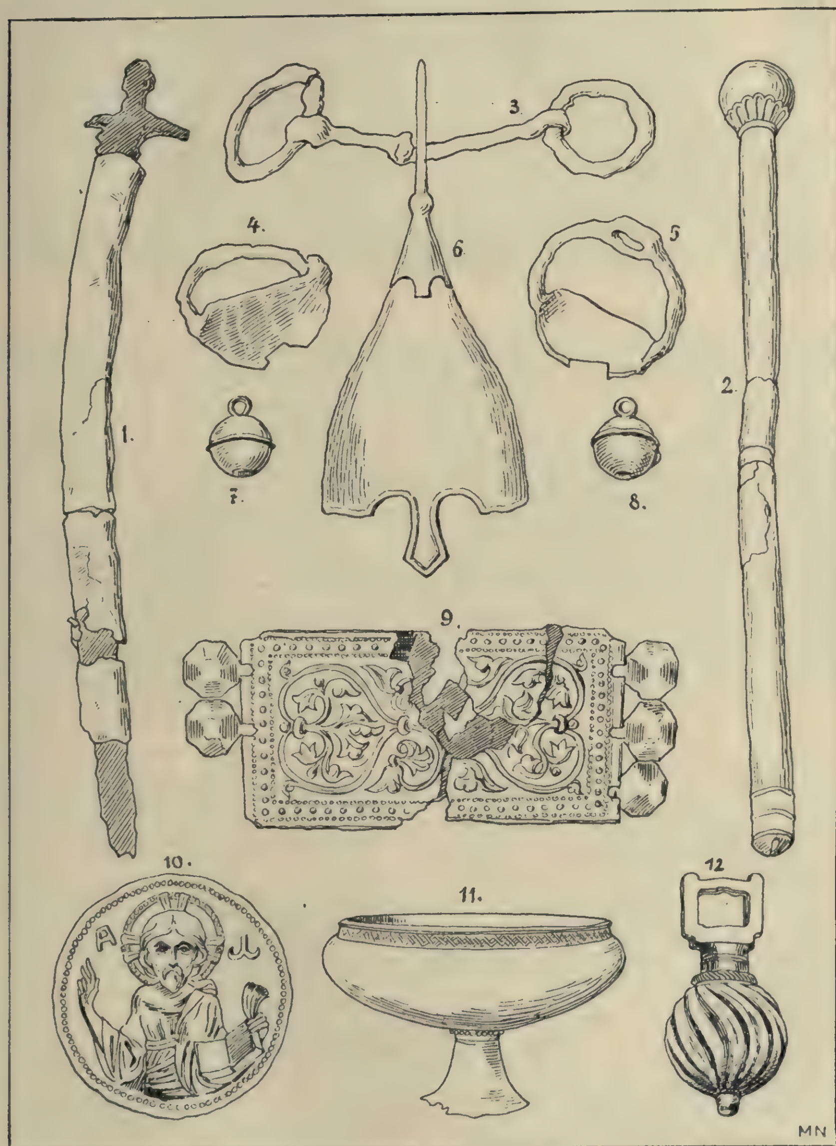
které snáze vzdorují v zemi rušícím vlivům, zdomácněly u nich teprve během VI.—X. století vlivem vzorů cizích, zprvu římsko-byzantských, později germanských (franckých a nordických) a orientálních. A to pomalu, tak pomalu, že teprve v X. a XI. století staly se obvyklými vedle starých uvedených zbraní domácích. Už Jan Efesský podotýká k r. 584, že Slované nabyli v bojích balkánských mnoha zbraní (patrně kořistí).[1] A co počalo v VI. a VII. století, pokračovalo i v následujících, v nichž Slované byli stále v úzkých válečných stycích s Italií i s Cařihradem. Když pak nastaly v IX. a X. století na západě usilovné boje s říší německou, když na východě přicházely tlupy nordických Rusů a osazovaly se mezi Slovany a s celým svým vojenským apparátem jim se přizpůsobovaly, když na jihu počaly se Slovany splývati zbytky Hunnů, Avarů a značná část národa bulharského, když se na východě stále bojovalo s Chazary, Pečeněgy, Polovci a Turky, — a při tom všem čilý obchod arabsko-židovský přinášel vedle jiných produktů i zbraně z cizích dílen k Slovanům,[2] — tu se provedla přirozeně, a to hlavně v IX. a X. stol., i ve výzbroji slovanské značná proměna. Místo několika málo jednoduchých dřevěných zbraní nastoupily řádné, těžké kusy železné, tvaru i účelu rozmanitého, a i výzdoby skvostné.[3] V X. a XI. století shledáváme v hrobech slovanských, — když už se v nich zbraně nalézají, tedy v hrobech bojovníků, — typický meč a topor nebo sekyru, na východě i šavli, bulavu a občas se vyskytne i přílba nebo zbytky brnění. A jestliže přes to v souvěkých pohřebištích slovanských nalézáme jinak pramálo zbraní, — dlužno to prostě vysvětliti tím, že v době té již mizel starý zvyk dávati do hrobů milodary pro život na onom světě. Zvyk ten přirozeně upadal již od delší doby, a když r. 785 Karel Veliký vydal v Paderbornu zákaz pohřbívati po starém způsobu pohanském, působil tento zákaz, jako mnohá jiná jeho nařízení i za hranicemi říše francké, a kdekoliv se u Slovanů uchytilo křesťanství, řídili se jím knížata i biskupové. To je druhá příčina, proč je v hrobech slovanských zbraní málo v době, když již víme

---

[1] Jan Efesský VI. 25 (srv. text v SS. II. 207). Srv. též zprávy Chron. paschální (r. 623) a anonyma byzantského, že Slované útočili na Cařihrad v brnění a přílbách (*Mai* Nova bibl. patrum VI. 428 sl., 433).

[2] Srv. výše str. 377.

[3] Srv. na př. zprávu Symeona Logotheta V. 20 (*Migne* 110, 1161), jak car Symeon dal své družině (po vzoru byzantském) štíty a kopí se stříbrnými a zlatými ozdobami a celá železná brnění.

Obr. 133. Výzbroj ruského bohatýra z hrobu nal. u Tagančе blíže Kaněva (podle Chojnovského).

z historie, že zbraní bylo dosti a všech druhů. Ostatně není tento nedostatek tak absolutní. Jsou některá větší pohřebiště, kde bylo věcí dosti[1], a ani hroby vynikajících bojovníků nejsou řídkou výjimkou (srv. dále). Na druhé straně vidime, že i u Germanů v době merovejské vyskytují se celá pohřebiště beze zbraní, ačkoliv víme, že v té době jejich válečnictví a výzbroj byly velmi vyvinuty.[2] Z toho tedy žádných závěrů činiti nelze.

První cizí kusy počali Slované přejímati z *Říma a Cařihradu*, tedy z výzbroje pozdější periody císařství římského a z byzantské výzbroje na Balkáně. Na Dunaji setkávali se Slované s římskými legiemi už v prvních stoletích po Kr., později bojovali častěji v VII. a VIII. století v severní Italii; Chorvati měli také s Italií stálé boje námořní, a co bojů všichni svedli s byzantským vojskem na Balkáně v VI. a VII. stol. a co kořisti si domů odnesli, nelze ani postřehnouti. Vylíčil jsem to vše na jiném místě. V tom byla lepší výzbroj nepřítele jistě na místě prvém. Potvrzuje nám to k r. 584 výše uvedený výrok Jana Efesského[3] a také Konstantin vypravuje, jak Slované, kteří v VII. století dobývali Dalmacie, nedaleko Klisy zmocnili se zbraní i praporů římských a sami jich použili.[4] Zbraň římskou z konce doby císařské známe velmi dobře, i z literárních zpráv, i z nálezů a zejména z přesných obrazů na vítězných a náhrobních pomnících,[5] a jak pozdější severoitalská, tak i byzantská výzbroj v podstatě zůstala tatáž, přijavši jen některé elementy germanské a východní.[6] Co z ní Slované v této první době převzali, vymyká se dnes ještě podrobnějšímu vylíčení, poněvadž není k to-

---

[1] Gnězdovo (*Sizov* Смолен. кург. 123), Żarnówka (Wiad. arch. 1882, 109 sl.), Krungl (Jahrb. Zentr. Kom. IV. 1, 202).

[2] Srv. na př. pohřebiště u Maroszentanny, u Bregenze, u St. Sulpice (Lausanne), u Kaiseraugtu ve Švýcarech nebo u Tabarienne (Arriège), kde je zbraň výjimkou. *Brenner* VII. Ber. röm. germ. Kom. 80, 258, 263, 308, 312, 316.

[3] Srv. výše str. 512.

[4] Konst. De adm. imp. 29.

[5] Římskou výzbroj z doby republikánské známe hlavně z výkopů v Alesii (r. 52) a staré Numantii (r. 133); z doby císařské, kdy robena byla v továrnách (srv. *Blümner* Techn. IV. 361), sestavil nálezy, zprávy a památky *L. Lindenschmit* v knize Tracht und Bewaffnung d. röm. Heeres der Kaiserzeit. Braunschw. 1882 a nově hlavně *Viktor Hoffiller* Oprema rimskoga vojnika u prvo doba carstva. Vjesnik arh. dr. XI.—XII. (1911—1912). O zbraních římských ze žárových hrobů severních doby císařské psal *Stimming* (Mannus IV. 309).

[6] Speciální práce o výzbroji doby byzantské neznám. Nutno vzíti do rukou řadu obrazů na miniaturách byzantských kodexů a na řezbách, představujících císaře a různé svaté v plné výzbroji.

Obr. 134. Výzbroj normannská na koberci z Bayeux.

mu podrobnějších zpráv a zejména chybějí nám bezpečné nálezy kultury slovanské od doby císařství římského až po VII.—VIII. stol. Řekl bych pouze, že teprve do té doby spadá pravděpodobně přejímání mečů, krátkých i dlouhých, dále puklic štítových a prvních přílbic, jak ostatně dále ještě z popisu jednotlivých zbraní lépe vysvitne.

Druhým vlivným faktorem stali se pro vývoj slovanské zbraně *Germani* a to na západní hranici Frankové, na východě Skandinavci. Germani sice také neměli žádné zvláštní výzbroje a ještě Tacitus praví o nich, že jen málokteří mají lepší zbraň a obyčejně jen krátké kopí a štít, — tedy jako staří Slované.[1] Ale vlivem gallským na Rýně a na Dunaji převzali dříve než Slované dlouhý meč (spathu) a štít s puklicí i brnění, a tak se stalo, že, objevujíce se na výpravách do jižní a východní Evropy, přinášeli do Italie a na Balkán dosti nového,[2] co od nich opět pomalu přejímala vojska římská: spathu, těžké kopí, těžký scramasax, později i nový druh přílby. Působení Germanů na Slovany, zprvu, jak se zdá, nepatrné, zesílilo se od VIII. století. Za doby Karla Velikého existoval obchod s franckými zbraněmi a brněním na celé západní hranici slovanské a nabýval takových rozměrů, že Karel Veliký r. 805 vývoz těchto zbraní naprosto zakázal,[3] obávaje se, aby se nepřítel Slovan dobrými zbraněmi, v německých dílnách ukutými,[4] příliš nezesílil. Po době Karlově obchod francký pokračoval, také válečné styky byly stálé,[5] ale mezitím mnohem většího vlivu na Slovany nabyli Skandinavci. Nejen výpravy skandinavských Rusů do Ruska a k Černému i Chvalinskému moři v IX. a X. století, ale i výpravy normannské do západní a jižní Evropy nezůstaly bez značného vlivu na vojenství slovanské. Rusové působili bezpro-

---

[1] Germ. 6: rari gladiis ac maioribus lanceis utuntur . . . paucis loricae, vix uni alterive cassis aut galea.

[2] K staré germanské zbroji srv. *M. Jahn* Die Bewaffnung d. Germ. Diss. Berlin 1914, *Ed. Gessler* Die Trutzwaffen der Karolingerzeit vom VIII.—XI. Jahrh. Diss. Basel 1908, *L. Lindenschmit* Handbuch d. germ. Alt. I. Braunschweig 1880—1889, str. 146, *Baye* Industrie langob. (Paris 1888, 7—31), Ind. anglosax. (Paris 1889, 16—39).

[3] Srv. výše str. 367, 377. Srv. i capit. bononiense § 10 z r. 811.

[4] O těchto dílnách a výborných kovářích zbraní srv. *Beck* Gesch. Eisens. I², 844, *Lindenschmit* Handbuch 221, *Gessler* Trutzwaffen 104.

[5] Německá knížata žila mezi Slovany a vodila je do válek (na př. Wichmann v pol. X. stol.) a tu jistě zlepšovala slovanskou výzbroj. Srv. *Giesebrecht* Wend. Gesch. I. 179.

Obr. 135. Výzbroj kočovníka z kurhanu u Berestnjagů mezi Rossavou a Dněprem (podle Bobrinského). Obr. 136. Barbaři z nástěnné malby katakomby v Kerči. Obr. 137. Obrněný jezdec na stříbrné míse s Berezovského okruhu (podle Smirnova).

středně, a to vlivem kolonií, které se v plné nordické výzbroji usazovaly v hlavních střediskách východních Slovanů, tak v Novgorodě, u Smolenska, v Kijevě, Polocku a jinde; naproti tomu Normanni, když byli r. 911 okkupovali sever Francie, působili prostřednictvím jiných, neboť jejich výzbroj, složená z domácích prvků nordických a z různých příměsků, které poznali a přejali při svých dalekých výpravách, stala se v X. a XI. století základem zbroje rytířské a ovládla pak celou střední Evropu, z níž přecházela i k Slovanům. Je zpola germanská (spatha, velký štít, dlouhé, těžké kopí), zpola orientálního původu (brnění, špičatá přílba s nánoskem a zátylím). Klassický obraz její a spolu tedy obraz výzbroje běžné v století XI. poskytuje nám známý koberec (90 m délky a 50 cm šíře, chovaný v kostele v Bayeux, na němž je ve znamenité komposici a s přemnohými kulturními podrobnostmi zobrazen život normannský a bitva u Hastingsu r. 1066, kterou vévoda normannský Vilém dobyl Anglie. Koberec byl vyšit brzy po bitvě, praví se, pro královnu Matildu.[1] Kulturní význam jeho je převeliký, poněvadž názorně předvádí stav, který tehdy panoval v celé vzdělanější Evropě (srv. obr. 134).

Posledním, ale velmi působivým faktorem při vývoji slovanské výzbroje byl *Orient*, který se vždy v ní velice lišil od Evropy, zejména u národů kočovnických, s koněm srostlých. Největší vliv měl ovšem, jak je přirozeno, na Slovany východní, kteří se bezprostředně a neustále stýkali s východními národy, střídajíce mírné styky obchodní s válečnými, a potom na jižní, kteří jednak také byli v mnohých a velmi úzkých stycích s Hunny, Avary a Bulhary, jednak z Orientu přejímali leccos prostřednictvím byzantským. I západní a severní vliv normannský přinášel, jak jsem právě pověděl, do slovanského válečnictví leckterý vzor a prvek z Orientu pošlý. Tím se stalo, že se v X. a XI. století ujaly u Slovanů kusy výzbroje, jejichž původ musíme hledati v Orientě, ať už byly přeneseny přímo nebo prostřednictvím jiných: tak kroužkové a šupinové brnění, špičaté přílby s nánoskem a zátylím, zakřivené šavle a kinžály, topory a bulavy, luky s nálučím orientálního rázu, jaké jsou obvyklé v kočovnických hrobech jihoruských.[2] Můžeme říci,

---

[1] Srv. *J. Comte* La tapisserie de Bayeux (79 planches). Paris 1878 a *A. Jubinal* Anc. tapisseries. Paris 1838 pl. 3 sq.

[2] Už výzbroj skythská a sarmatská, jak ji známe z mnoha jihoruských nálezů, náleží do této kategorie. (Srv. *Minns* Scythians passim, *Farmakovskij* Jahrb. d. arch. Inst. 1904, 100, 1905, 57, [Kelermesská stanice u Majkopu], *Malm-*

že slovanští bohatýři ruští a také z části jihoslovanští nosili zbroj zpola normannskou, zpola východní. Také terminologii shledáme dále z velké části cizí.[1] Ale jinak si byli dobře vědomi, že zbroj ruská a zbroj kočovnická jsou věci v podstatě různé. Když si r. 968 dávali navzájem dary kníže ruský a pečeněžský, tu tento dal prvému koně, šavli a střely s toulcem, načež ruský odevzdal navzájem brnění, meč a štít.[2] Že orientální zbraně byly výtečné i co do jakosti ocele i co do skvostné výzdoby, je známo. Také tatarská oruží byla později slavná,[3] a o některých kmenech kavkazských máme již staré zprávy, že byli mistry ve výrobě zbraní, tak o Alanech a kmeni Zeregeranském.[4] Amasijský biskup Asterios píše na konci IV. století o nějakém knížeti na severu Černého moře, že nosil na hlavě věnec ze zlata a drahokamů a na těle pancíř drahocenný, neboť: — „ἀλαζονικὴ γὰρ καὶ θρυπτομένη τῶν βαρβάρων ἡ πανοπλία“ — dodává.[5]

Jako následek toho všeho vidíme ve výzbroji slovanské X. a XI. století veliký obrat proti výzbroji starší doby, kdy, jak jsme viděli,

berg a *Lappo-Danilevskij* Курганъ Карагодеуашхъ Petr. 1894, 53 sl., 130, *Lenz* Изв. арх. ком. XIV. 54 sl., atd.) Ale nemůžeme říci, že by tyto starší kočovníci byli působili na Slovany. U Slovanů vidíme teprve pozdní typy, jaké známe jinak z hrobů avarských a ještě více chazarských, pečeněžských, poloveckých a tatarských a jejichž příkladem mohou býti hroby kostrové (provázené pochovanými koni) objevené na mnoha místech země donské, gub. tauridské, jekatěrinoslavské a chersonské až po ř. Ros a újezd kaněvský (srv. SS. IV. 271). Obraz orientálního vojína v šišáku, brnění a s mečem nalézá se na míse z permské gub. (Албомъ рус. 303), a také na kamenných babách vidíme typickou nomadskou výzbroj (šišáky s nánosníky a zátylkem, kožené pancíře s náplecníky). Srv. *Veselovskij* Статуи воиновъ изъ кат. кам. бабъ (Изв. Таврич. ком. 1911, № 45).

[1] Výrazem obecným pro výzbroj slovanskou byla jednak *branь* (všeslov. mimo jižní) od *brati* (borją), *braniti* — pugnare a jednak *oružije* (srv. i *orudije* z *orądije)* — původně ve smyslu nástroje vůbec, ale už v nejstarších textech i ve smyslu zbraně. Srv. ***Miklosich*** EW. 18, ***Berneker*** EW. 74, ***Sreznĕvskij*** Мат. I. 166, II. 709, a dále žití sv. Nauma ed. ***Lavrov*** 10, Besedy pap. Grigoria, prolog X. st. u ***Sobolevského*** Мат. 26, 69 a smlouvu Igorovu z r. 945 (Lavr. let. 47).

[2] Srv. Lavr. let. k r. 968 (str. 65). V letopise pravidlem se v rukou Rusů připomíná kopí, štít a především meč, šavle nikdy, kdežto u Polovců zase brnění, štít, kopí a luk.

[3] Ipat. Let. 558 (1259). ***Aristov*** Пром. 116, 197.

[4] O Alanech Laon. Chalkon. Apod. hist. IX. 467, (srv. ***Kulakovskij*** Аланы 59, 61), o Zeregeranu v Dagestaně Mas'údí (Сборникъ мат. кавк. XXXVIII. 52). Jiné zprávy o zbraních v Orientu viz u Kardízího ed. ***Bartold*** 120 a Rosteha (Russ. Revue X. 311, zde o Chazarech). Srv. ***Lappo-Danilevskij*** Мат. арх. Р. XIII. 21.

[5] Asterios 'Ομιλίαι IX. (***Latyšev*** Scyth. I. 722.)

skládala se jen z malých oštěpů, štítů a luků. V hrobech třebas jen porůznu objevují se kusy znamenité zbroje železné, někdy i drahocenně zdobené, objevují se i hroby knížat a bohatýrů v celém dokonalém vyzbrojení.[1] V mohyle u Taganče, kterou kladu do poč. XI. století, ležel ruský bohatýr v dřevěné truhle s železným postříbřeným šlemem, kroužkovým brněním, lukem a koženým kolčanem, s šavlí ve stříbrné pochvě a stříbrnou bulavou, s železným kopím, vedle udidla, páru železných třmenů a železného srpu (srv. obr. 133, 138). A i historické zprávy počínají od X. stol. zníti jinak nežli starší, výše uvedené.

V letopisných zmínkách o výzbroji Rusů Svjatoslava a jiných knížat X.—XI. století objevují se přílbice, pásy, pancíře, štíty silné a dlouhé, sahající až k nohám, meče, kopí, střely, topory[2] a také u Fadlána a Miskavaiha mají všichni Rusové na Volze meče, mlaty, sekery, kopí, štíty a nože.[3] Podle Liudpranda tonuli při výpravě Igorově Rusové pro tíži přílbic a brnění.[4] O zprávách ze XII. století na př. v Slově o pluku Igorově nebo Ruské Pravdě již nepotřebuji mluviti. O Polsku praví Adam v XI. stol., že oplývá zbraněmi.[5] Boleslav posílá císařovi Ottovi III. tři sta obrněných vojínů na pomoc,[6] podle Ibrahíma ibn Jaʿkúba měl v X. stol. polský kníže 3000 dobře ozbrojených obrněnců, podle Galla Boleslav 3900 loricatů;[7] v Čechách bojovníci z doby Bořivojovy mají v kronice

---

[1] Příklad hrobu s plnou výzbrojí poskytla jedna mohyla gnězdovská (*Sizov* Смол. кург. 9 sl.), dále mohyly Černá a Gulbišče u Černigova (*Samokvasov* Мог. р. земли 195), dále hrob u Taganče blíže Kaněva na Kijevsku (*Chojnovskij* Арх. свѣд. I. 1896 122, tab. X.), u nás v Čechách nález u Kolína (Pam. XV. 715, *Píč* Star. III. 91, 337).

[2] Leo Diacon V. 2, VI. 13, VIII. 4, 9, IX. 2, 10. Konstantin De cerem. II. 15. Letopis kijevský *passim*. Srv. dále doklady u jednotlivých zbraní. Že za Vladimíra byla vojska ruská opatřena množstvím toporů a mečů, svědčí také Bruno v listě k Jindřichovi II. r. 1008 (*Bielowski* MPH. I. 225). V smlouvě Igorově z r. 945 připomínají se u Rusů štíty, meče, střely, kopí a jiná zbraň. (Let. Lavr. 47).

[3] Fadlán (*Harkavi* Сказ. 93). Do výzbroje Rusů útočících r. 943 na Zákavkazí náležely podle nové zprávy Ibn Miskavaiha: sekera, mlat, kopí, štít s puklicí, meč a dýka. Mimo to měl každý bidlo na stan. (*Cl. Huart* v Comptes rendus de l' Acad. Inscr. 1921, 182).

[4] Liudprand Antap. V. 15 r. 942 (MG. SS. III. 331).

[5] Adam II. 18.

[6] Dětmar IV. 46 (28): trecentis militibus loricatis.

[7] Srv. výše str. 480, 482 o družině a jezdcích. Ale luk zůstával stále hlavní zbraní v Polsku.

Kristianově vedle oštěpů a štítů i krunýře a přílby, družina Boleslavova dýky, oštěpy a meče.[1] Dětmar k r. 976 uvádí, že Češi, přepadnuvše Bavory, byli v brnění a Vidukind je v bitvě na ř. Lechu líčí jako dobře vyzbrojené.[2] Totéž platí o Polabanech a Pomořanech. V pokladech chrámů a vůbec na Rujaně připomínají se luky, meče, skvostné štíty, přílby, brnění a „všechny druhy zbraní",[3] výzbroj Juliňanů skládala se podle Herborda ze seker, kopí, mečů a jiných zbraní,[4] kdežto v Štětíně připomíná Ebbo jen kopí a šípy, v Uznoimě Herbord dřevce (fustes) a šípy.[5] Sochy bohů postavené v retranském chrámě měly přílby a brnění,[6] a také Ibráhím ibn Jaʿkúb potvrzuje, že v X. stol. Polabané vyzbrojeni byli pancíři, přílbicemi a meči.[7] Pak ovšem pochopujeme, že se v XI. století Sasové ostýchali vcházeti v boj se Slovany vidouce před sebou vojska dobře ozbrojená.[8] Ale luky byly stále jejich hlavní zbraní.[9] O jižních makedonských Slovanech mohu uvésti aspoň zprávu z X. stol. z žití

Obr. 138. Rekonstrukce výzbroje bohatýra z Taganče.

[1] Kristian c. II., IV., VII. ed. *Pekař* 172, 175, 183.

[2] Dětmar III. 5 (hostis loricatus), Vidukind III. 44 (armis instructi). Jiné drobné zmínky o štítech, kopích a mečích u Čechů viz u Kosmy I. 10, a v Passio s. Ludmilae (Fontes I. 140).

[3] Knytlingasaga (MG. SS. XXIX. 314) a Saxo ed. *Holder* 565, 577. Sedmihlavý idol v Karencii měl sedm mečů (Saxo 577).

[4] Herbord II. 23. 24.

[5] Ebbo III. 16, Herbord III. 5.

[6] Dětmar VI. 23 (17).

[7] Ibráhím ed. *Westberg* 52. Jeden slov. oddíl ozbrojen byl štíty a předlouhými meči podle Saxona (ed. *Holder*) 258.

[8] Helmold I. 34. Srv. *Giesebrecht* Wend. Gesch. I. 19.

[9] Dětmar VI. 22 (16): sagittis, quibus maxime defenduntur. Srv. passim i v legendě o sv. Demetriovi.

Naumova, podle níž měli броня, щитъ, оружіе, праволучныя стрѣлы,[1] neboť nádhera výzbroje vojska Symeonova, jak ji vyličuje Leo Grammatik, je více fantasií.[2] Ostatní pak zprávy jsou již pozdější.[3]

Zbraně v této době byly vesměs z železa kutého. Bronzových téměř není a kamenných také ne.[4] Že bylo kovářství už značně vyvinuto, pověděl jsem výše na místě jiném, kde jsem pojednával vůbec o práci kovodělné. Zruční kováři specialisovali se pro výrobu zbraní a dovedli i obtížné kusy náležitě doma zpracovati, přílby, meče i brnění.[5] Lepší, zlatem a stříbrem zdobené se ovšem stále dovážely s ciziny, kde byly dílny s tisíciletou tradicí a vyvinutou technikou.[6] Zbraně jednodušší, k jejichž výrobě nebylo třeba zvláštní umělosti, dělal si lid po dědinách sám, tak oštěpy, luk, šípy a dřevěné nebo kožené štíty, a dodával je proto také jako dávky panovníkům (srv. výše str. 513) a později hradním pánům. V latinských listinách českých datovaných do XI. a XII. stol. (obyčejně o něco mladších) připomínají se *artifices*,

---

[1] Ed. *Lavrov* 10.

[2] Leo Gramm. 311, 928.

[3] O pozdější výzbroji srbského vojska srv. *Jireček* Staat I. 77, III, 25. V Benátkách byly známy „clipei more Sclavorum“ (ze XIV. stol.). Ale ještě Kinnamos za císaře Manuela uvádí jako zbraně Srbů kopí a velký štít. (VI. 7).

[4] Na otázku, zdali se do konce pohanské doby udržely u Slovanů zbraně kamenné, nelze odpověděti s určitostí. Theoreticky je možno připustit, že se při nedostatku kovu sáhlo buď k starým občas nalézaným mlatům, nebo že se podle nich i udělaly nové, nebo že se do šípů nastrčily místo kovového hrotu ostré úštěpky z pazourku. Ale zpráv o tom není a také archaeologicky je nesnadno to doložiti, poněvadž zprávy dosavadní jsou vesměs takového rázu, že není vyloučen omyl, že totiž při nálezu může běžeti o starší předvěkou zbraň kamennou, která se neopatrností při výkopu dostala z jiné vrstvy do pozdního hrobu slovanského. To zajisté platí o těch zprávách, které ohlašovaly nález kamenného mlatu v hrobech slovanských, na př. u Muravy (Minsk), Samohrodku, Berezjanky (Kijev) a v hrobech merjanských. Spíše připustíme, že se udržely kamenné a kostěné hroty šipek, poněvadž zbraň tato se při výstřelu snadno ztrácela. Také se objevují v nálezech pozdních (srv. na př. Zbiór IV. 18, Труды арх. с. Вилно II. 134, *Uvarov* Меряне 128). I v hrobech Burgundů doby merovejské jsou (*Lindenschmit* Handbuch 153). Kostěné šipky nalezly se na Kňaží hoře, v úsadbě Petrovského v Kijevě a na hradišti u jez. Buromky (sosnický uj., Černigov) a jinde. Srv. *Kozlovská* Слов. курганы 41.

[5] O kovářích srv. ŽS. III. 232. Zvláštní zbrojíře v Čechách klade Kosmas už do doby Libušiny (*fabri armorum* I. 5), ale určitější je zpráva autora legendy demetriovské o zručných kovářích slovanských ve vojště před Soluní (τέκτονες σιδήρων εὐμηχάνων). Srv. *Tougard* Hist. prof. 180.

[6] Srv. výše v stati a obchodu str. 377.

tornarii scutellarum, scutarii, scutellarii, buccularii,[1] v Polsku *grotniki* a *żyrdniki,*[2] v pozdějších chorvatských a srbských zápisech *spadavii, mьčari, strelari, lukari, pojasari,*[3] v letopisu Ipatějevském лучници, тулници[4] a také dědiny se jménem Štítary začínají se v té době objevovati.[5] V listině pap. Innocence II. z r. 1136 připomíná se u Mogilna *villa sagittariorum* — Strzelce, kteří si patrně robili svou zbraň.[6]

Výzbroj knížecí nelišila se formou od jiné, jenom tím, že byla úplnější, lepší práce kovářské z věhlasných dílen, a zejména kryta skvostnou výzdobou. Na pečetích a miniaturách zobrazujících knížata a velmože z XI. a XII. stol. vidíme v celku obyčejnou výzbroj. Ale zato byly patrně jednotlivé zbraně skvostné: pozlacené, nebo zlatem a stříbrem vykládané, niellované a tausované.[7] Jednotlivé vynikající kusy zbraní knížecích poznáme ještě v dalším popisu. Příkladem takové skvostné celkové výzbroje je kolínský nález v Čechách, nebo rovněž již uvedený hrob z Tagančе na Kijevsku.[8]

Zbraně jednotlivé.

Meč a šavle. Původně Slované neznali meče a užívali místo nich velkých nožů, jak můžeme souditi z archaeol. nálezů a ze zprávy života biskupa Altmanna patavijského.[9] Ale tato zpráva je pozdní a není vyloučeno, že dlouhý nůž, kterého upotřebovali v XI. století, dostal se k nim teprve po vzoru germanského saxu (srv. dále str. 537). První zmínku o meči u Slovanů shledávám v VI.

---

[1] *Friedrich* Codex I. 84 (1078), 359, 360 (1046), 371 (1088), 376, 385, 406.

[2] Srv. *Piekosiński* Rozpr. Akad. Krak. XIV. 232.

[3] *Jireček* Staat II. 41, 42, 77.

[4] Let. Ipat. 558 (1259). O výrobě ruských zbraní srv. *Aristov* Пром. 114.

[5] *Friedrich* Codex I. 375 (v listině Vyšehradské dat. k r. 1088 uvádějí se Štítary u Kolína).

[6] *Piekosiński* Doc. 27.

[7] Ibn Rosteh dí o slovanském králi (*Marquart* Streifzüge 468, *Harkavi* 266), že má výtečné, pevné a drahocenné brnění.

[8] Srv. výše str. 515. Zde musím dodati, že mi nebylo možno použíti následujících děl o starém ruském vojenství: *Viskovatov A.* Описаніе одежды и вооруженія русскаго войска. P. 1841; *Obručev* Обзоръ рукоп и печат. памятниковъ отн. до исторіи военн. искусств авъ Россіи. P. 1854; *Šupinskij* Записка по ист. русск. военн. искусства. I. Древніе Славяне. Mnoho materiálu, ale pozdějšího, obsahuje dílo *Lebiński W.* Mat. do słownika hist. jęz. i starożytności polskich. I. Militaria. Roczn. Tow. Pozn. 1889.

[9] Vita Altmanni Pataviensis † 1091 (MG. SS. XII. 229) dí o Sasích, že užívají dlouhých nožů „longis cutellis, ut hodie Sclavi pro gladiis utebantur.“

století u Menandra, kde slovanský podunajský kníže Dobręta (Δαυρέντιος) odpovídá poslům avarským, že se jeho lid nepoddá, dokud vojny a meče (ξίφη) budou.[1] Ale ani této zprávy nelze vykládati v tom smyslu, že byl meč v době Tiberiově u Slovanů vůbec obvyklý. Dobręta užil zajisté pojmu toho metonymicky ve smyslu zbraně vůbec a bezpochyby se zřetelem na meč, jejž sám v ruce držel. Neboť všechny ostatní soudobé zprávy mečů u Slovanů ještě neznají a není také v té době archaeologicky doložen. Lze nanejvýše říci, — což je ostatně zcela přirozeno, — že se tehdy Slované počali seznamovati s meči v rukou římských a že první cizí meče dostávaly se i jim do rukou.

Obvyklou zbraní stal se meč u Slovanů teprve později, jednak vlivem franckým, jednak nordickým. Z kovářských dílen těchto národů počali i Slované odbírati meče, jež se obchodem jako výborná zbraň rozcházely vůbec po celém světě,[2] a z těchto stran přišel k nim mimo zbraň i všeslov. název její *mečь* (*mьčь*), vzniklý z got. *mēki* (stisl. *māeker*, sts. *māki)*. Převzetí názvu i věci od Slovanů spadá před VIII. století.[3] Od IX. stol. — můžeme říci — je meč jak v historických zprávách, tak i v nálezech slovanských věcí obvyklou a v slovanských textech se s ním od té doby stále a hojně shledáváme.[4]

Zprvu byly tyto meče vesměs cizí importy, na západě francké a na severu nordické.[5] Ale brzy je počali Slované napodobovati a vyráběti ve svých kovářských dílnách. Čteme-li v letopisu, že ruští Slované platili Chazarům daň po meči,[6] platili patrně již výrobky domácími a ne cizím zbožím, draho kupovaným. Z toho důvodu mohli bychom i zprávu Chordádbeha a anonymního perského geografa o vývozu mečů z Kijeva a Urtabu vztahovati na

---

[1] Menander 16 (ed. *Niebuhr* 404). Spadá to do vlády Tiberiovy. Ostatně také v rukou Slovanů před Solunί připomíná autor legendy sv. Demetria meče *(Tougard* Hist. prof. 125, 179).

[2] Srv. výše str. 378. Srv. též, jakou úlohu mají meč a kováři mečů v germanských pověstech. Je zřejmo, že tam byla znamenitá národní výroba *(Lindenschmit* Handbuch 221).

[3] Srv. *Krek* Einl. 150, *Brückner* Ciw. 24, *Jagić* Archiv sl. Phil. IX. 162, *Mladenov* Герм. ел. 87, *Schrader* Lex. 750 a *Berneker* EW. II. 29. Odsud to přešlo i k Finnům *(miekka)*, i k Litevcům *(meczus)*. Že východní Germani měli dávno meče (breves gladii), dosvědčuje Tacitus (Germ. 44).

[4] *Srezněvskij* Мат. II. 131.

[5] Srv. výše str. 377 a *Ebert* Balt. Studien zur Arch. u. Gesch. 1914, 137.

[6] Let. Lavr. 16.

výrobky domácí a ne na import nordický.[1] V Kijevském letopise od X. stol. je meč neustále příznačnou zbraní ruského družinníka[2] a také Bruno c. 1008 v listě k Jindřichovi II. připomíná, že za Vladimíra měla ruská vojska mnoho toporů a mečů,[3] což všechno je doloženo i nálezy. U ostatních Slovanů dokládají nám meč

Obr. 139. Ubití sv. Václava v kodexu Wolfenbüttelském.

texty,[4] miniatury a nálezy archaeologické, jež dále budou uvedeny. Z miniatur upozorňuji nejen na kodex Vyšehradský, jehož illuminátor měl na mysli poměry české, ale zejména na obraz ve Wolfenbüttelském kodexu z doby c. 1000, na němž Čechové ubíjejí sv. Václava.[5]

---

[1] Srv. výše str. 378.

[2] Letopis *passim*. V Slovu o pluku Igorovu mají Rusové meče i šavle. V bitvě u Durostola zahodili Rusové velké množství štítů a mečů (Leo Diacon IX. 10). Konstantin De cerem. II. 15 připomíná u Rusů σκουτάρια καὶ σπαθία.

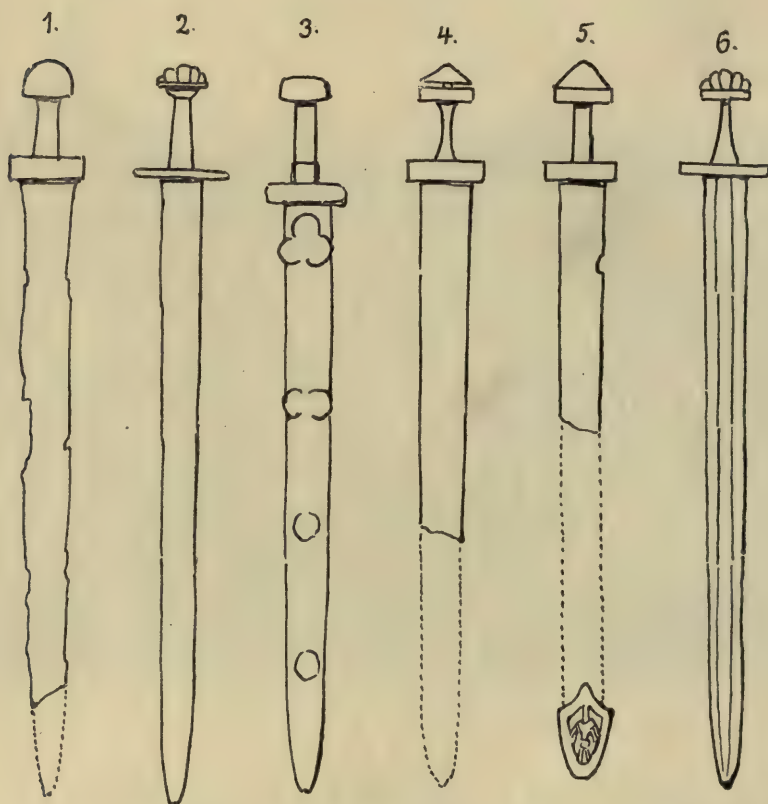
[3] *Bielowski* MPH. I. 225 (mille securibus, mille gladiis evaginatis).

[4] Srv. k Čechům leg. Kristianovu ed. *Pekař* 157, 186, k baltickým Saxona ed. *Holder* 258, 514.

[5] K reprodukci těchto obrazů srv. ŽS. I. 429.

Kodex je kreslen velmi realisticky. Podobně mají meče v rukou Bulhaři v současném menologiu vatikánském.[1]

Tvar meče. Jak importy cizí, tak výrobky dílen domácích, byly v IX.—XI. stol. jednoho v základu stejného typu, který vznikl z formy germansko-římské v době merovejské.

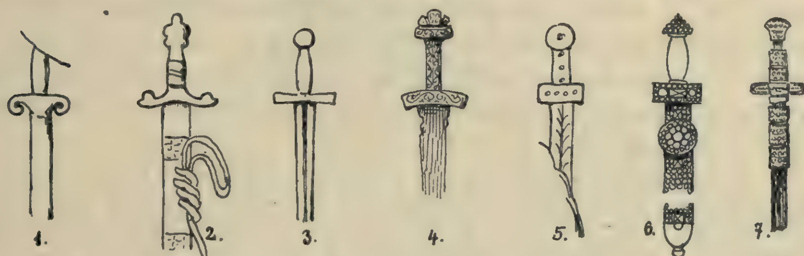
Obr. 140. Meče z nálezů slovanských.
1. Hohenberg. 2. Koljany u Vrliky. 3. Jarohňovice. 4. Kijev na Podolu. 5. Gnězdovo. 6. Odra u Golcowa.

Germani zprvu, jak již bylo řečeno, dlouhých mečů neměli, jen krátké bodací *saxy*, ale časem přejali od Gallů dlouhý železný meč, charakteristický pro t. zv. gallskou kulturu latènskou v prvních stoletích před Kristem. Také v Italii, kde národní zbraní byl od věků meč krátký *(gladius)*, seznámili se s tímto gallským mečem

[1] Srv. ŽS. I. 433, 455 a příloha IV.

a počali jej zaváděti do vojsk auxiliárních, hlavně z barbarů sestavených[1] a tou cestou dlouhý meč — *spatha* zvaný — pomalu zdomácněl i ve vojště římském.[2] Odtud s jinými římskými zbraněmi šel znovu na sever, na Rýn a na Dunaj a tam (hlavně na Rýně) vyvinul se z něho, ze staré formy gallsko-germanské, v V. stol. meč typický pro germanskou výzbroj doby merovejské a z toho pak meč karolinský,[3] jenž se od VIII. století rozšířil po celé Germanii a obchodem přešel i k Slovanům, jsa všude jednotného tvaru a rozměru.[4]

Spatha se skládá z dlouhé, dosti široké a massivní čepele (rus. полоса), uvnitř po délce vyhloubené a končící v tupě zahrocené plekno. Nahoře čepel rovně seříznutá vybíhá v dlouhý trn

Obr. 141. Meče byzantské a orientální.
1. Plaketa XI. stol. v Britském museu. 2. Mosaika XI. stol. v Dafni. 3. Vazba XI. stol. v pokladu sv. Marka. 4. Meč z okolí Varšavy. 5. Z perské misy hr. Stroganova. 6. Meč Chosroa II. z Tag-e-Bostanu. 7. Z pokladu nal. u Pereščepiny.

(řap), na němž je přidělán jilec, složený ze tří částí: z příčky massivní (záštita, zástava, r. огниво), v starší době jen nepatrně za šířku čepele vybíhající, z duté oblé cívky (rukojeť, r. черенъ) a nahoře z jablka (яблоко), jež u starších mečů mívá podobu nízké homole, která se u mladších postupně předělává ve tři k sobě připojené laloky (obr. 140), později i ve více laloků. Hlavní cha-

[1] Tac. Ann. XII. 35.

[2] Vegetius De re mil. II. 15, (gladii maiores quos spathas vocant), III. 14, Arrianus Ars tact. IV. 8, Josephus Bell. jud. III. 5, 5.

[3] K tomuto vývoji srv. *Lindenschmit* Handbuch 217, AHV. III. XI. tab. 6, IV., text k tab. 31—32, 60, *Salin* Thierorn. 96 sl., *Hampel* Alt. I. 186, *Forrer* Schwert und Dolch in ihrer Formenentwicklung. Leipz. 1905, *Baye* Ind. lang. 7—31 (Par. 1888), Ind. anglosax. 16—39 (Par. 1889), *Lorange* A. Den yngere jernalders svaerd. Bergen 1889 a *Petersen* J. De norske vikingesverd. Christ. 1919.

[4] I jméno přešlo. Srv. stsl. *spata*, lit. *spada, špoda*, alb. *špate*. (*Miklosich* EW. 317, *Schrader* Reallex, 749.) K obchodu s meči viz výše str. 377. Capitulare bononiense r. 811 (§ 10) přímo zakazuje prodej mečů cizincům.

rakteristikon tohoto staršího středověkého germanského a slovanského meče spočívá s massivností celku ve značné šíři tupě zahroceného čepele, krátké, rovné zástavě (málokdy zahnuté) a homolovitém jablku. Tím se liší od tvarů pozdějších, jež se počínají vytvářeti už od poč. XI. století a směřují jednak ke ztenčení čepele a zešpičatění plekna, jednak k prodloužení zástavy a vůbec zvětšení celého jilce, takže se pomalu těžisko, dříve na čepeli, přesunuje k jilci. Delší zástava se však už objevuje občas v X., ba na severu i v IX. století.

Meč se zastrkoval do pochvy, slovansky *nožny*, капи zvané,[1] složené se dvou dřevěných nebo kovaných plášťů koží potažených. Byly nahoře okutím spjaty a dole končily v kovovou obroučku v podobě U, zprvu jednoduchou, později různě zdobenou. Pochva sama bývala na povrchu kováním tak bohatě ozdobena, že se ztráta její nebo krádež oceňovala více než samého meče.[2] Takovou stříbrnou, skvostně ciselovanou pochvu a rukojeť měl i meč Svantovitův v Arkoně.[3]

Byzantských mečů, které by zde ještě přišly v úvahu, řádně neznáme. Známe je jen z několika nedokonalých náčrtků na freskách, mosaikách, řezbách nebo miniaturách z X. a XI. stol. Ale na nich lze pozorovati, že vedle forem franckých s výzdobou byzantskou vyvinul se v Byzanci o něco dříve než na západě meč ve tvar lehčí s užším čepelem a zejména s delší záštitou na jilci. Při tom vidíme záštity s konci volutovými nebo jinak rozšířenými, dále jilce zakončené v ptačí hlavy, nebo v kulatá jablka.[4] Takového však nic ze slovanských současných obrazů nebo nálezů neznám.

---

[1] *Nožny* doloženy v staré polštině (*Nehring* Altpoln. Denk. Berlin 1887, 57) a v staré ruštině (Ostrom. ev. Jan XVIII. 11 — ножьници, ножьны teprve později), капи v římském Patěriku X. stol. (ed. *Sobolevskij* 13: мечь в капи своя вложати). Z ostatnich termínů slovo *rukojatь* je v Pravdě ruské (*Vladimirskij-Budanov* Хр. I. 42). Srv. *Srezněvskij* Мат. II. 464, III. 196 a *Budilovič* П. Сл. 7. Slov. *pochva* není doloženo u Srezněvského (srv. *Budilovič* l. c.). Ostatní ruské terminy viz u *Savvajtova* Описание 68, 76.

[2] Lex Ripuaria 36, XI.

[3] Saxo ed. *Holder* 564 sl. (Srv. ŽS. II. 290).

[4] Srv. Živ. Slov. I. příl. 4., *Dalton* Byz. art. (Oxford 1911) 20, 162, 308, 394, 479, 485, 511, *Diehl* Manuel byz. 376. *Leinert* Gesch. d. Kunstgew. I. tab k str. 184, *Labarte* Hist. des arts. Atlas II. tab. 85, Матер. Кавказ. III. tab. 10, 13, Изв. арх. бълг. V. 133, Chaněnko Древн. VI. tab. 38 č. 1321, *Schlumberger* L'épopée à la fin du X. siècle 13, 89. (cit. *Hampel* Alt. I. 193). Zachovalých mečů provenience byzantské je pramálo. Sotva sem náleží meč robený sice podle vzoru vikinského, ale s krásnou dekorací úponkovou, který publikoval

V slovanských hrobech setkáváme se nejčastěji s normálním typem nordického t. zv. vikinského meče. (Obr. 140).[1] Nejhojnější jest vedle jiných věcí nordického původu (sponek a přezek) v Rusku v nálezech IX. a X. století. Meče takové se našly na mnoha místech, nejdůležitější a nejkrásnější ve vsi Bělimeru (Spassk, Kazaň),[2] v Trubčevském újezdě (Orel), v kurhaně u Kijeva, inkrustované v hrobě u Gluchova (Berdičev, Kijev) a Krasňanska v Charkovsku, jednodušší v kurhanech jaroslavských, petrohradských, gdovských, černigovských, vladiměřských, orlovských, gnězdovských, v kubanské oblasti, v Gulbišči a Černé mohyle, v mohyle od Romen, u Podhorců a v několika místech v samém Kijevě a v okolí.[3] Na východě Rusi jich silně ubývá. Ze 7729 kurhanů vykopaných hrab. Uvarovem v gub. vladiměřské našly se pouze tři.[4]

Druhé naleziště franckých mečů poskytly staré slovanské hroby v Štýrsku u Krunglu a Hohenbergu, důležité tím, že jsou z doby starší, asi z VIII.—IX. století,[5] a pak chorvatské hroby v severní Dalmacii v okolí Kninu, u Koljanů, Vrliky a Biskupije, tyto z doby

---

B. Posta III. Reise des Gr. Zichy I. (Bud. 1905) 54, obr. 24. U meče z pokladu pereščepinského (Матер. по арх. Р. XXXIV. tab. XIII.) bych nevylučoval granulované práce byzantské VII.—VIII. století, zejména po celkový tvar a záštitu. Granulovaná výzdoba byla tehdy v byzantských dílnách obvyklá a podobný meč zdály by se ukazovati i nárožní figury ze sv. Marka v Benátkách (*Dalton* Byz. art. 127.). Ale ještě shodnější meč krále Chosroa II. na reliefu u Tag-e-Bostanu v Persii ukazuje spíše na provenienci perskou, tak jako meč visící po boku jezdce na jedné míse sassanovské ze sbírky hr. Stroganova nalezené u Verejna v permském újezdu. (*Posta* l. c. I. 23 a *Morgan* Mission en Perse IV. 2, 321). Byzantský meč ze VII. stol. z Castel Trosino zůstal mi neznámý (*Riegl* Spätröm. Kunst II. 40). Zde bych připomněl, že na perských mísách doby sassanovské a následující se objevují samé meče v celkovém tvaru upomínající na souvěké francké, a žádné šavle. Srv. *Smirnov* Вост. серебро tab. 25—29, 31—33.

[1] Nejúplnější výčet nálezů ruských podal *T. Arne* Suède 20, 22, 31, 45, 47—60.

[2] Bělimer (Изв. арх. Kazaň X. 155, *Posta* III. Reise Gr. Zichy I. 16.), Trubčev (*Kondakov* Клады 20, *Tizenhausen* Древн. М. III. 176, tab. 14, *Kondakov-Tolstoj* Древн. Р. V. 19, Kijev, (Зап. арх. общ. V. 1. 1905), Krasňansk a Gluchovo (Arne 58, 59).

[3] *Arne* l. c., *Chaněnko* Древн. V. tab. I. (z Kijevska), *Spicyn* Петр. кург. 34, tab. XIX., Гдов. кург. 37, *Samokvasov* Могилы 195, 199—200, *Sizov* Смолен. кург. 69, 99. *Brandenburg* Кург. Прилад. 58, 60 (zde literatura). Srv. též meče ve sbírce kijevské university a bývalé sbírce Vl. Antonoviče (z Romnů). Sem bych připojil i meče z Podhorců v Haliči citované Píčem (Pam. XV. 13).

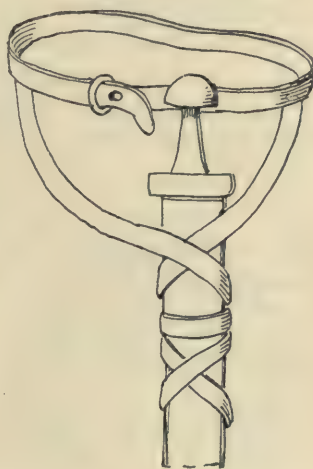
[4] *Uvarov* Меряне 124.

[5] Jahrbuch CC. IV. 203, 223, Arch. Ert. XIV. 359 (1894), XV. 251. (1895).

Obr. 142. Meč sv. Štěpána v pokladu svatovítském v Praze.

o něco pozdější.[1] Z končin balkánských starých mečů slovanského příslušenství zatím neznám; obrazy na starých freskách v Tirnově jsou už tvarem pozdní a představují patrně meče byzantské.[2] V jiných slovanských krajích je tento druh mečů řidčí, ale vyskytují se všude. V Čechách byly nalezeny v hrobě kolínském,[3] na Moravě v hrobech v Oboře u Kroměříže, u Jarohňovic a Ždánic,[4] ze Slovenska znám především znamenitý nález v Blatnici (Turec), jehož meč a jetelovitá sponka pokryty jsou dosti pozdním dekorem rázu nordického a náležejí VIII.—IX. stol.[5] Na severu v Polabí a v Pomoří našly se podobné meče v Meklenbursku u Gorschendorfu (Malchin) a krásný meč s rukojetí zlatem vykládanou v korytě řeky Odry v Štětíně.[6] V Polsku jsou meče velmi řídké. V krakovské akademii jsou dva z místa mně neznámého (Gluchovo?), jiný je z Velkopolsky v museu bydgoščském, jiný se našel v Maršovicích u Olavy.[7] Konečně i meč se sloňovou rukojetí, jenž se přičítá sv. Štěpánu a nalézá se v pokladu svatovítském v Praze (obr. 142), náleží do této skupiny spath importovaných ze severu v X. a XI. stoleti.[8]

Obr. 143. Závěs meče (podle Violleta le-Duca).

---

[1] *Radić Fr.* Starohrv. Prosvjeta I. 242, III. 33, 99 a *Preradović D.* Zs. f. hist. Waffenkunde IV. 97 (1906—8). Jiné meče z Dalmacie cituje *Reinecke* Studien früh. Mittelalt. 50.

[2] Изв. арх. бълг. V. 133.

[3] *Píč* Star. III. tab. XX. Dr. J. Schránil upozornil mě na meč s volutami na jablku, jenž byl nalezen v Libochovicích (Pam. 14, 103) u kostry, ale nezachoval se. Je to také vikinský typ dosti hojný v museu v Christianii.

[4] Čas. ol. 1890, 16, 1894, 26, Mitth. CC. 1890, 262, *Červinka* Pravěk 316.

[5] *Hampel* Alt. I. 190, 636, III. 322, *Posta* III. Reise 53. Jinak se našel v Uhrách oboustranný meč, ale s jinou záštitou ještě v hrobech u Horgoše, Kečkemetu, Salamonu, Czikó, Fenéku a Öcsödu (*Hampel* I. 189, II. 536, III. 421, 431, 440),

[6] *Beltz* Alt. tab. 69, *Schumann* Kultur Pomm. 86, tab. V. 34.

[7] *Kostrzewski* Wielkopolska 224², *Mertins* Wegweiser 137.

[8] Srv. *Matějček A,* Kunst und Kunsthandwerk 1915, 543, Zbraň sv. Václava a meč svatoštěpánský (Věstník Akad. Praha 1916. 246, *Šittler E.* a *Podlaha A.* Soupis památek. II. Praha 1903. 7, *Hampel* Alt. I. 190 (kde další literatura).

Starý římský gladius nosil se tak, že pomocí železného háku na spodu pochvy připevněn byl na pás *(balteus, cingulum)*. Spatha nemohla býti pro velkost svou tak nošena, neboť by byla vadila pohybu, a proto visela na pasu volně za řemen, pokud můžeme souditi z detailů pochvy a několika obrazů z VIII. až XI. st., a to tak, že řemen byl obvázán kolem pochvy a meč v tomto obvazu volně visel (obr. 143). Oba konce řemene byly potom připevněny k pasu za hák nebo zapletením.[1] Byzantský meč v X.—XI. stol., jak vidno z miniatur v psaltiru Basilia II. v knihovně sv. Marka, nosil se na pasu položeném přes pravé rameno k levému boku.[2] Pokud se týče pasu samého, o němž jsem již vyložil potřebné v ŽS. I. 465 a 577, býval hojně pošit kovovými ozdobami, měl dále kroužky závěsné, někdy t. zv. kruhy průvlečné, někdy i různé druhy záponek, řemení držících.[3] Srv. na př. pás nalezený v Gnězdově.[4] Ozdoby na pasu přišité jsou na Rusi rázu nordického nebo orientálního a pojednáme o nich s hlediska stilistického na místě pozdějším v kap. XII.

Vedle meče francko-nordického typu, ať už importovaného, nebo v domácích dílnách napodobeného, ustupují všechny ostatní tvary do pozadí a vyskytují se v slovanských hrobech jen pořídku. Sem patří na př. zvláštní asijský meč s čepelí silně se zužující po způsobu starých mečů z hrobů mykenských, jenž občas zabloudil k Slovanům z oblasti sarmatské, permské nebo kavkazské.[5] Nalezen byl na př. v kurhanu drevlanském na uročišti Grubsku u Skviry,

[1] Srv. obraz v bibli Karla Lysého (*Böheim* Handb. 267), relief z Gutensteinu (*Lindenschmit* AHV. IV. tab. 29), obrazy z koberce bayeuxského (passim, srv. *Böheim* obr. 270), evangelistáře svatovítského (Soupis, Praha II. 2, 9), sochu z dómu bamberského (*Heffner-Alteneck T.* Trachten des chr. Mittelalters I. tab. 93) a rekonstrukci závěsu a u *Violetta le Duca* (Dict. V. 192). V jedné mohyle vladiměřské gub. našel Uvarov meč, jenž byl přezkou zavěšen na pasu (Меряне 124), ale v častějších případech konstatoval, že se meče nosily na závěsech přes plece. Pohanskému idólu v Karentii viselo sedm mečů na jednom pasu (Saxo ed. *Holder* 577).

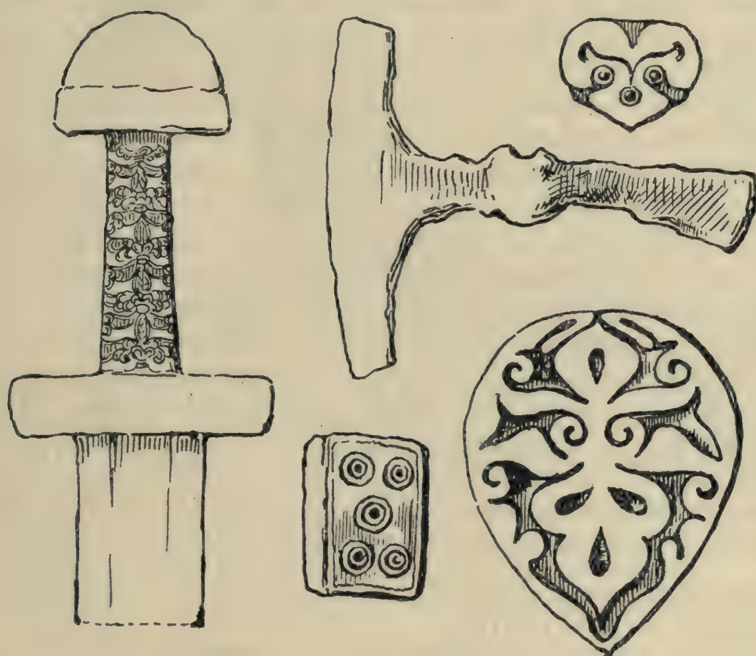
[2] *Dalton* Byz. art. 469. Srv. i 308. Basilios drží meč v ruce s pasem sňatým a také meč z Dafni a na email. obrazu Ukřižování v dvorní komoře mnichovské mají pasy kolem meče otočené (*Leinert* l. c., *Dalton* 485, 394). Jiný doklad u byz. císaře na disku z Kerče viz u *Diehla* Manuel 290.

[3] ŽS. I. 577, 579.

[4] Srv. ŽS. I. obr. 84.

[5] Srv. *Minns* Scythians 163, 186, 242, 249, 255, 258, Światowit V. 591, *Chaněnko* Древн. II. tab. II.—III.

nebo v hrobě v Korzybiu vedle záušnic.[1] Ale mám vždy pochybnost, je-li to zbraň s hrobem současná. Výjimkou je dále meč byzantské práce, jaký se našel ve Varšavě,[2] a rovněž meč práce čistě orientální, o které jsem se zmínil již výše na str. 378 a k níž náleží krásný exemplář získaný Chaněnkem z hrobu v Kijevě u Zlatých vrat (obr. 144) spolu s jinými věcmi původu orientálního.[3]

Obr. 144. Meč, sekera, kostka a ozdoby z hrobu bojovníka nalezeného v Kijevě u Zlatých vrat. (Podle T. Arne.)

Meč stříbrem plátovaný s ozdobným kruhem na místě jablka, jejž prof. Koula a Píč řadili mezi meče slovanské z IX.—X. století, nepatří sem.[4] Je to patrně pozdní římský výrobek na základě prototypů orientálních, s nimiž se setkáváme častěji v hrobech jihovýchodního Ruska (sarmatských, alanských) z prvních století po Kr. a jednou i v Uhrách v hrobě u Gávy s koflíkem rázu římského.[5]

[1] *Antonovič* Кург. древ. 44, Światowit VII. 24. Podobné (s rovnou záštitou) jsou v moskevském Historickém museu z Kavkazu.

[2] Srv. výše str. 529.

[3] *Chaněnko* Древн. V. 22, tab. 20, *Arne* Suède 45, Зап. арх. VII. 1, 143.

[4] *Píč* Starož. V. 107, *Koula* Časopis výstavní 1891. 235.

[5] *Posta* III. Reise 30, 569, 575, *Hampel* Alt. I. 190, 837, II. 631, *Josa*

Rovněž typ meče rovného, ale s jednostrannou čepelí nebyl u Slovanů hojný a nebyl jim nikdy vlastní. Tento typ tvaru kratšího je v střední Evropě dosti starý, neboť se vyskytuje už ve zbroji skythské a pak latènské,[1] s níž vnikl do nálezů celé střední severní Evropy, ba v Prusku je dosti hojný v VI.—VIII. stol. po Kristu.[2] V té době počínají se objevovati i dlouhé, jednostranné meče v nálezech původu orientálního, ale je nepochybno, že oba typy, i starý latènsko-římský i tento orientální, nemají původu společného.[3] Do zemí slovanských přešly oba, i starší, jak vidno z několika nálezů římské doby císařské v Polsku[4] a z hrobů VII. a VIII. stol. na Silberbergu a v Benkensteinu u Elblągu,[5] i pozdější orientální, jenž se vyskytuje v Uhrách v hrobech rázu sice t. zv. sarmatského, ale tak pozdních (VIII.—X. stol.) a esovitými záušnicemi provázených, že musíme někdy souditi spíše na příslušnost slovanskou než vlastní sarmatskou, neboť v té době už vlastních Sarmatů v Uhrách nebylo.[6] Jinde však v hrobech slovanských jsou palaše nadmíru řídké a provenience ne vždy zaručené.[7]

Pro všeslov. *palaš* (z tur. *pala*) starých dokladů neznám.[8] Za to slovo *kord* objevuje se v církevní slovanštině (*koръda*), v staré ruštině (кордъ) i v litevštině (*kárdas*), ale i to přišlo z východu,

---

Arch. Ert. 1915, 202 (res. 30). *Veselovskij* Труды XII. арх. с. I. 354, *Chaněnko* Древн. II. tab. 55, *Gorodcov* Труды XIII. арх. с. I. 265 atd.

[1] *Kossinna* D. Vorg. 178[3], *Jahn* Bewaffnung 134 sl., *Hoernes* Mitth. anthr. Ges. XVIII. 231, Wiss. Mitth. Bosn. VII. 7, *Dechelette* Manuel II. 925, 1132. Ke skythským srv. Arch. Ert. 1908, 37.

[2] Srv. naleziště Rondsen (*Lissauer* Westpreußen 126), Moythinen (*Hollack a Peiser* Grabfeld v. M.), Daumen (*Heydeck* Sitzungsber. Prussia XIX. Taf. 9). K Švédsku srv. *Montelius* Kultur 156, 160, 182.

[3] Mínění Hamplovo je, že vznikly palaše v Uhrách z původní šavle vlivem rovných franckých mečů (Alt. I. 204).

[4] Srv. nálezy u Przygodic (Światowit X. 66, zde i o rozšíření 69), v Kwiatkowě (Mater. VIII. tab. 2), Przeworsku (*Hadaczek* tab. XIII). K Pomořanům srv. *Schumann* Kult. Pom. tab. IV. 22. O nálezech ve vých. Germanii a Polsku vůbec srv. *J. Kostrzewski* Wielkopolska 182 (2. vyd.), Kultur Lat. 12, Ostgerm. Kultur 9—10, 100, 105, a *M. Jahn* Die Bewaffnung der Germ. (B. 1914), 58 sl.

[5] *Dorr* Mitth. Cop. Ver. zu Thorn XXII. 2.

[6] Srv. Hampel Alt. I. 188—189. Patří sem pohřebiště u Siráku, Horgoše, Csúny, Keszthély, Martély, Pilinu (Zs. f. Ethn. 1896, 10).

[7] Srv. *Woldřich* Mitth. anthr. Wien V. 150. (Volšov u Sušice). Z Rusi cituje Brandenburg (Кург. Пр. 61) jeden z birjučenského új. voroněžské gubernie (v Eremitáži) a druhý z kurhanu u Kaněva (v artill. museu v Moskvě).

[8] *Miklosich* EW. 230. Srezněvskij dokladu nemá. K věci srv. *Savvajtov* Опис. 95.

z íránštiny (srv. av. *kareta*, a novoper. *kārd*), asi prostřednictvím některého kmene turkotatarského nebo kmene maďarského, kde stará šavle slula také *kard*.[1] Kaliti čepele mečů a vůbec ocel znali už kováři v době římské.[2] V slovanských textech ozývají se zprávy o kalených střelách a mečích od XI. století, ale že i tato technika přešla k nim z Orientu, vidíme ze dvou staroruských vypůjčených terminů pro kalenou ocel — харалугъ a булатъ v Slově o pluku Igorově a v Zádonštině.[3]

K těmto jednostranným mečům můžeme připojiti i zmínku o velkých nožích v boji užívaných, jež konečně také nejsou nic jiného než jednostranný krátký meč k bodání a patrně jsou všude téhož vzniku jako germanské saxy a scramasaxy.[4] Že jich západní Slované užívali v XI. století proti Sasům, svědčí nám již výše uvedený citát z života biskupa Altmana (str. 525.) a také autor legendy Kristianovy píše, že spolustolovníci Boleslavovi ukrývali dlouhé nože (mucrones) pod šatem.[5] Ale nálezy velkých dýk jsou nesmírně řídké. Spíše se najde větší nůž s čepelí 15—20 cm dlouhou.[6] Od východních Slovanů znám velké nože (saxy) jen z končin, kde se bezprostředně stýkali se Slovany a Litevci nordičtí Germani.[7] Ovšem ani sarmatské, kavkazské a turkotatarské kinžaly nebyly Slovanům východním neznámé. Později ve XII. století čteme v Slově o pluku Igorově, že ruští bojovníci nosili velké nože zastrčené do bot a zvané odtud «засапожники».[8]

---

[1] *Berneker* EW. I. 569, *Srezněvskij* I. 1285. Srv. ostj. *karte*, votj. *kort*, zyrj. *kört* — železo, maď. *kard*.

[2] *Hoffiler* Oprema 106, *Lindenschmit* Handb. 223.

[3] Srv. doklady v ŽS. III. 242 a u *Lenze* Über Damast. Zs. f. hist. Waffenkunde. 1906—8, 132.

[4] Srv. *Lindenschmit* Handb. 206. Zprvu byly saxy menší a lehké a teprve od VI. stol. měnily se v těžké scramasaxy.

[5] Kristian ed. *Pekař* 155, 183.

[6] Gnězdovo (*Sizov* Кург. 71, 91, 99), Ljucin (Люц. мог. 37), Doben u Vindavy (*Sizov* l. c. 71). O těchto menších nožích a drobných nožících, jichž je plno v slovanských hrobech, zmínil jsem se už v ŽS. I. 201. K nálezům srv. *Píč* Starož. III. 123, *Červinka* Pravěk 316 sl., *Kostrzewski* Wielkopolska 226, *Spicyn* Петр. кург. 28, Гдовскіе 36, Радимичскіе 101 (Зап. арх. VIII), *Sizov* Кург. смол. 57, *Samokvasov* Мог. 200, *Melniková* Труды XI. c. I. 494, *Schumann* Kultur Pommerns 98, *Beltz* Alterthümer 368, *Mertins* Wegweiser 138. Tvary jsou stále tytéž (srv. ŽS. I. tab. VII).

[7] Srv. na př. kinžal v hrobu u Grubska (Skvira) nal. Antonovičem (Мог. древланскіе 44), nebo sax z Gnězdova (*Sizov* Смол. кург. 99), sax z hrobu u Biskupije (Starohrv. Prosvjeta III. 1. 37).

[8] Ed. *Erben* 7.

Šavle. Mnohem hojnější než jednostranný, rovný meč je u Slovanů dlouhá, jednostranná forma ohnutá, t, j. šavle, ba možno říci, že se od XI. stol. stala zbraní pro některé Slovany typickou. Původu však není domácího, nýbrž východního a také všesl. název *šavle*, staré *sablja* (maď. száblya) ukazuje na východ.[1] Slovo se ostatně rozešlo v středověku po celé Evropě.

Šavle, s níž se setkáváme v slovanských hrobech z konce doby pohanské, je nejen typickým attributem iránských a turkotatarských kmenů žijících v té době v Orientě, v jižní a východní Rusi vedle Slovanů,[2] nýbrž je tam doložena i z doby mnohem starší, kdy po ní u Slovanů není ještě ani památky. Už připomínku Tacitovu o „dlouhých mečích" Roxolanů lze spojovati s šavlí,[3] ale Avaři a Hunnové přinesli ji určitě do Uher, neboť se ještě v VIII. století odlišovala od spathy názvem „gladius hunniscus".[4] O stáří šavle v Orientě a jejím vzniku tam nemůže býti pochybnosti. Hlavní výroba soustředila se nejspíše v Balkhu v Baktrii.[5]

Ještě v X. století v Rusku odlišovala šavle asijského kočovníka od bojovníka ruského a slovanského. Vidíme to z výše (na str. 521.) vzpomenuté výměny zbraní, kterou mezi sebou učinili r. 968 vojvoda ruský Prětič a vůdce pečeněžský, a pak z textu Pověsti vrem. let, kde Chazaři charakterisují sebe sami zbraní po jedné straně ostrou «рекше сабляами», přičítajíce Poljanům meče oboustranné.[6] Ale jak uvedená výměna sama ukazuje a jak při

---

[1] Srv. *Jagić* Archiv sl. Phil. IX. 162. Srv. i *Savvajtov* Опис. 121. *Miklosich* EW. 287 původ měl za nejistý. V slov. pramenech se objevuje сабля už v starých textech XI. st. za řec. ἐγχειρίδιον, v letopise pak od samého počátku Pověsti vrem. lět (Lavr. 16[a]) před r. 852. Srv. *Sreznĕvskij* Мат. III. 238, *Savvajtov* l. c.

[2] Srv. na př. hrob (slovanský?) u Demjanovky u Melitopole (*Lenz* Изв. арх. k. II. 81), u Mal. Terjuševa blíže Nižného (*Kondakov* Древн. V. 94), u Taganrogu (Арх. Лѣт. 1903, 90, 92, zde se našla v hrobě šavle v dřevěné pochvě i meč), mohyly rossavské a kanevské (*Samokvasov* Мог. p. земли 221, 225, 237, зап. VII. 1, 152), hroby bachmutské (Зап. арх. Petr. VIII. 47), izjumské (*Gorodcov* Труды XII. арх. c. I. tab. XV.) atd. Zejména je hojná v zemi oblasti Donské.

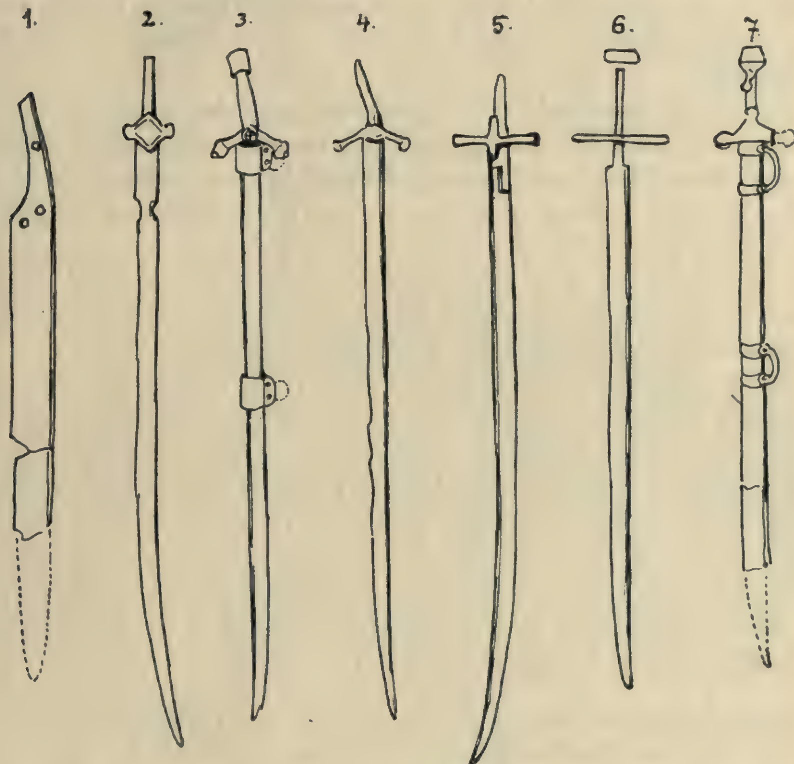
[3] Tac. Hist. I. 79 (gladii, quos praelongos utraque manu regunt). Ale u Skythů a starých Sarmatů, i Peršanů není ani v Uhrách, ani v Rusku. Veselovskij i v sarmatských hrobech doby římské našel železné meče rovné, oboustranné (Труды XII. c. I. 354; srv. i *Lenz* Изв. арх. k. IV. 130). Schrader zajisté chybně perský ἀκινάκης má za šavli (Reallex. 751).

[4] Cod. Carol. Alcuini ep. 57 (796). Srv. *Hampel* Alt. I. 193, 204.

[5] *Hampel* l. c. I. 207—210.

[6] Let. Lavr. 16, 65. Také v hrobech chazarských nalézají se pouze šavle

neustálém styku obou kulturních světů v Rusi bylo přirozeno, počala už v X. století šavle přecházeti k Slovanům ruským, a rovněž v Uhrách a na Balkáně přecházela od Avarů, Maďarů a Bulharů k Slovanům podunajským a balkánským. V hrobech ruských, od X. století počínajíc, objevuje se čím dále tím hojněji a pře-

Obr. 145. Jednostranný palaš a šavle.
1. Jurkowo (Kościany). 2. Kečkemet. 3. Némes-Ocsa. 4. Czechowice. 5. Taganča. 6. Verch. Saltovo. 7. Koban (Kavkaz).

stává býti příznakem orientální příslušnosti mrtvého. Tak se nalezla šavle v slovanských hrobech na Volyni,[1] u Podhorců na Sanu,[2] v Starých Kosinách,[3] v hrobě u Tagarče,[4] v Czechowicích,[5] v Černé

Samokvasov Mor. 234). V Abobě se našly zlomky oboustranného meče, palaše i šavle (Изв. арх. инст. X. 320).

[1] *Melniková* Труды XI. арх. c. I. 492.

[2] Zbiór VI. 60.

[3] Zbiór IV. 16.

[4] Srv. výše obr. 133 a *Chaněnko* Древн. V. I.

[5] *Hampel* I. 205, 206.

mohyle[1] a objevuje se i dále na severu v hrobech vladiměřských a finnských.[2]

Také z letopisu vidíme při r. 1086, že už tehdy byla šavle u Rusů zbraní obvyklou,[3] a není proto divu, objevuje-li se i na kamenném pomníku zvaném dříve zbručským Svantovitem, jejž pokládám za sochu nějakého boha slovanského z doby, kdy už vlivy turkotatarských kamenných bab a turkotatarské výzbroje se v Rusku uplatnily.[4]

Šavle, které nalézáme v hrobech uherských a jihouherských kočovníků od VIII. století, jsou mírně ohnuté, někdy téměř rovné, mají ostří na zevním oblouku a jednoduchý jilec se záštitou; pochva je obyčejně ze dřeva, potažena koží a obepiata dvěma obloučky s kroužky nebo s polokruhy, za něž visela zbraň na dvou řemenech u pasu připevněných. Skvostné šavle měly ovšem pochvu zlatem nebo stříbrem obloženou a termin «сабля златом украшена» nebo «золота» čte se několikráte v ruských letopisech.[5]

Rozdíly časové a kmenové týkají se hlavně záštity. Avarské šavle v Uhrách ze VII.—VIII. století[6] mají uprostřed záštity rhombovitou deštičku, vybíhající trojúhelníkovým zubem nahoru i dolů (obr. 145, 2). Chazarské v mohylníku u Verchně-Saltova mají záštitu bez rhombů buď zcela rovnou, nebo na koncích poněkud zduřenou, a takové jsou i některé soudobé šavle kavkazské;[7] polovecké a pečeněžské vykazují v hrobech někdy příčku rovnou, někdy s trny v podobě kříže (srv. šavli z Tagančе u Chaněnka), nebo jen mírně naznačenými, jindy však jsou vůbec bez záštity.[8] Naproti tomu stará

---

[1] *Samokvasov* Могилы 200 s mincemi IX. stol. (*Kondakov* Др. V. 70).

[2] Srv. ljadinský mohylník (*Jastrebov* Лядин. мог. 11, 17). Zde str. 54 uvedeny jsou i dva nálezy z vladimirské gubernie, k nimž srv. *Spycin* Изв. арх. k. XV. 156.

[3] Let. Lavr. 199 (1086).

[4] Srv. ŽS. II. 144 a dále v násl. kapitole XII.

[5] *Srezněvskij* Мат. III. 238. Šavle z Tagančе má pochvu stříbrnou.

[6] *Hampel* Alt. I. 193 l.

[7] *Pokrovskij* Труды XII. арх. с. I. tab. XX., Изв. арх. ком. XXXIV., Прил. 136, *Samokvasov* Могилы 234, *Polonskaja* Атласъ (Kijev 1913), I. tab. 13. Srv. studii P. Nagye v Arch. Ert. 1892 (XII.) 94 a řadu šavlí uložených v Hist. museu v Moskvě.

[8] *Gorodcov* Труды XII. арх. с. tab. XV. Матер. арх. Кавк. VIII. 93, *Samokvasov* Могилы, 223 sl., 237 sl. U Gorodcova vidíme šavle bez záštity s homolovitým knoflíkem. Srv. i hrob z Demjanovky (*Lenz* Изв. арх. к. II. 81), ze stanice Albinské (Отчетъ за 1903 г. 77). Šavle vidíme i na některých kamenných babách. Srv. na př. *Posta* III. Reise I. 112—113, *Bartold* Зап. Акад. VIII.

šavle maďarská v Uhrách z konce IX. a z X. století nemá zubů na záštitě, ale má ji pravidlem nalomenou, s konci dolů sklopenými a trn z ní vybíhající bývá nakloněn proti ose čepele a tedy také jako nalomen.[1] Ovšem pozdější maďarské šavle mají opět dva zuby uprostřed záštity, tenčí a dlouhé, na rozdíl od krátkých avarských; jsou to však patrně vesměs výrobky dílen tureckých, podobně jako historické šavle perské.[2]

Další rozdíly jeví se i v délce a v zakřivení šavle. Celkem možno říci, že jak stará šavle avarská v Uhrách, tak i maďarská se časem narovnávala. Ohnutá se stává téměř rovnou. Příčinu toho shledává Hampel ve vlivu rovných mečů franckých.[3] Ale proti tomu nutno ukázati na to, že i chazarské šavle z VIII.—IX. stol. vykazují čepele téměř rovné.[4]

Sekyra.

Válečná sekyra je také zbraň, o níž zprvu vůbec není slyšeti. Nejstarší zprávy jí nepřipomínají mezi slovanskými zbraněmi a teprve v VIII. stol. čteme u Pavla Diakona v líčení boje friaulského vévody Ferdulfa (r. 705), že Slované hájili svého tábora na vrchu kamením, oštěpy a sekyrami,[5] a později je u nich připomíná ještě arabský chronista Charmoyem citovaný,[6] fragment nienburský[7] a také ruské prameny.[8] Konečně vyčítá Philander von Sittenwald

T. I. N°. 4, tab. VII., X., XI. Řadu různých typů z Podkavkazí znám ze sbírek Historického musea v Moskvě.

[1] *Hampel* l. c. 197 sl. Ovšem Hampel nechce tvrditi, že by tento druh šavle byl výhradně maďarský, a vyobrazuje sám podobné z Kavkazu a z pohřebiště ljadinského.

[2] Srv. *Kemmerer* Царьско-сельскій арсеналъ. P. 1869. Tab. XVI, XXII, XXV. K staré ruské terminologii šavle srv. *Savvajtov* Опис. 121. V běloréčenských kurhanech ze XIV. stol. (Kub. obl.) měly šavle i rovné křížové záštity i maďarské, dolů ohnuté a s křivým trnem. (Отчетъ за 1896 г. obr. 53, 54, 60). Ale bojovníci seldžučtí na reliefu z Konije mají rovné oboustranné meče. *Sarre* Seldžuk. Kunst (Leipz. 1909) tab. III.

[3] *Hampel* l. c. 197, 204.

[4] Srv. atlas N. Polonské l. c.

[5] Paulus Diacon VI. 24.

[6] *Charmoy* Rélation 367.

[7] Fragment zapsaný mnichem opatství v Nienburgu na Sále dí ve zmínce o bojích markraběte Heinricha: „Postea contra Sclavos dimicans, advolat unus sclavonicus miles vel eques cum magna francisca et fracto cerebro eius dilapsus est.“ Anz. f. Kunde d. d. Vorz. 1859 p. 361 (psáno v pol. XII. stol.)

[8] Let. Lavr. 227 (1096) připomíná sekyru jako něco obyčejného.

mezi věcmi, kterých brzy nebude viděti, „ohn Wurf und Spitzbart ein Wend“.[1]

Nicméně bych nechtěl tvrditi s takovou určitostí, jako bylo u meče, že sekyry Slované neužívali už dávno před tím, neboť je sekera nejenom zbraň, nýbrž i nástroj v domácím hospodářství velmi potřebný. A jestliže spatřujeme mlat a sekeru v rukou všech starších národů žijících kolem Slovanů od počátku doby kovové, musíme přece jen připustiti, že ji měli také Slované, tím spíše, že se objevuje v slovanských hrobech už od VII. století (srv. dále). Ovšem byly to předměty vzácnější, cennější, bylo jich méně, a proto v době války neměli jich dříve tolik, aby zpravodajům nepřátelským jako typická zbraň bily do očí. Domácí jména stará, patrně už z indoevropského pravěku zděděná, byla *sěkyra, sekyra* (od sek-ati) a od XI. stol. doložená *tesla.*[2] K nim však brzy přistoupily i názvy cizí, zejména všesl. *toporъ, čakanъ* a *brady.*[3]

Od VIII. století dokládá nám válečnou sekyru u Slovanů i archaeologie a to velmi hojně. Hroby slovanských bojovníků jsou od té doby provázeny častěji železnými sekyrami, jež leží u kostry buď při hrudi nebo u nohou a byly patrně na topůrku položeny vedle mrtvého. Nálezy takové jsou dosti hojné na Rusi, v Polsku, v Čechách a Uhrách z X. a XI. století a na jihu v Chorvatsku již ze století VII.[4]

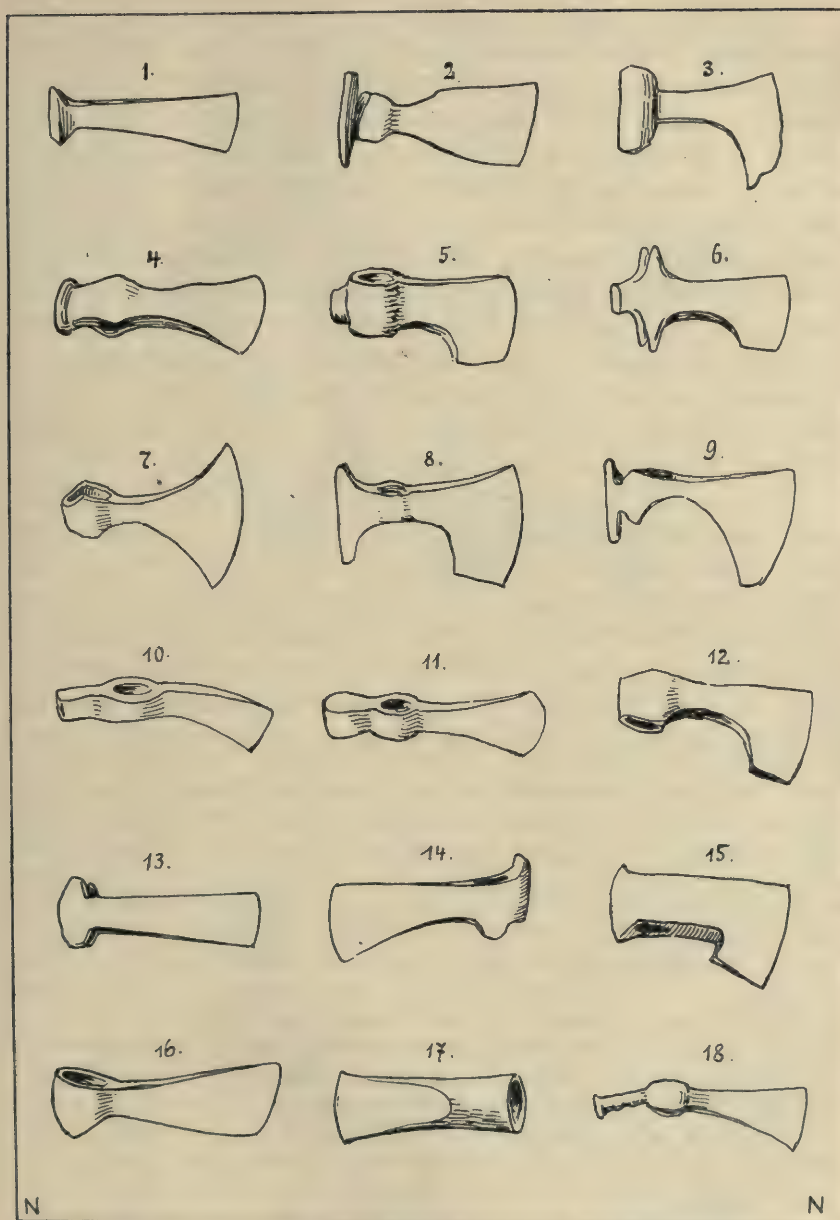
---

[1] *Lindenschmit* Handbuch 204.

[2] Všesl. sekyra od kmene *sek* (*Miklosich* EW. 290, *Krek* 151, *Budilovič* П. С. II. 4). K dokladům z nejstarších překladů evangelií za řec. ἀξίνη a z letopisů srv. *Sreznĕvskij* Мат. III. 892. Všesl. *tesla* od kmene *tes-* (tesati, lit. tašiti, srv. *Krek* 152 a *Miklosich* EW. 355) doložena je Upyrem a pak v Zlatostruji (*Sreznĕvskij* III. 952). Se slov. sekyra (též sěkyra, sěkora, srv. sěčь, sěča, sěčivo, *Sreznĕvskij* III. 905) lze srovnati lat. *securis*, kdežto spojení s íránským (skythomassagetským) σάγαρις (Her. I. 215) naráží na námitky filologické. Zadní část sekyry slula *tylъ*, v staré ruštině i тылие, тылеснь (*Sreznĕvskij* Мат. III. 1072, 1073).

[3] *Toporъ* je přejato z íránštiny nebo z perštiny (srv. pers. *tabar* — sekyra), tedy od Sarmatů nebo Alanů (srv. *Miklosich* EW. 359, *Krek* 151, *Karłowicz* Prace fil. I. 461, *Jagić* Archiv IV. 152, *Vasmer* Rocznik sław. VI. 176). Doložen je od X. století (*Sobolevskij* Мат. 78, *Sreznĕvskij* III. 980) i topůrko (топорище). K pers. tabaru srv. *Dorn* Caspia 47, 400. Všesl. *čakan* je slovo přejaté z turečtiny (*Berneker* EW. I. 134), ale v době staré, neboť je Maďaři (csakány) přejali od Slovanů. Srv. i řec. τσόκανος (Жив. Стар. IV. 68). Ale u Sreznĕvského dokladu nenalézám. Z germ. *barta* (*bardō) je převzato sl. **bordy*, stbulh. *brady* (*Berneker* EW. I. 73, *Mladenov* Герм. елем. 27, *Krek* 152) také v době staré, neboť je už v textech velmi starých (*Sreznĕvskij* I. 164). Ale je jen u Slovanů východních a jižních. K rozšíření názvů toporъ, brady, tesla srv. i *Budilovič* ПСл. II. 5.

[4] Vjesnik hrv. arh. X. 132 (hroby u V. Gorice).

Obr. 146. Válečné sekyry slovanské.

1.—3. Velká Gorice, 4., 6. Luhačovice, 5. Ždánice, 7. Turowo, 8., 12. dolina Dněpru, Saki (Poréčje), 10. Sjaznica na Paši, 11. Liplavo (Zolotonoš), 13. Spasskij gorodec (Mosal), 14. Gnězdovo, 15. Kněží hora (Kaněv), 16. z okolí Vilna, 17. Borki na Oce, 18. Vachruševá (Tichvin).

Tvarů této válečné sekyry je značná řada. Merovejské lehké a prohnuté formy francisky zmizely úplně. Zato se udržují stále staré středoevropské tvary, které známe z industrie římské provinciální, celkem těžké, massivní, s neširokým ostřím a různě utvořeným týlem (obuchem). Vedle něho se však hojně objevuje i typ s ostřím rozšířeným na obě nebo pravidelněji na jednu stranu, dolů, při čemž spodní plocha sekyry je různě vykrojena. I tento tvar známe již z doby římské a merovejské, z níž přešel do doby karolinské, kde se stal typickým pro slovanské hroby následujících století,[1] právě tak, jako bylo v jiných zemích.[2] Výběr těchto variací předvádí připojená tabulka. O skvostných zlatem a stříbrem vykládaných sekyrách středoevropské formy, jež se našly v Ostergu u Gubina, u Schauenburgu v Hor. Rakousích a v Podskalí v Praze (obr. 82), pojednal jsem už výše v kap. IX.[3]

Jiné formy objevují se zřídka, tak na př. u Borků blíže Rjazaně předhistorický typ hallstattský s otvorem, jehož osa jde kolmo na ostří,[4] nebo šikmo seříznutý typ litevský (obr. 146, 16) z kurhanů západní Rusi.[5] Pouze jeden typ z cizího ústředí převzatý stal se u Slovanů běžnějším.[6] Je to štíhlý, dlouhý a poměrně lehký mlat, mající uprostřed pro topůrko duté, kuželovité nebo osmistěnné jablko, z něhož na jednu stranu vybíhá trojboká lehká sekyrka, na druhé prodloužený tenký týl na konci buď opětně ostřím nebo

[1] Nálezů je příliš mnoho, abych je mohl zde vyčítati. Z jihu vedle uvedené již V. Gorice popsal dalmatské nálezy *Fr. Radić* Starohrv. bojne sjekire (Prosvjeta 1897, 124). K Čechám viz *Píč* Pam. XXI. 635, Starož. III. 110, k Moravě *Červinka* Pravěk Moravy 317—331, Čas. olom. 1924, 28, k Polsku Światowit II. tab. 2—3, VII. 24, 29 tab. tab. I.—V., k Rusku na př. *Sizov* Кург. смол. 75, *Chaněnko* Древн. II. 5, IV. 1, V. 3, *Arne* Suède 31, 46, *Uvarov* Меряне tab. 33, Изв. арх. ком. 1905. XV. 60 sl., 134—137, XX. 43 (Liplavo), *Brandenburg* Кург. Пр. 62, *Spicyn* Кург. Петр. 34, *Avenarius* Мат. IV. 8, *Píč* Pam. XV. 14, Zbiór VI. 60 (Podhorce), *Melniková* Труды XI. apx. c. I. 494, a dále na př. Зап. арх. VII. 1. 143 (Kijev), VIII. 1. 205—207 atd. Tytéž formy objevují se současně v Uhrách v hrobech sarmatských a maďarských a v ruských kočovnických, jak vidno se soupisu Hamplova (Alt. I. 83).

[2] Jak hojně bylo sekyry v XI. stol. užíváno v boji, svědčí celá serie bitevních scén na koberci z Bayeux (*Jubinal* tab. 4, 9, 10, 11, 14, 15, 20, 21, 23). Srv. zde výše obr. 134.

[3] ŽS. III. 295. Zde uvedena i příslušná literatura.

[4] Je v Histor. museu v Moskvě (srv. zde obr. 146, 17). Podobný s otevřenou tulejkou našel se v hrobech středověkých u Bölcske (Hampel I. 91.)

[5] Srv. *Spicyn* Радим. кург. (Зап. арх. VIII. 104).

[6] Výčet nálezů v ruských hrobech viz u *Arne* Suède 201. Z Polska znám nález u Lubówky blíže Hnězdna cit. Kostrzewským Wielkopolska 226².

tupým obuchem opatřený (obr. 146, 18). Tyto sekyrky, vlastní *topory*, jsou nesporně původu orientálního, jak musíme souditi z jejich stáří a rozšíření u východních národů,[1] a bývají občas i skvostně zdobené zlacením, plátováním, niellem a podobně, takže při své lehkosti sloužily asi více za odznak moci náčelnické, než za skutečnou zbraň, jež se v boji dávala všanc. Krásný stříbrem a zlatem vykládaný toporъ asi z poč. XII. století našel se v Biljarsku u Čistopole (obr. 81); uložen je v Historickém museu v Moskvě.[2] Podle mínění N. Kondakova je původu suzdalského.[3]

Obr. 147. Železný pernát ze Sachnovky a závěsné bronzové koule z Kijeva a Kaněva.

Palice, mlat, buzdogan, bulava.

Stejný asi účel jako sekyra měl v boji těžký kovový mlat na topůrku, opatřený místo ostří na hranatém nebo kulovitém tělese řadou bodců, zubů nebo per, — tedy zbraň, pro niž se později ujalo jméno bulavy a palcátu a jejíhož původního speciálního názvu slovanského neznáme. Snad to byla *palica*, snad *mlatъ*, snad *kyj*.[4]

I tato zbraň má za sebou mnohé věky. Existovala už v době kamenné, kdy ji tvořil hrubě zahrocený nebo zakulacený a pro-

[1] Podobná našla se v sarmat. kurhanu u Žurovky (Изв. арх. к. XVII. 77 sl.), jiné z hrobů u Romnů a Jarmolinců viz u *Minnse* (Scythians 178). Podobná (sarmatská nebo avarská) našla se v Hietzingu u Vídně (víd. mus.) a v maďarských hrobech v Uhrách několik (*Hampel* Alt. I. 89, III. 418, 424, 505). Hojné jsou i ve Verchě-Saltově (Труды XII. c. I. tabl. 20, XIII. I. 24) a v Ossetii.

[2] *Sizov* Арх. Изв. Зам. 1897. 145, *Tolstoj-Kondakov* Р. древн. VI. 88. K technice jeho výzdoby (je tam iniciálka A) srv. ŽS. III. 294. Jiný skvostný topor ohlášen byl z Miloslavě v Poznaňsku u slov. kostry (Schles. Vorz. III. 411).

[3] *Kondakov* Р. древн. VI. 87.

[4] *Palica* je slovo staré doložené od XI. století (*Sreznĕvskij* Мат. I. 869) a také *kyj* je znám v té době (tamže I. 1416), *Mlatъ* je doložen v staré češtině od XIV. stol. (*Gebauer* Stč. sl. s. v.), ale u Sreznĕvského dokladu není. U Dalimila čteme 94: mlatem německé helmy kováše. *Miklosich* Lex. pal. s. v. uvádí nejstarší doklad z Cod. Supr. (20, 123) ve smyslu σφῦρα, malleus (млатъ желѣзнъ).

vrtaný těžký kámen a vidíme ji v starší době kovové v charakteristické formě ozubené koule v Italii (teste di mazza) i na severu. Ale byla vždy vzácná a také v pozdějších hrobech slovanských je tomu tak.[1] A vůbec není bezpečných dokladů, neboť nálezy ze zemí slovanských jsou jen ojedinělé a stáří jejich nesnadno je určiti právě proto, že se stále udržovala tatáž forma, až do pozdních historických dob, zejména na Balkáně a na Rusi, zde s cizími názvy *buzdyganu* (buzdoganu, buzdovanu), a *šestoperu*, vedle názvů domácích, nově utvořených: *bulava, pernát.*[2] Zejména název prvý je rozšířen a zdá se, že se jménem byla přejata zde i určitá forma mlatu od kočovníků turkotatarských, u nichž byla tato zbraň také obvyklá.[3] Že v době karolinské a ottonské bylo užíváno mlatu i na západě, ukazuje koberec bayeuxský několikráte.[4] Od XIII. stol. stal se vůbec oblíbenou zbraní rytířskou.[5] Lid prostý ovšem vždycky vedle kovových mlatů užíval prostých kyjů *(kyj)* s hrotitou těžkou hlavicí *(fastis, clava, baculus).* Historicky jsou podobné doloženy jen u Prusů a u Germanů,[6] ale není pochyby, že se jimi v boji oháněl i leckterý prostý bojovník slovanský, jenž je později (od XIII. stol.) počínal i pobíjeti hřeby. V starých hrobech se jich však dosud nenašlo. V X.—XI. stol. byly těžké hrotité koule

---

[1] Staré chorvatské buzdogany popsal *Fr. Radić* v Starohrv. Prosv. IV. 3 sl., některé ruské bulavy *Uvarov* Сборн. II. 84. Srv. i *Chaněnko* Древн. IV. tab. 2 (nálezy původu nejistého). K bulharským srv. Aboba tab. 63. U Miroslavě v Poznaňsku našla se kostra se žel. mlatem zlatem vykládaným a esovitými záušnicemi (Schles. Vorz. III. 411). O kamenných koulích bez rýh a zubů nalezených v Rusku — patrné to hlavice pozdních bulav — srv. *Tallgren* Kupferzeit I. 131.

[2] Буздоганъ je slovo přejaté z turečtiny v době neznámé *(Berneker* EW. 105). U Sreznĕvského dokladu není. Шестоперъ, jejž lidová etymologie spojila se slov. *pero*, odvádějí Lenz a Savvajtov od pers. *šešper.* Bulavu Korš i Berneker (EW. 100) pokládají za slovo domácí, utvořené od všesl. *bula*, č. *boule*, Miklosich je však také odváděl z turečtiny (Türk. Elem. I. 268, srv. Nachtrag 18). Ale šestoper dokládá Sreznĕvskij teprve od poč. XVI. stol. (III. 1589) a bulavu od XVII. (I. 192). Пернатъ od пернатый není vůbec u Sreznĕvského doložen. K historii těchto pozdních ruských palcátů srv. *E. Lenz* Waffensammlung des Gr. S. D. Scheremetew. Leipz. 1897. 106 a *Savvajtov* Описаніе 17, 87, 147, 174, o žezlech 35.

[3] Srv. *Uvarov* l. c.

[4] Ed. *Jubinal* pl. 23.

[5] *Boeheim* Handbuch 358, *Viollet-le-Duc* Dict. VI. 192. (Fr. marteau, tinel mace, macue, it. mazza, lat. macia).

[6] Vita Adalb. Canap. 28, Capitulare Aquisgranense 17 (quod nullus in hoste baculum habet, sed arcum). Na koberci bayeuxském má takový kyj v rukou i biskup Otto i vévoda Vilém *(Boeheim* Handbuch 416—417).

také zavěšeny na rukojeti řetězem. Speciálního jména tohoto mlatu u Slovanů neznám. Krásný vzor stříbrem pobité koule nalezl se v hrobě ruského bohatýra u Tagančе.[1]

Jako v pozdější, tak zajisté už v starší době různé druhy bulav byly nejen zbraní, nýbrž i odznakem moci a vlády, podobně jako *žezlo*.[2] Bulavu vidíme v době historické stále v rukou ruských hetmanů, starešin nebo vojvod. «Быть при булавѣ» značilo na Ukrajině býti při atamanu.[3] Témuž účelu sloužilo asi i množství malých toporků resp. sekyrek, jejichž rozměry nehodí se do boje nebo pro upotřebení v domácností.[4]

Obr. 148. Knížata z fresek v kapli ve Znojmě (podle fotografie).

Kopí, sudlice. Jak jsme poznali již z historických zpráv na str. 512 sl. uvedených,[5] byl oštěp hrotem opatřený v rukou slovanského bojovníka odedávna jeho hlavní a typickou zbraní. Robil si ji doma.[6] Ani dřevce, ani železný hrot nevyžadovaly zvláštního umění, jaké bylo nutné pro zhotovení meče nebo přílby, a nebyly také ničím vzácným. Proto také Slované v VI. a VII. století bojovali se 2—3 oštěpy v rukou. Ztráta této zbraně nepadala na váhu.

---

[1] Srv. obr. 147 a výše obr. 133 a *Chojnovskij* l. c. 123.

[2] *Žьzlъ* nebo *žezlъ* je všeslovanské a staré (*Miklosich* EW. 413, *Budilovič* ПСл. II. 7) ve smyslu hole, ale patrně ozdobné, něčím zakončené. Doklady z doby nejstarší viz u *Sreznĕvského* I. 886.

[3] *Uvarov* l. c. O pozdější srbské palici (ital. macia) srv. *Jireček* Staat I. 77.

[4] *Uvarov* Меряне 126, *Brandenburg* Кург. Пр. 62.

[5] Jsou to zprávy Maurikia, Lva a Prokopia ze VI. st., Michala Syrského ze VII. stol., Pavla Diakona z VIII., Kardízího, Rosteha, perského geografa pro IX.—X. st. K nim lze připojiti ještě drobné speciální zmínky u Ebbona III. 16 o Štětíně (hastae, sagittae), mnicha prieflinského (III. 8), Herborda III. 18 a pak zmínky v životě sv. Lidmily, kronice Kristianově a Vincentiově. Srv. výše str. 512—513, 523.

[6] Proto Slované braniborští odváděli r. 937 desátkem štít a kopí (*Riedel* Cod. I. VIII. 90).

Zato patrně po staré tradici kopí požívalo u Slovanů vždy jakési zvláštní úcty.[1] Nechci vzpomínati ani ctění kopí (hasta Julii) ve Volíně, o němž máme zprávy v životopisech Ottona bamberského, neboť, jak jsem jinde vyložil, zdá se mi to býti kult cizí přinesený ze zemí nordických.[2] Ale jiná věc je zajímavá, že se totiž knížata slovanští na nejstarších obrazech objevují pravidelně jen s kopím v ruce; kopí obvykle s malým praporkem je jejich typickou zbraní a ne meč nebo topor. Srv. na př. titulní obraz sv. Václava v kodexu wolfenbüttelském, sv. Václava v iniciálce kodexu Vyšehradského (obr. 132), nebo českého knížete na miniatuře z kodexu Apokalypsy, nebo řadu českých knížat (obr. 148) na freskách kaple znojemské.[3] Rovněž vidíme kopí v rukou knížat pomořských na jejich pečetech z XIII. století[4] a také bohové baltických Slovanů představováni byli s kopím v ruce (Svantovit, Triglav, Svarožič) a úloha, jakou mělo kopí při orakulích, je také známa a mnou jinde vylíčena.[5]

Názvy, jež Slované měli pro tuto zbraň, byly už v X. a XI. stol. dosti rozmanité, svědčíce o hojnosti její a bezpochyby i o rozmanitých druzích. Ale nedovedeme ve všech případech rozlišení toho stanoviti.

Starý všeslov. název byl *oštěp* (rus. оскѣпъ, ощепъ, pol. oszczep), značící patrně tyč do hrotu oštěpenou; ovšem doložen je teprve od XII. století. Podobného původu i významu je staročeské *dřěvce*.[6] Starý všeslov. název pro oštěp se železným hrotem byl *kopije* (č. kopí) nebo *sulica* ze staršího *sudlica*, **sudla*, jež asi již odedávna označovala házecí kopí na obě strany ostré, totiž

---

[1] Totéž ostatně vidíme u Germanů a jinde. Také tam, pod. jako v Uhrách a v Srbsku, nosilo se před panovníkem posvátné kopí. (Srv. ŽS. II. 158 a *Lindenschmit* Handbuch 162). U Germanů víme mimo to, že kopí směli míti jenom svobodní a ne nevolníci.

[2] ŽS. II. 158 a 203 sl.

[3] *Matějček* Kunsthist. Jahrbuch 1916. Tab. III.—V. a zde obr. 148. Také na mincích shledáváme velmi často knížata s kopím a praporcem v ruce, na př. v Čechách na mincích Břetislava I., Spytihněva II., Vratislava II., Kunrata, Oty, Břetislava II. atd. (*Fiala* České denáry tab. VIII.—XI).

[4] Cod. Pom. I. tab. M.

[5] ŽS. II. 240.

[6] Srv. *Miklosich* EW. 299 (oštěp od koř. *skep*-štípati). Doložen je v ruštině v Ipat. let. k r. 1123 (подобоста и оскѣпомъ ; srv. k r. 1231 výraz оскѣпище), v češtině od XIV. stol. u Dalimila a Rozkochaného (*Sreznĕvskij* II. 723, *Zibrt* Děj. kroje I. 188). Stč. dřěvce ve smyslu zbraně nemá tak starých dokladů (*Gebauer* St. sl. I. 329, *Jungmann* I. 473).

dole okované.[1] Jiné názvy jsou jen lokální nebo pozdější.[2] Sama tyč dřevěná bez hrotu má už v nejstarších textech název *ratiště* nebo *kopijště*[3] a železný kovaný konec její název — *grotъ*; měl-li hrot trubku k nastrčení, slula tato *tuleja*.[4]

Vývoj této zbraně a jejích forem u Slovanů obvyklých je poměrně jednoduchý a krátký, poněvadž při ní vůbec k zvláštnímu rozvoji před XIII. stoletím nedošlo.

Po těžkých massivních nevyvinutých formách bronzových kopí přišly v době laténské a ještě více v římské hroty železné, tulejkou opatřené, rozmanité velkosti, štíhlosti, s křídly více méně vyvinutými a různě vykrojenými[5] a tato drobná rozmanitost udržela se v střední Evropě i v době merovejské, karolinské, ottonské (římské *pilum* a z toho vyvinutý merovejský *ango* zatím zanikly) a přešla také do výzbroje slovanské. U Slovanů v hrobech VIII.—XI. stol.

---

[1] Kopije (*Berneker* EW. 566, *Miklosich* EW. 128, *Krek* 150, *Budilovič* ПСл. II. 10). Doloženo v nejstarších textech (*Jagić* Kirchensl. Spr. 355, *Sreznĕvskij* I., 1279, *Sobolevskij* 14 (řím. Patěrik). Sulica (*Miklosich* EW. 328, *Krek* 150, *Budilovič* l. c.). Doklady z nejstarších textů viz u Sreznĕvského III. 616, staré ruské u *Savvajtova* Описанie 140 a *Strekalova-Kostomarova* Руск. ист. од. I. 9 sl., staré české u *Zíbrta* Děj. kroje I. 188 (Nomenclator, Rozkochaný). V starém českém překladu bible olomúcké (1417) čteme: „sudlicě na obě straně ostrá“ (ČČMus. 1864, 300 podle sdělení V. Flajšhanse). Zaznamenati ještě sluší, že pěvec Slova o pluku Igorovu nazývá šlemy a sudlice polskými (шеломы и сулицы ляцкыи, ed. *Erben* 9). Že sulice byly okované, vidíme ze slov Upyrových (Mich. IV. 3): расковуть сулица своя на серпы (XI. stol.).

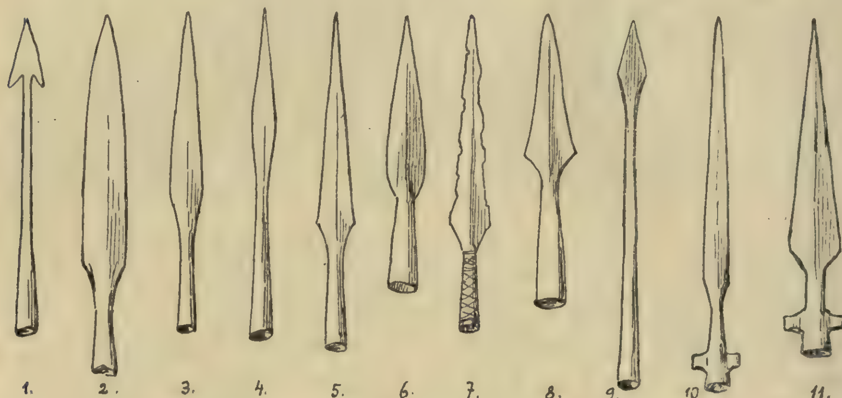
[2] Na př. stb. *ląšta* z lat. lancea, něm. Lanze (*Berneker* EW. 740, *Miklosich* EW. 173), stč. *hrále* doložené ze XIV. stol., ale převzaté ze slov. od Maďarů — *gerely* (srv. *Zíbrt* Kroje 188, *Gebauer* Stč. sl. I. 484), rus. дротъ, дротикъ a pod. (*Budilovič* ПСл. II. 11). Ląšta je však už u Jana Exarcha a v Suprasl. kodexu (*Jagić* Kirchensl. Sprache 355).

[3] Od *ratь* — vojna, vojsko (*Miklosich* EW. 273, *Budilovič* l. c. 10). Doloženo v Paramejniku 1. XI. 23. Библ. 1499 v. (Мат. Буслаева 53) a v češtině v Letopisech trojanských 15 (*Sreznĕvskij* III. 105). Копиище je v řím. Patěriku (ed. *Sobolevskij* 14).

[4] Slovo *grotъ* (*Miklosich* EW. 79, *Berneker* EW. I. 354) není sice doloženo u Sreznĕvského I. 598 v tomto smyslu, nýbrž jen ve smyslu hrotité nádoby z XI. stol., ale je to slovo jistě staré i ve smyslu výše uvedeném, právě tak jako všesl. *tuleja, tulica* (Miklosich 365), rovněž nedoložená ze starých dob, ale souvisící se starým, doloženým *túlъ* (toulec). Podle Savvajtova (Описанie 62) v staré Rusi rozeznávali na hrotu tuleju, pero (hrana tulejky), ratoviště; podtokъ bylo kování na spodu kopí.

[5] Srv. *Jahn* Bewaffnung d. G. 32 sl., 49 sl. *Hoffiller* Oprema (Vjesnik XI. 145, XII. 96), *Jacobi* Saalburg tab. 38—39; k pozdější době srv. *Boeheim* Handbuch 307, *Lindenschmit* Handbuch 162.

setkáváme se hojně a s celou řadou variací základní formy listovité, opatřené tulejkou k nastrčení na ratiště (obr. 149), při čemž se stále mění i forma listu, i délka tulejky i vývoj hřbetu na listu. Z těchto variací je na západě nejčastější štíhlá forma listu, při tom plochá bez vyčnívajícího hřbetu a s krátkou nebo prostředně dlouhou tulejkou (obr. 149, 2, 3); naproti tomu pro Rusko význačnější jsou tulejky dlouhé a na nich někdy i hroty se zuby dolů obrácenými (obr. 149, 1, 3, 4, 9). Je jich tolik v nálezech, že je

Obr. 149. Hroty kopí ze slovanských hrobů.
1, 9. Nikolajevka, 2. Branovice, 3, 8. Gnězdovo, 4. Gulbišče, 5. Spasskij gorodec, 6. Rostkowo, 7. Lubówka, 10. Thunau, 11. Bezděkov.

dokládati netřeba. Zvláštních ozdobných hrotů vykládaných zlatem a stříbrem (tausií) nebo ozdobně leptaných, jaká jsou známa u Germanů od římské doby císařské,[1] u Slovanů neznám. Jedině u Lubówky blíže Hvězdna našel se oštěp stříbrem a mědí vykládaný (obr. 149, 7) v kostrovém hrobě slovanském, ale ten je spíše, z výzdoby soudíc, původu nordického nežli slovanského.[2] Připomněl bych ještě, že se Symeon Logothet zmiňuje jednou o vojínech s kopími stříbrem a zlatem zdobenými ve vojště cara Symeona před Cařihradem.[3] Ale zpráva celá trpí básnickou licencí.

[1] *Kossinna* Zs. f. Ethn. 1905, 369, *Déchelette* Man. II. 1122, 1147, 1311, *Lindenschmit* Handb. 167, AHV. IV. tab. 47. Srv. ŽS. III. 294, 296. Ze starších žárových hrobů pocházejí hroty z Grunówky a Jerzykowic ve Slezsku (ŽS. III. 296). Sem patří i hrot vyobrazený u *Czermaka* Dzieje Polski 179.

[2] *Kostrzewski* Wielkopolska 224[2] a Przegl. arch. II.—III. 140.

[3] Παρατάξεις τῶν μὲν χρυσασπίδων καὶ χρυσοδοράτων τῶν δὲ ἀργυρασπίδων καὶ ἀργυροδοράτων (Sym. Log. V. 20. *Migne* PG. 110, 1161).

Poněvadž staré zprávy výslovně mluví o 2—3 malých kopích v rukou slovanských bojovníků, sloužila tato výhradně nebo především k házení, jak ostatně Ibn Rosteh přímo dosvědčuje.[1] Ratiště bylo patrně krátké, z jasanového nebo jedlového dřeva, a hrot byl na ně nastrčen a připevněn 1—2 nýty. Dlouhá kopí, která byla výhradně k bodání určena, vyvinula se u Slovanů teprve později, a souvisí asi namnoze s vývojem jízdného a rytířského vojska, neboť těžké dlouhé kopí v boji je jen jezdcům vlastní a může býti také jen s koně náležitě ovládáno.[2] Koberec bayeuxský ukazuje názorně, jak se tohoto kopí užívalo. V klidu postavil je jezdec kolmo do svého pravého třmenu, v boji vidíme držení vodorovné, dole k bodání, nad hlavou k házení.[3] Také jízdní Rusové a Bulhaři v kodexu kroniky Manasseovy, znázorňující boje X. stol., drží kopí podobným způsobem.[4]

Zvláštní odrůdou bodacích kopí jsou ještě dvě formy: t. zv. *kopí okřídlené* a *hákovité*.

Předchůdce okřídlených kopí shledáváme už v bronzové kultuře gallské,[5] ale tato nepřešla do pozdní doby. Okřídlená kopí karolinská vznikla samostatně, ze zárodků, které můžeme sledovati od merovejské doby buď jako drobné výčnělky po stranách tulejky, nebo jako postranní knoflíky upevňující tulejku na ratiště.[6] Z nich se vyvinula u germanských kopí doby karolinské křídla větší, buď vybíhající z tulejky, nebo vytvořená příčkou pod hrotem zasazenou. Nálezů je dosti a také z hrobů slovanských IX.—X. stol. jich známe několik (obr. 149, 10, 11)[7] a upotřebení těchto kopí u Slovanů dosvědčují i staré obrazy z VIII.—XIII. st., neboť na nich mívají i slovanští velmoži a bojovníci v rukou kopí, pod jejichž

---

[1] Překládá-li *Marquart* Streifzüge 468 na příslušném místě správně „Wurfspeere“.

[2] Srv. *Boeheim* Handb. 311 sl. Tamtéž o vývoji kopí počínajíc XII. st.

[3] Srv. *Viollet-le-Duc* Dict. VI. 147.

[4] Сборн. умотв. Науч. отд. V. 252, 265, *Stasov* Мин. tab. II.-III.

[5] Srv. sbírky v St. Germainu v sále V.

[6] *Boeheim* (Handbuch 310) pokládá za nejstarší doklad kopí přičítané sv. Mauriciovi († 286) v cís. pokladu ve Vídni. Podobné je kopí sv. Mauricia ve Wawelu (*Czermak* Dzieje Polski I. 195). Jinak srv. *Lindenschmit* Handb. 176.

[7] V Čechách nal. u Bezděkova (mus. v Roudnici), v Rakousích u Thunavy vedle esov. záušnice (Víden. mus.) a rovněž na slov. pohřebišti v Burglengenfeldu v Bavořích (mus. v Mnichově), v Mertlochu (mus. v Norimberce), v Poznaňsku u Oborniku (*Köhler* l. c.). O uherských psal *G. Nagy* v Arch. Ert. 1913, 252 a *Hampel* Alt. I. 183.

hrotem příčná čárka označuje záštitu,[1] u níž pravidlem je připevněn ještě malý praporec. Účel příček, zejména větších, byl asi ten, aby kopí, které především sloužilo k bodání, nevnikalo příliš hluboko do těla, a snáze mohlo býti opět vytaženo a znovu upotřebeno.[2]

Tento druh kopí udržel se, vyvíjeje dále příčku, do pozdějších dob historických a změnil se v t. zv. halapartny, guisarmy, partisány a ruské berdyše.[3] Soudíc podle huculské *rogatiny*, s kterou se dříve chodívalo na medvědy a která má pod hrotem dlouhou příčku,[4] je pravděpodobno, že i stará ruská рогатина, která se od počátku XII. století častěji připomíná v letopisech (po prvé k r. 1149), je tento druh velkého kopí, ale přímého dokladu pro to není.[5] V latinských pramenech rovná se mu snad Kosmovo *venabulum*.[6]

Jiným výjimečným tvarem, kopí příbuzným, byla *hastata falx*, kterým podle Saxona slovanští Circipanové (Črezpěňané) chytali a strhovali s mostu Dány dobývající jejich hradu.[7] Z nálezů ho dosud neznáme, ale dovedeme si jej představiti, máme-li na mysli účel vylíčený a název *falx*. Byl to patrně ostrý zahnutý hák v podobě srpu, nasazený na konec dlouhého ratiště.

Luk, střela a prak. Luk se střelami je jedna z nejstarších zbraní, vždy a všude rozšířená. Také Slované ji měli od dávna jako svoji domácí zbraň vedle oštěpů. Dokládají nám to zprávy historické, výše na str. 512 uvedené,[8] dokládají i nálezy luků a zejména množství hrotů šípových. Také terminologie její je cele

---

[1] Srv. na př. obrazy na str. 421, 447 v díle I. nebo u *Zíbrta* Děj. krojů I. obr. 35, 60, 62, 63, 70, 76 a u *Boeheima* 311.

[2] *Köhler* Geflügelte Lanzenspitzen Berl. Verh. 1897, 214 (výčet starších nálezů v Evropě; srv. i jeho článek ve Wiadom. numizm. III. 295), *Gutknecht G.* Geflügelte Lanzenspitzen Berl. Verh. 1898, 110, *Gessner H.* Sogenannte geflüg. Lanzenspitzen (tamže 1898, 137). Köhler mínil, že sloužily ke strhování štítu nepřítelova, Gessner k stavění stanů; Gutknecht je pokládá za ozdobná kopí, *Lindenschmit* (Handb. 177) za zbraň loveckou. Reinecke (Mitth. anthr. Ges. 1899, 35) dovodil její karolinské stáří a rozšíření.

[3] *Boeheim* Handbuch 311 sl., *Savvajtov* Описаніе 13, *Gorodcov* Отчетъ Ист. Муз. за 1906 г. 118, за 1911, 17 sl.

[4] Мат. до укр. этногр. XV. 161.

[5] Doklad k r. 1149 viz v let. Lavr. 308[3], další u *Sreznĕvského* Мат. III. 129. P. Savvajtov rogatinou označuje velká kopí bez příčky (Описаніе 115, obr. 40—43). Dále srv. *Aristov* Пром. 114.

[6] Kosmas II. 40, III. 13.

[7] Saxo ed. *Holder* 600.

[8] Dalších jednotlivých zmínek je tolik, že jich netřeba uváděti.

domácí a prastará: *luk*ъ (z pův. ląkъ)[1] s *tětivou* a střelami zvanými *šip*ъ, dále schránka na střely a luk: *tul*ъ a *naluč*ь. Ovšem luk nenabyl ani u Slovanů toho významu, jaký měl u jihoevropských národů kočovných, na př. Skythů, Sarmatů, Hunnů, Avarů, Pečeněgů, Polovců a Maďarů.[2] Proto také střelba z tisíců luků, kterou r. 889 zahajovali Maďaři boj, působila všude velký údiv a zděšení, a panovníci sousední starali se ihned o nápravu.[3] Němci byli v té věci, jak se zdá, ještě více pozadu než Slované. U nich teprve Karel Veliký zavedl luk jako obecnou zbraň do vojska.[4] Po bojích s Maďary začínají se objevovati lehce oděné oddíly lukostřelců ve všech vojskách evropských a zahajují bitvu.[5] Vidíme je i na koberci z Bayeux.[6]

O podobě slovanského luku zachované zprávy mlčí, ale ani nálezy, ani staré obrazy nenechávají nás v pochybnosti. V Izbor-

---

[1] Stb. *ląk*ъ a z toho potom *luk*ъ nebo *lъk*ъ je název všeslovanský a prastarý, souvisící s *ląčiti*, iter. od *lęšti* — dělati pružným, ohýbati, napínati luk (*Berneker* EW. I. 739, *Miklosich* EW. 165, *Budilovič* II. Сл. II. 11). Doložen v památkách od XI. stol. (*Sreznĕvskij* Мат. II. 53). Také *tĕtiva*, stsl. *tętiva* je staré a všeslovanské slovo (*Miklosich* EW. 352, *Budilovič* II. 11). Jiné pozdější, z části cizí, ruské názvy částí luku viz u *Savvajtova* Опис. 73. V Ipat. let. (540) k r. 1251 čteme рожанци. Rovněž starý a domácí termin byl *šip*ъ, jenž znamenal původně trn na plané růži, přeneseně hrot střely (*Miklosich* EW. 340, *Budilovič* II. 12), výklad rozhodně lepší nežli G. Iljinského etymologie spojující *šip*ъ — *ščip*ъ s řec. ξίφος (Idg. Jahrb. II. 164, Roczn. sł. VII. 189). Doložen je v češtině ve slovnících XIV. st. (*Zibrt* Dějiny kroje 190). U Sreznĕvského v tomto smyslu dokladu není. Zato všesl. *strĕla* je slovo staré, ale domácí původ není jistý vzhledem k sthn. *strāla* (*Miklosich* EW. 325, *Mladenov* Герм. ел, 112). Doloženo je už v řím. Patĕriku, v Besedách pap. Grigorija (*Sobolevskij* Мат. 77, Патерикъ 24), dále v Žití sv. Nauma (ed. *Lavrov* 10), v jiných nejstarších církevních památkách (*Sreznĕvskij* III. 568) a mimo to ve smlouvě Igorově z r. 945 (Let. Lavr. 47[3]). O výrazu *tul*ъ a *naluč*ь srv. dále str. 556.

[2] Srv., co dí o Skythech a Sarmatech Herodot IV. 46, Strabon VII. 3. 17.

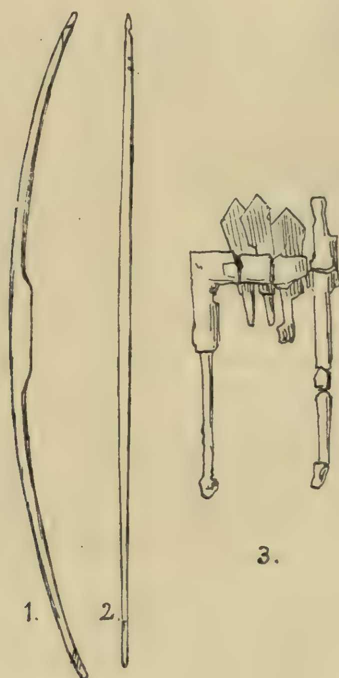
[3] Srv. zprávu Reginonovu uvedenou výše (str. 502) v líčení taktiky bitevní. Také Kumáni byli výteční střelci, kteří dovedli sestřelovati ptáky v letu. (Srv. *Vasilevskij* Виз. и Печ. Труды I. 7).

[4] Carolus ad Fulradum ep. (804—811): ita ut unusquisque cabellarius habeat scutum et lanceam et spatham et semispatum, arcum et pharetras cum sagittis. Capit. Acquisgranense 813, § 9: lanceam, scutum et arcum cum duas cordas, sagittas duodecim de his uterque habeant. (Capitularia reg. Fr. ed. *Boretius* 171). Srv. *Lindenschmit* Handbuch 161. (Týž na str. 155 má výklad o tom, že Alemanni a Frankové v VI. stol. ještě nebyli vyzbrojeni luky.)

[5] Srv. str. 502. Také na Rusi zvykali dešti střel, jak vidno ze Slova o pluku Igorovu. Srv. *Savvajtov* Опис. 132.

[6] Srv. zde obr. 134 a *Boeheim* Handbuch obr. 467, *Viollet-le-Duc* Dict. V. 43

niku Svjatoslavově a na freskách Sofijského soboru v Kijevě vidíme v rukou vojínů velké luky.[1] A ať už celý zachovalý luk, který r. 1912 nalezl N. Rěpnikov na hradišti v Staré Ladoze (asi z X. století) je nordického nebo slovanského původu,[2] je svrchovaně pravděpodobné, ba můžeme říci, jisté, že se původní slovanský luk podobal tomuto a vůbec luku germanskému (obr. 150), jaký se našel

Obr. 150. Luk z Oberflachtu a Nydamu a toulec se šípy z Gomboše v Bačce.

z doby po Kristu v Skandinavii, v rašeliništi u Nydamu a Taschbergu v Šlesvíku nebo v alamanských hrobech u Oberflachtu

---

[1] *Strekalov-Kostomarov* P. ист. од. I. 10. Na mincích slovanských jest obraz luku dosti nezřetelný a řídký. Vidíme jej na př. na denáru Vladislavově (*Zíbrt* Kroje obr. 59, 5). Na větší luk ukazuje i velkost střel (*Sizov* Смол. курганы 73).

[2] *Arne T.* Suède 52. Originální zpráva N. Rěpnikova a obraz zůstaly mi nepřístupné. Zbytky luku hlásil Antonovič z jednoho kurhanu na Volyni (Труды XI. c. I. 137).

ve Virtembersku,[1] a jaký vidíme na koberci z Bayeux.[2] Byl prostředně velký (německé jsou 1—2 m. dlouhé), z rovné do mírného oblouku zahnuté větve, nejspíše jilmové nebo jasanové,[3] uprostřed zesílené a na tenčích koncích opatřené zářezy pro tětivu, a tímto rovným tvarem lišil se zásadně od staré formy středoasijské, jejíž oblouk je zlomený do podoby rozevřeného M (obr. 48, 151) a složený ze dvou částí, jež jsou pevně spojeny. Je to forma, kterou

Obr. 151. Elektronový pohár z mohyly kul-obské.

můžeme sledovati v celém kočovném Orientě, už u starých Skythů a Sarmatů[4] a také u pozdějších kočovníků, kteří se do Evropy hrnuli

[1] Srv. *Montelius* Kultur Schw. 175, 184, *Lindenschmit* Handb. 151, *Ebert* Reallex. germ. Alt. I. 300. Luky z Oberflachtu jsou asi 2 m, z Nydamu asi 1·5—2 m dlouhé, šípy z Nydamu i přes 1 m vedle kratších. Později se luky zmenšily; jen v Anglii se udržely podnes staré veliké, jako národní zbraň, ovšem dnes jen sportovní (*Boeheim* Handbuch 390).

[2] O luku a střelách vůbec napsal studii *Dm. Anučin* О древнемъ лукѣ и стрѣлахъ, jež vyšla v Trudech arch. sjezdu v Tiflise (336—411) 1887, ale zůstala mi nepřístupná. Jinak srv. ještě *Bulanda Edm.* Bogen und Pfeil bei den Völken des Altertums. Wien 1913, *Haidinger* Beitrag zur Kentniss der Bolzen- und Pfeilformen vom Beginn der histor. Zeit bis zur Mitte des XVI. Jahrh. Wien 1879.

[3] Že slovanské luky byly dřevěné a ne rohové, jako orientální, potvrzuje Maurikios a Leon (viz str. 512). U Němců se však připomínají i rohové.

[4] Srv. předně staré zprávy o luku (arcus scythicus) u Her. IV. 46, Stra-

až do vpádu tatarského. Přišel sice i tento luk s toulcem k východním Slovanům, když tito počali přejímati výzbroj orientální, jak dosvědčuje sám vznik ruského kolčánu,[1] ale to nebyla původní zbraň slovanská.

Starý slovanský *toulec*[2] byl asi rovná, delší kabela na pasu zavěšená. Celý se nenašel, jen několik nepatrných zbytků.[3] Vedle toulce na šípy nosili starší asijští nomadi ještě druhý větší na luk, rusky později *náluči* (налучье, налучь) zvaný, pro nějž však nemám starých slovanských dokladů.[4] Celý soubor zval se také mongolským názvem *sadak* nebo *sagadak*.[5]

---

bona II. c. V. 22, Amm. Marc. XXII. 8, Agathona ap. Athen. X. 8, a pak z řady obrazů na nálezech černomořských, na př. na číši z Kul-Oby a odjinud (*Minns* Scyth. 54—55, 61, 66, 78, 197, 200—201). Že byly luky tyto rohové, dosvědčuje i Regino r. 889 l. c. K lukům jiných středoasijských nomádů srv. *Minns* 96, 278, 279. Staré babylonské, assyrské i perské luky jsou však vesměs rovné a velké, jak nás názorně poučují na př. sbírky v Louvru. Srv. též *Dieulafoy* Acr. de Suse I. 43, 71, 145, 147, 150—155, 173, 202, II. tab. 5—6 (str. 288, 290), L'art de la Perse I. tab. 9., *Meissner* Bab. Plastik 106—7, 118, 123—8, 139, *Delitsch* Assurbanipal 9, 11, 12. Také toulce jsou rovné a velké. Ale sassanovští a pozdější králové už mají na obrazech luky parthské (*Dieulafoy* L'art V. 103, *Smirnov* Вост. серебро tab. 23, 28—33 atd., a *Strzygowski* Altai 52, 61, *Posta* Ill. Reise I. 23) a také na jiných pozdějších obrazech vidíme totéž. Srv. i kování rohu z Černé mohyly (*Tolstoj-Kondakov* Древн. V. 15—16), a připojený obraz tkané látky z evangeliáře IX. stol. v knihovně kapituly u sv. Víta (Soupis II. 2. 20).

[1] *Lenz* Waffensammlung des Gr. Scheremetew 119. Také do ostatní Evropy vnikl tento luk. (*Haenel* 36, *Viollet-le-Duc* Dict. V. 45). Srv. zde obr. 152.

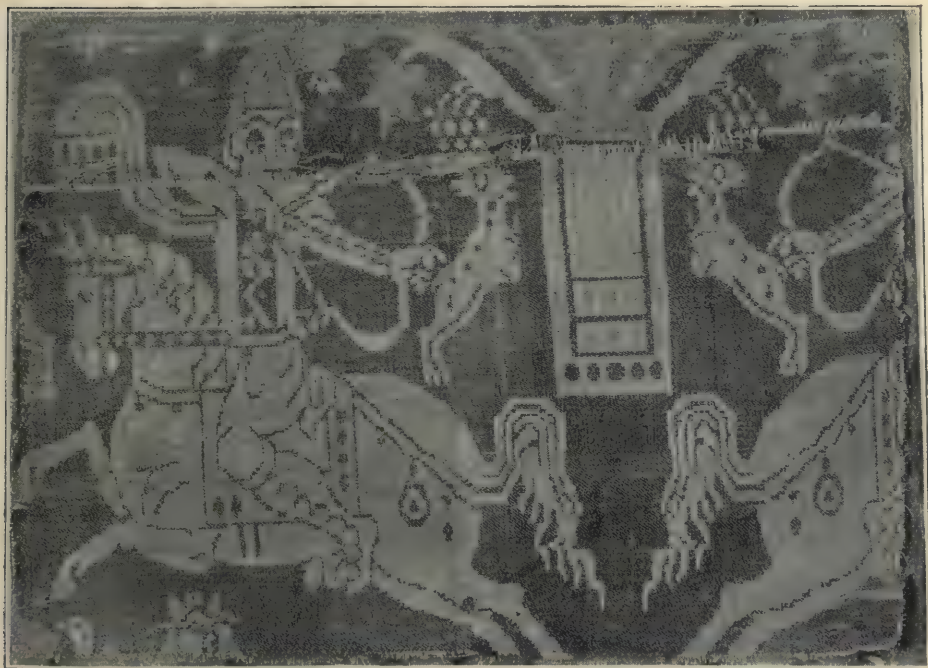
[2] Starý výraz *tulъ* je všeslovanský (*Miklosich* EW. 365, *Budilovič* ПСл. II. 12) a bezpochyby domácí, tak jako *tuleja* ve smyslu duté roury. Dokládají jej překlady evangelií X.—XI. stol. (*Sreznĕvskij* III. 1036). Později bylo staroruské тулъ, туловище zatlačeno tur. *kolčán*, jenž přešel i do polštiny a na Balkán (*Miklosich* EW. 123; *Berneker* I. 543). Sreznĕvskij má ruský doklad teprve ze XVI. století (I. 1259).

[3] Takové nepatrné zbytky našly se v jedné mohyle gnězdovské (*Sizov* Смол. кург. 75), u Rykaň (*Antonovič* Труды XI. арх. с. I. 137), na Jurjevě hoře ve vlad. gub. (*Spicyn* Зап. арх. XI. 215). V slov. hrobě u Gomboše-Bogojevy našel se kus toulce se šípy, jejž výše zobrazuji (Hampel Alt. II. 763, III. 449). V majetku Chorvata Petriće připomínají se r. 1090 dva toulce (cucurae). Srv. *Rački* Doc. VII. 153.

[4] *Sreznĕvskij* Мат. II. 297 (doklad ze XVI. stol.) Srv. též *Savvajtov* Описание 82. Řekové nazývali toto náluči γωρυτός.

[5] K těmto nomadským toulcům srv. *Minns* Scythians 59, 67, 96, 162, 182, 201, 221, 285. *Lappo-Danilevskij* Матер. арх. Россіи XIII. 56, 122, *Savvajtov* Опис. 120, *Lenz* Sammlung 119, tab. XVI.—XVII. Staré skythské toulce otvírají se poněkud nahoře, naproti tomu polovecké jsou dole širší a vždy na povrchu kryté ozdobnými deskami. Srv. Труды XIII. арх. с. I. 242, 246, 272. Skythové

Vedle obyčejného luku, jejž robili po osadách *lučnici*,[1] dostal se později k Slovanům i samostříl, t. j. luk zasazený do držadla, opatřeného žlábkem pro střely. Pevná tětiva napínala se nohou a zachytila na držadle, odkudž ji jednoduchý mechanismus vymrštil s velkou prudkostí (obr. 154).

Obr. 152. Hedbávná látka na desce evangeliáře v IX. stol. v kapit. knihovně v Praze.

Samostříl vyšel z římského válečnictví, neboť není nic jiného než stará římská balista zmenšená a přizpůsobená k nošení i k ručnímu ovládání.[2] Už Vegetius na konci IV. století zmiňuje se

---

však neměli vždy nálučí, nýbrž luk a šípy kladli i do jednoho toulce, šípy navrch. Srv. obrazy na kul-obské nebo voroněžské váse (Матер. XXXIV, tabulky k stati M. Rostovceva).

[1] *Sreznĕvskij* (Мат. II. 59) dokládá je z vremenniku Georgia Hamartola a z Ipat. letopisu k r. 1259, kde se připomínaji vedle lučniků i тулници n. сѣдѣлници (str. 558).

[2] *Boeheim* Handbuch 401, *Viollet-le-Duc* Dict. V. 20. Zván byl v středověké latině arcubalista, arbalista, fr. arbalète, it. balestra, něm. armbrust, u Slovanů samostříl.

o arcubalistech, kteří střílejí střelami,[1] a takovou balistu vidíme i na dvou gallských reliefech z téže doby v museu v Puy a později na miniatuře z X. stol. v bibli saint-germainské.[2] Od XII. století zaveden byl samostříl do vojsk celé Evropy. Z miniatur slovanských mohu ukázati teprve na pozdní bibli Velislavovu, kde na jednom obraze vidíme napínání této zbraně.[3] Ze starší doby dokladu pro ruční samostříl nemám. Slovanské jméno je sice starší,[4] ale upotřebovalo se před tím pro velké samostřelné stroje válečné, o nichž jsem se zmínil již výše na str. 506.

Obr. 153. a 154. Střelec s lukem z Izbornika Svjatoslavova (podle Strekalova) a střelec napínající samostříl z bible Velislavovy.

O podobě střel, o níž není ani historických zpráv, ani zřejmých obrazů, víme dosti z nálezů, neboť hroty, téměř vesměs železné,[5] jsou v nich velmi hojné, ale také rozmanité. Valnou většinou jsou

[1] Vegetius Milit. II. 15, IV. 22.

[2] *Boeheim* l. c. obr. 481.

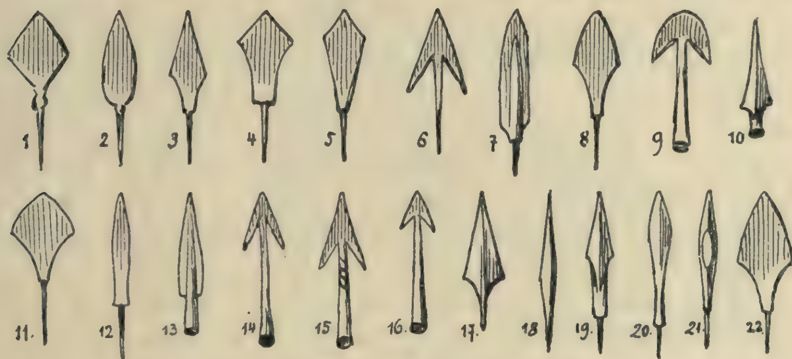
[3] *Vocel* Velislavs Bilderbibel tab. 24, odkudž vzat zde obr. 154.

[4] Ipat. let. k r. 1184 (str. 428). Další doklady viz u *Sreznĕvského* Мат. III. 252. V staré češtině je doložen v Alexandreidě a jinde (*Zíbrt* Dějiny kroje I. 191). O samostřílech u jižních Slovanů srv. *Jireček* Staat I. 77, u Rusů *Savvajtov* Опис. 123, *Aristov* Пром. 92.

[5] Bronzové jsou velmi řídké, ale našly se, na př. v slov. pohřebišti u Brovarek. O kamenných a kostěných srv., co jsem pověděl výše na str. 524. Kostěné hroty kopí a šípů u Sarmatů popisuje Pausanias I. XXI. 5. Podobné se udržely u nord. Germanů (*Montelius* Kultur 184). V burgundských hrobech se našly i hroty pazourkové (*Lindenschmit* Handb. 153).

dole opatřeny tenkým trnem a byly tedy do vřeteniště, k velkosti luku přiměřeně dlouhého a na druhém konci peřím opatřeného, vstrčeny a potom ještě smolou a motouzem připevněny. Menší část hrotu místo trnu vybíhá dole v tulejku; ta byla na vřeteniště nastrčena a rovněž ještě přiměřeně upevněna.

Pokud se tvaru týče, lze šipky po Slovanstvu nalézané především rozděliti na dvě skupiny: 1. na hroty domácí a 2. na hroty cizí, orientální výroby. Tvary obou jsou na mnoze odchylné. Domácí výroba, vycházejíc jednak ze starodávných zděděných tradic, jednak z blízkých vzorů římských a germanských — jež ostatně všechny

Obr. 155. Tvary slovanských šipek.
(1—7. z mohyl ostěrského új., 8—10. z Kněží hory, 11—13. z Gulbišče a Černé mohyly, 14—15. z Velké Gorice, 16—22. z Gnězdova.)

byly sobě blízké a příbuzné —, vytvářela velké množství plochých hrotů ponejvíce rhombického tvaru více méně protaženého, pak tvarů listovitých, lopatkovitých, a konečně i šipek trojúhelníkovité formy se dvěma háčky dole, — a to buď s tulejkou, nebo častěji bez ní. Někde vůbec není tulejky, na př. v petrohradských kurhanech kopaných L. K. Ivanovským, nebo v gdovských výkopech V. N. Glazova. Variace jsou velice rozmanité, jak na př. ukazuje kollekce šipek (obr. 155) ze slovanských nálezů ostěrského újezda, dále z Kněží hory u Kijeva, jež jsem si nakreslil na výstavě při archeol. sjezdu r. 1899, nebo šipky z mohyly Černé, z Gulbišče u Černigova a z Gnězdova, k nimž připojuji ještě několik typů z jiných současných hrobů slovanských z Velké Gorice.[1] Čtyřboké

[1] O starých chorvatských psal *Fr. Radić* Vrhovi starohrv. strjelica. (Starohrv. Prosvj. III. 1897, 114); k ruským srv. ještě *Savvajtov* Опис. 131. Zde uveden i pěkný popis střel s kolčanem z byliny o Djuku Stepanoviči. Úplný výčet nálezů podávati nemožno. Jsou na přemnohých pohřebištích.

nebo dvoustranné šipky s úzkými křídly, jež dělají dojem massivnosti, jsou v té době u Slovanů ještě řídké. Všude převládá hrot plochý.

Od těchto domácích plochých forem se špicí poměrně a převážně úzkou odlišuje se dvojí řada hrotů, jež lze právem pokládati za cizí, orientální, i když se občas vyskytnou v hrobě rázu slovanského. Jsou to předně krátké hroty trojboké, jež známe jako charakteristiku starých hrobů skythských a sarmatských[1] a jež se udržují i v pozdních hrobech kočovnických na jihu Rusi[2] a rovněž přecházejí do Uher, kde jsou typické pro tak zv. sarmatskou a avarskou skupinu pohřebišť.[3] Že se s nimi setkáváme občas i u Slovanů, hlavně v Rusku, není zajisté divu; ale jsou velmi řídké.[4]

Druhou řadu sestavují hroty ploché sice, ale se širokým ostřím, buď docela příčným, nebo tupě zahroceným, nebo všelijak vykrojeným (obr. 156), takže se tím vytvářejí i dvojzubé nebo trojzubé tvary z mongolské střední Asie známé.[5] Dvojzubý tvar dokládá Vl. Stasov i obrazem střelce z miniatury v Izborniku Svjatoslavově z r. 1073, a trojzubý je ve výzbroji Rusů z Manassesovského letopisu.[6] Všechny tyto cizí střely mají trn a ne tulejku.

Prak. Podle vší pravděpodobnosti užívali Slované od dávna i praků. Zbraň tato doložena je sice u Čechů teprve pozdě ve

---

[1] Srv. u *Minnse* Scyth. 190, *Lappo-Danilevského* Матер. XIII. 55 a *Lenze* Изв. арх. k. XIV. 63, *Gorodcova* Труды XIII. c. I. 262 sl. Byly ostatně už v Aegyptě (museum v Louvru z říše thebské) a v Susách (tamže).

[2] Na př. *Jevarnickij* Публ. лекцiи (P. 1890) 59. O sibiřských viz u *Tallgrena* Coll. Tovostine 49.

[3] *Hampel* Alt. I. 165 sl., II. 709, 714, 786, III. 204 atd. I do střední Evropy vnikaly a to už za doby hallstattské (*Reinecke* Zs. f. Ethn. 1896, 6, 8, 11, 14, 20); jsou i v římské kultuře Carnunta a Lauriaca (Röm. Limes in Öst. II. 23, VIII. 138) a odtud přešly ke Germanům doby merovejské (Praeh. Zs. V. 287).

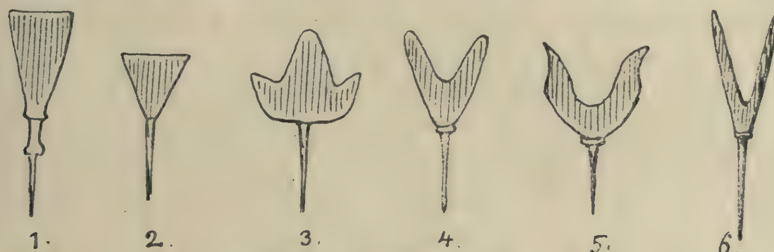
[4] Srv. nálezy v Gnězdově (*Sizov* Смол. кург. 73), ve V. Gorici (Vjesnik X. 1909, 129), v Meklenbursku (Praeh. Zs. I. 379). V Rusku jich V. Gorodcov nezná (Труды XIII. арх. c. I. 263 sl.).

[5] Na př. z kraje minussinského (L'Antrop. I. 238), permského (Изв. арх. к. XXII. Прил. 21), z vladiměřských kurhanů (Изв. арх. к. XV. 134, *Uvarov* Меряне 214), z pjatigorských (*Samokvasov* Основ. tab. V.), bělorečenských (Отчетъ za 1906 г. 99), z kurhanu u Torské, chark. gub. (Труды XII. c. I. 144). Srv. *Adler* Der nordasiatische Pfeil (Leiden 1901). a stať Stasova v násl. poznámce, kde další literatura.

[6] V. V. *Stasov* Мин. нѣк. рукописей (Petr. 1902) 76—78. Zobrazený střelec v díle Strekalovově (Русскiя ист. одежды I. 10), odkudž vzat připojený obraz č. 153, dvojzubého ostří nevykazuje.

svatovítské Alexandreidě[1] a také u Rusů teprve z XIII. století a tu ještě první zmínky vztahují se na kamenometné stroje *prak* (пракъ, порокъ) zvané.[2] Ale u Slovanů jižních objevovali se prakovníci už před Solunί v VII. století[3] a také zprávu Pavla Diacona o boji s Ferdulfem r. 705 dlužno vyložiti v podobném smyslu.[4] Zato výrok autora Života sv. Nauma «отъ каменометныя ярости падутъ грады»[5] nevztahuje se již na ruční praky, nýbrž na válečné stroje, kterými se bořily hradby pomocí velkých kamenů strojem metaných. Že podobné stroje Slované také znali, vyložil jsem již výše na str. 504.

Prak sám se v hrobech nezachoval. Jak vypadal a jak ho bylo užíváno, znázorňuje nám pěkně jedna scéna na koberci bayeux-

Obr. 156. Šipky orientální.
(1. Minussinsk, 2. Moščiny, Kaluga, 3. Višenki, Ostěr, 4. Pilin, 5. Běloręčenskaja, 6. Zákavkazí.)

ském.[6] Prak se totiž dvakrát nebo třikrát rychle otočil a pak ve vhodném okamžiku se jeden konec pustil.

Zde by se mi nejlépe hodilo připomenouti, že asijští nomadi, kteří byli z lovu zvyklí chytati divoká zvířata lassem, užívali tohoto přístroje i v boji, zejména při pronásledování nepřítele. Takovým osidlem chytali Hunnové a Bulhaři, pronásledujíce jej na koních.[7]

---

[1] „Kámen vrhú z praka" (srv. *Zíbrt* Kroje 191).

[2] Srv. Let. Lavr. k r. 1237, Let. Ipat. 1249, Let. Novg. I. 1204 atd. (*Sreznĕvskij* Мат. II. 1212, 1370). Název *prak* vzniklý z prasl. **porkъ* je v tomto tvaru zachován jen u severních Slovanů. Srv. *Miklosich* EW. 259 (č. prak, pol. proki, luž. prok, rus. пракъ, порокъ).

[3] Mir. Sti Demetrii (*Tougard* Hist. prof. 175, 179 — σφενδονισταί).

[4] Srv. výše str. 512.

[5] Ed. *Lavrov* 10.

[6] *Boeheim* l. c. obr. 461, *Jubinal* Tapisseries tab. 4. O praku srv. ještě *Lindenschmit* Handbuch 148, Viollet-le-Duc V. 433.

[7] Theofanes ed. *Boor* 218 (σῶκον, σόκον), Malalas 364, 438 (Bonn). Srv. *Uspenskij* Абоба 209 a *Bobčev* Ист. на старобългар. право 363. Perského

Od nich se tomu naučili i Gotové, ale o Slovanech samých dokladu nemám.

Zbraně ochranné. Brnění. Ze zbraní jsou vůbec brnění a přílba vzniku pozdějšího. Metallurgie musila býti již značně vyspělá, aby se mohla odvážiti k zhotovení kovových a přece jen poměrně lehkých, snesitelných pokrývek na tělo a na hlavu.

Prvotním druhem brnění byly zajisté silné kusy kůže na tělo upravené. S kovovými pláty sestavenými v pancíř buď z hrubých desek nebo malých šupin setkáváme se na jihu Evropy už v kultuře řecké (θῶραξ), na východě u Skythů a Sarmatů, kteří kovové šupiny nahrazovali též rohovými,[1] na západě pak u Gallů.[2] Dokonalé brnění plátové z desek a z šupin (lorica segmentata, squamata, plumata, anguinea) vytvořilo vojenství římské a zde se setkáváme také hojně s ochrannou lorikou sestavenou místo destiček z malých kroužků na sebe hustě navlečených, zv. lorica hamata,[3] tedy se zbrojí, jíž v slovanské terminologii speciálně náleží název *brnění*, stsl. *brъnja* převzatý ze sthn. *brunja*, got. *brunjo*, pozdější něm. *brünne*,[4] jež ovšem také pokládají jen za výpůjčku z kelt. (ir.) *bruinne*

krále chytajícího lassem zvěř vidíme na jedné stříbrné míse u *Smirnova* Вост. серебро tab. 24.

[1] Pausanias I. 21, 5—6, Amm. Marc. XVII. 12, 2, Strabon VII 3, 171. Jinak srv. *Minns* Scythians 73, 174. 231, *Bobrinskij* Курганы у Смѣлы I. 102, *Lenz* Изв. арх. к. XIV. 54, *Kondakov* Р. древн. II. 65, 67, 121—123, 273.

[2] Rev. mens. II. 231, *Jahn* Bewaffnung 43, *Matějček* Věstník Akad. XXV. 260, *Hoffiller* Vjesnik arh. društva XII. 19. Zde doklady pro brnění kroužkové u Gallů a u Germanů. Laténský původ přičítá J. Kostrzewski i kroužkové brni v Münsterwalde (Marienwerder) nalezené (Ostg. Kultur. 139). Srv. též histor. svědectví u Diodora V. 30, Ter. Varrona de ling. lat. 24, 116.

[3] Srv. *Lindenschmit* Tracht 6 sl., *Hoffiller* Vjesnik XII. 16 sl. V Karnuntu našla se i brně z drátu osmičkovitě pleteného. (Röm. Limes in Österreich II. tab. XX.) Doklady řím. loriky hamaty z doby republiky viz u *Hoffillera* 21. Otázku, zdali bylo kroužkové brnění starší u Gallů, či u Římanů, nelze, myslím, dnes definitivně řešiti. Důležité je ovšem, že gallština má pro brnění výraz římský (ir. luirech, kymr. lluryg — z ř. lorica). Srv. *Schrader* Reallex. 611.

[4] Srv. *Berneker* EW. I. 90, *Miklosich* EW. 23, *Budilovič* II. Сл. П. 13, *Mladenov* Герм. елем. 31. Po Mladenovu ještě *G. Iljinskij* Прасл. бръня и панцыръ. Сборн. Инст. Нѣжинъ. VII. (1911) II. 1—8, Р. Фил. В. LXXIII. 281, obrací se proti germanskému původu. Také *Krek* Einleit. 154 byl na rozpacích. Doloženu jsem našel brnji v Žití Naumově z X. stol. (ed. *Lavrov* 10), a pak ji uvádí Sreznĕvskij rovněž z nejstarších textů (Мат. I. 183). Nejstarší doklad (броня) v letopisu Kijevském je při r. 968 (Lavr. 65). V češtině je citována teprve v pramenech XIV. stol. v Bohemáři Prešp. slovníku, v Alexandreidě, atd. *Gebauer* Stč. sl. I. 105, *Zibrt* Děj. kroje I. 147, 155.

— prsa.[1] Všechny tyto druhy římských lorik přešly jak do výzbroje byzantské, což vidíme z mnoha obrazů století VI.—XII., tak i do germanské, která ostatně přejímala už před tím vzory gallské. Germani sami v starší době brnění neměli.[2] V merovejské době jest však již obvyklé a to jak šupinaté (tato jsou i kostěná), tak i kroužkové *(brunia)*, v karolinské době rovněž[3] a z této doby máme i vzácný doklad historický o tom, že Němci prodávali brně sousedním Slovanům. Je to zákaz Karla Velikého v capitulare Thionvillském z r. 805: „ut arma et brunias non ducant (negotiatores) ad venundandum", opětovaný o šest let později v capitulare Bononském.[4] V témž dekretu (§ 6) Karel ještě nařizoval, že měl míti brni každý německý voják, který měl v majetku aspoň 12 lánů.

Vývoj ochranné zbroje středoevropské nezůstal bez vlivu na Slovany. V starší době Slované jistě žádných kovových pancířů neměli; v případě potřeby nahrazovala ji silnější látka nebo jakýsi kožený kabátec otočený kol plecí a beder, ačkoliv normálně ani toho nebylo. Prokopios dí výslovně o Slovanech útočících v VI. stol. na Balkán, že bojovali s obnaženým svrchním tělem, jdouce do boje jen v nohavicích.[5] Ale v VII. století slyšíme, že Slované útočící r. 626 s Avary na Cařihrad byli oblečeni v brněních a přílbách[6] a od IX. století máme nejen zprávy historické (první je zmíněný právě zákaz Karlův), nýbrž i věcné, archaeologické doklady brní slovanských. O X. stol. dosvědčuje Ibráhím ibn Ja'kúb, že polský kníže Měško měl 3000 dobře ozbrojených vojínů, jichž sto vydalo za tisíc jiných, a že baltičtí Slované vyzbrojeni jsou

---

[1] *Schrader* Reallex. 612.

[2] Tac. Germ. 6., Ann. II. 14. Ale Amm. Marcellinus ve IV. stol. už popisuje u Kvadů šupinaté (kostěné) pancíře (XVII. 12), patrně převzaté vlivem sarmatským. Barbaři mají brnění i na Trajanově sloupě *(Cichorius* Reliefs d. Trajansäule I. 76, 93—4).

[3] Srv. bližší doklady historické a archaeologické u *Lindenschmita* Handb. 264 sl. 268—70, *Montelia* Kultur 170, 185 (z doby římské), a řadu obrazů starých tamže, dále u *Boeheima* 124, *Viollet-le-Duca* Dict. V. 70 sl. a *Eberta* Reallex. g. Alt. III. 394. Z archeologických dokladů germanských je nejdůležitější nález celé brně z hrobu u Gammertingen (asi VI. stol.) a z Vimoornu ze III.—IV. stol. *(Ebert* l. c.) V Čechách našel E. Štorch kousky v Libni u koster rázu merovejského (Praha v pravěku 194).

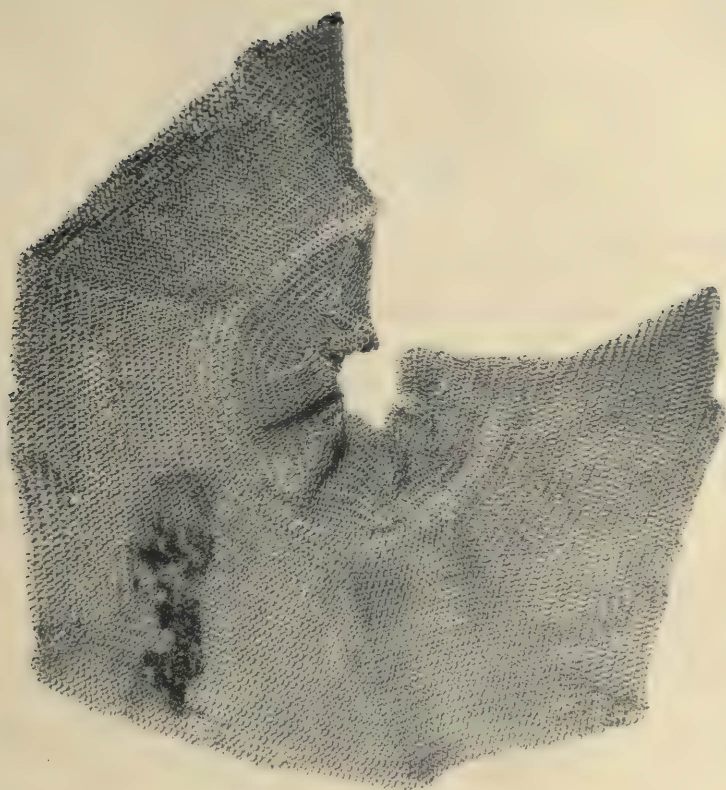
[4] Srv. text výše na str. 367.

[5] Prok. III. 14. Srv. ŽS. I. 420. Podobně bojovali staří Germani podle Tacita G. 6.

[6] Anon. u *Maie* Nova bibl. VI. 428.

Obr. 157. Brnění sv. Václava (podle fotografie).

Obr. 158. Límec sv. Václava. Obr. 159. Detail brnění.

brněním, přílbami a meči. Že označení „dobře ozbrojený“ vojín vztahuje se také na brnění, vidno ze zprávy, kterou sděluje Gallus o vojsku Boleslava Chrabrého. Dělilo se na 13.000 štítonošů (clipeati) a 3 900 obrněnců (loricati) a tato polská lorica nemohla býti nežli brně kroužková.[1] Také Kristian vypráví, že Čechové za Bořivoje nosili přílby a krunýře, které oblékali pod kabátce,[2] a o Rusech, kteří táhli r. 970 se Svjatoslavem na Balkán a bojovali u Durostora s vojskem byzantským, dí Leo Diacon dvakráte, že měli přílby a brnění, a k tomu výslovně: brnění kroužkové — ἁλυσιδωτὸς θώραξ.[3] Jeden vojín ruský vynikal při tom skvělostí zbraní (ὅπλων λαμπρότης). Také Rosteh potvrzuje krásná brnění u knížat slovanských.[4]

Z doby Ibráhímovy a Kristianovy máme i první doklady archaeologické. Tak se našlo brnění kroužkové bohužel zpečené a deformované v knížecích mohylách Černé a v Gulbišči u Černigova,[5] dále v mohyle u Tagančе[6] a vedle toho i v řadě hrobů ruských rázu slovanského i cizího, ovšem ponejvíce jen v podobě nepatrných zbytků.[7] Ale jedno slovanské, pocházející z X. stol., je krásně zachováno. Je to slovanská brně X. stol., chovaná v Praze v pokladu svatovítského chrámu, jejž stará tradice a podle všeho právem přičítá sv. Václavu knížeti českému, ubitému Boleslavem r. 929.[8] Zbroj tato je tím důležitější, že je to nejzachovalejší a vlastně dosud jediný dobře zachovalý doklad z doby ottonské. Rekonstrukce postavy knížete od prof. J. Kouly poskytuje ná-

---

[1] Srv. doklady výše na str. 480, 482. Tam i o brnění soch pomořských Slovanů. Podle Galla (I. 24, 25) v polovici XI. stol. Poláci přestali nositi těžké brně, poněvadž jim v bojich překážely.

[2] Kristian c. II. ed. *Pekař* 172.

[3] Leo Diacon VI. 13, IX. 2. Ἅλυσις je řetízek.

[4] *Harkavi* Сказ. 266.

[5] *Samokvasov* Мог. р. земли 195. 198, 200.

[6] *Chojnovskij* Свѣденія 120. Zde srv. obr. 133, 138.

[7] Srv. na př. Зап. арх. IV. Засѣд. 13 *(Savvajtov* 61), *Sizov* Смол. кург. 98 (Gnězdovo) Зап. VIII. 103, XI. 215 (Jurjeva gora), *Melniková* Труды XI. с. I. 492 (Bělev), Zbiór VI. 60 (Podhorce), *Lenz* Изв. арх. к. II. 83 (Demjanovka). Srv. též *Píč* Památky XV. 8. Na sever se dostalo až do kamské Čudi *(Spicyn* Древн. К. Чуди XXV.). Celkem však nutno říci, že v severním Rusku ochranné výzbroje je mnohem méně nežli na jihu *(Brandenburg* Кург. Прил. 57).

[8] Srv. starší popisy u *Bocka* Die Kleinodien d. heil. röm. Reiches. Wien 1864 Anh. 22, *Píče* Star. III., dále od *A. Podlahy* a *Šittlera* v Pam. arch. XIX. 79, a v Soupisu památek II. Poklad svatovítský (Praha 1903) 7 sl., zejména pak nový rozbor od *A. Matějčka* Zbraň sv. Václava etc. ve Věstníku Akad. 1916, 246, 259.

zorný obraz celé výzbroje.[1] Tradice už ve XIII. století představovala sv. Václava v brnění, přílbě, s praporcem v pravé ruce a s mečem ve zlaté pochvě u boku levého.[2]

Z jihoslovanských zemí nálezů neznám. Ve známých dalmatských hrobech brně není. Později je vozili tam z Italie.[3]

Obr. 160. Džbán z pokladu szent-miklošského.

Slovanská brně v IX.—XI. století byla, pokud památky ukazují, jenom kroužková, ačkoliv netřeba vylučovati, že se v této době dostávaly k Slovanům i jiné druhy, na př. kožené, železnými šupinami plátované, s jakými se setkáváme na souvěkých západních miniaturách.[4] Kroužková brně má podobu dlouhé uzavřené

[1] Pam. arch. XIX. tab. 7. Jen závěs meče není správně upraven (srv. výše str. 534).

[2] Pokračovatel Kosmův k. r. 1260 (Fontes r. boh. II. 319).

[3] *Jireček* Staat I. 77.

[4] *Matějček,* l. c. 262, *Boeheim* Handbuch 124, *Lindenschmit* Handb. 265 sl., *Viollet-le-Duc* Dict. V. 70—74. Srv. také různé druhy brnění normanského na koberci z Bayeux.

košile až ke kolenům sahající (svatováclavská je přes 1 m dlouhá), s otvorem u krku, aby hlava mohla býti volně prostrčena, má dále dlouhé rukávy a u zbroje sv. Václava doplněna je ještě stojatým nákrčníkem s límcem na plecích rozloženým (obr. 158), jenž se na pravém rameni spínal pomocí háčků. Jindy místo límce zříme na obrazích XII.—XIII. stol. připojenou kapuci k navlečení na hlavu a ke krytí týlu.[1] Brně je zhotovena z železných kroužků vázaných na sebe tak, že na každém visí čtyři. Podobá se tedy staré římské lorice kroužkové, jenom že je delší.

Byla proto na snadě domněnka, že tento druh železné kroužkové košile přijat byl od Germanů a prostřednictvím jich — jak ukazuje název *brъnja* ze sthn. *brunja* — i od Slovanů z výzbroje římské. Tak také posuzoval vznik německé brně ještě L. Lindenschmit.[2] Domněnka byla tím přirozenější, že se vskutku kroužkové brnění v střední a severní Evropě objevuje v průvodu věcí římských nebo římské době blízkých, na př. v nydamském rašeliništi, u Münsterwaldu v Prusku, nebo u Jankovců, Sisku, Bílé Cerkve, v Kupě v Chorvatsku.[3] Ale nověji W. Rose a podle něho u nás A. Matějček (u příležitosti rozboru zbroje svatováclavské) snažili se ukázati, že tomu tak nebylo, že jak germanská, tak i slovanská brně je původu jiného, orientálního, poněvadž i technika výroby i tvar její je neřímský a orientální.[4] Pokud se techniky týče, jsou prý kroužky loriky římské vesměs spojované buď svařením nebo snýtováním, kdežto germanské a slovanské nálezy ukazují čtyři kroužky cele ražené, které byly navlečeny teprve na pátý svařený, — tedy technikou, která byla známa Orientu, ale v Římě neznáma. Mimo to i tvar brně germansko-slovanské je jiný: římská lorica hamata byla krátká, sahajíc jen po bedra, kdežto germansko-slovanská brně je dlouhá, po kolena i lýtka, — právě tak, jako bylo zvykem v Orientu. Také kapuce nebo zátylí z pleteného drátu nebyla známa v Římě, ale byla stará v Orientě. Z těch důvodů soudí Rose a Matějček, že Germani a Slované doby karo-

---

[1] *Viollet-le-Duc* l. c. 78—83. Také gammertingenská brně má kapuci.

[2] *Lindenschmit* Handb. 265, 269.

[3] *Montelius* Kultur 100, 185, *Hoffiler* l. c. 43—45, *Kostrzewski* Ostg. Kult. 139.

[4] *Walther Rose* Röm.-germ. Panzerhemden. Zs. f. hist. Waffenk. IV. 1., *Matějček* Zbraň sv. Václava 259. Také *Viollet le Duc* Dict. VI. 83 myslí při kroužkovém haubertu na původ orientální. Stať Roseho mi zůstala nepřístupná, poněvadž Zs. f. hist. Waffenkunde nebylo lze v Praze dostati. Znám ji jen z rozboru Matějčkova. Totéž platí o statích dále na str. 574 uvedených (pozn. 3).

linské nenavázali výrobu svých brní na římské vzory, nýbrž na vzory orientální.

Je skutečným a nepopiratelným faktem, že dlouhý tvar karolinské brně je jiný nežli římské a že se naopak shoduje s částí kroužkových košil orientálních, jejichž dlouhý tvar vznikl u jízdných národů kočovních, patrně proto, aby kryl celého jezdce na koni, i lýtka jeho. U pěšího vojska nemohla se brně vyvinouti do této délky a tíže (svatováclavská sama váží, ač porouchaná, ještě 10 kilogramů), neboť by se v ní pěšák nemohl dobře pohybovat. Dlouhý tvar máme také v Orientě doložený už od doby Kristovy na př. u Sarmatů a také orientální bojovník vlekoucí zajatce na svatomiklošském džbánu má dlouhé brnění se zátylím.[1] Pokud se pak týče kroužkové techniky, víme aspoň, že rovněž existovala na př. u Sarmatů a Parthů v době římské,[2] že Tabarí ji dokládá pro dobu sassanovskou[3] a v 34. súře koránu praví bůh Davidovi: „udělej dokonalé brnění z toho (železa) a spoj je řádně v kroužky.“[4]

Je tedy vskutku řada důvodů pro Roseho výklad, podle něhož vzor kroužkové brně přišel k Slovanům a Germanům z Orientu. Nicméně věc není tak jednoduchá. Předně je pozoruhodno, že v typických hrobech jihoruských kočovníků z X.—XII. stol. i ve výše uvedených hrobech slovanských Rusů nejsou brně, na Rusi *kolčugou* zvané, dlouhé.[5] Srv. na př. nález v hrobě u Berestnjagů (obr. 135),[6] nebo v hrobě u Prazdničného a stan. Tifliské v Kubanské oblasti. Podobně není dlouhé brnění z Tagančе (obr. 133) a také pozdější ruské jušmany, bajdany a kujaky vyobrazuje Savvajtov vesměs kratší.[7] Musili bychom tedy mysliti jen na starší původ,

---

[1] Srv. brnění Sarmatů v katakombách kerčských (obr. 136) u *Tolstého-Kondakova* Древн. II. 66—68, *Minnse* Scyth. 314, 317. Džbán miklošský viz u Hampla III. 290, 292. Srv. i jezdce na míse berezovské (obr. 160, 137).

[2] *Veselovskij* Труды XII. арх. с. I. 353, *Rostovcev* Еллинство 129, 133. K Parthům srv. to, co dí *F. Justi* Gesch. alt. Pers. (Berl. 1879) 159. V Uhrách objevily se zbytky v hrobech u Czikó (*Hampel* I. 213).

[3] Tabarí přel. Nöldeckem (Leid. 1879). Cit. *Kondakov* Byz. Email 37.

[4] *Boeheim* Handbuch 144.

[5] Název *kolčuga* — кольчуга odvádějí od slova кольцо — kroužek. (*Lenz* Sammlung Scheremetew 6.) Doklady jsou teprve pozdní (*Srezněvskij* I. 1262).

[6] *Chaněnko* Древн. IV. tab. 3, V. tab. 2, Изв. арх. к. IV. 120, *Bobrinskij* Кург. у Смѣлы II. 122, Отчетъ за г. 1903. 76, *Lenz* Изв. арх. к. IV. 123. Kolčugu blíže nepopsanou našel Samokvasov v rossavských mohylách (Могилы 225).

[7] *Savvajtov* Опис. obr. 4, 26, 37, 39, 85, 86. O pozdější ruské kolčuze viz str. 60. Také Strekalov zobrazuje typ ruského vojína v krátké kolčuze (Ист. од. tab. 2a).

sarmatský, ale Sarmaté zase nosili pravidlem, ba typicky krunýř jiný, buď kožený, nebo sešitý z rohových šupin, jaký měli už Skythové.[1]

Dále je pochybné, má-li Rose plnou pravdu s technikou kroužkového brnění. Upírá římské kroužkové lorice úplně techniku celých ražených kroužků, ale v Hoffillerově studii o římské výzbroji nalézám mezi nálezy římskými i loriky s kroužky celými z plechu raženými nebo řezanými.[2] Římský původ není tu sice zcela evidentní, ale je pravděpodobný a věci ty s jinými římskými nalezené mohou dobře býti římské. Mimo to zase jiný dobrý znatel, Lenz, mluví jen o kroužcích nýtovaných a svařených na výzbrojích z Orientu[3] a také technika zbrojí nalézaných na germanském a slovanském severu není ještě náležitě zjištěna.[4] Proto myslím, že bude dobře, odložíme-li definitivní soud o původu kroužkové brně typu svatováclavského až budou sebrány a náležitě oceněny další nálezy, jak římské, tak zejména orientální. Ale jinak myslím, že je vskutku orientální původ pravdě nejpodobnější a že do římského vojska zaváděna byla už po bojích s Parthy v I. st. př. Kr.

Kroužkové brnění udrželo v Evropě ještě dlouho, ale s tou změnou, že se rozšířilo (mimo kapuci) i na ruce v podobě rukavic a také na nohy. Už ve XII. století objevují se sochy a obrazy rytířů oblečených cele v kroužkové brnění zvané po francouzsku *haubert*.[5] Také české a pomořské miniatury nebo pečeti a mince od této doby ukazují už knížata slovanská v brnění od hlavy až k patě. Srv. na př. pečeti velkého soudu zemského, nebo mince Vladislava I., Soběslava, Svatopluka nebo vojíny bible Velislavovy.[6]

---

[1] Strabo VII. 3. 17, Amm. Marc. XVII. 12, Pausanias I. 21, 5. Srv. *Chaněnko* III. tab. 39, *Minns* Scyth. 74, *Makarenko* Арх. изслѣд. 1907—9, 55 (Mastugino), *Lenz* Изв. арх. к. IV. 123 (Tifliskaja), *Veselovskij* Труды XII. c. I. 353 (Kubanská oblast).

[2] Tak v nálezu u Starých Jankovců, Siska, v korytě řeky Kupy a Sávy, u Bílé Cerkve (*Hoffiller* Oprema 43—45.

[3] Sammlung Graf. Scheremetew 5, 16. Srv. nález v stanici Tifliské, kde se střídaly řady svařených a nýtovaných (Изв. арх. к. IV. 124), v Demjanovce jsou aspoň z části nýtované (ib. II, 83).

[4] *Ebert* l. c. 394. (Vimoorská je z kroužků spájených). Gnězdovské kolčugy zdají se býti z nýtovaných i svařených kroužků (*Sizov* l. c. 98).

[5] Srv. o tom blíže u *Boeheima* 127 sl., 132 sl., a *Viollet-le-Duca* Dict. V. 76—81, 88 sl. Pod haubert dávala se od XII. stol. košile *gambison, gambeson* zvaná a přes něj, aby bránil rozpálení zbroje na slunci nebo rezavění při dešti, převlek *cotte d'armes* zvaný. K obrazům srv. i *Matějček* l. c. 262.

[6] Viz *Zíbrt* kroje obr. 54, 58, 59, 60, 67.

Plátových náloketníků (наручь) a nákolenníků ze starší doby u Slovanů doloženo není. Vyvinuly se později.[1] Na Rusi byly mimo to z Orientu převzaty i pláty náprsní зерцала zvané.[2] Brně taková slula pak бехтерецъ (od mong. *behter*) nebo юшманъ, юмшанъ z tatar. *jušan.*[3]

Přílba.

Hojněji než brni nosili Slované na konci doby pohanské přílbici. Ale i ta byla původu cizího.[4]

Chrániti hlavu pokrývkou, která by snáze odolávala ranám nepřátelských zbraní, byl zajisté nápad prastarý a v praehistorii se s ním shledáváme už od počátku doby kovové. Zprvu byla tato přikrývka hotovena z nějaké silnější, na př. hovězí kůže, nebo nějakého pevného pletiva dřevěného, ale už na konci doby bronzové a v první železné shledáváme se v střední Evropě se snahou ztužiti a zesíliti takovouto pokrývku kovovými deskami, které jí zároveň byly nemalou ozdobou, třpytíce se zlatovou barvou; ba už v této době nalézáme i první přílby cele zhotovené z vykutých plechů, spojených nýty ve tvar nejvíce polokulovitý, okrajem a hřebenem zesílený a opatřený ke zvýšení dojmu různými nástavky z žíní a peří. I špičaté tvary se tu již objevují, nahoře obyčejně knoflíčkem končící.[5] Různé takovéto přílby vytvořilo v Evropě nejen staré Řecko a předřímská (hlavně etruská a illyrská) Italie, nýbrž i Gallie před příchodem římských vojsk, — zde velice nádherné a bizarních tvarů, — a i Germani, snad pod vlivem gallským, došli brzy k výrobě přílby, kterou si aspoň vůdcové kladli

[1] O ruských srv. *Savvajtov* Опис. 83.

[2] Srv. *Viollet-le-Duc* Dict. V. 15 sl., 225 sl., *Lenz* Sammlung 38 a u nás v bibli Velislavově (*Zibrt* obr. 67). Na džbánu szent-miklošském má orient. kníže holeně i náloketníky (*Hampel* I. 213, III. 292, 294).

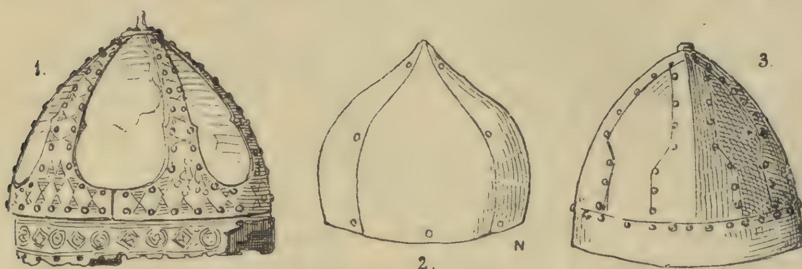
[3] *Lenz* Sammlung 6, 27. *Savvajtov* 11, 183,) 40. Jednoduchá bez zercal slula куякъ, z mong. *chujak* (*Lenz* l. c. 6. 22, *Savvajtov* 71).

[4] K dějinám přílby vůbec srv. *Fr. Freiherr von Lipperheide* Die Helme der alten Zeit. (Berlin 1898), *Gust. von Suttner* Der Helm von seinem Ursprunge bis gegen die Mitte des XVII. Jahrh. (W. 1878) a *M. Ebert* Reallex. germ. Alt. II. 500.

[5] Podobné se našly v Telamone (*Montelius* Civ. prim. II. 1. pl. 205), v Pizzughi v Istrii (*Hoernes* Urgesch. 547), v Sehlsdorfu v Meklenbursku (*Belz* Alt. tab. 42), ve Pfordten a v Bušči v Lužici (*Lindenschmit* Alt. H. V. I. XI. 1.), v Uhrách (Arch. Ert. 1883, 73) atd. *Hoffiller* uvádí podobné římské (Oprema 184, 191). Také gallské jsou namnoze špičaté (*Déchelette* Manuel II. 1156—1160, *Forrer* Reallex. 342).

na hlavu.[1] Montelius klade první přílby skandinávské a dánské už do doby bronzové.[2]

V krajích v té době Slovany obývaných, nebylo přílbic. Do Zákarpatí zapadla jen zcela výjimečně nějaká jednotlivá přílba gallská, etruská nebo řecká.[3] Ba ani za výbojů římských, kdy římští legionáři výtečně vyzbrojení a vesměs přílbami opatření pronikali od západu k Labi a daleko na sever za Dunaj, do Dacie, do Karpat, a také do pontských stepí, tedy do zemí Slovanům blízkých nebo už Slovany obývaných, nemáme z těchto končin, ani z hrobů, jež by se jim mohly přičítati, ani z jiných nalezišť přílbice, o které bychom mohli říci, že ji nosil nějaký Slovan, že je slovanská.

Obr. 161. Konické přílby starších tvarů.
(1. Vid u Metkoviće. 2. Jižní Rusko, 3. Sassanovská v Brit. museu.)

Slované patrně zjevně nosili ještě méně přílbic než současní Germani, a s tím se shodují také všechny staré, v VI. stol. počínající zprávy historické, které, pokud mluví o slovanské výzbroji, o přílbici téměř úplně mlčí.[4]

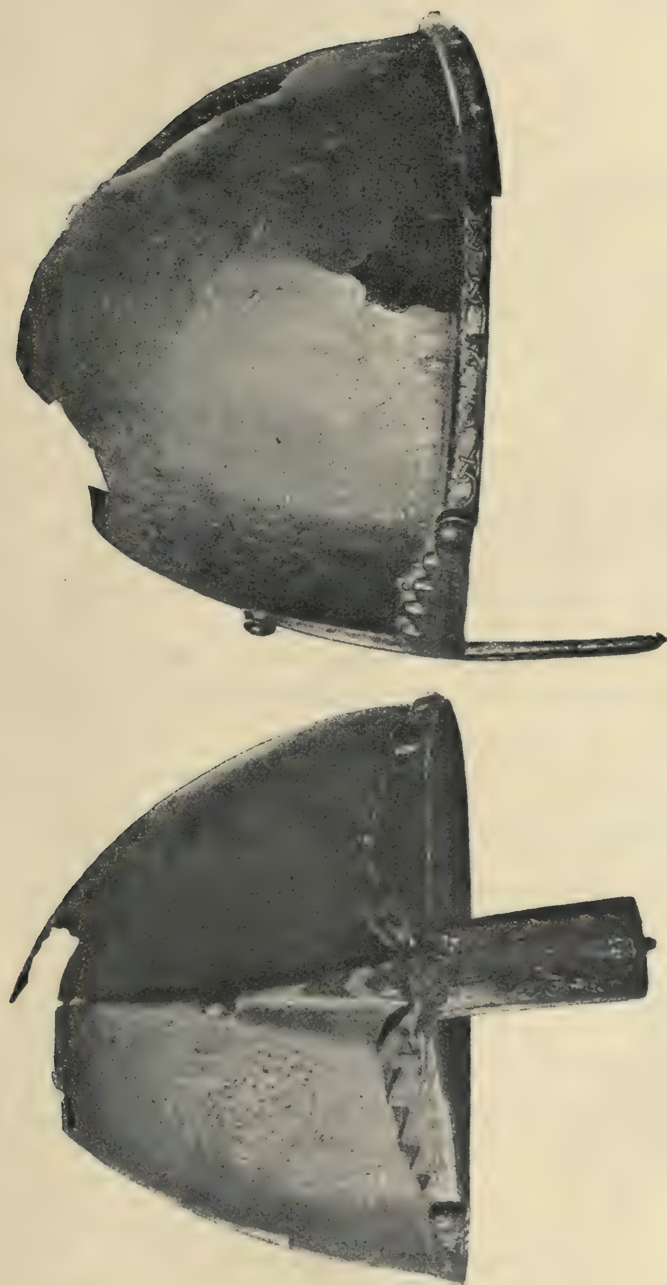
Teprve stykem, který nastal od V. do VII. století na jihu s Římem a na západě s Germany, nastal u Slovanů obrat. Ger-

[1] Jinak obyčejní germanští bojovníci bojovali ještě v I. stol. po Kr. s nepokrytou hlavou (Tacitus G. 6: paucis loricae, vix uni alterive cassis aut galea). Také bojovníci Ariovistovi neměli nic na hlavě (Dio Cass. XXXVIII. 50) a ještě v VII. století bojovali Herulové podle starého zvyku s odkrytou hlavou (Prokopios B. Pers. II. 25) a podle Agathia (II. 5) i Frankové a Alamani měli zřídka hlavy kryté.

[2] *Montelius* Kultur 100, *Schuchardt* Alteuropa 273.

[3] Srv. výše v pozn. uvedené konické přílby z Lužice nebo etruskou nalezenou v Krzemienné na Podolu (Wiad. Num. Arch. 1919, N⁰ 8—9) nebo řeckou z kurhanu u Petrikovky v Kijevsku *(Kondakov-Tolstoj* P. др. 130) a jinou v kurhanu u sela Pastěrského blíže Čigirina (*Chvojka* Перв. об. 33).

[4] Srv. výše na str. 512 sl. Výjimkou je zmínka o Slovanech v přílbách při jejich útoku na Cařihrad r. 626 (Anon. u *Maie* Bibl. nova VI. 428).

Obr. 162. Přilba sv. Václava. Pohled s předu a se strany.

mani zatím, a to jak na západě na Rýně a ve Francích, tak i Gotové na východě u Černého moře, vytvořili si přílbu novou, nového tvaru, která vyznačuje dobu merovejskou a ještě více karolinskou a ottonskou. Je to přílba *konická*, lišící se od římské. Římská *galea* nebo *cassis*, kterou známe z mnohých obrazů a nálezů, byla základního tvaru kulovitého a opatřena skránicemi *(bucculae)*, dosti dlouhým vodorovným zátylím, nahoře pak hřebenem nebo chocholem *(crista)*, u lepších druhů i hledím v podobě masky.[1] Ještě ve IV. stol. po Kr. a také v Byzantiu, ač se lecos změnilo, zůstává forma polokulovitá, z několika kusů sbitá, typickou.[2]

Naproti tomu germanská přílba v střední Evropě je už v V. století konická a zhotovená zprvu z pásků (žeber) od čelního oblouku ke špici vypjatých *(Spangenhelm)*, mezi nimiž je zbylá prostora vyplněna nějakou látkou, později plně vykutá. Páskové udržely se od stol. V. do konce VIII. století, jak ukazuje několik podrobně probadaných nálezů ze střední Evropy;[3] ba i pozdější miniatury německé kreslí leckdy přílby v takové podobě, že je můžeme pokládati za páskové s mezerami jinou látkou plněnými.[4] U Passilna v Kuronsku našla se ještě v hrobě ze XIII. století.[5] Ale po IX. stol. ustoupily plně vykutým, buď ze dvou — tří kusů sestaveným a nýty sbitým, nebo vlivem techniky orientální i z jednoho kusu zhotoveným. To je obvyklý typ přílbic germanských z doby

---

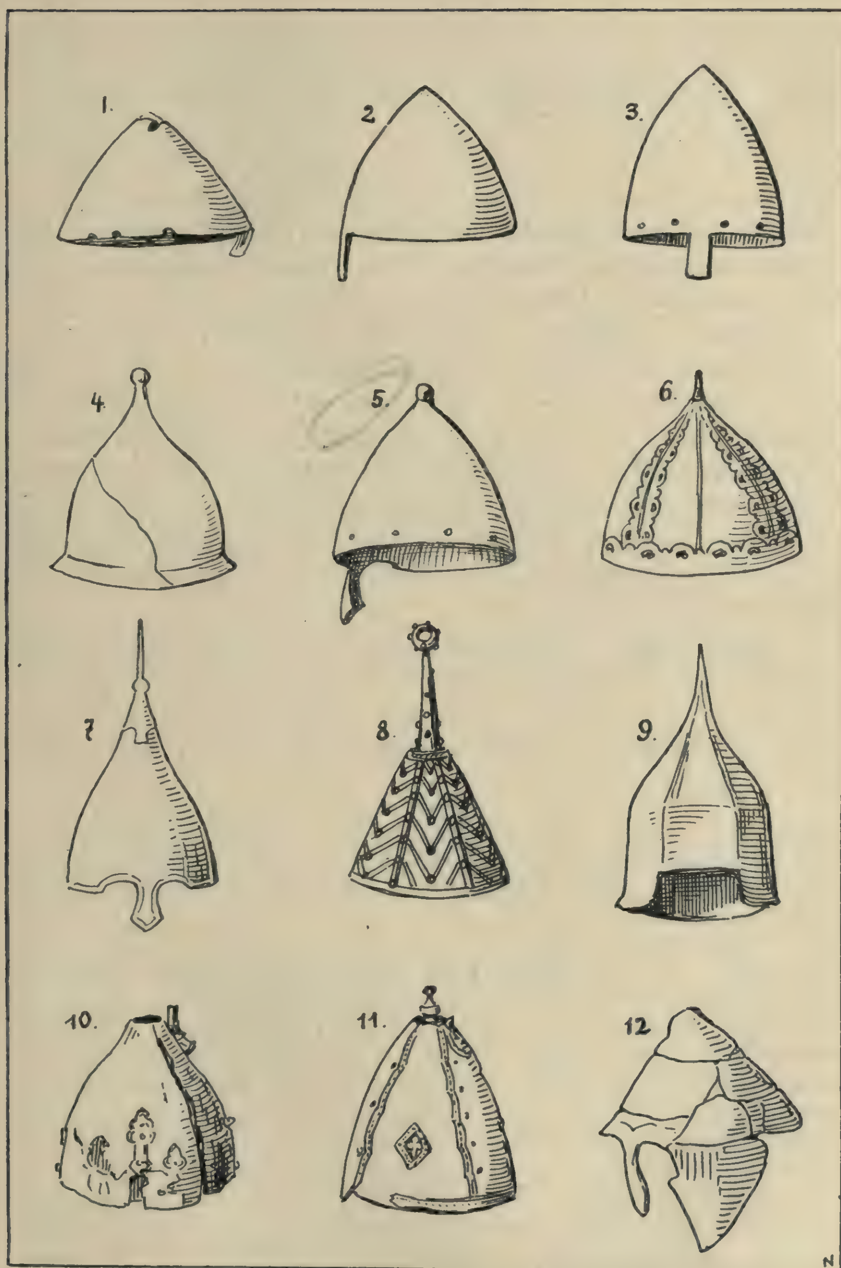
[1] Srv. *Lindenschmit* Tracht 4 sl., AHV. V. str. 114. 186. 222, *Hoffiller* Oprema (Vjesnik XI. 175 sl.), *Benndorf* Ant. Gesichtshelme. Denkschr. Akad. Wien 1878.

[2] Vedle forem s hrotem ku předu ohnutým (*Leinert* Ill. Gesch. d. Kunstgew. I. tab. k str. 184).

[3] Sem náležejí přílbice z Monyashe (Derbyshire), Cheltenhamu, z neznámého místa na Rýně (nyní v Petrohradě), Monte Pagana u Terama, Vézeronce (Isère), ze Saony u Chalons, Gammertingen u Sigmarink, Gültlingen, Baldenheimu v Porýní a zejména přílby z hrobů ve Vidu u Metkoviće (srv. obr. 161). Nálezy jich vyvolaly větší literaturu: *List* Die Spangenhelme von Vid (Jahrb. Z. K. 1903. I. 251), *Henning R.* Der Helm vom Baldenheim und die verwandten Helme des frühen Mittelalters. Strassb. 1907 (srv. Correspondenzblatt 1905, 106), *Ebert* Die frühmittelalt. Spangenhelme (Zs. f. Ethn. 1909, 506), *Fr. von Schubert-Soldern* Der mittelalt. Helm und seine Entstehung (Zs. f. hist. Waffenk. V. 33), *Willbrand W.* Ein frühmittelalt. Spangenhelm (tamže VI. 48), *Radić Fr.* Starohrv. prosvjeta VIII. 41, *de Baye* Les casques de l'époque barbare et leur répartition en Europe (Mém. Soc. Ant., 1910. LXIX). Jinak o merovejské přilbě srv. též *Lindenschmit* AHV. III. X. 5, V. 11, 35, str. 51, 191 sl., Handb. 251 sl., ke karolinské *Gessler* Trutzwaffen der Karolingerzeit. Diss. (Bas. 1898).

[4] Srv. na př. ŽS. I. obr. 40, tab. XIX.

[5] *Sizov* Арх. Изв. Зам. IV. 37.

Obr. 163. Přilby slovanské a orientální.

1. Hradsko, 2. Morava, 3. Olomouc, 4. mohyla Černá, 5. dolina Dněpra, 6. Gnězdovo, 7. Taganča, 8. Kubaňská oblast, 9. Berestnjagy (Kovaly), 10. Giecz v Poznaňsku, 11, sbírka Jagellonské university, 12. stanice Tifliská.

karolinské a ottonské. Starší typ mívá někdy na předu připojený nánosek po stranách skránice, a na vrcholu emblém, na př. figuru kance. Okraje a pásky bývají vykládány zlatem, stříbrem a bronzem, a také řada nýtků působí dekoračně. Ornament je geometrický, rostlinný (úponka) i zvěrný a objevují se mezi ním i symboly křesťanské (kříž, kalich). Typ ottonský je jednodušší ve tvaru i ve výzdobě a nemívá skránic, ani emblému na vrcholu, zato je u něho typický nánosek, jak vidíme na př. na koberci z Bayeux (obr. 134), nebo na přílbě sv. Václava (srv. dále str. 579).

Občas se vyskytne i stará forma kulovitá, z několika spojených úseků, ale vedle konické jen poskrovnu.[1]

S týmž druhem přílbic shledáváme se i u soudobých Slovanů, a ježto starý, už z X. stol. doložený slovanský název *šlěm*ъ je původu germanského, přetvořen jsa ze sthn. *helm*, got. *hilms*,[2] je na snadě domněnka, že Slované jak slovo, tak i věc samu, přejali od Germanů, čemuž i celý předchozí stav nasvědčuje. Nicméně věc není tak jednoduchá, neboť i sem pravděpodobně zasáhl Orient.

Předně nelze tuto konickou přílbu, přes to, že je pro Germany doby merovejské, karolinské i ottonské tak typická, pokládati za výtvor germanský. Je pravda, že je to forma, s níž příbuzné shledáváme už v praehistorii střední Evropy a to právě

[1] Na př. ve Vidu jedna. Jinou ozdobnou z Wendelu v Upplandu (VII.—IX. st.) viz u *Montelia* Kultur 232, jinou z Trivières v Belgii u *Baye* Mém. soc. Ant. 1910. LXIX. Krásný příklad barbarské skvostné přílby ozdobené polodrahokameny a pozlacené našel se v Pannonii (*Hampel* Zs. f. hist. Waff. II. 192, cit. *Matějček* 251).

[2] Csl. *šlěm*ъ, r. шлемъ, шеломъ, шоломъ, pol. szłom, bulh. шлемъ (*Budilovič* II. Сл. II. 13, *Miklosich* EW. 338). Vyskytuje se už v Žití Naumově z X. stol. (ed. *Lavrov* 10) a v dalších církevních a letopisných pramenech XI. století (*Srezněvskij* Мат. III. 1586, 1597), v letopisu Kijevském po prvé při r. 1151 (Lavr. 316). K přejetí z germ. srv. *Mladenov* Герм. елем. 23. *Brückner* (Ciw. 24) datoval převzetí do III. stol. (a také Miklosich do časné doby), což se Jagićovi zdálo příliš časné (Archiv sl. Phil. 1901. 536). Archaeologie a historie ukazuje vskutku na datum pozdější. Vedle šlemu měli však Slované i starý domácí název od *leb*ь odvozený a doložený nejdříve v ruštině прилбица v Lavr. letopisu při r. 1169 (Lavr. 342) a v Ipatějevském při r. 1172 a 1241 (str. 381, 528, zde прилбицѣ волъчье и боръсуковые). Tomu se rovná pol. przyłbica, a č. přílba, přílbice doložená v slovnících XIV. stol. (přielbice). Srv. *Zíbrt* Kroje I. 175. Druhý všesl. název je *šišak*ъ, csl. *šišak*ъ, rus. шишакъ pol. *szyszak*, chorv. č. luž. *šišak*. Srv. *Budilovič* l. c. II. 13, *Miklosich* EW. 340. Týž Türk. Elem. II. 166 uvádí tur. *šiš* ve smyslu bodce. V Srezněvském není však dokladu starého. K přílbicím a šlemům ruským srv. ještě *Savvajtov* Опис. 111.

v nálezech z pozdější Germanie (Sehlsdorf, Bušć, Liptov, srv. str. 571), ale to jsou nálezy dosud jednotlivé vedle hojnějších nálezů jiných forem a mimo to jsou z doby, kdy Germanie nebyla ještě obsazena Germany. Jsou to samé výtvory jižní, z illyrské nebo etruské kultury na sever donesené.

Končina, kde se vysoká konická přílba a ještě více detaily, které ji v germanském středověku provázejí (pásková konstrukce), objevují typicky a od starých dob až do novověku, je opět Orient v širším slova smyslu. Se špičatými přílbicemi setkáváme se už v památkách hittitských a assyrských,[1] ve výzbroji perské, sassanovské,[2] dále ji vidíme na hlavách Sarmatů v katakombách kerčských z doby po Kristu i před ním[3] a rovněž na hlavách Sarmatů a auxiliárních vojsk barbarských (Syrů?) na sloupu Trajanově a pomníku v Adamklissi.[4] A totéž se opakuje u Orientálců doby pozdější. Srovnejme barbara na džbánu szentmiklošském, nebo na tkanině orientální v svatovítském evangeliáři z IX. st.[5] a řadu přílbic z hrobů různých jihoruských nomadů.[6] Srv. obrazy zde na str. 519, 557, 572. Všude jde přílbice do výšky a někdy zřejmě viděti, že je to několik pásků, které se nad sebou věncem na skráních položeným vypínaly do špičatého hrotu. Z Orientu přešel tvar ten i do Byzance doby pozdější.[7]

Naproti tomu římská vojska neměla takových přílbic, a ježto staré typy gallské nelze zde bráti v úvahu, zdá se vskutku, že

---

[1] Srv. assyr. přílbice na stéle Naramsinově (c. 2500 př. Kr.) nebo na reliefech z paláce Asurbanipala ze VII. stol. v museu v Louvru a u *Dieulafoy* Acrop. de Suse I. 30, 71, 147, 150—155, nebo na reliefech hittitských (Syria II. 98. 107). Také nejstarší nánosník je znám už z Frygie (*Perrier* Syria I. 268 sl.)

[2] Sassanovská podobná gammertingenské je v Britském museu (*Henning* l. c., a Arch. Ert. 1909, 174), a podobnou páskovou přílbu s nánosníkem má i Chosroes II. (591-628) na reliefu v Tagh-e-Bostánu ze VII. stol. (*Morgan* Mission en Perse IV. 2, 320) a jezdec na stř. míse berezovské (Отчетъ за 1898 г. 82).

[3] *Kondakov* Древн. Р. II. 67—68, *Minns* Scyth. 314, 317, 319. Srv. výše obr. 136.

[4] Trajansäule ed. *Cichorius* I, 76, 93—4, 289, *Hoffiller* Vjesnik XII. 232. 237, 240.

[5] *Hampel* Alt. III. 290, 292, Soupis památek II. 2, 20 (zde obr. 153). Také arabská helmice (misurka) u *Savvajtova* Опис. obr. 71 (str. 173) je podobná.

[6] Отчетъ за 1900 г. 104 (stan. Achtanizovská), ibidem 1903, 76 (pos. Prazdničnyj), Изв. арх. к. IV. 120 (Tifliská stan.), *Samokvasov* Могилы 224 (Rossava). Také figury kamenných bab mají přílby špičaté a nánosníky (*Veselovskij*, Изв. тавр. ком. № 45 (1911).

[7] Srv. *Dalton* Byz. art. 223.

vzorem pro germanské přilby doby merovejské a karolinské byl opět Orient, a to nesporně pro typ páskový a pravděpodobně i pro typ plný, z plátů sbitých nebo cele vykutých.

Jenom je dosud těžko říci, kdy a kudy přišel, a kde byly první evropské imitace robeny. Souditi, že je přejali teprve Germani v časné době merovejské, nebo, že je přinášeli Gotové z končin pontských,[1] je ukvapené, vidíme-li páskové přilby už na obrazech barbarů auxiliárních vojsk římských doby Trajanovy, jak jsem právě podotkl. Následkem toho také dosavadní chronologie, jež páskové přilby kladla do V.—VII. stol., je pochybná, a bude asi nutno sestoupiti s prototypy níže, jako učinil Hoffiller.[2] Ovšem na druhé straně se udržely i přes VII. století, jak také bylo výše pověděno. Plný typ mohli přinésti Skandinavci ze svých výprav do Orientu v stoletích VIII. až X.

Pokud se Slovanů týče, lze se už předem domnívati, že přejali s názvem i tuto přilbu, která se vyvinula u Germanů v době merovejské a karolinské a kterou viděli na hlavách germanských vojsk na západě; ale zároveň je a priori pravděpodobné, že na ně působil i Orient, s kterým východní a jižní byli neustále v úzkých válečných stycích, od doby hunnské až do pečeněžsko-polovecké. A vskutku nálezy ze zemí ruských — z Balkánu znám je jen z byzantských miniatur[3] — ukazují zřejmě, že v X. a XI. stol., o pozdější době ani nemluvíc, stýkají se u východních Slovanů germanské formy západní a nordické s čistě východními, jež provázejí souvěké hroby kočovníků z Orientu přišlých. Slovo o pluku Igorovu rozeznává šelomy avarské a latinské.[4]

Na západě vidíme samé formy s germanskými shodné na miniaturách, na freskách i v nálezech. Z Čech a Moravy sem vedle dvou jednoduchých přilbic nal. u Hradska, výroby patrně domácí, dále jedné z Olomouce a několika jiných blíže neznámých,[5] náleží

---

[1] Tak soudí *Ebert* Zs. f. Ethn. 1909, 506 sl. (srv. i Praeh. Zs. 1909, 65) a *A. Götze* Mannus I. 23. Za prototyp takovéto Goty utvořené přilbice uvádějí měděnou nalezenou v pozdním řeckém hrobě jihoruském (l. c.).

[2] *Hoffiller* l. c. 237, 240. Týž zde zobrazuje podobnou přilbu z musea leydenského a řadí sem i cheltenhamskou a monyashskou.

[3] Srv. na př. jihoslovanské vojíny z X. stol. v kodexu Manasseově (XIV st.) ve Сборн. ум. Н. отд. V. 245—265, někdy i chocholy opatřené. Také Rusové Svjatoslavovi a Řekové mají tam přilby stejné.

[4] Ed. *Erben* str. 4, 8.

[5] Srv. Pam. arch. XV 363, *Píč* Star. III. 113, *Červinka* Pravěk 330, *Boeheim* Album (W. 1894) VI. 1; *Szendrei F.* Ung. kriegsgesch. Denk. Bud. 1896

zejména přílbice sv. Václava, jež je opět jedním ze znamenitých příkladů karolinské doby, pravé unikum, vynikajíc i zachováním, i elegantním tvarem a ušlechtilými proporcemi, i čistou technikou (obr. 162). Podle rozboru A. Matějčka můžeme v ní viděti výrobek normansko-irský asi z IX.—X. stol., jak ukazuje styl tausované výzdoby vyplňující nánosek s podobou oblečeného Krista a s pletencovým ornamentem.[1] Řídké jsou zato nálezy z východního Německa a Polska, kde však krásná konická přílba, ze dvou mědě-

Obr. 164. Přílba knížete Jaroslava Vsevodoloviče (podle Kondakova).

ných plátů sbitá a pozlacená, nalezena byla v Gieczu u Poznaně a jiná podobná v Gorundách, v Kališsku a v Hnězdně.[2] Také pečeti pomořanských vévod z XII. a XIII. století ukazují týž typ s nánoskem.[3]

---

69. Železné přílbice blíže nepopsané znal *L. Šnajdr* z Černovsi a z Ďáblic (Počátkové místopisu 14, 58). Zbytky kožených přílbic našly se prý v hrobech u Jarohněvic a Kyjova zesílené žel. obroučky (*Červinka* l. c. 318, 321, *Knies* Nálezy doby slov. 24).

[1] *Matějček* Zbraň sv. Václava 254. Termin *nánosek* doložen je v češtině od XV. stol. v Mammotrektu a u Husa (*Gebauer* Stč. sl. II. 477), ruský носъ dokládá Srezněvskij teprve ze XVI. st. (II. 468).

[2] Srv. obraz u *Boeheima* Handbuch 26 (je v museu přátel starož. v Poznani) a zprávu J. L. Píče v Star. III. 114. Gorundská je vyobrazena v díle „Wystawa starož. i zab sztuki w Krakowie 1858 tab. XI. Srv. dále *Czermak* Dzieje Polski I. 178.

[3] Srv. Cod. Pom. I. tab. M.

Více jich známe z Ruska.

Tam se našla řada železných přílb normanského typu nejen v dolině Dněpra, hlavně v Gnězdovu a v knížecích mohylách černigovských[1] (obr. 163), nýbrž porůznu i daleko od hlavní dráhy obchodní, na př. u Voroněže v birjučském újezdě, u Demjanovky blíže Melitopole a v Kubaňské oblasti.[2] Týž typ opatřený nánoskem a skránicemi udržel se pod speciálním názvem *šelómu* (шеломъ, шоломъ) na Rusi až do XVII. století.[3] Tyto šelomy bývaly hojně zdobeny stříbrnými a zlatými plíšky, — zlaté připomíná na př. Slovo o pluku Igorovu — a vzorem takového šelomu domácí práce je přílba knížete Jaroslava Vsevodoloviče z doby kolem r. 1200, ztracená jím v lipecké bitvě r. 1216 a ozdobená vykládaným stříbrem, zlatem a emailem a nesoucí tento ruský nápis: «Вљликыи архистратиже Гнь Михаиле, помози рабу своему Θеодору.»[4]

Naproti tomu k čistě východním typům možno počítati přílbice známé v staré Rusi pod názvy z ciziny vypůjčenými: *šišak, kolpak* a *čečak*,[5] ať už je nosili Pečenězi, Polovci a Tataři nebo Slované,[6] které jsou buď vytaženy do vyšší špice, nebo se končí docela v úzký nástavec (шишъ) v podobě jehly (obr. 163), jež bývala opatřena i jakýmsi chocholem nebo praporečkem (перо, чолка, еловецъ), jak na př. ukazují miniatury Manasseova kodexu představující Rusy Svjatoslavovy v boji s Řeky a Bulhary.[7] Vedle

---

[1] *Sizov* Смол. кург. 65, 96, 98 (přílba ze 2 polovin skutá), *Samokvasov* Мог. 195—198. Starší nálezy ze smolenské a novgorodské gub. uvádí *Píč* Pam. XV. 7. Jeden typický šlem z Dněpru je ve sbírce kijevské university (obr. 163, 5).

[2] *Lenz* Изв. арх. ком. II. 81, 89. Voroněžská našla se s byz. mincemi VIII. stol. Jiný nález přílby ohlášen byl z hrobu bojovníka (slovanského?) v Pyškách u Kaněva (Лѣт. южн. Р. III. 29).

[3] *Lenz* Sammlung Scheremetew. 51 sl., *Savvajtov* Описание 171.

[4] *Tolstoj-Kondakov* Рус. древн. VI. 86, a Древности рус. гос. III. 4. Nalezena byla r. 1808 a určena už Oleninem. Podobné krásně zdobené jsou přílby v Polsku nalezené a výše uvedené, pak přílba zdobená palmettovou rozvilinou z Čerkass v petrohradském artill. museu (*Arne* 134).

[5] K šišaku srv, výše str. 576. K čečakům (čičakům) srv. *Srezněvskij* Мат. III. 1515, 1534, ke kolpakům tamže I. 1258 (XV. st.) a *Savvajtov* Опис. 44 a 173.

[6] Srv. nález u Koval (*Chaněnko* Древн. IV. tab. 3) zde obr. 163, 9, dále z kremeneckého újezda (*Chaněnko* V. tab. 2.), od Kubani (*Posta* III. Reise I. 117). Ze slovanského hrobu pochází podobná přílba (obr. 163, 7) nalezená u Tagančе blíže Kaněva (*Chojnovskij* Свѣдѣнія 118, tab. 6).

[7] Сборн. ум. Н. отд. V. 245—265. Na str. 247 vidíme bulharské vojíny ve zřejmých orientálních přílbách s protaženými špicemi. K těmto jelovcům srv. *Aristov* Пром. 161, *Savvajtov* 34, *Chojnovskij* l. c.

jelovců mívají přílby hojně i knoflíky (яблоко) a vlastní konus, jehož dutina slula туля, bývá častěji facettován. Ovšem, že jsou i formy přechodní mezi typem západním a východním. Špice (наверьше) bývá zvláště nasazena a také dole okraj zvláště oddělen a spojen s vlastní přílbou nýty.[1]

Také k těmto přílbám východním náležejí nánosky (носъ), skránice (уши, наушки) a pevné zátylí (затылокъ), nebo kroužkové barmice (бармица), nebo docela i zvláštní *masky*, kryjící celý obličej s otvory pro nos, oči i ústa.[2] Jindy plátové zátylí nahrazeno bývá kroužkovým (бармица). Nánosky v Orientě bývaly zprvu vykuty ze samé přílby.[3] Jako zvláštnost uvádím ještě kostěnný šišak, jejž našel Samokvasov v jednom kurhaně rossavském u Kaněva.[4] Datování těchto přílbic, nejsou-li při tom nalezeny jiné původní předměty, bývá těžké, poněvadž se jejich forma udržela až do XVI. století.

Další vývoj konické přílby západní, jež se nosila ještě ve XIII. a XIV. stol., a její pomalou proměnu v *helmu* v užším slova smyslu (fr. heaume, helme, hiaumet), do níž celá hlava zapadla a jež si následkem toho vytvořila zvláštní *hledí* (visière), zde sledovati místo není. Ale tolik bych ještě podotkl, že se vedle ní stále objevují, ne sice v nálezech, ale na miniaturách, formy jiné: polokulovité se zátylím a násoskem, a pak formy s hrotem kupředu zahnutým, jež upomínají na antické čepice fryžské, ale později na obrazech rytířů ze XII. stol. příliš určitě se opakují, takže je nemůžeme míti jen za čapky z kože zhotovené. Archaeologických dokladů však neznám.[5]

Štít.

Poslední a prastarou zbraní byl u Slovanů *štít*.

Po celém světě snažil se člověk proti nepříteli, který naléhal, chrániti se pomocí většího kusu nějaké tvrdé látky, ponejvíce silné

---

[1] Srv. na př. přílbu z Demjanovky, z Tagancě l. c.

[2] Srv. masku z hrobu u Koval (Berestnjagů) zde na tab. 135. Podobná maska pozlacená nalezena byla u sěla Rotmistrovky (*Bobrinskij* Курганы у Смѣлы I. tab. XIII). Je to starý zvyk římský (*Lindenschmit* Alt. IV. 39).

[3] Srv. už přílbu Chosroa II. (591—628) na reliefu z Tagh-e-Bostánu (*Morgan* Mission en Perse IV. 2. 320).

[4] *Samokvasov* Мог. р. з. 224. Zvláštní kuželovitou formu ze žel. plátů pozlacených sestavenou mají přílby u Tobolska nalezené (*Posta* III. Reise I. 64). Podobný šišak našel se v kurhanu u stanice Tifliské v Kubaňské oblasti (obr. 163).

[5] Srv. *Viollet-le-Duc* Dict. V. 78, VI. 105, 107, *Boeheim* Handb. obr. 345, 355, 356, 364, 365, *Matějček* l. c. 251—252, *Falke-Frauberger* D. Schmelzarbeiten Fr. 1904. tab. 12—13.

ztvrdlé buvolí kůže nebo tvrdé pleteniny, upravené tak, aby se na zadní ploše mohla držeti a přední stranou chrániti tělo. S počátky takovýchto štítů musíme počítati už v době diluviální, třebas nemáme dokladů, a štít provázel člověka bojujícího od počátku doby kovové až do novověku, kdy jej pomalu zatlačily zbraně střelné, proti nimž nedostačoval. Jakmile lidé dovedli kovy roztepávati v plechy, setkáváme se i se štíty kovovými; ponejvíce se však kov objevuje jen jako ozdoba nebo zesílení plochy kožené, pletené, nebo dřevěné uprostřed štítu a na okraji. Celé kovové štíty byly vždy řídkostí, pro svou drahotu i pro svou přílišnou váhu.

Líčiti starší vývoj těchto štítů jest mimo náš úkol. Teprve štít římský začíná míti význam pro kraje Slovany obývané. Starší germanské štíty, které, soudíc podle nordických vzorů, byly vždy okrouhlé s deskou ve středu hrotem opatřenou,[1] nevnikly do zemí praslovanských a také to nemůžeme říci o gallských kultury marnské a latènské, jež byly zase tvaru jiného, podlouhlé, větší a uprostřed nad dřevěným hrotem opatřené železnou puklicí zvláštních klenutých forem, jež známe z velké řady nálezů a také soch antických.[2] Zato měl gallský štít ten význam, že jeho puklice, jak se zdá, byla převzata v Italii od Římanů a tam pomalu přešla v plný uzavřený polokulovitý umbo,[3] který kryl díru v prostřed štítu a chránil ruku, chápající na vnitřní straně štítu držadlo.

Římský štít legionářský z doby císařské *(scutum)* byl dřevěný, koží potažený, nejvíce podoby obdélné nebo oválovité, okován a s železnou puklicí (*umbo*) uprostřed, uvnitř s 1 nebo 2 držadly *(ansa)*. Obrazů je nesmírné množství, ale nálezů málo, nejvíce ještě nalézáme umbony a železná zadní držadla.[4] S těmito nálezy římských štítů setkáváme se i daleko za hranicemi říše a vidíme, že v I.—II. století pronikly i hluboko do východní Germanie, ba i do zemí dnešního Polska, kde jistě seděli již Slované a kde jsou železné puklice v žárových hrobech — příslušnosti ovšem nejisté — zbraní dosti hojnou, ba typickou.[5] Jsou to puklice čtyř základních tvarů

---

[1] Srv. *Montelius* Kultur 100, 157.

[2] Srv. *Jahn* Bewaffnung 36 sl., *Hoffiller* Vjesnik XII. 51, *Déchelette* Manuel II. 1168.

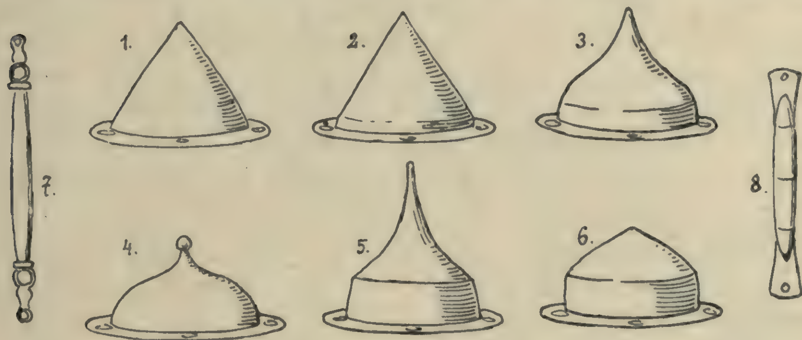
[3] *Jahn* l. c. 41. Nejstarší italské štíty byly také okrouhlé, malé a neokované, snad přijaté ze zbroje řecké *(Hoffiller* l. c. 50), vedle známých ancilií tvaru uprostřed stisknutého. Kování zavedl teprve Camillus (Plutarch Cam. 40).

[4] O římském štítě srv. u *Lindenschmita* Tracht 15, AHV. I. III. 7; I. IV. 6 a *Hoffillera* l. c. XII. 63 sl.

[5] Tak v Čechách a na Moravě *(Píč* Starož. II. 3, 132, *Červinka* Pravěk

vedle vyobrazených, s některými malými variacemi.[1] V době merovejské udržují se stále tyto tvary, zejména IV., a vedle nich ještě zvláštní vyšší tvar konický (ten hlavně v Anglii), který Kossinna vůbec pokládá za vlastní a nejstarší puklici germanskou a jenž se objevuje v hrobech kerčských z III. a IV. století.[2] Vnitřní držadlo štítu, dříve kratší, mívá v pozdější době ramena mnohem delší.[3]

Slované, kteří bojovali pěšky, měli štíty od dávna, ale nevíme, jaké podoby. Už nejstarší zpráva, kterou máme o výzbroji slovanské u Tacita v Germanii c. 46, praví, že Slované užívají štítů jako Germani,[4] a když později v VI. a VII. století počínají se

Obr. 165. Puklice a držadla štítová doby římské (podle Kossinny a Jahna). 1—2. I. stol., 3. I—II. stol., 4—5. II—III. stol., 6. IV. stol.

množiti zprávy o Slovanech útočících na poloostrov Balkánský, objevuje se opět v jejich rukou štít jako zbraň, o které se zprávy ty výslovně zmiňují.[5] A tak je tomu i později, v X.—XII. století.

281) a hojně i v Polsku a v celém vých. Německu (*Píč* l. c., *Kostrzewski* Ostg. Kultur I. 127 sl., Polska przedhist. 163², 183², sl. 203², *Jahn* Bewaffnung 152).

[1] K těmto puklicím doby římské a merovejské srv. *Kossinna* Zs. f. Ethn. 1905, 380, *Píč* Star. II. 3, 132, III. 38, *Salin* Thierorn. 92, *Lindenschmit* Handb. 240, AHV. I. V. 6, IV. 17, V. 372 a *Jahn* Bewaffnung d. Germ. (Würzb. 1916) 167 sl. Srv. zde obr. 165). Podle Kossinny a Jahna je ve vých. Germanii tvar 1. a 2. typický pro I. stol. po Kr., tvar 3. pro I.—II. stol., 4—5 pro II.—III. stol. a 6. pro IV. stol. Novým znakem některých merovejských puklic je promáčknutí vertikálního okolku, jako vidíme na př. v hrobech výmarských (*Götze* tab. I., IV.).

[2] Изв. арх. ком. XXV. 35, VII. Ber. röm. g. Kom. 270.

[3] *Lindenschmit* Handb. 245, *Götze* Altthür. Funde. Weimar 1912, tab. I., IV.

[4] Germ. 46: hi tamen (Venedi) inter Germanos potius referuntur, quia et domos fingunt et scuta gestant. — O Germanech tamže 6 (štíty malované).

[5] Srv. výše na str. 512 uvedenou zprávu Prokopiovu (III. 14) o malých štítech (ἀσπίδια), dále Maurikiovu (Str. XI. 5.) o štítech pěkných a těžkých a Leonovu Tact. XVIII. o štítech velikých a podlouhlých.

Zástup českých vojínů zanechal r. 871 po bitce s Němci množství štítů na bojišti,[1] v štítech platili Slované na Fuldě, v Braniborsku, v Čechách poplatky svým a německým panovníkům[2] a výrobu štítů máme dosvědčenu v Čechách i Ibráhímem.[3] O štítech na lodích rujanských zmiňuje se Saxo k r. 1159[4] a skvostný štít byl attributem boha Gerovita v Hologastě.[5]

Také zpráva Gallova, podle níž polské vojsko Boleslava Chrabrého dělilo se na těžkooděnce s brněním (*loricati* 3900 mužů) a lehkooděnce se štíty (*clipeati* 13.000 mužů), ukazuje, že i tu byl v X. a XI. stol. štít zbrojí typickou.[6] Rovněž tak na východě.[7] Na jihu ve vojště cara Symeona připomíná Symeon Logotheta vojíny se štíty zlacenými a stříbrnými, a bulharský illuminátor kodexu Manasseova kreslil staré Bulhary a Rusy na koních se štíty.[8] Máme sice jednu zprávu, že Sarmaté štítu (patrně velkého) neužívali, neboť u kočovných národů žijících a bojujících na koni je pochopitelné, že velký a těžký štít je překážkou.[9] Ale malý štít nevadí a také je, t. zv. *pelty*, vidíme v rukou sarmatských barbarů na starověkých památkách.[10] Tak to bylo patrně i u Bulharů, když přišli; ale mimo to přejali brzy od Řeků Byzantinců i vyzbroj byzantskou se štítem větším.

---

[1] M. G. SS. I. 384. Také Passio Sctae Ludmilae je dokládá (Fontes r. boh. I. 140).

[2] *Riedel* Cod. I. VIII., 90, *Kętrzyński* Słow. 37 ad 12 (srv. výše na str. 513) a v české listině z r. 1046 připomíná se štítař Stach, jenž měl odváděti 6 štítů: scutarius qui debet 6 scuta dare (*Friedrich* Cod. I. 360).

[3] Ibráhím ed. *Westberg* 53. Také po dědinách se robily a jméno osady *Štítary* vyskytuje se už v listině vyšehradské z r. 1088. Srv. *Friedrich* Cod. I. 375.

[4] Saxo ed. *Holder* 514 (vyschlé na slunci polévali vodou).

[5] Herbord III. 6 clipeus aureus parieti affixus (in fano Geroviti).

[6] Gallus (MPH. I. 404), Srv. výše str. 482. O štítonoších ve vojště českém srv. Kosmas II. 39.

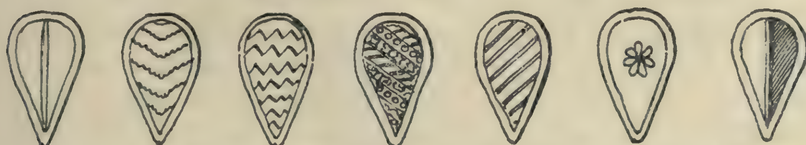
[7] Srv. arabské zprávy uvedené výše na str. 522 a zprávy Lva Diacona na str. 527. Po bitvě u Durostola sebrali Řekové 20.000 štítů a velké množství mečů (Leo IX. 10). V letopise je o štítu často řeč, počínajíc Olegovou smlouvou z r. 907 (Lavr. 31, srv. dále index na str. 63) a slyšeli jsme také už výše (str. 496) o strojení rychlých záštit pomocí štítů na pochodech vojska.

[8] Sym. Log. V. 50 (*Migne* PG. 110, 1161). Srv. text zde výše na str. 550, k Mannasseovi srv. Сб. ум. Науч. отд. V. 245 sl.

[9] Tacitus Hist. I. 79.

[10] Literárně dokládá to Strabon VII. 3. 17. Jinak srv. k památkám *Minns* Scyth. 317, *Rostovcev* Iraniens tab. XIX., XXI, XXIX, XXX, Матер. арх. P. XXXIV. tab. I.—III. (voroněžská nádoba). Také srv. sloup Trajanův ed. *Cichorius* I. 109, 157—9, 180, 197—8.

Obecným názvem pro tuto zbraň byl u Slovanů *ščitъ*,[1] slovo původu starého, ale nejasného, doložené už od počátku X. století ve smlouvě Olegově z r. 907 a Igorově z r. 935, dále v životě sv. Nauma a v jednom současném prologu.[2] Al. Šachmatov spatřoval v něm přímou vypůjčku z keltštiny.[3] V tom případě bylo by to ovšem zajímavým svědectvím styků starokeltských a dokladem,

Obr. 166. České štíty z fresek znojemských a miniatur kodexů XI. stol.

že snad už před dobou římskou Slované převzali štít možná i s puklicí na Odře a Visle od sousedících tam Gallů. Ale věc je velmi pochybná.

Obr. 167. Železné puklice ze slov. hrobů (Gnězdovo, kurhany petrohradské a přiladožské).

Slovanské štíty byly jako soudobé germanské hotoveny ze dřeva (někdy i koží potaženého) a pestře pomalovány; lepší byly opatřeny i železným kováním kolem okraje a železnou puklicí uprostřed přední plochy. Forma byla asi různá, ale soudíc ze zachovaných obrazů doby nejbližší (na freskách znojemské kaple z XIII. stol.) převládal u Slovanů XI. a XII. stol. tvar mandlovitý,

---

[1] Všesl. ščitъ (*Miklosich* EW. 343, *Budilovič* Слав. II. 14, *Krek* Einl. 154, *Mladenov* Герм. ел. 108). Srv. i lit. skidas, lat. scutum, ř. σκῦτος.

[2] Srv. Let. Lavr. 31, 47, 52 atd., Žití sv. Nauma ed. *Lavrov* 10, Prolog u *Sobolevského* Мат. 81. Další doklady viz u *Srezněvského* Мат. III. 1609. České jsou teprve od XIV. stol. vedle nových výrazů, zatím ze západu přišlých, jako *pukléř* (z fr. bouclier, něm. Puckler) nebo *tarčě* (z lat. targa).

[3] *Šachmatov* z kelt. *skeitos* (Archiv f. sl. Phil. XXXIII. 92). Vasmer však oba tvary a lat. scutum pokládá jen za příbuzné (Roczn. sł. VI. 192) a tak i Schrader (Reallex. 720), podobně jako sthn. *scît*, n. *skîd* dřevo. V tom případě by sl. *štitь* značil také zbraň zhotovenou ze štípaných, dřevěných desek.

hrotem dolů vybíhající,[1] týž, jaký převládá u Normannů pěších a jízdných na koberci bayeuxském. Vytvořen byl i pro jezdce, jemuž chránil hrotem nohy, i pro pěší, neboť se mohl vhodně zabodnouti do země tak, že se vojín za ním celý skryl.[2] Štít z X. stol. nalezený ve velké mohyle gnězdovské je však okrouhlý,[3] což byla zase obyčejná starší forma germanská.[4]

Na povrchu byly štíty pestře malovány. U Kosmy r. 1040 hrozí Jindřich II. Čechům: „ukáži Vám, kolik mám malovaných štítů“.[5] Ponejvíce to byly různobarevné pruhy šikmo nebo klikatě položené, nebo i pole větší, tu a tam znamenáme i různé emblemy, původně patrně znaky rodové nebo zvěrné znaky bohů válečných, které ovšem později pozbyly svého původního významu. Na koberci bayeuxském jsou na štítech i draci.[6]

V Rusku oblíbena byla barva červená, snad vlivem nordickým. Červeně byl potřen štít v Gnězdovu nalezený a ještě v Slovu o pluku Igorově dává se vždy štítům epitheton červený — чръленый.[7] Také na českých obrazech, miniaturách a freskách zhotovených u nás nebo pro nás vidíme různé malování, nejvíce pruhované, (obr. 166), občas i konickou puklici. Ale tato byla zjevně řídká, neboť, pokud vím, se na západě Slovanstva nezachovala žádná[8] a jen na Rusi

[1] Srv. *Matějček* Jahrbuch d. kunsthist. Inst. 1916, 91—94, Taf. III.—V., a *Zíbrt* Děj. Kroje 66, 121.

[2] Srv. *Viollet-le-Duc* Dict. V. 72—73. Jak se nosil, jak bylo řemení na zadní stěně upraveno, viz na obrazech současných u Violleta l. c. V. 345, 348, a Boeheima obr. 184, 194, 355.

[3] *Sizov* Смол. кург. 9, 21—22, 67 sl. Jiných štítů z hrobů ruských neznám a také Kozlovská ne (Слов. кург. 40). Jen nepatrné zbytky po dřevě našly se na př. v kurhaně Perepetovce u Vasilkova (*Brandenburg* Кург. Пр. 64). V mohyle Černé a Gulbišči našly se velké kusy kování štítových (*Samokvasov* Могилы 195, 200) z bronzu a stříbra. K pozdějšímu vývoji a terminologii ruské srv. *Savvajtov* Опис. 180.

[4] *Lindenschmit* Handb. 240, *Jahn* Bewaffnung 58, *Brandenburg* К. Пр. 64. Také v Italii a v Byzanci vidíme až do IX. stol. formy kruhovité. (*Boeheim* Handb. 170 sl. fig. 174, 179, 180, *Diehl* L'art byz. 203, 290, *Dalton* Byz. art. 20, 223.

[5] Kosmas II. 8 (Fontes r. boh. II. 80).

[6] *Jubinal* tab. 3, 4, sl. Podle Saxona Gram. (ed. *Holder* 100) měl dánský král Amleth na štítu namalovaný celý běh svého života. Také na byz. štítu nakresleném na email. obraze z XI. stol. v pokladně bavor. dynastie jsou štíty mandlovité pomalované; na jednom je gryf (*Leinert* Ill. Gesch. d. Kunstgew. I tab. k str. 184).

[7] Slovo ed. *Erben* passim. Srv. i *Savvajtov* Опис. 181.

[8] Ale v listinných pramenech XI.—XII. století objevují se v Čechách *buccularii* t. j. hotovitelé puklic (*Friedrich* Cod. I. 385, 406 ve vyšehradských listinách).

znám několik z nálezu gnězdovského a z kurhanů přiladožských, petrohradských, novgorodských a dále černigovských,[1] — tedy všude jen tam, kde v IX. a X. století působili Normané. Rovněž na jihu jí není a špičatá puklice z hrobu slovanského(?) u Horgoše v Uhrách zůstává výjimkou.[2] Jinak shledáváme stále tytéž tvary germanské, které jsme již výše poznali.

Rozvojem rytířstva a vůbec jízdných těžkooděnců nastal pomalý úpadek štítu; stával se nepotřebným, menšil se, nabýval podoby trojúhelníkové a místo puklic vynikala výzdoba vyvolených barev a emblémů rytířských.[3]

Zbraně jedové.

Zbraně jedem napouštěné byly známy v celém starém světě a nechyběly ani u Slovanů. Všude to byly především hroty šípů, které byly jedem kaleny a které k tomu cíli měly na svém povrchu i zvláštní zářezy nebo rýhy, v nichž se jed udržoval.

Zvyk ten byl rozšířen v celém starém světě. Je doložen i u Skythů, Soanů a Parthů,[4] i u Keltů a Germanů,[5] tedy dvou starých sousedů slovanských a bylo by proto nasnadě souditi, že jej Slované převzali od některého z nich. Ale bezpochyby máme před sebou praktiku, která byla odedávna známa, už v pravlasti všem částem národa indoevropského, a kterou tedy i Slované nezávisle na jiných zdědili a přinesli si do svých nových sídel. Je u nich doložena hned, jak vstupují na jeviště historické a udržela se ještě dlouho potom. Jedem napuštěné zbraně připomíná Maurikios a Leon a ještě ve XII. stol. (k r. 1172) Arnold z Lübeku u Slovanů jižních[6] a potom Dalimil u Čechů.[7] Že se vedle šípů

[1] *Sizov* Смол. кург. 3, 9, 21, 22, 68, *Spicyn* Изв. арх. к. XV. 61, Петр. кург, XVIII. 16, *Brandenburg* Кург. Прил. 63, tab. XIII. 6. Jsou také v litevských hrobech (*Arne* Suède 32, *Spicyn* Зап. арх. VIII. 104, Światowit II. tab. 1), kde vykazují kulovitou výduť se širokým okrajem. Srv. i *Uvarov* Меряне 127.

[2] *Hampel* Alt. I. 215, Arch. Ert. 1899, 198.

[3] Srv. *Viollet-le-Duc* V. 350 sl., *Boeheim* 174 sl.

[4] Kl. Aelian περὶ ζῴων IX. 15 (*Latyšev* Scyth. I. 604), Theofrast (*Latyšev* I. 387), Aristoteles περὶ θαυμ. (*Latyšev* I. 381), scholia k Nikandrovým Alex. 207 (*Latyšev* I. 446), Strabon XI. 2, 19, Lucanus Phars. ed. *Weise* III. 264 (srv. Мат. арх. Р. XIII. 55).

[5] Plin. XXVII. 76, a doklady u *Lindenschmita* Handb. 158. O napouštění zbraní jedem v praehistorii vůbec pojednal Dr. J. *Matiegka* v Čes. lidu II. 339, 472.

[6] Maurikios XI. 5, Leon Tact. XVIII. (srv. ŽS. I. 29, 35), Arnold I. 3. Nalipy u Srbů udržely se do XVI. století (*Jireček* Staat. I. 77).

[7] Dalimil 57 (srv. *Gebauer* Stč. sl. II. 467. kde řada dalších dokladů

napouštěly občas i jiné druhy zbraní, vidíme ze zprávy vyšehradského kanovníka, jenž k r. 1130 připomíná meč jedem kalený.[1]

V starých českých pramenech je pro jed do zbraně vetřený zachováno slovo *nálep* a Jos. Zubatý právem je pokládá v tomto významu za praslovanské.[2] Jed, jehož se k nálepu užívalo, byl bezpochyby oměj, neboť v jihoslovanštině udržuje se slovo *nalep, nalijep, nalip* právě ve významu oměje — Aconitum napellus.[3] Maurikios a po něm Leon připomínají, že účinku jedu šípů slovanských zabráněno býti mohlo vypitím protijedu (dryáku) z jiných jedů sestaveného (θηριακή) nebo jinými prostředky lékařskými, anebo konečně okamžitým vyříznutím rány. Jinak následovala smrt. Také Arnold označuje ránu srbským šípem za smrtelnou.

Výstroj koňský.

Slované vytvořili si zajisté sami nějaký postroj koňský, neboť jízdu na koni a zapřahání koně musíme u nich předpokládati ode dávna. Názvy *sedlo, uzda, udidlo* byly u nich již v době praslovanské. Jsou u všech Slovanů a doloženy v památkách nejstarších.[4] Ale na druhé straně není pochyby, že na vytvoření úboru koňského, jaký měli na konci doby pohanské v X. a XI. stol., působily i vyspělejší vzory, které Slované vídali v průběhu staletí jednak u svých orientálních sousedů, Skythy počínajíc a Maďary, Pečeněgy a Polovci končíc, jednak u kupectva a vojska římského nebo byzantského, které občas přicházelo za Vislu a za Karpaty. Přejímali-li Slované z těchto vyspělejších kultur řadu zbraní, ba i velké stroje válečné, přejali zajisté i výhody, které viděli ve výstroji koňském a v jeho příslušenství. Na jižní a ruské Slovany, o nichž víme poměrně nejvíce, působili především orientální kočovníci, s koněm srostlí, kteří si brzy vytvořili velmi bohatý, ba nádherný postroj, skládající se z čabraky, sedla, udidel a třmenů mimo ostatní nutné, ozdobami posázené řemení. Máme o tom řadu starých zpráv a také nálezy to dosvědčují, — jak kočovnické mohyly

---

z českých textů). Pozdější doklady z českých pramenů viz u *Zíbrta* Šípové jedy u starých Čechů (Čes. lid XIII. 87) a *Zubatého* Listy fil. XL. 265 sl. Каленыя стрѣлы ve Slovu o pluku Igorově (ed. *Erben* 5) mohou býti ovšem jen železné střely na tvrdo kalené.

[1] Fontes r. boh. II. 208.

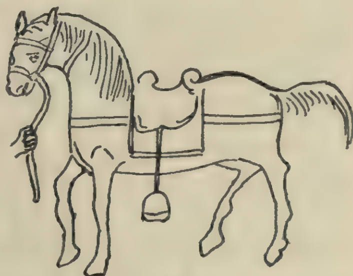
[2] *Zubatý* l. c.

[3] *Miklosich* EW. 211. Al. Brückner soudí na čemeřici (Enc. pol. IV. 2, 199).

[4] Srv. dále str. 589.

jižní Rusi a avarské nebo maďarské hroby v Uhrách, tak i četná serie reliefů a mis s rytými obrazy, zejména mis z doby sassanovské.

Na starém slovanském postroji můžeme v době X. a XI. stol. rozeznávati tři hlavní části: 1. jakýsi druh pokrývky, na níž jezdec seděl a z níž se vyvíjelo *sedlo*, 2. *třmen* pod sedlem zavěšený k stabilisování posice jezdcovy a 3. *uzdu* s řemením k ovládání koně. Čtvrtou věcí, která sice k vlastnímu postroji koně nepatřila, ale přece jen ji doplňovala, byla *ostruha*, připevněná na noze jezdcově. Probereme nyní všechny tyto součásti, pokud je známe u Slovanů z konce doby pohanské.

Obr. 168. Kůň Svjatoslavův na miniatuře řeckého rukopisu v Madridské knihovně (podle Kondakova).

Sedlo.

O užívání sedla není zpráv, ani archaeologických dokladů před IX. stol., ale název *sedlo* je všeslovanský, doložený z X. století,[1] a tak nepochybuji, že jakéhosi druhu sedla užívali Slované dávno před IX. stoletím. Jinak první zprávu znám z r. 871, kdy Němci, přepadnuvše průvod Moravanů, vzali jim 644 koní se sedly a uzdami.[2] O sto let později vypráví Ibráhím ibn Ja'kúb, že byla Praha proslulá výrobou sedel a uzd koňských,[3] a k též době uvádí Kijevský letopis, že ruští koňové bývali pokrýváni houněmi a sedly.[4] Pod Svjatoslavem a jeho Rusy, tak jako pod vojíny bulharskými na miniaturách kodexu Manasseova — psaného ovšem ve XIV. stol., ale podle starší předlohy, — vidíme ozdobné pokrývky a jakýsi druh sedla se zvýšenou zadní opěrou.[5] Podobné sedlo má i kůň na reliefu z Arače, asi z IX. století.[6]

Do též asi doby spadá jediný nález sedla, který je mi znám ze slovanské mohyly skupiny guščinské v Černigově, bohužel blíže

[1] *Sedlo* od kořene *sed- seděti (Miklosich* EW. 289) je už v římském Patěriku za ř. σέλλη (ed. *Sobolevskij* 23) a v Kijevském letopise při r. 964 (Lavr. 63: Svjatoslav spával na výpravách bez stanu, na pouhé houni a сѣдло въ головахъ). Další doklady letopisné viz u *Srezněvského* Мат. III. 323.

[2] Ann. fuld. 871. (MG. SS. I. 384: equos cum fraenis et cellis).

[3] Ibráhím III. 1. 4 (ed. *Westberg* 53).

[4] Srv. předcházející pozn. 1.

[5] Сборн. ум. Н. отд. V. 245, 248, 252, 256 sl. a tabulka. Srv. i koně Svjatoslavova v madridském rukopisu Skylitza Kuropalaty (*Kondakov* Клады 145), zde na obr. 168.

[6] *Hampel* Alt. I. 253, 255.

nepopsaný a nezobrazený.[1] Jinak se našly zbytky dřevěných, koží potažených sedel v mohylách rossavských u Kaněva, a jiného stříbrem okovaného v kurhanu na Jurjevě hoře ve vladimirské gubernii,[2] ale první hrob podle celého svého rázu náležel orientálním kočovníkům, a tak nám skutečná podoba slovanského, resp. ruského sedla X. století zůstává neznámá. Nevíme, byla-li rázu orientálního — sedla taková viděli Slované už u starých Skythů a Sarmatů, — či rázu jiného. Nejbližší známé popisy resp. obrazy slovanských sedel jsou teprve ze stol. XII. a následujících. V té době se už také častěji ozývá v starých ruských zprávách «сѣдло золото» nebo «позлащено,»[3] nasvědčující tomu, že ruští bohatýři napodobili nádheru sedel orientálních. Tato pozdější ruská sedla byla velmi vysoká a s krátkými třmeny, aby se jezdec mohl na nich volně obracet.[4] Hotovili je zvláštní řemeslníci, kteří v Ipatějevském letopise slují сѣдѣлници.[5] Pro přední a zadní obloukovitou vyvýšeninu sedla je starý termin лукъ.[6]

Třmen.

V římském jezdectvu nebylo třmenu dlouho užíváno. Aspoň praví Jacobi a Schlieben, že se v Saalburgu a jinde na římském valu nenašel a že římští jezdci vystupovali na koně pomocí kopí o zem opřeného.[7] Hojný a obvyklý je třmen teprve v nálezech kočov-

---

[1] *Samokvasov* Мог. р. земли 194.

[2] *Samokvasov* l. c. 223, 225, *Spicyn* Зап. арх. XI. 215 (srv. Зап. VIII. 103). Kus sedla maďarského nalezen v hrobě na Pusztě Szt. Imre (*Hampel* II. 66?). Srv. k tomu i obraz kumanského sedla z XIX. stol. u *Hampla* l. c. 664. O maďarských vůbec tamže I. 252. Skythská, sarmatská a sibiřská sedla, zlatem obkládaná viz u *Kondakova-Tolstého* P. древн. II. 94, 97, 108, 136, 139, *Minnse* Scythians 74, 204 D, 279, *Rostovceva* Iraniens pl. XXIX. Srv. hlavně relief vasy čertomlycké a pouzdra sloňového z Kul-Oby. Jinak sedí Skythové na koních častěji bez sedla. Chazarské (?) osedlané koně ukazuje výzdoba jedné mísy orientální publikovaná Smirnovem (Вост. сер. tab. 58). K středověkým sedlům vůbec viz *Viollet-le-Duc* Dict. III. 429, VI. 34 sl.

[3] Slovo o pluku Igorovu ed. *Erben* 6. Сборникъ Троиц. XII. b. 3, Аѳан. Никит. 340 atd. u *Sreznĕvského* III. 323. Zlatá sedla dávali byzantští císařové darem Avarům (Jan Efesský ed. *Schönfeld* 253).

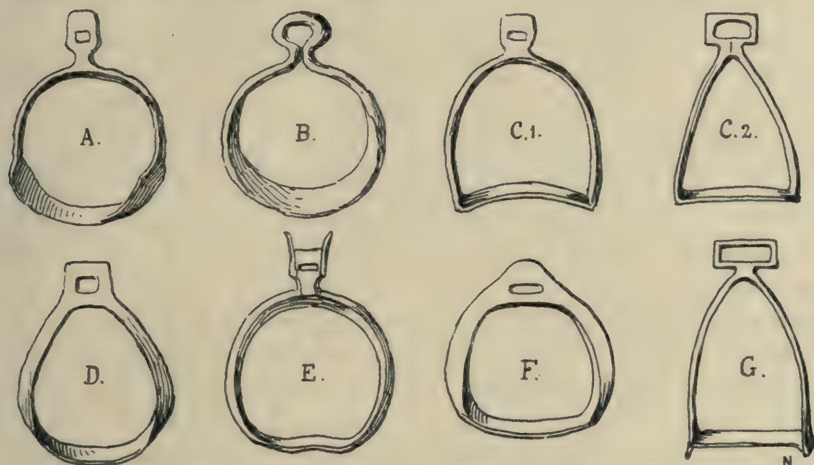
[4] O nich a jejich druzích viz u *Savvajtova* Опис. 141.

[5] Ipat. let. 558 k r. 1259.

[6] *Sreznĕvskij* Мат. II. 53. Doklady staročeské od XIV. stol. (Alex.) viz u *Gebauera* Stč. II. 289. Pozdější srbskou terminologii viz u Jirečka (Staat I. 78). N. Kondakov popsal pozdější srbský výstroj koňský, jenž nese ještě ráz stilu byzantského. (Srv. P. клады I. 170). Je ve vídeň. umělecko-prům. museu.

[7] *Jacobi* Saalburg I. 534. K historii třmenů vůbec srv. ještě *Schlieben*

nických hrobů, počínajíc dobou avarskou, a to v jižním Rusku i v Uhrách, kde J. Hampel a G. Nagy[1] rozeznávají několik typů (srv. obr. 169): typ A, okrouhlý s hranatým obloukem a uchem do kvadrátu kovaným (starší typ „hunnsko-avarský“) — B, mladší okrouhlý s oblým obloukem a uchem v podobě kličky, — C „sarmatský“ v podobě zvonu, jenž v mladší fasi přechází patrně vlivem karolinského třmenu ve tvar více trojúhelníkový (C_2), při čemž spodní nástupní deska je prohnuta dovnitř, — D maďarský z X.—XI.

Obr. 169. Třmeny orientální a slovanské.
A. Szent Endre, B. Košice, C. 1. Szirák, Č. 2. Malá Dobrá, D. Csorna, E. Pereščepina, F. Drači, G. vikinský z Upplandu.

stol. tvaru hruškovitého. Mimo to byl v Uhrách v VIII.—IX. stol. obvyklý třmen, který Hampel pokládá za derivát formy B, a vedle toho i formy cizí trojboké s průvlekem vyříznutým v hoření části třmenu, častěji i stříbrem vykládané.[2] V Rusku v hrobech kočovnických objevují se tvary A, B, D, C_1 a vedle nich ještě zvláštní rozšířené deriváty (F), s obloukem okřídleným nebo podoby kvadrátní.[3]

Gesch. des Steigbügels. Nass. Ann. 1892, *Forrer-Zschille.* Die Steigbügel in hrer Formentwickelung, Berlin 1896, a *Viollet-le-Duc* Dict. V. 413 sl.

[1] *Nagy G.* Arch. Ert. 1891, 1893, 109, 1896, 363, *Hampel J.* Alt. I. 217 sl., 229. Ale k uvedeným jménům etnografickým dlužno připomenouti reservu, s níž se o nich vyslovuje na str. 242. (U Hampla viz i podrobný výčet uherských nálezů). *G. Nagy* (Arch. Ert. 1913, 251, 293) má třmen s rovným šlapadlem za germanský a Maďarům dává formu hruškovitou.

[2] *Hampel* l. c. 229, 241.

[3] Srv. pozdní hroby u sela Drači u Kaněva (Зап. арх. VII. 1. 152), u Vorobjeva ve voroněžské gub. (*Posta* III. Reise 205), u Svat. Lučky a Bulacenovky

V pokladě pereščepinském byl pár třmenů tvaru zvláštního (E), zhotovených ze stříbra.[1]

Od doby hunnsko-avarského vpádu ujímal se třmen, jehož výhodu poznali i národové sousední, postupně v celé střední Evropě a v VII. století byl již nepostradatelnou součástí koňské výstroje ve vojště byzantském. Vedle vojska byzantského přijali jej na západě i Germani, ale u nich se v době merovejské objevuje teprve na konci a ještě velmi zřídka a stává se častější teprve v karolinské. Také zde byl zprvu tvarů okrouhlých, ale koncem doby nabyl třmen význačného typu. Má podobu konickou a šlapadlo je rovné, ostře k oblouku zasazené. Tento typ je v době vikinské velmi rozšířen a musea nordická (zejména v Christianii) jím oplývají.[2]

U Slovanů objevuje se třmen teprve pozdě od IX. století, ačkoliv nechci pochybovati, že jej poznali už v VI. a VII., když spolu s Avary útočili na Balkán, nebo když Avaři útočili do Zákarpatí a obsadili Volyň až po polský Bug. Z té doby však památek není, jsou teprve z X. a XI. století. V té době objevuje se u západních Slovanů tvar karolinský, někdy i Hamplův „maďarský“, souvisící patrně s novým vystrojením a rozmnožením jezdectva za válek s Maďary. Jiný tvar je výjimkou.[3] Srv. na př. nález třmene v Kettlachu,[4] nebo v mohyle u Vrbky,[5] nebo v Uhrách v hrobech, jež mají jinak příznaky slovanské.[6] Také skvostný třmen

v chark. gub. (Труды XII. c. I. 139, 142), u Braclavě (ve sbírce kijevské university), hroby rossavské (v museu krakovské akademie a u *Samokvasova* Mor. 223, 225), u Prazdničného v kubaňské oblasti (Отчетъ 1903, 76), hrob u Černjachova, *Hampel* Ujabb tab. 101. Třmeny ze Saltova blíží se více typu C_1 (Труды XII. c. I. tab. 22). O sibiřských srv. výklad u *Posty* l. c. 327 sl., 347, a *Tallgrena* Coll. Tovostine 76.

[1] Матер. арх. P. XXXIV. *Bobrinskij* tab. VII.

[2] Srv. *Reinecke* Studien d. früh. Mittelalt. 43, *Lindenschmit* Handbuch 288, *Lehoczky* l. c., *Montelius* Kultur 280. Na koberci bayeuxském vidíme jezdce s ostruhou v třmenu (*Jubinal* 3). Starší tvary viz u *Lindenschmita* A. H. V. IV. tab. 23 (Immenstadt) V. tab. 36 (Wilflingen) 42. Také ve Francii zaveden byl teprve v karolinské době (*Déchelette* Manuel II. 1204 cit. *Pilloy J.* Equitation aux époques franç. et mérov. 1894).

[3] Srv. okrouhlý třmen nal. u Třeboce (*Woldřich* Mitth. anthr. Ges. Wien, 1889, 102).

[4] *Reinecke* MWG. XXIX. 43.

[5] *Červinka* Pravěk Mor. 331.

[6] Srv. hroby u Horgoše (*Hampel* Alt. II. 536), Pilinu (ib. III. 336, 523). Sziráku (Arch. Közl. XIX. obr. 38), Selypu blíže Novohradu (Arch. Ert. 1892, 227, *Hampel* III. 390).

vykládaný zlatem a stříbrem, jenž byl nalezen v Čechách u Zbečna, náleží tvarem sem.[1]

V Rusku je v třmenech větší rozmanitost, neboť vedle konických tvarů karolinských našly se i tvary sražené a okrouhlé jako u sousedních nomadů.[2] Literárně se připomíná i třmen zlatý «златое стремя, злать стремень».[3] Konický tvar nalézaný v litevských hrobech pokládá Spicyn za speciální litevský z VIII.—IX. stol.[4] Ale původem je to tvar germanský na Litvu Skandinavci zanesený, týž, jako se našel na Moravě u Vrbky nebo u nás u Zbečna. Zajímavo je, že se na severu Rusi v starých mohylách našlo třmenů velmi málo.[5]

Přes zřejmé vlivy cizí měli Slované pro věc název původu patrně domácího: starý všesl. *strъmenь* souvisící zjevně se *strъmъ*, *strъmьnъ* — strmý, příkrý.[6] Třmeny byly krátké a vystoupení nesnadné, jako na příkrý žebřík.

Ostruha.

Mnohem rozmanitější vývoj má v jednotlivých praehistorických obdobích ostruha, bodec na nohou připevněný, kterým jezdec vedle prosté hole, někdy zostřené, pobízel svého koně k rychlejšímu běhu nebo k většímu napětí sil. Výhoda bodce na noze připevněného spočívala v tom, že se ruka úplně uvolnila k ovládání otěží. Proto se ostruha rozšířila velmi rychle.

Ostruh bylo užíváno již dávno před Kristem v Řecku i v Italii; v Řecku se připomíná ἐγκεντρίς už v starší attické komedii, v Italii *calcar* u Plauta, a od té doby je dokladů mnoho.[7] V praehistorii

[1] *Píč* Star. III. 121. Druhý formy karolinské nalezen byl u Kolína (l. c.)

[2] Třmeny různých typů viděl jsem z kurhanů volyňských a kaněvských (Kijevsko) ve sbírce kijevské university. Jiné se našly v kurhanech u Gnězdova (*Sizov* Смол. кург. 90, Изв. арх. к. XV. 112), v slov. mohyle Černé a Gulbišči u Černigova a v mohylách guščinských (*Samokvasov* Мог. 194, 195, 200), ve vladiměřských (*Spicyn* Изв. арх. к. XV. 134 typ D), v mohyle u Rykaň (*Antonovič* Труды XI. c. I. 137).

[3] V Slovu o pl. Igorově a v Zádonštině (ed. *Erben* 2, 4, 8, *Srezněvskij* III. 566, 567).

[4] *Spicyn* Радим. кург. Зап. арх. VIII. 105, 106, 110 (zde typ D).

[5] Brandenburg nenašel v přiladožských kurhanech nic (Пр. кург. 57, 65), Uvarov v tisících vladiměřských hrobů jeden třmen (Меряне 117), Ivanovskij a Glazov v hrobech petrohradských a gdovských rovněž nic.

[6] *Miklosich* EW. 325.

[7] Starší článek o historii ostruhy napsal *Olshausen* do Zs. f. Ethn. 1890, 184; později vydali *R. Zschille* a *R. Forrer*, Der Sporn in seiner Formenentwickelung. Berlin 1891, 1899 (zůstalo mi nepřístupno) a nově *M. Jahn* Der Reiter-

střední Evropy podle nálezů učiněných v Gallii, Švýcarech a v Čechách, vidíme ostruhu v době laténské a době stradonické[1] v podobě malého massivního celkem plochého obloučku, jenž měl na koncích knoflíky nebo nýty pro připevnění řemene a v středu oblouku kratší nebo delší bodec. Tento tvar je patrně domácí v střední Evropě a vidíme jej nejen ve vzpomenutých nalezištích od II. stol. př. Kr. nýbrž ještě v žárových hrobech římských z prvních století po Kr.,[2] ba na severu při Baltickém moři v hrobech doby ještě pozdější, až ze IV.—VI. stol.[3] a rovněž tak v Rusku.[4]

Druhý tvar severoevropské ostruhy, také domácí výroby, má oblouček zaměněný krátkou silnou deštičkou po stranách vykrojenou, na níž sedí silný bodec.[5] V zemích baltických setkáváme se hojně s různými jeho i bizarními variacemi.[6] Ovšem i on děkuje za svůj vznik podnětu jižnímu, jak ukazuje římský hrob zlivský nebo lisovický v Čechách.[7]

Ale ostruha, s kterou se v středověku setkáváme v střední germanské a slovanské Evropě, nevyvinula se z těchto typů původu, jak se zdá gallského, nýbrž z jiného starého typu římského. Je to ostruha v podobě lehkého tenčího a do polokruhu rozevřeného oblouku s krátkým bodcem, buď konickým, nebo kopinatým, leckdy i na krčku nasazeným, který je nejběžnějším typem římským, jak v staré Italii, tak zejména v římských sídlištích a pevnostech při severní hranici říše, jak ukázala řada nálezů podél valu řím-

---

sporn, seine Entstehung und fr. Entwickelung. Würzb. 1921. Srv. k tomu také stručný přehled vývoje, jejž jsem napsal do Pam. arch. 1915, 196. K antickým srv. ještě *Daremberg-Saglio* Dict. s. v. calcar.

[1] *Píč* Star. II. 2. tab. XXXI., *Déchelette* Manuel II, 1202, První nálezy v Gallii jsou z Latènu I. Současně byla i v Bosně (Glasnik XIII. I tab. 3, p. 28).

[2] Zde stačí nyní ukázati na materiál I.—IV. stol. sebraný Jahnem v knize výše uvedené.

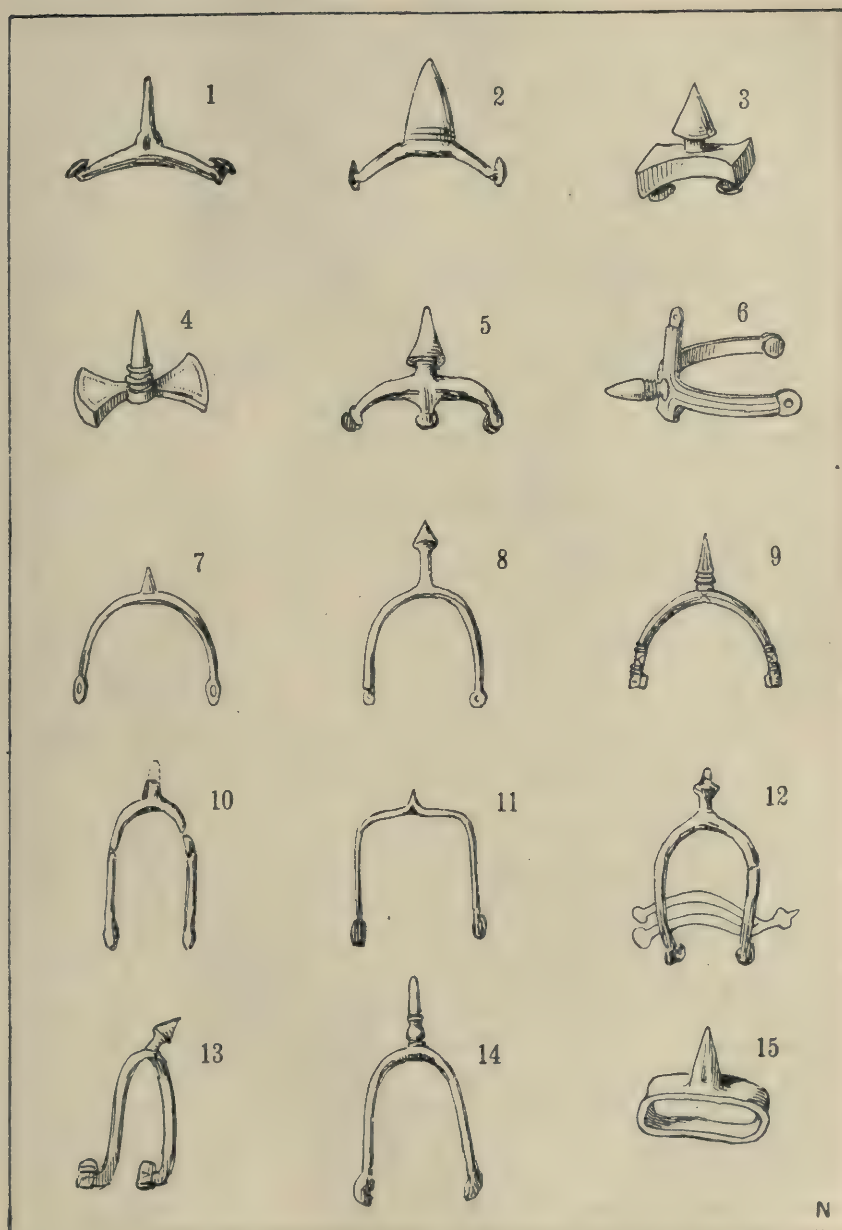
[3] *Schumann* Kult. Pom. 69, tab. 4, *Beltz* Alt. Meckl. tab. 53, *Tischler* Ostpreuss. Alt. tab. 16, 3—9, *Lissauer* Denkm. Westpr. tab. IV. 9, *Peiser F.* Gräberfeld bei Pajki tab. IV. Dále srv. *Blume* Germ. St. 118—122, *Hollak-Peiser* Gräberfeld von Moythinen tab. 3, 5 (ze IV. stol.) Na pohřebišti u Daumenu našly se s věcmi ukazujícími na VI. století. (Sitzungsber. Prussia XIX. tab. II. 6).

[4] *Chaněnko* Древн. Пр. IV. tab. 7, č. 202—203.

[5] Srv. *Píč* Star. II. 3, 134, 143. (Třebická, Pičhora).

[6] *Beltz* Alt. 316, tab. 53, *Schumann* Kult. Pom. tab. 4, *Tischler* Alt. XVI., Sitzungsber. Prussia XIX. tab. V., IX., *Blume* G. St. 119.

[7] *Píč* Star. II. 3. tab. 55, 22.

Obr. 170. Hlavní typy starých ostruh.

Č. 1. Stradonice, 2. Český Brod, 3. Dobřichov-Třebická, 4. Zliv, 5. Dobřichov-Třebická, 6. Reichersdorf, 7. Mohuč, 8. Saalburg, 9. Kersko, 10. Hohenberg, 11. Peresopnice, 12. Starý Rupin, 13. Martynovka, 14. Varivody a Skradina, 15. Gnězdovo. Č. 6.—14. jsou více zmenšeny než ostatní.

ského, zejména nálezy v Saalburgu z I.—III. st.[1] Tento typ už v I. stol. př. Kr. a potom i po Kr. pronikal také na sever, jak opětně ukázal i nález na Stradonicích, i jiné nálezy české, nálezy severoněmecké a polské.[2] A to jest ostruha, která vytlačila starou domácí formu v Germanii a přešla také k Slovanům.

V době laténské a římské vyskytuje se v hrobech obvykle jen ostruha jediná, z čehož lze souditi, že se nosila jen jedna a to na levé noze, nač poukazuje obvaz na levé noze sochy t. zv. mattejské amazonky ve Vatikáně.[3] Ale v mladší době římské začínají se pravidlem objevovati už dvě a to nejen při vynikajících drahocenných kusech, ale i v hrobech s inventářem všedním, na př. na Třebické, v hrobech meklenburských a pruských, což je ovšem v odporu s tvrzením Lindenschmitovým, že ještě germanští Frankové a Alamani doby merovejské nosili po jedné ostruze;[4] věc tu další nálezy definitivně rozhodnou. Tvar německé ostruhy doby merovejské ukazuje vesměs vyvinuté polooblouky římského typu, někdy i tausováním zdobené a s krátkým bodcem.[5] Karolinské jsou větší, massivnější, povrchu častěji zdobeného zlatem, stříbrem a reliefním dekorem stilu IX.—X. století.[6] K připětí řemene udržují se stále jednoduché otvory s nýtky, ale vedle toho

[1] Srv. nálezy z Italie a Řecka: *Daremberg* a *Saglio* l. c., *Forrer* Reallex. č. 576, *Caylus* Recueil III. tab. 69, *Baumeister* Denkm. 1433, *Rich* Wörterb. 90, *Déchelette* Manuel II. 1203, z Germanie: *Lindenschmit* AHV. II. l, 7, ze Saalburgu *L. Jacobi* Römercastell Saalburg 528, 534, tab. 41.

[2] *Píč* Star. II. 2, XXXI. 3; nález z Tuklat je v Čes. Museu, z Třebické tamže (ostruha z Kerska u Sadské je však pozdější, asi ze IV.—V. stol., srv. *Píč* III. 1. 119). K nálezům z Meklenburska srv. *Beltz* Alt. tab. 53. z Pobaltí *Tischler* Ostpr. Alt. XVI., XVII., *Schumann* l. c. tab. 4, z Polska Album prz. zab. Pozn. IV. tab. 62, 66, *Hadaczek* Cment. kolo Przeworska 19 (Chocimierz). Nejúplnější přehled východoněm. ostruh této formy a její variant od I.—IV. stol. viz u *Blumeho* Germ. St. 118—122. V mladší době císařské na místo knoflíků počínají nastupovati i háky vně zahnuté. Vzácnou odrůdou této ostruhy jsou massivní, někdy i stříbrné, které mají uprostřed obloučku nad bodcem vytvořený kolmý výčnělek k lepšímu připevnění ostruhy na obuv. Náležejí III. a IV. stol. po Kr. a bližší zprávu podal jsem o nich u příležitosti popisu stříbrných ostruh nal. na Litoměřicku. Podobné našly se u Reichersdorfu, Grabowa, Voigtstedtu (*Niederle* Pam. arch. 1915, 200) a jinde.

[3] *Saglio-Daremberg* l. c., *Rich* s. v. calcar.

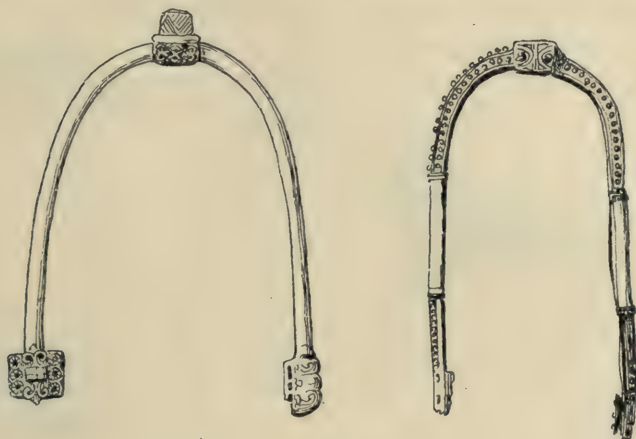
[4] *Lindenschmit* Handb. 286.

[5] Tamže 284, AHV. II. X. tab. 5, *Forrer* Reallex. fig. 578, 579, Mon. antichi XII. 146, fig. 190 (Castel Trosino).

[6] *Lindenschmit* AHV. V. tab. 42 (str. 227), *Viollet-le-Duc* Dict. V. 403, 404, *Lehoczky T.* Arch. Ert. 1913, 250.

nastupují v IX.—X. století i zvláštní přibité ozdobené destičky a přezky. Vyskytují se v páru. Zajímavo je, že v sarmatských a avarských hrobech v Uhrách nenašlo se ostruh; teprve v X.—XI. století objevují se tu ostruhy karolinského rázu, ale nehojné.[1] Nomadští národové asijští jich neznali.

Také u Slovanů můžeme doložiti ostruhy teprve z hrobů VIII. století.[2] Víme, že Slované měli od dávna koní dosti, aspoň na některých místech, že měli tudíž také jízdná vojska,[3] a nebylo by divu, kdyby se byl u Slovanů vyvinul nějaký druh

Obr. 171. Ostruhy z Biskupije u Kninu a z Kolína.

samostatně. Ale mimo hrubé primitivní bodce železné nalezené v hrobech u Gnězdova (obr. 170, 15), které se patrně řemenem navlékaly na obuv,[4] nevidíme nikde jinde nic podobného. Malé ostruhy z mohyly Černé a z Gulbišče, jež jsem viděl v Historickém museu v Moskvě, jsou sice také asi primitivní výrobek domácí, ale upomínají na svrchu uvedené deštičkovité z římských hrobů v Třebické nebo Pičhoře, nebo z Meklenburska, Pruska, a měl bych je spíše za imitaci nějakého baltického vzoru. Jinak všude jinde v Slovanstvu, hrobech a sídlištích od VIII. do XI. století, setká-

[1] *Hampel* Alt. I. 259, *Szendrei* Gesch. 74—76, Arch. Ert. 1898, 61 a *G. Nagy* 1913, 250, 293.

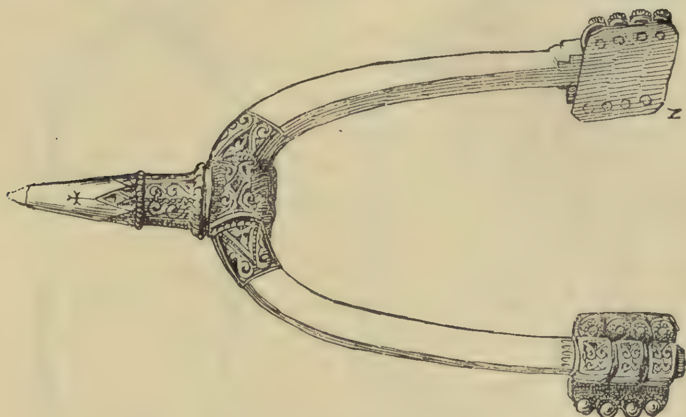
[2] Starší doklady z jižní Rusi, jež zobrazuje *Chaněnko* Древн. Пр. IV. tab. 7, nenáležejí Slovanům.

[3] Srv. výše str. 483.

[4] *Sizov* Кург. смол. 74, tab. IX. 20—23. Bylo jich v jednom kurhaně několik (jedna má 2 bodce) a Sizov je spíše pokládá za bodce sloužící brtníkům k lezení na stromy. Srv. ŽS. III. 166.

váme se s tvarem, který je shodný s ostruhou germanskou doby karolinské. Zdali při tom Slované nosili ostruhu zprvu jen na jedné noze, či hned na obou, nemohu zatím rozhodnouti. Mluvíť jedny nálezy o jedné, jiné o dvou ostruhách v hrobech a okolnost ta není náležitě ověřena.[1] Jen u Chorvatů víme najisto, že se nosily už od VIII. století ostruhy obě, jak ukazují dále uvedené skvostné ostruhy dalmatské. Starý slovanský název ostruhy byl *ostroga*, zachovaný ve všech slovanských řečech.[2]

Tvar slovanské ostruhy vykazuje nesilný, parabolický oblouk. Ramena jsou dosti dlouhá, buď rovná (celý oblouk v jedné ploše)

Obr. 172. Ostruha z Biskupije u Kninu.

nebo dolů zahnutá a na středu oblouku sedí bodec, kratší nebo delší, v tom případě na krčku, někdy profilovaném. Častěji bývá obrácen nahoru (obr. 170, 12—13). Jsou to vesměs tvary, jejichž analogie nalézáme na př. v pevnosti saalburské, nebo v karolinských nálezech německých. Nejstarší takovou ostruhu ze slovanského hrobu znám z Hohenbergu ve Štýrsku asi z VIII.—IX. století,[3]

[1] Jedna ostruha se připomíná u pravé nohy v nálezu kostrového hrobu v Kijevě (Арх. Лѣт. 1899, 78) a podobný stav našel Antonovič v kurhanech žitomirských (podle ústního sdělení). Naproti tomu zpráva Slovákova o kostrách z Jarohňovic mluví u každé kostry o ostruhách v plurálu (Čas. olom. 1894. 26) a tak bylo i v chorvatských hrobech dalmatských (*Radić* Starohrv. Prosv. IV. 108). Podle Sizova nosila se v té době v Kuronsku ostruha jen jedna (Кург. смол. 74).

[2] *Miklosich* EW. 227. Literárních dokladů starých však u Srezněvského (II. 744) není. Vedle toho je v staré bulharštině *pętьno* od *pęta* — pata, s čímž souvisí i lit. *pentinas*, prus. *pentis* (*Miklosich* EW. 239. Lex. pal. 764). Staré ruské пятьно má už význam jiný (*Srezněvskij* II. 1799).

[3] Arch. Ert. XV. 251, Jahrbuch ZK. IV. 1. 203, 223.

z pozdějších hrobů a sídlišť (hradišť) X. a XI. století je jich známa značná řada.[1] Práce všech je prostá, v domácí kovářské dílně vyrobená. Jen z Chorvatska známe několik hrobů, patrně bohatýrských s ostruhami železnými, bronzovými a stříbrnými s povrchem zlaceným. Našly se v Dalmacii v hrobech u Biskupije, u Koljan blíže Vrliky (obr. 171, 172), u Bratiškovců a Varivod blíže Skradina[2] a sem možno také přiřaditi i skvostné o něco mladší ostruhy knížecího hrobu z Kolína nad Labem.[3]

Podotkl bych ještě, že také na miniaturách představujících Slovany objevuje se na nohou více méně dovedně nakreslená ostruha. Tak u sv. Václava v kodexu wolfenbüttelském (srv. přílohu II. k I. dílu Života Slovanů) nebo v bulharském překladu kroniky Manassesovy na botách ruských, byzantských i bulharských vojínů.[4]

Uzda (udidlo).

Je jisto, že už na konci neolithu dovedli koně krotiti uzdou. První udidlo byla asi dřevěná příčka na konci postranicemi opatřená asi taková, na jaké se přišlo v Corcelettes nebo v Mörigen.[5]

---

[1] Mimo nálezy vzpomenuté v poznámce předešlé srv. ještě tato naleziště slov. ostruh v Rusku: mohyly u Peresopnice u Rovna (Труды XI. арх. с. I. 537), poklad u Martynovky blíže Směly (*Bobrinskij* Кург. у Смѣлы I. tab. XVIII, 3), hrob v Kijevě (Лѣт. Арх. 1903, tab. XIX), z drevlj. mohyl (*Antonovič* 13). Z Polska: řad. hroby u Korzybia blíže Płońska (Świat. VII. 24, 29) a hrob u Lubówky (*Kostrzewski* Wielkopolska 226[2]). Z vých. Germanie: hradiště u St. Rupinu v Braniborsku (Nachr. d. Alt. 1892, 73), Schlossberg v Spreewaldu (Pr. Zs. IV. tab. 31), hradiště u Němčí u Gubina (Niederl. M. III. 12) a hroby u Kl. Kühnau u Dessavy (Jahr. f. Vorg. sächs. L. I. 56, tab. 5), z Meklenburska (*Beltz* Alt. tab. 63); z Moravy: hroby u Citova a Jarohňovic (Čas. olom. 1894, 26, *Červinka* Pravěk 331), u Ryběšovic (Sitzungsb. Akad. XII. 475), u Tlumačova (Mitth. CC. 1883, LXX). Z Čech uvádí Píč dvě z neznámých nalezišť (Starož. III. 1, 119) a k nim dlužno připojiti nálezy z hrobů u Veleslavína a Lev. Hradce v Jírově sbírce (Čas. př. st. 1915, 162), z Novohradů u Loun (MAG. Wien, 1889, 102), dále nálezy od Křivoklátu, Lipan, Babiny u Bíliny, Svojšic, Levého Hradce v Nár. Museu, ostruhu z Lochenic (*Šnajdr* Berl. Verh. 1898, 213, 214), z hrádku v Čáslavi, ze Zabružan v teplickém museu, ze Žalova ve sbírce Jírově. Patrně sem patří i hroby kostrové s ostruhami u St. Georgen u Ronšperka (Mitth. C. C. 1879, XLIX). Z Bulharska uvádím nález stejné ostruhy z Čelopeče ((Изв. бълг арх. IV. 266).

[2] Starohrv. Prosv. II. 5, 77, 144, III. 34, 38, 103, 108. Podobnou ostruhu uvádí Reinecke z bosenského Gradce (MAG. XXIX. 50). Srv. i Lindenschmit AHV. V. 230.

[3] *Píč* Star. III. tab. XVIII. Zde na obr. 171.

[4] *Stasov* Мин. 61, 72, tab. III. Сборникъ ум. Н. отд. V. 245, 248, 252, 256 a tab.

[5] *Forrer* Reallex. 620.

Tento princip rovného pákového udidla udržel se sice i později, ale už v bronzové době ujala se forma volnější, lomená, složená ze dvou udítek, koni do úst vložených, a po straně místo tyčovými postranicemi opatřená většími kruhy. Toto udidlo vidíme pak ovládati v Řecku, v Italii, u Gallů i Germanů.[1] Typ pákový s jedním pevným udítkem objevuje se naproti tomu velmi řídko.[2]

Také stará uzda slovanská náleží ke skupině druhé. Na konci doby pohanské byla udidla, pokud z nálezů vidíme, vesměs lomená a jednoduchá. Prostý lid vedl ovšem koně i konopným provazem do huby jeho vloženým,[3] ale jinak bylo železné udidlo již hojně rozšířeno a skládalo se ze dvou udítek do sebe zavřených a s kruhy na koncích, kterými byly protaženy lícní řemeny. Postranice jsou řídké. Nálezů takovýchto jednoduchých udidel je v slovanských hrobech a kulturních vrstvách dosti[4] a je zjevno z jejich rázu, že si je robili Slované doma ve svých dílnách kovářských.[5] O nějakém dovozu není slechu. Ovšem lepší, vzácnější, stříbrem a zlatem plátované nebo i celé stříbrné, byly zajisté výrobkem vynikajících a snad jen zahraničních dílen, ale ze zemí slovanských takovýchto

---

[1] K historii uzdy vůbec srv. *R. Zschille, R. Forrer.* Die Pferdetrense in ihrer Formenentwicklung. Berl. 1893 (mně nepřístupné). K římským srv. *Jacobi* Saalburg tab. 41, Jahrbuch f. Alt. 1908. 34, k řeckým *Pernice* Griech. Pferdegeschirr. (LVI. Winkelmanns Progr. Berl. 1896), 19 a *Saglio-Pottier* Dict. heslo frenum od G. Lafaye, ke gallským *Déchelette* Manuel II. 1199, k uherským *Hampel* Alt. I. 243 sl., ke germanským *Lindenschmit* Handbuch 287 sl. (srv. též AHV. II. X. 5, IV. 30, V. 36), a *Müller S.* Charrue, joug et mors (Mém. Soc. Ant. N. S. 1902, 54).

[2] Srv. nález u Untersiebenbrunnu v Dol. Rakousích (Jahrbuch f. Alt. V; tab. III) a zejména z římské doby dále uvedené (str. 602) nálezy ze Slezska, Polska, Durynska a vých. Pruska. Srv. i *Déchelette* Man. I. 1201 a *Saglio* Dict. obr. 3288.

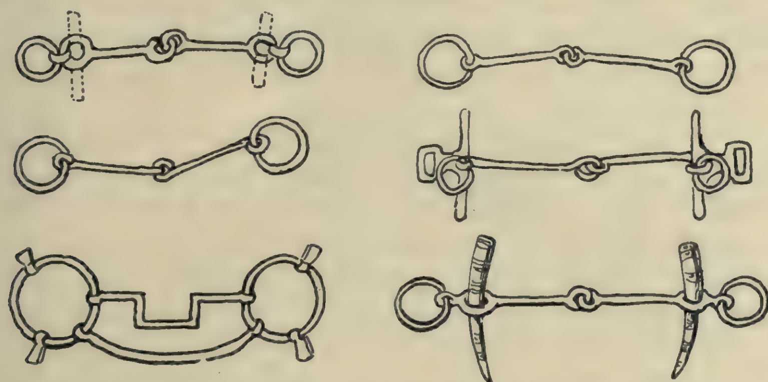
[3] Vita Sti Adalberti auct. Canapario 8 (Fontes r. boh. I. 241).

[4] Srv. na př. udidlo z Hohenbergu ve Štýrsku z VIII.—IX. st. (Jahrbuch CC. IV. 208), z Jágru (*Hampel* II. 496), z Pilinu (Hampel III. 524), Székes-Fejerváru (ib. III. 393), ze slov. mohyl v Černigově (*Samokvasov* Mor. 194, 195, 200), z mohyl gnězdovských (*Sizov* 90, *Spicyn* Изв. арх. к. XV. 12), z hrobu u Tagančе (viz zde obr. 133), z kurhanů ladožských (*Brandenburg* Кург. Прил. 65). Zde v Rusku vedle jednoduchých jsou i s postranicemi. V jednom z gub. petrohradské jsou dvě udítka spojena páskou (Spicyn Кург. петр. tab XVIII. 7). Z Čech znám železná lomená udidla z hradištní vrstvy ve Znojmě (sbírka Palliardiho) a na Tetíně (sbírka dra Axamita), z hrobů u Nevězic u Písku, z Novohrad u Loun (*Woldřich* Mitth. anthr. Ges. XVI. 93, XIX. 104), a Střelských Hoštic (Pam. X. 16).

[5] Srv. zprávu Ibráhímovu o Praze III. 1, 4 (ed. *Westberg* 53). Velký oddíl jezdců českých s uzdami a sedly připomíná se k r. 871 (MG. SS. I. 384).

nálezů neznám. Jistě však uzda, za kterou byl voděn v Arkoně posvátný kůň Svantovitův, byla jako celá ostatní výzbroj idolu také sama nádherná,[1] a rovněž uzda koně Triglavova v Štětíně.[2] Také Kanapariova legenda o sv Vojtěchu naráží l. c. na uzdy zlatem a stříbrem se třpytící, t. j. buď massivní, nebo pokládané a tausované, jaké se našly na př. v germanském hrobě u Untersiebenbrunnu. Hlavní nádhera neležela ovšem v udidle samém, ale v okrasách, kterými bylo ozdobeno řemení ohlávky a opratí.[3]

Naproti těmto domácím a jednoduchým slovanským tvarům vidíme v sousedních kočovnických hrobech počínajíc skythskými

Obr. 173. Udidla z hrobů slovanských a maďarských.
V prvé řadě se shora: Gnězdovo, Pilin, Kl. Fliess, v druhé: Moščiny, Karos, Czikó.

větší rozmanitost. Nejlépe to ukazují nálezy uherské. Zde vedle hojných jednoduchých (obr. 173), o dvou článcích s kruhy na řemení,[4] vidíme složitější typ s postranicemi, aby uzda koni z huby nevyklouzala. Variant je několik. Buď má článek ještě jeden otvor, do kterého je kostěná nebo kovaná tyčinka prostě zastrčena, anebo jsou postranice v jedno lity s kruhem udidla nebo opatřeny uchem, které bylo do kruhu udidla vkováno tak, že nelze postranici vytáhnouti. Někdy zastupuje postranní tyčinku ještě jeden zvláštní, větší kruh.[5] Uherské hroby avarské, sarmatské, maďarské a vedle

[1] Saxo ed. *Holder* 567.

[2] Mon. Priefl. Vita Ottonis II. 11.

[3] Srv. Život Slov. I. 578 sl. a Jahrbuch f. Alt. IV. 208.

[4] Srv. *Hampel* Alt. I. 243. Jak byl tento typ hojný u Maďarů, ukazuje na př. velké pohřebiště u Bezdédu nebo Biharu (ib. III. 354—364, 504—508).

[5] *Hampel* I. 245 sl., III. 183, 208, 240, 275, 336, 343, 344, 420, 425, 502, 503, 512. *Riegl* Jahrbuch C. Com. I. 273. V Musce (Arad) nalezeny kruhy po-

nich patrně i slovanské[1] mají toho řadu dokladů a leckdy se nalézá nejjednodušší typ na témž hřbitově vedle nejkomplikovanějšího, na př. v Neszmély, Csorně, v Malé Dobré.

V Rusku, kde starší Skythové a Sarmaté měli vedle jednoduchých mnoho rozmanitých a ozdobných udidel s postranicemi z kosti vyřezávanými nebo kovovými,[2] vykazují pozdější hroby nomadské opět jen udidla lomená jednoduchá, typu prvního, ovšem někdy na povrchu stříbrem zdobeného, a někdy s kovovými postranicemi.[3] Zvláštní komplikované udidlo pákové objevuje se v pozdní době římské i v krajích později Slovany osídlených. Tak se našlo v Georgendorfu ve Slezsku, v Kleinwangenu na Unstrutě v Durinsku a v Ostrówku v kraji strzelinském v Polsku.[4] Ale se Slovany je časově spojovati nelze a z pozdější doby slovanské tohoto typu neznám.

Pro staré slovanské pojmenování udidla s řemením máme tyto řady slov: První pochází od významu kousati něco, co bylo vloženo do úst, a sem náleží jednak luž. *hryzadlo*, slovin. *grizalo*, od *hryzati*, jednak sloven. *zubadlo*, bulh. зубалецъ, slovin. *zobálo*, vše ze stb. **zobalo* od *zobati*. Podobně byl utvořen něm. Gebiß, fr. mors a angl. bit.[5] Kůň musil zvyknouti, aby udidlo stále hryzal.

Do druhé řady náleží všesl. *uzda*, doložená od X. stol. za řec. χαλινός, χαλινάριον,[6] a sem jako třetí slovo připojuje Berneker ještě

stranní (429). Také do Germanie, Řecka i Italie vnikly tyto formy s postranicemi. Srv. *Lindenschmit* Handbuch 287, AHV. V. 36, IV. 30.

[1] Srv. na př. hroby u Pilinu (*Hampel* III. 336).

[2] *Minns* Scythians 75, *Chaněnko* Древн. II. tab. 14 sl. III. tab. 40 sl., 48 sl. U Konstantinova a Zubovské našly se postranice v jedno lité s udidlem (*Minns* l. c. 76).

[3] Srv. na př. hrob u Demjanovky (Изв. арх. к. II. 81), hroby v Saltově (Труды XII. c. I. tab. 22 s postranicemi), hrob v Dračí u Kaněva (Зап. VII. 1. 152), u Bulacenovky, u Kupjanska (Труды XII. c. I. 142), u Koval (viz zde obr. 135).

[4] Srv. *Mertins* Wegweiser 115, *Götze* Alt. Thüringens 69, tab. XIX., *Kostrzewski* Wielkopolska 185[2] a Zabytki pozn. IV. tab. 67. Podobné se našlo z též doby ve Vých. Prusích u Kl. Fliessu (Kr. Labiau). Viz *Kossinna* D. Vorg. 198[3]. Durinský nález je datování nejistého.

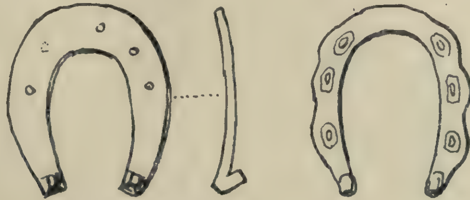
[5] Tak vykládá O. Ásbóth proti běžnému výkladu od zub, stb. zѫбъ, poněvadž se z tohoto nosovkou opatřeného tvaru nedá vyvoditi maď. výpůjčka *zabola, zabla* (Archiv sl. Phil. XXV. 569). Na č. a bulh. tvar působila forma slova *zub* ex post. Také v chorv. je slovo *zùbati* — hrýzti. Starého dokladu pro *zobalo* Sreznĕvskij však nemá.

[6] Římský patěrik ed. *Sobolevskij* 26, *Sreznĕvskij* Мат. III. 1169, *Miklosich* Lex. pal. 1043. V letopisu připomíná se slovanský kůň s uzdou po prvé při r. 968 (Let. Lavr. 64).

sl. *brъzda* v původním významu uzdy.[1] O řemení, které drželo udidlo, dále o řemení, kterým prsa koně byla opásána (rusky t. zv. наперсть) a o jejich výzdobě vbitými plíšky nebo navlečenými kruhy a falerami zmínil jsem se na místě jiném.[2] Zde byl východním Slovanům velkým vzorem Orient se svým bohatým postrojem a není pochyby, že jej ruská knížata a ruští bohatýři hojně napodobili.[3] Zmínil jsem se už výše, jak často se objevují v starých zprávách a tradicích obrazy zlatých sedel, třmenů, a zlatá uzda i paperst nescházela také, třebas o ní není tak starého dokladu.

Podkova.

Dlouho bylo sporné, kdy a kde vznikla podkova, speciálně užívali-li jí Římané.[4] Dnes je jisto, na základě novějších nálezů,

Obr. 174. Podkovy z Neuendorfu a Saalburgu.

zejména nálezů podél římského valu učiněných, že římská jízda měla podkovy, ba můžeme na základě objevů v Saalburgu sledovati její vývoj od nejstaršího typu malého, zhotoveného z tenkého plátu hrubé práce s okrajem vroubkovaným až k nejmladšímu (z III. a IV. stol.) typu podkovy silné a velké, podobné nynějším.[5] Vzory této římské podkovy přešly dále do střední Evropy, kde je vidíme u Germanů od konce doby merovejské[6] a rovněž i u Slovanů od doby karolinské a ottonské. V hrobech slovanských jsou podkovy

[1] *Berneker* EW. I. 92.

[2] ŽS. I. 589, 677. K papersti srv. *Savvajtov* Опис. 97.

[3] Srv. na př. ozdobný postroj koňský na obrazech sassanovských vládců (*Smirnov* Вост. серебро passim, a zde obrazy 48, 137, 160).

[4] Srv. na př. *Schaffhausen H.* Hatten die Römer Hufeisen für ihre Pferde? Jahrb. Bonn. 1887. 28, *Schlieben* Die Hufeisenfrage. Ann. nassauer Alt. 1888, XX. 334, *Braungart R.* Die Hufeisenfunde in Deutschland und die Gesch. des Hufeisens, Landw. Jahrb. Berlin 1893, *Forrer* Reallex. 376, *Esser* Zur Geschichte des Hufbeschlags. Correspondenzblatt 1906.

[5] *Jacobi* Saalburg 522 sl., *Lindenschmit* AHV. IV. 28.

[6] *Lindenschmit* Handbuch 294 dí, že v merovejských hrobech zjištěny nejsou. Také podle *Montelia* (Kultur 243) ve Švédsku ještě v VII. stol. podkov neužívali a vtloukali jen do kopyt hřebíky, jako se tam dosud dělá volům.

z přirozených důvodů velmi řídké[1] a jsme v příčině jejich tvaru odkázáni především na nálezy z vrstev hradištních nebo ze sídelních jam, a tu zase datování nebývá vždy nejpřesnější.[2] Ale shoda všude se projevující se sousedstvím ukazuje, že smíme typ malé podkovy, jaký předvádí obr. 174, přičítati Slovanům aspoň od X. století; zároveň vidíme, že se neomezovalo jejich upotřebení jen na vybrané koně velmožů, neboť jsou i ve vrstvách chudých vsí. Název *podkova* je domácí, všeslovanský, ale lze jej doložiti teprve ze XIV. a XV. století.[3]

III. Obranná zařízení stálá.

Zákopy a záseky. Je přirozeno, že Slované, když ve válce hotovili tábory vedle vozových hradeb, užili k nim hojně i zákopů s vyhozeným náspem, které i po odchodu vojska zůstaly památkou na bývalý tábor. „Stal Vladimír", dí kijevský letopisec k r. 980, „okopav se na Drohožiči mezi Drohožičem a Kapičem a jest tu zákop po dnešní den."[4]

Jinak však zákopy a spojené s nimi záseky byly pravidlem součástí opevnění stálých, kterými se měl kraj neb sídlo, dědina nebo gorod na trvalo chrániti před útoky nepřátel.

Prvním druhem takovýchto stálých opevnění byly *záseky*,[5] v lat. pramenech *indagines, claustra, clausurae*, při zemských cestách otvírajících na hranicích vstup do země.

Všude v slovanských zemích a také ovšem v sousedních,

[1] Znám jen nález v mohylách gdovských (*Spicyn* Гдов. кург. 36) a v hrobě u Kettlachu (ve vídeň. museu). V mohyle na V. Jurkovici v Kijevě našla se sice podkova, ale od boty (Арх. Лѣт. 1899, 75.)

[2] Tak se hlásily podkovy z hradiště Rubinu u Žatce (Mitth. anthr. G. Wien VIII. 5), z Levého Hradce (Zpráva přátel starož. 1889, 27), z hradištné vrstvy slov. vsi u Kühnau blíže Dessavy (Jahr. f. Vorg. sächs. L. I. 56, tab. V.), a malé podkovy v sídelní jámě slov. vsi u Neuendorfu v Havellandu (Mannus VII. 132). Zvláštní podkova široká je v Hist. mus. v Moskvě z jarosl. gubernie (stáří ?). Z Uher zná Hampel jen dva nálezy z Ordaše a Puszty Szent Imre stáří nejistého (Alt. I. 252).

[3] *Miklosich* EW. 153, *Berneker* EW. I. 593. Slovo подъковати dokládá Sreznĕvskij (Мат. II. 1058) v Choždĕniji Afanasija Nikit. 337 (z XV. stol.), v staré češtině je v slovnících XIV. stol. (Claret) a v Alexandreidě (Alex. Hrad. I. 34 podle sdělení V. Flajšhanse).

[4] Let. Lavr. 75. V originálu čteme обрытися, ровъ.

[5] Slova toho v tomto smyslu užívá už Ipat. letopis při r. 1196: »И ста подъ лѣсы своими засѣкъся отъ Всеволода и отъ Давида и по рѣкамъ велѣ мосты подъсѣчи (str. 468). K r. 1216 píše Suzdalský letopisec: «Ярославли же мужи пути отъ Новагорода засѣкоша и реку Тверцу» (Lavr. let. III. vyd. 468). Vedle toho užívalo se i slova зарубати путъ и преходы (Gust. let.

kde země byla ohraničena pásem lesů (v Čechách, na Moravě, v Polsku, v Uhrách), tento pás sám tvořil první a nejdůležitější obranu země. Byl dlouho pustý a tam, kde se v něm otvíraly více méně široké cesty, byly uzavřeny zásekami, které byly ustrojeny na vhodných místech přirozených bran, ale hlavně v celku při vnitřním obvodu lesního pásu. *Intra indagines* je proto země vlastní uvnitř hvozdu, *extra* nebo *ultra indagines* jsou pak pozemky v pásmu lesním. Záseky samy skládaly se ponejvíce z nahromaděných kamenů a z poražených a na příč cesty položených stromů, mezi nimiž ponechána byla jen úzká cesta jako průchod, jenž mohl býti kdykoliv a snadno uzavřen.[1] Na důležitějších místech přidány byly k tomu ještě valy s palisádami a dřevěné bašty, věže *(stráže)*, a kde bylo možno, na výšinách i celá, dobře opevněná hradiska.

Klassickou zemí tohoto obranného principu byly Uhry a to už v době před příchodem Maďarů, neboť tito, přicházejíce, našli pustý pás a hotové záseky v něm, které pak ovšem králové z rodu Arpádova a dalších dynastií ještě dále vybudovali.[2] Čím více byl pás, dříve pustý, osídlován, tím více se ovšem i záseky posunovaly k jeho vnějšímu obvodu. A jako v Uhrách, setkáváme se s pohraničními zásekami i v ostatním Slovanstvu, v Čechách,[3] v Polsku a Pomořanech, které byly velmi nepřístupné,[4] i v Rusku.[5] Také

---

k r. 7005) a зарубъ. Tak slulo v XI. stol. jedno místo nedaleko Kijeva při řece (Let. Lavr. 223). Také starý význam зарубежие s tím souvisí *(Srezněvskij* I. 944). K zásekám polským srv. *Lebiński* Mat. 147.

[1] *Chaloupecký* St. Slovensko 73.

[2] Je to t. zv. *gyepü* (indagines), od čehož pro zemi pustou, která se nalézala před zásekami, vytvořen výraz *gyepüelve* (t. j. na druhé straně gyepü). O vývoji tohoto pásu a zásek v historii země uherské viz poučný článek *K. Tagányiho* „Alte Grenzschutzvorrichtung und Grenz-Ödland: gyepü und gyepüelve. Ung. Jahrb. I. (1921) 105. O branách slavonských v XI. stol. srv. Vjesnik arh. društva VII. 1. 1 sl., o severouherských V. *Chaloupecký* Staré Slovensko 71 sl. V XI. stol. dostali se do Uher Kumani ze severu „ruptis indaginibus“ (tamže 73).

[3] Srv. na př. u Dalimila 44 (Fontes III. 90): „Břetislav káza Chodóm... les zarúbiti“, nebo u Kosmy k r. 1040 (II. 9—10), kde se vypravuje o zaroubení cest přes les Bavorský (obstruerent Boemii vias per silvam), o náspech (vallis), opevněních (munitio) tamže. Srv. *Loserth* Der Grenzwall Böhmens (Mitth. Ver. Gesch. D. XXI. III.) a *Jireček* ČČMus. 1856 II. 91, Slov. právo I. 89—92 (1863).

[4] Srv. Cod. mai. Pol. I. 24 (1157): clausurae quae angustio locis precisa arborum densitate fecerant (Poloni) et magna ingenii mole obstruxerant. Proto dí v témže listě císař Friedrich o Polsku: „Polonia *arte* et natura admodum munita est.“ Srv. *Grünhagen* Zs. Ver. Gesch. Schles. XII. 1—18, *Giesebrecht* Die Landwehren in Pommern. Balt. Stud. XI. 144, XII. 40.

[5] Srv. výše pozn. 5.

jižní makedonští Slované uvítali řecké vojsko v místech opevněných a v zásekách, jak vypravuje demetriovská legenda,[1] a Poláci r. 1015 opevnili proti Němcům i břehy řeky Odry se všech stran.[2]

Podobným způsobem, okopy a zásekami opevněn byl zajisté i *limes sorabicus* a *limes saxonicus*, které Karel Veliký zřídil r. 805 a 808 na rozhraní oblasti německé a slovanské, počínajíc Kielským zálivem až dolů po Lorch při ústí Enže do Dunaje,[3] a že také jiní národové chránili území svých států nebo kmenů zákopy a zásekami, máme zprávu u Mas'údího o zemi bulharské[4] a u Rosteha o zemi chazarské;[5] rovněž není pochyby, že různé dlouhé valy, táhnoucí se po jižní Rusi v několika liniích, hlavně z okolí Kijeva a Skviry k Dněstru a Zbruči,[6] jež prostý lid ruský opletl fantastickými tradicemi, nazývaje se hadími,[7] nejsou nic jiného, než zbytky starých opevněných linií, se strany slovanské zbudovaných proti útokům nomadů, snad už od dob skythských. Víme aspoň, že podobná opevnění zakládal i velký kníže Vladimír.[8] Ovšem nelze říci, že by všechny zmijové valy jihoruské byly jen produktem slovanským. Původ jejich a stáří vůbec není zjištěno a na některých místech našly prý se uvnitř valů skrčené kostry pokryté červenou barvou, tedy velmi starý typ jihoruských hrobů.[9] Vedle vlastních zmijových

---

[1] *Tougard* Hist. prof. 185.

[2] Dětmar VI. 11 (VIII. 17).

[3] Srv. SS. III. 70.

[4] *Harkavi* Сказ. 126. O tomto opevnění Bulharska zákopy a trnitými zásekami viz *Jireček* Arch. Ep. M. X. 139. Také v Uhrách bylo území bulharské v VIII.—IX. stol. ohraničeno zákopy, které se dříve pokládaly za římské (srv. *Hampel* Alt. I. 49), a podobně ve Valašsku (*Zlatarski* Ист. Бълг. I. 152 sl.). Srv. dále o valu v Dacii.

[5] Rosteh (*Marquart* Streifzüge 28). Také staří Germani oddělovali hranice říše hrázemi. U Vidukinda čteme (I. 18—19), že Karel Velký na Dunaji postavil val proti Avarům.

[6] Podobný výčet viz v dále uvedené práci Ljaskoronského (na počátku).

[7] Hada zapřáhl do pluhu kijevský bohatýr s pomocí svatých Kozmy a Damiana nebo Borisa a Glěba. Had vyoral brázdu tak hlubokou, že vytvořila vysoký val zvaný odtud Змiевъ-валъ. (*M. Berežkov* v Sobolevského Sborníku Въ память 900 л. крещенія Руси (K. 1888), str. 81.

[8] Srv. list Brunonův k Jindřichovi II. z doby kolem r. 1008 (*Bielowski* MPH. I. 225) a zde pozn. výše na str. 604. Také za Tripolí kijevskou byl jistě nějaký val proti Polovcům podle vypravování letopisu k r. 1093. (Lavr. 212).

[9] O těchto zmijových a jiných valech v jižní Rusi srv. vedle starších zpráv *Fundukleje* Обозрѣніе могилъ, валовъ и городищъ Кіев. губ. (Kijev 1848) 30, *Kirkora* (Zbiór III. 38). *K. Pulaského* Pam. fiz. IX. 1889, *Grabowského* Ukraina dawna 72, hlavně novější stati *L. Dobrovolského* Змiевы валы вблизи

valů jsou hlášeny podobné i na jiných místech ve vnitřním Rusku,[1] dále v Dobrudži,[2] ve východní Haliči[3] a ve Slezsku i Lužici,[4] — ale vesměs jsou to valy neprozkoumané.

Okopy, záseky a brány v nich střehli přirozeně všude nejdříve obyvatelé těch obcí, které se rozkládaly při cestě a uvnitř země při východu z brány. Nesmíme si totiž představovati, že obranný pás lesní byl dokonale pustý. V Uhrách na př. byly v něm osady slovanské (slovenské, ruské a bulharské) už před tím, nežli Maďaři přišli,[5] a z archaeologických nálezů vidíme, že byly kraje v něm již od pravěku osídleny. Obyvatelé těchto obcí byly tedy přirozenými strážci země.[6] Později, když se vyvinuly větší říše v Čechách, nebo v Uhrách, v Polsku a s nimi nový systém obrany zemské, přeměnila se přirozená obrana v pevný řád, vznikly nové obce s povinností roubiti záseky a pečovati o jejich řádné udržení a o ochranu při útoku nepřátelském, začež ovšem tito strážci *(custodes, speculatores, exploratores,* v Uhrách též *sagittarii, örök)* dostávali privilegia daňová a pozemková.[7]

Hradiště.

Nejčastější a také nejdůležitější druh stálých opevnění země slovanské jsou místa, známá v slovanské archaeologii společným názvem č. *hradiště, hradisko,* p. grodzisko, luž. hrodźišćo, b. srb.

Кіева (Чт. Общ. Нест. XXI. Отд. II. 3—30), *V. Ljaskoronského* Городища, курганы и длинные валы etc. a О зміевыхъ валахъ въ пред. южной Россіи. Труды XIII. арх. с. I. 158, II. 199, Изв. XIII. с. 84 a Истор. переясл. земли 135 sl., V. *Antonoviče* Зміевы валы (Кіев. Стар. 1884. III), a *Barsova* Очерки 137. Srv. též *Spicyn* Зап. арх. XI. 269, *Hruševskyj* Ист. Укр. I. 361, archaeologické mapy Volyně a Kijevské gubernie od Antonoviče (133) a mapu Podolské gubernie od Šěnického. Z části dávali dříve archaeologové valům těm jméno *valu Trajanova* na základě domněnky, že dal jej zbudovati Trajan při svých dáckých výpravách, což jest ovšem zcela nesprávné.

[1] Starým valem u Perekopu byl oddělen Krym *(Ševelev* Зап. арх. Odessa I. 601). O valech v gub. minské viz u *Spicyna* Зап. XI. 291.

[2] O valu Trajanově v Dacii srv. *Schuchardt* Wälle und Chausseen im südl. und östl. Dacien. Arch. Ep. M. IX. 202, 217—218 a *Zlatarski* Ист. Бълг. I. 153.

[3] V pow. borščovském při ústí Zbruči do Germakovky jsou valy, které St. Grzegorzewski označil také jako valy Trajanovy (Zbiór III. tab. 3).

[4] *Mertins* Wegweiser 128, *Ledebur* Archiv XI. 347, *Grünhagen* Gesch. Schles. I. (Gotha 1884) 6. Novější práce o slezských a lužických valech („Dreigräben") viz u M. Jahna (Mannus XIV. 296, 299).

[5] Srv. o tom v stati o počátcích Uherské Rusi v mých SS. IV. 166.

[6] Také zajatců se k tomu užívalo, jak svědčí zpráva Herbordova (II. 4) o Boleslavu, jenž přivedl z Pomoří 8000 zajatých, aby hájili hranice.

[7] *Piekosiński* Rozpravy Akad. Krak. XIV. 254, *Chaloupecký* Staré Slov. 74.

градиште, slovin. gradišče, r. городище, stsl. *gradište* — castrum, odvozené od stsl. gradъ.[1]

Je jich plno po slovanském světě — jdouť do tisíců — a poskytují mnoho zajímavého materiálu k poznání slovanského života z konce doby pohanské, nejen vlastním významem, účelem a konstrukcí, nýbrž i tím, že se v kulturních vrstvách uložených uvnitř nich, ve valech i pod valy, objevuje mnoho zbytků, zobrazujících život obyvatelů, život sice všední a prostý, ale při tom vždy zajímavý.

Doba vzniku hradišť je různá. U 90 procent není vůbec stáří vědecky zjištěno. Ale z toho, co jest, víme, že podobná hradiště na opevněných výšinách existovala už v dobách předhistorických, od neolithu počínajíc. Nesporně však největší část hradišť v zemích slovanských byla vybudována teprve Slovany na počátku doby historické. Domnívám se, že to byla jednak obecná potřeba upevniti se na nové půdě, na které se Slované v V.—VII. stol. usadili, jednak pak, že to byly následní zesílené útoky Germanů na západě a nomadů na jiných stranách (zde hlavně Avarů), jež daly podnět k budování hrazených útočišť; kladl bych proto počátek slovanských hradišť do doby velkého rozchodu Slovanů a jejich zachycení se v nových vlastech, tedy do V.—VII. stol., po kteréžto době ovšem následovalo další budování nových až do XI. a XII. stol. na obranu proti stálým útokům Germanů a z Asie přišlých nomadů. Není proto divu, že je jich nejvíce tam, kde útoků nebo obavy před útokem bylo nejvíce. Do doby VI.—IX. stol. spadá také přeměna potulného dříve bytu slovanského v byt stálý,[2]

---

[1] Srv. *Berneker* EW. I. 330, *Budilovič* II. Сл. II. 121. *Miklosich* Ortsnamen II. (Denkschr. XXIII) 165. Hradiště značí vlastně místo, kde hrad býval (srv. dále citované místo z Kijevského letopisu). Vedle názvu hradiště vyskytují se v lidu ještě názvy *valy, šance* (hlavně „švédské“, nebo „turecké“), *zámek, okop*, pro menší objekty i *hrádek, hradec* (v csl. *gradьсь), stráž* a pod. Slovo hradiště doloženo je už v nejstarší části letopisu Kijevského (городище Киевець). Let. Lavr. 9. Slovo градъ, городъ je běžné v církevních textech nejstarších (*Srezněvskij* Мат. I. 555, 575) a pochází z praslov. *gordъ*, jež souvisí s řadou indoev. slov, značících vesměs místo ohrazené nebo hrazený plot (alb. *garϑ-di*, fryg. *gordum*, got. *gards, garda*, sthn. *garto*, lit. *gardas*, lot. *sa'rdi*, pr. *sardis)*. Vykládati sl. *gordъ* převzetím z germanštiny není proto nutné. Srv. *Berneker* EW. I. 331, *Janko* Pravěk 10, *Mladenov* Герм. ел. 50.

[2] Srv. ŽS. III. 20. Před touto dobou vznikala nanejvýše jednotlivá centrální hradiska v středu rayonu, na němž se kmen potuloval. J. L. Červinka v Čas. mus. ol. 1914, 76 vyslovil domněnku, že do X. stol. nebylo u nás hradišť trvale osídlených, jež počala teprve v XI. stol. Nesdílím tohoto mínění, ale rozhodne o něm definitivně archaeologie.

pevné připoutání se na určitou půdu, nadále racionálně radlem obdělávanou, a toto pevné usídlení je zajisté také ve spojení se vznikem hradišť. Neboť i tím byla vyvolána potřeba chrániti stálé sídlo a stálé role pomocí opevněných středisk. Ostatně i vznik států slovanských v Čechách, v Polsku, v Pomoří, v Rusku a na Balkáně nutil ke zřizování takovýchto pevných koncentračních míst, k stavění pevností, hlídek a stráží při cestách zemních i vodních, nebo k ochraně nově vznikajících tržišť. Jen tak si možno

Obr. 175. Pohled na hradiště Lštění s kostelíkem sv. Klimenta. Podle J. L. Píče.

vyložiti, proč během druhé poloviny I. tisíciletí po Kristu vzniklo pojednou tolik — ne set, ale tisíců hradišť slovanských.

O *účelu* a významu slovanských hradišť bylo dříve mnoho sporů. Hradiště poutala na sebe pozornost již od počátku archaeologických badání, ale podivným způsobem, to, co nejvíce bylo nasnadě, nedocházelo porozumění a archaeologové se snažili účel hradišť vysvětlovati jinak. Zejména na počátku XIX. stol., v době romantismu literárního i historického, rozšířila se představa, že hradiště měla význam kultový, valy jejich že jsou ohrady míst posvátných, hájů nebo obětišť a okrsků chrámových, kam se scházeli pohanští Slované k bohoslužebným obřadům, ke konání sněmů, svateb a podobným slavnostním úkonům.

Hlavním zastáncem této theorie stal se Zoryan Dołęga Chodakowski, jenž si k tomu ještě představoval, že hradiště jsou celkem stejnoměrně rozložena po celém Slovanstvu, od Kamy do Labe, že u každého byla osada slovanská, že jich je tolik, kolik bylo čtvercových mil půdy Slovany obydlené, že jsou od sebe v určité, ač ne ve všech zemích v stejné vzdálenosti a že vrstvy popela, uhlí a spálených kostí uvnitř nich, nejsou než zbytky pohanských obětí.[1] A jakkoliv se K. F. Kalajdovič ihned snažil vyvrátiti theorii Chodakowského, vykládaje hradiště za prostá slovanská opevnění,[2] přece se mnozí vynikající starší slovanští historikové a archaeologové nemohli dlouho zbaviti představy o více méně kultovém významu hradišť, tak na př. M. Kalina, P. Köppen, Liebusch, P. J. Šafařík, K. Tyszkiewicz, později ještě K. Špaček, R. Behla, J. Kraszewski, I. Srezněvskij, M. Pogodin, Kaz. Szulc a jiní.[3] Nový směr dal do otázky o významu hradišť teprve Dm. Samokvasov, svými přednáškami na archaeologickém sjezdu ruském v Kijevě r. 1874, v nichž hradiště ruská vykládal za první města slovanská. Samokvasov se domníval, že první pevné osídlení slovanského lidu počalo ne ve vsích nebo chutorech, nýbrž v těchto hradištích, a že tyto první ruské gorody utvořily později po krajích a kmenech svazy (союзы) za účelem zesílené obrany jako první útvary politického života slovanského,[4] — theorie jen z části správná, neboť

---

[1] *Z. Dołęga Chodakowski* (vlastním jmenem Adam Czarnocki) O Słowiańszczyźnie przed chrześciaństwem. Krak. 1835, 7, 32. Srv. stať Истор. система Ходаковского. Р. Ист. Сб. I. 3 (1837). V české literatuře viz článek od K. Vl. Zapa v Čas. Mus. Č. 1842.

[2] *Kalajdovič K.* Письма къ А. Малиновскому. (М. 1823) 48. Také Passek a Uvarov byli proti (*Samokvasov* Изсл. II. 136).

[3] *M. Kalina* Böhm. heidn. Opferplätze 145—146, *P. Köppen* Матеріалы Petr. 1826 II. 564, *P. Šafařík* Slov. Star. I. 256, 566. (Šafařík hradiště zove svatohrady), *K. Tyszkiewicz* Wiadomość historyczna o zamkach, horodyszczach i okopiskach starożytnych na Litwie. Vilno 1859 (byl pro účel různý, srv. *Kohn-Mehlis* Materialien zur Vorgesch. des Menschen im östl. Europa. Jena 1879. II. 60 sl., 66), *J. Kraszewski* Sztuka u Słowian. (Vilno 1860) 92, *K. Špaček* Pam. arch. IV. 25, *R. Behla* Vorgesch. Rundwälle im östl. Deutschland. Berlin 1888. *I. Srezněvskij* О городищахъ въ земляхъ слав. Зап. Odessa 1850, 532, Свят. и обряды. богосл. языч. Славянъ 40, *Kazimir Szulc.* Budowle i usypaliska Sławian pogańskich. (Roczniki Towarzystwa przyjaciół nauki) Poznań 1863, *Pogodin* Изслѣд. зам. II. 40 (srv. *Samokvasov* Сѣв. земля 1 a Изслѣд. по ист. р. права М. 1896. II. 134, 136.

[4] Srv. jeho referaty »Сѣверянскіе курганы и ихъ значеніе для исторіи« a »Истор. значеніе городищъ« v Trudech III. arch. sjezdu v Kijevě (I. 185, 225), a debatu v protokolech téhož sjezdu (XXXIII.), dále hlavní spis Samo-

jí odporují neustále nové nálezy starých slovanských vsí, které leží mimo opevněná hradiště; rovněž se stále ukazuje, že nebylo každé hradiště gorodem.

Dnes na základě pokroku v mythologii a archaeologii slovanské, jakkoliv podivné výklady neutuchly,[1] můžeme přece říci bezpečněji, co byla hradiště. Dnes víme, že hradiště byla místa opevněná, jež povahou svou nevylučovala *různých* účelů. Ohrazena byla stálá osada nebo dočasné útočiště především za účelem obranným v dobách válečných, ale současně takového ohrazené místo mohlo býti dobře obětním nebo sněmovním shromáždištěm. Původní a základní jeho účel jednotlivého hradiště však nerozhodne nikdy theoretický knižní spor, nýbrž jen rýč a lopata. Těch však bylo použito dosud pramálo, a tak nezbývá, než z celkového, vnějšího rázu říci, že hradiště jsou především stará opevnění obranná buď dvorů a osad stálých (najdou-li se uvnitř zbytky takové osady, nebo byl-li tam historický gorod), nebo jen lesní dočasná útočiště, kam se obyvatelstvo z okolních osad sběhlo ke společné obraně v čas nebezpečí, — opevnění, jež byla ovšem v čas míru užívána též ke shromažděním rázu sněmovního, kultového nebo trhového. Bylo u nás v Slovanstvě tak, jako v Gallii, kde Caesar stará gallská hradiště výslovně charakterisuje jako útočiště v době válečné.[2]

Tento základní účel opevnění uvnitř zemí východoslovanských vystihl velmi dobře už Kardízí slovy: „Mají (Slované) zvyk stavěti pevnosti. Několik lidí se sebere a udělá pevnost, poněvadž Maďaři je stále napadají a plení. Když Maďaři přicházejí, Slované uchýlí se do ustrojené pevnosti. V nich oni i z velké části tráví zimu; v letě žijí po lesích.“[3] S tím shoduje se i pozdější líčení Helmoldovo,

---

kvasova, doktor. dissertaci Древнiе города Россiи (K. 1873) a knihu Сѣверянская земля и Сѣверяне. M. 1908. 1 sl, 46 sl., 61. Srv. i *Vladimirskij-Budanov* v Обз. Ист. P. права. 1905. 21. Tuto theorii podle slov Samokvasova převzal i *J. Píč* v knize Zur rum.-ung. Streitfrage. (Leipzig 1886), kde má velikou stať „Die altslaw. Burgen“ (148—267), ale ve svých Starožitnostech země české III. 242, 298, 323 Píč má mínění jiné, klade vznik hradišť do doby od V. st. po Kr. a pokládá je částečně za hrazená města, částečně za útočiště, částečně za místa posvátná.

[1] Tak *Hentschel W.* Wallburgen und Tanzberge (Zeitz. 1917) vykládá srbská hradiště za taneční místa germanských předků o dnech slavnostních.

[2] Caesar BG. V. 21: Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consueunt.

[3] Kardízí (ed. Bartold 123). Tato zpráva Kardízího vede mne i k tomu, abych záhadná γύρα, o kterých císař Konstantin (de adm. imp. 9) vypráví, že

jak Slované před nepřítelem utíkali do hradišť: „Quotiens autem bellicus tumultus insonuerit, omnem annonam paleis excussam., aurum quoque et argentum et preciosa queque fossis abdunt (Sclavi), uxores et parvulos munitionibus vel certe silvis contutant.“ A takových zpráv je více.[1]

Ostatně víme i odjinud, že, když se nepřítel blížil, obyvatelé kraje schovávali svůj majetek (hlavně stáda) v lesích a nemovitý zakopávali na polích.[2]

Pro hrazená místa osídlená staré latinské prameny užívají dosti promiscue terminů *civitas*, *urbs*, *oppidum*, *castellum*, *arx*, *castrum*. Praví-li neznámý geograf bavorský, že jednotliví slovanští kmenové, jež vyčítá, mají tolik a tolik *civitates*, — někdy i počet značný, — může se to v IX. století vztahovati jen na všechny druhy hrazených osad. Později ovšem byly tyto terminy obyčejně rozlišovány.[3] Samo sebou se rozumí, že jednotlivá hradiště nebyla jen obranným objektem sama o sobě, nýbrž valnou většinou tvořila se sousedními celé systémy obranné, tak aby se navzájem podporovala a doplňovala podle plánu založeného na výhodách terrainu. Čteme-li v letopisu, že kníže Vladimír počal r. 988 stavěti města hrazená na Desně, Ostru, Trubeži, Stugně a Sule, byl to pokus o obrannou linii proti Pečenėgům,[4] právě tak, jako když kníže Jaroslav r. 1032 počal stavěti hrazená města na řece Rosi.[5]

Tvořila tedy leckde hradiště celé obranné linie, na př. proti obranným liniím druhého kmene, druhého státu. Ale tyto systémy, jakkoliv se podávají samy sebou, nebyly ještě náležitě sledovány a stanoveny. V Čechách tohoto systému vůbec neznáme, a jinde

---

slouží ruským knížatům za zimní útulky, prohlásil za opevněná sídla zimní, tedy stará hradiště. V tomto smyslu můžeme pak i výraz γύρον vyložiti prostě za řecký překlad slova kruh, kruhové opevnění (srv. ř. γῦρος — kruh, γυρὸς — kruhovitý) jako avar. hring.

[1] Helmold II. 13. Srv. i I. 62 (castrum Dubin ut esset populo refugium in tempore necessitatis) a Herbord III. 10.

[2] Srv. annály Fuldské k r. 869 (o Moravě).

[3] Srv. text u *Šafaříka* SS. II. 711. Význam latinských terminů *urbs, civitas, oppidum, arx, castrum, castellum,* není vždy přesně odlišován, ale přece vidíme, že obvykle znamenalo urbs nebo civitas velké kmenové hradisko (srv. Helmold I. 48), se sídlem náčelníka, kde se vyvinula i tržiště, kdežto slov oppidum, castrum a castellum se užívá pro hradiska podružnější, oppidum a villa pro osady nehrazené, castrum, munitio pro útočiště. Srv. SS. III. 104 a pro pozdější stav to, co vykládá *Pekař* ČČH. 1915, 264 sl. a 1902, 200 sl.

[4] Let. Lavr. 119[3].

[5] Tamže str. 146.

čteme jen o jakýchsi takýchsi pokusech nebo o stanovení systémů místních.[1]

Ze starých hradisk důležitější, ať už pro svoji strategickou polohu, nebo pro význam obchodní, nebo proto, že bylo tam sídlo knížecí a středisko kultové, — přeměnila se během doby v hrady knížecí, resp. panské, kde sídlil kníže nebo část jeho družiny, a také jejich konstrukce dočkala se potom příslušných změn vlivem západního hradního stavitelství ve XII. a XIII. století.[2] Jiná naproti tomu, ačkoliv zůstávala ještě nějakou dobu ve spojení se sousedními hrady, pomalu pustla a přicházela v zapomenutí. Kosmas už na poč. XII. století připomíná taková stará opuštěná a téměř zapomenutá hradiště z doby Krokovy.

Nejvíce poučení o existenci slovanských hradišť poskytují nám nálezy. Hradišť dosud valy obklopených je rozseto po zemích slovanských do tisíců,[3] někde hustě, někde řidčeji podle povahy territoria a bývalé hustoty obyvatelstva. Nejsou ani všechny zaznamenány v literatuře a celkem jen nepatrná část je popsána, a že vědecký popis, založený na vědeckém prozkoumání, je ještě řidčí, nepotřebuji ani dokazovat. Výzkum hradiště vyžaduje mnoho času

[1] Srv. na př., co dí o fortifikačních liniích v jižní Rusi *Barsov* Очерки 88, *Golubovskij* Изв. Унив. Kijev, 1883, V. 246., *Samokvasov* Сѣвер. земля 61, *Gorodcov* Древн. посел. рязан. обл. 143, 147 (systémy na Oce), *Ljaskoronskij* Ист. пер. земли 135—138 (v perejasl. zemi); k Polsku srv. *Balzer* Kwart. hist. XXIV. 360, k Slezsku *Partsch* Schlesien I. 346, k Čechám *Píč* Star. III. 322.

[2] Ke vzniku pozdější hradní soustavy ze starých hradisk srv. hlavně spis *Potkańského K.* Geneza organizacyi grodowej w Polsce. (Sprawozd. Akad. 1905. IV. 7) a jeho Pisma pośmiertne I. (Krak. 1922) 389 sl. Dále srv. *V. Houdek* O staroslov. hradech. Cas. olom. m. 1887. 7 sl., *Šujan Fr.* Vývoj hradů na Moravě. Č. M. Mor. 1906, 15, *Braniš J.* Staročeské hrady. Kladno 1909, *Sedláček* O starém rozdělení Čech na kraje. Pr. 1921 a též *Schuchardt* Reallex. germ. Alt. II. 511, a *W. Gerlach* Die Entstehungszeit der Stadtbefestigungen. Leipz. Hist. Abh. XXXIV. 1913. K Rusku srv. výše uvedené práce Samokvasova a *Vladimirskij-Budanov* Обзоръ 7 (Srv. mé SS. IV, 276).

[3] R. 1886 odhadl J. Píč v Rusku 1430, v Polsku 213, v Pomořanech 84, v zemi Luticů a Obodritů 154, v zemi Luž. Srbů 252, v Cechách 130, na Moravě 16, — celkem v Slovanstvu 2279 hradišť (Zur ung.-rum. Streitfrage 169), ale dnes jich můžeme odhadovati na více než pětkrát tolik. V Čechách jich napočetl Smolík r. 1881 — 120, Píč r. 1891 — 166 (Pam. XI. 477, XV. 376), Sedláček v Místopisném slovníku r. 1895 řídě se názvy došel k číslu 463. V Dolní Lužici jich r. 1893 napočítal Jentsch 97, r. 1912 — 100 (Praeh. Zs. IV. 341), ve Slezsku uvádí Kostrzewski 280 hradisk (Ziemia 1922 č. 7, z největší části na levém břehu Odry), v Poznańsku P. Schumacher 225 (Ringwälle in Posen. Würzb. 1924). V Rusku čítal už r. 1873 Dm. Samokvasov na tisíce hradišť před příchodem Tatarů (Древнiе города, kap. I).

a zejména mnoho nákladu a zůstává proto zanedbán. A nelze toho napraviti, poněvadž se nedostává času, sil a prostředků. Nicméně je nemožno, abych jen z daleka se zde pokoušel o výčet těch hradišť, o nichž jsou již doklady literární nebo museální. Odkazuji v poznámce jen na hlavní literaturu[1] a v textu mohu se omeziti jen na zmínku o nejdůležitějších, ať už s historického, nebo archaeologického hlediska.

---

[1] K hradištím slovanským vedle starších spisů již na str. 610 uvedených a dále na str. 615 sl. srv. ještě tuto novější literaturu. Pro Německo kdysi slovanské: *R. Behla* Über Rundwälle in Sachsen und Schlesien. (Verh. Berl. 1888, 433), Die vorgesch. Rundwälle im östl. Deutschland. Berl. 1888, *Ziesche P.* Die vorgesch. Burgen und Wälle in Thüringen (Vorg. Alt. d. Prov. Sachsen. X., XII. Halle 1889, 1906), *Feyerabend* (Corresp.blatt 1909, 88, Mannus. Erg. Band I. 51), *Hellmich* (Schlesien II. 67—74), *Vug Osc.* Schlesische Heidenschanzen, ihre Erbauer etc. Grottkau 1890, *Zimmermann J.* Schles. Vorzeit II. 206, *Partsch* Schlesien I. 346, *J. Anders* Über die Erbauer und den Zweck der heid. Rundwälle (Mitth. Exc. Clubs. XV. 177), Luitizische Landwehre (Balt. Stud. 1845. II.), *Schumann* Die Burgwälle des Randowthales 1886. Srv. ref. Čas. ol. 1886 184, *Bartelt W.-Waase K.* Die Burgwälle des Ruppiner Kreises. Würzburg, *Böningk* Über ostpreuss. Burgwälle. Königsberg 1880, *Dorr R.* Westpreuss. Burgwälle (Prov. West-Preußen in Wort und Bild II. 1912. 340), *Conventz* Ber. üb. Westpreuss. Mus. für 1896, 47, *Taubner* (Berl. Verh. 1888, 502), *Lissauer* Denkmäler 173, *Vollrath* Burgwälle in Oberfranken. Beitr. Anthr. Urg. Bayerns 1885. VI., *Schuster M.* Die alten Heidenschanzen Deutschlands. Dresd. 1869, *D. Popp* Wallburgen, Burgställe und Schanzen Oberbayerns (Oberb. Arch. vaterl. Gesch. XLIX.), *H. Jentsch* Funde aus Rundwällen d. Niederlausitz (Mitth. Niederl. III. 1), *Andree R.* Heidenschanzen und Steinwälle in der Lausitz (Globus. XX. 219), *Wigger F.* Mecklenb. Annalen 1863 (srv. Corresp.bl. anthr. Ges. 1901, 32), *Beltz* Alt. Meckl. I. 382, *Hofmeister H.* Die Wehranlagen Nordalbingiens I. Lübeck. 1917, *Kiekebusch A.* Bilder aus märk. Vorzeit (Berl. 1917). 83—87, *Müllner* Über praeh. Bauwerke in Oberöst. (M. A. G. Wien XV. Sitzb. 72), *Much M.* Germ. Wohnsitze und Baudenkmäler in Niederöst. (M. A. G. Wien V. 37, 173), *Schuchardt K.* Volksburgen. Reallex. g. Alt. IV. 434 (IV. 471) a Corresp.blatt 1909, 89, Zs. f. Ethn. 1909, 508, *Anthes* Ringwallforschung II., III., VI. Ber. röm.-germ. Komm., *Pfuhl Fr.* Über Schwedenschanzen (Zs. hist. Ges. Posen 1886, 442). Mimo to srv. na př. generální indexy čas. Zeitschrift für Ethnologie a Verhandlungen d. berl. anthr. Ges. Pro Čechy a Moravu: *Píč* Pam. XV. 376 a Starož. III. 1. 201, 355, *Jelínek Bř.* Über Schutz- und Wehrbauten. Prag 1885, *Smolík* Pam. XI. 443, *Meiche A.* Die Burgen und vorg. Wohnstätten der sächs. Schweiz. Dresden. 1907, *Braniš* Staročeské hrady. Kladno 1909, *Červinka I. L.* Pravěká hradiska na Moravě. Krom. 1896, Pravěk Moravy 330, a Hradiska pravěká, hrady a hrádky na Moravě. Čas. olom. m. 1914, 69. Pro Slovensko jsou jen zprávy roztroušené. Pro země alpské: *Schmid W.* Die Ringwälle des Bacherngebietes I. (Mitth. praeh. Kom. Wien. II. 1915), *Pichler* (Mitth. anthr. Ges. XVII. Sitzber. 77). Pro Balkán: *Škorpil* Anciens monuments bulgares dans la Dobroudja. Sof. 1917. Pro Rumunsko: *M. Stefanescu* Cuvintele Gradişte şi Horodişte in topo-

V Čechách připomíná už historie IX. a X. stol. mimo Prahu a Vyšehrad několik hradisk: Canburg r. 805,[1] Wiztrach r. 857 (Vitoraz?), Starou Boleslav c. r. 924, Libici r. 995, a mimo to jsou zmínky v nejstarších kronikách o hradišti Krokově, Libušíně, Tetíně, Děvíně, Vyšehradě, Vlaslavě, Levém Hradci, Dřevíči (munitissimum castrum nomine Drevic. Kosmas I. 36), samých to sídlech knížecích, z nichž však část už v době Kosmově byla opuštěna a zapomenuta. Žádný z těchto hradů, vyjímajíc Libici,[2] nebyl podrobněji prozkoumán. Levý Hradec byl prokopán zcela nevědecky. Oba náležejí obsahem svých kulturních vrstev a pohřebišť X. století.

Z ostatních hradišť v Čechách nejznamenitější a největší nalézají se ještě u Češova, Staré Kouřimě, Hryzel, Plzence a jinde, ale z nich je z části prozkoumáno jenom plzenecké.[3]

Na Moravě nejpamátnějším hradiskem historické tradice byl Velehrad, pak mohutný Děvín *(Dovina* franckých annálů při r. 855 a 864, *Pertz* MG. S. I. 369, 378) při vtoku Moravy a Dunaje, zničený bezpochyby při vpádu maďarském r. 906.

Památný Velehrad je však od let předmětem sporů mezi historiky a archaeology a to z té příčiny, že tam, kam jej dříve kladla tradice, totiž ke klášteru Velehradu u Uher. Hradiště, a kde

---

nimia romaneasca. (Arhiva. Jasi 1921. 76. Uvádí jich přes 50). Pro Polsko srv. vedle Behly Zbiór IV. 71. *Potkański K.* Geneza organ. grodowej w Polsce. Rozpr. Ak. Krak. 1905, Piśma posmiertne I. (Krak. 1922), *L. de Fleury* De quelques horodyscze du bassin de la Vistule. Труды VIII. арх. с. IV. 86. Srv. též *Czermak* Dzieje Polski I. 17—23. *Zakrzewski J.* Grody Wielkopolski. Zap. arch. pozn. 1887. 7, Przegl. arch. I. 62, *J. Kostrzewski* Wielkopolska w czasach przedhist. (Varš. 1923) II. vyd. 216. Grodziska i zamczyska wielkopolskie. Przegl. arch. I. 62. Pro Rusko srv. hlavně výše citované práce Dm. Samokvasova, dále spisy uvedené na str. 621, a *Ljaskoronskij* Ист. пер. земли 139 sl., *Sokolov V.* Бѣлозерское город. на Днѣпрѣ (Kijev 1892), *Chvojka Č.* Городище сред. Приднѣпровья (Труды XII. с. I.), *J. Jevsějev* Изсл. городищъ etc. въ бассейнѣ верх. теченія р. Оки (Труды предв. ком. XIV. с. II.), *S. Hamčenko* Городища и мог. р. Корчеваты (Тр. IX. с. II. 89) atd.

[1] Poloha Canburgu není blíže určena, jen víme z annálů, že se k němu přišlo při výpravě Karla Velikého Poohřím. Hledán byl na různých místech. Srv. *Novotný* Děj. České I. 275. Libice zničena r. 995 (tamže I. 648). K domnělé Vitorazi srv. tamže I. 304.

[2] Pam. arch. XIV. 472, 668, XV. 356, XVII. 689. O hradišti Dřevíči napsal malou monografii *Jan Chadt* Dřevíč, bývalý župní hrad na Lounsku. Písek 1905. K pokusným výkopům ostatních hradů srv. *Píč* Star. III. 304 sl., k Tetínu *Vocel* Mitth. Centr. Com. 1858. 76, a *Jíra* Čas. př. star. XXVI., 60.

[3] Srv. bližší v přehledu Píčově Star. III. 355 a u *J. Braniše* Staročeské hrady. Kladno 1909 (IX. zpráva reálky).

je toto jméno doloženo listinami od XII. století (1131), nepodařilo se dosud nalézti náležitých stop po velkém hradišti, na něž přece ukazuje jméno *Velehrad* a na něž se obvykle vztahovala zpráva annálů Fuldských k r. 869: „antiqua civitas" a „ineffabilis munitio Rastizi". Tento rozpor vedl k tomu, že Velehrad IX. století hledali jedni u Uher. Hradiště, jiní u Veselí, jiní u Maidburgu na Dyji, až nejnověji výzkumem na Děvíně obrácen byl zřetel sem, a J. Zavadil i In. L. Červinka prohlašují kategoricky, že starým Velehradem byl Děvín z celým komplexem okolních opevnění, jež z něho vytvořila právě onu nevyličitelnou pevnost Rastislavovu. Ale i toto řešení má proti sobě důvodné námitky a tak celá otázka velehradská zůstává nerozřešena.[1] Sám bych se klonil stále k tomu, že byl původní Velehrad u dnešního Hradiště, kde na stoku Moravy a Olšavy se křižovaly staré důležité cesty vedoucí do Uher,[2] a že byl asi vytvořen rozsáhlým systémem opevnění v bařinatých rozlevech Moravy, podobně jako u jiných velkých hradišť slovanských. Srv. na př., jak Ibráhím líčí polohu velkého hradu Nakúnova v Meklenbursku, — jehož jméno náhodou de Goeje emenduje rovněž ve *Viligrad*, t. j. Velehrad. Vystavěn byl v bařinaté končině, o níž praví: „vojska do tohoto místa neproniknou než s velkým namáháním, ježto všechen kraj je samý luh, rokytí a močál".[3] Tak bych si představoval i kraj kolem Velehradu na Moravě. Přitom však nepopírám, že výrok Fuldských annálů o velkoleposti nejmenovaného hradiště[4] nemusí se vztahovati na tento Velehrad, nýbrž na Děvín, který byl na pohled velkolepější.

[1] Literaturu sporů o Velehradě viz u *Novotného* ČD. I. 339. Hlavní spisy jsou *V. Brandl* Velehrad. Brünn 1860, O poloze starého Velehradu. Brno 1862 (o další jeho polemice s Dudíkem srv. *Navrátil* V. Brandl. Čas Mat. Mor. 1902), *V. Prasek* Jméno Velehrad (Č. Mat. Mor. 1900, 313), *J. Pekař* O poloze starého Velehradu (ČČH. VIII. 198), *J. Nevěřil* Velehrad (Čas. ol. mus. XXIII.—XXVI. 1904 až 1905 a Jahrbuch Z. K. IV. 1905), Velehrad a starobulh. knížecí sídlo v Abobě. Uh. Brod 1908, *J. Červinka* Děvín a Velehrad. Krom. 1902 (k tomu srv. i *T. Glos* Děvín a Velehrad. Mor. Orl. č. 210—213), Děvín, Velehrad říše velkomoravské. Brno 1914 a *J. Zavadil* Velehrady Děvín a Nitra. Krom. 1912, *J. Plaček* Studie velkomoravské. Čas olom. mus. 1913, 126, (srv. 1923, 12), Dr. *Em. Šimek* Děvín. Praha 1920 (Otisk z Pam. arch. XXXII). Nevědecké jsou spisy Pluskalovy a Pinkavovy (srv. Novotný l. c.) a fantasie J. Homoly (Velehrad Rostislavův. Veselí 1924).

[2] Srv. *Chaloupecký* Staré Slovensko (Brat. 1923) 83, 85.

[3] Ibráhím ed. *Westberg* 53, srv. 17. Emendace jména Viligrad je však dosti pochybná.

[4] Ann. Fuld. 869 (illa ineffabilis Rastizi munitio et omnibus antiquissimis dissimilis).

Obr. 176. Hradiště Dřevíč (podle J. Píče).

Obr. 177. Hradiště Budeč (podle J. Píče).

Na Slovensku bylo třetí důležité hradisko velkomoravské v Nitře nad stejnojmennou řekou[1] a pozdější na ostrůvku v bařinách řeky Sály u jezera Blatenského, kde asi r. 840 založen byl nový knížecí hrad německy Moosburg zvaný, jehož polohu u dnešního Zalaváru zjistil znovu I. L. Červinka.[2]

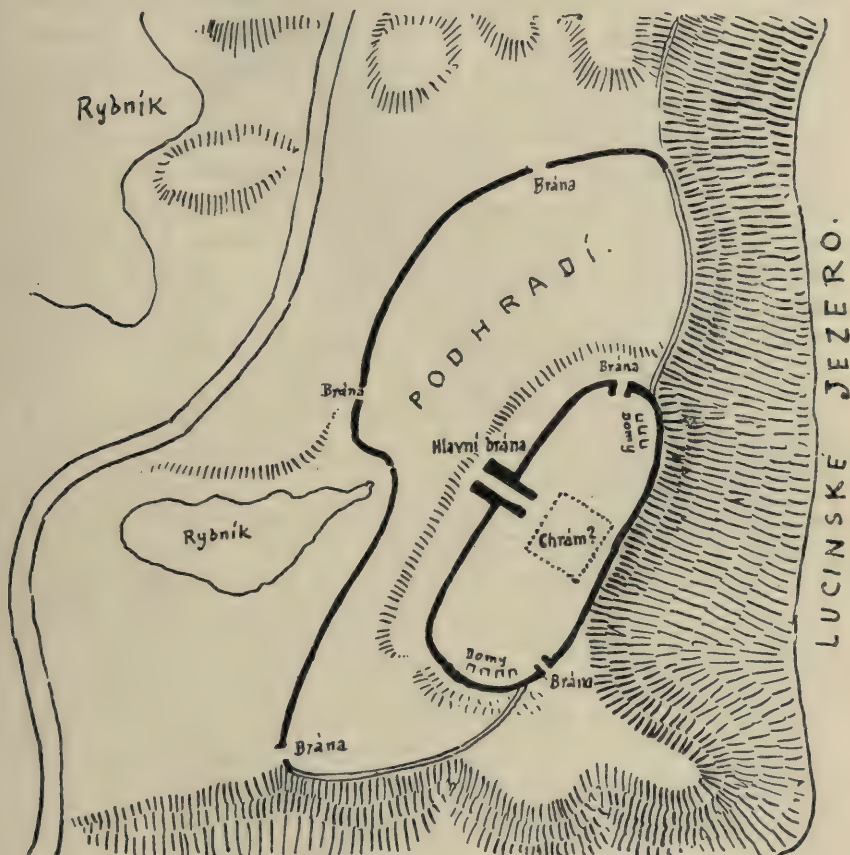
Obr. 178. Plán hradiště arkonského na Rujaně (podle K. Schuchardta).

Ve východním Německu je velmi mnoho opevněných měst na pobřeží nebo ve vnitru země, známých z historie XI. a XII. století, a mnoho jiných archaeologických ohledaných a aspoň z části popsaných. Staré znamenité hrazené osady a z části už skutečná města byly na místech dn. Lübecku (L'ubice), Ratzeburgu (Ratiboru), Meklenburgu (Veligrad?), Plönu (Plun), Oldenburgu (Stargard), Wolgastu (Veligost), Gützkova (Gockov), Brandenburgu, Postupimi, Garzu (Korenica), Winethy (Volin), pomoř. Štětína,

[1] K Nitře srv. *Zavadil* l. c. 89 a *Píč* Pam. XXI. 316.

[2] *I. L. Červinka* Přiběnův Blatengrad (Čas. olom. mus. 1922, 19). K pochybnostem o poloze srv. *Novotný* Čes. Děj. I. 294. Pramenem je Conv. Bag. 11 a Reginonis Chron. 880 (castrum munitissimum quod Mosaburch nuncupant).

Lubina, Stargardu, Belgardu, dále Budyšína, Zhořelce, Naumburgu (Novohrad) atd.[1] a k nim dále náleží i stará Arkona na Rujaně z části dnes prozkoumaná K. Schuchardtem[2] i stará Rethra v zemi ratarské, o které se Schuchardt domnívá, že ji odkryl na zname-

Obr. 179. Hradiště Schlossberg u Feldbergu v Meklenbursku (podle K. Schuchardta).

nitém hradišti Schlossbergu nedaleko Feldbergu v jižním Meklenbursku.[3] Ale ani tato identifikace není bez důvodných pochybností.

[1] Literární doklady k těmto hradům viz v SS. III. 115 sl. O velkých hradech v zemi Nakúnově (Meklenbursku) srv. Ibráhím ed. *Westberg* 52 (15, 155) a SS. III. 126.

[2] *Schuchardt K.* Rethra und Arcona. Sitzungsber. berl. Akad. 1922. K Arkoně srv. ještě mé SS. III. 150 a *Píč* Star. III. 272.

[3] *Schuchardt K.* Rethra auf dem Schloßberge bei Feldberg im Meklenburg (tamže XXIII. 1923). O sporech a různých pokusech při hledání Rethry

Ze spousty jiných hradišť, jichž si dosud povšimly oči nebo ruce archaeologů, zasluhují zmínky na př. znamenitě zachovaný a typický kruhovitý val u Bertikowa v ruppinském kraji, Schloßberg u Burgu v Spreewaldě, hrad u Cratzigu v záp. Pomořanech, krásné slovanské valy u Testorfu v Meklenbursku, u Rězaků (Mählendorf, kr. Lukow), u Ošvic ve Slezsku a zejména dobře prozkoumané hradiště Römerschanze zv. u Postupimě, jehož zjištěných detailů se budeme ještě několikráte dovolávati.[1]

V Polsku zná rovněž historie řadu znamenitých hradů předkřesťanské doby, tak ve Velkopolsku Poznaň, Giecz, Hnězdno, Kališ, Gdecz, Kruszwici, Sieradz, v Slezsku Vratislav, Opole, Hlohov, v Malopolsku Wiślici, Sandoměř, Sącz, Krakov atd.

Ale o jejich praehistorických základech nevíme nic, jelikož nejsou prozkoumány, a také řada jiných hradišť archaeologicky zaznamenaných zůstává dosud bez náležitého ohledání, neřku-li prokopání. Veliká hradiště jsou ve Velkopolsku, na př.: Grzybowo pod Hnězdnem, hradiště u Kališe, Przemętu, Śremu, Giecze, v Slezsku u Głogowa, v Malopolsce při ústí Raby v Chełmě, v Zawadze, v Stradowě.[2]

Ještě chudší jsme na historicky známá nebo dobře prozkoumaná hradiště v zemích jihoslovanských a v Rusku.

Na Balkáně hradišť slovanských vůbec nebylo naukou dotčeno. To, co jest známo, je vesměs z doby předslovanské nebo pozdější[3] a probádáno je dobře jedině znamenité knížecí sídlo v Abobě u Šumna, hrazené dvojnásobně zdí a okopem, hrad rázu neslovanského, zbudovaný patrně zevně i uvnitř podle vzorů byzantských.[4] K. Škorpil, jenž měl vynikající účast i při odkrytí Aboby, prozkoumal mimo to hradiště u Nikolicelu blíže Isakče, které pokládá za opevněný tábor *(ogl)* Asparuchův a první sídlo bulharských králů dříve, než přešli

---

srv. úvod v stati Schuchardtově a mé SS. III. 139. Arkona byla zničena r. 1168 a Rethra pobořena již r. 1068.

[1] Srv. *K. Schuchardt* Die Römerschanze bei Potsdam. Praeh. Zs. I. 209 sl. (je to popis výkopů z r. 1908—1909). Podle Schuchardta je první základ tohoto hradiště už starší, z doby lužickoslezské kultury (str. 221), ale Slovany bylo obsazeno a obnoveno.

[2] *Potkański* l. c. I. 423 sl. Głogow a Bytoń zove listina Friedrichova z r. 1157 (Cod. mai. Pol. 25) „munitissima castra". K ostatní literatuře srv. výše str. 615 a hlavně stať Kostrzewského v Przegl. arch. I. 62.

[3] K hradištím srbským XIII. stol. srv. *Jireček* Staat I. 74. Jinak se však v historii od poč. VIII. století připomínají *castra* Slovanů. Srv. Pavel Diacon VI. 24 (705), Epist. in chron. salern. 107, Cod. dipl. Croatiae II. 6 atd.

[4] Абоба-Плиска. Изв. р. арх. инст. X. Sofia 1905, a ŽS. I. 788, obr. 126.

do Aboby a Přeslavi.[1] Je to však hradiště opět bulharské, neslovanské i svou konstrukcí.

V Rusku vedle slavných hradů Kijeva a Novgorodu, jejichž původní základy jsou jen nedostatečně odkryty a prozkoumány,[2] s archaeologického hlediska vyniká především Vladimírem r. 991 zbudovaný Bělgorod nad Irpení (dnes Bělgorodka), letní sídlo knížecí svými znamenitými valy, jejichž konstrukci poznáme dále,[3] a pak Stará Ladoga u vtoku Volchova do Ladožského jezera, kde v letech 1911—1912 N. Rěpnikov odkryl části hradu z doby vikinské i s několika příbytky a studní.[4] Z ostatních velkých hradišť ruských bylo, pokud vím, podrobněji prozkoumáno ještě hradiště Donecké na řece Udu a velké hradiště choroševské; obě, nedaleko Charkova, představují patrně nejdále na východ posunutá hradiště sěverská.[5] Dále bych uvedl hradiště Bělské v polt. gubernii, Očakovské u Nabutova (Kaněv), Korčevatovské v radomyšlském újezdě.[6]

[1] *K. Škorpil* Anciens monuments bulgares dans la Dobroudja Sofia. 1917. (Extrait du recueil Dobroudja).

[2] Kijevské původní hradiště rozkládalo se nad Podolem na plošině mezi Sofijským Soborem, Desjatinnou, Andrejevskou a Třěchsvjatitělskou církví. Později bylo rozšířeno r. 1037 až po Zlatou bránu od velkého knížete Jaroslava (srv. Let. Lavr. 147, 148: заложи городъ великый—Кіевъ). Chrám sv. Žofie a Zvěstování Boží Rodičky stály pak v něm. Jednotlivé části hradu byly prozkoumány, ale řádné celkové publikace o tom není. Srv., co jsem uvedl již v Živ. Slov. I. 785—786. Přehled výsledků podal Č. Chvojka v knize Древн. об. средн Приднѣпровья. (Kijev 1913) 63, 76. K tomu viz ještě Изв. арх. 1910 XXXVII (Прил.) 150, *D. Milčev* Отчетъ арх. к. 1908—1915. Více v Praze přístupno není. O rekonstrukci starého Novgorodu psal mnoho *J. Píč* v Star. III. 280 sl, 299, o Kijevu tamže 301.

[3] Bělgorod založil Vladimír r. 991 (Let. Lavr. 119) a r. 1097 připomíná se tam градъ малъ (Lavr. 250). K výkopům srv. popis Chvojkův l. c. 76 sl. a další, v Изв. арх. ком. (XXXI. Пр. 26, XXXIV. Пр. 169, 184) a knihu *B. Steleckého* Бѣлгородка (Kijev 1909). V Praze jí není.

[4] *N. Rěpnikov* Сборникъ новг. общ. люб. древн. IV. 1911 (*Arne* Suède 23, 51) a *Brandenburg N. J.* Старая Ладога. Petr. 1896, 133. Hradisko Brandenburgem popsané, t. zv. Рюрикова крѣпость, není původní, nýbrž pevnost s kamennou zdí a věžemi z počátku XII. stol. Ale je důležito tím, že se zachovalo v staré podobě bez velkých změn. Rozkládá se na nevelikém mysu utvořeném stokem Ladožky s Volchovem.

[5] Srv. SS. IV. 185 a *V. Danilevič* Донецкое городище и городъ Донецъ. Арх. лѣт. южн. Росс. 1904, 183, Донецкое и Хорошевское городища. Chark. 1902, *J. Morozov* О городищахъ Харьк. губ. Труды X. предв. ком. XII. с. 1902. Samokvasov pokládal je za polovecká z V.—X. st., ale bez dostatečných důvodů (О Донецкомъ гор. Изв. XII. арх. с. 121).

[6] *Spicyn* Разв., Арх. Лѣтопись 1904. 82, *Hamčenko* Труды IX. с. II. 89.

Stará hradiska ruská vzala za své hlavně vpádem Tatarů, kteří podle slov Ipatějevského letopisu r. 1240 vzali a zničili Halič i «иныи грады многы, имъ же нѣсть числа».[1]

Pokud se týče určování, jakému národu jednotlivé hradiště přísluší, zdali je slovanského původu čili ne, dlužno říci, že v podobě vnější, v konstrukci, v rázu polohy zjevných národnostních distinkcí není.[2] J. Er. Vocel je sice v Pravěku rozeznával podle materiálu, z něhož je val zbudován, maje kamenné valy za keltské a hliněné za slovanské[3] — potom se aspoň t. zv. spečené valy měly dlouho za neslovanské —, ale dnes víme, že to vše k určení nestačí a že také nelze rozlišovati národní příslušnost podle základního tvaru hradiště.

Jediné, co nás může vésti v této otázce, je kultura, jaká se skrývá ve vrstvách hradištních, pokud ovšem náleží době, v níž hradiště vzniklo, tedy ta suma drobných poznatků, vyznačujících život všední: zbytky industrie kovové, prosté i umělecké, a hlavně keramiky, v nichž se nalézá dosti známek určujících národnost slovanskou pro VIII. až XI. stol. To jediné nás může vésti k určení a podle toho se také dnes počítá nekonečná řada hradišť za slovanská, i když v nich nebylo jinak výzkumu podrobného a systematického.

Detaily hradišť.

Chceme-li nyní přihlédnouti k podrobnostem, které slovanská hradiště na konci doby pohanské provázejí a vyznačují, sluší vzíti v úvahu 1. polohu jejich, dále 2. tvar a základní celkový plán, 3. konstrukci vnitřní i zevní valů obranných a 4. všechny ostatní konstrukce, které byly uvnitř hradiště.

Poloha.

Pokud se polohy týče, určoval její volbu v první řadě terrain sám, ale vedle něho i speciální účel hradiště. Hradiště rázu čistě vojenského, jež mělo sloužiti k zadržení nepřítele a ovšem též k obraně obchodních cest pozemních a vodních, zbudováno bylo

---

[1] Ipat. Let. 523 (1240). Srv. *Samokvasov* Сѣв. зем. 34. Zde bych připomněl, že se v jižních stepích ruských nalézají malé systémy okopů, t. zv. *majdany*. Jsou to však okopy pozdní vzniklé při dobývání salnytru. Srv. *Spicyn* Арх. развѣдки 76, *Minns* Scyth. 146.

[2] Srv. dále v popisu detailů.

[3] *Vocel* Pravěk 99. Také *Florinskij* Перв. Сл. 151 soudil podobně a zprvu i J. Píč a R. Behla. Později Píč (Starož. III. 248) správně uznal, že materiál nerozhoduje, speciálně že i slovanská hradiště bývají občas z kamene.

obyčejně na místě zdaleka viditelném na výšině, nebo i strmé skále, kterouž nepřítel sice viděl před sebou, ale kterouž jen stěží mohl zdolati. K tomuto druhu hradišť náleží i četné hrádky a stráže menších rozměrů, v nichž seděly jen menší hlídky v čase nebezpečí a ohlašovaly smluvenými signály pohyby nepřátelské. Starý letopisný termin proto byl послать въ стороже, стоять въ сторожихъ.[1]

Naproti tomu hradiště osadní, t. j. osady rolnické chráněné okopem, a zejména hradiště, které mělo býti útočištěm osad nechráněných, vyskytuje se sice také na výšinách a ostrozích, ale bývalo obyčejně skryto v hlubokých lesích a údolích tak, aby nepřítel o nich co možná nezvěděl.[2] Tato hradiště bývají někdy velmi rozsáhlá právě proto, že měla chrániti někdy i tisíce obyvatelů z okolí do něho sběhlých. Příkladem je na př. v Čechách velké hradiště u Češova, skryté v lesích a rozměrů ohromných (má výměru přes 60 jiter), nebo hryzelské na Kouřimsku (56 jiter) a podobná.[3] Velká centra obchodní byla ovšem vázána na důležitá místa při obchodních cestách, na př. na křižovatky, ať byla jejich poloha jakákoliv. Tam se hrazení přizpůsobilo prostě danému terrainu.

Kde nebylo výšin, na př. v sev. Německu, nebo kde vedle výšin bylo z jiných důvodů nutno stavěti sídlo v nížinách, na př. při řece splavné nebo při jezeře, připojovalo se hradiště k vodě a budovalo se buď na zátočině řek, nebo na výběžku jezerního břehu tak, že bylo z největší části obklopeno vodou. Podobným způsobem bývalo využito i ostrova opodál břehu, nebo pevnějšího místa uprostřed končiny močálovité, přes niž se pak chodilo do hradiště po umělých hrázích a mostech, které ovšem včas nebezpečí mohly býti snadno strženy. Ba máme i doklady, že se hradiště, speciálně jeho valy, budovaly v takových místech na řadě kolů zaražených do dna močálů.[4]

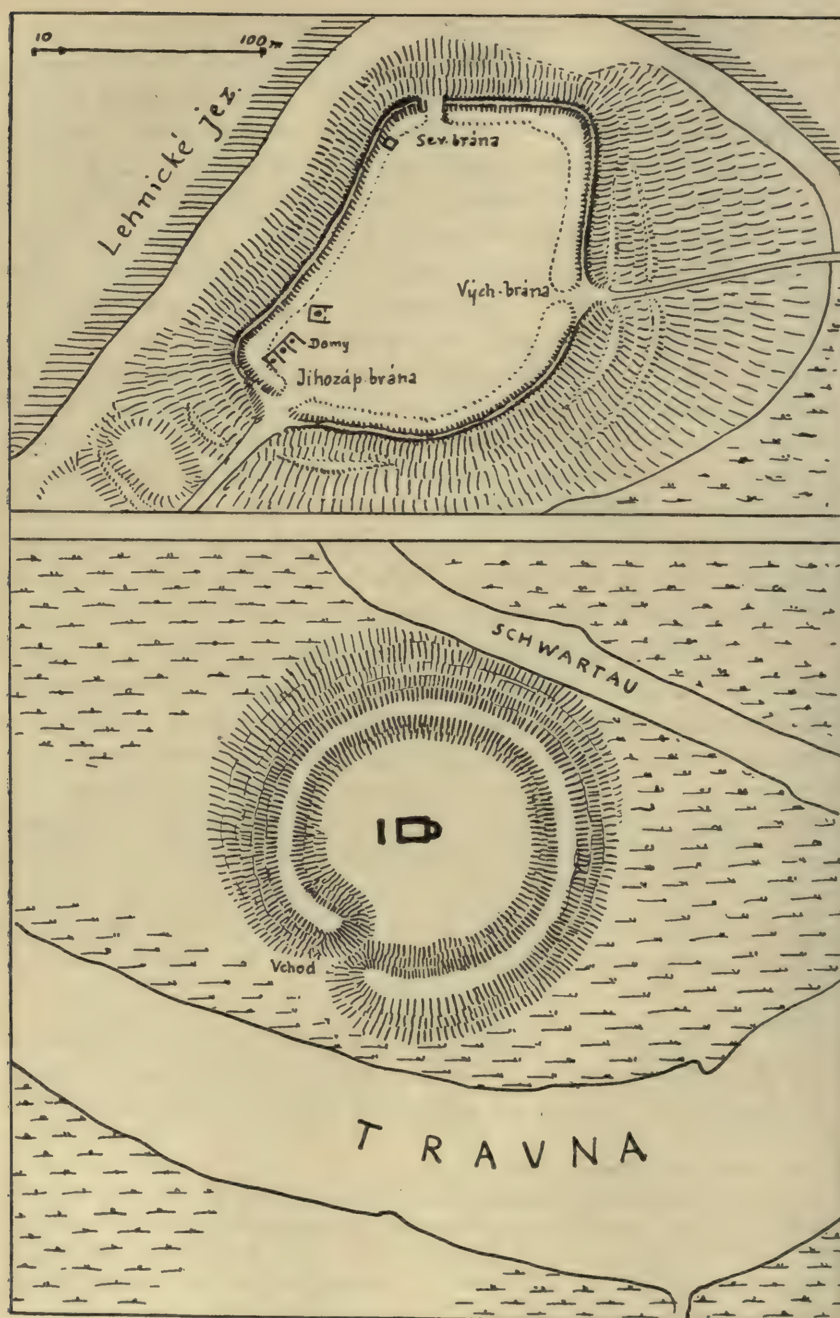
To byl zejména v jezernatých krajích severního Německa a Ruska velmi hojný, ba pro Slovany typický způsob stavby, neboť už Maurikios a Jordanis, jak jsme právě viděli, dosvědčují, že Slo-

[1] Let. Lavr. 230 (r. 1096).

[2] Že Slované stavěli rádi hradiska v houštinách lesních, dosvědčil už Jordanis (Get. V. 35: hi paludes et silvas pro civitatibus habent) a Maurikios (Strat. XI. 5: ἐν ὕλαις δὲ καὶ ποταμοῖς καὶ τέλμασι καὶ λίμναις δυσβάτοις οἰκοῦνται. Srv. i Leon Takt. XVIII. 107: καὶ δάσεσι δὲ καὶ δυσβάτοις οἰκεῖν καὶ καταφυγεῖν φιλοῦσιν).

[3] *Píč* Star. III. 232, 235:

[4] Srv. dále str. 626.

Obr. 180. „Römerschanze" u Postupimě (K. Schuchardt) a hradiště Stará L'ubica na Travně.

Obr. 181. Hradiště u Hryzel v Čechách (podle J. Píče).

vané rádi svá sídla budují v bařinách, a Ibráhím ibn Ja'kúb popisuje slovanská hradiště tohoto druhu jako typická pro severní Německo, kde sám pobyl a je z autopsie poznal: „A takto Slované budují největší část svých hradišť: vyhledají nízké luhy bohaté vodou a rákosím a naznačí si tam okrouhlé nebo čtyřboké místo podle toho, jaký tvar chtějí dáti pevnosti, a pak podle rozsáhlosti (místa). Kolem toho místa vykopají příkop a vyházenou půdu navrší na způsob valu tím, že ji deskami a trámci upevní a upěchují, až stěna dosáhne žádané výše. Potom se na straně, kde se jim hodí, vyměří brána, k níž se přichází po dřevěném mostě.“[1]

Podobná hradiště nalezla se v Čechách na př. u Kolína a Libice,[2] na Moravě při řece Moravě u Strachotína, Spytinova, Petrova, dále u Lipňan v okr. hrotovickém[3] a také asi starý Velehrad sem patřil. Rovněž Moosburg Pribinův nejen zprávou o svém původu ukazuje na stejnou polohu, ale i zbytky svých valů u dnešního Zalaváru uměle z mokrých lučin vykopaných.[4]

V severním Německu byly takovými hrady vodou a bahny otočenými L'ubica, Plun, Štětín, Karencia, dále hlavní město Circipanů jména neznámého,[5] a i o Retře oznamuje Adam, že byla celá obklopena hlubokou vodou a spojena s pevninou dřevěným mostem.[6] Odsud z Německa hlavně východního a severovýchodního známe ještě řadu míst zbudovaných na nákolí ve vodě zaraženém.[7] Všechny tyto stavby a jiné ještě, o nichž jsem se zmínil již v Životu Slovaný I. 828, nejsou však dokonaleji prozkoumány a není možno přesněji říci, co je vše na kolích zbudováno; zejména pokud je i obranný val. Někde je hradisko v bezprostředním sousedství nákolní osady.[8]

---

[1] Ibráhím ibn Ja'kúb. II. 3 ed. *Westberg* 52.

[2] Pam. XI. 118, X. 364, XIV. 472, XV. 356, XVII. 689, *Píč* Starož. III. 235.

[3] *Červinka* Děvín 13, 15, *Dvorský* Strážnický okres (Brno 1914) 20, *Knies* Č. Lid III. (Lipňany, okr. Hrotovice).

[4] Conv. Bag. Car. 11 (Srv. výše str. 618) a *Červinka* Čas. olom. m. 1922, 23.

[5] *Herbord* II. 5, Saxo ed. *Holder* 576, 599, 671, Srv. *Ohnesorge* Ausbreitung 246. V Nové Marce uvádí Muka pod. hradiště Dobristroh (t. j. Dobry ostrog) u Senftenbergu (Ortsnamen der Neumark 8).

[6] Adam II. 13 (srv. ŽS. II. 132).

[7] Další nákolní stavby ve Velkopolsce uvádí *Kostrzewski* Wielkopolska pozn. 796.[2]

[8] Srv. na př. Nachr. d. Alterth. 1902, 85, *Píč* Star. III. 265, *Lissauer* Denkmäler Westpreussens 173, 186 (Windek).

Tvar a rozměry hradiště byly, jak vidno z předchozího líčení, závislé především na reliefu místa, jež bylo pro ně zvoleno, ať už to byl strmý ostroh, nebo zátočina, nebo ostrov ve vodách. Jen na zcela rovném a volném prostranství, kde ani tvar ani rozměr nebyl určen polohou půdy, nýbrž jen vojenskými a hospodářskými potřebami, nastoupila velkost, jež se srovnávala s potřebou, a podoba úmyslně vytvořená.[1] V tom případě pozorujeme nejvíce podoby kruhovité nebo ellipsovité, nebo zase čtvercovité, obdélníkové a to s náspem jednoduchým nebo i dvojitým, jak toho máme dosti dokladů po celém Slovanstvu. Na vysokých ostrozích však vidíme pravidelně podobu trojbokou, při čemž ostroh tam, kde má příkré stěny, měl buď jen slabý val nebo docela žádný, ale zato přepažení ostrohu dálo se silným náspem, jednoduchým nebo i několikanásobným. (Obr. 617-619, 625).

Kde budovali valy dvojité, šlo zajisté původně a především o zesílení fortifikace. Později však při vývoji hrazených měst vnější valy obmykaly pozdější přistěhovalce nebo příbytky čeledi hradní a tvořily t. zv. podhradí (suburbium). V tomto případě vytvářejí se podoby, při nichž se rozpadá celek na vlastní hradisko v užším slova smyslu (arx) a na jedno nebo více předhradí, nebo podhradí,[2] jimiž je základní plán komplikován. Ale i zde především ráz terrainu vedl k tomuto dělení a ne snad nějaké tradicionální schéma. Vždy bylo ovšem hleděno, aby se od předhradí k vlastnímu hradisku půda zvyšovala tak, aby poslední hradní plošina nade vše byla vyvýšena. Tam také stály hlavní potřebné budovy, zejména dvorec knížecí a skladiště, kdežto v podhradí jen příbytky lidu. Ruské letopisy pro vlastní vnitřní hradiska užívají vedle názvu градъ občas i výrazu дънѣшьний, кромьный, дѣтиньць городъ, nebo prostě i *dětinec* — дѣтиньць, kdežto pro předhradí передгородье nebo окольний городъ.[3] Také čteme prostě «межи валома» proti «въ градѣ».[4] Dětinec znám je zejména z Velkého Novgorodu, ale připomíná se i ve Vladiměři, Pskově, Černigově a jinde.[5]

---

[1] Zakládati však na tvaru hradiště nějaký systém třídění, jako to kdysi učinil I. Sreznĕvskij, je bezvýsledné. (Srv. jeho článek О городищахъ въ земляхъ слав. v Зап. oděsských 1850, 532 a referát J. Er. Vocela v Pravěku 396).

[2] Už v překladu knihy proroka Isaia (XXVI. 1) vyskytuje se slovo приградъ v tomto smyslu (*Sreznĕvskij* Мат. II. 1396).

[3] Srv. doklady u *Sreznĕvského* Мат. I. 556 (na př. v let. Lavr. 195 k r. 1078: взяша градъ околний и пожгоша и, людемъ же вбѣгшимъ въ дънѣшний градъ).

[4] Let. Lavr. 219[3] (1095).

[5] *Sreznĕvskij* I. 795; Let. Ipat. 315, 317 (1152).

Val, který hradiště obklopoval, měl před sebou příkop, hluboký zejména tam, kde val byl zbudován ze země na místě z příkopu vybrané.[1] Kdysi chtěl J. Er. Vocel rozlišovati národnost hradišť podle toho, jsou-li zbudována z kamene nebo z hlíny, při čemž první druh pokládal za keltický a jen druhý za slovanský. Toto dělení nebylo však správné.[2] Ve všech dobách stavěna byla hradiště především z toho materiálu, který byl nejblíže po ruce, byl-li to kámen, z kamene, byla-li to prsť, z hlíny. Jen zřídka byl kámen přivážen odjinud. A tak bylo i v době slovanské. K hradiskům slovanským náležejí proto i valy kamenné, i tak zv. spečené, o nichž se dále zmíním, i valy hliněné. Materiál byl brán z nejbližšího okolí. Že hlína byla nejspíše po ruce (byla brána hned z příkopu kopaného před valem), je přirozené, a proto se setkáváme nejčastěji s valy hliněnými, ač i valy z narovnaných kamenů nejsou tak řídké. Výška valů bývá velice různá, ačkoliv ovšem ze dnešního stavu nelze vždy souditi na stav původní. Stoupá od několika málo metrů až do deseti a ještě výše. Násep okružující Arkonu byl podle Saxona zvýši 50 loket a je dosud 8—9, místy i 13 metrů vysoký.[3] O valech hradisk v Západních Prusích poznamenává Lissauer, že jejich výše kolísá mezi 20—100 stopami.[4]

Při budování valu nebylo obyčejně potřebí žádných zvláštních konstrukcí, zejména ne u ohrad kolem selských vsí nebo u útočišť v lesích. Val byl prostě naházen z hlíny nebo narovnán z kamene na půdu povrchně připravenou, totiž vodorovně skopanou, aby násep na ní pevně seděl. Do takovéhoto valu bylo ještě zasázeno trní a na vrch zaraženy osekané ostré koly vedle sebe tak hustě, že utvořily pevnou ohradu, palissádu, aspoň zvýši muže, za níž se obránci pohybovali na náspu poněkud zvýšeném, aby

---

[1] Zde bych podotkl, že všesl. slovo *val* — lat. vallum pokládal Šachmatov za slovo přejaté z keltštiny (Archiv sl. Phil. XXXIII. 93), Vasmer však spíše za slovo přešlé z germanštiny (Roczn. sł. VI. 195). Slované ovšem měli pro val i jiná stará slova, odvozená od slovesa *sypati*, *sъpti*, jako *nasъpь*, *nasъpa*, *prisъpa* a *okopъ*. Prispu ve smyslu náspu dokládá už Pověst vrem. lět k r. 988 (Let. Lavr. 107: повелѣ приспу сыпати къ граду; Let. Ipat. 1114: заложена бысть Ладога камениемъ на приспѣ. Srv. dále *Sreznĕvskij* II. 340 a 1469.

[2] Rovněž se omylem domníval G. Kossinna, že valy s dřevěnou vnitřní konstrukcí ve vých. Německu jsou karpodácké a jen hliněné slovanské (Mannus Erg. Bd. I. 53).

[3] Saxo ed. *Holder* 564. *Schuchardt,* Sitzungsber. Akad. Berl. 1921, 763, 822. Srovnej i dále uvedené příklady.

[4] *Lissauer* Denkm. 173.

mohli přes ni viděti a stříleti. Starý slovanský význam pro tuto palissádu ze zaostřených kolů byl *ostrogъ*,[1] v pozdější ruštině частокóлъ, частокóлина (husté nákolí). To byl obyčejný obraz valu hradištního, jak nám jej na příklad znázorňuje průřez dobře zachovalého valu u Postupimě nebo u Cratzigu asi z XI. stol.[2] Kde však bylo více času k jeho budování, kde půda byla sypká a kde vůbec o to běželo, aby vzniklo hradiště znamenité se sídlem knížecím

Obr. 182. Pohled na přední val na Levém Hradci (podle J. Píče).

uvnitř, nebo hradiště nad jiné pevné a bezpečné pro ochranu země, — tam se ovšem konstrukci valu věnovalo péče více a shledáváme se pak u nich s detaily velmi zajímavými, bohužel dosud až na málo výjimek ještě neprozkoumanými a proto i málo známými. Takovými jsou kamenné podezdívky valů, prokládání valu kostrou z trámů, obkládání valů trámy, vytváření umělých ochozů a konečně

---

[1] Ostrogъ doložen už z překladů bible, z traktátů Upyrových (XI. st.) a letopisů. Srv. doklady u *Srezněvského* Мат. II. 744. Muka soudí, že v Německu hrady s palissádami zvány byly *kolč*, *kolčino* (Ortsnamen 11).

[2] Praeh. Zs. VI. 343. Zbytky palissád ve valu našly se ještě na Hrádku v Spreewaldu (Praeh. Zs. IV. 348).

budování ochranných věží na důležitých místech hradiště, zejména u bran. Také sem patří zvláštní bašty před branami a podobné.

S kamennou podezdívkou u valů, nebo vůbec s jakousi substrukcí kamennou, jejíž účel není vždy vzhledem k nedokonanému prozkoumání zcela jasný, setkáváme se dosti často. Na Hradišťku u Kolína byla kolem valu zeď v síle 2 m z tvrdé pískovcové opuky tmelené červenavým jílem.[1] Zprávy podobné o valu s podezdívkou na sucho zapsal J. Píč ještě u hradiště Libušína, Levého Hradce, Budče, Lštění, Libice, na Slanské hoře, u Kolína[2] a řady podobných zpráv možno se dočísti i o lépe prozkoumaných valech východního Německa.[3] Na obraze valů z Protschenbergu pocházejícím z r. 1830 je viděti ještě silnou zeď i hustě stojící palissády, a slovanská hradiště u Strombergu a Landskrone ukazují zpředu zbytky zdí 4 m silných a na zadní straně zbytky z nákolí. Také valy na Schlossbergu na místě domnělé Rethry měly místy za základ terassy obložené velkými žulovými kameny.[4]

Podobné zdi podpěrné tvořící přechod k hradbě, která je celá z kamene zbudována, jsou patrně již příznakem mladší doby a blížících se konstrukcí kamenných, nejsou-li vůbec již jejich částečnou imitací. Stavba z kamene „more romano," jak jsem měl už příležitost vyložiti na jiném místě,[5] počala se u nás prováděti během X. století a máme u Kosmy přímé svědectví, že hradiště, které první dostalo hradby kamenné, byla Stará Boleslav r. 932, a že se poddaný lid ještě proti této novotě bouřil a nechtěl ji prováděti, poněvadž se příčila dosavadním jeho zvyklostem.[6] V sousedním kraji srbském dal Jindřich I. už na počátku X. stol. obklopiti Merseburg kamennou zdí.[7] Je viděti, že se to v X. století počalo i u Slovanů napodobovati, ale velké baltické hrady XI. a XII. století: Arkona, Retra, Štětín měly ještě, soudíc z popisů, hradby

---

[1] Podle zprávy J. Hellicha. Pam. XV. 355, *Píč* Star. III. 371.

[2] *Píč* Star. III. 253, 259, 261, 295, 371.

[3] Srv. na př. hradiště v Němčí u Gubna (Niederlaus. Mitth. III. 11, 129), u Reetze, kr. Arnswalde (Zs. f. Ethnol. 1909, 286), u Rězaků, kr. Lukow (ibid. 921), na Protschenbergu u Budyšína (ib. 508), u Cazova (Zahsow), kr. Chotěbuz (Nachr. d. Alt. 1903, 75). Z Polska připomíná podobné (v Grońsku, Velké Vsi, Rosku) *J. Kostrzewski* Przegl. arch. I. 62. Jinde mají fašiny (Jankowo, Topola).

[4] *Schuchardt* Rethra (srv. výše str. 619) str. 213.

[5] ŽS. I. 829 sl.

[6] Kosmas I. 19. V té době ovšem již Praha byla aspoň z části také zbudována z kamene a z cihel (Ibráhím ed. *Westberg* 53). Hradby přestavěl Břetislav I., otec Spytihněvův, v polovici XI. stol. podle Kosmova svědectví (II. 14).

[7] Dětmar I. 10.

a věže dřevěné, ačkoliv i tam byly uvnitř města stavby z kamenů, ale patrně jen bez malty a netesaných — *paganico more muratae*, jak se vyjadřuje Ebbo.[1] Jinak dí současný Herbord o Rujaně: „urbes ibi et castra sine muro et turribus ligno tantum et fossatis muniuntur".[2] To potvrdily i výkopy Schuchardtovy v Arkoně.[3]

Na Balkáně a u Adriatického moře, kde Chorvati, Srbové i Slované bulharští od let viděli před sebou hradby římské, přirozeně z kamene stavěli mnohem dříve. V Bulharsku se stavěly pevnosti podle vzoru řeckého už v VIII. a IX. století. Aboba má na př. hradby kamenné[4] a r. 820 objednává si chorvatský Ludevit zedníky od patriarchy gradského k stavbě svého hradu.[5] Na Rusi připomíná se kamenná věž (теремъ каменъ) při dvorci kijevském r. 945,[6] ale jinak je historicky doložena první kamenná hradba kolem vnitřního dětince Velkého Novgorodu teprve r. 1044.[7] Val kolem Bělgorodu z r. 992 je, jak dále uvidíme, zbudován jen ze syrových, nepálených cihel a ještě jenom z části. O kamenných zdech v opevnění staré Ladogy učinil jsem zmínku již dříve. Jsou sice kyklopského rázu, ale pocházejí teprve z počátku XII. stol., z let 1114—1116.[8]

Častěji než s podezdívkou kamennou setkáváme se buď s jakousi substrukcí dřevěnou, nebo docela s dřevěnou kostrou, která uvnitř val vyplňuje; sloužiti měla k jeho zpevnění a vyčnívala jako palissáda nebo vnější svislá stěna nad hřeben valu. Je to konstruktivní detail, který byl už v starých dobách po Evropě praktikován. Známe takovéto konstrukce zejména z hradeb gallských měst, a i zdi dácké na skulpturách sloupu Trajanova je prozrazují.[9] U slovanských valů čteme dosti často zmínky o trámech a kolech v náspu zachovaných, jenže často není jisto, běží-li tu vskutku o nějakou vnitřní konstrukci valovou, či o zbytky palissády, totiž kolů prostě do valu zaražených. Ale někde jsou zcela určité zprávy,

---

[1] Ebbo III. 15 (o Štětíně). Srv. ŽS. I. 831.

[2] Herbord III. 30. Srv. i dále popisy na str. 635.

[3] *Schuchardt* Arkona 822.

[4] Абоба-Плиска 42 sl., 153 sl., *Škorpil* Anc. monuments 149.

[5] Ann. Einhardi k r. 820, 821 (*Kos* Gradivo II. 56, 61).

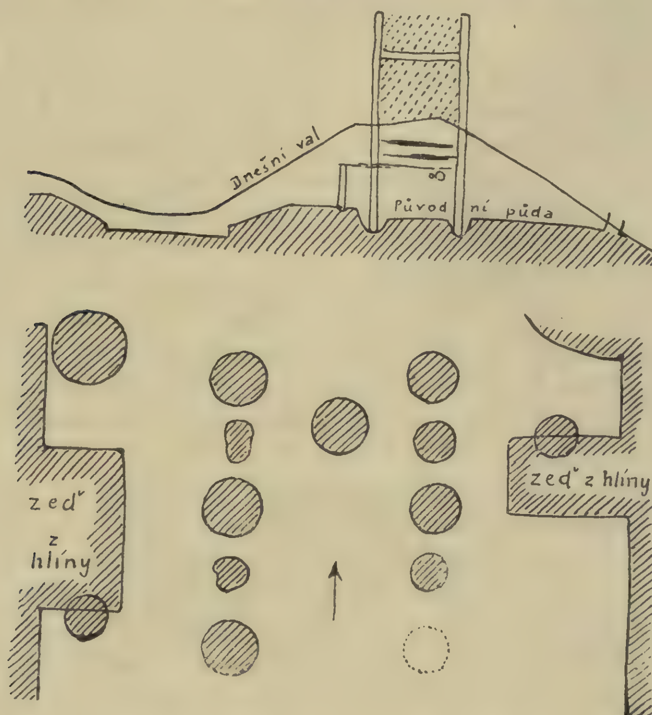
[6] Let. Lavr. 54. Srv. citát v ŽS. I. 783.

[7] ПСРЛ. III. 211 (3. novg. let.). K hradbám Novgorodu srv. podrobnou stať Píčovu v Star. III. 282 sl., ale obraz Novgorodu v Znamenském chrámu je pozdní a nedává představy o starém Novgorodu XII. stol.

[8] Srv. výše str. 621.

[9] *Déchelette* Manuel II. 985.

že běží o konstrukci trámů podél i napříč kladených a ještě k zesílení spojených kolmými kladami. Takovou konstrukci ohlásil r. 1906 J. L. Píč z hradiště u Staré Kouřimě v Čechách,[1] kdežto při Hradsku, Dřevíči, Budči, Staré Plzni, v hradišti u M. Nehvizd mluví se jen o trámech ve valu,[2] — podobné substrukce byly ohlášeny na velké

Obr. 183. Konstrukce valu a půdorys brány hradiště u Postupimě (K. Schuchardt).

řadě hradišť východního Německa,[3] o podobné se zmiňuje Saxo v Arkoně a Štětíně,[4] podobnou popsal i Ibráhím ibn Ja'kúb z hra-

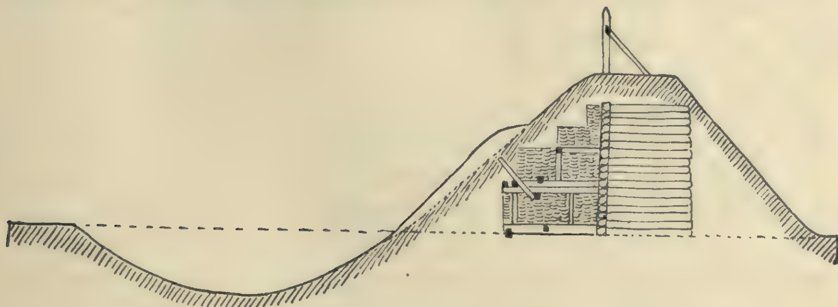
[1] *Píč* Star. III. 261—263, 294.

[2] *Píč* Star. III. 258, 295, *Salaba* Zem. Archiv 1912, 565, Pam. VII. 170.

[3] Na př. v Lübecku (Pr. Zs. III. 376), u Potzlowa v Uckermarce, u Cazowa, u Schliebenu (srv. u *Píče* Star. III. 265), u Windeku, kr. Rosenberg (*Lissauer* Denkmäler 186), na hradištích Ostrov, Landeskrone, Stromberg v Lužici (*Feyerabend* Mannus. Erg. I. 52), u Oświc v Slezsku (Mannus XIV. 296), u Štětína (Verh. Berl. 1880, 116, *Píč* Star. III. 279), na Protschenbergu u Budyšína, Schafbergu u Lubije (Zs. f. Ethn. 1909, 508), u Zerrehne, Cratzigu, Tornowa (Mannus XIII. 225).

[4] Ed. *Holder* 564, 604, *Schuchardt* Arkona 822.

dišť meklenburských,[1] ale zejména nás o ní poučují pečlivé výkopy ředitele berlínského musea K. Schuchardta na slovanském hradišti „Römerschanze“ zvaném u Postupimě, jehož základy klade sice Schuchardt do doby předslovanské (lužické), ale které bylo, jak

Obr. 184. Konstrukce valu v Bělgorodce.

Obr. 185. Pohled na odkrytou konstrukci valu v Bělgorodce (podle Č. Chvojky).

nálezy ukazují, od Slovanů v X.—XI. stol. obsazeno a obnoveno, takže je skutečným typem slovanského hradiště a jedním z nejlépe prozkoumaných.[2] Zde byl val založen ne jako násep z hlíny s šikmými boky, nýbrž jako zeď z hlíny a dřeva asi $3^1/_2$ m silná,

[1] Srv. text výše na str. 626. Zde ovšem není věc zcela jasná. Je-li překlad výstižný, běželo by tu zároveň o přetvoření valu ve svislou stěnu pomocí desk a klad ji držících, jakou našel K. Schuchardt u Postupimě (viz dále).

[2] Praeh. Zs. I. 209, Alteuropa 293. Kopáno bylo v letech 1908 a 1909.

a zbudovaná tak, že přední a zadní stěnu tvořila řada svislých trámců hustě sestavených a uvnitř příčnými dřevy spojených (4 nad sebou), což bylo uvnitř naplněno nasypanou hlínou, vybranou ve vnitru hradiště. Na zadní straně měla zeď jakousi plošinu (lávku) z trámů, po které se mohlo choditi (srv. připojený průřez valu na obr. 183). Celý val byl původně při síle $3^1/_2$ m asi 6 m vysoký, tedy asi dvakráte tolik, co dnes, kdy se země po spálení trámů rozvalila ze zdi na obě strany. Příkopy nebyly hned před valem, nýbrž dále na stráni, která se rozkládala přede zdí. U prvního příkopu bylo možno zjistiti, že byl původně 6 m široký a 2 m hluboký (o vchodech do zdi a branách viz dále). Zde tedy palissádu tvořila skutečná přes 3 m silná stěna, ale jinde byly zaostřené trámy jen jednoduše do jedné linie zaraženy do okraje valů.[1] Také před valem a palissádou bývaly dokola hradiště zarážеny koly, aby se nepříteli ztížil přístup. Máme aspoň podobnou zprávu o Volgastu.[2]

Ještě znamenitějším dokladem této dřevěné substrukce doplněné vybudováním ochozů a i chodeb ve valu, vypínajícím se ještě dnes místy do výše 10 až 12 metrů, poskytují výkopy Č. Chvojky v hradišti bělgorodském zbudovaném, jak jsem se již zmínil, Vladimírem r. 991 při ř. Irpeni na důležité obchodní cestě z Kijeva přes Žitomir do Haliče.[3] Val sám byl uměle budován z nepálených cihel, t. zv. syrců (сырецъ), a z trámů, mezi něž byla nasypána hlína. Půda byla nejdříve urovnána a pokryta na 2 decimetry vrstvou žluté hlíny a na ni položena konstrukce 4 m vysoká z dubových trámů zdéli 4·5 m a zšíři asi $^1/_4$ metru. K této stěně směrem dovnitř hradiště přimykaly se příčné stěny téže výše, rovněž z dubových trámců, a komory takto vytvořené byly teprve plněny silně upěchovanou hlinou. Na vnější straně základní stěny asi 2·5 m před ní postaveny byly z klád další paralelní rámové konstrukce

---

[1] Zbytky kolmo zaražených a ohořelých trámců tvořících podobné palissády hlášeny byly na př. v Čechách Píčem u Libice, Kouřimě, Lštění (Star. III. 260, 261, 295). Také val na Schlossbergu v Spreewaldě měl stěnu palissádovou napřed (Pr. Zs. IV. 348). Naproti tomu val u Cratzigu (Pr. Zs. VI. 343) měl přední stěnu příkrou, ale bez stop palissády (snad měl nějakou podezdívku); zato zadní stěna měla vodorovný stupeň (ochoz), mezi nímž a vlastní horní částí valu byla stěna z trámů.

[2] Saxo ed. *Holder* 612.

[3] Srv. *Chvojka* Древн. об. 76 sl., *Kozlovská* Слав. кург. 18. Val byl ovšem jen z části prokopán. Velké budovy uvnitř dětince bělgorodského jsou mladší, z XI. a XII. stol., ale val sám pochází už z doby Vladimirovy, jak ukázal Chvojka l. c. 79.

se stěnou spojené, tvořící kombinované trojpatrové rámoví do značné výše vyvedené, jež se nahoře přimykalo k základní stěně. Celkem se zde v předu vytvořila tři patra jakýchsi prázdných klecí, spojených příčnými trámci s hradební stěnou, a tyto prostory byly zase vyplněny syrovými cihlami[1] a dole ještě zevně zahrazeny nakloněnou dřevěnou stěnou podél celého valu. Na konec bylo všechno navrchu zasypáno zemí, obloženo drnem, a na hřebeni valu zaraženo nákolí (частоколъ), jehož zbytky se také našly. Vylíčená dřevěná konstrukce sloužila jednak k zesílení valu, jednak k tomu, aby stěny jeho mohly býti vyšší a příkřejší. Srv. obr. 184, 185. Podobným způsobem líčí Voskresenský letopis k r. 1220 opevněný val jednoho hradu u Volhy, jenž se také skládal ze dvou stěn dubových, mezi něž byla nasypána zem. Hradba ta byla vojskem knížete Svjatoslava rozsekána a spálena.[2]

Jinak jsou valy ruských hradišť obyčejně z hlíny, na př. „Monastyriště“ u Romen. Šarkovské hradiště (Kijev. gub.) už je umělejší, tam se v náspu objevují dřevěné koly opletené rákosím a ve 2—3 vrstvách nad sebou,[3] ale konstrukce bělgorodské nedostihl dosud žádný jiný starý val. Snad kijevský byl podobný.[4]

Že na valech velkých hradů stály mezi palissádami i mohutné dřevěné *věže* z těžkých trámů zbudované, máme zprávy historické. Takové věže vybíhající z palissád měla Arkona,[5] dále hlavní hrad Circipanů,[6] a také Rethra, kde Dětmarovo označení *urbs tricornis* dlužno vyložiti: hrad s třemi věžemi.[7] Circipanský hrad stál v jezeře, k němuž z pevniny vedl most, který Slované strhli, když se Dánové blížili. Tito pokusili se proto o položení nového mostu na koly, které z vody vyčnívaly, ale obležení vystavěli u mostu jinou vysokou dřevěnou věž (lignea turris), z níž útočili na dánské dělníky pomocí ostrých háků na tyčích (hastatae falces) a stále jim bránili v stavbě.[8] Archaeologické doklady věží máme opět z výkopů na Schlossbergu

---

[1] Tyto cihly staroruské jsou dlouhé 40, široké 25 a silné 5—6 cm.

[2] ПСРЛ VII. 127: бѣ же острогъ утверженъ около града, крѣпокъ тынъ дубовъ а за тѣмъ два оплота и межи има валъ ссыпанъ .... и подсѣкоша тынъ и разсѣкоша оплоты и зажигоша ихъ. Srv. *Píč* Star. III. 274, jenž uvádí i pozdější doklad opevnění kazaňského.

[3] *Chvojka* Древн. об. 50, *Kozlovská* Слав. курганы и городища 17

[4] *Chvojka* l. c. 50.

[5] Saxo ed. *Holder* 564, 568, 569, 570.

[6] Saxo ed. *Holder* 599—600.

[7] Dětmar VI. 23 (17). Tak vyložil *K. Schuchardt* Sitz. berl. Akad. 1921, 759.

[8] Saxo l. c.

u Feldbergu a na hradišti postupimském, kde nad branami důvodně předpokládá K. Schuchardt dřevěné věže.[1] Na tyto věže útočil nepřítel především ohněm, a čteme-li, že hrady Arkony, Volina, Glogowa, Gockova, Bytoně, Busince, Míšně, Kladska[2] atd., nebo že všechny hrady moravské a pomořské byly vypáleny,[3] vztahuje se to především na zničení jejich obranných věží a dřevěných stěn věže spojujících. Slované ovšem častěji celé opevnění spálili raději sami, než by je vydali nepříteli, někdy teprve po zoufalém boji, někdy však i napřed, před zahájením bojů.[4]

Na věžích, jestliže ne u palissád, musila býti nějaká konstrukce v rodě zábradlí, jak vidíme z letopisné zprávy o obléhání Vladiměře r. 1097; tam se na hradbě připomíná забороло, skrze něž mohly střely prolétnouti.[5] Také západní zprávy znají „propugnacula in summitate turris“ — „excelsa menium propugnacula“,[6] — patrně nějaké sruby na vrcholu hradeb.

Jak asi celá takováto hradba z palissád a věží vypadala, můžeme si dobře představiti, podíváme-li se na obrazy ruských měst ještě ze XVII. století,[7] nebo i na hradby města Jakutska v Sibiři (obr. 186), které je v celku zachovalo po dnešní den.[8]

Do hradiště vcházelo se průchodem otevřeným na vhodném místě náspu. Tento vchod byl všude, pokud možno, nejvíce opevněn. Někdy vidíme, že oba konce náspů při něm tvoří zvláštní záhyb, aby nepřítel nemohl přímo postupovat,[9] jinde vidíme jakési oddělené předvalí před vchodem,[10] jinde byl vchod chráněn vě-

[1] *Schuchardt* Rethra 215, Praeh. Zs. I. 223.

[2] Dětmar VII. 15, k r. 1015, Cod. dipl. mai. Pol. 25, Kosmas III. 40, Saxo 547, 570. Spálené podhradí Míšně bylo znovu zbudováno ve 14 dnech.

[3] Ann. Fuld. 869, Gallus II. 1. Také na hradišti kouřimském je zjevno, že byly hradby ztráveny požárem (*Píč* Star. III. 262).

[4] Srv. na př. Saxo XIV. ed. *Holder* 547, 571, (*Giesebrecht* W. G. III. 111, 115). Také Niklot spálil raději všechny hrady (vyjma Wurle) před vojskem vévody Jindřicha (Helmold I. 87).

[5] Let. Lavr. 262 (на заборолѣхъ). Забороло nebo забрало ve významu horního okraje ostrogu vyskytuje se častěji za řecké προμαχών nebo i za τεῖχος. Srv. *Srezněvskij* Mat. I. 896. Srv. stará česká *zábradla* u hradeb (ČČM. 1864, 291).

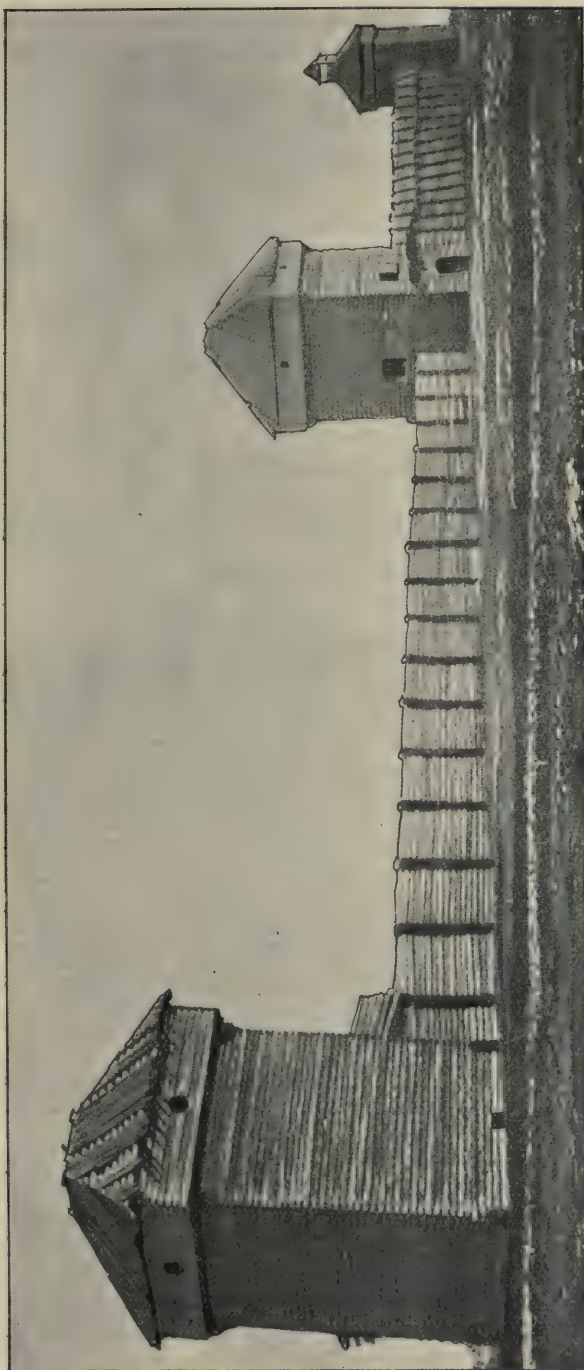
[6] Kosmas III. 40 (Kladsko), Saxo ed. *Holder* 604 (Štětín), Gallus II. 3 (Náklo).

[7] Srv. obrazy u Ad. Olearia, Moskow. und Persian. Reisebeschreibung Schleswig 1661. V tu dobu byl celý dřevěný hrad i na Visle (Wisna, srv. Mitth. anthr. Ges. 1890, 154).

[8] Изв. арх. к. XXIV. tab. 5-14.

[9] Srv. vchod na Dřevíč (*Vocel* Pravěk 429) nebo do hradiště u Češova (*Píč* Star. III. obr. 158, 159 a str. 297), u Katovic (ib. obr. 112.)

[10] Srv. valy u Březnice a Čimelic (Pam. VII. 307, *Vocel* Pravěk 425).

Obr. 186. Pohled na zachovalé hradby města Jakutska v Sibiři.

žemi, a konečně nejčastěji pevnou, z klád zhotovenou branou, která se zavírala závorou.[1] Ta ovšem i s věží nad ní dnes již zachována není, ale stopy i po ní tu a tam zůstaly.[2] O plánu a konstrukci bran můžeme si utvořiti představu z výše vzpomenutých výkopů Schuchardtových a ovšem i z několika starých zpráv, hlavně Saxonových.

Brány byly buď menší jednoduché, nebo větší a v tom případě i komplikované a utvořené tak, aby útočník, když se dostal až k bráně, mohl býti se tří stran napadán. Sloužily k tomu patrně postranní vybočené bašty. Brána postupimského hradiště, několikráte přestavěná a vydlážděná žulovými deskami, byla v předhradišťní době široká 6·5 m a měla dovnitř hradiště vybíhající hallu o jakýchsi 4 lodích oddělených trámovými sloupy. V hradišťní době byla přestavěna, zúžena na 3·5 m při délce 5·3 m (srv. plán na obr. 183). Stěny uvnitř byly vyloženy silnými trámy a v zadu chodby byla branka.[3] U hradiště na Schlossbergu našel Schuchardt tři brány, nad nimiž kdysi čněly věže. Jedna z bran byla velkolepé konstrukce tvoříc jakési propylaje, podobné bráně athenské akropole.[4] Obě její boční stěny vybíhaly totiž daleko z valu ven (obr. 179), tvoříce úzký a 20 m dlouhý vchod, jenž se přitom (asi schodovitě) zdvíhal do výše 5 m a končil uvnitř brány hallou 4 m širokou.[5]

Arkonskou bránu popisuje na jednom místě Saxo Grammatik tak, že si můžeme o ní učiniti obdobnou představu. Nad branou zdvihala se silná věž, na níž byl znak Svantovitův; v dolní části byla halla se sloupy uzavřená silnými vraty. Vrata ta Arkonští v době nebezpečí ještě zasypávali hlinou.[6]

Do brány přes příkop vedl buď příčný násep nebo dřevěný most.[7] Počet bran byl různý, obyčejně 1—3, a praví-li Adam o Rethře, že měla 9 bran,[8] počítal při tom nejen brány vlastního

[1] Závory (sera) připomíná Helmold u hradů polabských (I. 56). Podle Kosmy i hrad Nitra měl r. 1109 zavírací brány (III. 26).

[2] Srv. výše str. 632 a též *Fr. Behn* Praehist. Festungstore. Praeh. Zs. XI.—XII. 102. Podezdívku u vchodu našel Píč na Hradsku (Star. III. 263).

[3] Praeh. Zs. I. 224.

[4] *Schuchardt* Rethra 215. Třetí brána byla jen malá 1·5 m široká; takové branky nalézají se častěji (l. c. 217, pozn. 1.).

[5] Hradiště u Cratzigu v Pomořanech mělo bránu 3 m širokou se stěnami z trámů (Praeh. Zs. VI. 343).

[6] Saxo ed. *Holder* 568, 570.

[7] O těchto mostech srv. výše na str. 626.

[8] Adam II. 18. Dětmar zná jen tři (VI. 23). Kijev měl 4 brány (*Píč* Star. III. 291).

hradu, ale i obvodů vnějších. Znamenitá Arkona měla ve vlastním hradě jen bránu jednu, nad níž se zvedala silná věž, také Karentia.[1]

Na nejvnitřnější a nejvyšší plošině hradiště býval, zejména bylo-li hradiště sídlem knížete nebo rodového náčelníka, zbudován pevný dřevěný *srub*, s podezdívkou kamennou (na sucho), také věží opatřený. Ale o konstrukci jeho, pokud možno vůbec o ní co říci s hlediska historického nebo archaeologického, měl jsem příležitost pověděti už v I. díle Života Slovanů.[2] Jinak se uvnitř valu přichází častěji na zbytky prostých chýší z trámů zhotovených s krby uvnitř. Na Schlossbergu našel Schuchardt kamennou kvadratickou podezdívku, kterou pokládá za základy chrámu Svarožičova, ale význam její je naprosto pochybný.[3]

Ježto žádné hradiště nemohlo býti bez vody, ať již stojaté nebo pramenité, bylo pokud možno zakládáno tak, aby jeho obyvatelé neměli pro vodu daleko a byli při tom chráněni.[4] Arkona na př. měla takový pramen mimo hrad s opevněným chodníkem k němu. Když tuto cestu Dánové zabrali, musila se r. 1136 vzdát.[5] Také na hradišti Libušíně vidíme, že pramen na stráni pod valem byl chráněn zvláštní baštou. Ovšem, kde pramene nebylo, nezbylo než vyhloubiti studni uvnitř valů, někdy i velmi hlubokou. Příklad takovéto studně našel N. Rěpnikov na Staré Ladoze[6] a Č. Chvojka v Bělgorodce z doby Vladimírovy.[7] Obě jsou roubené.

Na konec ještě jednu poznámku.

Když takováto mohutná konstrukce ze dřeva na valech po dobytí hradu shořela — a to bylo obvyklým osudem, jak ukazují zprávy historické i nálezy —, objevují se přirozeně stopy velkého žáru i na povrchu valu i na zbytcích dřev v jeho nitru zaražených. Bývají tam vrstvy uhlí, škvárů i kusy různě spečené hlíny.

Tyto objevy daly podnět k theorii o *spečených valech* analogických tak zvaným camps vitrifiés, známým ze západní Evropy. Theorie ta, v Německu Virchowem hlásaná, pokládala povrchní spálení valu za výsledek úmyslného vypálení, kterým se měl povrch

---

[1] Saxo ed. *Holder* 543, 576.

[2] ŽS. I. 779—789. Srv. také *Píč* Star. III. 303 sl.

[3] *Schuchardt* Rethra 210. Srv. Slavia II. 678.

[4] O studánkách při moravských hradištích viz v Čas. olom. 1887, 112.

[5] Saxo ed. *Holder* 564, *Giesebrecht* W9. II. 358. Pramen ten viz na plánu hradiště Schuchardtem publikovaném (Rethra und Arkona. Sitzb. berl. Ak. 1922).

[6] *Arne* Suède 51.

[7] *Chvojka* Древн. об. 89. Srv. ŽS. I. 816.

valu utvrditi proti úderům útoků.[1] Ale v kategorii slovanských hradišť nemáme žádného přesvědčivého dokladu, že by byly i u nich existovaly náspy *předem* úmyslně propálené, a ovšem také nebylo zvláštní k tomu cíli vytvořené konstrukce valu, jak ji svého času popsal J. Woldřich a po něm J. Richlý.[2] Mnohem blíže pravdě byl naproti tomu J. Švehla, když prohlásil na základě bedlivého ohledání spečených valů svákovských u Soběslavě, že všechny stopy domnělé vitrifikace jsou jen stopami po spálení hradiště ohněm.[3] K témuž přesvědčení došli i Schuchardt a Feyerabend zkoumáním hradisk lužických.[4] Proto také všude, kdekoliv se ze slovanských zemí vyskytne zpráva o spečených valech, dlužno ji přijímati s největší reservou a vždy se ptáti, není-li to opět jen hradiště kdysi a snad několikráte zbudované a spálené.[5]

---

[1] Srv. o nich v mém Lidstvu v době předhist. str. 636 sl. a u Virchowa (Zeitschr. f. Ethn. II. 259; srv. XLII. 508).

[2] *Woldřich*, Mitth. anthr. Ges. XXIII. 2. Č. Lid. II. 1, *Richlý* Zvěsti 1905, 113. Srv. *Píč* Star. III. 202. Také Braniš v to věřil (Staroč. hrady 1909, 7).

[3] *J. Švehla* Čas. př. star. 1915, 37, Obzor praeh. V. 12, 38. Mínění P. A. Schierenberga (Berl. Verh. 1893, 154), že kusy spečených valů povstaly za dob pohanských pálením ohňů při kultových slavnostech, není sice koncem konců nemožné, ale přece jen umělé a nikdy by ovšem nevysvětlilo spečení povrchu valu celého.

[4] Mannus Ergänz. I. 52, Zs. f. Ethn. 1909, 508 (Protschenberg, Schafberg, Stromberg, Landeskrone), Praeh. Zs. I. 264.

[5] Z Ruska znám jediný příklad hlášený Gorodcovem o hradišti u Feďaševé v gub. tulské (Зап. арх. XI. 198, Арх. Изв. Зам. VI. 219). Z Německa byly zprávy častější.

KAPITOLA XII.

UMĚNÍ VÝTVARNÁ.

I. Architektura a malba. II. Skulptura. Kamenné baby ruské a jejich poměr k pomníkům slovanským. III. Umělecká industrie. Vlivy orientální, byzantské a germanské. Počátky industrie domácí.

Jakkoliv to, co známe o Slovanech z doby pohanské, nenasvědčuje žádnému vyššímu stupni uměleckého tvoření, nemůžeme jim přece upírati umělecké snahy a tvořivosti v té míře, jako to rádi činí němečtí archaeologové.[1] Už před tím, než vnikly k nim s křesťanstvím nové podněty a prvky umění pozdně klassického, byzantského a germanského, byly u Slovanů kraje, kde se starý primitivism povznášel nad neumělecké niveau a stykem s cizinou Slované ruští v X. a pomorsko-polabští v XI. a XII. století, ještě v plném pohanství, vytvářeli díla, kterým nelze upříti snahy působiti umělecky formou nebo barvou. Vidíme vyvinutou architekturu chrámovou i palácovou, vidíme hojnou applikaci řezeb a maleb na výzdobu zevnějšku i vnitřku, vidíme dosti hojné výtvory sochařské, vidíme počátky umělecké industrie kovové a není pochyby, že i v domácí výrobě přicházely k platnosti snahy umělecké, na př. ve výzdobě nábytku, tkanin a oděvu.

Starobylost a bezprostřednost moravskoslovenského vyšívání ukazuje na dlouhodobou tradici a mohli bychom je vésti až do dob pohanských, i kdybychom neměli z té doby jiných přímých narážek.[2]

Je sice pravda, že před vlivy cizími není dosud dokladu pro svérázné domácí slovanské umění. Ani v drobné industrii ho není. Ale my předně neznáme slovanských nálezů před VI. stol. po Kr., nebo lépe řečeno, nevíme dobře, co jim máme přičítati, nevíme na př., pokud jim smíme přičísti žárové hroby s římskou industrií I.—IV. století, nebo volyňské hroby s věcmi skythosarmatskými

---

[1] Srv. *Schumann* Kultur Pom. 100, *Mertins* Wegweiser 131, *Hampel* Alt. I. 23, *La Baume* Vorg. Westpreuss. 93.

[2] Srv. ŽS. I. 450, 514.

z doby před Kr., a nevíme, zdali jednotlivé barbarské výrobky umělecké industrie z těchto hrobů nevyšly přece jen z rukou řemeslníků slovanských, — a za druhé, jakmile přišly podněty z Byzantia, z Orientu a z Germanie, vidíme tak rychlé se přizpůsobení zprvu pomocí imitací, později samostatným tvořením, že lidu takovému ani v starší době nemůžeme upříti kvalit uměleckých.

Rámec této knihy ovšem nedovoluje sledovati tento rychlý umělecký rozvoj na západě i na východě Slovanstva, poněvadž spadá do dob čistě historických. Ale pokusím se zachytiti zde a vyložiti aspoň jeho kořeny a počátky, pokud se objevují na konci doby pohanské a na přechodu staré kultury pohanské v novou křesťanskou.

Umění stavitelské. Malba.

O staré architektuře slovanské víme pramálo. Vylíčil jsem podrobně v I. díle ŽS. kap. 5., jak vypadal slovanský dům, co víme o dvorcích knížecích z X. a XI. století, a v kap. VI. dílu II., jak vypadaly v téže době pohanské svatyně a chrámy ruské i pomořské. Přihlédneme-li nyní znovu k materiálu tam uveřejněnému s hlediska uměleckého, vidíme nepopiratelně, že Slované té doby budovali stavitelská díla, která se již pozvedala nad prostý typ selského domu, jaký si dovedl postaviti každý hospodář sám se svou rodinou a čeledí. Při stavbě chrámů v Retře nebo Arkoně, při stavbě knížecího dvorce v Štětíně nebo v Kijevě uplatnily se jistě speciální zručnosti a školenost řemeslníků tesařských, zednických, dále i malířů a řezbářů, a objevily se zde jistě i vyšší představy a kombinace architektonické, na př. ve stavbě několikapatrových věží (теремъ) dvorce kijevského z X. století,[1] jehož spodek byl kamenný a vyšší patra ze dřeva a z cihel, nebo v stavbě ohromné centrální síně palácové гридьница zvané,[2] kde kníže hodovával se svou družinou a jež byly krásně upravené se stropem na sloupech, nebo ve stavbě různých přechodů a pavlačí, kterými, jak se podobá, tehdy byly spojovány jednotlivé části knížecího dvora.[3] Také dvorce štětínské s velikými komnatami hodovními a poradními v pramenech *stupa*, *pirale* zvanými,[4] byly asi vyšší výtvory stavitelské a v ještě větší míře chrámy polabské a pomoř-

[1] Připomíná se v letopise už k r. 945 a 980 (Lavr. 54, 55 a dále 76, 77). Srv. ŽS. I. 783.

[2] Podobná byla pozdější дворьница nebo столовая.

[3] Srv. ŽS. I. 781, 785, III. 47.

[4] ŽS. l. c. (Herbord II. 24).

ské, u nichž v XI. a XII. století spatřujeme řadu uměleckých elementů.[1] Chrámy tyto, jakkoliv byly zbudovány z trámů, měly kolem sebe ambity (na př. v Arkoně) a předsíně; vlastní svatyně uvnitř domu, jenž byl jinak konstrukce jednoduché, stávala na sloupech se zavěšenými portierami (Arkona, Korenica) a všechny větší plochy zevně i uvitř, pokud poskytovaly místa, byly pokryty pestrými malbami a řezbami, někde práce hrubší, ale jinde práce znamenité. „Opus elegantissimum“ nazývá Saxo výzdobu chrámu arkonského.[2] K této plošné výzdobě připojovala se i výzdoba skulpturální, s kterou zajisté již stavitel při úpravě zevnějšku i vnitřku chrámu počítal. Tak byl na př. chrám v Retře vyzdoben uvnitř řadou soch a jedna kontina v Štětíně měla sochy zevně i uvnitř.[3] O výzdobě stěn drahými látkami a pestrými praporci netřeba se rozepisovati.[4] Ta všude doplňovala bohatý a umělecký dojem, jímž měl vnějšek nebo vnitřek chrámu působiti na lid, který s úžasem a s pokorou přistupoval pokloniti se bohu a vyprositi si od něho rady nebo pomoci. Také chrámy v Gockovu byly „fana magni decoris et miri artificii“ a v Korenici „fana ingenuae artis nitore visenda“.[5]

Stětínské kontiny měly zase jiný plán a jinou konstrukci, sloužíce za poradní síně lidu, jenž sedal na lavice kolkolem stěn. Jedna z nich, která byla zároveň chrámem Triglavovým, byla zvláště krásně vystavěna a vyzdobena (mirabili cultu et artificio constructa). To je ta, jež měla i řadu soch zevně a uvnitř krásné malby.[6]

Ostatně ani obyčejné menší domy nebyly před XI. stol. beze vší výstavnosti. Ukázal jsem to podrobně už v kapitole V. v líčení vývoje slovanského příbytku. Je na př. pravděpodobno, že podsíň s vysunutou střechou na sloupech byla prastarým stavitelským motivem[7] a rovněž se setkáváme v Kijevském letopise už v XI. a koncem X. století se síní (сѣни, сѣнница) ve významu pavlače, jež

---

[1] Srv. o nich stať v ŽS. II. 188. Jsou tam uvedeny i příslušné doklady.

[2] *Saxo* ed. *Holder* 564 sl. Srv. celý text v ŽS. I. 199 a II. 289. Ohrada posvátného háje v Stargardu zasvěceného Provovi měla krásně okrášlená vrata (Helmold I. 83).

[3] Zvláštním architektonickým motivem retranského chrámu byly lebky zvířecí s rohy (patrně tuří), na nichž spočívaly, nebo lépe řečeno, jimiž byly obloženy paty chrámových pilířů (Dětmar VI. 23). K štětínské kontině srv. Herbord II. 32.

[4] ŽS. II. 193 sl. Do chrámu Svantovitova kněží z ukořistěného zlata pořizovali stále různé odznaky a ozdoby (Saxo ed. *Holder* 564 sl.).

[5] Ebbo III. 9, Saxo ed. *Holder* 577 (ŽS. I. 195).

[6] ŽS. II. 194. (Herbord II. 32.) Srv. zde dále str. 647—648.

[7] ŽS. I. 725 sl.

byla před vchodem do domu povýšena na sloupy a opatřena schodištěm.[1] To jsou všechno motivy architektonicky zajímavé a schopné uměleckého využití. Také trojpatrové budovy v Korenici.[2] A L. Puszet má zajisté pravdu, když i řezanou dekoraci podhalského domu pokládá za výtvor dlouhé tradice, jejíž počátky jdou až do dob románských.[3]

Odjinud o lepších slovanských stavbách zpráv téměř není. O Praze víme, že knížecí dvorec měl poschodí, a ze zbytků jiných českých dvorců[4] víme, že měly centrální velkou síň s krbem a s předsíní[5] a že byly v X. století století stavěny aspoň z části z kamenů na sucho kladených (podezdívky). Ale to je vše. V bulharské Abobě na rovině šumenské našel se sice dvorec znamenitého díla architektonického z IX.—X. století se starou svatyní, s příbytkem kamenným o jednom poschodí a s trůnním sálem uvnitř osloupeným, v němž Omortag stavěl sloupové pomníky s měděnými lvy,[6] — ale to je zřejmé dílo chakana, jenž povolal k jeho zbudování mistry odjinud, z Byzance a snad i z Persie, neboť prof. B. Filov vidí v Abobě přímé ohlasy architektury perské, sassanovské.[7] Do slovanské architektury, do slovanského umění abobské stavby nikterak nepatří.

Je toho tedy v celku málo, pramálo, co víme o umění stavitelském.[8]

Ale uvedené zprávy — bohužel zachováno není nic z té doby — dosvědčují přece, že stavitelé slovanští měli snahy vyšší, snahu po imposantnosti, po členění, po dekorativním působení, —

---

[1] ŽS. I. 716. Srv. Let. Lavr. 81, 250, 301, 350.

[2] Saxo ed. *Holder* 577. Srv. ŽS. I. 775.

[3] *Puszet* L. Studya nad polskim budownictwem drewn. I. Chata. Krak. 1903 (Rozpr. Akad. XXXV), 86 sl.

[4] ŽS. I. 786 (Kosmas I. 42, II. 50).

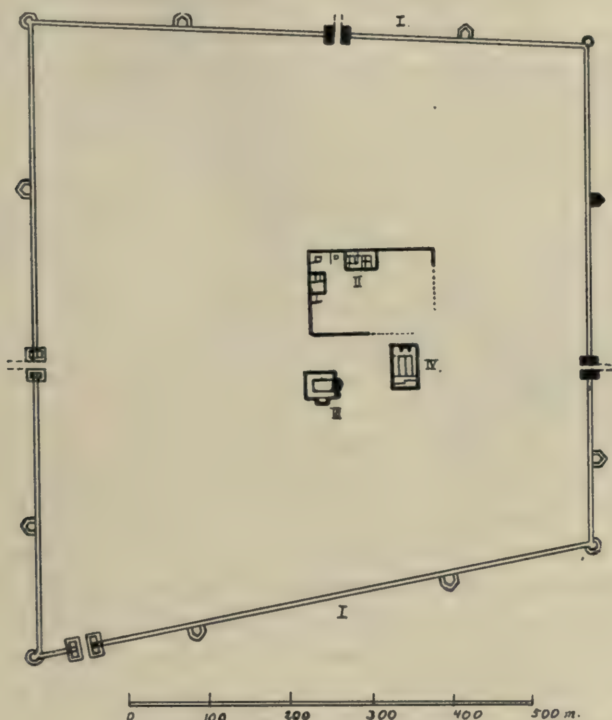
[5] ŽS. I. 787.

[6] Абоба-Плиска. (Изв. р. арх. инст. X. Sof. 1905.) 62—152, 546, 548, tab. 14—16, 19—27. Srv. ŽS. I. 788.

[7] V přednášce „Umění v době prvního carství bulharského", kterou však znám jen z referátu z čas. Bulgarie 1923. 6. XII.

[8] Omylem se psalo dříve o zbytcích pohan. chrámu na ostrově lednickém u Poznaně nebo o poh. chrámu u Strońska na Vartě *(Kohn-Mehlis* Mat. II. 322). Na ostrově lednickém jsou ruiny kamenné budovy, které se pokládaly za zbytky pohanského chrámu a ohrazené residence knížecí, existující zde *(Ostrow castrum* v památkách XII.—XIII. stol.) už v X. stol. (Tak *Kaz. Szulc* Budowle i wykopaliska Słowian pog. Roczn. Tow. Pozn. II. 1863. 345). Mar. Sokolowski ukázal však, že jou to zbytky z chrámu z doby historické a křesťanské. (Ruiny na Ostrowie jez. Lednicy (Krak. 1876).

slovem snahu tvořiti něco krásného. Jenže je zase pravda, že v jednotlivých vyšších stavitelských elementech dlužno uznávati zřejmé vlivy cizí, ne-li docela přímé zasažení cizích pracovníků. Tak gridьnica Vladimirova dvorce kijevského je zřejmě *hirdstofa* nordických paláců[1] a v kap. V. na str. 729 sl., 736 sl., 770, 779 měl jsem pří-

Obr. 187. Plán dvòrce v Abobě u Šumna.

ležitost ukázati ještě na jiné staré nordické vlivy na severoruský selský dům (srv. vyzdvižení patra — ярусъ nad přízemí — подполье) i na silné vlivy francké na dům západoslovanský a jižní, třebas jich nebylo tolik, jak se K. Rhamm domníval[2] a je zajisté oprávněný soud, že ani bohatá výzdoba chrámů baltických nebyla bez vlivů sousedních honosných staveb měst dánských a švédských, s nimiž Slované baltičtí byli v stálém obchodním a vojenském spojení, zejména svatyň v Uppsale. Ale přes to bych nechtěl tvrditi, že celá svrchu vylíčená architektura je dílem jen těch styků, že

[1] ŽS. I. 780.

[2] *Rhamm* Altslaw. Wohnhaus 133, 245, 301, 310, 348.

není domácí, slovanská. K takovému závěru nemáme dostatečných důvodů.

Počátky architektury křesťanské jsou ovšem u Slovanů všude kopiemi vyvinuté architektury sousední, francké, italské a byzantské. K r. 820 čteme, že chorvatský Ludevit objednal k stavbě svého hradu zedníky z Grada a r. 850 Pribina stavitele ze Solnohradu, aby mu postavil první křesťanský chrám.[1] Z Řezna nebo Solnohradu přišli za sv. Václava *artifices lapidum et lignorum* k stavbě prvního chrámu pražského podle staré legendy[2] a všecky nejstarší české rotundy stavěny jsou nejspíše podle okrouhlých hradních kaplí franckých.[3] Nejnověji sice J. Strzygowski vyslovil domněnku, že kvadrátní typ s apsidou, jaký vidíme u některých starších kostelů západoslovanských, kamenných i dřevěných, nebyl převzat odjinud, nýbrž z domácího staršího předkřesťanského stavitelství slovanského.[4] Nedovedu zatím říci, kolik je na tom pravdy, ježto stáří kvadrátních kostelíků, jichž se Strzygowski dovolává, není náležitě zjištěno a starého pohanského materiálu je pramálo. Mimo to dlužno celou otázku posuzovati se stanoviska vývoje architektury všeevropské. Ale je faktum, že kvadrátní dům sroubený byl starým typem slovanské stavby v době pohanské a že ho bylo užíváno při stavbě příbytků a budov hospodářských právě tak, jako při stavbě věží hradních a pohanských chrámů. Aspoň chrám v Arkoně, o něm již výše jsem učinil zmínku, byl jak podle popisu Saxonova, tak i podle Schuchardtova nálezu na hradišti arkonském (obr. 178, 188) jednoduchá stavba kvadrátní z trámů sroubená, obklopená zevně ohrazeným ambitem.[5] Je tedy dobře možno, že tato forma přešla do první doby křesťanské, kdy věrozvěsti staré pohanské svatyně měnili v chrámy Kristovy. Byzantského není ovšem na tom nic, ani v těchto kvadrátních kostelích, ani v rotundách, které kdysi Lehner a jiní pokládali za samé výtvory byzantské.[6]

---

[1] Ann. Einh. 820, 821, Conv. Bag. 11.

[2] Legenda Oportet ed. *Pekař* 403.

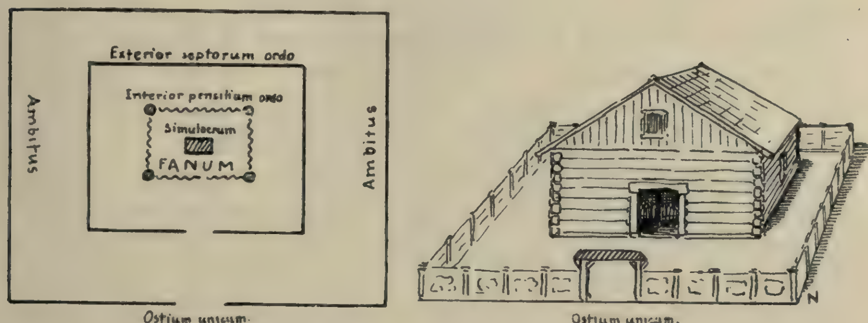
[3] Takové je mínění prof. V. Birnbauma (Dějepis výtv. umění v Čechách. 23—24).

[4] *J. Strzygowski* Der vorroman. Kirchenbau der Westslawen (Slavia III. 392, 417, 436). Jiná jeho domněnka je, že i kupolovitá stavba vznikla ze srubu, v němž střecha vytvořena byla trámy vodorovně kladenými (438).

[5] Saxo Gramm. XIV. ed *Holder* 564 (srv. překlad v ŽS. II. 289). O nálezu základů chrámových srv. *Schuchardt* Rethra und Arkona. Sitzungsber. preuss. Akad. 1921. XLV.—XLVII. Srv. můj referát v Obzoru praeh. I. 104.

[6] Srv. *Lehner* Dějiny umění národa českého I. (1903) 294, 374, *Mádl*

Byzantský vliv uplatnil se jedině v stavitelství ruském a srbobulharském. O Rusku víme, že už před Vladimírem byl v Kijevě knížecí dvorec ozdoben freskami a mosaikami práce byzantské,[1] a podle letopisu zavolal r. 989 Vladimír mistry z Cařihradu k stavbě chrámu Matky Boží v Kijevě.[2] Tam a v Novgorodě byly církve stavěny podle vzoru Nového chrámu — Νέα ἐκκλησία — v Cařihradě vystavěného Basiliem I.[3] Podobnou cestou i srbská a bulharská architektura podlehla vlivům byzantským, srbská ovšem teprve později od konce XII. stol. a jen v severní oblasti vardarské a v moravské.[4]

Obr. 188. Chrám v Arkoně (rekonstrukce).

Nemůžeme-li upříti vyspělejší architektury Slovanům X. století, platí to i o kresbě a malbě. Výše uvedené zprávy o výzdobě stěn chrámových v Polabí a v Pomoří jsou dokladem dostatečným. A že se pohanští malíři slovanští neomezovali při tom jen na geometrický ornament, na barevné rámování nebo na střídání barevných ploch, nýbrž že se pokoušeli i o figurální výzdobu, kreslíce obrazy bohů a různé jejich emblemy, vidno ze zprávy, že chrám v Retře byl zevně bohatě ozdoben obrazy bohů a bohyň a že známá nám již kontina v Štětíně ozdobena byla na stěnách

Pam. XIV. 623. První zjištěná rotunda česká je kostelík sv. Víta postavený už sv. Václavem krátce před r. 929 (pod nynější kaplí sv. Václava). Ale rotundy na Levém Hradci a Budči jsou snad ještě starší (*Birnbaum* l. c. 24).

[1] Srv. ŽS. I. 786. Jan Efesský (ed. *Schönfeld* 254) dosvědčuje, že byzantští stavitelé budovali už v VII. stol. v Gepidii dvorec pro avarského chána.

[2] Letopis k r. 989 (Lavr. 119). Srv. i Kijev. Patěrik IV. 12, 13. (ed. *Viktorová* 71, 73).

[3] *Réau* L'art russe 71. K prvním chrámům ruským srv. výklad u *Kondakova* Древн. VI. 1 sl.

[4] *Millet G.* L'ancien art serbe. Les églises. Paris 1919, 9, 42 sl.

obrazy lidí i zvířat tak malířem dokonale vyvedených, že vypadaly podle slov Herbordových jako živé.[1] Také zpráva o obraze bohyně na praporci lutickém, kterou jakýsi německý voják v době míru poškodil kamenem na prapor vrženým a za niž německý císař, chtěje zachovati mír, zaplatil Luticům 12 talentů,[2] ukazuje na figurální výzdobu, ať už byla na praporci malována nebo vyšívána.[3] Motivem prosté malby nebo omalovaného plochého reliefu byla tedy především figura zvířecí (ssavci, ptáci) a lidská, někdy fantastická.[4] Představy o nich nemáme, ale nepochybuji, že právě v Štětíně a rovněž v Arkoně, Gockovu, Stargardu podobaly se ploché, v dřevě řezané reliefy těm, jež známe ze současných a starších řezeb nebo tepaných a litých plakett nordických.[5] Na východě a na Balkáně se zase uplatňovaly předlohy byzantské a orientální, a že i ukázky celých komposic byzantských docházely do Kijeva před officiálním přijetím křesťanství, je při rozsahu ruských válečných a obchodních výprav nanejvýše pravděpodobno. Svědčí pro to také pověst o obrazu posledního soudu, jejž řecký filosof r. 986 ukazoval Vladimírovi,[6] a zmíněné již výkopy základů starého dvorce kijevského z doby před Vladimírem ukázaly zbytky, ovšem nepatrné, malovaných fresek a mosaiky. Ale zachováno není tolik,[7] abych o uměleckém rázu a umělecké výši,

[1] Retra (Dětmar VI. 23), Štětín (Herbord II. 32). Zde praví Herbord: „habens de parietibus prominentes imagines hominum et bestiarum et volucrum, tam proprie suis habitudinis expressas, ut spirare putares ac vivere; quodque rarum dixerim, colores imaginum extrinsecarum nulla tempestate nivium vel imbrium fuscari vel dilui poterant."

[2] Dětmar VIII. 64 (VII. 47) k r. 1017. Srv. výše str. 494.

[3] Byl-li to ovšem praporec z látky. Spíše však byl obraz bohyně vytvořen na žerdi plasticky z materiálu jiného. Srv. výše str. 493.

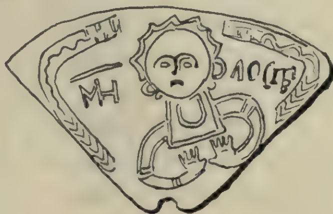
[4] Srv. dále str. 653.

[5] Srv. na př. figury na přílbě z Wendelu nebo na bronzových plakettách z Ölandu (*Montelius* Kultur 232, 250), na runských kamenech z Möjebro, Gotlandu, Östergötlandu (tamže 208, 280, 294, 315).

[6] Let. Lavr. 103. Text má pro tento obraz termin «запона, на нейже бѣ написано судище Господне.» Analogická je tradice o malíři Methodiovi, jenž totéž ukazoval bulharskému Borisovi. Srv. *Pastrnek* Děj. apoštolů 35. V Besedách papeže Grigoria (*Sobolevskij* Мат. 69) je za imago slovo образъ.

[7] Jsou sice zachovány tu a tam primitivní kresby na popelnicích, na př. z hrobů u Kwiatkowa (Kališ), v Lahsu (Wohlau ve Slezsku), v Kerkwicích atd., ale u nich chybí důkaz, že jsou slovanské. (Srv. Pam. fiz. 1881 I. 393, Mus. ve Vratislavi, Zs. f. Ethn. 1909, 726, Berl. Verh. 1894, 241.) Rovněž chybí průkaz slovanskosti medaillonu s rytinou nal. v pokladu u Leissovského mlýna (Hervorragende Kunstgeg. B. 1896, tab. III., srv. zde obr. 112), dále rytině draka z hrobu

o technice, o kresbě, o kvalitě a počtu barev, mohl více pověděti. Jen z jazyka známe stupnici barev, které byly Slovanům známy v X. a XI. století: *sinь* — světlý, světlemodrý (*Miklosich* EW. 295), *modrъ* (M. 199), *čгьvlenь* (*Berneker* EW. I. 172), *bělъ* (B. I. 55), *bronъ* — bělavý (B. I. 87), *čгъnъ* (B. I. 169), *žlъtъ* (M. 408), *zelenь* (M. 400). *Sinь* má ruština a bulharština za *modrъ*

Obr. 189. Rytina na medaillonu z Kystendilu (podle Ivanova).

ostatních Slovanů.[1] Samo slovo *barva* je pozdějšího, německého původu;[2] starý slovanský výraz byl nejspíše ve spojení se všeslov.

u Gamehlu (*Beltz* Vorg. Mekl. 158; je ostatně podle mince až z XII. stol.). Obrazu na medaillonu z bulharského Kystendilu, na němž J. Ivanov nalézá pohanskou bohyni s nápisem милоств, chybí bezpečný průkaz stáří (Изв. бълг. арх. общ. VII. 115), ačkoliv by podle Ivanova písmo ukazovalo na X. století a ráz kresby na dobu ještě starší. Konečně se našla serie figurek z hlíny a kosti s kresbami zvířat a nahých lidí v jeskyni u Velburgu blíže Parsbergu v Horní Falci spolu se slovanskou keramikou. Joh. Ranke to zprvu vyložil za slovanské výtvory z doby karolinské, ale dnes se věci ty pokládají v Mnichově za falsifikáty. (Mitth. anthr. Ges. XXX. Sitzb. 87, Živ. Slov. II. 195.) Obrazy uveřejněny nebyly.

[1] K starobylosti těchto terminů viz příslušné doklady v slovníku Miklosichově a Sreznévského. O látkách, z nichž Slované tyto barvy robili, nevíme nic mimo to, čeho poskytuje etymologie. K hotovení červené barvy sloužil odedávna v staré slovanské kolébce červ (druh vší rostlinných) Coccus polonicus a to hlavně při barvení tkanin. (Srv. *Miklosich* Monatsnamen. Denkschr. Akad. 1868, 8, *Rehman* Ziemie polskie II. 495). K hotovení jiných barev sloužily patrně šťávy různých rostlin. Srovnej, co o tom napsal Jos. Zubatý u příležitosti etymologického výkladu slova *modrъ* v Jagićově Archivu XIII. 428 (ke germanským a antickým barvám srv. *Heyne* Hausalt. II. 70, III. 237, *Blümner* Technol. IV. 414). V Čechách barvení modrou barvou je doloženo už v XI. stol. jménem osady *Modriluze* (*Friedrich* Codex I. 380) a brzy i jménem Modřice a Modřany (srv. 1131, 1178). Srv. tamže 123, 252. O barvách u starých Indoevropanů, u nichž v předhistorii předpokládá se nejdříve rozeznávání barvy červené, žluté, černé, bílé, později i zelené a žluté, viz u *Schradera* Reallex. 231, kde je uvedena i příslušná literatura.

[2] Slovo *barva*, které mají západní Slované, vzniklo z střhn. *varwe*, nhn. *farbe*. (*Berneker* I. 44.)

krasa — venustas, pulchritudo, od čehož *krasiti* značilo barviti, t. j. činiti krásným.[1]

Nejdůležitějším materiálem pro poznání starého slovanského malířství byla by zajisté výzdoba rukopisů XI. a násl. století, kdybychom ji mohli prokázati jen za pouhou novou, křesťanskou fasi starého domácího umění. Na západě můžeme sice už na konci X. století mluviti o umělci českém, který kreslil miniatury do legendy svatováclavské, psané pro kněžnu Hemmu, manželku Boleslava II., a brzy potom o domácích umělcích, vyzdobujících znamenitý kodex Vyšehradský z konce XI. stol. a další do téže řady patřící.[2] Ale umělci ti se vyučili v sousedních německých školách řezenské, fuldské a saské, kopírujíce staré předlohy doby karolinské a ottonské v komposici i v detailech a jedině výše, které při tom dosáhli, ukazuje, že v X. století dřímaly vskutku v českém lidu značné schopnosti umělecké, o nichž jinak nevíme.

Na Balkáně pak a v Rusku náležejí první malbou zdobené rukopisy zase vesměs škole byzantské. Víme, že byzantští malíři přicházeli do Kijeva a naopak zase, že se ruští mnichové učili v klášteře sv. Jana Studijského v Cařihradě.[3] Vskutku celý ráz výzdoby, celý styl rukopisného malířství ruského ukazuje na původ byzantský, speciálně bulharský,[4] ovšem i se silnými vlivy románských pletenin a jinými vlivy z Armenie, Gruzie, Syrie a Aegypta. Malby jihoslovanské vyznačují se vůbec zvýšenou applikací pletenin zvířecích a lidských, což Buslajev vykládal ze záliby Bulharů z Asie přišlých,[5] Kondakov naproti tomu vlivem řeckovýchodního stilu

---

[1] Srv. *Miklosich* EW. 137, *Berneker* EW. I. 607.

[2] Srv. *Matějček* Dějepis výtv. umění v Čechách 60 sl. a to, co jsem pověděl už v ŽS. I. 428 sl. *F. Lehner* (Dějiny um. III. 316 sl.) pokládal to za výtvory domácí školy české. Matějček l. c. nevylučuje sice dílny té z hranic českého státu, ale kde byla, neví.

[3] Kijevský Patěrik IV. 13 (ed. Viktorova 73), *Réau* L'art russe 198.

[4] *Kondakov* Македонія (Petr. 1909) 54, 56. K celému vývoji srv. materiál u *V. Butovského* Исторія русск. орнамента съ X. по XVI. ст. M. 1870, *F. Buslajeva* Die Ornamentik in den slav. russ. Handschriften v Jagićově Archivu IV. (1880), 278—293 a v ruském vydání «Русское исскуство въ оцѣнкѣ франц. ученнаго (Крит. Обозр. 1879. Nr. 2, 5), *Stasova V.* Слав. и вост. орнаментъ по рукописамъ (P. 1884) a u *N. Kondakova* Зооморф. инициалы греч. и глагол. рукописей X.—XI. ст. въ библ. Синайскаго Мон. 1903, vedle citovaných stránek jeho Makedonie.

[5] *Buslajev* l. c. 281, 286—287. Srv. na př. chilandarský Paremejnik.

Syrie a Alexandrie.[1] Ale nějaké zvláštní elementy slovanské stáří pohanského bychom tu zatím marně hledali.[2] Teprve později vzniklo v Rusku jisté uvolnění od starých jižních předloh.

Jen jedna věc zdá se býti Slovanům od dávna vlastní: smysl pro barevnost a harmonii barev. Kdo si při studiu etnografie všímal projevů slovanského umění posledních století, kdo studoval staré kroje s hojnou applikací pestrých výšivek a srovnával to s ensemblem umění okolních národů, byl jistě překvapen, že Slované projevují zvláštní smysl a lásku pro pestrost a harmonii barevnou. Základní barvou tohoto slovanského kolorismu, jehož počátky bych kladl do dob nejstarších, nebyla barva černá nebo tmavá, ale bílá nebo bělavá, a tento bílý základ v okolí zelené přírody vyvolal, zdá se mi, přirozeně hojné užívání komplementární barvy červené, jež se stala vedle bílé druhou základní barvou, s níž Slovan všude operoval, stavě ji stále s druhou v silné kontrasty. Ostatních barev používá jenom podružně.

O symbolice barev u starých Slovanů lze souditi jen z historických projevů. Bílá barva zdá se býti původní barvou smutku,[3] červená pak veselosti, plodnosti a kultů phallických.[4]

Skulptura.

Více než o architektuře a malbě slovanské víme o skulptuře, neboť vedle řady zpráv o starých dílech existuje i řada zachovaných památek, které můžeme pokládati za díla slovanská a z konce pohanské doby. Je to jediný výhled do výtvarného umění slovanského mimo drobnou industrii. Ale i ten je zatemnělý. Snad proti každé z památek těch byly vyneseny námitky a pochybnosti, zdali je slovanská, zdali je stará, zdali je pravá. Literatura, jimi se obírající, je plná polemik a spory neustávají.

Počátky slovanské skulptury tratí se úplně ve tmách. Nevíme, existovaly-li již v pravlasti nějaké výtvory, které by se byly povznesly nad primitivní tvoření idólů nebo fetišů z hlíny a ze dřeva,

---

[1] *Kondakov* Македонія 55—58. Kondakov ukazuje hlavně na ornamentiku řeckého evangelia z r. 967, chovaného v Sinajském klášteře.

[2] Slovanský ráz shledával Vl. Stasov v rukopisech XI.—XIV. stol. (Слав. и вост. орнаментъ по рукописамъ. Petr. 1884, předmluva). Srv. ref. N. Kondakova v Зап. арх. общ. IV. (1889) XXIII. Také Viollet-le-Duc nalézal jakýsi „slovansko-asijský" rys (L'art russe. Paris 1877), což však Buslajev odmítl. (Archiv l. c.).

[3] *Trojanović* Стари слов. погреб 134 (Срп. кн. гласн. 1901, III). V Německu podle Weinholda (Frauen II. 270) byla od dávna smuteční barvou černá.

[4] *Volkov* Rites nuptiaux III. 545.

Obr. 190. Sloup nal. ve Zbruči u Husiatyňa.

s jakými se setkáváme u každého primitivního národa. Vždyť už paleolithický člověk vytvářel znamenité reliefy a skulptury; podobné máme v celé Evropě z neolithu i z první doby kovové a smíme zajisté i u Slovanů počítati v dobách předkristových pokusy podobných výtvorů, — ale památky ze staré doby není.

První skulptury, které s větší nebo menší pravděpodobností možno přičítati Slovanům, spadají do samého konce doby pohanské, tak kolem r. 1000 po Kr. Z té doby i historie dosvědčuje výtvarné umění na různých stranách Slovanstva.

Mimo malé idóly domácích penátů, jichž bylo množství po vsích a hradech staroslovanských,[1] vytvářeli Slované i velké sochy bohů nad jiné vynikajících. Vyložil jsem vše, co o tom víme s mythologického hlediska, už v kapitole VI. Života Slovanů na str. 195 sl., popsal tam i chrámy, i jednotlivé sochy bohů stojící v nich nebo mimo ně na volném vzduchu umístěné. Tam čtenáře odkazuji, nechtěje vše znovu opakovati. Zde mi pouze zbývá, abych se na věc podíval s hlediska umělecko-historického a s toho hlediska i závěr tam uvedený doplnil.

Celkový umělecký stil a ráz nebyl valný, nedošlo se k stupni pravého umění. Sochy starých slovanských bohů musíme si představiti jen jako schematické postavy bez ladných linií, bez proporcí, bez životnosti. Byly to kusy kmenů nebo balvanů, ploché stély s hrubě naznačenými údy a obličejem, jimž

[1] Srv. hlavně Dětmar VI. 25 (18), Helmold I. 52. *Riedel* Cod. dipl. Brand. X. 69, Další srv. v. ŽS. II, 195—196. Nejnověji soudí V. Čajkanović (Срп. Етн. Зб. XXXI. 99, 1924) z obyčeje umývati ikony na den sv. Jana Křtitele, že i staří Srbové měli malé idóly a že obyčej je zbytek staré rituální lustrace.

jakýsi výraz a působivost dodáván byl teprve různými strašnými attributy, nebo zveličením některých proporcí, nebo konečně applikací různorodého materiálu: hlava nebo vousy byly kovové, a zajisté i oči z lesklého kovu nebo skla a pod. Snad i hlavy zvířecí byly na-

Obr. 191. Čtyři strany husiatyňského sloupu.

sazovány lidským tělům, snad křídla a rohy po způsobu představ nordických a orientálních. Tak povstávaly i podoby fantastické — „forma imaginaria", jakou měla na př. socha Podagy v Plunu.[1]

Všechny velké kanony umělecké, které mezi tím prodělalo umění řecké a římské na jihu Evropy a bez jejichž vlivu nezůstaly ani práce dílen skythosarmatských, — Slovanů se netkly. Co jedině smíme předpokládati, je, jak dále ještě vyložím, to, že při stycích, které zatím nastaly mezi Slovany, Němci a Cařihradem, působilo

[1] Helmold I. 83.

na slovanské tvoření současné umění doby karolinské a ottonské; také nechyběly zevní vlivy byzantské a orientální, uvážíme-li na př., že kamenné baby turkotatarské zašly až do vnitra zemí slovanských.

Památek slovanské skulptury není mnoho. Občas se jich vyčítala dosti značná řada, na př. v pojednání Weiglově,[1] ale těch, které můžeme důvodně pokládati za pravé staré a slovanské památky, je poskrovnu.

Nejvýznačnějším pomníkem po mém soudu původu vskutku slovanského je známý zbručský sloup, dříve Svantovitem zvaný, jejž jsem podrobně popsal a s historického i mythologického hlediska ocenil již v Životě Slovanů II. str. 143 sl.[2] Ukázal jsem tam, že to sice pomořský Svantovit není, ale že je to starý obraz božstva slovanského z několika důvodů, hlavně proto, že ideou svojí, zejména polykefalismem a svými attributy ukazuje na idól slovanský, který asi v XI. století při křestění západní Rusi uvržen byl v řeku Zbruč. K němu bych nesporně řadil i ostatní polykefalické pomníky nalezené nebo ohlášené v slovanském kraji mezi Labem a Dněprem: 1. pomník z Tesnovky u Radomyšle, 2. pomník z Bobrujska v gub. miňské, 3. pomníky z Míšně a 4. pro shodný ráz i pomník z Holzgerlingen ve Virtembersku, třebas je jeho místo posunuto daleko na západ.[3] Jediný možný protiklad je stanovisko A. Brücknera nebo Vl. Demetrykiewicze,[4] kteří pomník zbručský a ostatní stély z okolí pruského Rosenbergu v to čítajíce zařaďují do serie kamenných bab, stavěných turkotatarskými kmeny na hroby zemřelých.

Kamenné baby jsou pomníky, představující podobu muže nebo ženy, buď v postoji nebo v sedě, které stavěli na hroby svých mrtvých nomadští národové středoasijští původu turkotatarského nebo mongolského.[5] Vidíme je rozšířené po hrobech celé

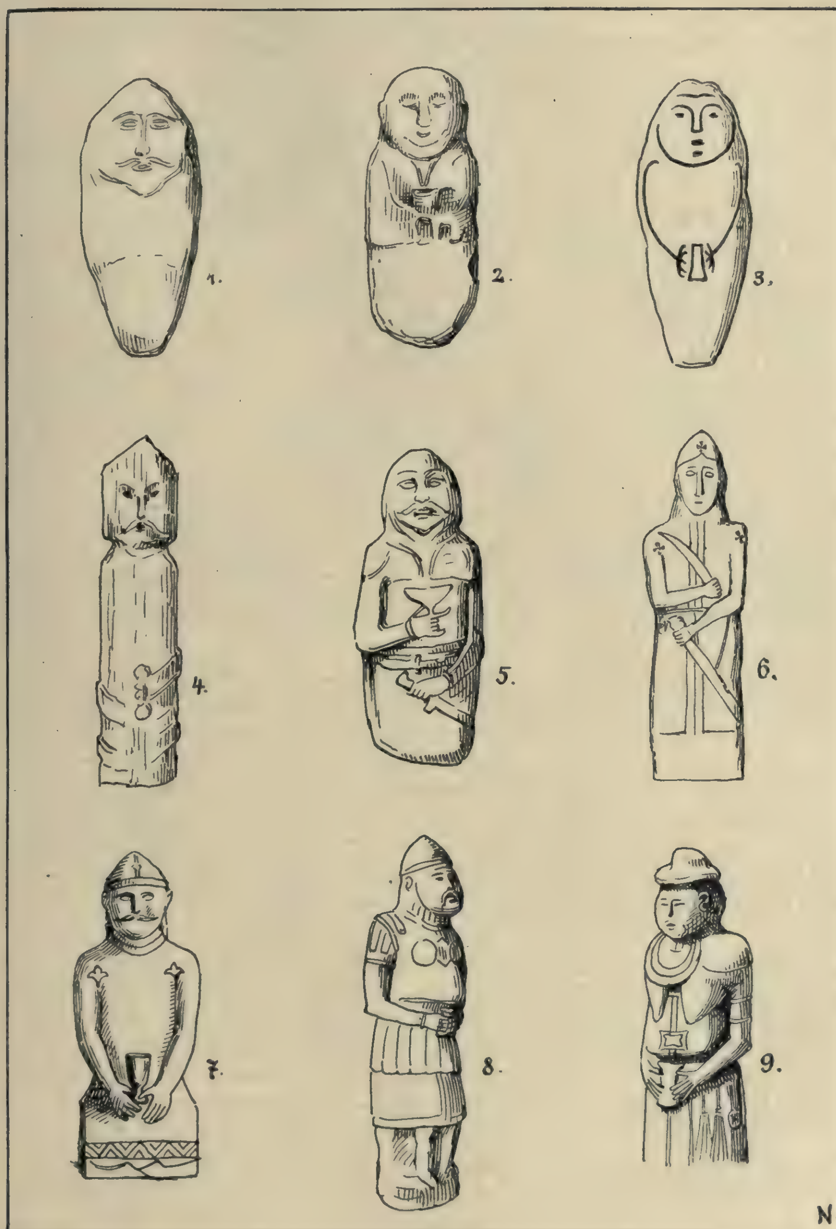
[1] *Weigel M.* Bildwerke aus altslavischer Zeit. (Archiv f. Anthr. XXI. 41).

[2] Tam je uvedena také literatura o sporné otázce jeho pravosti a jeho mythologického významu.

[3] Srv. k tomu literární doklady v ŽS. II. 200. K holzgerlingenskému ještě Schriften d. Württ. Alt. Ver. I. 3. (1854) 25, k bobrujskému *Sreznĕvskij* Зап. арх. V. 181.

[4] *Brückner A.* Kwart. hist. XIII. 85, Enc. pol. IV. 2. 166, *Demetrykiewicz Wl.* Sprawozd. Akad. Krak. XV. 1910. VII. Demetrykiewicze sleduje i *B. Janusz* Kultura przedhist. Podola (L. 1919) 165 a V. J. *Mansikka* Religion der Ostslaven (Hels. 1922 I. 9).

[5] O kamenných babách je velká literatura. Do r. 1871 sebral ji hr. Alex. *Uvarov* v článku Свѣдѣнія о кам. бабахъ (Труды I. арх. с. II. 501 a Сборникъ А. Уварова 1910. II. 200 sl.). Z té starší doby sluší zejména uvésti Собраніе картъ, плановъ etc. къ Трудамъ I. арх. с. M. 1871 (tab. I.—III.).

Obr. 192. Kamenné baby turkotatarské.
(1—2. Semiréčí, 3. Dmitrijevskij v Turkestaně, 4. Kobdo, 5. Semiréčí, 6. Stroževá u Kavkazu, 7. Věrnyj, 8. Bachmut, 9. hranice chersonské a jekatěrinosl. gub.)

střední Asie až po Urgu, dále v Semirěčenské oblasti, v Turkestaně-Taškentě a v Evropě tam, kde bydlili příbuzní národové, tedy hlavně v jižním Rusku, nejvíce v gub. kubaňské, charkovské, jekatěrinoslavské, chersonské, poltavské, voroněžské, pak na Krymu a v Podkavkazí.[1] Na sever jsou i v kurské a rjazaňské, ale na západě za Dněprem je jejich rozšíření nejisté. Byli archaeologové, kteří je vedli až do Podolí, ke Kališi, ke Gdańsku, ba i do Virtemberska,[2] a to je také celkem mínění Vl. Demetrykiewicze, který staví všechny památky až po Holzgerlingen do jedné řady. Sám bych však soudil, že „kamenné baby“ střední Evropy nejsou již skutečné turkotatarské baby, nýbrž pomníky jiného národa a jiné kultury. Ale přesně říci, kam skutečné baby na západ pronikly, nemohu, poněvadž mnohé pomníky jsou známy jen z nepatrných a neověřených zpráv. Je však pravděpodobné, že zasáhly do Podolí, a snad i do Volyně a země kijevské.

Z týchž důvodů je i výčet a počet kamenných bab velmi nejistý. Ale jistě jich bylo mnoho. Piskarev jich kdysi napočetl celkem 649; hraběnka Uvarova na sjezdu jekatěrinoslavském r. 1905 udala celkový počet 1133, ale na témže sjezdu oznámil D. Jevar-

---

Po práci Uvarova, která se zároveň pokusila o první celkové posouzení geografického rozšíření typů, chronologie a otázky původu, uvádím — ponechávaje stranou drobné zmínky, — ještě tyto zprávy nebo práce důležitější: *Pr. Uvarová* Къ вопросу о кам. бабахъ. Труды XIII. арх. c. II. Мат. 92, *N. Jadrincev* (Труды VIII. арх. c. IV. 158), *Jevarnickij* (Труды XIII. c. II. Prot. 236), *Veselovskij* N. (Труды XII. c. III. 383, Вѣстникъ арх. ист. XVII. Petr. 1905, Изв. тавр. арх. к. Nr. 45, 1911), *Spicyn* A. (Зап. арх. X. 342), *Treťiljev* J. (Труды XII. арх. c. I. 141), *Kulakovskij* J. (Арх. Изв. Зам. VI. 235), *Gorodcov* V. Труды XIII. арх. c. I. 211, 249), *Brandenburg* (Труды VIII. арх. c. III, 13, IV. 185 a Труды III. c. 13, Congrès d'anthr. Budapest I. 512), *Sluckij S.* Труды IX. арх. c. II. Prot. 99), *Kondakov* (Древн. P. III. 33), *Bartold V.* (Зап. Акад. VIII. I. č. 4), *Čirikov G.* Кам. бабы. Chark. 1901, *Narcov A.* О кам. бабахъ. Tambov 1904, *Ružickij A.* Сообщенie о кам. бабахъ. Simferopol 1906. *B. Posta* III. Reise I. 112, *Miller V.* (Мат. по арх. Кавказа III. 119; srv. I. tab. 15, VII. tab. 23), *Bezzenberger* (Sitzungsber. Ges. Prussia Heft 47, 45; XVII. tab. 1—5), *Heikel H.* Altertümer aus dem Tale des Talas in Turkestan. Hels. 1918. tab 4. K polským a podolským srv. ještě Wisla 1891, 232, Zbiór III. 18, Зап. арх. XI. 273, 280, Mat. VII. 120, *Janusz* Kultura kap. VI., *Kraszewski* Sztuka 218.

[1] Podrobný přehled má Demetrykiewicz l. c. 3 sl. Nejsou dosud známy z gub. astrachaňské a samarské.

[2] Hlavně Stern na sjezdu v Jekatěrinoslavi (Изв. XIII. арх. c. 96, srv. Труды IX. арх. c. II. Prot. 99), kdežto Veselovskij l. c. už zde dobře rozlišoval.

nickij, že je jich v samém taganrožském újezdě 443.[1] Ovšem publikována je jen malá část a zachováno několik desítek kusů.

Tyto kamenné baby byly dávno známy, ale o původu a stáří vedly se stále spory až do doby orchonské expedice r. 1891, při níž se našly podobné baby různých typů i různě datovaného stáří (srv. dále) a kde bylo také zjištěno staré jejich označení *balbal*, z čehož asi lidovou etymologií vzniklo ruské *baba*.[2]

Dnes není již sporu, že to jsou všechno pomníky náhrobní a že náležejí národům turkotatarským. Různé starší dohady jsou tím odstraněny.[3] Našly se také v novější době mnohé přímo na mohylách (nebo v mohylách) kočovnických v charkovské a jekatěrinoslavské gubernii,[4] a to ještě na hrobech ze XIV. století;[5] ba někteří národové, jako Kirgizové, Jakuti na Leně, Laponci a Torguti, kladli je na hroby až do doby nejnovější.[6] Je dále jisto, že vyšly ze střední Asie, kde je jejich kolébka a kde jsou jejich prototypy, byť nebyla každá sibiřská baba z doby staré. Orchonské „*balbaly*“ (v nápisech *blbl)* jsou však z části již z VIII. století.[7] V Evropě bychom čekali nejstarší již z doby skythské, kdy, jak se podobá, první mongolské elementy počaly vnikati do jižního Ruska, potom z doby hunnské a avarské. Byly vskutku hlášeny kamenné baby na kurhanech skythských (na př. čertomlyckém, alexandrovském, tomakovském), ale podle všeho nepatřily k vlast-

[1] Труды XIII. арх. с. II. 92; Изв. XIII. арх. с. 93, 95.

[2] *Radloff* Die alttürk. Inschriften der Mongolei. Petr. 1897, 136—147. Srv. *Kulakovskij* l. c. 238.

[3] Tereščenko (l. c.), z části i Uvarov (Сборн. II. 219), v nové době ještě N. Brandenburg (Труды VIII. арх. с. III. 13) měli je za pomníky skythské, jiní za keltické, alanské, gotské, hunnské (o čemž viz blíže u Demetrykiewicze l. c. 3, Uvarová 217), *Florinskij* Перв. Слав. II. 58 za slovanské (sacké) a tak i z části *Kraszewski* Sztuka 226.

[4] Srv. Арх. Лѣт. 1900, 142, Труды XIII. арх. с. I. 211, 249. Už Rubrukvis r. 1253 oznámil, že jsou to pomníky kumanské, ale zprávě jeho se nevěřilo; zní: Comani faciunt magnum tumulum super defunctum et erigunt ei statuam versa facie ad orientem, tenentem cippum in manu sua ante umbilicum. *(Kulakovskij* l. c. 235).

[5] Srv. doklad s arabským nápisem ze stan. Nikolajevské u Taganrogu (Арх. Лѣт. 1903, 91).

[6] Изв. арх. общ. Kazaň X., 86, 393, 399, *Charuzin* Кирг. Бук. орды. 105, *Janovskij* Труды VIII. арх. с. IV. 184.

[7] Труды Орхонской экспед. Атласъ древностей Монголіи изд. В. В. Радловымъ. Petr. 1892; *Radloff* Die alttürk. Inschriften der Mongolei. N. F. Petr. 1897, 134, 136, 146, 147. Srv. k tomu *Strzygowski* Altai 298, *Jadrincev* Труды VIII. арх. с. IV. 158, a *Kulakovskij* l. c.

nímu skythskému hrobu, nýbrž k nějakému svrchnímu hrobu kočovnickému.[1] Rovněž neznám nálezu, který bychom mohli důvodně přičítati Hunnům nebo Avarům nebo Bulharům. Všechny dosud zachráněné a publikované baby nesou — pokud vůbec připouštějí úsudek o stáří — na sobě příznak doby mladší, na př. v naznačené výzbroji nebo v pokročilé technice, a náležejí teprve té vlně turkotatarské a mongolské, která v X. stol. a následujících přivedla do jižní Rusi Pečeněgy, Kumány, Uzy a na konec Tatary.

Kamenné baby jsou několika typů. Jedny (sibiřské) ukazují nám jen jakýsi kmen s hrubě naznačenou hlavou na odděleném krku,[2] jiné ukazují práci vyspělejší, údy vyznačenější, jiné na konec tělo, jehož všechny části jsou vypracovány určitě a více méně uměle (srv. obr. 192). Tyto baby představují pak zřejmě tělo mužské nebo ženské v postoji nebo v sedě, obyčejně oblečené. Nahé baby jsou řídké, spíše se setkáme s poloobnaženými ve svrchní části.[3] Materiál, z něhož jsou zhotoveny, bývá pískovec nebo žula, ač ani dřevo není na jihu Rusi vyloučeno.[4] Oděv je někdy více, někdy méně naznačený (podobně zbraně) a je celkem u žen i mužů stejný, rázu orientálního. Zejména typické jsou pokrývky hlavy rozmanitých forem, ale nejvíce v podobě nízké špičaté lemované čepice, jaká je dosud v oblibě u Kirgizů nebo Turkmenů, dále přiléhavý kaftan a vysoké boty, vše vyšíváním nebo šňůrami obšité.[5] Typické bývá jakési řemení přes ramena položené v podobě šlí a falérami zdobené. Mimo oděv bývají vyznačeny šperky: náušnice, náhrdelníky z perel, kaptorgy, medaillony, řetězy visící s hlavy a náramky. Účes u žen i u mužů záleží z copů (1 až 3—4) vzadu visících a svázaných; na obličeji mají muži dlouhé, ale ne příliš silné kníry. Zbraně jsou typu orientálního: nůž nebo šavle (křivá i rovná) na řemenech při jednom boku, toulec a měšec při druhém. Konečně

---

[1] O těchto skythských hrobech viz *Minns* Scyth. 239. Stejným omylem jsou hlášeny i z kurhanů s věcmi neolitickými (*Skadovskij* Труды VIII. арх. c. III. 92).

[2] Srv. např. baby z Turgaje nebo z Narynské doliny v Semirěčí (Изв. арх. Kazaň 1904, 199, Изв. арх. ком. XII. 72.).

[3] *Jevarnickij* Публ. лекцiи 49. I nahé mají však boty a čepici.

[4] Obyčejně bývá jedna nebo dvě baby v mohyle, ale také více, až dvanáct. Srv. na př. kurhan u sela Pokrovského blíže Taganrogu (Арх. Лѣт. 1903, 87). Z jedné mohyly izjumského újezda bylo jich hlášeno 8 (Изв. арх. к. Прил. III. Хр. 22). Dřevěné baby našel V. Gorodcov v oblasti donské (Труды XIII. арх. c. I. 250).

[5] O oděvu bab srv. hlavně cit. práci hraběnky Pr. Uvarové.

jako typický attribut objevuje se v rukou na předu těla položených jakási číše, buď v podobě ploché misky, nebo vyššího poháru, nebo i v podobě zahnutého rohu. Jen zřídka drží socha v ruce figurku.[1]

Některé styky mezi těmito kamennými babami a kamennými pomníky domněle slovanskými byly. Jednak se rozšíření těchto pomníků v západním Rusku, Polsku a Prusku připojuje na jihoruskou oblast kamenných bab, takže by se mohlo mysliti na spojení a pokračování její z jižní Rusi do západní směrem k Baltickému moři, a druhá, frappantnější shoda je v tom, že na obou stranách představují nám tyto pomníky postavy, držící před sebou v ruce číši nebo picí roh.

To jsou také shody, pro něž Vl. Demetrykiewicz všechny podobné pomníky polské a pruské i sloup zbručský a jeho analogie, i sochu wildberskou, spojuje do jedné kategorie „kamenných bab“ a všechny prohlašuje za kočovnické neslovanské, nebo aspoň (jako v střední Evropě) za pomníky vzniklé u Slovanů vlivem okkupace a kultury turkotatarské.[2] A to jsou i důvody stejného mínění Al. Brücknera, jenž mimo to ukázal i na další shodu v materiálu: obě skupiny jsou kamenné, kdežto je z historických zpráv známo, že Slované kamenných idólů neměli, nýbrž jen řezané z dřeva.[3]

Kdyby tomu tak bylo, byly by tyto shody velmi zajímavým zjevem a zajisté i novým důležitým dokladem, v jak veliké míře zasáhli turkotatarští národové do převalné části zemí slovanských a jaký vliv měla poroba turkotatarská na všechny Slovany mezi Donem a Vislou.

Ale shoda, na niž W. Demetrykiewicz zbudoval svou theorii, je jen povrchní a zdánlivá. Nechci snad naprosto popírati, že nebylo vůbec různých více méně silných vlivů turkotatarských na kulturu slovanskou. Toho jsem dalek. Byly takové a předcházející kapitoly Života Slovanů podaly nám toho dosti důkazů. Ale musí býti dříve zjevno, že věc, o niž běží, nemohla u Slovanů vzniknouti jinak nežli takovýmto vlivem. A toho v tomto případě není. Stavěti na hrob pomník s obrazem zemřelého a dáti mu do rukou

[1] *Demetrykiewicz* l. c. 6. V jedné mohyle bachmutského újezda (Jekatěrinoslav) nalezla se miniaturní kamenná baba v rukou dítěte (Изв. арх. к. X. Прил. 25).

[2] *Demetrykiewicz* l. c. 8—9, 11. Dříve Demetrykiewicz zbručský sloup měl za slovanský idól. (Öst.-Ung. Mon. in Wort und Bild. Galizien 111.)

[3] *Brückner* Kwart. hist. XIII. 86, Enc. pol. IV. 2, 166.

číši nebo roh picí, je zjev, který je rozšířený po celé staré Evropě i kulturní Asii, Africe i Polynesii (Tahiti), a není třeba tento zvyk, jejž také Slované zdědili z dob dávných, vysvětlovati u nich teprve vlivem turkotatarským. Slovanský náhrobní pomník nebo idól nemusí míti tedy ve své idei žádného bezprostředního spojení s analogiemi turkotatarskými. Ale i když toto stanovisko nevezmeme v úvahu, ba i když připustíme možnost, že zde na Slovany vskutku působil zvyk turkotatarských sousedů vztyčovati nad hroby stély a sochy zemřelých — možnosti té nepopírám —, ani potom nenásleduje, že sporné pomníky jsou původu turkotatarského. Proti A. Brücknerovi musím zdůrazniti, že jeho argumentace z materiálu nemá dostatečné váhy. Slované ruští a polabští hotovili pomníky své proto ze dřeva, že v největší části jejich území vhodného kamene není, mimo úzký pruh u dolního Dněpru. Ale přesto máme zprávy o kamenných idólech slovanských.[1] Ale hlavní v celé otázce zůstává, že celý ráz „slovanských" pomníků je jiný než kamenných bab. Na těchto vidíme nepopiratelně podoby Asiatů, ve fysiognomii, účesu, v šatu i ve výzbroji. Nic takového není u soch slovanských, jejichž vzezření nemá na sobě nic mongolského, ani v účesu a vousu, ani v šatu, ani v obnažení. Attribut číše při tom nerozhoduje. Neboť tento attribut — vyznačující patrně nějaký adorační akt obětní, libaci — je typický i jinde v Evropě u votivních soch a náhrobních pomníků, které s Turkotatary vůbec neměly co dělati.[2] Je to slovem, attribut etnograficky bezvýznamný.

Pokud pak se týče sloupu zbručského a analogických pomníků odjinud hlášených a mnou výše a v kapitole o mythologii uvedených, přistupuje jako význačný příznak slovanskosti jejich polykefalism. Tento polykefalism je sice znám v Asii, jak v indické, tak i v šamanské skulptuře, ale u kamenných bab turkotatarských ho není. Neznám sám ani jedné ověřené baby, která by měla dvojí hlavu v stilu pomníku zbručského nebo holzgerlingenského.[3] Naopak víme, že téměř všechny idóly polabských a baltických Slovanů byly mnohohlavé. To je přece zjev, který rozhodně mluví pro oddělení slovanských idólů od kamenných bab. Spíše by bylo

[1] Srv. ŽS. II. 147, 198. Ostatně i Demetrykiewicz připouští, že na zbručském sloupu je zřejmá imitace řezby dřevěné. K tradici o kamenném Velesu v životě Avramijově srv. *Mansikka* Religion I. 290.

[2] Srv. nálezy španělské (Zs. f. Ethn. XXIV. tab. 3).

[3] *Demetrykiewicz* (l. c. 12) uvádí sice jediný doklad z kraje tobolského, ale musilo by se ještě dokázati, že je to skutečná turkotatarská baba a ne nějaký pozdější buddhistický pomník.

Obr. 193. Sloup z Holzgerlingen (výška 2·24 m).

lze mysliti na vliv starých Gallů, kteří kdysi se západními Slovany sousedili.[1] Ale i tu je interval časový příliš veliký, takže by spíše přišly v úvahu dále uvedené analogie antické. Proto nemohu po-

[1] O gallském polykefalismu srv. Bertrand, Rel. des Gaules 1897, 316, 344, 370 sl.

kládati zbručský nebo holzgerlingenský pomník za výrobek pečeněžský nebo polovecký, nýbrž za slovanský. Není tu také šamanského vlivu, jak myslí Demetrykiewicz. Sledů šamanismu není v západní Rusi nebo u západních Slovanů, jsou jen na okrajině ruskofinnské.[1]

Rovněž s uměleckého hlediska je stil kamenných bab a slovanských pomníků (vyjímaje pruské, kde jsou shody) jiný. Stil zbručského sloupu ukazuje předně zřejmou imitaci pomníku dřevěného. Jeho sloupovitá forma (tak jako u holzgerlingenského) ukazuje, že byl dělán podle vzoru dřevěných herm, z přitesaných stromových kmenů, a také ráz techniky dláta ukazuje u obou na imitaci práce dřevěné. V jednotlivých motivech bych viděl, jak už Kar. Hadaczek poznal, nejvíce antického vlivu, jenž se mohl dostati k Slovanům od pobřeží Černého moře, a sibiňské Hekataion mohlo býti přímým podnětem sloupu zbručského. K témuž vlivu patří šťastné rozřešení motivu čtyř hlav, upomínající nápadně na analogické hermy antické,[2] dále postava klečícího Atlanta[3] a konečně i motiv chorovodu, jenž má řadu antických analogií,[4] ačkoliv to může býti i adorační akt odpozorovaný z chorovodů slavností domácích. Válečný kůň se zbrojí je už motiv domácí a také čapka na hlavě je rázu slovanského. Rázu orientálního je pouze šavle na pasu zavěšená, ale tu nesmíme zapomenouti, že od XI. stol. byla šavle obvyklá i u ruských Slovanů, jak nám ukázal na př. hrob z Tagančе a jiné doklady.[5]

S jediným pomníkem má zbručský celkovou vzdálenou podobnost, totiž se sloupem nal. u Pjatigorska.[6] Ale ten se vymyká sám z řady ostatních turkotatarských,[7] je patrně také pod vlivem antických herm, a pouhá celková forma nestačí, abychom jich obou původ ztotožnili. Dostačí event. předpoklad, že i slovanský mistr byl u Černého moře a viděl tam vzory antické, alanské a pod.

---

[1] ŽS. II. 225.

[2] Srv. na př. hermy Hekatiny a Janovy, *Roscher* Myth. Lex. s. v., *Daremberg-Saglio* Dict. s. v. Hekate, Janus, *Baumeister* Denkmäler I. 632 (Hekate), 712 (Janus), 353 (Boreas).

[3] *Daremberg* s. v. Atlas (I. 525), *Baumeister* I. 225.

[4] Srv. Hekataion sibiňské v Arch. Ep. Mitth. V. (1881) Tab. 1. Zde kolem sloupu čtyřhlavé Hekaty jsou čtyři pásy plochých reliefů.

[5] Srv. výše str. 515.

[6] Je v Histor. museu v Moskvě. Podobný je u V. Pomjalovského Сборникъ греч. и лат. надп. изъ Кавказа. 1881.

[7] Tak i Demetrykiewicz uznává l. c. 6.

a vzory ty zužitkoval. Sloup holzgerlingenský nemá pak vůbec na sobě nic orientálního.

S menší určitostí než o pomnících polykefalických možno mluviti o slovanském a pohanském původě ostatních soch pocházejících z Polska a Pruska: 1. reliefu z Altenkirchenu na Rujaně asi ze XII. stol.[1] a technikou jemu příbuzného reliefu z Bergenu, tamže[2] a 2. dále pěti kamenných figur ze Záp. Prus z kraje kwidzyńského nal. u Mozgowa, Galdowa-Jędrychowa, Bronowa, Nipkowa a Dzierzgoně při ústí řeky Visly.[3] Ale i ty bych měl spíše za pomníky slovanské z X.—XII. stol. než turkotatarské (ač zde by bylo spíše možno mysliti o vlivu na formu) a to na základě adorační ideje, jež v nich vězí, na základě obětního rohu, vousu na bradě a formy pasu i meče slovanského na figuře mozgowské a galdowské. Spodek kříže v Lopušně u Rohatyna zdá se býti proto zbytkem pohanského idólu slovanského, proměněného v kříž, poněvadž původní socha měla čtyři nohy, byla tedy dvojitá.[4] Dřevěnou hlavu z Jankowa (kr. Mogilno) pokládá J. Kostrzewski na jisto za starou památku (obr. 197). Bylať patrně nasazena na sloupě, podobně jako meklenburská z Behrenu-Lübchinu a braniborská ze St. Friesachu.[5] Ale chybí zde přece jen určitější průkaz. Zato bych opět najisto přičetl Slovanům pomníky bamberské (obr. 196) nalezené v řece Regnici a chované v bamberském přír.

Obr. 194. Domnělý slov. pomník z Altenkirchenu na Rujaně.

[1] Srv. o něm blíže v ŽS. II. 143 a u *Weigla* l. c. 53.

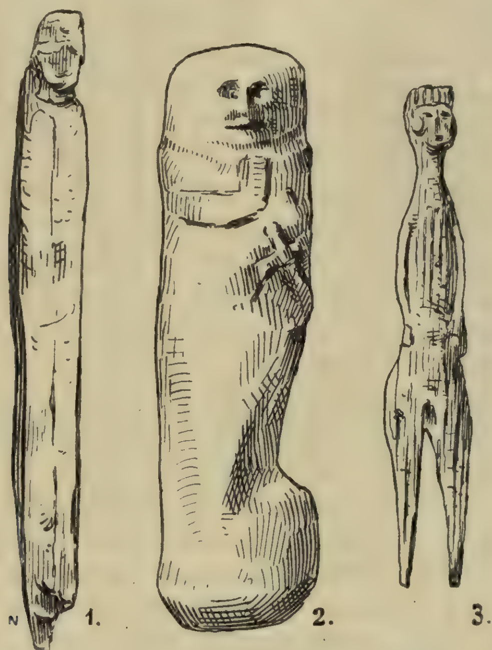
[2] *Weigel* l. c. 54. Předpokládám ovšem, že je kříž později přitesán.

[3] *Weigel* l. c. 45—50. Mozgowský má vzadu reliefní figurku obdobnou zbručským. Zdali sem dlužno přiřaditi i figury z Christburgu a z Lesenu (Prusko), neodvažuji se zatím rozhodnouti (sr. *Weigel* 51 a *La Baume* Vorg. West. Preuss. Danz. 1920, 97). K dzierzgońské soše srv. *Conwentz* Westpr. Prov. Mus. tab. 75 a Živ. Slov. II. 202.

[4] Wiadom. arch. VI. (1921) 98.

[5] *Kostrzewski* Wielkopolska 231, 305 a můj Život Slov. II. 202. K jankowské hlavě srv. Kaiser Fr. Museum in Posen Führer[3] 45, 51.

kabinetu.[1] Jak okolnosti nálezu (uvržení pohanských pomníků do vod bylo obvyklé při křestění), tak i celý traktament, adorační postavení, podoba obličeje, plochý čtyřboký sloup vedou nás k Slovanům. To nejsou kamenné baby jihoruské. Zato socha z Wildbergu, chovaná dnes v lapidariu stuttgartském, přes účes upomínající na účesy kamenných bab (má 3 copy, ale volné) je tak vzdálena celou prací i krojem od ostatních slovanských památek, že ji mezi ně vřaditi nemohu.[2]

Obr. 195. Domnělé idóly slovanské (1. z Behrenu-Lübchinu, 2. z Dzierzgoně, 3. z Friesachu).

Celkem tedy možno říci, díváme-li se na pomníky polykefalické a na jiné polsko-pruské (patrně náhrobní) pomníky kamenné domněle slovanské, že o nějaké shodě a z toho o nutném závěru na turkotatarský původ jich nemůže býti řeči. Není příčiny, proč bychom pomníky tyto nepokládali za výrobky domácích dílen,

[1] Srv. *Lindenschmidt* AHV. II. 2, Taf. 5, *Schneider* P. Pfälzisches Mus. 1913, 95, Bamberg (Bamb. 1912) 24, odkudž je převzat obraz zde reprodukovaný.

[2] Srv. Verh. Berl. 1885, 182, *K. Schumacher* Verz. d. Abgüsse etc. mit Germanen-Darstellungen. Mainz 1912, 73. Schumacher sochu přes 2 m vysokou pokládá za kněze nebo knížete s královskými kadeřemi. Srv. též *Paulus* Kunst und Altertum im Würt. 1893. 14.

zhotovené na místě nebo poblíže místa, kde byly nalezeny domácími lidmi, a zbývá jenom rozhodnouti, jak jsou staré, zdali náleží do dob pohanských a zdali jsou skutečně pomníky slovanské skulptury pohanské, představující z části idóly bohů, z části pomníky náhrobní.

Pomníky polykefalické možno vykládati jen za idóly slovanské z doby před přijetím křesťanství. Hůře je se stářím ostatních stél a soch, jako jsou pomníky pruské a bamberské. Zde nám

Obr. 196. Stély nal. v řece Regnici, nyní v Bambergu (podle fot. B. Haafa).

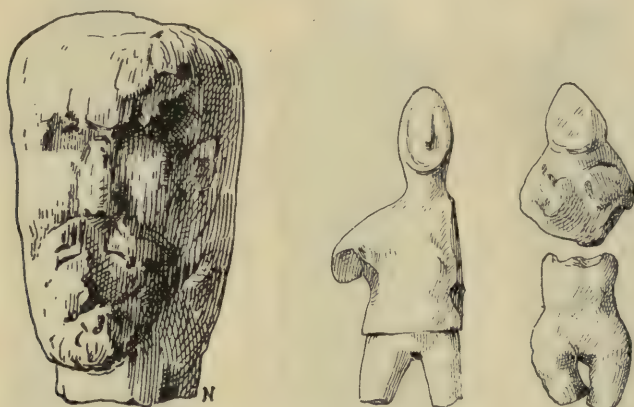
vskutku chybí přesnější měřítko, podle něhož bychom posoudili stáří. Ale i ty bych vzhledem k celému traktamentu postavy i oděvu a vzhledem k pohanskému attributu libační číše nebo rohu v rukou a naznačené výzbroje pokládal za staré památky skulptury slovanské z X. až XII. století.

Závěrečný celkový úsudek o ní není nepříznivý.

Umělci nedovedli sice vložiti do svých výtvorů větší dávku umění, nedovedli oduševniti tělo a tvář idólů nebo adorantů. Musili používati attributů k naznačení funkcí a ideje pomníku; nedovedli také zmoci těžší úkoly v postoji a správné proporce těla lidského, ale vyšli přece již daleko z primitivismu barbarských národů, tvořících figury ztrnulých těl a děsivě zírajících tváří.

Zejména štíhlý sloup zbručský, pak sloupy bamberské vykazují vedle šťastného rozřešení problému polykefalie dobré proporce a úměrné rozčlenění celku, takže pomníky tyto nejsou bez elegance. Dosti elegance vidíme ostatně i jinde v pohybu figur a také dosti živosti v drobných figurách, kde toho sujet vyžadoval. Technika plochého reliefu je dobrá, formy jsou měkké, přes to, že původní technika řezby ve dřevě je zřejmá.[1]

Vidíme-li tyto přednosti a vzpomeneme-li, že prameny německé mluví s obdivem o sochách baltických bohů slovanských, třebas

Obr. 197. Hlava sloupu z Jankowa a hliněné figurky z Vesků (merjan. země) a Gnězdova.

by snad tento obdiv především platil effektu barevnému a nádheře kovových applikací, — nemůžeme upříti slovanské skulptuře jisté umělecké výše. Jakým vývojem jí baltičtí Slované dosáhli a jak na tento vývoj působilo sousední umění německé — poměr k Orientu je nám dosti jasný —, není možno rozpoznati na dnešním materiálu. Musíme čekati, že snad šťastná náhoda poskytne více při výkopu základů nějakého slovanského chrámu v Retře, Arkoně, Korenici nebo Gockowě. Zatím také poměr umění baltických Slovanů ke karolinskému, ottonskému a románskému zůstane nerozřešen.

Z ostatních namnoze sporných památek (nálezové zprávy jsou nejisté, materiál neprozkoumán, věci nezobrazeny) přichází jich

[1] Zde bych podotkl, že umělecká řezba v Rusku musila býti ve XII. stol. vyvinuta a daleko známá, jak vidíme z narážky u Tzetza ed. *Dressel* Hist. 393. (*Kondakov* Клады 80.)

v úvahu jen málo. Staroslovanské mohly by býti dřevěné sochy (idóly?) ze Star. Friesachu v Braniborsku, z Behrenu-Lübchinu, o nichž už výše byla řeč, dále pomník z Lednogory u Hnězdna a z Koły u Kališe[1] nebo bronzové sošky ze Zastowa v Pomořanech[2] a z hradištní vrstvy u Světce nad Odrou.[3] Ale určitěji se vysloviti není možno. Zato se našla v hrobech nebo ve vrstvách hradištní doby celá řada malých hliněných figurek celkem stejného rázu, které důvodně smíme pokládati za domácí výtvory této doby. Ovšem jsou to samé věci hotovené jen pro nejširší vrstvy (snad hračky, snad ony idólky penátů, jimiž podle výše vzpomenutých slov domy slovanské oplývaly), a uměleckého na nich je pramálo.[4] Podle nich nemůžeme souditi na uměleckou výši doby a slovanského lidu. Je to materiál zajímající více etnografa nežli historika umění.

Ostatek nálezů a zpráv je takového rázu, že se o nich vůbec vysloviti nelze.[5] Že nechyběly ani padělky z doby starší i nové,[6] je na bíledni.

---

[1] *Kostrzewski* Wielkopolska 305,[2] *Uvarov* Сборник II. tab. 38, Mus. univ. krak.

[2] *Weigel* l. c. 68.

[3] Nachr. d. Alt. 1903. I. Srv. obraz v ŽS. I. 425. Nejistá je indikace o nálezu bronz. sošky (hlavy) z hrobů na Žalově u Prahy. (Ústní sdělení.)

[4] Sem bych kladl sošku nalezenou Samokvasovem v Černé mohyle (Могилы 199), Uvarovem v jedné mohyle vladiměřské (Меряне XXXIII. 1), dále sošku z hrobu u Golubovky (Katalog výstavy r. 1899 v Kijevě č. 1596), hliněné sošky z mohyl gnězdovských (*Sizov* Смол. к. 93, *Spicyn* Изв. арх. к. XV. 14), figurky býčků z hradiště u Pilinu (Arch. Ert. 1909, 431). Nejvíce se jich našlo na hradištích dněprovských (*Chvojka* Др. об. 52). Figurky z Florovské hory zdají se býti pozdní (*Chaněnko* Др. V. tab. 38). Kovové a kamenné sošky z nálezů uralských a západosibiřských, které popsal A. Spicyn (Изв. арх. к. XXIX. 142), jsou vesměs až snad na jednu výjimku původu uraloaltajského, mongolského.

[5] Sem patří na př. pomník nalezený v Dżwinogrodě (Wiad. arch. VI. 98) v Horodyšči (ib tab. VI.), u Letovic (*Vocel* Grundzüge 6), u Strakonic (*Bolelucký* Rosa boh. 1668, 200, srv. *Sobolevskij* Арх. Изв. Зам. VI. 291), u Příkaz (*Wankel* MCC. 1890, 228), na hradisku u Kostelíka (písemné sdělení), u Volkovců (Zbiór III. 15, 18), na hoře Sobotce (v museu vratisl.), u Zazdrošči blíže Trembovly (*Janusz* Kult. Pod. 160), atd. Řadu zpráv pod. viz u P. Golubovského (Ист. смол. земли 26) a u *O. Schmidta* (Neues Archiv f. sächs. Gesch. 1911 (XXXII) 350 sl.). Také Leciejewski připomíná figury ztracené z Polska (Runy 66, 131). Jak dalece možno s A. A. Gatcukem viděti v jednom typu dřevěných soch Nikoly, t. zv. Možajského, imitace starých předkřesťanských skulptur střední Rusi, nedovedu posouditi (Труды VIII. арх с. IV. 194).

[6] Srv. staré sošky z Prilvice (ŽS. II. 162). Nové mi leckdy přišly do rukou z českých nálezů.

Umělecká industrie.

Nálezy v zemích Slovany obydlených vykazují od IX. stol., a na některých místech na západě (v zemích alpských, v Uhrách, v Chorvatsku) už od VII. stol., značné množství industriálních výrobků, hlavně šperků, které můžeme řaditi do kategorie drobného umění, neboť nesou na sobě zřejmou snahu působiti formou a applikovanou dekorací.

Máme nyní před sebou důležitou otázku: můžeme tyto věci pokládati za výtvory industrie slovanské — nebo: do jaké míry aspoň na této industrii, *pokud ji právě můžeme zváti uměleckou,* účastnily se i domácí dílny slovanské?

Jakkoliv je materiálu mnoho, velmi mnoho, není ho přece tolik a není právě v nejdůležitějších končinách, jako jsou země podunajské, rozpoznán ve své národní příslušnosti, abychom mohli na svrchu položenou otázku dáti úsudek definitivní. Myslím však, že se v základu nemýlím, prohlásím-li, že o jeho domácí slovanské provenienci, až na málo výjimek, nemůže býti řeči před X. stoletím a že převalná většina té umělecké industrie, s kterou se setkáváme v hrobech a depotech slovanských před tou dobou, je původu cizího, importovaného. Teprve právě tyto importy, orientální i byzantské, jimiž byly slovanské země zahrnovány od IX. do XI. století, způsobily obrat v domácí industrii a přiměly i slovanské řemeslníky k samostatnému tvoření na podkladě přinesených podnětů. Nechci toho absolutně vylučovati již pro dobu starší před X. stoletím, ale do té doby toho bylo málo; bylo jen několik výjimek, o nichž dále bude řeč. Skutečný obrat v uměleckém tvoření nastal teprve od X. stol., když se import cizích honosných výrobků tak rozmohl, že se i slovanská industrie hnula a vzchopila k prvnímu rozmachu. Teprve od té doby, tedy teprve od samého konce doby pohanské, smíme mluviti o domácí *umělecké* industrii slovanské, vyráběné domácími řemeslníky, především zlatníky a stříbrníky; vedle nich však i hrnčíři se snažili vyniknouti, a také domácí sklenáři a emailleuři se již objevili.

Bylo-li výše řečeno, že největší část vyrobků drobného umění, ať jsou to šperky, nebo nádobí, nebo zbraně, je původu cizího, je to především umění orientální a byzantské, v druhé řadě i germánské a finnské, na něž možno pomýšleti. Jeho obsah a ráz pokusím se v tom, co následuje, vylíčiti, aby mohlo býti zřejmo, v jakém poměru jsou k tomu počátky industrie slovanské.

Orient, Byzanc a Urál.

V první řadě máme před sebou industrii orientální. Není sice pochyby, že obchod byzantský přicházel do Rusi a k jižním Slovanům už od doby Justinianovy. Dosvědčují to nálezy byzantských mincí v Rusku, v Povislí, ba i na Gotlandě a později věci korsunské.[1] Ale jeho vliv byl zprvu nepatrný, soudíc z nálezů. Silný vliv byzantský objevuje se teprve od počátku XI. stol. a v této intensitě předešel jej Orient.

Zlatnické a stříbrnické tovary orientálního rázu donášeny byly do Ruska už v době skytho-sarmatské, ale tehdy nezanechaly po sobě stop u východních Slovanů. O několik století později přišli s nimi přímo mezi Slovany podunajské i ruské Hunnové a Avaři, a v Rusku se mimo to objevovaly současně i jednotlivé znamenité výtvory umění sassanovského.[2] Ale velká vlna kultury orientální, která přišla a zaplavila nejen východní, nýbrž z části i západní Slovany, nastala teprve v IX. a X. stol. přímým obchodem arabským, o němž jsem měl již příležitost podati výklad v kapitole předešlé.[3] V tu dobu — hlavně však v stol. X.[4] — roznášela se po východní Evropě spousta šperků a pod. věcí, uložených v t. zv. pokladech sekaného stříbra,[5] šperků přinášených z dílen jednak turkestanských, jednak perských, irackých a syrských, šperků, které Slované dychtivě kupovali a co více — pro sebe začali přizpůsobovati a imitovati. Arabské dirhemy IX. a X. století jsou jejich stálými a hojnými průvodci.

Kde byla střediska a hlavní dílny těchto výrobků, zejména jednotlivých tvarů, není zjištěno.

Věci ze skla a sklem zdobené přicházely především ze Syrie a Aegypta (Alexandrie), a k téže oblasti patří asi i největší část nádobí a šperků v pokročilém stilu hellenisticko-syrském a hellenisticko-koptickém.[6] Vliv syrský byl ostatně silný již na počátku

---

[1] Srv. výše str. 366. K exportu korsunskému v VIII.—IX. st. srv. *Kondakov* Древн. V. 27, 31.

[2] Srv. na př. nálezy vých. stříbra u vsi Annikovské (Čerdyn, Perm) nebo u Redikova (tamže) s mincemi VI.—VIII. století (Изв. арх. к. Прил. XXXIV. 114, 115).

[3] Kondakov vliv ten kladl už do VIII. a IX. stol. (Древн. V, 11 sl.), ale nevidím pro to u Slovanů dosti dokladů.

[4] *Arne* Suède 222 sl.

[5] Srv. výše str. 372.

[6] *Strzygowski* Altai 40 sl., 63, *Kondakov* Древн. V. 28 (o skle), Клады 8—12, 36, *Zahn R.* Amtl. Ber. d. kgl. Kunstsamml. Berl. XXXV. 116. O vlivu

římské doby císařské — Juvenal to vyjádřil obrazem, že se syrský Orontes rozlil po Evropě,[1] — ale v stoletích následujících se zesílil tak, že se Syrie stala skutečně prostředníkem mezi Středozemním mořem a vlastním Orientem, Turkestanem, Indií, Čínou a zejména Persií s Parthií spojenou, kde se od konce doby sassanovské (226—636) rozmohl zvláštní specifický stil, známý z památek VI. a VII. století.[2] Syrie před příchodem Arabů byla hlavním mostem mezi těmito zeměmi a Byzantiem, přenášejíc perský, turkestanský, ba i indický ráz do umění byzantského, a v Syrii samé byla to Osroene v severní Mesopotamii s trianglem měst Amida, Nisibis, Edessa, na jihu pak Damašek, Gaza, Tyros, Halep, Jerusalem a přede všemi bohatá Antiochie na Orontu, na konci obchodních drah z Indie a Číny, plná uměleckých dílen tvořících v duchu řecké dekadence.[3] Ještě v XI. století čteme u Tomáše Splitského, že salonský arcibiskup Laurentius posílal svého služebníka do Antiochie, aby se tam dokonale vyučil práci zlatnické.[4] Jiná střediska byla ještě pod Kavkazem a to jednak v Armenii, která působila již na počátky umění ruského,[5] jednak na severu v zemi Alanů a sousedních horských kmenů. Réau soudí, že při působení tohoto umění na Slovany měla velkou úlohu i sěverská kolonie Tmutorakaň při ústí Kubani.[6] Ale pro to není dokladů. Neznáme kulturní úlohy Tmutorakaně. Spíše možno přijmouti z důvodů T. Arnem vyložených, že značná část drobných šperků stilu orientálního, zejména plakett k okrase řemenů a přesek, jaké se nalézají v Rusku a jdou i do

---

koptických stél z V.—VII. stol. srv. u *Brennera* Ber. röm. germ. K. VII. 310, kopt. výšivek *Strzygowski* Kopt. Kunst (Víd. 1904).

[1] Juvenal Sat. III. 62. Srv. *P. Schetfer-Boichorst* Syrer im Abendlande. Hist. Stud. XLIII. 187. K obchodu syrskému na počátku středověku srv. *Bréhier* Les colonies d'Orientaux en Occident au début du moyen âge (Byz. Zs. XII. 1903).

[2] Perské práce jsou také valnou většinou stříbrné mísy, rozběhlé po východní Evropě (*Smirnov J.* Вост. серебро, Petr. 1909) na rozdíl od prací syrských.

[3] *Dalton* Byz. art. 50, 60, 64, 67, *Kondakov* Клады 12, 53, *Ainalov* Элл. основы виз. иск. 219 a *J. Ebersolt* Les arts somptuaires de Byzance. Paris 1923, 11. Také jerusalemští poutníci roznášeli výrobky z Jerusalema a Syrie, hlavně ampuly (*Diehl* Manuel 292, *Ainalov* 171).

[4] Hist. Salon XVI. Srv. výše str. 245. Srv. též *Bréhier* Les trésors d'argenterie syrienne et l'école d'Antioche (Gazette des beaux arts 1920), L'art byz. 178—179 a *Diehl* L'école artist. d'Antioche (Syria II. 1921).

[5] Srv. *Dalton* Byz. art. 46, 56.

[6] Srv. o ní SS. IV. 119, 134, *Réau* L'art russe 87, 92.

Švédska, vyráběna byla v nějakých dílnách řecko-chazarských jižní Rusi, snad při Černém moři, snad na dolní Volze.[1]

Výrobky těchto uměleckých středisk předního Orientu vyznačeny jsou, pokud se týče dekoračních technik, především inkrustací drahokamenovou a skelnou, emailem, vykládáním, niellem, granulovaným filigránem a na nádobách plechových i silně vypuklou prací tepanou.[2] Z dekoračních motivů jest to především zvěrný ornament, jisté druhy geometrického a vegetálního, a dále řada drobných ornamentačních prvků, na něž dále poukáži.

Bývá ovšem leckdy těžko rozeznati ráz a stil věcí původu orientálního od byzantských a to proto, že mnoho z orientální dekorace převzalo byzantské umění a podávalo je dále někdy více, někdy jen málo pozměněné, zbyzantisované.[3]

Byzantské umění vzniklo z podkladu hellenistického, ale od VI. stol. prosyceno bylo tolik vlivy orientálními, jež mu prostředkovaly Antiochia, Efesos a Alexandrie, že mnohé výtvory drobné jeho industrie odlišují se jen nepatrně, na př. od syrských nebo perských doby sassanovské. Setkáváme se tu s týmiž technikami, jenomže některé se zde uchytily více nežli v Orientě a vypěstovaly se k větší dokonalosti, nebo vytvořily trochu jiný ráz nežli souvěké přímé produkty orientální. Rovněž motivy dekorační jsou namnoze tytéž. Jak nový vkus zvítězil již v VI. století nad starou antickou dekorací, dosvědčuje nejlépe ornamentální výzdoba stěn chrámu sv. Sofie nebo mosaiky chrámu sv. Georgia v Soluni.[4]

---

[1] *Arne* Suède 143, 157.

[2] O původu a způsobu těchto technik pojednal jsem už výše v kap. IX. (o filigránu str. 250, o dekoraci ražené 260, o verroterii 264, emailu 274, o vykládání kovem 292, o tausii 295, o niellu 298).

[3] Jak obtížné je toto rozlišování, vidíme na př. z návrhu, který na sjezdu archaeologickém v Athénách r. 1905 podal M. Forthingham, totiž návrh na volbu pětičlenné komise, která by stanovila ráz drobného byz. umění, tak aby konečně přestala nejistota a matení (Congr. int. Athènes. Comptes rend. I. 311). I jiní historikové umění přiznávají, že o byz. industrii mají nejisté představy, tak *Hampe* (Reallex. g. Alt. II. 271), *Creutz* Kunstgesch. edler Met. 54, *Swarzenski* (Leinert, Gesch. d. Kunstgew. I. 171 sl.). Nejvíce snesl *O. Dalton* v knize Byzantine art and archaeology (Oxf. 1911) a v článku History of jevellery (Archaeologie LVIII.), k čemuž srv. ještě *Zahn* Amtl. Ber. kgl. Kunstsamml. XXXV. 65, *Ch. Diehl* Manuel d'art byzantin. Par. 1910, 289, 635 sl. a výše citovanou novou knihu *J. Ebersolta,* poučující nejlépe o nádheře a pokladech dvora byzantského a o dílnách, jež byly v Cařihradě od doby Konstantina Velikého (4).

[4] *Dalton* Byz. art. 2, 686, *Strzygowski* Altai 229, 231, *Kondakov* Македонія 83—86.

Pokud se týče techniky, byzantský email, odchýliv se vlivem Persie a Indie od staré římské techniky emailu jamkového (ém. champlevé), zdokonalil se v Cařihradě v míře takové, že od X. do XII. stol. vytvářel věci nenapodobitelné jemnosti a krásy, od nichž všechny jiné emaily lze na první pohled rozeznati.

Také granulovaný filigrán, jenž ostatně z Orientu již dávno přešel do antického umění, stal se i v byzantské industrii dekorací velmi hojnou, ba typickou. Ale, vidíme-li na orientálních výrobcích, na př. na ruských bubíncích a lunicích z X.—XI. stol. nebo na věcech z pokladu gnězdovského, spasského, biljarského filigrán především stříbrný, sestávající z jemných makových zrníček kladených do plošných trojúhelníčků vedle sebe stavěných,[1] tož byzantský filigrán, pokud jsem mohl zjistiti, měl snahu působiti reliefně, ne plošně a pracoval proto se zlatými zrny hrubými, spájeje je v tvary malinovité nebo hroznovité, nebo s přivěšenými perlami, košíčky, čímž zejména pro IX. a X. stol. nabýváme jakéhosi měřítka k posuzování původu (srv. dále str. 681).

Ale už verroterie drahokamenová a skelná z byzantských dílen neliší se mnoho od orientální, neboť, je-li možno orientální výtvory obyčejně snadno rozeznati od té verroterie středoevropské, merovejské, jež vyplňuje plochu přibroušeným do jedné roviny kamenem nebo sklem tak, že půda zůstává jen v podobě úzkých steziček,[2] byzantský zlatník přiklonil se obvykle k Orientu a sázel drahokameny nefacettované *en cabochons* a nehromadil jich, nýbrž je buď rozsazoval po ploše nebo stavěl do obrub v jednoduché, řídké řady.[3] Důležitým příznakem technickým je při tom zachycení kamene po-

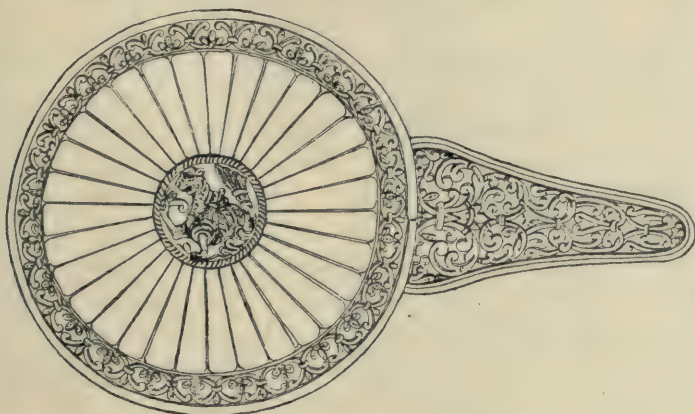
---

[1] Srv. výše obr. 58, 62, 64, 67 a Изв. арх. к. XVI. (1905), 27. N. P. Kondakov hledal i centrum této fabrikace v Syrii a Foinikii (Клады 53—55), ale s tím bych souhlasil jen pro filigrán hellenistický a byzantský.

[2] Ovšem i typ plošné merovejské inkrustace, s kterou se setkáváme už ve IV. stol. v severních koloniích černomořských (nálezy v Kerči), měl svůj počátek a své předlohy v Orientě. Srv. na př. jen hrob nalezený J. Morganem v Susách z doby achaimenovské nebo nález v kurhanu kelermeském a poklad oxuský. Ale normálně vidíme rozdíl nahoře vytknutý. Jen řidčeji vidíme v byzantské industrii řady plochých granátů a skelných past v přihrádkách.

[3] *Dalton* l. c. 534, fig. 308, 316, *Kondakov* Клады tab. 14, 16, 17. Charakteristický šperk tohoto rázu, překrásný kollier byzantské práce VI. století, složený z článků ozdobně prolamovaných a posázených drahokameny, našel se v pokladu siûtském (*Zahn* l. c. 102). Zde bych připomněl, že byzantskou zvláštností je i zasazování kamenů do vyšívek na látky, zejména do obrub kostymů (*Ebersolt* Les arts 142).

mocí drátku do vysokých oblých komůrek[1] a obepětí tordovaným filigránem (obr. 74). Také řady perel navlečených na drátěných poutkách jsou charakteristické pro byzantské zlatnictví od doby Justinianovy až do XII. století.[2] Niello se objevuje často na věcech přímo přišlých z Orientu a tam zrobených, jak ukazují i občasné arabské nápisy.[3] Ale zároveň známe niello již ze staršího umění římského i pozdějšího byzantského na datovaných křížcích a špercích od VI. stol., hlavně snubních prstenech.[4] A tak je to vždy především forma předmětu a stil jeho výzdoby, pomocí jichž můžeme rozlišovati výrobek orientální od byzantského.

Obr. 198. Výzdoba misky s držadlem z pokladu szent-miklošského (podle J. Hampla).

Ve stilu výzdoby výrobků orientálních objevuje se řada charakteristických detailů v applikaci ornamentu zvěrného, vegetálního a geometrického.

Zvěrný ornament orientální liší se značně od současného nordického, jehož vývoj a ráz podrobně vylíčil ve své klassické knize B. Salin.[5] Motivy orientální mají za předmět jednak zvířata, s kterými se Orientálec stýkal ve své přírodě, zejména na lovu, — tedy

[1] *Zahn* l. c. 106—107.

[2] *Dalton* l. c. 547, fig. 307, 308.

[3] Srv. na př. uvedený již poklad ze Spasska (na obr. 67), dále poklad ze Sairamsu u Čimkentu z konce XII. stol. (srv. str. 301) a niella z pokladu bělogostického (u Rostova) asi ze stol. XI. *Spicyn* Изъ колл. Эрем. 6—7, *Arne* Suède 97, 99, Зап. арх. Petr. VII. 157, *Kondakov* Древн. V. 97.

[4] Srv. výše str. 299 a zde dále str. 688.

[5] *Salin B.* Thierornamentik. Stockholm 1904.

jeleny, kozorožce, lvy, panthery, orly, hady (méně kance, medvědy a vlky), jednak řadu fantastických výtvorů složených z těl různých zvířat: draky, gryfy, sirény, dvojhlavé orly, echidny a pod., — což jsou všechno motivy známé v Orientu již od dob sumírských a hittitských. Motivy ty převzalo z částí i byzantské umění, jenže se v něm nestýkáme s těmi extrémy ve formě, komposici a životném pohybu, jako byly obvyklé v Orientě, neboť Byzanc udržovala vždy trochu starého antického ducha a klidu. Proto se sice na byzantských věcech setkáváme s motivy affrontovaných, proti sobě stojících zvířat a sirén (rajských ptáků), po obou stranách stromu, nebo zvířat proti sobě postavených, ale s hlavami obrácenými do zadu, ale málo je v nich motivů čtyřnohých dravců, uchvacujících jiné zvíře v prudkém pohybu, a scén honebních, vyznačujících tak hojně orientální umění od dob prastarých, a vůbec dravců vyznačujících se výrazem divokosti. Mimo to byl v Orientě pro hlavní scénu oblíben okřídlený netvor, hlavně okřídlený gryf, s širokým placatým nebo kohoutím ocasem a v stilisovaném peří, nebo také pták (páv, orel) a j. obyčejně sice v klidném postoji, ale vkomponován do kruhového orámování. Tento motiv je typický pro umění sassanovské a odtud v VI. stol. přešel i do byzantského.[1] O pleteninovém zvěrném motivu, jenž se objevuje v pozdějším ruském a bulharském umění illuminátorském, bude však ještě mnoho sporů, jak vyložiti jeho vznik. Kondakov, myslím, nordický vliv příliš snižoval na úkor Orientu.[2]

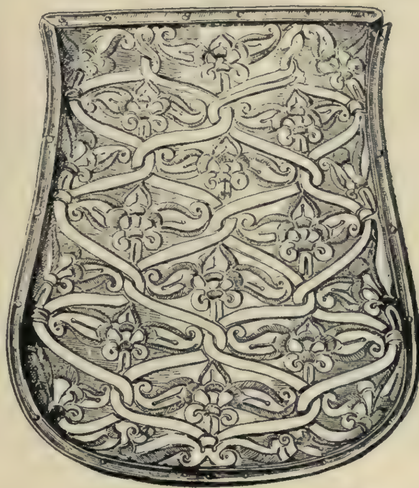
Zde bych ovšem dodal, že z oblasti zvěrné dekorace orientální dlužno vyloučiti skupinu uraloaltajskou, finnskou, jejíž zvěrné motivy jsou odchylné a jiné. Uralofinnský zvěrný stil je silně fantastický s podivně vytvářenými figurami lidí, ptáků, ještěrů, jelenů s parohy, jež mají jako charakteristický příznak jednak proměnu ocasů a rohů v hlavy ptačí a hadí, jednak multiplikaci postav. Zejména je zajímavý motiv jelena s mnohonásobnými parohy proměněnými v ptačí hlavy, jenž se asi od I. stol. po Kr. mění pomalu v serii lidí kráčejících na jakémsi zvířecím netvoru. Kolem poloviny I. tisíciletí vidíme nejvíce fantasie a multiplikací, potom se to ztrácí

[1] Na mísách stříbrných (*J. Smirnov* Вост. сер. tab. 22, 42, 48—50, 54. 56, 62—63, 70, 74, 86, 90, 123) nebo na skulpturách a tkaninách (*Dalton* Byz. art. 68, 83, 587—595, 692, 706). Srv. i *Migeon* Manuel d'art. mus. 385 sl.

[2] Srv. jeho Клады 14—19. Podle něho Varjazi sami převzali počátky zvěrných pletenin na jihu. Také J. Strzygowski uvádí nordické a byzantské zvěrné pleteniny na podněty orientální (Altai 277, 286).

a nastupují tuhé, hrubé postavy a snaha po plastickém vyjádření.[1] Tento finnský stil však k Slovanům nepřešel.

Při dekoraci z motivů, ať vegetálních, ať geometrických je pro Orient především příznačné kladení motivů hustě vedle sebe a nad sebe, takže vytvářejí vzorek nekonečný, vyplňující celou plochu, princip tak odchylný od starého ducha řeckého. Sem náležejí na př. sítě z kruhů nebo rhombů a hvězd, buď se přesekávajících, nebo zauzlujících, známé z velké řady dokladů z Aegypta, Persie, Armenie a Turkestanu, i ze stěn byzantských paláců.[2] Rovněž vegetální motivy jeví neustálé vázání, takže listoví a květy jsou na sebe poutány a zase rozvíjeny do nekonečných řad buď podélných, nebo příčných. Je to starý mesopotamský a perský motiv už ze Sus a Assyrie známý, jenž se v IX. a X. století objevuje i na řadě věcí z oblasti slovanské a z Uher.[3] Stále se při něm setkáváme s trojlaločným a pětilaločným listem nebo květem, jenž vyčnívá z úvazu nebo vyrůstá z lodyhy (obr. 198, 199).

Obr. 199. Dekorace na pokrývce tašky z Hlohovce v Nitře. (Podle J. Hampla.)

Klassickým dokladem jsou dekorace stříbrných desk na taškách z maďarských hrobů X. století, na př. z Tarczalu, Hlohovce, Berehova, Bezdédu a Svaljavy.[4] Antický cit nesnášel takového pokrývání celých ploch nekonečným ornamentem, ale že to už v době Justinianově

---

[1] *Hj. Appelgren.* Grundzüge des skytisch-permischen Ornamentstiles. Z. f. finn. Alt. XXVI. (1912) 1. Srv. i *Posta* III. Reise 69 sl.

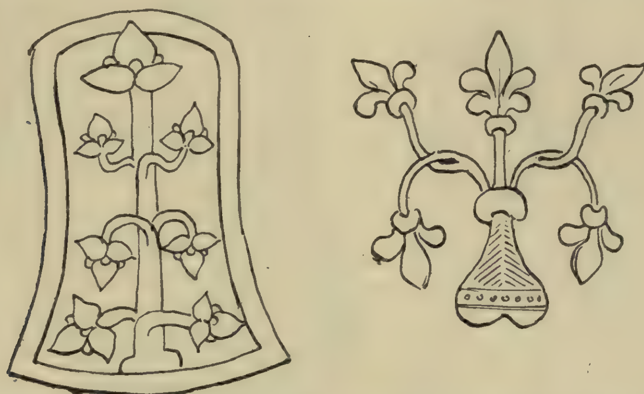
[2] *Kondakov* Byz. Em. 40, Kondakov při tom myslil na původ syrskoperský (ib. 38), Strzygowski přičítá tento ornament Sakům (Altai 222), jako vůbec jemu geometrická úponka je původu středoasijského (95, 128, 143, 183, 229).

[3] *Strzygowski* l. c. 251, *Hampel* (I. 700), III. 320, 321, 338, 360, 400, 403, Ujább tab. 112, 115, *Kondakov* Клады 15, 24, Р. древн. V. 14, *Arne* Suède 125, 130—133, 146. *Smirnov* Вост. серебро 49, 51, 64—67. 75, 116, 118, *Riegl* Spätröm. Kunst. II. 104.

[4] *Hampel* Alt. I. 701 sl.

v Cařihradě ovládlo, ukazují výplně ploch ve Sv. Sofii.[1] Ovšem dlužno dodati, že Orientu byl vlastní i princip opačný: isolovati motivy. roztrhávati listoví, nebo roztrhávati pásky na řady hůlek od sebe oddělených, buď prostě nebo vkládanými kroužky.[2]

Z ostatních motivů zůstává stará *úponka* révová v platnosti, jako výplň delších a užších ploch, zejména v rámování.[3] Také s jinými se setkáváme, ale celkem méně než v produkci byzantské. Velkou serii pásových kování, zdobených palmettovou a břečťanovou úponkou, kterými oplývají nálezy uherské z VI. až X. století, po-

Obr. 200. Stříbrná deska z pouzdra nal. v Björkö (T. Arne) a ozdoba ze džbánu szent-miklošského (J. Hampel).

kládal bych spíše za výrobky dílen byzantských, nežli za imitace dědictví přineseného z Orientu (srv. dále str. 684). Při úponkách objevuje se hojně záliba zatáčeti lodyhy, listy a květy v nemotorné zátočky, proplétati je zvířátky, nebo z nich vytvářeti stromky o několika symetrických větévkách a květech, patrně deriváty *stromu života* mesopotamské symboliky (obr. 200), stojícího mezi dvěma adoračními postavami nebo affrontovanými zvířaty.[4] Je to hojný

[1] *Dalton* Byz. art. 686.

[2] Srv. zejména výzdobu mešity v Nayínu blíže Teheranu, vystavěné asi v IX. století (Syria II. 312—313), nebo i ozdobu Samarry (*Strzygowski* Altai 198).

[3] *Dalton* Byz. art. fig. 22, 25 (z Aegypta), *Kondakov* Клады 35.

[4] Srv. džbán ze Szent-Mikloše (*Hampel* III. 291, 303 a zde obr. 160, 200), nebo topor z Biljarska (ŽS. III. obr. 81) nebo desku z Björkö (*Arne* 118). Starý vzor assyrského posvátného stromu srv. na př. na reliefu z Nimruda (*Pottier* Ant. Assyr. tab. 3), elamského z doby před r. 4000 u *Morgana* (Mém. déleg. en Perse VIII. 5). V byzantském umění srv. doklady u *Kondakova* P. древн. V. 115, 129 (zde i kříž), u *Daltona* Byz. art. 114—115, 699, Guide to the early

motiv, jak v starém umění orientálním, tak později od VI. století i v byzantském, kde se setkáváme docela i s křížem zastupujícím starý lotosový a palmettový strom života.

Dále bych k těmto orientálním motivům ornamentačním připojil *rosettu*, prastarý motiv vyskytující se tak hojně na památkách

Obr. 201. Bronzové plaketty k pošívání rouch a řemení z Ruska a Uher. 1—2. Saltovo, 3. Uhry, 4. Vladim. gub., 5. Gnězdovo, 7. Ladoga, 8. poříčí Kamy, 9. Gnězdovo, 10. Kijev, 11. Vjatka, 12—14. Gnězdovo, 15. Vladim. gub., 16. Gnězdovo.

M. Asie, Assyrie, Persie a Kréty už od prvních dob květu tamějšího umění, že ho nepotřebuji zde dokládati. I ten je vlastní Orientu a Byzanci v době posassanovské.[1] Totéž platí o motivu *srdce* a *špičatého listu*, sestavovaném častěji do obrub nebo i stilisovaných

christian and byz. ant. (L. 1921) 38, 77. K vývoji tohoto stromu srv. ještě *Riegl* Stilfragen 99, *Kondakov* Byz. Email 360, 370.

[1] *Smirnov* Вост. сер. tab. 24, *Dalton* Byz. art. 216, 219, 220.

květů na dekoracích perských i byzantských[1] a také pásková *pletenina* objevuje se stále buď ve formách úzkých a jednoduchých nebo mnohonásobných v dekoru obojí umělecké industrie.[2] Motiv pletení oblíben byl ostatně i v kovové industrii tím způsobem, že byly spletány dráty do pásků, tvořících na př. náhrdelníky (maniaky), o nichž již výše byla řeč (str. 480). Jejich původ hledám také v Orientě, ačkoliv se později imitovaly hojně u Slovanů.[3] Speciální odrůdou pleteniny je t. zv. *uzel* ze dvou do sebe zapletených oválů, opět starý motiv orientální, udržující se do X. století a přešlý i do industrie gotské a langobardské.[4]

Ke zvláštním samostatným drobnostem původu východního, jimiž byla v IX. a X. století zahrnována i oblast slovanská, patří hlavně drobné plíšky a plaketty kovové, jež sloužily k pošívání rouch a řemení a jejichž svrchní strana je vyplněna motivem ornamentálním, buď rosettou nebo vkomponovaným listovím, trojlaločným nebo pětilaločným květem nebo palmettou.[5] Zejména plaketty tvaru srdcovitého a ledvinovitého jsou charakteristické (obr. 201) a poslední, ledvinovité, v IX. století význačné pro oblast chazarskou.[6] Podobné lité plaketty jsou vytvářeny i jako závěsky úškem opatřené a k této serii šperků bych připojil další závěsky okrouhlé, na jichž povrchu je buď centrálně nebo kyticovitě vkomponována

---

[1] *Smirnov* l. c. 21, 32, 54, 56, Guide l. c. 33, 37, *Dalton* l. c. 691, *Sarre* L'art de la Perse (P. 1922) tab. 94.

[2] *Strzygowski* Altai 193, 221, 277 sl., *Dalton* l. c. 711, Мат. арх. Кавказа IV, tab. 6, 25, 29, 33—39, 48, str. 26, 27, 39, 134, III. tab. 16, 44, 47, str. 33, 34, Изв. арх. ком. VII. tab. 7. Srv. též džbán ze Szent-Mikloše (*Hampel* III. 295). Langobardskou pleteninu má Riegl za byzantskou (Spätröm. K. II. 31).

[3] Viz ŽS. I. 648. Technika, při níž mezi silnější dráty vpletena je jemná tordovaná nit (ŽS. I. 618), vyskytuje se sice už v Kerči na náušnicích z I.—II. st. po Kr. (Изв. арх. к. IX. 161), ale je typická i pro poklad čimkentský (*Arne* Suède 98). Náramky z drátu pletené nalézáme také v orient. pokladech (Srv. *Kondakov* Древн. V. 97).

[4] Srv. Мат. арх. Кавк. II. tab. 5 (str. 29), Люцин. мог. XII. 5, 7, XIII. 1, *Kondakov* Р. древн. V. 51—52, *Stasov* Слав. орнам. tab. 5. Srv. i relief ze Sus u *Morgana* Mém. XIII. tab. 37.

[5] Srv. rozbor u *Arne* Suède 132 sl.

[6] *Sizov* Смол. кург. 45—46, *Arne* Suède 119—158, *Hampel* Alt. III. passim. Arne to má všechno za perské motivy z doby posassanovské, ale myslí pro Rusko na sekundární centrum v Chazarii. Plaketty ty jsou vskutku přehojné ve V. Saltově i v sousedních krajích, a ubývá jich do středu a severu Rusi (l. c. 42, 120). Je-li tomu tak, pak mísa u *Smirnova* Вост. сер. tab. 58, ozdobená na obrubě touž stilisovanou dekorací a scénami loveckými, předváděla by život Chazarů z X. stol. Ale spíše bych myslil na střední Asii.

výzdoba z jemného drátu přiletovaného. Typický doklad provázený samanovskou mincí z r. 894—968 (srv. obr. 202) poskytl poklad šesti zlatých závěsků nalezený u Jessu (far. Haljal) v Estonsku[1] nebo první poklad gnězdovský z r. 1868.[2]

S podobnými pošívkami a závěskami setkáváme se přečasto — je jich na sta — ve východním a středním Rusku, Finnsku, v Uhrách a také ve Švédsku. Část závěsů je nepochybně ve spojení se starými mesopotamskými symboly slunce *(šamaš)*, hvězdy *(ištar)*, a měsíce *(sin)*, známými ze skulptur akkadských a assyrských,[3] ale jako zřejmý a stále se opakující symbol nalézá se v umělecké

Obr. 202. Zlaté závěsky nal. u Jessu v Estonsku.

industrii Orientu a Byzance jenom symbol měsíce, t. zv. *lunice*. Našlo se jich mnoho na povrchu zrnitým filigránem zdobených v Rusku (i slovanském), trochu i v Uhrách a v Skandinavii, a to častěji s arabskými mincemi z X. století.[4] Že se i větší stříbrná závěsná pouzdra na amulety *kaptorga* nebo *gau* zvaná a na svrchní desce zdobená motivy zvěrnými nebo vegetálními stilu východního, dostávala z Orientu daleko do zemí slovanských,

---

[1] Katalog d. Ausst. zum X. arch. Kongress in Riga (Riga 1896) 112, tab. 27. Jinak srv. Смол. кург. tab. IV. (Gnězdovo), Изв. ком. арх. XV. 141 (Vladiměřská gub.).

[2] *Kondakov* Древн. V. 60, 63. Podobné práce našly se v Korsuni z IX.—X. stol. (Клады 56), práce domácí?

[3] Srv. *Montelius* Mannus I. 65—66. I vedle Krista na kříži objevuje se slunce a měsíc od VI. stol. (*Diehl* Manuel 293).

[4] Srv. o nich i ŽS. I. 636 a u *Arne* Suède 108. Podobného tvaru jako lunice jsou i duté náušnice Kondakovem *kolty* zvané a známé z ruských pokladů XI.—XIII. stol. Také kolty přišly z Orientu, hlavně ze Syrie (ŽS. I. 620, *Kondakov* Byz. Email 329, 332 sl., Клады 195 sl., 197). Lunice samy Kondakov také vedl ze Syrie (Древн. V. 39, 140, 156, Клады 55, 198), kde se dosud nosí.

svědčí nejen několik nálezů z Polska, Ruska a Uher,[1] ale zejména znamenitý nález z Holmu u Drezdenka, chovaný v berlínském museu, z něhož zde tři kaptorgy podle fotografií (obr. 203, 211) předvádím.[2] Sem bych také kladl deštičku s vytepaným jelenem z hrobu u Želenek v Čechách (obr. 204).

Byzantské umění, jak jsme právě viděli, nelišilo se v dekoraci mnoho od orientálního, jsouc od VI. století prosyceno vlivy přišlými z Persie, Syrie, Turkestanu a Aegypta, a je někdy opravdu těžko vésti hranici mezi tím, co je původu orientálního, co čistě byzantského, a co bylo robeno v řecko-orientálních dílnách syrských. Nejvíce

Obr. 203. Dvě orientální kaptorgy z nálezu v Holmu.

nás ještě poučují příznaky technické už výše vzpomenuté. Je to především email, který provází stále drobnou uměleckou industrii byzantskou, aby v X.—XI. stol. dospěl v ní nejkrásnějšího rozkvětu. Proto je email byzantské techniky, kterou známe dobře, dík znamenité knize N. P. Kondakova,[3] obyčejně nejlepším vodítkem k určování původu drobného umění. Email ten je přihrádkový s překrásným průsvitným a různobarevným polevem mezi úzkými zlatými stezkami, které směřují dalším vývojem k neobyčejně jemné síti

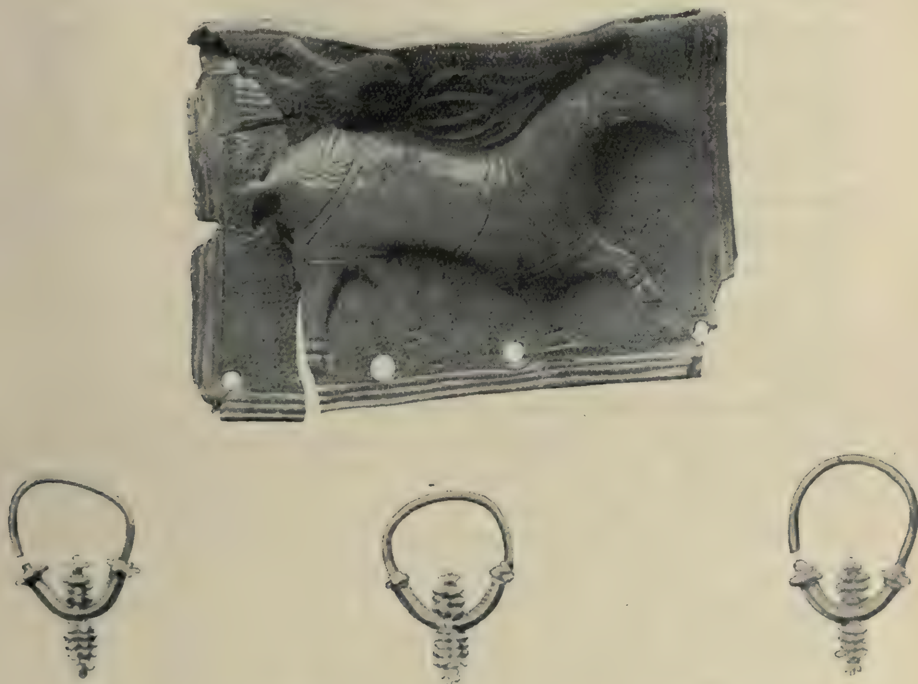
---

[1] *Kostrzewski* Wielkopolska 223. pozn. 808, *Hampel* Alt. I. 820, II. 446, *Arne* Suède 43, *Kondakov* Древн. V. 39, 64, 96.

[2] Srv. též Führer durch die vorg. Abt. d. Museen in Berlin (1913), 101 a *Kiekebusch* Bilder aus märk. Vorzeit (B. 1917) 92. Fotografie mi zaslalo berl. museum, začež děkuji.

[3] *N. P. Kondakov* Визант. эмали собр. А. В. Звенигородскаго. Petr. 1889—92. Totéž vyšlo současně francouzsky a německy. Přístupno mi bylo vydání německé a toto cituji.

zlatých konturových linií.[1] Můžeme jej míti vždy za byzantský, i když prvky jeho ornamentů a jejich komposice je rázu východního. Vidíme jej především na obrázcích s podobami svatých a pak na vykládaných křížích s podobnými obrazci nebo ornamentálním dekorem. Vedle nich se však setkáváme v Rusku od XI. století i s řadou honosných šperků, zejména zlatých čelenek a velkých

Obr. 204. Ozdobná deska a náušnice z Želenek u Duchcova v Čechách.

náušnic (kolty), jejichž plochy jsou podobně vyplněny emailem.[2] Při tom je příznakem byzantské práce V.—XI. století jemně rytý (puncovaný) obrys na plechu, vzniklý z techniky.

Vedle toho pokládám, jak již bylo řečeno, za další byzantské charakteristikon hrubozrnný filigrán, vytvářející formy hroznovité a malinovité proti jemné a plošné granulaci orientální. Patří sem především hrubozrnné náušnice hrozníčkovité, rozšířené hojně po celé střední Evropě, Balkánu a na Rusi. Mám tento druh šperků za

[1] Tuto kresbu jemných zlatých linií přičítá Kondakov i byzant. miniaturám VIII. a IX. stol., z nichž přešla do miniatur bulharských a ruských (Byz. Em. 106—107).

[2] *Kondakov* Клады tab. 1 sl., 6 sl., Древн. V. 35 sl.

byzantský hlavně proto, že jeho prototypy jsou už v klassickém umění řeckém a že se jich dosud nejvíce objevilo na Balkáně, v Podunají a v té části Ruska, jež byla ve spojení s Cařihradem a s řeckými koloniemi v Pantikapaiu, Fanagorii a Chersonesu. Typickými vzory těchto byzantských granulovaných šperků jsou na př. nálezy chované v museu kninském a dále věci z hrobů chorvatských u Kloštra, Bílého Brda, Bukovce,[1] nález ze Sofie v tamějším museu a z hrobů v Klisse-Kjöj u Pirdopu,[2] poklad z Vrapu u Elbassanu,[3] v Uhrách pak poklady z Regöly (Tolna), ze Szent-Endre (Pešť) datované mincemi Justina a Foky do VII. stol. a poklad z Tokaje (obr. 68) s mincemi století X.[4] Z Ruska známe podobné věci z Kňaží hory a řady pokladů ze Sachnovky, Kijeva, Perejaslavi, Molotova a j.[5] Také poklad z Pereščepiny sem z větší části náleží.[6] Granulované věci z těchto nálezů dlužno vesměs pokládati za výrobky dílen řeckých;[7] ukazují nesporně, v jak hojné míře byzantská umělecká industrie docházela k Slovanům balkánským, dunajským a jihoruským, zatím co západ podléhal importu německému a sever i východ Rusi nordickému a čistě orientálnímu. Rovněž filigrán z kroucených drátů (filigrane cordé, rus. скань) rozvil se velkolepě v byzantském umění od VII. do XII. století, jak ukazuje stavropolský a rjazaňský nález, korsuňský diadém a jiné věci až po čapku Monomachovu.[8] O původu šperků prolamovaných, na př. košíčkovitých náušnic gurzufského a keszthelského typu, nebo pozdějšího typu kijevského, náušnic z Alajkova, Kretek a pod. (obr. 63), nedovoluji si přesnějšího úsudku, ale z byzantského umění bych jich nevylučoval. Snad budou syrské. Jemné prolamování je dekorační princip doložený stejně z Ori-

---

[1] Vjesnik arh. dr. VII. 38, 41, 79, 81, 85. Byzantský je i nález z Narony v Dalmatii (*Bulić* Nuovo Bull. di arch. crist. 1902, 234. Srv. *Dalton* Byz. arch. 542).

[2] Изв. арх. българ. V. 96. Nález sofijský znám z fotografie.

[3] *Strzygowski* Altai 1.

[4] *Hampel* Alt. II. 489, III. 263; Arch. Ert. 1904, 41, *Posta* III. Reise I. 57. Na východořímský původ věcí regölských ukazují masky na knoflících shodné s Gratianovým medaillonem pokladu szilágy-somlyóšského (ib. 59).

[5] *Chaněnko* Древн. V. 21, *Kondakov* Клады tab. 4, 12, 13, Древн. V. 119.

[6] Матер. XXXIV. 111—120.

[7] Srv. též *Riegl* Spätröm. Kunst II. 73 sl. Kondakov myslí u některých na původ syrský (Древн. V. 39).

[8] Srv. podrobný popis u *Kondakova* Клады 49—80. O technickém rozdílu techniky byzantské a ruské (na rjazaňských barmách) srv. tamže 90—91.

entu[1] jako z antického umění počínajíc III. stoletím.[2] O byzantské inkrustaci drahokamenové zmínil jsem se už výše na str. 672.

Přihlédneme-li k dekoračním motivům v umění byzantském, můžeme říci, že zvěrný motiv v plošné dekoraci byl mu zprvu dosti cizí a výzdoba se opírala hlavně o antickou úponku.[3] Ale už v VI. stol. podlehla úplně novým, výše vzpomenutým dekoračním principům a motivům orientálním. Objevují se zejména perské zvěrné motivy vedle starších, z antiky převzatých. Z vegetálních antický akanthus zůstává sice oblíben v obrubě i ve výplni ploch, ale je čím dále tím více zploštělý a stilisovaný, někdy i s listy oddělenými;[4] také břečťanová úponka se občas objeví (častěji v VI.—VIII. stol.) a révová, jež je zprvu (od IV. st.) realistická, oživená vkládanými zvířátky (ptáčky), a stává se později schematickou a konvenční.[5] Hlavní úloha jako v antice zůstává palmettě, resp. palmettisované úponce jiného druhu, ale palmettě změněné, překomponované nebo uzavřené v srdcovitém obrazci, vše řaděno do pásů a obrub.[6] Od VI. stol. ovládají v plošné dekoraci rozviliny rozmanitých květů a listů stilu orientálního, jaké vidíme nejen na byzantských výtvorech od VI. století,[7] ale i řadě dokladů z Persie, na reliefech velké jeskyně v Taq-i-Bostanu z doby Chosroa II. (c. 620 po Kr.), na sloupech z Ispahanu nebo na nádobí původu

---

[1] *Strzygowski* Altai 200 sl., 210. Mšatta a mimbar v Kairuanu z IX. stol. Strzygowski myslí na Iran, *Zahn* l. c. 88 asi na Syrii.

[2] *Riegl* Spätröm. Kunst. I. 140 sl., *Kisa* Bonner Jahrb. 99 str. 43 (Tab. I. 1 cit. *Zahn* l. c. 87). V byzantském umění vidíme jej častěji (*Zahn* l. c. 85, 101, 104). Košíčkovité náušnice a pod. jsou mezi byz. věcmi Britského musea (Catalogue 45, pl. IV.—V).

[3] *Riegl* Spätröm. Kunst. II. 29.

[4] *Dalton* Byz. art. 689 sl.

[5] *Dalton* l. c. 700. Srv. fig. 122, 317, 449, 456 a *Strzygowski* Altai tab. 8, *Zahn* l. c. 87, 90 sl. Charakteristické je i zpeřené listoví, jaké ukazuje již relikviář sv. Sebastiana v Museo Christiano ve Vatikáně (z c. 700), okraj současné míry ze Stumy u Halepa (*Riegl* Spätröm. Kunst, II. 80, Revue arch. IV. sér. XVII. 407, 1911), střední výzdoba koflíku z Brit. musea (*Dalton* l. c. 106) nebo obruba koptická z VI.—VII. st. (ib. 55) a kalichy z Vrapu (*Strzygowski* Altai 2).

[6] *Dalton* I. c. 691 sl.

[7] Srv. mausoleum Gally Placidie v Ravenně (*Rědin* 100), vazbu z Herfordu (*Creutz* Gesch. d. edl. Met. II. 83), byz. plakettu v Louvru (I. posch.), ambon v chrámu St. Spirito (*Haupt* 135, tab. 17) nebo revers kříže Justina II. (*Dalton* Byz. art. 550, srv. i 553).

perského.[1] K nim náleží i plaketta záponky z hrobu ruského bohatýra nal. v Taganči (srv. obr. 133), nebo nákončí z Bene-puszty s mincemi IX. a X. století.[2] Věci ty jsou ovšem starší, nežli je doba, v níž hrob byl uložen.

Nemohu se ovšem pustiti do sledování všech forem, do jakých se dostala řecká úponka a palmetta ve svém vývoji byzantském. Ale jedna velká serie ozdobných kování na záponkách a přezkách pásových, jaké se občas nalézají v jižním Rusku v hrobech kočovnických a zejména v hrobech uherských od V. do IX. století, zasluhuje přece zmínky. Forma závěrečného kování jeví hojně orientální tvar zašpičatělého jazyka, ale hlavní u něho je dekorační výplň v obrubě perlovcovité nebo jednoduché, páskové. Tato výplň představuje nám u věcí z VI. až VIII. stol. nejčastěji typickou úponku hadovitě se vinoucí s listy polokruhovitými nebo palmettovými (řidčeji jinými) a vedle toho dosti hojně i figurální motivy kráčejících zvířat, obyčejně gryfů, nebo i klečících, skrčených, navzájem se dávících, nebo konečně i komplexy postav a vpletených masek lidských,[3] tedy samé motivy a formy rázu orientálního. Úponka sama vyvíjí se stilisticky dvojím směrem. Jednak se komplikuje, bohatne a lístků je v zátočinách tolik, až přecházejí ve spleť větévek a květů. Jednak původní plastičnost ustupuje zploštění, jež na nejmladších kusech tohoto rázu působí dojmem výzdoby ryté nebo kreslené. Také forma nákončí se později mění, zkracuje se a obruba bývá perlovcová. Vedle tohoto druhu objevuje se však na kování i ornament zpeřený, nebo klikaté čárkování, dále orientální ornament vázaných kytic, — vše s obrubou hladkou nebo perlovcovou.

Že prototypy těchto kování přinesli do Uher národové nomadští, nemůže býti pochyby. Hampel sám myslil hlavně na Sarmaty, ačkoliv starší věci přičítal i Hunnům a Avarům, nejmladší pak Maďarům.[4] Nicméně mám velké pochyby, zdali okutí, speciálně

---

[1] *Sarre* L'art de la Perse 39, tab. 90, *Morgan* Mission IV. 2, 305 sl., 335, *Dieulafoy* L'art de la Perse V. 95—97, *Smirnov* Вост. сер. tab. 49, 54, 55.

[2] *Hampel* Alt. III. 341 (II. 472).

[3] Srv. přehojný výběr jich u *Hampla* Alt. I. 509 sl. a III. passim.

[4] *Strzygowski* pomýšlí na asijské dělníky v průvodu uherských nomadů (Altai 242 sl., 247, 250), *Riegl* hledá původ v Malé Asii nebo Syrii (Spätröm. Kunst. II. 48), tedy v okruhu kultury byzantské. Avarové v Uhrách jich nedělali. V Oström. Beiträge je pokládal přímo za východořímské (10). *Arne* myslí na původ chazarský (Suède 125). Podle ref. v Byz. Zs. 1908, 654 pomýšlel později i Hampel na dílny v Korsuni a v Chazarii.

ta, jež Hampel zove sarmatskými, byla vyráběna v Uhrách od Sarmatů nebo cestujících řemeslníků hunnských, avarských, armenských a perských, jak myslí Strzygowski. Jednak spatřujeme na starších věcech klassickou úponku palmettovou a břečťanovou, na vrchu záponek palmettová akroteria a pleteniny, jaké známe z hrobů langobardských, dále lidské hlavy ještě ohlasu klassického, — samé to prvky byzantské dekorace, jednak je vedle kování ještě plno jiných šperků byzantských (hrozníčkovitých náušnic a přezek), ba

Obr. 205. Kování pásová z hrobů u Krunglu a Hohenbergu.

někdy tu jsou i staré sponky římské a věci emailované. Zejména je poučný poklad nalezený ve Vrapu u Elbassanu, kde tato „sarmatská" kování provázejí věci eminentně byzantské, syrské, především kovové nádobí. To byl byzantský obchodník, jenž jej tam ukryl.[1]

Tím vším jsem veden k domněnce, že, třebas náležela uvedená kování kočovníkům z Asie přišlým, máme v nich přece před sebou práce dílen byzantských, snad syrských, přizpůsobené ovšem potřebě a vkusu nomadských barbarů. Sarmaté ostatně v Uhrách historicky do VIII.—IX. století vůbec doloženi nejsou.[2] Co mne pak v této domněnce ještě více utvrzuje, je to, že v jižním Rusku a vůbec v krajích, kde seděli Hunnové, Avaři, Bulhaři a hlavně Sarmaté před tím, než přišli do Uher, — podobných věcí téměř není, srovnáme-li je s Uhrami, kde jsou tak hojné a tak typické. A co tam na Rusi je — není toho mnoho —, je jiného rázu, než je ten, jemuž

[1] Srv. popis u *Strzygowského* Altai 1 sl., 240 sl.

[2] Srv. SS. II. 131 a článek můj „Slovania v Uhrách", uveřejněný v Letopise Matice Slovenské XIII. 1. Srv. též stříbrná kování v slov. hrobech u V. Gorice (Vjesnik arh. dr. N. S. X. 130).

náleží massa kování uherských s typickou úponkou a palmettou.[1] Vidíme-li je pak v Uhrách a na Balkáně v pokladu vrapském v průvodu výrobků byzantských, vede to přece jen k závěru, že i kování jsou importem byzantským, speciálně pro podunajské barbary robeným. Tím ovšem nechci říci, že všechno je jenom byzantské. Jsou tam i asijské předlohy,[2] které dlužno od byzantských rozlišovati, i domácí imitace,[3] ale ostatní massu lze si těžko jinak vysvětliti. Ovšem celá tato otázka vyžaduje ještě speciálního studia a hledání, zejména v končinách jihoruských, odkudž je materiálu dosud příliš málo a jen mladšího. Zvláštní druh stříbrných okutí s prolamovaným roztrhaným ornamentem, jaký znám z Rusi ze Saraje, dále z depotu nalezeného u Směly na Tjasminu, jednotlivě i z jiných východoruských pohřebišť,[4] — je zase v Uhrách řídký,[5] ale podivuhodným způsobem vrací se v hrobech langobardských VI.—VII. stol. u Castel Trosina, Ascoli Picena, Nocerry.[6] Toto spojení lze těžko jinak vysvětliti, nežli tím, že přijmeme opět společný původ byzantský. Ohlasy této dekorace našly se i na plakettách z Mersiny.[7]

Pokud se týče speciálních tvarů byzantských šperků z nálezů, které se projevují celým rázem jednolitě jako byzantské — poklady ruské, balkánské, uherské, maloasijské (Mersina, Kyrenia), k nimž připoj poklad ze Siûtu v Aegyptě a jiné[8] —, řekl bych ještě toto mimo to, co jsem výše pověděl o granulovaných náušnicích.

Sponky byzantské se na obrazech, a tu a tam i v nálezech ze VI., VII. a X. století, objevují ve dvou formách: kruhovité (broche) nebo massivní samostřílové se třemi velkými knoflíky, pokryté filigránovou dekorací,[9] vedle forem gotských (Gurzuf) a langobardských z Italie. Byzantského původu je také výše vzpomenutá záponka z Tagančе, rozvilinou zdobená (obr. 133). Typickou

[1] Srv. na př. sbírku uveřejněnou *Arnem* (Suède 124 sl.) a jiné věci z nalčikského okruhu terské oblasti (Отчетъ за 1898 г., 124 sl.).

[2] Srv. na př. kování z Prestovce a Blatnice *(Hampel* III. 320, 321, *Arne* Suède 146), z Nemesvölgy (22. hrob) a Csúny *(Hampel* III. 105, 122) a pod.

[3] Srv. kadluby nal. ve Fönlaku *(Riegl* II. 49).

[4] Srv. *Posta* III. Reise 540, 554, 573, 582.

[5] Posta l. c. cituje jen jednotlivé kousky z Feneku a Kunagoty *(Hampel* III. 180, 261); u Hampla je (II. 392) ještě nález z Fönlaku.

[6] Mon. ant. XII., fig. 70, 90, 94, 136, 174, tab. VII. 8, *Riegl* Spätröm. Kunst. II. 38 sl.

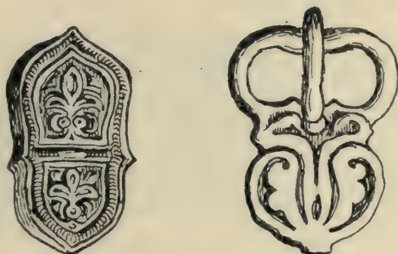
[7] *Kondakov* Клады tab. 19. Hampel přímo viděl v tom vkus byzantský (Alt. I. 811), tak i *Riegl* (l. c. II. 37 sl.).

[8] *Dalton* Byz. art. 541 sl. Srv. zde výše.

[9] O byzantských sponkách a vůbec špercích chystám zvláštní studii.

přezkou byzantskou je tvar na obr. 206. předvedený, jenž pronikl na Balkán i do jižní Rusi. Má na srdcovité deštičce vkomponovanou, degenerovanou palmettu.[1]

Náhrdelníky byzantské byly buď staré antické pletené řetízky,[2] končící ve zvířecí nebo trubicovité záponky (Holm, Michelsfeld, Černigov), nebo staré šňůry korálů, perel a závěsek, ale většina nálezů ze VII.—VIII. stol., i pozdějších, vykazuje typické zlaté řetězy složené z řady článků do sebe zavěšených a ověšených různými závěskami, kriny, mincemi i medaillony, jaké jsem již předvedl.[3] Nejkrásnější (asi ze VI. stol.) je náhrdelník nalezený v egyptském Siûtu, jenž se chová v bývalé sbírce Gansově v Berlíně.[4] V stoletích pozdějších (hlavně XI. a násl.) objevují se v Rusku i články emailované v řetězech na hrdlo i na čelo.[5] Specificky byzantskou závěskou je stilisovaná lilie o dvou listech postranních s boutonem uprostřed, t. zv. κρίνον,[6] jakou vidíme na př. na řetězech z pokladu sachnovského a lěskovského.

Obr. 206. Byz. kování a přezka VII.—VIII. stol.

O náušnicích granulovaných, lunicích a koltech zmínil jsem se už výše. Ale je mimo to ještě značná serie tvarů vyšlých jednak z forem antických, jednak z orientálních, jednak z koptických, jež zde sledovati nemohu.

[1] *Riegl* Oström. Beiträge (Beitr. zur Kunstgesch. gew. Wickhoff) 5, Spätröm. Kunst II. 30 sl., *Arne* Suède 142—143. Riegel přezky s kováním proti sobě stavěnými a velikými hlavicemi nýtů pokládá za typ východořímský (l. c.). Zobrazené kování pochází z Akalan v Bulharsku (Изв. бълг. арх. III. 324).

[2] *Kondakov* Клады tab. 13, *Zahn* l. c. 82.

[3] Srv. ŽS. I. tab. 34—36 a *Dalton* Byz. art. 535, *Zahn* l. c. 101, *Kondakov* Клады 56, 59, 95, 193, tab. 18—19, *Strzygowski* Altai tab. 7—8, *Morgan* (Mem. del. en Perse VII. tab. 6), *Riegl* Spätröm. Kunst. II. 39. Srv. i hroby u Kloštra (Vjesnik 1903, 79) a Nicachy (Труды XII. c. I. 698, 702). Dále srv. ŽS. I. tab. 35.

[4] *Zahn* l. c.

[5] *Chaněnko* Древн. V. 31, *Kondakov* Клады I. tab. 1, 6, 10, Древн. V. 135, Албумъ рис. 103, 348.

[6] Lilie je typická pro stráně syrské a palestinské, kde asi tato forma ozdoby vznikla a rozšířila se až do Ruska (*Kondakov* Древн. V. 144, Клады I. 206 sl., *Chaněnko* Древн. V. tab. 29). Srv. ŽS. I. tab. 35, 12.

Náramky byzantské jsou buď skládací s úponkovou výzdobou (Kyrenia, Siût), nebo plné se štítky, nebo plechové s konci trubicovitě rozšířenými, nebo s konci lopatovitě vytvořenými podle jakési předlohy orientální. Později se setkáváme s širokým ozdobným zápěstím (náručím), složeným z destiček šarnýrem spojených a s typickou arkadovitou dekorací (to je charakteristikon byzantské), rytím a niellem provedenou. Našly se v pokladech kijevských, orlovských, ve vladiměřském, romanovském, molotovském a černigovském a jsou vesměs ceremoniálního původu byzantského.[1] Prsteny jsou obyčejně massivní kroužky, buď s rytou a niellovanou pečetní deštičkou monogramem opatřenou, nebo s granulovaným chatonem, nebo s vysoko vyzdviženým kamenem. Starší byzantský tvar prstenu s kamenem na arkadové podložce, jaký se našel na př. už v Kranji (Krainburg) rozšířil se rovněž po slovanském území.[2]

Nakonec bych dodal, že ovšem hlavním příznakem původu byzantského bývá křesťanský *kříž* (v ornamentu od V. st.), zprvu s rovnými, hladkými rameny, obvykle na konci rozšířenými, později, hlavně od X. století, i kříž dvojitý. Kde vidíme kříž, máme před sebou výrobek dílny řecké, i když celkový ráz jeho dekorace je orientální. Kříž také vstupuje do motivu rozvinuté lodyhy.[3]

To je tak obsah umění, které se hrnulo k Slovanům jižním od VII., k východním a trochu i k západním od IX. století. Proti tomuto orientálnímu a byzantskému uměleckému proudu ustupuje všechno ostatní do pozadí, i vliv germanský.

Při velké jinak intensitě, kterou na slovanskou kulturu působila říše francká v době karolinské, přinášejíc jí celou řadu důležitých kulturních vymožeností, není pochyby, že se vším tím šly ze západu i prvky umělecké. Máme pro to přímý doklad v povo-

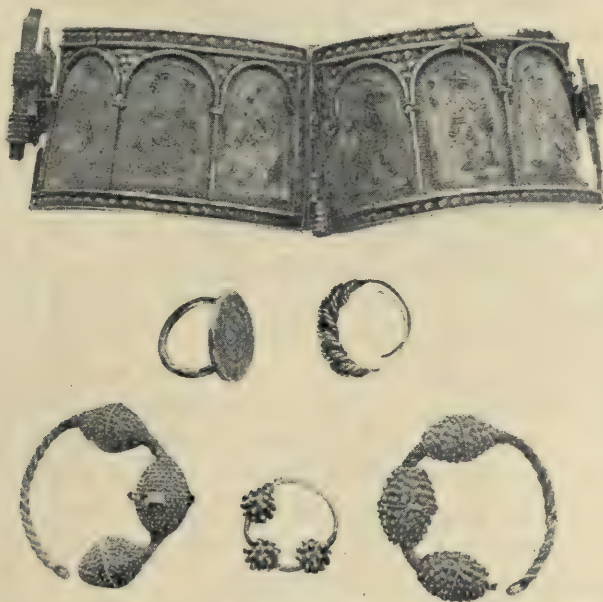
---

[1] *Kondakov* Древн. V. 115, 157, Клады I. 138, 140, Зап. Шевч. XXV. kn. 5.

[2] Podobný se našel v Cividale a v Dalmacii (*Riegl* Jahrbuch Z. Com. I. 246) i v pokladu v Sofii nalezeném. Jinak k byz. prstenům srv. *Kondakov* Древн V. 143, Клады I. tab. 5, 9, 15, 18 a str. 107, 204, *Brunšmid* Vjesnik arh. VII. (1903), 41, 88, *Chaněnko* Древн. V. tab. 23, *Dalton* 537 sl., 687, Guide 54, 58. 135, 146, Catalogue of early chr. ant. (1901), 1 sl., *Diehl* Manuel 298, 664.

[3] Srv. na př. barmy nalezené v pokladu rjazaňském a bolgarském (*Kondakov* Древн. V. 111, 129), nebo stříbrnou desku v Louvru (*Dalton* Byz. art. 559) a reliefy z Cařihradu, z Athonu (*Dalton* l. c. 157, 169, 711, *Wulff* Mittelalt. Bildwerke 5 sl.), z Kijeva (*Kondakov* Др. IV. 161; srv. i 83).

lávání mistrů k stavbě prvních chrámů v IX. a poč. X. stol. do Blatna a do Prahy (srv. výše str. 646). Dávali-li kněžna L'udmila a sv. Václav do těchto kostelů i hojně zlatých a stříbrných věcí, mohly to býti především věci z dílen franckých.[1] Ale pro tento vliv před koncem X. stol. není jiných archaeologických dokladů, než serie emailovaných šperků, t. zv. kettlašského rázu, které byly v IX. a X. století rozšířeny od Dunaje do zemí alpských, Slovany

Obr. 207. Náruči, prsten a náušnice z pokladu nal. v Molotově.

osídlených, a jejichž emaily pokládám dnes za výrobek dílen jihoněmeckých v Porýní.[2] Jinak v nálezech českých, polských, polabských z IX. a X. stol. není téměř nic, co by ukazovalo na původ francký, mimo nález emailovaných křížků z české Opočnice u Poděbrad a křížků z Veltrub, jejichž původ bych hledal také někde na Rýně, na základě jejich emailové techniky.[3] Všude se spíše setkáme s nějakým výtvorem umění byzantského nebo ještě

[1] Christian ed. *Pekař* 173 (srv. i 176), Vita sti Venceslai (Fontes I. 157). Srv. i Vita Adalberti auct. Brunone 11 (tamže I. 273).

[2] Srv. o těchto šperších SS. II. 521 a ŽS. I. 545, 614, III. 285, kde jsem se však klonil ještě pro původ byzantský. *Riegl* (Spätröm. Kunst. II. 77) datuje kettlašské emaily správně od poloviny VIII. stol. do X., ale kde se dělaly, neví.

[3] Srv. o nich u *Píče* Star. III. 136, jenž si s nimi ještě nevěděl rady.

spíše orientálního (náušnice), nežli s výrobkem německým. V Čechách na př. i bohatý nález ve dvojitém knížecím hrobě kolínském vykazuje věci byzantské, a jen skvostnou záponku a přezku lze pokládati za výtvor dílny německé z konce IX. stol.[1] Želenecký hrob náleží již celý produkci jihovýchodní.[2]

Jedině severní skandinávská Germanie působila v této době silněji a konstantně na Rusko, a kniha T. Arneho „La Suède et l'Orient" (Upsala 1914) přináší pro to množství přesvědčivých dokladů.[3] Vidíme, že v IX. a ještě více v X. stol. severní část Ruska od Kijeva na sever a od Jaroslavi na západ byla naplněna importy nordickými, a někdy vskutku nevíme, máme-li hroby pokládati za slovanské s věcmi nordickými, či za hroby nordické, t. j. hroby skandinavských Rusů, usazujících se v IX. a X. století v hlavních obchodních a politických centrech. Dokladem toho jsou mnohé mohyly v okolí Ladogy a Velkého Novgorodu nebo pohřebiště gnězdovské u Smolenska a michajlovské u Jaroslavi, o jednotlivých jiných hrobech nemluvíc. V nich je značné množství věcí původu nordického (obr. 208), vyznačujících se hrubostí a massivností (zejména u hřiven a náramků, — náušnic a záušnic je málo), a v Novgorodě našel se i celý poklad nordického rázu.[4]

Jak ruští Slované ztrávili z části tento vliv a v duchu jeho sami tvořili, zmíním se dále. Kondakov jej jistě podceňoval.

Přehlédněme ke konci ještě jednou cizí proudy uměleckých vlivů a přihlédněme k tomu, v jaké míře tyto vlivy působily na počátky drobného slovanského umění.

První účinnější vliv na domácí industrii ucítili Slované podunajští z Italie a z Byzance počínajíc VII. stol., na východě pak Slované v dněprovském bassinu z dílen černomořských, Goty obsazených od konce III. stol. S účinností těchto vlivů musíme počítati a na jihozápadě máme pro to i věcné doklady, neboť tam právě dvě nejdůležitější archaeologická charakteristika pozdější slovanské kultury vyšla z jižního, římského vlivu: esovité záušnice a na kruhu robená, vlnovkou okrášlená keramika. To byly jediné dva importy, o nichž víme, že je Slované nejen časně přijali, ale i napodobili a dále přetvářeli ve formách, v dekoraci a v technice. Kovová

---

[1] Srv. o něm v Pam. XV. 715 a u *Píče* Star. III. 101 (Píč kování kolínská pokládal za byzantská).

[2] *Píč* Star. III. 87.

[3] *Arne* Suède 18 sl.

[4] *Arne* Suède 34, *Kondakov* Древн. V. 26.

Obr. 208. Inventář mohyl z Gnězdova u Smolenska.

bronzová záušnice ze slovanských hrobů v X. a XI. století ukazuje již značnou vyspělost slovanské metallurgie. Forma je dosti rozmanitá a její výzdoba také; na dutých kroužcích u Baltického moře setkáváme se s dekorací tepanou,[1] na východě i na jihu na ně navlékali skleněné korale, nebo doma robené kovové perly, bubínky, košíčky, maliny, a všude je zřejmý technický pokrok i v tom, že záušnice zhotovená z kovu méně cenného byla velmi hojně stříbrem nebo zlatem plátována.[2]

Na východě byl vliv germanských Gotů na slovanskou kulturu vůbec velmi značný, jak nám ukázala linguistika v převzetí mnoha gotských kulturních slov,[3] ale zdali tento vliv podnítil i domácí uměleckou industrii k napodobení a následování, dosud říci nemůžeme. Zhrubělé výrobky t. zv. gotského rázu vyskytují se sice i v kraji, který byl v IV. a V. století nepopíratelně slovanský, ba vyskytují se právě tam i zvláštní lokální odrůdy této industrie, — vzpomeňme na př. jen na sponky pozdně gotské, na typ vyznačující právě hradiště Pastěrské u Kijeva nebo na záhadné věci postavmucké,[4] — ale můžeme-li je pokládati za výrobky dílen slovanských, dosud nálezy nepověděly. Totéž platí v celku pro západ. Také zde byl vliv karolinský v VIII. a IX. století velmi silný, neboť na př. dal Slovanům římský pluh, šlechtěné zahrady, míry, váhy, mince atd. (srv. kap. XIV.), — ale v industrii žádné zjevné stopy nezanechal. Je sice pravda, že část západních Slovanů v IX. a X. stol. s oblibou kupovala šperky t. zv. stilu kettlašského, sponky a náušnice emailem zdobené, jejichž původ hledám dnes v stříbrnických dílnách porýnských (srv. výše str. 689). Ale tato industrie přešla, aniž byla zapustila kořenů na slovanské půdě. Mám všechny věci kettlašského rázu za importy cizí.

Zato na východě nastávaly poměry jiné. V VIII. a IX. stol. počalo přicházeti k Slovanům houfně drobné umění orientální po dráze volžské a umění nordické po dráze volchovsko-dněprovské. Také zde je Slované zprvu prostě přijímali. Hroby a poklady IX. a ovšem i X. a XI. stol. jsou plny těchto věcí, mezi nimiž je nejvíce drobných orientálních závěsků a pošívek, stříbrných, filigránových náušnic a kování pásových, méně náramků, náhrdelníků

---

[1] Srv. nálezy z Kaldusu (Zs. f. Ethn. 1905, 366) a Horstu (Berl. Verh. 1892, tab. IX. 4).

[2] Srv. podrobné vylíčení vývoje záušnic v ŽS. I. 592 sl.

[3] Srv. SS. IV. 70 a zde dále v kap. XIV.

[4] *Chaněnko* Древн. IV. 5—6, *Spicyn* Зап. арх. общ. XI. 385.

(hřiven a kollierů) a prstenů. Občas přišla i nádoba ze stříbra tepaného nebo hliněná s barevným polevem, nebo stříbrná schránka na amulety, které v několika exemplářích zabloudily až do východ. Německa.[1] Všechny lepší, dokonaleji vyrobené kusy skleněných perel a náramků jsou původu syrského nebo egyptského, a původu cizího je i soubor niellovaného pásového kování z Gorodce u Lucka na Volyni.[2] Je nesporně zjevné, že obchod z Orientu přinášel mnoho do bytu, ústroje a výzbroje slovanské. Jak v tu dobu silně působil, vidíme názorně z hrobu jízdního bojovníka, který byl v Kijevě odkryt u Zlaté brány a náleží asi do počátku X. století.[3] U kostry byl meč formy sice francké, ale s výzdobou čistě orientální, sekera je orientálního typu a množství stříbrných pošívek téhož rázu (srv. obr. 144). To jistě nebyl hrob Orientálce, nýbrž ruského bojovníka, ale vystrojeného věcmi na východě pracovanými a obchodem donesenými. Jiným příkladem importu orientálních věcí jsou poklady z Nevelu, Gnězdova, Jurkovců nebo bolgarský z újezda spasského.[4]

Počínajíc X. stoletím, setkáváme se však vedle těchto východních originálů i se slovanskými imitacemi, které jsou zkušenému oku na první pohled patrné svou hrubší prací a často i bezcennou slitinou různých kovů, nahrazující vzácnější stříbro. Je to především zrnitý a prolamovaný filigrán, který si Slované velice oblíbili a napodobili. O oblibě tohoto filigránu svědčí samo rozšíření pokladů arabského stříbra do celého západního Slovanstva a poměrná hojnost drobných arabských šperků (závěsků a náušnic) v hrobech českých, polabských a polských. Jest viděti, že to bylo zboží oblíbené, po celém severním Slovanstvu rozvážené, a je proto přirozeno, že se v první řadě napodobilo. Z jiných věcí orientálního původu jsou to ještě pletené náramky a náhrdelníky, které také vycházely z domácích dílen, potom hojné závěsky a plaketty k pošívání roucha, soudíc po jejich hrubší technice. Z nich nejhojnější napodobeninou byly lunice. Bohatě a jemně vyzdobených originálních vzorů (srovnej výš obr. 64) slovanské imitace ovšem nedostihly. Ale našlo se jich hojně z bronzu nebo bílého kovu v okolí Simbirska, Ladogy, Petrohradu, Smolenska, Vladiměře, Černigova[5] a častěji

[1] Srv. výše str. 680.

[2] Srv. ŽS. I. 569, III. 300.

[3] *Arne* Suède 45—46, *Chaněnko* Древн. V. tab. 20.

[4] *Kondakov* Древн. V. 60 sl., 96.

[5] *Arne* Suède 110, *Sizov* Изв. Зам. 1895. VI., *Spicyn* Изв. арх. к. XV. 140. Arne se domnívá (111), že se tyto imitace robily v X. a XI. století na jihovýchodě Rusi.

i v Uhrách v hrobech u Pilinu a Vácova nebo u Bílého Brda v Chorvatsku,[1] — a jsou vesměs lokální imitací cizích vzorů. Také jiné vynikající věci byly napodobeny. Stříbrem a zlatem vykládaná sekerka z Biljarska (obr. 81) je jinak rázu orientálního, ale iniciálka A ukazuje na práci ruskou.[2] Totéž platí o stříbrné výzdobě tuřích rohů z Černé mohyly, pocházejících z počátku X. stotetí, jež Kondakov důvodně prohlásil za domácí práci ruskou, imitující perskou předlohu.[3] Arne i krásné košíčkovité filigránové náušnice typu tempelhofského nebo kretkovského (obr. 63) pokládá za výrobek jihovýchodní Rusi podle orientálních modelů, ale o tom bych velmi pochyboval.[4] Spíše jsou kruhy z pokladu bělského (gorbačevského) barbarským přetvořením syrských originálů.[5] A vůbec celá jedna kategorie šperků, které Slované sami vytvářeli, náleží svým původem vlivu orientálnímu. Nemáme sice pro to přesných dokladů, ale sám nepochybuji, že t. zv. závěsné kruhy východních Slovanů, jež známe z hrobů X. až XII. století a jež se nosily zavěšeny ve vlasech po obou stranách hlavy,[6] vznikly z podnětů přišlých z Orientu, z Turkestanu, Kavkazu a Syrie. Jsou i umělecky zajímavé, neboť vedle kruhů zcela jednoduchých, jen různým způsobem zatočených, vytvořili někteří východní kmenové slovanští velmi pěkné tvary ozdobné, které hlavě slovanské ženy dodávaly uměleckého povznesení, a je pozoruhodno, že to byli právě Slované, kteří žili ve styku s Povolžím, tak Radimiči na Soži, Vjatiči u Rjazaně a v Moskvě, Kriviči na Volze a Sěverjané na Donci (obr. 209, 210). I to ukazuje, že podněty přišly z východu, ze země bolgarské a chazarské.[7] Vývoj těchto závěsných kruhů na východě a esovitých záušnic na západě Slovanstva je prvním významnějším dokladem domácí slovanské metalurgie a drobného umění. Také část náušnic.[8]

---

[1] *Hampel* Alt. III. 411, 520, 528, Vjesnik arh. hrv. VII. 35. Kadlub na dirhem a lunici nalezen byl v Karnuntě (*Hampel* Ujabb. tab. 116).

[2] Kondakov pokládá ji za práci suzdalskou XII. století. (Древн. VI. 87.)

[3] Srv. výše obr. 98, 99 a rozbor *Kondakova*. Древн V. 14, Клады 14, 33.

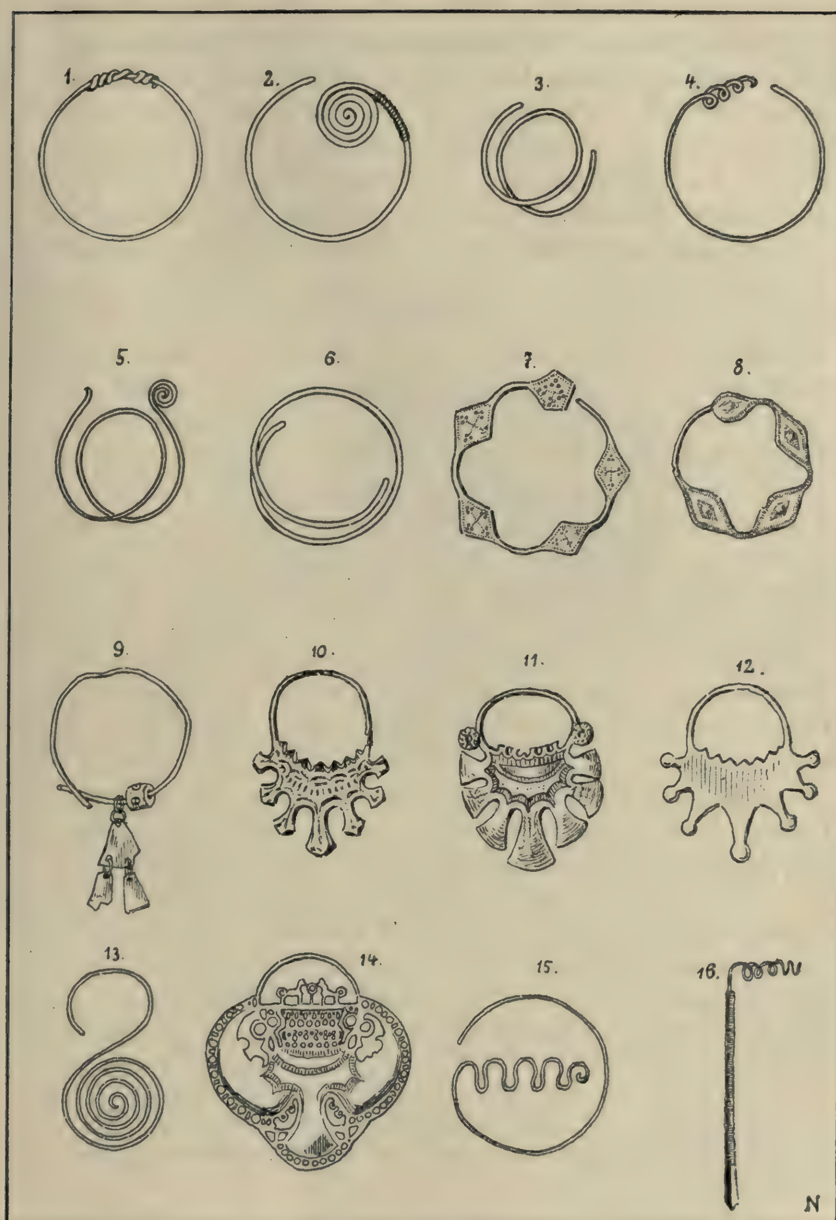
[4] *Arne* Suède 209. Byly nalezeny i ve Švédsku v Sturkö a Kinnegardě, a jednodušší formy v Povolží a u Kavkazu (210).

[5] *Kondakov* Древн. V. 65, Клады 8.

[6] Srv. ŽS. I. 603.

[7] Kondakov moskevské kruhy odvádí jednak z předloh syrských (Древн. V. 65), jednak indických (Клады 8).

[8] Část kruhů byla přímo vyráběna v Korsuni, ale jiných tam není, jako tam není záušnic minských a t. zv. kijevského typu. Srv. *Zavitněvič* Труды XII.

Obr. 209. Ruské závěsné kruhy do vlasů.

1. Zakoplje (Vladiměř), 2. Kňaží hora (Kijev), 3., 5. Minská gub., 4. Guščina (Vitebsk), 6. Fedovo (V. Novgorod), 7.—9. Petrohradská gub., 10.—11. Moskevská gub., 12. Suraž (Černigov), 13. Brovarky (Charkov), 14. Moskevská gub. Č. 15. a 16. jsou neslovanské závěsy z Jelizavetpole a Ljady u Tambova.

V celku jest však přece zřejmé, že se slovanská industrie o Orient úplně neopřela. Nepřejala toho, co je nejvýraznější: nepřejala inkrustace drahokamenové a skelné, nepřejala figurální výzdoby (zvěrného ornamentu), ba nezaujal ji ani bohatý orientální ornament rostlinný. To vše se zprvu ocitá v ruském umění jen poskrovnu a zvěrný ornament se rozvíjí teprve později prostřednictvím byzantským.[1] Co převzali šmahem z Orientu, byl jen filigrán. Ten byl po vkusu slovanském, vkusu, který vůbec, jak jsem měl již příležitost pověděti, vyznačoval se snahou po lehkosti a diskretnosti, řekl bych po eleganci. Východiskem jeho byla Syrie, Persie a Turkestan. Vlivy z urálské Čudi byly slabé a také kavkazské se vztahovaly jen na oblast chazarskou a ovšem i na Bolgary.[2]

Počátky importu byzantské umělecké industrie viděli jsme nejdříve u Slovanů podunajských a balkánských. Vedla k tomu přirozeně poloha jejich sídel. I nomadi asijští, kteří současně sídlili v okkupovaném Podunají, podlehli byzantskému vlivu, jak ukazuje inventář souvěkých hrobů v Uhrách, a přirozeně ani Slované nemohli odolati. Již nejstarší hroby slovanské ze VII. a VIII. století, které známe z Alp u Kirchofu-Michelsdorfu a Mistelbachu, dále hroby z Krunglu a Hohenbergu ukazují šperky, které přičítám dílnám byzantským.[3] Totéž ukazují souvěké hroby chorvatské u Velké Gorice a ještě více chorvatské hroby století následujících ze severní Dalmacie, od Vrliky a Biskupije i slovanské šperky, které chová museum kninské z různých okolních nálezů.[4] Slované balkánští v té době podléhali úplně kultuře byzantské, třebas přes Italii. Domácí výroby bych zde před X. stol. nehledal.

Domácí výroba na podkladě byzantském je zde i na východě teprve výsledek zesílených vlivů století následujících, X. a XI. Na pohřebištích u Bílého Brda, Kloštra a Velkého Bukovce jsou už vedle záušnic věci nesporně domácí provenience, na př. závěsky, prsteny, náramky, nákrčníky,[5] rovněž tak v slovanských

---

apx. c. I. 107. Jinak máme velkou řadu dokladů, že v Cařihradě byly oblíbeny závěsky (na diademech), visící přes spánky. Srv. *Ebersolt* Les arts 34.

[1] Stejně negativně chovali se Slované k popudům inkrustace a zvěrné dekorace gotské.

[2] *Arne* Suède 95.

[3] Jahrbuch für Alt. 1909. 214, 222, Jahrbuch d. Z. K. 1906, 201, Arch. Ert. 1899, 360.

[4] Vjesnik arch. X. 130, Starohrv. prosvjeta II. 131, III. 1, 31, 99, V. 67, 131, VII. 43.

[5] Vjesnik arh. VII. 35 sl., 78 sl., 84 sl.

hrobech u Váradu, Pilinu, Vácova, Oroszlamoše v Uhrách,[1] u Klisse-Kjőj blíže Pirdopu v Bulharsku,[2] a jestliže, jak jsem už jinde pověděl, posílal c. r. 1060 salonský biskup Laurentius svého služebníka do Antiochie, aby se tam naučil výrobě zlatého a stříbrného nádobí, nebyl to jistě ani první, ani jediný případ styku s byz. uměním.[3] Že při tom měly stále elementy asijské silnou účast, projevuje nejen tato zpráva mluvící o syrské Antiochii, nýbrž i jiné věci. Nejen stará křesťanská architektura dalmatská, ale i makedonská

Obr. 210. Stříbrný závěsný kruh z kolomenského újezda gub. moskevské.

a srbská (tato z části) při všem vlivu byzantském projevuje detaily původu asijského (syrského, kappadockého, armenského a aegyptského). Prostředníky byli tu mnichové kappadočtí, gruzínští a armenští, kteří se usazovali na Athonu a r. 1083 i v Bačkovu a dostali se i do Rašky, Ochridy a Bitolje.[4] Ti zajisté s sebou přinášeli i věci i vkus svých domovin. Bulharsko bylo pak od X. stol. celé pod vlivem Cařihradu a Soluně. Obchod mezi ním a říší by-

[1] Také na slovanském pohřebišti u Vel. Váradu vidíme imitovanou hroznovitou náušnici (Arch. Ert. 1893, 140) vedle orientálních závěsků a esovitých záušnic. Jiné imitace našly se v Pilině a Vácově (Hampel III. 411, 520, 528). Napodobenina byzantsko-orientálních náramků s lopatovitými konci vedle originálu našla se v Oroszlamoši. (Arch. Ert. 1904, 267.) Podobný originál byl v pokladu sachnovském (*Chaněnko* Древн V. 21).

[2] Изв. арх. бълг. V. 96.

[3] ŽS. III. 245, 670.

[4] *G. Millet* L'ancien art serbe (Paris 1919) 44 sl., *Strzygowski* Altai 293.

zantskou počal býti regulován od prvých let VIII. stol.,[1] ale hlavní rozvoj počal v X. za panování cara Symeona, jenž zvedl docela válku proti Cařihradu, aby dosáhl výhody právě pro tento obchod.[2]

Ostatně se vliv Byzance neomezoval jen na balkánské a podunajské Slovany, nýbrž šel na západ a na sever daleko za jejich hranice. I v Německu se uplatnil za karolinské doby, zejména však v době ottonské, když císař Jan Cimiskes poslal r. 972 Ottovi II. za ženu princeznu Theofanu a s ní ohromnou výbavu umění byzantského.[3] Frankové sice už před tím kupovali šperky byzantské, ale v době Ottonově musil se vkus byzantský na dvoře císařském a i dále po Německu velice rozmoci.[4] Také nechci pochybovati, že příchod věrozvěstů Konstantina a Methoděje r. 863 do Velké Moravy přinesl s sebou zesílení vlivu byzantského k Slovanům československým.[5] Ale v hrobech severozápadních Slovanů je toho vlivu přece jen málo a imitací ještě méně, což patrně souvisí s tím, že se v tu dobu vlivem franckým přestávaly dávati do hrobů milodary. Nicméně vidíme, že vynikající české hroby, jako je kolínský nebo żelenecký, hroby levohradecké a j. nejsou bez byzantských importů.[6]

Stejně, ba ještě více působil Cařihrad a Korsuň na uměleckou industrii Slovanů východních. Zprvu se zde byzantský vliv nevyrovnal orientálnímu a nordickému za doby jejich rozkvětu v IX. a X. století, a byly to jen drobné šperky filigránové a první emaily, jaké se objevují v hrobech nebo vrstvách souvěkých hradišť. Z nich se staly předmětem domácí imitace hrubozrnné, filigránové náušnice (lité) a různé závěsky. Jiných dokladů pro časnější imitaci byzantských věcí neznám. Teprve, když bylo oficiálně přijato křesťanství na Rusi, v Kijevě, Novgorodě a jiných politických střediskách,

[1] Theofanes 497. Srv. *Zlatarski* Пер. сп. 1902, 489, 492.

[2] *Drinov* Южные Слав. и Виз. въ X. в. 1876. 6 sl. (Соч. I. 376), *Balaščev* Бѣлѣжки 30.

[3] Srv. Dětmar II. 9 (Vidukind III. 74).

[4] Adam III. 31. K šíření byzantských věcí do Německa srv. i *Riegl* Kunstindustrie II. 31 sl., 50. Ještě více se rozběhlo po Evropě množství byzantských drahocenností po dobytí a vyplenění Cařihradu křižáky r. 1204 (*Ebersolt* Les arts 100). Ale to už je datum pozdní.

[5] *Potkański* (Konst. i Met. Kr. 1905. 123) a *Szelagowski* Drogi 39 soudí docela, že byl vliv byzantský na Čechy, Moravu a Vislany na počátku křesťanské éry silnější než na Rus, což je přehnané, neboť Rus měla už starší spojení s Cařihradem.

[6] Srv. výše str. 690.

a když knížata ruská v čele s Vladimírem počali volati řecké umělce k výzdobě prvních chrámů a svých paláců, když mimo to Vladimír přivezl od břehů Černého moře velké poklady drahocenných věcí,[1] v čemž ho ostatně už jiní předcházeli,[2] teprve od té doby ovládl v Rusku vkus byzantský nadobro a s ním počal nový rozkvět domácí industrie, vycházející ze vzorů byzantských a zasílaných na Rus ze dvou center, z Korsuně (Chersonesu) a z Cařihradu. Tak zv. корсунское дѣло bylo velmi oblíbeno už v IX. a X. st. a bylo pokládáno za něco zvláštního, podivuhodného, archaického, spojujícího elementy umění řeckého s orientálními, hlavně perskými.[3] Plno věcí nalézajících se po kijevské Rusi z doby X. a XI. st. je původu korsunského: hlavně polévané nádobí a všechny kovové kusy církevního nářadí, kaditelnice, aquamanilia a zejména skládací křížky (складные кресты — тѣльники), které v starší době jsou bez emailu s inkrustací stříbrnou nebo olověnou a hautreliefem, v mladší basreliefem a emailem.[4] Potom však sama kijevská Rus začala tvořiti podle tohoto vkusu, po ní následovaly další umělecké dílny a střediska na severovýchodě Rusi ve Vladiměři, Rostově, Suzdali a možno říci, že od XI. století již celá Rus až do vpádu tatarského opírala se o byzantskou kulturu. Nejen umění, ale celý ruský život byl proniknut vlivem byzantským a Kondakov právem dobu XI. a XII.století nazval periodou ruskobyzantskou.[5] Umění stálo na značné výši. V hrobech nebo v pokladech počínají se vedle řeckých originálů množiti domácí napodobeniny, především různé druhy křížků, enkolpionů, bohatých náušnic a koltů, ozdobných náprsních barm, náhrdelníků, prstenů, náramků a diadémů, vesměs zdobených filigránem (při tom filigrán zrnitý ustupuje filigránu z připájených kroucených nití nebo řetízků), nebo vykládaných, nebo emailovaných. Převalná část těchto věcí není již originálním importem z Korsuně

[1] Let. Lavr. k r. 988, 989, (str. 113—114, 119), Kijev. Patěrik IV. 13 (ed. *Viktorová* 73). Podle této povídky přišlo z Cařihradu i mnoho kupců.

[2] Srv. výklad v Žití Stef. Surožského, jak ruský vojvoda Bravlin v Novgorodu plenil od Korsuně do Kerči, dobyl Surože a odvezl odtamtud drahocenná roucha, zlato, drahé kameny a nádoby zlaté (ed. *Vasiljevskij* Русско-виз. изсл. II. 100. a str. CCLXXXVI. v Let. archeogr. kom. IX). Srv. také kořisti nebo dary, které si odváželi z Cařihradu Oleg r. 907, 912, Igor r. 941, 944 a Olga r. 955 (srv. výše str. 289).

[3] *Kondakov* Макед. 58, Р. Древн. V. 27, Клады 33—41.

[4] *Kondakov* Древн. V. 28, 31. Už kříže korsunského rázu mají i ruské (slovanské) nápisy.

[5] Клады 46, 81, Древн. V. 48.

a z Cařihradu, nýbrž prací domácích, ruských umělců. Nejlepší znalec této doby N. P. Kondakov rozpoznal v kijevských nálezech X. — XI. stol. skoro samé ruské imitace, a i mezi nádhernými věcmi ruských pokladů, tak v lěskovském, michajlovském, terichovském, kijevském z r. 1824, v pokladu Jessikorského, Grebenovského, z ulice Žitomirské, dále v rjazaňském, vladimirském, sachnovském atd. jsou šperky se zřejmou pečetí práce ruské.[1] Také o domácí sklo a email pokoušeli se ruští mistři od počátku XI. století[2] a ze XII. stol. máme několik emailovaných věcí, které se sice současným byzantským nevyrovnají, ale leckdy čestně vedle nich obstojí. Některé jsou opatřeny slovanskými nápisy. Srv. medaillon s Bohorodičkou a nejasným nápisem z pohřebiště u Rykaň na Volyni, nebo křížky kostromských kurhanů s nápisem Господъ Богъ, — Глѣбъ, Борисъ, nebo diadem z kijevského pokladu (1889) s dejsusem a nápisem О агио Павьлъ — a podobné.[3] Rovněž emailovaný kříž z Bělocerkve je práce ruská, neboť má slovanský nápis (obr. 80), a totéž platí o kalichu z pokladu michajlovského kláštera (obr. 55) a o skládacím kříži nal. v Kijevě v Chorevé ulici r. 1893.[4]

V tu dobu počaly se přirozeně tyto ruské výrobky exportovati i do ciziny, čehož dříve nebylo. Ve Švédsku, na Gotlandě, na Björkö setkáváme se nejen se záušnicemi a nádobím vlnovkou zdobeným, nýbrž i se stříbrnými náramky, agraffami, hřivnami, prsteny, plakettami, závěskami a křížky ruskobyzantského stilu, které T. Arne pokládá za výrobek slovanský.[5] Také do Litvy a k sousedním Finnům docházely tyto slovanské výrobky. Objevují se na př. občas v pomíšené kultuře kurhanů pskovské a petrohradské gubernie.

---

[1] Srv. *Kondakov* Древности V. 6, 10, 27, 37, 104, 106, 109, 112, 121, 124, 127 sl., 135, 138, Клады 84, 89, 97—100, 104, 112, 114, 117, 147, 153.

[2] Srv. výše na str. 273 uvedenou zprávu o dílnách skelných v Kijevě (v úsadbě Petrovského); také vajíčka z terrakotty emailovaná různobarevným polevem byla tu vyráběna a daleko, i do Švédska, exportována (*Arne* Suède 216). Srv. výše str. 319. Domácí prací jsou ovšem i glasurované dlaždice z nálezů Chvojkových v Bělgorodce.

[3] K diademu srv. ŽS. I. 587, III. 291, *Kondakov* Древн. V. 124, ke kostromským kurhanům *Anučin* Globus 1900 č. 21. str. 338, k medaillonu z Rykaň Труды IX. арх с. Prot. 72. O ruském dejsusu viz Kondakov l. c.

[4] ŽS. I. 645, III. 240, 242, 291, *Kondakov* Древн. V. 107, 124.

[5] *Arne* Suède 104, 139, 204 sl., 212. I krásné filigranní náušnice typu tempelhofského a jurkoveckého má Arne za export slovanských dílen (210), ale s tím souhlasiti nemohu.

Nejvíce dílen, kde se tyto věci vyráběly, bylo v X. a XI. století v Kijevě a v jeho okolí na př. na hradišti Šargorodském u Vasilkova.[1] Ale brzy se vyskytly i jinde, ve Volyni, v Novgorodě a především, což je pozoruhodno, na severovýchodě v bassinu Oky a Volhy ve Vladiměři, Suzdali, Rostově, Jaroslavi a v Jurjevě Polském.[2] Vladiměř a Suzdal rozkvetly ve XII. století všemi druhy uměleckých prací. Nikde v Rusku se umění nevnořilo tak hluboko do národního života, jako zde v zemi suzdalské.[3] Zde byla patrně opět Volha příčinou rozkvětu, jsouc kulturním pojítkem těchto končin s Orientem, hlavně s Bolgary, Persií a Gruzií. Odtud přicházely stále nové a nové podněty k uměleckému tvoření. Je to po druhé, co se stává Volga velkou civilisační drahou severní Rusi. Na druhé straně vidíme však v umění suzdalské oblasti, hlavně na znamenité dekoraci Dmitrijevského soboru ve Vladiměři a Georgijevského v Jurjevě, i zřejmé vlivy mistrů západních, románských, které dávají tomuto severnímu umění ruskému zvláštní, od kijevského odchylný ráz.

Ale celá tato doba XII. století a její tvoření nespadá již do rámce *Života starých Slovanů*, právě tak, jako do ní nespadá již vylíčení uměleckého rozvoje, kterého se na západě dodělali křesťanští Slované po době ottonské a pod vlivem románským. Jen k působení vlivu nordického a finnského potřebuji se ještě vrátiti.

Tento vliv je vyjádřen silným importem věcí skandinavského původu, o němž jsem se výše zmínil, — na př. jetelovitých a želvovitých spon, náramků, hřiven, prstenů, kování, závěsků, dále skvostně zdobených jilců a nákončí mečů typu vikinského, — vše zdobeno význačnou nordickou pleteninou nebo hlubokým reliefním ornamentem. Také tento vliv slovanští Rusové z části ztrávili a v duchu jeho dále tvořili. V severních slovanských končinách až po Smolensk, Vladiměř a Jaroslav (ale i v Kijevě) je příliš mnoho věcí a někdy techniky hrubší, abychom je mohli všechny pokládati za práce importované ze Skandinavie. V Kijevě našla se i forma na pásovou ozdobu stilu nordického.[4] Podal jsem však

---

[1] Srv. ŽS. III. 246. V Kijevě samém bylo nalezeno dosti formiček na šperky rázu byzantského (*Kozlovská* Слав. курганы 31, tab. I. a *Kondakov* Клады 143, 144). K Šargorodu viz Изв. арх. к. Прил. II. Арх. хрон. 30.

[2] Novgorod sice předešel Suzdal v účasti na vývoji ruského umění, ale, jak dobře řekl N. Kondakov (Древн. VI. 3), byl více jen faktorií evropskou, místem, kde se umění přenášelo a dále dávalo.

[3] *Kondakov* Древн. VI. 1, 8 sl., 37, *Réau* L'art russe 212 sl.

[4] *Kozlovská* Слав. кург. tab. I. 8.

o tom již podrobné vylíčení v I. díle Života Slovanů na str. 646 a následujících, kam čtoucího odkazuji.

Zato jiné sousední industrie, které by zde mohly ještě přijíti v úvahu, totiž litvo-lotyšská a finnská na industrii slovanskou nijak význačně nepůsobily. Snad jsou některé kusy litevského nebo finnského rázu, které se občas vyskytnou i v hrobě jinak slovansky charakterisovaném prací slovanského dělníka, napodobivšího vzor litevský nebo finnský. Ale nelze toho zjistiti, poněvadž zde chybí rozdíl v technice, který je hlavním vodítkem při rozeznávání slovanských imitací od originálů byzantských nebo orientálních.

Technika obyčejných řemeslníků slovanských, litevských a finnských, z části i nordických, byla celkem na stejném stupni „barbarském". Ostatně, jak už jsem jednou pověděl,[1] Slované vůbec na vkusu finnském záliby nenacházeli. Těžký ráz kovové výzdoby finnské nebyl jim po chuti, neboť dávali přednost lehkosti a eleganci. Proto věci finnského rázu, rovněž jako litvo-lotyšské do území slovanského nepronikly[2] a zůstaly mu vždycky cizí.

Obr. 211. Třetí kaptorga z Holmu u Drezdenka.

[1] ŽS. I. 681.

[2] Jen v V.—VII. století pronikl odkudsi od Baltického moře t. zv. moščinský typ emailovaných šperků i do vnitra Rusi a jednotlivě až do Podkavkazí. Srv. o něm v ŽS. I. 541 sl., 287. Později jen nějaký ten prsten, v kurhanech pskovské a petrohradské gubernie, je baltského původu (*Spicyn* Петр. кypр. 31. Srv. ŽS. I. 675), nebo přezka s kostkami na koncích (ŽS. I. 571).

KAPITOLA XIII.

PÍSEŇ A HUDBA. PÍSMO A POČÍTÁNI.

I. Píseň a tanec. Pěvci na dvorech knížecích. Hudební nástroje dechové (trouby, píšťaly, varhany), bicí (buben), strunové (housle a jiné). II. Písmo. Počítání a měření času.

Už na konci IX. kapitoly, kde jsem vykládal o hrách a zábavách, podotkl jsem, že žádné zábavy nemilovali staří Slované tak, jako píseň, hudbu a tanec. Máme pro to mnoho důvodů.

Vidíme-li, jak je podnes píseň typickým druhem Slovana při práci i odpočinku, nelze pochybovati, že tato zpěvnost je založena již v samé povaze lidu slovanského a oddávna. Ba zpívalo se před 1000 lety pravděpodobně více nežli dnes, kdy místy zpěv již zaniká, zpívalo se při pracích polních i domácích, při žatvě i při předení a tkaní, a že také slavnosti, ať rodinné, svatba nebo pohřeb,[1] ať veřejné a obecné (náboženské) provázeny byly písní, vyplývá jak z povahy lidu, tak i z podstaty slavností, při nichž píseň, zejména obřadná a taneční byla stálou, nevyhnutelnou složkou. Že Slovan a tanec s písní byly už v IX. století dva pojmy nerozlučitelné, dokládá nám Ermenricus Augienský charakterisujícím epithetem slovanského otroka: *Sclavus saltans.*[2] A také jiné zprávy to dosvědčují. Dočítáme se neustále, zejména v napomenutích a kázáních různých otců církevních, že se ruský lid velmi rád scházel v určité dni na večer a to hlavně v sobotu[3] na stálá místa na návsi nebo za dědinou při rozcestích k zábavám.

---

[1] Pohřební píseň pěly ženy nad ruským velmožem r. 922 (ŽS. I. 397). Písně při svatbách dokládají nejenom uchované starobylé obřady (srv. ŽS. I. 88), ale i zmínka v Poslání Vlad. Monomacha r. 1096 (Let. Lavr. 244). Proto také Slovo нѣк. христолюбца (XI. st.) dí o staré svatbě ruské: Тр не бракъ, а идолослуженіе (*Aničkov* Языч. 185). Rovněž domácí hostiny se neobešly bez veselého pění. Pravilo metrop. kijevského Jana II. (1080—1089) praví o nich: «Съзываютъ мужа вкупѣ и жены и въ тѣхъ пирѣхъ другъ другу преспѣваеть, что лучей створить пиръ». (Ист. библ. VI. 16.)

[2] Ermenricus Augiensis (MG. II. 101): Tu psalterium arripe, puto non alicuius mimi ante ianuam stantis, sed neque Sclavi saltantis.

[3] Навечернице zove tyto zábavy Kyril Turovskij v Slovu o мытарствахъ. Srv. citát dále na str. 713.

Сборище, игрище, позорище бѣсовское zovou je staré ruské texty XI.—XIII. století.[1] Tam se hrálo, zpívalo, tančilo, tam se také, jak z textů vidíme, pilo a hodovalo, tam se vyprávěly různé bajky, — »въ басни баютъ« dí Kyril Turovský, — tam se obětovalo Rodu, Rožanicím, vilám a pod. demonům,[2] a že při tom nescházely ani erotické excessy je na bíledni; měl jsem příležitost vyprávěti o tom už jinde.[3] Odtud vznikl odpor církve křesťanské, východní i římské, proti těmto místům a zábavám tam konaným. Církev je nazývala мирское nebo бѣсовское, сотониньское, діавольское пѣніе, плясаніе a kněží i biskupové nepřestávali lid napomínati a odvraceti od toho, — ovšem s výsledkem nepatrným. R. 1068 stěžuje si trpce kijevský letopisec, že hřiště jsou plna lidu, ale církve, — ty zejí prázdnotou.[4] Lidu se zjevně mnohem více líbily písně a tance po starém zvyku pohanském než monotonní křesťanské pění a modlitba v kostelích. Tance, které zná na Balkáně pozdější středověk (kolo, choro) a které nalézáme zobrazeny na bosenských náhrobcích ze XIV. a XV.[5] stol., byly zajisté prastaré. Na Balkáně se tancovalo i uvnitř kostelů.[6]

Texty ruské užívají ve zprávách o písních podobných zábav všesl. terminu *pěti*.[7] V pozdější češtině činěn je zjevný rozdíl mezi *pěti* a *zpievati*, při čemž druhé znamená zpívati melodii, prvé jen modulovati (modulatio v Mat. Verb.). Tak se čte v rituálu olomouckém z r. 1421: „pěti budú jasným hlaholem toto pěnie: Kristus Hospodin atd. Pakli chtie zpievati, takto zpievajte“ — a nyní následují noty“. Jak dalece však možno tento jazykový rozdíl položiti do minulosti, nedovedu říci.

---

[1] Srv. *Buslajev* Ист. хрест. 530, 531, *Veselovskij* Раз. XIV. 278, *Niederle* ŽS. I. 110 a zde dále na str. 713 sl.

[2] Srv. ŽS. II. 67. Podobně na západě připomíná Kosmas k r. 1092 (II. 50) veselé tance na rozcestích (Srv. i Homiliář opat. ed. *Hecht* 22, 39, 73) a Herbord Vita Ott. II. 14, mluvě o jakési slavnosti pohanské v Pyrici, praví: „Quem lusu, luxu cantuque gens vesana celebrans, vociferacione alta nos reddidit attonitos“. Také u kron. Galla připomíná se „cantilena puellaris“ v polských krčmách XI. stol. (Bielowski MPH. I. 412.) Srv. i Ebbo Vita III. 1.

[3] ŽS. I. 108 (Srv. i 88 sl.).

[4] Let. Lavr. 166. Srv. citát v ŽS. I. 114.

[5] *Truhelka* Wiss. Mitth. Bosn. III. 416.

[6] *Jireček* Staat III. 57. Srv. ze XIV. stol. doklad Greg. Nikefora o Bulharech (*Jagić* Rad XXXVII. 111).

[7] *Miklosich* EW. 245 (*pěti*, odtud staré *pěvati, pěvьcь, pěsnь*), *Jagić* Rad XXXVII. 35. Jiný starý termín ликованіе, ликъ, ликовати znamenal speciálně zpěvný tanec. Srv. *Berneker* EW. I. 718, *Miklosich* EW. 169. a zejména

O rázu nejstarších slovanských písní a tanců víme pramálo.[1] Písně byly především sborové, buď obřadné, nebo taneční a zpívaly se proto do určitých taktů a rhytmů, jak vidno zřejmě z toho, že bývaly provázeny tleskáním do dlaní (плесканіе, рукоплесканіе, manuum plausus, crepitus). Dokladů pro toto tleskání rythmus udržující je dosti.[2] Ale jinak o rhytmu a melodii písní nevíme nic, neboť se, pokud vím, dosud nepodařilo srovnávacím studiem slovanských písní lidových dodělati se těch základních forem hudebních, na nichž pravděpodobně prvotní píseň slovanská obřadní a taneční spočívala. Jest sice nepochybná pravda, že se lidová píseň slovanská liší od neslovanských a že v ní opět jednotlivé charakteristické oblasti národní, zejména slovenská, srbská a maloruská, samostatně vynikají; ale v čem spočívá tato různost, co je její hudební podstatou, zejména, co je společnou hudební podstatou slovanské písně proti jiným, nevím a nemohu proto předvésti zde abstrahovanou hudební charakteristiku slovanské písně před 1000 lety a říci, jaké toniny ji vyznačovaly a jaký takt byl příznačný. To, co kdysi řekl starý L. Rittersberg, bylo nedostatečně založeno a novějších úvah o tom neznám.[3] Harmonie tónů a mollové toniny jsou však vůbec velmi staré.[4]

Jagić Rad XXXVII. 35. sl. Doklady jsou v kod. Supr. 321, 15, 459, 30 a mnohé jiné z textů XI. stol. u Srezněvského Мат. II. 21.

[1] Srv. *Jagić V.* Gradja za historiju slovin. nar. poezije. Rad XXXVII. (1876).

[2] U Galla I. 4 čteme o polské hostině: „aliis quidem exultantibus et palmis ex consuetudine plaudentibus“, k čemuž srv. i to co připomíná Dlugoš *o manuum plausus* při hrách lidových (Hist. Pol. ed. *Przedziecki* I. 47.) a Miechowski o Polácích zpívajících, vetustissima carmina cum plausu et crepitu manuum“ (Chron. Pol. 1521. II. 2.). Ruské doklady o tleskání srv. na př. v Prav. Měrilu („не плясати тамо ни плескати рукама“). Srv. *Azbukin* Очеркъ XXXV. 263, *Mansikka* Religion der Ostslaven I. 238, 357.

[3] První se, pokud vím, pokusil o to před 80 lety L. Ritter z Rittersbergu v studii „Myšlénky o slov. zpěvu“ (česky v literární příloze k „Věnci“, Praha 1843), v níž se snažil stanoviti hudební typy společné všem Slovanům, ovšem na základě nedostatečného materiálu. Za základní rhytmické schéma obecně slovanské pokládal polský mazur, krakovjak a polonésu. Německy vyšla práce pod titulem „Gedanken über slavischen Gesang“ v Ost und West 1843 č. 69. Srv. o tom více u J. Horáka v Národ. Věstníku XV. 143. Další doplňující studií Rittersbergovou byla stať „Pravlasť slov. zpěvu“ v ČČMus. 1846. I. 34. — Prof. J. Zubatý mě upozornil, že r. 1897 vydal *V. Petr* studii „О мелодическомъ складѣ арійской пѣсни“ (Otisk z P. Муз. Газета 1897-8); hledal na základě starých i dnešních melodií stupnice, z nichž byly tvořeny nejstarší melodie indoevropské. Studie tato zůstala mi nepřístupná.

[4] *R. Wallaschek* Anfänge unseres Musiksystems in der Urzeit. MAG. Sitzb. XXVII, 10—11, *Kuhač* Rad XXXIX. 74.

Že vznikaly také individuální písně milostné,[1] dále hojné lascivní žertovného nebo posměšného rázu, není pochyby. V posledním smyslu působili mnoho potulní pěvci a komedianti doložení v Rusi pod jménem skomorochů (скоморохъ, скомрахъ) od XI. století a později příliš často až do doby, kde je musila ruská vláda násilně potlačiti.[2] Existovaly-li u Slovanů v pohanské době i epické písně heroické, podobné pozdějším epům srbským nebo pozdějším ruským bylinám, také nevíme. Není pro ně přímého dokladu, neboť ty, jež se kdysi uváděly, čerpány byly z padělků, z rukopisu Královédvorského a Zelenohorského nebo z Verkovičových véd. Nicméně pokládám za velmi pravděpodobné, že při různých slavnostech, zejména při občasných knížecích hodech, už v staré Rusi existovaly podobné písně a ovšem i zvláštní pěvci, kteří je dovedli tvořiti nebo reprodukovati, vyličujíce věci a skutky dob minulých, přítomných i budoucích, především ovšem ty, jež sloužily k oslavě knížete, jeho rodu, jeho družiny a pak celé země. Tak dlužno také vysvětlovat tradici zapsanou v Slovu o pluku Igorovu o věštím Bojanovi, slavíku starých dob, ať je původ jeho jakýkoliv,[3] jenž kdysi na dvoře knížat Jaroslava, Mstislava a Romana Svjatoslaviče (tedy na konci XI. a poč. XII. století) pěl „slávu“ knížatům, probíraje se při tom v strunách loutny. „Bojan nepouštěl deset sokolů na stádo labutí, nýbrž věští prsty vkládal na živé struny a ty pak samy knížatům zvučely slávu“.[4] Tento zvyk pěti slávu knížatům dokládá i starý Volyňský letopis po vítězství Daniela Haličského nad Jatvěhy,[5] neboť „многы крестяны . . . пѣснь славну

---

[1] O zpěvech lásky v pohanské Polsce srv. Długoš ed. Przedziecki I. 48. (venerei cantus). Sem vlastně náleží i narážka na dívčí píseň (cantilena puellaris) u Galla (*Bielowski* I. 412) a na erotické písně srbské z XII. století, které nenáviděl sv. (Sava *Jireček* Staat III. 60).

[2] Srv. dále na str. 734.

[3] O tomto Bojanovi je značnější literatura, vyvolaná sporem o to, zdali skutečně existoval a odkud se osobnost a jméno jeho dostaly do Slova. Známo, že zejména Vs. Miller a A. Veselovskij popírali jeho existenci a také Jagić vykládal jej mythem (srv. Liudprand MG. V. 309). Srv. *Máchala* Slov. literatury I. 70, *Aničkova* Язык. 205 sl. *Pětuchova* Русск. Литер. 100 a *Jagiće* Rad XXXVII. 103 sl.

[4] Slovo ed. *Erben* 1. Srv. *Aničkov* Яз. 205 a *Famincyn* Скоморохи. 27 sl., 41, 50 sl. Také Patěrik kijevský, líče návštěvu Feodosije Pečerského při hostině knížete Svjatoslava, naráží na hudbu a pění při tom (*Aničkov* l. c. 184) a Сказание Изосима připomíná „Міръскіе составленны псалмы“ (*Aničkov* l. c. 207).

[5] *Sreznězskij* Древн. пам. Изв. Ак. Н. X. 198. Sem připadá i zmínka

пояху има (Даиилу а Роману)." Při tom v Slovu čteme dále, že po vítězstvích Svjatoslavových nad Polovci — „ту Нѣмци и Венедици, ту Греци и Морава поютъ славу Сватъславлю",[1] což se asi vztahuje na srbské pěvce z povolání, přišlé od Moravy, neboť tito i později putovali za Karpaty a objevovali se na dvorech polské šlechty a polských vládců ještě v XV. a XVII. století.[2] A v letopise při r. 1052 čteme o pěvcích, kteří přišli s rodinami z Řecka, — patrně ke dvorům a církvím knížecím.[3] Nechci proto pochybovati, že podobní pěvci cizí nebo domácí byli v Rusi i před XI. stoletím.[4] V Uhrách se připomínají pěvci slavných dějů už v V. století na dvoře Attilově.[5]

Po přijetí křesťanství přijali Slované i hudbu a píseň kostelní od církví, od nichž přijali nové náboženství, východní z Cařihradu a západní z Říma. Lid se učil zpívat latinské písně, aniž by jim rozuměl a komole texty. Místo „kyrie eleison" zpívali staří Čechové a Poláci *kerlešu* a polabští Srbové docela *ukrivolsa*.[6] Notové knihy připomínají se v Rusku od XI. století.[7]

Nemůžeme-li o písni a tanci a vůbec o podstatě slovanské hudby říci téměř nic, víme dosti o hudebních nástrojích, kterými se na konci doby pohanské písně doprovázely.[8] Vůbec možno říci, že téměř vše, co víme o hudbě starých Slovanů, týká se jen této její zevní stránky.

---

o slavném pěvci Mitusovi ve Volyňském letopise k r. 1240. Srv. ПСРЛ. II. 180, 187 a výklad u *Aničkova* Яз. 206—207 a *Jagiće* l. c. 77.

[1] Ed. Erben 6.

[2] Srv. *Máchal* Slov. literatury I. 69 a *Jagić* l. c. 58 sl. O pozdějších počátcích srbské epiky z XII.—XIII. st. tamže 110 sl.

[3] *Aničkov* Языч. 192, *Jagić* l. c. myslí na církevní pěvce.

[4] K nordickému vlivu srv. *Rożniecki* Varaegiske minder i den russiske heltedigtning. Cop. 1914 cit. *Arne* Suède 231.

[5] Priskos 8. (*Latyšev* Scyth I. 834).

[6] Kosmas I. 23. (k r. 967), Dětmar II. 37. (ukrivolsa — aeleri stat in frutectum). Také Poláci zpívali ještě r. 1249 kerleš (керьлѣшь поюща) podle ruského letopisce. (Let. Ipat. 533.) Srov. *Jagić* Rad XXXVII. 41.—43. Zde více o prvních církevních zpěvech u Slovanů. Domácí Господи помилуй čteme už v Poučení Monomachově.

[7] Srv. ref. prof. *N. V. Volkova* „О древнѣйшихъ церковнославянскихъ нотныхъ книгахъ" na XI. arch. sjezdu v Kijevě (Извѣстія XI. арх. с. 124).

[8] Z příslušné literatury uvádím: *Fr. Kuhač:* „Narodna glasba Jugoslovena (Vienac 1869) a „Prilog za poviest glasbe južnoslovjenske". Rad 1877-78. Sv. 38, str. 1, 39, 65. *S. Trojanovič:* Музички инструменти српскога етнограф. музеја (Bělehrad 1910). *Vlad. Karakašević:* Гусле и гуслари. Летопис 195 (1898). *A. S. Famyncin:* Гусли, русскій народный музыкальный инструментъ.

Instrumentální hudba byla vyvozována různými nástroji dechovými, strunnými a potom těmi, které sloužily jen k vyvozování rhytmického hluku.

Na konci doby pohanské kultura slovanská, která se již před tím dostala do styku s vyspělými a hudebně vzdělanými národy antickými neb orientálními, byla přirozeně na stupni, na němž se shledáváme se všemi základními druhy nástrojů. Ale nebyly všechny druhy u nich stejně staré a nebyly také všechny jim vlastní. Starými nástroji, kterých slovanský lid užíval obecně v X. a XI. stol. při každé slavnosti, při každém veselí, ať to byla svatba nebo pohřeb, nebo výroční slavnost náboženská, byly *trouby*, *píšťaly*, *bubny* a *housle*. Zvukům, jimi vyluzovaným, říkalo se už tehdy, jako dnes, *hudba*, str. гудьба, гуденье, srbsky гуђене, polsky gędżba.[1] Ale termíny tyto vedle tohoto širšího významu značily původně jen jeden druh hudby, totiž hru na nástroje strunné, speciálně na housle. To je vlastní гуденье, stč. *hudenie*. Srbské гуђене značí tolik co гуслање. Stsl. *gąsti*, stč. *hústi*, str. густи, stsr. густи, p. *gąść*, (srov. lit. *gausti*) značilo původně hráti na nástroji strunném (odtud i stsl. *gąslь*, pl. *gąsli*, r. гусли, č. *húsli*, p. *gusła*, *gęsle*), kdežto hře na píšťaly říkalo se v st. ruštině XI.—XII. století пискъ nebo pl. пискове,[2] v č. *pisk*, *piščba*, *pištba*.[3]

Petr. 1890. Домрà и сродные ей муз. инстр. рус. народа. Petr. 1891. *N. Privalov:* Гудокъ (Зап. Р. отд. Арх. Общ. Petr. V. 2. 61) a zejména jeho podrobné dvě studie o nástrojích dechových: Музыкальные духовые инструменты русскаго народа (tamže VII. 2., VIII. 2, Petr. 1906-7). Další literaturu viz u Privalova Зап. V. 61, VII. 101, VIII. 139). Srv. též *A. Maslov:* Описанiе муз. инстр. хран. въ Дашковскомъ Музеѣ M. 1909. K Čechám mnoho má *Č. Zíbrt*: Dějiny tance (plný titul: „Jak se v Čechách kdy tancovalo“ (Praha 1895) 20 a v článku „Staročeské hudební nástroje“ (Světozor 1893, 39), potom *Jireček* v Pam. arch. X. 423. Zibrta se přidržel i *Nejedlý* v Dějinách předhusitského zpěvu v Čechách (Praha 1904) 118. První článek o slovanské hudbě znám od *Dlabače:* Etwas über die musik. Instrumente der slaw. Völker (Mater. zur alten und neuen Stat. von Böhmen VII. 1788). Něco má i *W. Bogusławski* Dzieje Słow. II. 887—909 (Poznaň 1889). Jinak srv. mou vyčerpávající stať „Počátky slovanské hudby“ ve Věstníku národopisného musea 1914. 49 sl., z níž tato stať v Životě Slovanů je výtahem s novými doplňky.

[1] Pro tento širší význam svědčí na př. texty, kde гудьба, гуденье klade se za hudbu vůbec, na př. v Poučení metropol. Jana (Ист. Библ. VI. 7, 8.). K věci srv. i *Famincyn* Гусли 3.

[2] *Sreznĕvskij* Мат. II. 938. Od toho je i odvozeno пискъчии, пискатель. Slovo пискати kladeno za řecké αὐλέω (*Sreznĕvskij* l. c.).

[3] Srv. doklady u *Gebauera.* Stč. sl. I. 520, *Jirečka* Pam. X. 425. a *Zibrta* Dějiny tance 21.

Počátky slovanských literatur z XI.—XII. stol. poskytují nám pro tento ráz slovanské hudby lidové velkou řadu dokladů, které dále uvádím. Na knížecích dvorech bylo ovšem už v této době při hostinách a při slavnostech hudců více a rozmanitějších, zřejmě i z ciziny přišlých s nástroji v lidu neobvyklými. Tak na příklad čteme v Žití prep. Feodosija, že ve dvorci v Kijevě před Svjato-

Obr. 212. Hudebníci na fresce Sofijského soboru v Kijevě.

slavem hráli četní hudci na housle, sopěly a varhany, patrně původu řeckého.[1] Tuto zprávu o hudbě na dvoře knížecím doplňuje názorně známá freska, namalovaná byzantskými umělci na schodišti Sofijského soboru v Kijevě (obr. 211.), na níž vidíme dva tanečníky a hudebníky hráti na flétnu, píšťaly, citeru (gusle?), žal-

[1] „Яко вънидe въ храмъ (t. j. dvorec knížecí), идѣже бѣ князь сѣдя, се видѣ многыя играюща прѣдъ нимь: овы гусльныя гласы испущающемъ, другыя же органьныя гласы поющемъ и инѣмъ замарьныя пискы гласящемъ и тако всѣхъ играющемъ и веселящемся, якоже обычай есть прѣдъ князьмъ." (Ed. *Lavrov* Сборникъ XII. в. 87. Srv. i ed. *Filaretovu* 178). Na totéž vztahuje se stručná letopisná zmínka o Svatoplukovi k r. 1015: „Лютѣ бо граду тому и земли той, въ немъ же князь унъ, любяй вино пити съ гусльми" (Let. Lavr. 136.), a pozdější zmínka v Domentianově Životu sv. Savy 122: „егда же бо и на трапезѣ прѣдъсѣдѣше, тимьпани и гусльми яко обычай самодрьжцемъ благородныхъ веселяше."

tář, tympany.[1] Rovněž na stříbrné číši ozdobené vypuklými reliefy a na dně ruským nápisem (asi z XII. stol.), vidíme postavy hrající na flétnu, lyru, loutnu, buben a komedianty, — vše ovšem velmi hrubě znázorněné.[2]

Nejstarší doklad,[3] zmiňující se o hudbymilovnosti Slovanů a nástroji řecké kithaře podobném, poskytuje známá anekdota Theofylakta Simmokatty, který v líčení výpravy v r. 591 popisuje, jak se řecký císař Maurikios setkal kdesi v jihových. Balkánu s třemi posly slovanskými, nesoucími místo mečů kithary a vyprávějícími, že Avarům žádanou pomoc odeprou, poněvadž sami daleko bydlí a jsou naskrze mírumilovní, neznajíce ani války, ani mečů, ba ani železa. Znají hráti na kitharu a ne na trouby válečné . . .[4] Celá tato anekdota vznikla však patrně z výmluv chycených vyzvědačů slovanských, kterým se podařilo císaře oklamati a výzdoba události při tom upomíná tak na starověké popisy Getů, že nemůžeme na zprávu klásti žádné zvláštní váhy. Ani kithary v rukou slovanských nejsou zaručené a ještě méně lze dáti víry tomu, že neznali trub válečných.[5] Neboť je to jen obrazné rčení místo toho, že „neznali války“.

První určité zprávy o hudbě a hudebních nástrojích jsou z X. století u spisovatelů arabských, zprávy, které ostatně pocházejí z pramene staršího, ze stol. IX. Anonymní perský geograf spokojuje se v popisu slovanských mravů pouze s poznámkou: „Mají hudební nástroje, na nichž hrají a jichž není u Musulmanů“.[6] Více nalézáme u Ibn Rosteha: „Jsou (u Slovanů) různého druhu loutny, tanbury a píšťaly. Jejich píšťaly jsou délky na dva lokte a loutna u nich je osmistrunná“.[7] Podobně vypráví Kardízí a A

---

[1] K výkladu této scény srv. *Kondakov* Зап. арх. III. 292, 301.

[2] *Spicyn* Изъ колл. Имп. Еремитажа. Petr. 1907. 22. Na emailované míse byzantské z XIII. století, chované v museu lübeckém, jsou ve 13 polích postavy andělů s různými hudebními nástroji. Je tu celý orchestr — trouby, buben, citera, varhany, housle a dvojitý buben.

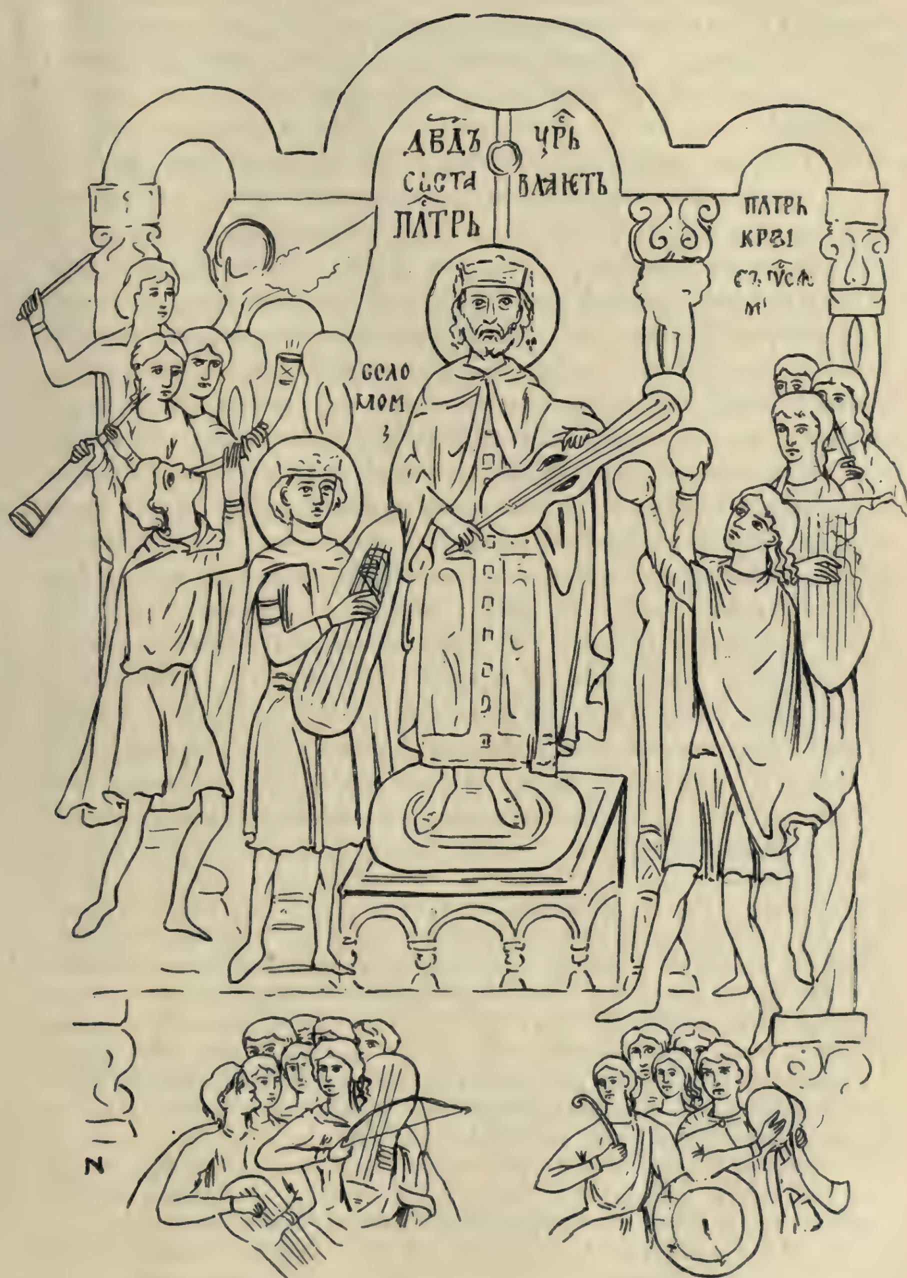
[3] Zasluhuje však zmínky, že už v I. stol. po Kr. Plutarch připomíná u Hyperboreů, t. j. u národů severní Rusi, flétny, píšťaly a kithary (μετ᾽ αὐλῶν καὶ συρίγγων καὶ κιθάρας) posílané do Delf. (Περὶ μουσίκης. *Latyšev* Scyth. I. 499.). O kitharách mluví i Diodor II. 47.

[4] Theofylaktos VI. 2 (*Kos* Gradivo I. 129.): κιθάραι δὲ αὐτοῖς τά φορτία καὶ ἄλλο τι οὐδέν ἐπεφέροντο . . . λύραις τε καταψάλλεσθαι περιλαλεῖν οὐκ εἰδότας ταῖς σάλπιγξιν.

[5] Srv. i výklad, který jsem podal v SS. II. 217, a zde dále na str. 720.

[6] *Ed. Tumanskij* Зап. вост. отд. р. арх. общ. X. 121.

[7] Tak překládá *Harkavi* Сказ. 265 (лютни, гусли и свирѣли) i *Chvolson*

Obr. 213. Titulní obraz žaltáře Chludovského, představující koncert krále Davida.

Bekrí dodává, že loutna slovanská má desku plochou, nevypuklou.[1] K tomu bych dodal, že Fadlán při popisu pohřbu ruského velmože r. 922 připomíná tamburinu do hrobu položenou.[2]

Více zpráv je ze století XI. a především ze života Slovanů ruských.

Pravilo metropolity kijevského Jana II. vzpomíná pouze všeobecně svateb a lidových zábav, plesů a hudby — игранье и плясаніе и гуденіе,[3] — ale jiné současné prameny naznačují už určitěji a podrobněji, jaké to byly plesy a jaká hudba při nich. Byly to různé pohanské přežitky, různé slavnosti domácí, svatby, hostiny, pohřební tryzny anebo slavnosti kultovní, zejména z evropského jihu přejaté koledy a rosalie (rusalije), dále slavnosti slunovratu letního (sobotka, kupalo, jarilo) a podobné, které se neobešly bez hlučných, lascivních zábav, bez tanců a zpěvů, doprovázených jednak rhytmickým tleskáním dlaní v dlaň, jednak hudbou instrumentální, vyluzovanou troubami, píšťalami a ze strunných nástrojů především houslemi.

Narážky na tento druh plesů a hudby a na příslušné nástroje jsou dosti časté v XI. stol. a stávají se hojnějšími v stol. XII. a v pozdějších, zejména při líčení lidových slavností rusalných, nebo jiných jim podobných a od křesťanského kléru stejně zatracovaných. Proto také epitheta „běsovská", „satanská", „ďábelská" jsou obvyklá pro podobnou hudbu a hudebníci se leckdy objevují v podobě běsů. Tak čteme v znamenitém po stránce kulturní, „Životě sv. Feodosije" mimo zprávu výše uvedenou (o hudbě před Svjatoslavem), jak běsové tropili hluk na bubny i na píš-

Изв. ибнъ Даста 31. V arabském textu je za „гусли" slovo *tanbúr* (tanábír al-'ídán), kteréžto slovo podle výkladu prof. R. Dvořáka ve Vullersově perském slovníku (II. 548 s. v. *tunbúr*) vyloženo je jako cithara oblongiore collo, rotundo ventre, fidibus aeneis, quae plectro pulsatur. Autor perského domácího slovníku Burháni Káti' vykládá však slovo původem za indické ve významu duté tykve. Nástroj dostal jméno materiálu, totiž tykve, z níž byl původně roben. Loutna označena obvyklým *al'úd, pl. al'idán,* píšťala *al mizmár* (pl. *al mazámír*). K historii tanburu srv. i *Famincyn* Домра 15 sl., výklad k arab. zprávě str. 42. Nesprávně zprávu Rostehovu vyložil *Kuhač* Rad XXXVIII. 57.

[1] *Ed. Bartold* 123. Al Bekrí ed. *Rozen* 55 (mají různé nástroje; jest u nich dechový nástroj délky dvou loket a strunný s osmi strunami. Vnitřní strana jeho je plochá a nevypuklá). Srv. *Westberg,* Reisebericht 60.

[2] Tak v překladu Dvořákově (Ž. S. I. 378). *Harkavi* (Сказ. 98 překládá лютня или балалайка.

[3] Ист. Библ. VI. 8. Dále se praví na str. 18, že prostí lidé: „поимають жены своя съ плясаньемъ и гуденіемъ и плесканьемъ."

ťaly, chtějíce vytrhovati Feodosije z modliteb[1] a rovněž tak sváděli běsové r. 1074 mnicha Isáka v pečerské lavře hudbou na píšťaly, bubny a housle,[2] jak vypráví kijevský letopisec, týž, který i na jiném místě při r. 1068 vzpomíná ďábelských sítí nastražených rusalijemi a hudbou skomorochů s troubami a houslemi.[3] „Горе піющимъ вино съ гусльми и плясаніемъ, горе сопѣльникомъ и слутающимъ ихъ" volá současný mnich Kyrill.[4]

Kazatel biskup turovský Kyrill v „Slově" О постѣ připomíná při běsovských písních, plesech a rusaliích: bubny, sopěly, housle, píšťaly,[5] a na jiných místech vzpomíná aspoň pastýřů, hrajících na svirěly. V Slově „о мытарствахъ" mezi různými hříchy uvádí plesy při hostinách, svatbách, navečernicích, na hřištích a ulicích, při nichž se bajky vyprávějí a na housle hraje.[6] Také v poučeních XI. století, namířených proti zbytkům pohanství, jsou narážky na ďábelské zpěvy a hudbu při různých slavnostech. Slovo sv. Grigoria Bohoslovce připomíná při nich bubny, píšťaly, housle a samaru[7] a Slovo „нѣкоего христолюбца ревнителя по правоі вѣре," připisované mnichu Feodosijovi Pečerskému — při svatbách

---

[1] Ed. *Lavrov* (Сборн. XII. Ь.) 58: другыимь же въ бубъны биющемъ, и инѣмъже въ сопѣли сопущемъ, и тако всѣмъ кличющемъ якоже трястися пещерѣ отъ множьства плища зълыихъ духовъ. Srv. ed. *Filaretovu* 150.

[2] Kijevský let. (ed. Lavr. 187[3]): И рече единъ отъ бѣсовъ: „възмѣте сопѣли, бубны и гусли и ударяйте ать ны Исакий спляшетъ." И удариша въ сопѣли, въ гусли и въ бубны, начаша имъ играти . . .

[3] l. c. 166[3]: Но сими дьяволъ лстить и другыми нравы, всячьскими лестьми превабляя ны отъ Бога трубами и скоморохы, гусльми и русальи. Видимъ бо игрища утолочена и людій много множьство (на нихъ). Nikonovský rukopis má zde za slovem скоморохы vložku „и смыками". (Srv. *Srezněvskij* Мат. III. 447.) Stať tato v letopisu je ze Slova „о ведрѣ и казняхъ божиихъ", které známe i z redakcí jiných, zejména ze Zlatostruje.

[4] *Nikolskij* Матер. (Petr. 1907) 87.

[5] *Buslajev* Ист. хрест. 504: бѣсовъскыя пѣсни, плясанье, бубны, сопѣли, гусли, пискове, игранья неподобныя, русалья. Srv. *Mansikka* Religion 318. V Slově Kirilla filosofa čteme: въ гусли гудутъ (l. c. 316).

[6] Пастыри свиряюще (*Buslajev:* Ист. Хрест. 356, *Ponomarev* l. c. I. 138). Плясаніе еже въ пиру и на свадьбахъ и въ навечерницахъ… „еже въ басни баютъ и въ гусли гудутъ". (*Ponomarev* Пам. церк. учит. литературы III. 291).

[7] V Pajsijově Sborniku: „Мыже сихъ чада отмѣтаемъся . . . бубеннаго плесканья, свирѣлнаго звука, плясанья сотонина, фружьския слоньница і гуслеі мусикѣйския і самара." . . . V rukopise novgorod. bibl.: „бубеньняго плескания, свирилнии звучьи, плясания сотонина, ѳряжьскыя слоньниця и гусли, мусикия и замара" . . . Tak i v rukopise kyrillobělozer. monastýra.

bubny a píšťaly.[1] Také v Nifontově Slovu ó rusalijích (XIII. stol.) líčí se podobná hudba a ples a jinde ještě.[2]

Tyto plesy lidové byly tak význačné pro život slovanský, že výraz *plesati*, stsl. *plęsati* přejali i sousední Germani (Gotové) už v době před napsáním bible Vulfilovy, tedy patrně v II.—IV. stol. po Kr.[3] Ples, plesání, str. плясанье, пляска znamená vždy tanec provázený zpěvem a hudbou. Proto starý běs, chtěje svésti mnicha Isáka, volá na mladé: „Vezměte píšťaly, bubny, gusle a udeřte — „ать ны Исакій спляшеть!“[4]

Od Slovanů západních máme aspoň jednu starou zprávu u Kosmy, podle níž r. 1092 lid český, chlapci a dívky, vítajíce Břetislava, tančili na rozcestích při zvuku píšťal a bubnů.[5] Po-

(*Vladimirov* Поуч. u *Ponomareva* l. c. 231, 232, 234 a *Tichonravov* Лѣт. IV. III. 96, 98, 102.).

[1] V rukopise Pajsijova Sborníku (XIV. století) praví se pouze: „Неподобае крестьяномъ игръ бѣсовскихъ играти, еже есть плясанье, гуденье, пѣсни мирския и жертвы идольския . . .“, ale v rukopisu novgorodské sofijské knihovny (XV. st.) je passus rozveden: „не подобаеть хрестьяномъ въ пирехъ и на свадьбахъ бѣсовскихъ игры играти, ащели то не бракъ наричется нъ идолослужение, иже есть пляска, гудьба, пѣсни бѣсовскыя, сопѣли, бубни и вся жертва идольска.“ (*Vladimirov* Поуч. u *Ponomareva* III. 225, 227, 229, *Tichonravov* Лѣт. IV. III. 90. 94.)

[2] „Якоже труба гласящи собираетъ вои, молитва же совокупляетъ ангели Божіи, а сопѣли, гусли, пѣсни непріязньски, плясанья, плесканья сбираютъ около себе студные бѣси; держай же сопѣльника, всласть любяй гусли и пѣнья; плесканья и плясанья, чтитъ темнаго бѣса (*Ponomarev* l. c. III. 292, *Kostomarov* Пам. стар. р. лит. I. 207). Srov. ještě v Sborníku Troj. XII. stol. (слово богат. и лаз.): Питія обнощьная съ гусльми и свирѣльми, веселие многое (srv. *Sreznĕvskij* Мат. III. 274). V Čud. Psaltiru LXXX. 3. čteme: Приимѣте пѣснь и дадите бѫбънъ фалтырь красьнъ съ гѫсльми овѣмъ пиштальми, овѣмъ же бѫбъны, инѣмъ же гѫсльми. (*Sreznĕvskij* I. 188). V Zlaté cěpi r. XIV. st. (*Buslajev* 504) čteme: Се же суть злая и скверная дѣла . . . плясанье, бубны, сопѣли, гусли, пискове, игранья неподобныя, русалья (*Sreznĕvskij* III. 197).

[3] Srov. got. *plinsjan* — ὀρχεῖσθαι v bibli Vulfilově. Největší část slovanských i německých filologů pokládá *plinsjan* za přejetí ze slovanštiny, tak Šafařík, Lottner, Miklosich, Krek, Hirt, Uhlenbeck, Brückner, Schrader, Feist a jediný Kluge naopak. (Srovnej literární doklady u *Mladenova* Стар. герм. елем. Сборн. нар. ум. XXV. 101.) Mladenov sám l. c. pokládá obě slova za papříbuzná. Naopak zase druhé souhlasné slovo staroruské ликъ — tanec se zpěvem, přijato bylo podle Janka z gotského *laiks, laikan*. Srv. *Schrader* Lex. 848.

[4] Srv. výše str. 713, pozn. 2.

[5] Kosmas II. 50: quem advenientem laetis choreis per diversa compita dispositis tam puellarum quam invenum modulantium tibiis et tympanis . . . plebs laetabunda suscepit.

drobnější zprávu o lidových nástrojích hudebních čteme až v Ráji duše Alberta Velikého ze XIV. stol.; v ní se připomínají housle, varhánky, buben a trouba při kvasech a pitkách.[1] V Polsku, píše Gallus, nebylo při smrti Boleslavově slyšeti v krčmách ani zpěvu, ani radovánek, ani zvuku houslí.[2] Za to, když Zbygněv šel r. 1111 vstříc Boleslavu III., provázela jej „simphonia musicorum tympanis et cytaris modulantium".[3]

Z jihoslovanských pramenů uvedl bych ještě presbytera Kosmy Слово на еретики и поученіе, kde Kosma vytýká podobné satanské zábavy u slov. lidu bulharského.[4]

Jinak zprávy o těchto hudebních zábavách lidových, zejména při sobotkách, kupadlech a rusalijích opakují se v pozdější době častěji a mohu v té věci odkázati na sbírku zpráv o slavnosti rusalijí u Miklosiche, Vladimirova a Veselovského.[5] Při tom se ovšem počínají množiti jména nástrojů.

Hudební nástroje.

Jak vidno, není ve zprávách právě uvedených bližšího popisu ani hudby samé, ani hudebních nástrojů. Ale přihlédneme-li ještě k dalším textům s názvy, třebas jen ojediněle vystupujícími, k jejich etymologickému významu a potom k tomu, co nám kontext poskytuje, a srovnáme-li je dále jednak s obrazy na starých miniaturách nebo freskách,[6] jednak pak i s primitivními formami

[1] Huslycz by a warhanyczye a buben a trúba a víno na kvasiech na vašich (cithara et lyra et tympanum et tibia). Alb. 29. K tomu srovnej i huslyczky a varhance (cithara et lyra) v překladu proroka Isaiáše z téže doby V. 12. Viz *Gebauer* Stč. sl. I. 520.

[2] Nullus plausus, nullus cytharae sonus audiebatur in tabernis, nulla cantilena puellaris (*Biełowski* MPH. I. 412).

[3] *Biełowski* l. c. 479.

[4] Мнози бо отъ члвкъ паче на игры текутъ неже въ црковъ и кощуны и бляда любятъ . . . на кощуны же и бляды уклонятся. да по истине нѣсть лѣпо нарицатї христіяны творящихъ таковая, не тако бо сутъ християне, аще съ гусльми и плесканиемь и пѣсньми бесовскими, вино пїють и срящами и сномъ и всякому учению сотонину вѣруютъ." (Ed. M. *Popruženko* 80).

[5] *Miklosich:* Sitzungsber. Akad. Wien 1864 Bd. 46, 390 sl., *Vladimirov* u Ponomareva l. c. 292 sl., a *Veselovskij* Разыск. XIV. Сборникъ отд. р. яз. Акад. XLVI. 278 sl.

[6] Sem náležejí miniatury evangeliářů školy české z XI.—XII. stol. (srov. Život Slovanů I. 428), které však poskytují pramálo. Důležité obrazy, ale už pozdější (z XIII.—XIV. stol.) má bible Velislavova (ed. Vocel, Praha 1871, tab. 6, 23) a slovanský žaltář Chludovský podle starších vzorů byzantských (Древн. арх. общ. M. III. tab. 1, 3, 7). Zde srv. obr. 213.

zachovanými u Slovanů z dob pozdějších, můžeme se přece o jednotlivých nástrojích z konce doby pohanské dověděti více.

Dechové nástroje dělí se především ve dvě velké skupiny podle toho, jaký druh zvuku, s jakými vlnami a jakou technikou se vyvozuje: na trouby a píšťaly nebo flétny v širším slova smyslu. Při troubách proud vzduchu, uvedený bezprostředně vibrovaným dechem do nitra, odráží se volně od stěn a postupuje kupředu

Obr. 214. Pastýř z kaple znojemské.

Obr. 215. Vojín v kodexu Vyšehradském.

v dlouhých vlnách, u píšťal a fléten naráží hned zpředu na překážku způsobenou různotvárným zúžením otvoru nebo vložením jazýčku (jsou hlavně 4 tvary), čímž se dostanou vlny krátké, častěji se vlnící a tím tóny vysoké. Jsou ovšem i tvary přechodné, na př. flétny veliké s postranním otvorem a nízkého tónu.

Trouba, stsl. *trąba*, *roh*, *rogъ*. Trouba a roh jsou jistě z nejstarších domácích nástrojů a Kosmas proto právem, třebas nevědomky, klade troubení na rohy už do dob báječných.[1] Hlavní výše uvedené doklady z X.—XII. stol. doplniti lze ještě řadou dokladů, kde se vyskytuje isolovaná zmínka.[2]

Staré trouby slovanské byly dvojího druhu: jednak dlouhé a rovné nebo jen mírně zahnuté a zhotovené z lýčí nebo kůry stromové a dřeva, jednak krátké, silněji zahnuté z rohů zvířecích,

---

[1] Kosmas I. 9. Týž připomíná *lituus* v rukou knížete Břetislava II. (III. 13).

[2] Srovnej doklady u *Srezněvského* Mat. III. 1004 s. v. труба, трубити, трубьний, a zde dále str. 711. Nejstarší je ze Žití Naumova (Ed. *Lavrov* 13) z poč. X. století. České doklady o něco pozdější viz u *Zíbrta*, Dějiny tance 33 a *Nejedlého* Sborník Gollův 383 sl.

zvané také prostě *rogъ*, *č. roh.*[1] Trouby jsou vedle píšťal i typickým attributem pastýřů na nejstarších miniaturách a freskách[2] (srv. obr. 214 a 216) a jak známo, zachoval se tento primitivní a prastarý druh trub dosud v rukou pastýřů různých slovanských národů, na př. v horách slovenských nebo valašských, na severu Ruska nebo na Balkáně.[3] Tuří rohy figurují jako nástroj pastýřský v starých ruských bylinách.[4]

Jako tyto trouby pastýřské vypadala v staré době i trouba vojenská, jak nám ukazují vojíni v kodexu Vyšehradském[5] nebo vojíni z miniatur pozdějšího bulharského letopisu Manassova. Tyto trouby, zejména však rohy, bývaly okovány stříbrem i zlatem, jak se zdá nasvědčovati výše uvedená zpráva Herbordova o chrámech

---

[1] Ze starých ruských pramenů znám roh z překladu bible (knihy soudců VII. 18) v ruk. XIV. stol.: »и въструблю рогомъ и вси иже со мною да въструбите и вы въ рогы« za ř. κεράτίνῃ (srov. *Buslajev* Ист. Хрест. 126). K tomu srovnej však i dva doklady pro трубы рожаны, jeden ve Chludovském žaltáři XIV. stol. 202: единъ отъ нихъ кумбалъ бияше а другыи въ псалтръ а другыи въ гусли а инъ въ прегудницю а инъ въ рожану трубу (*Srezněvskij* Мат. II. 141.) a druhý žaltář s tolk. XI. st. XCVII. 5—6 (viz dále pozn. 718). V Štětíně chovali při návštěvě Ottona, biskupa bamberského, v chrámech zlatem okované rohy k pití i rohy k troubení (cornua cantibus apta, Herbord II. 32). V Alexandreidě čteme o „zubrových trúbách". *Nejedlý* l. c. „Lesních" rohů ovšem tehdy nebylo. Jsou vynálezem novověkým a v RK hrubým anachronismem (srov. *Nejedlý* l. c. a *Privalov* VII. 138 sl. 149. 169). Zde bych uvedl, že O. Fleischer ve své studii o starých, hudebních nástrojích germanských připomíná *windisch horn*, z jakého pramene a ze které doby, nevím (*Paul* Grundriß III. 575).

[2] Tak je vidíme v rotundě znojemské (*Lehner* Dějiny umění I. 3. obr. 91), dále v evangeliáři piaristickém (Pam. XXII. 411), v evangeliáři hnězdenském (*Lehner* l. c. 3, 399) a svatovítském (l. c. 427). Ohnutý roh s náhubcem má pastýř na 5. tabuli Vocelovy edice bible Velislavovy. Srov. i *Eljasz Walery-Radzikowski* Ubiory v Polsce Krak. I. tab. XI, p. 16.

[3] Srv. trouby v Národopisném museu v Praze (sál VIII. skříň 2.) a dílo Národop. výstava 239. Polská dřevěná trouba pastýřská sluje *ligawka*. (*Bogusławski* l. c. 890 a *Karłowicz* Słown. gwar. III. s. v.). Dřevěné, březovou korou ovinuté, z olonecké gubernie viz u *Privalova* l. c. VII. 154 a 181. Ze smolenské, grodenské a mohylevské předvádí je *Maslov* l. c. 51. Srbské vidíme na př. už na miniatuře srbského původu z XV. stol. (*Stasov* Слав. вост. орн. 94, *Privalov* l. c. VII. 157). Dnes tyto rovné trouby slují u Srbů дудук, též кавал, vedle hovězího rohu — говедарски рог (*Trojanović* l. c. 22 sl.).

[4] *Privalov* l. c. VII. 153. Vedle tuřích upotřebovalo se (a dosud) hojně i kozlích rohů (l. c. 154, 179).

[5] Srv. *Lehner*, Česká škola malířská, tab. XXI., XXII. a zde obr. 215. Sem patří i vojíni v evangeliáři hnězdenském (*Lehner*, Děj. I., 3. 412).

štětínských,[1] i uvedené obrazy, na nichž končí někdy dosti znatelným zvláštním, zesíleným ústním násadcem (náhubkem). Podobný se prý našel i u jedné kostry v slovanském hrobě odkrytém na Galgenbergu u Volína.[2] Otvory postranní v troubách a rozích jsou vesměs pozdějšího data.[3] Pro trouby cele z kovového plechu zhotovené máme nejisté doklady z XI. a XII. století, a Privalov má, myslím, pravdu, když rovné dlouhé trouby kovové pokládá vůbec za import byzantský nebo orientální.[4] Domácí a velmi staré

Obr. 216. Pastýři z evangeliáře piaristického a hnězdenského.

byly velké zatočené trouby kovové *(lury)* s obdivuhodným hlasem u nordických Germanů;[5] ze slovanských končin nic podobného

[1] Srv. pozn. 1, str. 720. Okované trouby dokládá žaltář s tolk. XI. století XCVII. 5—6: Поите Богу нашему . . . въ гжслехъ и въ гласѣ . . . въ трубахъ окованыхъ и гласомъ трубы рожаны. Podobně srov. v Zlatostruji 8: Сътвори собѣ трубы кованы a v Slově Daniela Zatočníka: вострубимъ братіе яко во златокованныя труби (*Srezněvskij* Мат. III. 1004). Ovšem poslední doklady mohou se už týkati trouby cele měděné nebo bronzové. Srov. dále str. 720.

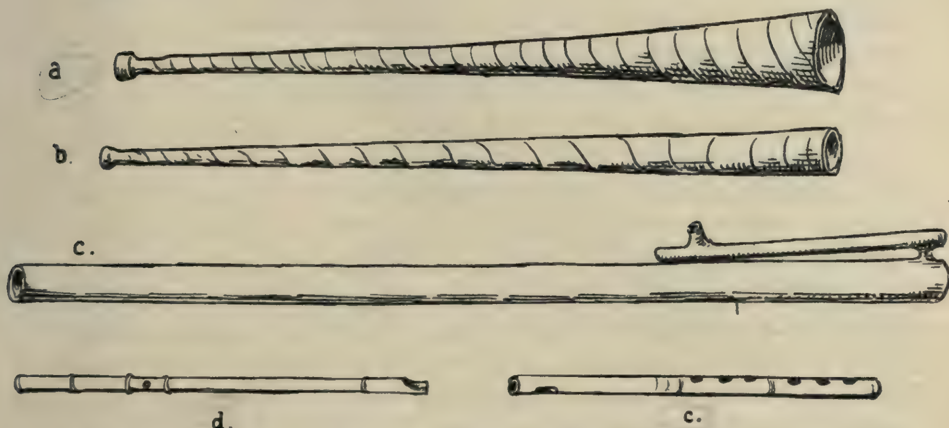
[2] Berl. Verh. 1892, 492. Okované rohy s náhubcem našly se ve Velkopolsce u Czacze, Sulmierzyc a v nalezišti blíže neznámém. Jsou v museu poznaňském. (J. *Kostrzewski*, Wielkopolska w czasach przedh. 138, 140, 197). Celý podobný je z Lübsowa v Pomoří (Greifenhagen) zobrazen v Praeh. Zs. IV. 144, tab. 13. Ale rohy tyto označeny jsou za nádoby k pití.

[3] *Privalov* l. c. VII. 145.

[4] *Privalov* l. c. VII. 128, 201. O pozdějších „zlatých" (t. j. měděných nebo bronzových) troubách ruských písní a miniatur srv. tamže 158, 162. Orientálního původu jsou i kovové rohy přehnuté, jaké se našly v pokladu z Pereščepiny a ze Szent-Mikloše (*Hampel* III. 310 a *Zarěckij* Кладъ 20). Srv. i *Kondakov* Клады 16.

[5] Srv. o nich u *Lindenschmita*, Handbuch 274, *Schradera*, Lex. 562, *Finna* Berl. Verh. 1892, 544 (srv. i *Globus* LXIII. č. 22), *Fleischera*, Paul

neznám. Ze se však v X. stol. trub užívalo ve vojště slovanském při útoku na nepřítele, dokládá Dětmar. Neboť r. 983, když spojené vojsko slovanské postupovalo na říčce Tongeře proti německému, kráčeli před ním trubači.[1] Teprve později vyskytují se u vojska i bubny a píšťaly, čímž ovšem nechci tvrditi, že se jich zde počalo užívati teprve ve XII. století, odkudž znám doklad nejstarší.[2]

Obr. 217. Pastýřské trouby (*a* z Rusi, *b* z Dětvy), fujara z Dětvy (*c*), ruská svirěl ze Smolenska (*d*) a valašská píšťala nebo jihoruská sopilka (*e*).

Pokud se původu trub a rohů týká, netřeba pochybovati, že byly rohy zvířecí jedním z primárních nástrojů, tedy prastarým a domácím i u Slovanů. Nejistého stáří jsou jen dlouhé konické trouby, jež jsme poznali u lidu a u vojska ruského v textech i obrazech od XI. stol. počínajíc. N. Privalov nepokládá tento druh trub

Grundriss III. 567. Mannus IV. 25, *Pastora* Zs. f. Ethn. 1910, 664, A. *Hammericha*, Vierteljahrsch. f. Musikwiss. 1894, 1. a *Schumachera* X. Ber. röm. germ. Kom. 56. Mají se právem za vynález nordický, neboť se nalézají vyobrazené už na skalních reliefech švédských z doby bronzové. O gallských srv. *Déchelette* Manuel II. 1179.

[1] Dětmar III. 18 (11): tubicinis precedentibus. Další doklady o troubách válečných viz u Kosmy I. 9, 36 (k r. 1004), v letopise Kijevském k r. 968 (Lavr. 65[3]), v Slově o тръпѣнии Feodosije Pečerského (трубѣ воиньстѣй трубящи, *Ponomarev* Пам. I. 39), v Slově o pluku Igorově (ed. *Erben* 2, 3), v let. Ipatěj. 1151, ПСРЛ. II. 63. Srv. i *Srezněvskij* l. c. III. 1004 a dále u *Privalova* VII. 164. Doklady germanské jsou starší. Srv. *Lindenschmit*, Altertumskunde 272 sl.

[2] Po prvé v Ipatějevském letopise k r. 1151 a 1152 (l. c.), dále v Trojickém k r. 1216, Nikonovském k r. 1219, Voskrěsenském k r. 1220. (*Srezněvskij* Мат. I. 188. III. 464, 1004). Bubny vojenské Rusové poznali už dříve. Připomíná je na př. u Byzantinců v boji se Svjatoslavem Lev Diakon VI. 13, VIII. 4.

za domácí slovanský; soudí, že je původu orientálního a že k Slovanům přišel vlivem byzantským, nejdříve k vojsku a ke dvoru knížecímu, odtud pak i k lidu, k skomorochům.[1] Orientální forma ujala se v Rusi znovu po vpádu tatarském.

U trub kovových a u těch, jejichž stejnoměrně široká trubka rozšiřuje se na konci nálevkovitě, nechci pochybovati, že jsou původu cizího, jak Privalov dovodil. Ale o rovných troubách, mírně konicky se rozšiřujících jaké známe z miniatur XI. stol. a jež jsou dosud v typu pastýřské dřevěné, březovou korou ovinuté trouby, stejné na Valašsku, jako v gub. olonecké nebo na Balkáně, je to nejisté. Každým způsobem hlavní doklad, o nějž se při tom Privalov opírá, praví-li, že v VI. stol. Slované sice trouby znali, ale sami jich ještě neměli, není tak věrohodný, jak se jemu zdá. Je to výše uvedená zpráva Theofylaktova, podle níž zajatí sběhové slovanští císaři Maurikiovi vykládali, že jsou z národa naprosto mírumilovného, jenž nezná železa, nezná mečů, jenž neumí užívati trub válečných a hraje jenom na kithary . . .[2] Slova ta působí příliš dojmem falešné výmluvy, než abychom mohli detaily z nich bráti vážně, tedy i to, že neznali trub válečných a jen na kitharu hráli. Zajatí Slované, bojíce se trestu, chtěli prostě císaři namluviti, že se s Avary boje nezúčastní, že bojovati neumějí a proto tvrdili, že nemají ani zbraní, ani trub. Ostatně text má zde výslovně na mysli trouby válečné, klada je metonymicky za válku a nevylučuje existence mírumilovných trub pastýřských.

Jinak však zůstává faktum, že trub u Slovanů před X. stoletím doložiti nelze. Ani arabské zprávy X. stol. se o nich nezmiňují a nelze tudíž domněnky Privalovovy o byzantském původu rovných slovanských trub naprosto zamítnouti. Mimo to svědčí pro ni, že miniatury a fresky XI.—XII. stol., vzniklé pod vlivem římského a byzantského umění, kreslí v rukou pastýřů, andělů, vojínů a hudců dvorských trouby této konické podoby: tak miniatury západoslovanských kodexů i fresky Sofijského soboru v Kijevě nebo Dmitrijevského soboru ve Vladiměři, nebo žaltáře Chludovského (srv. obr. 213).

Píšťaly. O píšťale a jejich formách nevíme mimo různá jména téměř nic. Nejstarší názvy ukazují na onomatopoický původ, na svištivý ráz

[1] *Privalov* l. c. VII. 105, 133, 140, 184, hlavně 200. O importu cele kovových trub srv. výše str. 718. Ještě dále jde E. Nauman, který vznik válečných trub v západní Evropě klade teprve do XII. století a na vrub vlivu orientálního za válek křižáckých. (*Privalov* l. c. 140.) Válečné trouby ohnuté ve vojště Pečeněgů dokládá Kardízí (*Bartold* 120) i Al. Bekrí (ed. *Rosen* 59).

[2] Srv. výše str. 710.

zvuků píšťalami vydávaných proti zvuku trub a nástrojů strunných, tedy toho, co zváno bylo *piskem* proti *hudbě*. Sem náleží především slovo *píšťala*, stč. *piščel*, str. пищаль,[1] dále свирѣль[2] a сопѣль.[3] Staré, ale nejasné mně výrazy jsou ještě слоньница, самара[4] a staré jsou, ač v nejstarších textech nedoložené výrazy свистокъ, свистѣлка.[5] Později vznikla řada názvů původu rozmanitého, na př. волынка, козица, жалейка, цѣвка, цѣвница,[6] жаломѣйка, фуяра, пигола, пипела, сурна, дуда (дудка), дудукъ[7] atd.,

[1] Nalézá se v staroruských textech od XI. stol. vedle trub a houslí, tedy na místě jinde položených svirělí a sopělí. Srv. u *Sreznĕvského* Мат. III. 945. Srv. dále пищальникъ v Jurjevském evang. r. 1119. (Mat. IX. 23.) O rozšíření slova u Slovanů srv. *Budilovič* Слав. II. 151., *Privalov* VIII. 261.

[2] Srv. další doklady z XI.—XII. stol. u *Sreznĕvského* III. 273, 274 s. v. свирѣль, свирьць, свирѣльникъ, свирѣльный, свиряти. Mimo doklady již výše uvedené připomněl bych aspoň ještě letopis k r. 1038, kde se praví, že ženy císaře Konstantina milovaly ликоване, свирѣли и гусли (ПСРЛ. IX. 81). K etymologii slova srv. *Sreznĕvskij* l. c. a *Privalov* VIII. 242, 258 (od koř. svar, svara — zvuk), *Jagić* Rad XXXVII. 56 (od sur, svir), k rozšíření u Slovanů srv. *Privalov* l. c., *Budilovič* Слав. II. 150. Na Balkáně *svirьc* doložen z doby Dušanovy (*Jireček* Mittel. Serb. III. 59).

[3] Srv. jiné doklady z XI.—XII. stol. (Ostrom. Ev., Mat. IX. 23. Pandekt Ant. 214) u *Sreznĕvského* III. 464 s. v. сопѣль, сопьць, сопѣти. K výkladu (od koř. sop — zvuk foukavý) srv. *Jagić* l. c., *Privalov* VIII. 271 sl., k rozšíření *Budilovič* l. c. 151.

[4] Слоньница, též сломьница a самара (psáno i замара) jsou už v Slově sv. Grigorije z konce XI. stol. (srv. výše str. 713 a *Sreznĕvskij* Мат. III. 423.), samara mimo to v některých ruk. Žití sv. Feodosije, kde v citátu výše uvedeném na str. 709 stojí místo музикійскія — замарныя (*Famincyn* Ском. 9). Samara je slovo původu cizího. V Syrii dosud mají píšťalu zv. *zummârat* o dvojité rouře (Zs. f. Ethn. 1914, 605).

[5] Srv. i lit. szwiłpti, got. swiglôn, swiglja, sthn. swëgala (*Schrader* Reallex. 562).

[6] Zprvu však cěvnica značila strunu a strunný nástroj. Srv. dále str. 731.

[7] Jakkoliv slovo toto rozšířeno jest u všech Slovanů (*Budilovič* l. c. 151), je asi původu cizího, souvisíc s tureckým düdük (*Berneker* E. W. 233, srv. i gruzínský duduk, u *Privalova* VIII. 231, 232) a v slov. řečích přizpůsobilo se teprve ex post k slovesu douti (*duti, dąti*) formou *duda*. V staré ruštině slova toho není (aspoň není u *Sreznĕvského*) a také ne v staré češtině. V Čechách dudy nynější podoby doloženy jsou teprve od XV. stol. (*Zibrt*. Děj. tance 32, *Jireček*, Pam. X. 426. Srv. k podobě i Bartoš Dial. Sl. I. 80.); je-li však Zibrtova domněnka správná, že *kozice* jsou první naše dudy s měchem, byly by doloženy v Čechách už ze XIV. stol. v Bohemáři (*Zibrt*, l. c. 32). U Srbů jsou dudy (mjeh, mješina) doloženy ze XIV.—XV. st. (*Jireček* Mittelalt. Serbien III. 59). Jinak o ruské dudce viz u *Privalova* VIII. 260. Zde bych připojil, že i pozdější *gajdy* přešly k Slovanům od Osmanů (*Berneker* E. W. 291, *Korš* Archiv sl. Phil. IX. 500) a od Slovanů opět k Novořekům — γκάϊδα (*Matov* Гркобългъ ст. 60).

výrazů na mnoze rozšířených i po ostatním Slovanstvu,[1] o jejichž významu a podobě příslušných nástrojů srv. stati N. Privalova, Č. Zíbrta a A. Maslova.[2] Dnes tyto druhy píšťal jsou různé délky, mají různě uzpůsobené foukací otvory a tónové dirky. Jsou přímé, jednoduché nebo dvojité,[3] — starý to u Arijů a Semitů známý tvar dvojité flétny — nebo se na Rusi, v Ukrajině, v kurské gub. (podobně i na Litvě) uchovala dosud řada píšťal vedle sebe položených a v jedno spojených. I to je prastará arijská forma, typická pro řecké pastýře a známá pod jménem syringu, flétny Panovy.[4]

Obr. 218. Běloruský chlapec hrající na dvojité svirěly (podle Privalova).

Privalov pokládá, a ovšem právem, tyto formy za praarijské, a tudíž u Slovanů za nejstarší dechové nástroje, zděděné z pravěku arijského.[5] U Slovanů byly od dávna vlastní pastýřům, neboť termin пастырiе свиряюще je jedním z nejstarších v slovanské literatuře; shledáváme se s ním dvakráte v Žití Naumově na počátku X. stol.[6] Jinak však dlužno podotknouti, že žádným literárním dokladem, pokud mi známo, nejsou jednotlivé tvary píšťal pro starší dobu slovanské kultury rozlišeny. V textech se mluví jen všeobecně o píšťalách, svirělích, sopělích, ale není zřejmo, zdali a jak tehdejší lid výrazy tyto rozlišoval. Zdá se jen, že vedle

---

[1] *Budilovič* l. c. 151.

[2] *Privalov* VIII. 234 sl., 239, 242, 259 sl., 275, *Maslov* Опис. 33. sl., *Zíbrt*, Děj. 31 sl.

[3] *Privalov* VIII. 246, 248, 256, 280 (v Rusi жалейка, сиповка, свирѣли, na Litvě a v Polsku srv. 248.). Na Balkáně jsou u Srbů a Bulharů двојница, глушница, u Slovinců *dvojka, diple* (Trojanović Муз. инстр. 21, *Maslov* Опис. 43, 46, 47.).

[4] *Privalov* VIII. 234, 235. V kurské gub. slula свирѣлка nebo кувица, кувичка, což Privalov odvádí od stsl. cěvka, cěvica (240, 241, 258) a soudí, že byla i u starých Slovanů (258, 280). K flétně a syrinze antické srv. *Baumeister* Denkm. 553, 561.

[5] *Privalov* VIII. 141, 240, 279—280. Praehistorické píšťaly známe už z neolithu (l. c. 175) a paleolithického magdalénienu a solutréenu (*Déchelette* Manuel d' arch. I. 134, 203). Z Ruska je ohlásil *Gorodcov* Арх. I. 364.

[6] Žití sv. Nauma (ed. *Lavrov* 9, 32). Pod. u Kyrilla Turovského, srv. výše str. 713.

píšťaly, byl už tehdy svirěl to, co dnes, totiž delší flétna se seříznutým okrajem a několika dírkami (obr. 217). Příčná flétna (s otvorem po straně) byla sice známá ve starém světě a v Byzanci aspoň od IX. stol., ba byzantský umělec ji v XI. stol. nakreslil i na freskách Sofijského soboru kijevského (obr. 212.), ale že by jí bylo i u Slovanů užíváno, není dokladů.[1] Za to zvláštností, patrně slovanskou, jak vidno ze slov Rosteha a Kardízího,[2] byly v X. stol. velké (až přes dva lokte) píšťaly ruské, jejichž podobu snad udržely dlouhé (až přes $1^1/_2$ m) slovenské fujary (obr. 217, c.) z Dětvy a odjinud známé.[3]

Z nálezů, ovšem jen nejistě zařaděných do XII.—XIII. stol., znám jen stříbrné píšťalky nalezené v kurhaně u Tulské stanice a u Bělorěčenské (kuban. oblast) — patrně neslovanské, a zvláštní hliněnou píšťalu s dírkami ze zarajských kurhanů u Rjazaně, jejichž slovanskost také není ničím prokázána.[4]

Doklady pro různé druhy píšťal počínají tedy u Slovanů X. a XI. století. Že však byla flétna na Rusi známa skoro 1000 let před tím, vidno z Plutarcha, jenž v I. stol. po Kr. připomíná o skythském knížeti Ateovi, že mu bylo ržání koně milejší, nežli zvuk flétny,[5] jakož i ze zprávy výše citované o Hyperborejcích, severoruských barbarech, kteří posílali od dávna na Delos oběti s flétnami, syringami a kitharami.[6] Androfagové a Melanchlainové na severovýchodu Skythie pískali na kosti orlí a supí.[7]

Varhany. Velmi brzy seznámili se Slované i se soupravou různě dlouhých a různě znějících píšťal, z nichž se zvuk vyluzoval pomocí proudu vzduchu, vháněného buď cylindrickými pumpami, nebo později koženými měchy. Vynalezl je ve III. stol. po Kr. alexandrijský mathematik Ktesibios a popsali Heron a Vitru-

---

[1] Srv. o ní u *Privalova* VIII. 211 sl. Podle něho do západní Evropy dostala se teprve v XV. stol. (280).

[2] Srv. výše str. 710.

[3] *Medvecký K.* Detva (Detva 1905) 236, *Bartoš* Dial. sl. I. 78. *Privalov* VIII. 240, 276. Výraz fujara vznikl z rum. *fluér* (*Berneker* EW. 285).

[4] Отчетъ арх. ком. за г. 1900 str. 38, за г. 1896 str. 31 (obr. 172), Зап. арх. X. 340, tab. III. 16. Kostěnné jsou známy z Olbie a z Uher (*Posta* III. Reise 421, 432.).

[5] Plutarch Ἀποφθ. βασ. s. v. Ἀτέας (*Latyšev* Scyth. I. 496). Sami Skythové však flétny neměli (Schol. k Arist. Anal. II., Plut. Eth. Symp. 5, Maxim Tyrský Log. XXIII. Srv. *Latyšev* l. c. 384, 495, 592, 689).

[6] Srv. výše str. 710.

[7] Jul. Polydeukes Onom. IV. 76. (*Latyšev* Scyth. I. 590.)

vius.[1] Varhany měly patrně silný zvuk, když se jich mohlo užívati v cirku k provázení zápasů nebo při slavnostech dvorských; obsluhovali je ovšem zvláštní otroci. Z Konstantina Porfyrogenneta se dovídáme, že na dvoře byzantském užíváno bylo k tomu otroků slovanských,[2] což ovšem není nijak ve spojení s hudbymilovností a hudebním nadáním Slovanů, nýbrž jenom dosvědčuje rozšíření Slovanů mezi nižšími třídami středověké Byzance. Že však i jinde byla hra na varhany Slovanům v IX.—X. stol. známa, vidíme ze života sv. Nauma (z poč. X. stol.), jehož autor vzpomíná libozvučných varhan,[3] a v XI. stol. připomíná Žití Feodosiovo hry na varhany před knížetem Svjatoslavem v Kijevě.[4] Řecké ὄργανον, ὄργανα přešlo v stsl. органъ, оръганъ, арганъ, варганъ, варганы.[5] Také stč. *varhany* lze doložiti už z nejstarších překladů písma a žaltářů.[6]

Brzy však název varhan přecházel i na nástroje jiného druhu. Neboť čteme častěji v ruských památkách, od XIII. stol. počínajíc, frázi „bíti v stříbrné varhany", „silně bíti ve varhany",[7] což nelze vyložiti silným tlučením do těžko jdoucí tastatury, neboť tu běží o nástroj, jehož vojsko užívalo na pochodu, tedy patrně

---

[1] Srv. *Baumeister*, Denkmäler 563—568. (Vitruvius X. 13) a *Ekhel* Doctr. nummorum VIII. 303. (Vindob. 1798) o varhanech na mincích. O varhanách byzantských srv. zprávy u *Dm. Ainalova* (Изв. отд р. яз. 1908, XIII. 1, 358).

[2] Konst. Porf. de cerem. I. 72. (ed. Bonn 363): Σκλάβους τοὺς τά ὄργανα φυσῶντας μὴ ἐᾶν ἵστασθαι ἐκεῖσε, ἀλλ' ἀνάγειν αὐτοὺς εἰς τά σκάλια (úředníci se napomínají, aby nedovolili Slovanům do varhan dmychajícím zůstávati státi, když divadlo se dává, nýbrž aby je odvedli na schody). Jak v té době varhany s měchem vypadaly, vidíme ze žaltáře X. stol. nalézajícího se v stuttgartské knihovně, jehož obraz uveřejnil *Hefner-Alteneck*, Trachten des chr. Mittelalters I. (Mannheim 1859), tab. 53, 74, 75. O výrobě jich psal Theofilus Rugerus v XI. st. (III. 80; Quellenschriften VII), jiné popsal z IX. stol. Hárún ben Jahjá (*Marquart* Streifzüge 218).

[3] Ed. *Lavrov* 12: благодухновенныхъ органъ. Totéž v m'nejích r. 1097, 78 (*Sreznĕvskij* II. 705).

[4] Srv. výše str. 709.

[5] *Vasmer* Грекосл. Эт. II. 221, III. 136.

[6] Srv. doklady u Jirečka Pam. X. 430. O nových kostelních varhanách (u sv. Víta) máme zmínku z r. 1255 a v křižovnickém breviáři ze XIV. stol. je obraz varhan o 9 píšťalách (Fontes II. 293, *Nejedlý*, Děj. 91).

[7] V Slově Daniela Zatočnika 2, 4: Mam. pov. 26. Nikon. let. k r. 1453. (*Sreznĕvskij* Мат. I. 227, II. 705).

o kovový nástroj bicí (srv. i epitheton „stříbrné"). Jinde položeny varhany za nástroj strunný.[1]

Nástroje bicí. Nejstarší texty jmenují u Slovanů jen jediný bicí nástroj s domácím jménem, totiž *buben* (csl. a str. бубънъ, бубонъ, бубенъ z pův. bąbьnъ,[2] pol. bęben, srbch. bubanj, luž. bubon) kladený v slov. překladech za ř. τύμπανον, lat. tympanum.[3] O podobě prvního bubnu nevíme však nic. Později v XIII. a XIV. stol. ukazují sice české miniatury bubny jako vysoká, dutá tělesa, blanou potažená a našim bubnům podobná,[4] do nichž se tlouklo jednou nebo dvěma paličkami, ale zdali byly takové bubny už v pohanské době, říci nemohu. Mohla to býti i obruč, koží potažená, napodobující antický tympan, známý z orgiastických kultů Dionysových, do nichž přešel z Malé Asie.[5] Ale nechtěl bych vylučovati ani původu domácího vzhledem k tomu, že je buben jedním z nejrozšířenějších hudebních nástrojů na primitivních stupních kultury, a pak proto, že se buben objevuje už v XI. stol. vedle píšťal jako nejobvyklejší dvojice lidové hudby slovanské a byl

[1] *Varhance* za lat. *lyra* viz v stč. překladu proroka Isaiáše a v Ráji duše Alberta Velikého ze XIV. stol. (*Gebauer*, Stč. sl. I. 520.) Naopak zase lat. *organa* překládána slovem *húsle* (tamže). Srv. *Ainalov* l. c. 358.

[2] Podle *Bernekera* EW. I. 79 vzniklo slovo napodobením tupého tónu. Srv. sti. *bambharas* — včela, *bambharavas* — bučení, ř. βαμβαίνω, βομβέω, βόμβος (samé výrazy různých tonů), stisl. *bumba*, stdan. *bomme, bambe* — buben atd.

[3] Srv. jednak výše uvedené citáty z Letopisu Kijevského k r. 1074, ze Slova něk. christoljubca, z Kosmy (II. 50) k r. 1092, Galla k r. 1111 (*Bielowski* I. 479) a jednak další doklady u *Sreznëvského* Мат. I. 188. V řím. patěriku (ed. *Sobolevskij* 8) čteme бубнъ кумбальскый. Český *buben, bubnovati, bubennik* doloženy jsou sice teprve ze XIII. a XIV. stol. ze žaltářů, Alexandreidy, Bohemaria a z ruk. Hradeckého a j. (*Gebauer*, Stč. sl. I. 111, 112), ale v topografických názvech jsou už u Kosmy (l. c. 111) obec Bubny ve vyšehradské listině z r. 1088 a arx Buben v r. 1170 (*Friedrich* Codex I. 224, 383). Ve vojště polském připomíná bubny Gallus III. 21, v českém pozdější kroniky (Vincencius FRB. II. 276, 430 atd). Také u Avarů připomíná bubny Menander frg. e Suida 12 (ed. *Niebuhr* 441).

[4] V Liber viaticus, v bibli Kutnohorské a Olomúcké (*Zíbrt*, Děj. tance 36, 38, *Nejedlý*, Děj 119).

[5] Srv. *Baumeister*, Denkm. 1663. *Schrader* (Lex. 561) ř. τύμπανον má též za výpůjčky z Orientu a srovnává assyr. *tuppu, tuppanu*, aram. *tuppâ* — Handpauke. Že se s antickým tympanem mohli staří Slované seznámiti už dávno před X. stol., je na bíledni. Na skřínce reliefy ozdobené, práce provinciální, nalezené ve Fenéku v župě zalské (srv. dále str. 731.), tančí žena s tympanem v ruce. Není divu, že i slovo *tympanum* přešlo do slovanštiny balkánské i ruské. *Daničić* Рјечник II., 246, *Vasmer* Эт. III. 207.

v lidu od dávna obvyklý. Tak bylo na Rusi podle výše uvedených textů, tak v Čechách podle Kosmy r. 1092.

Mimo bubny objevují se občas, o něco později ještě jiné nástroje bicí, zřejmě původu antického, tak v Rusku *cymbály* (кымбалъ), sestávající ze dvou kovových o sebe tlučených poklic,[1] stč. *zvonky* zvaných,[2] později i накры,[3] v Čechách *střmen, skrovadnice (?)*[4] a jiné ještě pozdější formy, jež se nás zde už netýkají. Ve vojště slovanském doloženy jsou, jak jsem výše podotkl, bubny vedle trub a píšťal od XII. stol., ale Rusové tympany u byzantského vojska viděli už ve stol. X.[5]

Housle. Ze strunných nástrojů jsou to především housle, staré гусли, které jsou doloženy u Slovanů arabskými zpravodaji už v X. století[6] a tak hojně v XI. a nejblíže následujících,[7] že byly nepochybně typickou součástí lidové hudby po celém Slovanstvu.[8]

[1] Srv. na př. Sborn. synod. XIV. st.: единъ отъ нихъ въ кумбалъ бияше а другій въ псалтръ, а другій въ гусли... (*Sreznĕvskij* Мат. I. 1420, III. 141), Řím. patěrik ed. *Sobolevskij* 15. V žaltáři Poděbradském 150, 5 (XIV. st.): „Chvalte jeho v czymbalach radostných" (*Gebauer*, Stč. sl. I. 151). Od byzantského umělce nakreslen byl však cymbalista již na schodišti Sofijské lavry v Kijevě (srv. obr. 212.) a rovněž v žaltáři Chludovském nalézají se hudci s poklicemi na rukou (obr. 213.), kreslení ovšem podle předloh byzantských. (Srv. i Древн. арх. общ. M. III. tab. VII.) K cymbálům starým srv. dále i Kuhač, Rad XXXIX. 106.

[2] V nejstarších překladech bible (*Jireček*, Pam X. 430, *Zíbrt*, Děj. 36, *Nejedlý* 119).

[3] Srv. pozdější doklady u *Sreznĕvského*, Мат. II. 293. s. v накра. Podle *Trojanoviće* Муз. инстр. 24 byl i na Balkáně buben zv. накараде.

[4] Srv. o nich l. c. u *Jirečka* 429, *Zíbrta* 36, *Nejedlého* 120. Podoba skrovadnice je nejistá, střmen zván byl patrně po střmenovité podobě. Ke kotlům srv. i *Nejedlý*, Sborník Gollův 382.

[5] Za bojů Svjatoslavových v Bulharsku r. 970 a 972 (Lev Diakon VI. 13., VIII. 4.). Zde se praví: ἀλαλάζειν τά κύμβαλα καὶ τὰ τύμπανα παταγεῖν.

[6] Od Rosteha, Kardízího a Al-Bekrího. Srv. výše str. 710. Tanburinu (gusle?) dostal do hrobu i Rus r. 922 podle líčení Fadlánova (srv. str 712).

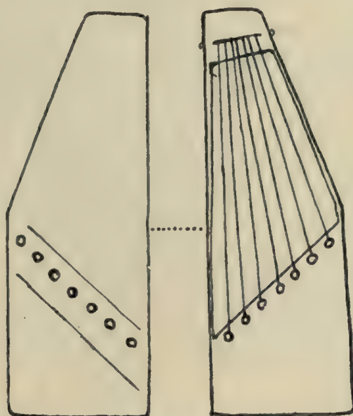
[7] Mimo doklady uvedené výše na str. 709—714 srv. další u *Sreznĕvského* Мат. I. 610 a *Miklosiche* Lex. pal. 150). Podobně se čtou v biblických překladech českých za *cithara (Jireček* Pam. X. 426). Nejstarší doklad jihoslovanský je u Kozmy presbytera (srv. výše str. 715) a v Domentianově Životu sv. Sávy 122: тымьпани и гусльми яко обичай самодрьжцемь благородныхъ веселяш (*Daničić* Рјечник I. 246).

[8] Také výraz sám гусли (z pův. gąslь, toto z gąd-tlь) zůstal u všech Slovanů: srbch. гусле, slovin. *gosle*, r. гусли, pol. *gusła, gęśle, guślarz, guślić*, *č. housle*, luž. *husla (Miklosich* EW. 72, *Berneker* EW. 340). *Schrader* (Lex. 1022) spojuje *gąslь* s lit. *kañkles* a finn. *kantele (Thomsen* Beröringer 178 sl.), o nichž srv. dále na str. 729. Srv. i lit. *gaũsti, gaudžù* — zníti. Zde bych po-

Prvotní housle slovanské nesmíme však ztotožňovati s nynějšími. Nejdříve značily podle všeho jen soustavu strun, tedy strunový nástroj vůbec a csl. густи, č. *housti* (z pův. *gęsti*, *gędą*), tak jako hudba, гуденье atd. (srv. výše str. 708) značilo původně prostě hráti na struny. Dokud byl u Slovanů jeden strunový nástroj, byl typ jeho zároveň typem houslí a zůstal, i když se Slované seznámili s typy cizími. Ale po nějaké době, ostatně ne všude stejně dlouhé, přešel místy výraz гусли nebo jiný od густи

Obr. 219. Ruské gusle z konce XVIII. st. (Guthrie).

Obr. 220. Korelské kantele z gub. olonecké (Maslov).

utvořený (na př. гудокъ z gędъkъ) ze staré původní formy na nástroj typu jiného, nynějšího — smyčcového.[1] Prvotní гусли lišily se od nynějších houslí především tím, že se na strunách starých houslí nehrálo smyčcem, nýbrž drhnutím a úderem buď prstů, nebo příhodné paličky. Mimo to byly ještě veliké rozdíly ve formě i v počtu strun, jak dále uvidíme, ale rozdíl ve hře byl hlavní.

Že tomu tak bylo, soudím předně ze staré terminologie, neboť

dotkl, že i *struna* je výraz všeslovanský. Srv. *Budilovič* Слав. II. 153, *Miklosich* EW. 326, a zde dále str. 729. Pro zvučící nástroj měli ještě Slované výraz *bręcalo* (бряцаніе — zvuk, бряцати — zvučeti), ale jaký to byl nástroj a byl-li to vůbec termin pro nástroj speciální, nedovedu pověděti. Srv. *Miklosich* Lex. pal. 47, *Berneker* EW. I. 84. Slovo doloženo od XI. století (*Sreznĕvskij* I. 187, *Kuhač* Rad XXXVIII. 52 sl.).

[1] O celém vývoji slovanských houslí viz především důkladnou studii *Famincyna* Гусли (Petr. 1890) a dále příslušné stati v studiích Kuhače a Privalova uvedených výše na str. 707, pozn. 8 (zejména Privalovovu stať „Гудокъ").

se opakují fráze: «бить въ гусли,» — «възмѣте гусли и ударайте,» «удариша въ сопѣли и гусли и въ бубны,»[1] a za druhé z toho, že v nejstarších překladech Písma a v jiných pramenech kladeny jsou гусли za ř. κιθάρα, lat. cithara, někdy i za λύρα, ὄργανον, πλῆκτρον[2] a podobně густи za ř. κιθαρίζειν, λυρίζειν[3]. Rovněž dlužno uvážiti, že v starých ruských bylinách není při guslích zmínky o smyčci (смычокъ), vždy jen o hře rukou a prsty,[4] že Kyril Turovský praví jednou přímo: «гусли строятся персты»,[5] a že nejstarší obrazy slovanských hudebních nástrojů vykazují nám především strunový nástroj drnkací, jak v znamenité české bibli Velislavově, tak v Chludovském žaltáři XIII. nebo XIV. století (obr. 213). Ba předůležitý tento žaltář na hlavní titulní miniatuře, námi předvedené, kde zobrazeny jsou čtyři nástroje drnkací a jen dole v koutě jeden smyčcový, nad hlavou jednoho guslara (v pravo) má přímo nápis (ovšem porušený a na reprodukci nejasný): п[са]лтрь красенъ съ гусльми — a o něco dále na listu 52. nalézá se obraz Davida krále s podobným 5strunným nástrojem v rukou, pod nímž stojí napsáno: Двдъ же сего ωтгонитъ в гусли бьꙗ.[6] Není také bez váhy, že nástroj, slovem κιθάρα označený, přičítali staří severoruským Hyperboreům už v dobách předkristových[7] a že v VI. stol. po

---

[1] Srv. výše (str. 713 sl.) uvedené texty ruské a dále ještě z předůležitého Chludovského žaltáře (XIII.—XIV. st.) 8: «да единъ отъ нихъ въ кумбалъ бьяше, а другыи въ псалтръ, а другыи въ гусли, а инъ въ прегудницю, а инъ въ рожану трубу.» Ještě v stč. Gesta Rom. (XV. st.) praví hudec o svých houslích: „Kdyžkoliv v struny udeřím" (*Jireček* Pam. X. 426).

[2] Tak v textech uvedených napřed str. 726 pozn. 7 a u *Srezněvského* I. 610, II. 938, III. 274, *Miklosiche* Lex. pal. 150, *Kuhače* Rad XXXVIII. 59. Podobně čteme v nejstarších textech českých, v žaltáři Poděbradském, Klementinském, Wittenberském (XIII.—XIV. st.) v překladech Proroků ze XIV. st., v Ráji duše Alberta Velikého (XIV. stol.) atd. (*Gebauer* Stč. sl. I. 520). Proto také tam, kde v nejstarších latinských kronikách mluví se o „citharře" u lidu českého nebo polského, dlužno rozuměti a překládati „housle". Kosmovy *citaristae* v Čechách ř. 1007 jsou guslaři (III. 21) a „cytharae sonus in tabernis" u Galla (I. 16, *Bielowski* I. 412) je zvuk houslí, kterým se ozývaly krčmy polské.

[3] S. v. густи u *Srezněvského* I. 611.

[4] *Famincyn* l. c. 13 sl.

[5] *Kalajdovič* Пам. р. слов. XII. b. 234, *Famincyn* l. c.

[6] Труды Моск. арх. общ. III. 11 (tento druhý obraz tam není reprodukován, nýbrž jen v textu popsán).

[7] Srv. výše str. 710 a Diodor Sic. II. 47. O strunném nástroji (πεντάχορδον) Skythů srv. Jul. Polyd. Onom. IV. 60 (*Latyšev* Scyth. I. 590). Jinak byla podle řecké tradice kithara původu thráckého. Nástroj kithaře podobný našel se vyobrazený už na popelnicích doby halstattské v Uhrách. Skutečná šestistrunná

Kr. Theofylaktos Simokattes označil hudební nástroje balkánských Slovanů také výrazem κιθάρα.[1] Byly to zjevně stsl. гусли.

Z těchto všech důvodů soudím, že prvotní gusle měly tu podobu, kterou vidíme předvedenou vedle prvních smyčcových nástrojů ještě na obrazech XIII.—XIV. stol. jako nástroj hlavní, totiž, že záležely z podlouhlé desky, nebo zcela ploché skřínky, podoby hranatě oválovité nebo listovité,[2] přes kterou byly nataženy struny v počtu nejméně tří[3] a která při hře stojmo držena byla levou rukou dolů, při sedění ležela na kolenou. Podobaly se tedy nejvíce nástroji, který se dosud udržel u Litevců pode jménem *kañkles* a u Finnů ruských (Korelů) pode jménem *kantele, kannel* (obr. 220), které je i etymologicky totéž, jako sl. гусли. Ostatně ještě r. 1795 vyobrazil Guthrie podobnou formu (obr. 219) guslí severoruských.[4] Za nejlepší dřevo k hotovení houslí pokládalo se od dávna dřevo javorové. „Javorové" housle je stálé epitheton starých písní, rozšířené po celém Slovanstvu.[5]

Teprve později přešlo jméno гусли na nástroj, do jehožto strun se nebilo, ale na něž se hrálo smyčcem.[6] Kde a jak vznikly nástroje smyčcové, jest otázka sporná, kterou řešiti zde není mým úkolem.[7] U Slovanů neznám zatím dokladů před XIII. sto-

lýra je z alamanského hrobu u Lupfenbergu (IV.—VII. st. po Kr.) v berlínském museu (*Pastor* Zs. f. Ethn. 1910, 666). Kithary a harfy mají v rukou i hudebníci elamští na reliefu z Malamiru (*Dieulafoy* Acrop. de Suse 35), nástroj starým houslím podobný hudebník na jedné míse sassanovské (*Dalton* Treasure of the Oxus tab. 26).

[1] Srv. výše str. 710.

[2] Wallaschek se mýlí (tak i Dlabacz 98), spojuje jméno s podobou husí (Sitzungsber. Anthr. Ges. Wien 1898, 4).

[3] Číslo 3 je typické v ruských bylinách (*Famincyn* l. c. 20 sl.). Také nejstarší kithary řecké z Thrakie měly 3 struny, ladění na kvartu, kvintu a oktávu (*Paul* Grundriß III. 570). Struny byly aspoň na počátku doby historické i kovové, neboť se připomíná časně epitheton златы гусли (*Kuhač* Rad XXXVIII. 59 a *Famincyn* l. c. 26). Jinak byly původně žíněné, nač ukazuje i význam slova *struna* sám. Srv. *Štrekelj* Archiv sl. Phil. XXVIII. 495.

[4] O těchto nástrojích srv. *Famincyn* Гусли 36, 39 sl., *Maslov* Опис. 6, 10 (zde i finnsko-litevská literatura k tomu).

[5] *Kuhač* XXXVIII. 2, *Famincyn* l. c. 18—19 Týž (str. 67) soudí proto, že gusle nevznikly u severních, ruských Slovanů, nýbrž přejaty byly na jihu Rusi a u Dunaje od Byzantinců. Na severu javoru není.

[6] Přešlo však i na jiné ještě, na př. na starý psaltir (srv. *Maslov* Опис. 9—11).

[7] V západní Evropě známa byla *chrotta* už v VII. stol. (Ven. Fort. VII. 8, 64), a někteří ji mají za nástroj smyčcový (Srv. *Privalov* V. 68, *Kuhač* XXXVIII. 72). Že však i chrotta původně nebyla smyčcová, nýbrž teprve později,

letím[1] a soudím, že se smyčcový nástroj objevil u nich teprve krátce před touto dobou.[2] Na hudební scéně, kterou namaloval v XI. stol. byzantský umělec na schodišti soboru kijevského, ještě ho není, v orchestru Chludovského žaltáře jsme však viděli jeden (dole vlevo) a rovněž je jen jeden smyčcový nástroj mezi hudoucími postavami Velislavovy bible vedle několika drnkacích.

S tohoto stanoviska ovšem nemohu souhlasiti s těmi, kteří prohlašují smyčcové housle, spec. srbochorvatské gusle o 1—2 strunách s gudalem (smyčcem) za prastarý domácí produkt slovanský a soudí docela, že podobné nástroje převzaty byly Araby od Slovanů.[3] Od XIV. stol. objevují se housle u Slovanů už častěji, vytvářejíce řadu lokálních tvarů, z nichž nejzajímavější jsou jednak právě zmíněné a známé srbské гусле, jednak ruský гудокъ (гудочекъ, гудища vedle staršího смыки, смычки), nástroj s deskou plochou, hruškovité formy původně o dvou strunách, k nimž později přidána třetí o kvintu výše laděná, zatím co ostatní dvě zněly unisono. Gudok držen byl pravidelně dolů s lehkým opřením o koleno.[4] Ruské housle nynější podoby, t. zv. скрипка, скрипица, pl. скрипки s výkrojem po stranách, se 4 strunami a na prsou opřené

soudí *Fleischer* (Paul Grundriß III. 571—572 a Mannus IV. 24), dodávaje, že před VIII. stol. do Evropy smyčec nepřišel (l. c. 573). Týž soudí, že byla laděna v základním tonu, v kvartě, kvintě a v oktávě zákl. tónu. Tak i *Pastor* Zs. f. Ethn. 1910, 666.

[1] Krmčí r. 1262: или гудьць, или смычькь... гудьць есть смычькь иже гудеть лучьцемь (*Miklosich* Lex. pal. 866). Лучьцъ, лукъ — smyčec. Podobně čteme v rjazaňské Krmčí z r. 1284 (51): или свирецъ или гудецъ или смычекъ или плясецъ... да отвергуться.» (*Sreznĕvskij* Мат. III. 447.) V Čechách termin *figella* zapsal nejdříve Petr Žitavský k r. 1297 (*Zíbrt* Děj. tance 25; srv. *Jireček* ČČM. 1864, 140 a Pam. X. 427). Zmínka (смыки) v Nikonovském letopise při r. 1068 je však zřejmou pozdější vstavkou, neboť jiné letopisy na tom místě uvádějí jen гусли (ПСРЛ. IX. 95, *Sreznĕvskij* Мат. III. 447). Slovo smyk, smyčec je ostatně všeslovanské. Srv. *Kuhač* Rad XXXVIII. 52.

[2] Privalov klade příchod pozdě do doby po XIII. stol. (Зап. арх. общ. V. 2, 62, 78, 92), souděě mimo to, že i do západní Evropy přišel z Orientu teprve po XII. stol. (69, 76). Na jedné byzantské číši v petrohradské Eremitáži (XIII. stol.?) je v reliefu vyobrazen houslista hrající smyčcem. (*Spicyn* Изъ колл. Эремитажа tab. X. a XI).

[3] Tak soudí zejména *Kuhač* Rad XXXVIII. 41 sl. 53 a *Trojanović* Муз. инстр. 9 sl. Kuhač upíral Slovanům nástroje bicí v podobě ř. kithary nebo lyry (55) a i violu (chr. vijalo) i tamburu má za slova slovanská (l. c. 69 sl., 77, XXXIX. 94 sl.).

[4] Srv. zejména stať *N. Privalova* Гудокъ (Зап. арх. Petr. V. 2, 62, 78, 92). Srv. i *Kolberg* Lud V. 1, 171.

vznikly podle Privalova teprve v XV.—XVI. stol. vlivem západním.[1] Podrobnější historie r. gudku, skripky, jakož i bandury, balalajky, domry, našich houslí, balk. guslí, liry, tambury, šarkije, šazu, vijala atd. najde se v uvedených studiích Privalova, Famincyna, Kuhaće a Trojanoviće.

Další staré nástroje strunové.

Ale některé jiné strunné nástroje jsou staré a doloženy u Slovanů už pro X.—XII. století. Již arabské zprávy mluví u Slovanů o dvou strunových nástrojích[2] a texty XI.—XII. stol. vskutku vedle guslí — kithary připomínají u Slovanů ještě jiné nástroje. Domácí terminy mají nástroje tři: цѣвница, търныя (též торныя, трьныя, терня) a прѣгудьница, prvý odvozený od цѣва, цѣвь, č. *céva* ve smyslu struny,[3] druhý patrně od *tъrn*, č. *trn* (srv. ital. spino, spinetto).[4] Ale jak vypadaly, nedovedeme pověděti, poněvadž popisu jich nikde není. Vždy je jen termin prostě položen ve významu hudebního nástroje. První objevuje se už v kodexu Supraslském za ř. λύρα,[5] druhý současně u Grigoria Naz.[6] Že se mohli Slované na Dunaji brzy seznámiti s ant. lyrou nebo kitharou, vidíme z toho, že na skřínce pocházející asi z V. stol. po Kr. a nalezené ve Fenéku mezi reliefy vidíme muže hrajícího tancujícímu páru venkovanů na lyru.[7] Jaká byla прѣгудьница (též прѣгѫдьница), nevím, ale doložena je také už z XI. století, později pak ve smyslu kithary nebo žaltáře.[8] *Varito* podvrženého RK. není nikde doloženo. Loutnu (*alʿúd*) vedle *tanbúru* přičítají Slovanům arabské prameny X. stol.[9] Podoby neznáme a je to patrně některý z nástrojů předešlých. Další

---

[1] Скрипочники připomínají se také teprve v XV. st. (*Privalov* l. c. 92).

[2] Srv. výše str. 710.

[3] Srv. *Berneker* EW. I. 128. V řím. patěriku vyd. Sobolevským (27) je položeno цѣвница za σίστρος. V tolk. žalt. z r. 1100 (XCVII. 5) značí strunu: гусли бо душа есть а цѣвница языкъ (*Srezněvskij* Мат. III. 1448). Jméno přešlo později i na dechový nástroj. Srv. napřed str. 721.

[4] *Kuhač* Rad XXXIX. 107.

[5] Kod. Supr. 418, 24,(*Berneker* l. c.), dále u Dan. III. 10 (Upyr), v přeneseném smyslu pak i v jiných textech XI. a XII. stol. (*Srezněvskij* III. 1448).

[6] Grig. Naz. a Žalt. s tolk. Theodoreta LXXX, 3 (*Srezněvskij* III. 1056).

[7] *Hampel* Alterth. Ung. I. 265. II. 227, III. tab. 181. K podobě antické lyry a kithary srov. *Baumeister* Denkmäler 1539.

[8] V překladu Dan. III. 10 (Upyr). Dalši doklady viz u *Srezněvského* I 1627, III. 1448 a *Kuhače* Rad. XXXVIII. 60 sl.

[9] Srv. výše str. 710. Ze slova *tanbúr* vzniklo i pozdější r. бандура prostřednictvím řeckého πανδοῦρα (*Vasmer* Эт. III. 38), z *alʿ úd* r. лютня, česky loutna, staročesky lútna.

nástroj bylo *psalterium*, č. žaltář, r. псалтръ, při němž v rámci obyčejně podoby trojúhelníkové neb i čtvercové (obr. 211.) napjata byla řada strun, na něž se bilo paličkami,[1] a jenž později pomalu přešel v cymbál, známý i u nás z lidové hudby valašské nebo slovenské.[2] Také žaltář ocitl se brzy u Slovanů, a zdá se, že Ermenrik Augienský spojuje jej se Slovany docela už v polovině IX. století.[3] Jinak je doložen v Čechách teprve v pramenech XIII. stol. a v Rusi z XII. v Slově Daniela Zatočníka.[4] Na velké harfovité psalterion hraje však i hudebník na fresce ze schodů Sofie kijevské (obr. 211.) Jeden starý ruský text z první doby křesťanské Поученіе Зарубчаго чернеца Георгія rozlišuje hudbu pohanskou od křesťanské tím, že k prvé patří skomorochové, hudci a svirci, k druhé gusle a hlavně »прекрасная доброгласная псалтыря.[5]

Pozdější jména, jež na Rusi, Polsku a v Čechách označovala jiné různé typy strunových nástrojů, jsou ještě лавута (z ř. λαβοῦτον), навла (z νάβλα, toto z bibl. *nêbalim*, pl. od *nêbel*), zmíněná již бандура (z πανδοῦρα) a домра, také z Orientu přišlá,[6] z níž vznikla rus. балалайка, dále různé jižní tamburiny a pandury, č. *slavník*, *křídla*, *ručnice*, *rota*, *harfa* atd.[7]

---

[1] Srv. *Jireček* Pam. X. 430, *Zíbrt* Dějiny tance obr. 15—21, 27 a hlavně *Famincyn* Гусли 76 sl. Od kithary antické lišilo se psalterium hlavně tím, že mělo resonanční těleso nahoře (*Baumeister* Denkm. 1545),

[2] Srv. hlavně *Famincyn* l. c. 92.—114., 121 sl. V této podobě zobrazil jej už Olearius v XVII. stol. (Srv. *Privalov* V. 80 a *Famincyn* 92).

[3] Ermenricus Augiensis (*Pertz* MG. SS. II. 101 pozn. 39). Srv. citát výše v úvodu na str. 703. Možno však, že se výrok týká slovanských guslí a ne psalteria ve vlastním slova smyslu.

[4] Srv. frási „na žaltář hústi" v žaltáři Wittenberském, Klementinském, Poděbradském, v rukopise krumlovském a v Orlojíku z XV. století u *Gebauera*, Stč. sl. I. 520. Ruský doklad ze Slova Daniela Zat. LVI. 9 srv. u *Srezněvského* Мат. II. 1721. V žaltáři Klementinském čteme několikráte na místo žaltáře jiných rukopisů desetistrunný slavník. (Srovnej *Jireček* Pam. X. 429). V Rusi přešlo na žaltář i jméno guslí (*Maslov* Опис. 10—11).

[5] *Srezněvskij*. Свѣд. и зам. I. гл. VII. 56. (Сборн. р. яз. и слов. Имп. Акад. I.). Srv. *Aničkov* Язычество 188.

[6] O domře napsal studii *Famincyn* Домра и сродные ей музик. инструменты р. народа. С.-Пб. 1891. Srv. i *Privalov* V. 78. K starým dokladům navly srv. *Srezněvskij* Мат. II. 265.

[7] Srv. *Vasmer* Эт. 38, 109, 132, *Famincyn* Домра 36, 88 sl., 110 sl., 119 sl., *Kuhač* Rad XXXIX. 65 sl., 106 sl. *Baumeister* Denkm. 1544 sl., *Maslov* Опис. 5, 12—17, *Srezněvskij* II. 265, 268 (Навла), *Zíbrt* Dějiny 26—30. *Jireček* ČČM. 1864, 167, Pam. X. 426 sl., *Nejedlý* Dějiny 122 (české jsou doloženy od XIII. století, hlavně v žaltářích a slovnících XIV. století), *Sperber* Wörter u. Sach. III. 68.

Zíbrt a Nejedlý za starý český nástroj strunový pokládají ještě *kobzu*, na základě typu pozdější kobzy a dále toho, že je hra *„na kobosi“* doložena v překladu Písma svatého za lat. cymbalum.[1] Ale to, co zobrazuje Zíbrt na základě Famincynově jako kobzu z bible Velislavovy a passionálu Kunhutina,[2] může býti i nástroj jiný, na př. nějaká odrůda houslí. Také překládání slova cymbalum pozdějších lat. pramenů kobzou nemusí vždy vystihovati správně pravý typ nástroje, jak vidno z různých dokladů výše uvedených. Faktem ovšem zůstává, že kobza je nejen brzy doložena, ale zároveň i velice rozšířena u Slovanů, což také dodatečně ukazuje na její stáří. U Čechů udržela se až do konce XVIII. století,[3] v Polsku a na Rusi, zejména Ukrajině existuje kobza doposud.[4] Název sám je původu cizího a myslím, že má Famincyn pravdu, hledá-li původ její někde u Polovců a Tatarů, u nichž je na Rusi doložena ve XII. století.[5]

V celku je tedy zřejmo, že na konci doby pohanské byla u Slovanů obvyklá hudba instrumentální, sestávající především z pradávných doma robených trub (rohů) a různých druhů píšťal (na východě zvaných svirěly a sopěly), dále z jakéhosi druhu bubnů, nejspíše imitací antických tympanů s obručí blanou potaženou a konečně z guslí, strunového nástroje, do jehožto strun, natažených přes podlouhlou plochou desku, drnkalo se prsty nebo bilo plektrem. Ostatních nástrojů, pokud jsme je mohli pro X.—XII. stol. doložiti, bylo jen výjimečně upotřebeno a některé z nich vůbec jen známy, ale neužívány, jsouce původu cizího.

V tomto typickém sboru, skládajícím se z pištce, hudce a bubeníka, nehrál ledakdos. Je to přirozené už proto, že aspoň první a druhý nástroj vyžadoval jisté zručnosti při ovládání a při doprovázení písní a tanců. To nemohl převzíti kdokoliv, nýbrž bylo třeba vyznati se ve hře, nabýti jisté praxe, jistého cviku, jistého umění. Je proto přirozené, že se po dědině vybírali k zábavám zkušenější hu-

---

[1] Paralipomenon 15, 16, 28. Srv. i *kobez* v Bohemáři za lat. nabulum atd. (*Zíbrt* Dějiny tance 24, *Nejedlý* Dějiny 121, *Jireček* Pam. X. 427.)

[2] Pam. X. 1. tab. 23.

[3] *Dlabač* l. c. 94

[4] *Famincyn* Домра 97, 98 sl., *Maslov* Опис. 23 sl., *Karłowicz* Wisła IV. 187. V Polsku přechází jméno kobza i na dudy, v Rusku přešlo na banduru (*Famincyn* l. c. 87 sl, 108, *Bogusławski* l. c. 893).

[5] *Berneker* EW. 534, *Famincyn* Домра 91, 92. Slovo *kobuz* vyskytuje se už ve slovníku Codex cumanicus z r. 1303 (kobuzči — hráč na kobuz, kobzar). (Srv. *Radloff* Türk. W. II. 660, 662.)

debníci. Ti ovšem zprvu netvořili zvláštních sdružení nebo společností, nebo docela zvláštní třídy, nýbrž byli to lidé, kteří se v hudbě lépe vyznali než druzí a kteří se ke každé zábavě dostavovali a ji drželi, ať to byla svatba, pohřeb, hostina nebo slavnost kultovní. Časem a místy se však z těchto hudebníků amateurů vytvořili professionálové, kteří po vsi nebo v kraji hudbu stále pěstovali a hudební produkce přejímali za plat. Zmínky o takové třídě lidí čteme už v textech počínajíc stoletím XI.—XII., ale rozvoj jich, zejména vytvoření na Rusi t. zv. skomorochů (скоморохи, скомрахи, веселые люди, игроки, гусельники), spadá do dob pozdějších.[1] Skomoroši ruští nebyli jen hudebníci, nýbrž během času stala se z nich třída potulných lidí ke všem radostem i špatnostem ochotných. Byli pěvci, hudci, kejklíři, akrobati, šaškové, tanečníci, čarodějové se všemi příznivými i nepříznivými stránkami podobných lidí. Pěkný obraz jejich vzniku, vývoje a celého života podal A. Famincyn.[2] I na západě a na jihu Slovanstva objevovaly se takové družiny,[3] ale neměly takové historie a takové pověsti jako skomoroši, kteří násilným opatřením vlády na Rusi zanikli teprve v XVII. století.

Písmo.

Slované již v době před Kristem přicházeli na trhy řeckých kolonií černomořských a již tam se mohli jednotlivci poučiti, co je a k čemu slouží písmo.[4] Když pak od doby Trajanovy přišli do styku i s římským světem po celém středním a dolním Podunají a po Poděstří, když zaujali v VI. a VII. století Balkánský polouostrov, pronikajíce současně na břehy černomořské, a když se i na severu dostali do úzkých styků s Germany na Baltu, s kupci,

---

[1] Název z řeckého σκώμαρχος. Srv. *Wasmer* Эт. a III. 184, *Melioranskij* Изв. отд. р. яз. 1905. 127.

[2] *Famincyn* Скоморохи на Руси. С.-Пб. 1889. Srv. i *Běljajev* О скоморохахъ. Врем. И. Общ. Ист. 1854, XX. a *Veselovskij* Раз. VII. 128., *Ponomarev* Пам. III. 295, *Mansikka* Religion I. 311. Takové byzantské skomorochy vidíme na freskách kijevského soboru (obr. 211.), na řezbách rohu byz. práce z IX.—X. století, nalezeného v Jász-Berény. (*Hampel* Alt. I. 216, II. 899, III. 532—535).

[3] Srv. *Zíbrt* Dějiny tance 21 sl. V XI.—XII. stol. upotřebovali už pro ně německého názvu шпильманъ. Srv. *Jagić* Rad XXXVII. 72 sl., Starine VI., 81, 97, 98 (1262) a *J. Grot* О словѣ шпильманъ въ стар. памятникахъ. РФВ. 1879, 35.

[4] Celou otázku slov. písma s příslušnou literaturou starší vyložil historicky nejlépe *V. Jagić* v stati: „Глаголическое письмо" v Encyklopedii slov. filologie sv. III. (Petr. 1911) 51 sl.

kteří z Bornholmu procházeli územím slovanským, směřujíce na Černé moře nebo na Volhu, tu nemůže býti pochyby, že pojem a představa písma dostaly se do obzoru jejich vědomostí. Při kulturních stycích, které měli Slované v druhé polovici I. tisíciletí po Kr. se světem germanským a řecko-římským, není prostě možno pochybovati, že věděli, co je to písmo řecké, římské, nebo co jsou runy nordické a že se brzy vyskytli i slovanští jednotlivci, kteří dovedli těmto písmům rozuměti a jich užívati. Je tedy dobře možno, že znalost této kulturní vymoženosti rozšířila se již před IX. stol., zejména na Balkáně,[1] a není vyloučeno, že se stávaly i pokusy písma cizího vyjádřiti vzkazy, nebo připomínky jazykem slovanským. Ale nic takového nemáme doloženo. U obecného lidu slovanského je to vůbec pravdě nepodobné; ten užíval nanejvýše na podporu paměti, k počítání, ke vzkazům různých značek a praktik, na něž naráží zpráva mnicha Chrabra, ale to nebylo ještě písmo. Chrabr to sám výslovně naznačuje slovy «Словѣне не имѣхѫ книгъ» a tím, že pomocí řezů a črtů jen „počítali a hádali".[2] Také z textu legendy Konstantinovy je zřejmo, že písma před ním neměli. A jinak o domácím písmu slovanském, jež by vyjadřovalo hlásky nebo ideograficky celá slova a pojmy, před X. stol. nic nevíme. Arabská zpráva Ibn An Nadima z r. 987 publikovaná kdysi Frähnem a po něm jinými[3] o písmu do dřeva řezaném u Rusů století X., vztahuje se patrně na runy, ze Skandinavie přinesené, a podobně musíme vykládati letopisné zprávy o psaných závětech a o smlouvách Olega a Igora s Řeky[4] psaných na dvou jazycích a o evangeliu

[1] Na př. v Soluni, kde žilo v VIII. a IX. století množství Slovanů, tak že i tamější Řekové mluvili slovansky (I. legenda sv. Demetria, cap. XIV. § 123, 130, 145, Žití Methodovo ed. *Pastrnek* Dějiny slov. apoštolů (Praha 1902) 226.

[2] Mnich Chrabr, jenž žil v první polovině X. století v Bulharsku (srv. *Sobolevskij* Мат. изсл. 131) napsal ve své stati „O písmenách slovanských", že Slované, které znal, tedy balkánští, dokud byli ještě pohany: „Прѣжде убо Словѣне не имѣхѫ кннгъ нѫ чрътами и рѣзами чьтѣхѫ и гатаахѫ погани сѫще". (*Buslajev* Ист. хрест. 425, *Šafařík* Pam. dř. pís. 89 a *Jagić* Слов. Энц. III. 25). Srv. též *S. G. Vilinskij* Сказаніе черн. Храбра О письменахъ славянскихъ. Лѣт. Odessa IX. (VI.) 1901 a *Hattala M.* Mnich Chrabr (ČČM. 1858, 117).

[3] *Frähn* Mém. de l'Acad. VI. Sér. III. 507 (1836), *Vocel* Pravěk 455, *Kraszewski* Sztuka 276. Srv. *Harkavi* Сказ. 240, zde bez obrazce písma. Ale zobrazené písmo je takového záhadného rázu, že z něho nelze vůbec činiti žádných závěrů. O marných pokusech je rozluštiti srv. *Harkavi* l. c. 243.

[4] Srv. let. Lavr. 36. 45. Konstantin De adm. 31 mluví sice také o písemné smlouvě pokřestěných Chorvatů a papeže v době Herakliově (610—641), ale zpráva je celá bezpodstatná.

i žaltáři „ruskými písmeny“ psaném, o němž praví stará legenda pannonská, že je apoštol Konstantin našel v Chersonesu krátce před r. 863.[1] Mohl to býti buď jazyk a písmo ruské t. j. skandinavských Rusů, nebo gotské t. j. krymských Gotů. Zpráva pak Dětmarova o jménech, jimiž byly označeny sochy bohů v chrámě Svarožičově v Retře,[2] pochází již z počátku XI. století, kdy se u polabských Slovanů dávno mohla rozšířiti znalost písma latinského nebo germanských run; nevylučuji nikterak možnosti, že se severní Slované seznámili před XI. stoletím s nordickými ru-

Obr. 221. Kameny mikorzynské.

nami, užívanými ve Skandinavii asi od r. 300 do r. 1300,[3] a že vzdělanější jednotlivci jich mohli užíti pro zápisy a jména slovanská.

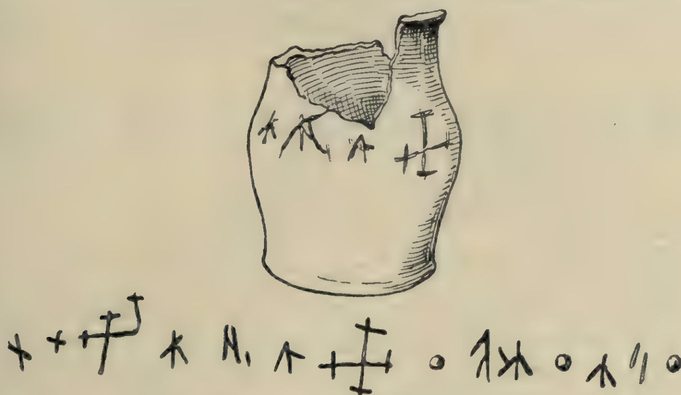
[1] *Pastrnek* Dějiny slovanských apoštolů 52, 174: обрѣтъ же ту евангелье и псалтырь росьскы писмены пьсано. Srv. podrobný výklad o různých zde vyslovených hypothesích u *G. Iljinského* (Slavia III, 45).

[2] Dětmar VI. 23 (17): nominibus insculptis.

[3] Runský nápis z XI. století nalezen byl na Berezanu (*F. Braun* Изв. арх. к. XXIII. 66). Až do polovice XVIII. století o slovanských runách nikdo nevěděl. Po prvé se objevily na soškách domnělých slovanských bohů z Prilvice (srv. ŽS. II. 163), vydaných A. Maschem a D. Wogem r. 1771. Druhým známým padělkem s runami jsou dva kameny s obrazem boha Prove a koně, nalezené roku 1856 v Mikorzyně v bývalém pruském Poznaňsku (srv. *Jagić* l. c. 11). Nápisy jsou pod zřejmým vlivem padělků prilvických. Třetí památkou je t. zv. medaillon krakovský s obrazem dvou hlav na líci i na rubu, v nichž Piekosiński spatřoval podoby Měška I. a Boleslava Chrabrého. To jsou hlavní tři domnělé pomníky se slovanskými runami, o jejichž výkladu srov. u Jagiće l. c. Méně povšimnuty zůstaly kámen s runským nápisem objevený V. Krolmusem ve Skalsku

Ale zároveň konstatuji, že se dosud nenašla ani jedna přesvědčivá památka se slovanskými runami. Všechno, co jednotliví horliví badatelé dosud uváděli,[1] jsou buď zřejmé padělky, nebo je to text neslovanský, nebo to jsou značky nečitelné, jež runami vůbec nejsou. Prokázal to již před lety a v poslední době znovu Vatr. Jagić v míře dostatečné.

Nebylo tedy speciálního slovanského písma runového obdobného nordickému a nebylo také jiného hotového písma podobného řeckému. Kdyby bylo existovalo, nebylo by tak rázem zaniklo

Obr. 222. Nádoba z Alekanova (podle Gorodcova).

v Čechách, pak jakási nádoba s nápisem z Kobielic v Meklenbursku a kameny z Nových Strzelec popsané F. Hagenowem. Brakteát z Wapna v Poznaňsku nemá písma slovanského (viz obraz u Leciejewského l. c. 70). Podobných runových nápisů slovanských bylo však hlášeno více, než Jagić uvádí. Rozruch svého času vzbudila ještě nádoba nalezená Gorodcovem v hrobech X.—XI. století u Alekanova v rjazaňském újezdě; má sice kolem boku nápis (?) v podobě jakýchsi run (srov. obr. 222), ale nepodařilo se prokázati, že to jsou runy slovanské. (Srv. *Gorodcov* Арх. Изв. Зам. 1897, 385, *Leciejewski* Древн. Моск. XIX. 2, 39, 47). Podobné nádoby s nápisy řeckými jsou jinak doloženy, na př. z Chersonesu (Отчетъ за 1896 г. 186).

[1] *V. Jagić* Zur slav. Runenfrage. Archiv sl. Phil. 1881. V. 193, a nově v ruské Encyklopedii sl. fil. III. 1: »Вопросъ о рунахъ у Славянъ«. Vedle těchto dvou Jagićových prací sluší uvésti ze starších, z části obránců, z části protivníků slovanských run tyto práce: *Malecki A.* Co rozumieć o runach słowiańskich (Roczniki tow. pozn. VII. 1872), *Cybulski V.* Obecny stan nauki o runach słow. (tamže I. 1860), *Leciejewski J.* Runy i runiczne pomniki słow. Lvov 1906, *Piekosiński Fr.* Kamienie Mikorzynskie. Krakov 1896, *Hanuš J.* Zur slav. Runenfrage. Pr. 1855, *Ułaszyn H.* Runy słow. Mat. i prace IV. 1909. 41. Jinak v existenci run nebo vůbec staršího písma předkřesťanského u Slovanů věřili i jiní, na př. *J. Sreznĕvskij* (Мысли объ ист. р. яз. Библ. для чт. 1849.

v X. století a měli bychom o něm přece nějaké zprávy.[1] Co jedině můžeme připustiti je existence jakési primitivní náhražky písmové, existence různých praktik, kterými napomáhali paměti nebo kterými se vyjadřovali. Byly to uzly na provazcích, byly to různé značky nakreslené nebo vryté do plochy dřevěné nebo hliněné, zejména značky majetníků,[2] byly to znaky rodové,[3] byly to konečně a patrně nejhojněji zářezy, vruby do lískových hůlek zaříznuté, jaké se udržují stále jako pomůcka paměti u jednotlivých horských kmenů nebo jednotlivců slovanských, tak u Srbů, Bulharů, Slováků a sousedních Rumunů a Maďarů pod jménem srb. bulh. рабошъ, ръбошъ, slovin. rovaš, rum. *răboş*, *răbuş*, maď. *rovás*, slov. a mor. *rabuša*.[4]

Dříve se tento název pokládal za slovanský[5] a spojoval se sl. *rovъ*, (sl. ryti), ale Budenz, pak Asbóth, Melich a nově i Jagić vyšli od základní formy maďarské.[6] Jak vznikly tvary s *b* v ostat-

---

t. 98, 12), *P. Golubovskij* (О началѣ р. писменности. Изв. Унив. Кіевъ. 1895, 31). *J. Vocel* Pravěk 455, *Šafařík* Sebrané spisy III. 95 (ČČM. 1838, 215), *Kraszewski* Sztuka 279, a ovšem i *Ed. Bogusławski* Hist. Sł. I. 132.

[1] Ideografické nápisy, objevené na skalách u Ljadova na Dněstru a pod., jsou stáří neznámého. Srv. *Spicyn* Развѣдки 79, 82.

[2] Takové značky (klejma, знамя) do dřeva ryté, od dávna dělali brtníci na své úly v lesích (srv. ŽS. III. 167) a takový význam mohou míti i různé značky, které Wl. Przybyslawski (Repert. zabytków przedhist. Gal. wsch. 1906, 68), nebo Č. Chvojka shledávali na různých praehistorických nádobách, nalezených v končinách slovanských. Ale z nádob určitě slovanských jich neznám. Bílé znaky, nanesené na spodu jedné nádoby z lipoveckého újezdu (kijev. gubernie), nedovedl nikdo rozluštiti, ač, soudíc z fotografie, mají podobu jakéhosi písma. Jagićovi nezdálo se to býti slovanské. Stáří a původ nádoby nejsou mi však známy. O alekanovské srovnej výše.

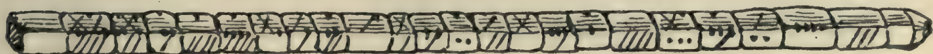
[3] Z takových rodových znaků (domněle runových) vytvořil Fr. Piekosiński svou známou theorii o vzniku erbů rytířstva polského, a to už za pohanských dob, když v VIII. století přišlo od moře Baltického do Polsky. (Rozpr. Krak. Akad. XIV. 114, 172.) Srv. *Smolka* tamže XIV. 318.

[4] Na Moravě na Hané říkali *rabuša* černé tabuli v hospodě, rozdělené bílými čarami na tolik oddělení, kolik bylo usedlíků v obci; do nich se čárkami zapisovaly dluhy v hospodě učiněné (*Bartoš* Dial. sl. s. v.). Jinak pijáci chodili do hospody i s hůlkou, *vrubem*, kam jim hospodský řezal vroubky („pili na vrub"). *Bartoš* l. c. 492.

[5] Tak i *Miklosich:* EW. 282.

[6] *Jagić* Энц. слав. фил. III. 26. K literatuře o raboších vedle Jagiće srovnej stati *Sebestyéna G.* Rovás és rovásirás (Budapest 1909), *Schulenburga* Botenstöcke bei Südslaven. Verh. Berlin 1886, 385, *Deliće St.* Рабоши у окол. Чајничкој (Glasnik 1892. IV. 89) citované už Jagićem, dále *Dečeva* Сборн. Умотв. XIX. Мат. 86, a *Načeva* (ibid. VII. 496), *Marinova* Жива Стар. IV. 425 a j. K Huculům srovnej Мат. до укр. етн. XV. 174, k západní Rusi (gub. kovenské) Lud III. 135. Zde se užívá raboše zv. *birka*, kteréžto slovo v témž

ních jazycích, je ovšem záhadné. Jagić sám se domnívá, že vznikla tato forma u Rumunů, a to u rumunských pastýřů — Valachů, a od nich se pak rozšířila ke všem Slovanům, k nimž Valaši pronikali. U nich se rabuše dosud užívá jako pomůcky paměti k plnění různých povinností. Příklad raboše bosenského předvádí obr. 223. Na něm lze také pozorovati různé druhy zářezů: rovné, šikmé, zkřížené; z nich každý — a také různé kombinace z nich mají svůj význam číselný. U moravských pastýřů ovcí *„vruby"*, mají jiný význam, a jeden starý český vrub z r. 1600, jejž našel Z. Winter, má značky znamenající nádoby vinné.[1] Řadu dalších příkladů ze srbského Balkánu nalezne čtoucí v citované stati Jagićově.

Obr. 223. Raboš z Bosny (podle Jagiće).

Převzetí maďarského resp. rumunského názvu neznamená ovšem, že Slované převzali i věc samu teprve v X. století nebo později od Maďarů. Musíme předpokládati, že podobné raboše existovaly u nich už dříve a že sluly jinak, buď termínem souvisícím s čes. *vrub*, nebo s termíny Chrabrovými *črъta*, praslov. *čьrta*[2] a *rězь*.[3] Počítání s těmito vruby je právě původní význam slova *čitati*. Pro pozdější skutečné písmo existovala už v X. stol. slova *pьsati*, (*pisьmo, pisьmѧ* — littera). Slovo to značilo původně

---

významu znají i sousední Finnové *(pirkka)* a Lotyši *(pirk)* a znali i Skandinavci *(bjark, birk)* ve smyslu obchodů. Srv. o tom u *Aladara Bána* Kerbstöcke bei den Finnen und Lappen. (Anz. Eth. Ung. Mus. III. 2, 129.)

[1] *Domluvil Ed.* Die Kerbstöcke der Schafhirten in der mähr. Walachei Festschr. des Ver. f. öst. Volksk. 1904. 206 a *Z. Winter* Český Lid V. 157. Kombinované *robuše* (pro každou stranu polovic) užívali své doby ve Slezsku (Časopis musea ol. IX. 129).

[2] Črъta od čersti — řezati (idg. *quert*—). Srv. *Berneker* EW. I. 171. Soudívalo se dříve, že topografické názvy *čertoryje, četoryje* vztahují se na místa, dědiny, kde se psalo. Ale význam je jiný. Značí trati s půdou divoce rozrytou. Později je leckde lid spojoval s čertem, jehož působení přičítány byly všechny neobyčejné zjevy v terrainu. Srv. *Miklosich* St. Ortsn. I. 77, II. 190.

[3] Рѣзы v staré ruštině značily značky dluhů, рѣзоимство, рѣзоиманіе братъ značí bráti procenta (*Aristov* Пром. 214 sl., *Sreznĕvskij* Мат. III. 219). Runy, o jichž existenci ve vsi Bistusové v tarnovském okrese dověděl se K. Orsiński (Runy słowiańskie u ludu. Lud. XV. 1909. 220), byly buď takovýmito řezy nebo nějakým písmem z literatury naučeným.

tolik, co barviti (srovn. *pьstriti*), což u primitivní techniky písma je zcela přirozené.[1]

Skutečného písma dostalo se Slovanům teprve v IX. století od apoštola Konstantina — Kyrilla, jenž byv poslán roku 863 s Methodiem do moravské říše Roztislavovy křestit tamější Slovany, sestavil, jak dosvědčují prameny,[2] zvláštní písmo, kterým psal sám a jeho učedníci slovanské překlady svatého písma, žaltářů a knih bohoslužebných. Tímto písmem byla *glagolice*, která se dnes, jak podle svého vlastního rázu, tak i podle jazyka jí psaných knih pokládá za nejstarší slovanské písmo.[3] Glagolice se rozšířila do Moravy, Pannonie, do Čech, do Chorvatska, Starého Srbska, Makedonie, ale udržela se jen v Bosně a Chorvatsku od Splitu do Záhřeba, odkudž byla znovu ve XIV. století přenesena do Čech, Polska a do Slezska. Jinde všude byla nahrazena novým písmem *kyrillicí*, převzatou z obyčejného písma řeckého už na počátku X. stol. v Bulharsku, jež se potom rychle rozšířila po všech Slovanech víry pravoslavné.[4]

Prvním skutečným slovanským písmem byla tedy glagolice. Jak vznikla a z čeho, je velmi sporná otázka slovanské filologie. Podle posledních prací Jagićových sestavil ji apoštol Konstantin na základě soudobé řecké kursivy z 38 písmen a to velmi duchaplně a znalecky, neboť i velmi jemné rozdíly slovanských hlásek jsou glagolicí vystiženy.[5] Nevznikla tedy glagolice na Moravě, nýbrž v Soluni, právě tak jako kyrillice, ale Morava se stala její kolébkou potud, že bylo jí na Moravě ve větší míře upotřebeno při

---

[1] Srv. výše str. 650 a *Janko* Pravěk 111, 244. Doklady od dob nejstarších viz u *Sreznëvského* II. 935, 939 a 1776.

[2] Srv. slova legendy Konstantinovy (и абье сложи писмена) i Methodiovy (устроивъ писмена; srv. *Pastrnek* l. c. 200, 226), pak list papeže Jana VIII. Svatoplukovi z r. 880 a Conversio Bag. et Car. (Mon. G. SS. XI. 14).

[3] O této otázce, jakož i o sporu, byla-li glagolice starší kyrillice viz výše citovanou práci Jagićovu, kde je též celá literatura a též stať *Fr. Pastrnka* O prvním slov. písmě (v publikaci Universita Karlova v Praze v roku 1922—23. Praha 1923, str. 19) a *P. Nachtigala* Rozprave I. Ljubl. 1923.

[4] Nejstarší nápis kyrillicí psaný jest nápis cara Samuila z r. 993 na náhrobním kamenu, věnovaném jeho rodičům a bratru. Nachází se v kostele ve vsi Germanu na jezeře Prespanském (*Jireček* Archiv f. sl. Phil. XXI. 543). Deštička měděná postříbřená s rytinou ženského poprsí a nápisem МИЛОСТВ, nalezená v Kystendilu, kterou Jord. Ivanov pokládá za předmět se sujetem pohanským a z dílny slovanské, sotva je stáří většího. Srov. výše na str. 649 a Извѣстія на българ. арх. друж. VII. (1920) 115.

[5] *Pastrnek* l. c. 25.

překládání řeckých knih a že tam, na Moravě, vstoupila r. 863 do života první církevní literatura slovanská. Výklad o tom nenáleží však již do rámce této knihy, rovněž jako o technice, jakou prvé knihy byly upraveny, psány a vázány. Není však pochyby, že při tom převzaty byly všechny potřebné utensilie římsko-byzantské, zejména kalamáře s černou barvou.[1] V tu dobu také vzniklo slovo *buky*, *bukъvъ*, *bukva* pro písmeno, resp. v plurálu pro litterae, epistola. Je už v traktátu mnicha Chrabra.[2]

O slovu *kniha* (csl. *kъnjiga*) podotkl bych, že je sice všeslovanské a staré,[3] ale původu cizího, podle novějších etymologií docela assyrského,[4] což je jistě podivné a pochopitelné jen v souvislosti s rozšířením babylonského systému duodecimálního, o němž se zmiňuji dále na str. 742, a snad i s příchodem bronzu.

Mohli to býti jedině jihoruští Iránci nebo jiní pozdější národové, kteří, přišedše do jižní Rusi s částečným vlivem kultury mesopotamské nebo hittitské, přenesli tyto vymoženosti do kultury praslovanských sousedů.[5]

Počítání.

Už ve společné prařeči indoevropské bylo počítáno na decimálním systému a byla vytvořena slova pro čísla do tisíce. Germanština a litoslovanština mají pro tisíc jedno a totéž slovo: got. *thúsundi*, prasl. *tysęšta*, stpr. *tûsimtons*, lit. *túkstantis*.[6] Z toho

[1] *Črъnilo* Supr. 433, 15, 16. *Berneker* EW. I. 169. Potřeby psací viz na př. na obraze v evangeliáři kapitulním (Soupis II. 2, 13) nebo na mosaice v soboru sofijském v Kijevě (Древн. росс. гос. II. tab. 10). Že v Rusku vázali knihy mnichové, dosvědčuje Žití Feodosijovo ed. *Filaret* 156.

[2] *Srezněvskij* Мат. I. 192.

[3] *Berneker* EW. I. 664.

[4] Staré etymologie Dobrovského a Šafaříka od čínského king (Šafařík SS. I, 587) byly brzy opuštěny, ale ani jiným pozdějším se nedařilo lépe. J. Grimm spojoval to s knęzь (Wörterb. s. Buch), H. Jireček (Slov. právo I. 152, II. 230) s pol. kněja — dřevo, což po něm přijal nejen Ed. Bogusławski (Hist. Słow. I. 132, 346), ale i J. Gebauer (Kuhn's Beiträge VIII. 108). Miklosich (EW. 155) myslil na isl. kenning — nota. Nejnověji J. Mikkola spojuje *kъnjiga*, maďarsky *könyv* a mordv. *koňov* s assyrským *kunukku* — pečeť (Finn. ugr. Forsch. I. 112, II. 77 a Mémoires Soc. finno-ougr. LII. (1924. 187), což přijímá i Hujer (Úvod 50) a Pedersen hledá cestu přes armenské *knik'* — pečeť nějakým tureckým prostřednictvím (KZ. XXXIX. 464, XL. 189). Staré spojení s čínským *king* přijal opětně H. Sköld Lehnwörterstudien 19 (viz *Hujer:* Slavia III. 563). Brückner a Sobolevskij mají knihu za slovo domácí. (KZ. 45, 313, 48, 170, РФВ. 70, srv. Slavia III. 563).

[5] Srv. SS. IV. 222 sl.

[6] Srv. *Schrader* Lex. 967, *Hirt* Indog. 533.

musíme souditi, že Praslované dovedli počítati do tisíce, resp. aspoň do čísel vyjadřujících více set, neboť základní význam sl. *tysęšta* je — mnoho set.[1] Výklad o vzniku jednotlivých čísel do deseti a do sta, kteréžto poslední slovo je také starým dědictvím z doby jednoty satemové,[2] náleží ovšem do pojednání odborně filologického.

Musím však hned konstatovati, že vedle decimálního systému existoval u Slovanů i duodecimální. Věc ta je nesmírně zajímavým zjevem indoevropského pravěku. Ve všech indoevropských řečech, vyjímajíc litoslovanštinu, vidíme, že serie čísel do 60 je jinak tvořena, nežli serie nad 60, a že se čísel 6, 12 a 60 zvláště užívalo při počítání.[3] U Germanů docela i kmen **hund* má ponejvíce význam 120 (2×60 nebo 12×10). Zajímavý tento zjev klade se obecně na vrub vlivu čítacích systémů babylonských, u nichž 60 bylo základem, a J. Schmidt činil z toho známé závěry i na sousedství kolébky arijské se starou Babylonií.[4]

Stará slovanština nemá sice čísel nad 60 tvořených tak, jako jsou v řečtině, keltštině, latině nebo i germanštině, ale ukazuje, že znali Slované počítání na základě čísla 12, ukazuje přehojné jeho užívání v konservativním životě prostého lidu slovanského a zejména v některých starých tradičních aktech.

Pokuty, které se dávaly v Srbsku z části ještě ve XIV. stol., vyměřovaly se vždy na základě dvanáctinné soustavy (2, 6, 12 kusů dobytka) a ještě na konci XIX. stol. udržovala se v Dalmacii tradice, že se dvanácte krvácení rovná zabití, že nutno pro smír uzavříti 12 pobratimství a pod.[5] Proto J. Janko číslo 12, a rovněž i čísla 3, 9, 30, 60 pokládá i u Slovanů za čísla významná, k nimž se teprve po zavedení křesťanství přidružilo číslo 7, na základě

[1] *Schrader* l. c.

[2] Skr. *satám*, ir. *sətem*, sl. *sъto* za*sęto. Slovo pro 10 je obecné: skr. *dása* (dásat), ř. δέκα, lat. *decem*, got. *taihun*, sl. *desętь*, lit. *dèszimtis*. *Schrader* l. c. 968.

[3] Srv. *Schrader* Lex. 969, *Hirt* Indogermanen 534 sl. Vedle duodecimálního zanechal stopy i vigesimální systém v keltštině, což by ukazovalo na vliv se strany starých Iberů (Basků), i v germanštině, albánštině, ossetštině a dále systém sexagesimální, projevující se v rozdílném útvaru čísel do 60 a čísel nad 60. U Praslovanů toho sledu není (*Schrader* Lex. 968, *Hirt* l. c. 533).

[4] *Joh. Schmidt* Die Urheimat der Indogermanen und das europ. Zahlsystem. Berlin 1890.

[5] *Janko* Pravěk 123, *Jireček* Gesch. d. Serben I. (1911) 132, *Schrader* Die Indogermanen (1911) 128.

sedmi dnů v témdni.[1] Samo slovo *tucet* je ovšem pozdní výpůjčka z něm. *Dutzend*, ale počítání na ně přinesli nejpozději v IX. a X. stol. arabští obchodníci i s mesopotamskými měrami a vahami.[2]

O způsobu, jakým se počítalo, soudím, že při jednoduchém základním čítání, při učení mládeže v počtech hlavní úlohu měly prsty obou rukou, na základě jejichž se každému bezprostředně vyvinul systém decimální.

Ale vedle toho hlavní pomůckou jak při větším počítání, tak zejména pro zachování čísel v paměti byly opět vruby do hůlek zaříznuté, vruby jednoduché pro čísla základní nebo kombinované a různých tvarů pro čísla vyšší. Výše uvedenou zprávu Chrabrovu, že pohanští Slované чьтѣху и гатааху pomocí črt a řezů,[3] vykládá V. Jagić tak, že slovo чтѣху znamená zde prosté počítání; t. j. podle počtu čárek, črt počítalo se vše, k čemu pomůcky bylo potřebí.[4] Podobné se zachovaly v primitivním bytu slovanském dosud a to, co bylo výše pověděno o pomůckách písma na *raboši*, týká se stejně čísel a počítání s nimi. I značky číselné *čísla*[5] byly jen jednoduché zářezy, obdobné těm, jakých se dosud užívá na Balkáně nebo u pastýřů valašských. Z Bosny na př. zaznamenal Fr. Kraus tyto znaky: | = 1, || = 2, [znak] = 3, ||||, [znak] = 4, [znak] = 5, VV = 10, X = 20, [znak] = 40, □, ○ = 50, [znak] ⊙ = 100,

z Valašska E. Domluvil: + = 10, Λ = 5, | = 1,
1000 = [znak]

Jos. Nevrla: / = krejcar, ○ = groš, V = pět grošů, + = půl zlatého, ⊕ = jeden zlatý.

---

[1] *Janko* l. c. 123, 238, *Hirt* l. c. 537. Wilke i pověry s číslem 13 uvádí na tento základ, jehož původního významu ovšem neznáme (*G. Wilke* Die Zahl Dreizehn im Glauben der Indogermanen. Mannus X. 121).

[2] Srv. výše str. 472.

[3] Srv. výše str. 735.

[4] *Jagić* Enc. sl. fil. III, 26. Srv. také lot. a lit. skaits, skáitit, skaitýti — značí číslo, počítati (*Berneker* EW. I. 175).

[5] Všesl. *čislo* z čьt + slo (*Miklosich* EW. 38, *Berneker* EW. I. 157). Druhé staré slovo pro číslo je jihoslovanské *broj*, počítati — *brojiti* (*Miklosich* 22, *Berneker* I. 87), a i toto uvádí Berneker ve spojení s *briją*, *briti* — řezati a vykládá broj — vřezané znamení. *Čislo* dokládá množství pramenů od XI. stol. (*Sreznĕvskij* III. 1522).

M. Václavek: / = půl krejcaru, ▬ = krejcar, ■ = groš, V = pět grošů, ⊕ = deset grošů, ⊖ = půl zlatého, ⦶ = sto zlatých atd.[1]

Počítání a měření času.[2]

Už staří Indoevropané rozeznávali zimu a léto s krátkým jarem, a pozorujíce měsíc, jeho dráhu, jeho změny, došli k rozeznávání deseti period měsíčních, dále k dělení měsíce na dvě poloviny podle plnoluní a zatmění a rovněž k počítání denních období podle nocí, kdy měsíc byl viditelný. Přesnější dělení dob ročních a denních nabyli však teprve jednotliví indoevropští národové vlivem kultur mesopotamských,[3] které byly už v V. a VI. tisíciletí na vysokém stupni, tedy v době, kdy opodál sedící a nerozdělení Indoevropané vytvářeli teprve základy své vlastní kultury. Je možno, že jednotlivé význačnější pokroky už v této staré době pronikaly od Eufratu na sever a přicházely k Arijům, ale pro celek arijský nemáme přesného dokladu, že by byly do něho pronikly a staly se tak pradávným majetkem všech Indoevropanů. Mám na mysli zejména přesné dělení roku na čtyři části, rozlišení 12 lunných měsíců a pojmenování jich, vytvoření čísla 30 dnů pro měsíc a 360 pro celý rok, vypočtení dvouhodiny (12 hodin za celý den) a vytvoření sedmidenního týdne se sedmým dnem odpočinku. To vše přišlo v různých dobách, ale vesměs později, po rozkladu jednoty indoevropské.[4]

U starých Slovanů a na konci jejich pohanské doby setkáváme se, jak se starým zděděným základem indoevropským, tak i s částí pozdějších jmenovaných pokroků. Slované rozeznávali v průběhu roku jednotlivé sezóny: *zimu* proti létu (*lěto*) a jako přechodnou dobu k létu jaro (*jarъ*, *vesna*) a k zimě podzim (*jesenь*, *osenь*), kteréžto výrazy jsou sice z části nejasného původního významu, ale vesměs staré, z doby předkřesťanské.[5] Zima měla větší význam nežli léto, neboť byl chlad a mráz mnohem intensivněji

---

[1] *Jagić* l. c. 29, Berl. Verh. 1886. 385, Zs. f. öst. Volksk. X., Čas. olom. musea 1887, 36, 125.

[2] Srv. *D. Prozorovskij* О славяно-русскомъ дохристіанскомъ счисленіи времени (Труды VIII. арх. с. III. 200).

[3] *Schrader* Reallex. 393, 841, 977.

[4] Srv. *Schrader* Reallex. 976 sl. a dále speciální stati na str. 389 (Jahr), 394 (Jahreszeiten), 547 (Monat), 841 (Stunde), 844 (Tag), a *Hirt* Indogermanen 535 sl.

[5] *Miklosich* EW. 100, 105, 167, 386, 403, *Schrader* Reallex. 394 (zde etymologie). Léto z pragerm. * *lēto* odvozuje *Mikkola* (Jagićův Sborník 360).

pociťován, jak bezprostředně, tak i svými sekundárními následky, sněhem a ledem. Poněvadž si pak pojem roku ještě neuvědomili, počítali podle těchto sezon, jak ukazují různé slovanské hospodářské termíny a slovní obraty.[1] Přesný počátek jednotlivých sezon a tím i celého opakujícího se roku neznáme;[2] ale je na snadě souditi, že tu důležitou úlohu měl slunovrat letní nebo zimní, dlouholetou zkušeností vypozorovaný.[3]

Jinak však astronomický pojem roku nebyl tak vyvinut a pochopen, aby byl měl svoje zvláštní jméno. Nebylo tak ani v pravěku indoevropském.[4] Starý indoevr. název **vetos*, značící prošlé léto a zimu, si sice Slované zachovali, neboť existuje dosud v adj. **vetъ*, *vetъchъ* ve významu „prastarý", ale jiného názvu z té doby neznáme.[5] Rus. годъ a srb. b. година značily zprvu jen dobu vůbec, čas nějakého dění, zejména čas slavný (srv. č. hod., pl. hody) a české slovo *rokъ*, ač je staré, mělo dříve význam jiný nežli má dnes v češtině, značíc — lhůtu.[6]

Na konci doby pohanské znali Slované vedle čtyř hlavních

---

[1] Srv. stb. *nazimъ* — jehně roční, *nazimę* — sele roční (*Miklosich* EW. 403) a dále všeslovanské užívání slova *jar* v hospodářství (*Miklosich* l. c. 100). Srovnej i *Janko* Pravěk 124. Také u jiných Indoevropanů počítaly se zprvu prošlé roky podle zim nebo podzimů (*Schrader* Reallex. 389). Že se však u Slovanů počítalo i podle let, vidíme z toho, že se toto počítání udrželo, a máme proto také staré ruské doklady (*Prozorovskij* l. c. 201).

[2] Lippert (po něm Arnaudov) myslí, že zažíhání nového živého ohně v Ivandan je památkou počátku pohanského roku (Пер. сп. IV. 3, 18, 30, 115). Pozdější ruské určování viz u Prozorovského l. c. 202—205. Tam počínali slovanský rok uprostřed léta (207).

[3] Srovnej však, co dí *Schrader* Reallex. 392, 979. Známost slunovratu a aequinoctia spojuje teprve s vlivem římského (resp. orientálního) kalendáře, což v astronomickém slova smyslu může býti pravda. Ale dlouholetá hospodářská pozorování vedla jistě již před tím k poznání, že se v jisté době začíná den krátit nebo prodlužovat.

[4] Zde bych podotkl, že Bulhaři, přišedše na Balkán, měli své vlastní čítání lunných let a je podrželi nějakou dobu i po přijetí křesťanství, po celou periodu I. bulharského carstva od VII. do X. století. Srv. o tom *V. N. Zlatarski* v Спис. Бълг. Акад. Sof. 1911. I., v Изв. отд. рус. яз. 1912, 2 a v jeho Ист. на бълг. държава I. 353. Dále srovnej *J. Bury* v Byz. Zs. XIX. 127, *J. Mikkola* v Изв. отд. рус. яз. 1913. I. 243 a *K. Jireček* v Archivu sl. Phil. XXXV. 548.

[5] Srovnej lat. *vetus*, řecky ἔτος, albánsky *viét*, litevsky *vétuszas*, indicky *vat—vats* — rok. (*Miklosich* EW. 387, *Janko* Pravěk 125, *Schrader* Reallex. 389, 393, 977).

[6] *Miklosich* EW. 61, *Berneker* EW. I. 316, *Janko* l. c. 126, *Schrader* l. c. 390, *Prozorovskij* l. c. 201.

sezon i kratší periody: měsíce — *měsęcь*,[1] k čemuž došli pozorováním změn luny na nočním nebi. Tyto periody od měsíčního úplňku do úplňku byly zajisté hlavním základem měření času, hlavním dělidlem. Počítajíce měsíce po sobě, nabyli vědomí, že se serie 12 měsíců shoduje přibližně se čtyřmi ročními sezónami, — ale vědomosti jejich o tom nebyly přesné a zejména nedovedli vyrovnávati neshod roku měsíčního a slunečního před přijetím kalendáře římského. Rovněž různosti, ba neshody, v nichž kolísala stará slovanská nomenklatura měsíců, ukazují na další nepřesnost.

Stará slovanská jména měsíců, vytvořená před přijetím křesťanství, nejsou nám literárně zachována, a můžeme je stanoviti jenom podle toho, jak jsou po Slovanstvu v pozdějších dobách rozšířena a pak podle toho, jak se objevují v nejstarších textech křesťanských od IX. a X. století.[2] Historická nomenklatura je velmi bohatá. Vidíme jména vzatá nejčastěji ze zjevů v říši rostlinné (březen, березозолъ, duben, lipanj, [lipiec, lipenь], свибањ, травень, pazdernik, jacmeński, klasen, vřesen, vinnik, květen, rožen, listopad, žolten), nebo také z říše živočišné (kozoprsk, kimavec, říjen — рујан, izok, лобзаецъ, заревъ, бокогрей, mlěčen, vlčenec), nebo k zjevům počasí (leden, únor, luty, studen, сухый, sušec, prosinec, сиjечан, груденъ, казыдрогъ, грязникъ, лажак, снѣжнъ, pražnik, горешникъ, солноворотъ), nebo k pracím určité roční době příslušejícím (srpen, młošny, сивень, vinotok, гроздоберъ, obročnik, sěčen, kosenь, сѣнокосъ, kolovoz), nebo k slavnostem (risalček, свадебный, božičnjak, hodovnik), nehledíc ke mnohým jmenům odvozeným od křesťanských svatých. Červen a červenec mají jméno odvozené od * *čьrvь*, ale ne proto, že se v tu dobu sbírali šarlachoví červci (coccus polonicus), jak Miklosich vykládal,[3] nýbrž proto, že v tu dobu včely kladly svá vajíčka.[4] Ta-

[1] *Miklosich* EW. 195, *Berneker* II. 51 (zde výklady etymolog.) a *Schrader* Reallex. 547. Pro měsíc na nebi měli Slované také starý výraz *luna* (*Berneker* I. 745). Oba výrazy jsou doloženy v literatuře nejstarší. *Sreznĕvskij* Мат. II. 54, 250 (tak i новъ мѣсяць). Ve staré češtině nový měsiec doložen od XV. století v Mamotrektu (*Gebauer* Slov. II. 340).

[2] O starých jmenech slovanských měsíců psal už Dobrovský v Slovance (I. 70), k čemuž srovnej Kopitarovu recensi v Kl. Schriften 279, pak *Erben K.* Jména měsíců slovanská vůbec a česká zvláště (ČČM. 1849, 133), později *F. Miklosich* Die slavischen Monatsnamen. Denkschr. Akad. Wien XVII. Wien 1868 (zde na str. 29 starší literatura), *Prozorovskij* l. c. 205, 209 a *Flajšhans V.* Staročeské měsíce. ČČMus. 1922, 101. Srv. též *Schrader* Reallex. 549.

[3] *Miklosich* l. c. 7.

[4] *Berneker* EW. I. 173. Jinak Prozorovskij 209.

ké od celých ročních dob vznikla jména některých měsíců, jako zimec, осень a яречь.

Jak ukazuje připojená tabulka, z níž přirozeně vypuštěna jména vzatá z latiny a řečtiny po přijetí křesťanství,[1] nejrozšířenější jsou jména gruden, prosinec, suchyj, srpen, rujen, listopad, séčen, červen, zarjev, květen, a jména ta můžeme tím spíše pokládati za předkřesťanská, že jsou z části doložena i velmi starými prameny, na př. haličským Četveroevangeliem z r. 1144.[2] Nicméně je těžko sestaviti je do pořadí pohanského roku. Na připojené tabulce je viděti, jak neustále přebíhají jména březen, květen, traven, červen, srpen, říjen, listopad, prosinec, leden atd. z jednoho měsíce na jiný, ba není téměř jména, jež by v sousedním národě nebylo jinde umístěno. Z toho soudím, že již u starých Slovanů, dokud žili v jednotě, byl pořádek několika jmen.[3] Nebylo ještě rozlišování 12 měsíců s příslušnými jmény, ale už se užívalo v zimě určitého označení pro dobu mrazu, na jaře pro dobu kdy tráva vyráží, kdy břízy mízu dávají, kdy obilí se kosí, kdy zvěř říje, kdy listí padá se stromů, — a tím se vytvořila řada názvů, které však přirozeně, jakmile se Slované rozešli a ocitli v různém prostředí s různým klimatem, byly různě umístěny a pomíchány tak, že v X. století stejné nomenklatury již po Slovanstvu nebylo; a když přišel ve známost římský kalendář s 12 přesnými měsíci, obdržely u jednotlivých národů stará jména měsíce různé.

S přijetím křesťanství přišla k Slovanům nejen nová latinská

[1] Formu a transkripci jmen měsíců našel jsem častěji různou a přidržel jsem se hlavně Erbena a Miklosiche.

[2] Stará česká jména měsíců nalezl V. Hanka v jednom rukopise ze XIV. století: leden, brzezen, duben, izok (květen), wrzesen (srpen), zarzuy, rzugen, prosynecz (Rozbor stč. lit. II. 186) a nově otiskl V. Flajšhans (ČČMus. 1922 101). Týž otiskl ještě hexametry o měsících z doby kolem roku 1400, kde čteme ještě hruden před lednem. Ostatní jsou jako dnes s vynecháním července. Jiný zápis obvyklých českých měsíců se zajímavým názvem září (zarzigen) nalézá se v rukopisném latinském kalendáři z XV. století, jejž nově získala universitní knihovna v Praze. Stará ruská jména nalézáme v haličském Četveroevangeliu z r. 1144 tato: рюенъ (září), листопадъ (říjen), груденъ (listopad), студеный (prosinec), просинецъ (leden), сѣченъ (únor), сухый (březen), березозолъ (duben), травнъ (květen), изокъ (červen), червенъ (červenec), зарефъ (srpen). Jednotlivá z nich se opakují i v Polockém, v Ostromirově, v Zografském evangeliu a v Kijevském letopise u roku 1097. Srv. *Prozorovskij* 205, 210.

[3] Srv. *Miklosich* Monatsnamen 1. Zde však musím připomenouti, že v indoevropském pravěku jmen nebylo, a Schrader se domnívá vůbec, že na severu vznikla jména měsíců teprve ze známosti římského kalendáře (Reallex. 548).

česko-slovensky	leden hruden	únor	březen	duben	květen izok traven trnopuk	červen růžen
polsky	styczeń	luty		kwiecień	kwiecień	czerwiec
lužicky	zimski vezimski zachopny v. rožk	śveckovny m. rožk				rožovc rožovy smažnik
slovinsky	prosinec zimec sečen božičnjak	svečan drujnik	sušec	traven brězen	sviban cvěten traven	rožen mlěčen prašnik risalček klasen lipan
srbo-chorvatsky	prosinac sěčanj svečan	veljak sičen сјечањ sviničar	sušac ожујак лажак brezenj	травањ cvětenj	свибањ travan cvitanj	свибьнь чрѣшняръ липањ червењ
bulharsky	студений лобзаецъ	лажу сечка сѣченъ	лажу	брѣзенъ	лѣтенъ	цръвеникъ сѣнокосъ
rusky	просинецъ сѣчень	бокогрей лютый сѣчень снѣжнъ	березозолъ	березень цвитень	травенъ яречь муръ	червень червецъ быздень
círk. slovansky	prosinьсь	sěčenь свадебный	lъžujekъ сухый	březьnъ березозолъ брѣзокъ	travьnь travenь	izokъ

červen červenec	srpen vřesen	září říjen hruden	říjen	listopad	vlčenec prosinec
lipiec	sierpień	wrzesień koseń	paździérnik winnik	listopad	grudzień
žnojski pražnik	žńeńc žeńc jacmeński		wiński	młošny	vjelči zimski hodovnik
pražnik serpan mali	kolovoz srpen kimavec	kozoprsk kimavec rujan jesenik poberuh	kozoprsk rujan obročnik vinotok	kozoprsk listopad listognoj gnilc	gruden
жар српањ житни	коловоз	рујан вресењ	листопад pazdernik	студени svetačni listopad	gruden просинац božični studenj
горешникъ	коловезъ	гроздоберъ	листопадъ	груденъ	просинецъ
косень сѣнозорникъ лыпечь лыпень сѣнокосъ	зорничникъ кывень заревъ серпень зарникъ	вересень рюинъ бабине лито осень, сивенъ жолтень	жолтень грязникъ паздерникъ	грудень листопадъ	просинецъ солноворотъ студень грудень
črъvenь	zarevъ srъpьnъ	vrěsьnь vrěsenъ rjujenъ	listopadъ	grudьnъ	prosinьcь studenъ

jména měsíců, ale i nové přesnější měření a dělení roku na 12 měsíců, měsíce na 4 týdny a týdne na 7 dní.[1] I toto dělení a příslušná jména dní mohla vzniknouti teprve po zavedení týdne. Jméno *nedělja* a *sąbota* mají zjevně podklad křesťanský,[2] *pondělí* (понедельникъ), *úterý* (vъtorъ, вторникъ), *středa* (среда), *čtvrtek, pátek* (pętъkъ) jsou jména vytvořená v důsledku odečtení soboty a neděle z celého počtu. Prostřední den zbývajících pěti dnů nenazván byl třetí, nýbrž vlivem německým *středním*.[3] Později název nedělja přešel u všech Slovanů i na označení celého týdne.[4] Jen u západních Slovanů vytvořeno bylo ještě nové označení spojením zájmena *tъ* se slovem *dьnь*, označující návrat téhož dne.[5]

Že v pohanské době nebylo čítání na 7 dní a sedmý den dnem odpočinku, vidíme ze zprávy u Herborda zachované. Slované pomořští, když jim kněží Ottonovi hlásali křesťanství a když je učili křesťanskému dělení času, nemohli pochopiti, proč se v neděli a ve svátek nemá pracovat.[6] Praví-li pak Helmold, že Slované aldenburští chodili v neděli na trh před valem města, líčí tu již poměry pozdní, z XII. století a po návštěvě biskupově.[7]

Den sám dělili Slované původně podle prací, jídla a podle toho, kdy slunce kam dostoupilo, rozeznávajíce *utro, jutro, poldьnь, večerъ, noštь*.[8] Hodin ovšem neznali, ty přišly teprve z Německa

---

[1] *W. Schultz* (Zeitrechnung und Weltordnung bei den Indern etc., Litauern, Slaven. Leipzig 1924, 130) předpokládá pro arijský pravěk a i pro Praslovany na základě rozboru ruských tradic rok o 40 týdnech a týden o devíti dnech.

[2] *Miklosich* EW. 45, 314. Slované katoličtí mají sobotu, řeckoorientální sąbotu, vytvořenou z nedoloženého řeckého *σάμβατον. Srv. maďarsky szombat, rumunsky sîmbete.

[3] Srv. *Joh. Melich* Die Namen der Wochentage im Slavischen (Jagićův Sborník 212) a Szláv jövevényszavaink. Budapest 1902—1905. I. 2, 265. Srov. i *Miklosich* Christl. Terminologie der slav. Sprachen. Wien 1876 (Denkschr. Akad. XXIV. 19). Podle Miklosiche středa převzata byla od Němců v Pannonii, ale Jagić na německý vliv nevěří (Archiv sl. Phil. XXIII. 537), Melich zase pomýšlí na vliv italsko-románský. Podle něho Cyrill a Methoděj přinesli sice výrazy východní, ale našli na Moravě už románské počítání do pátku se středou i formu *sobota*.

[4] *Miklosich* EW. 56, Chr. Term. 21.

[5] *Miklosich* l. c., *Berneker* I. 253. Srv. *Ramovš* Čas. slov. jaz III. 1921. 55.

[6] Herbord III. 29. Srv. II. 17.

[7] Helmold I. 69.

[8] Slovo den, prasl. *dьnь* je staré slovo indoevropské od kořene *dî* — svítiti (skr. *dîna,* latinsky *(nun)dinum,* gotsky *sin-teins,* litevsky *dienà,* pr. *deinâ,* alb. *ditε* z **dintε*). *Schrader* Reallex. 844. Indoevropský název značil tedy zprvu jen světlou část dne, a celý den byl patrně čítán podle nocí, jak to

a Cařihradu.[1] Mluví-li Herbord v XI. stol. o 10. hodině noční, je to jen jeho počítání, kterému se naučil v církevní škole.[2] Prostý ruský lid počítal noc podle kuropění, rozeznávaje první (первые пѣтухы) na večer, druhé k půlnoci, třetí za jitra. V letopisu připomínají se při r. 1152 večerní «куры» a ranní v Slovu o pluku Igorovu.[3] Také počítání dnů podle nocí, od večera k večeru, kdy den počínal, bylo zvykem praslovanským a indoevropským. Památku toho shledává J. Janko v starosl. *noštedьnije* — noc a den (strus. нощедьнь, нощедьньница) a ve výrazu *svetъ večerъ*, jenž označoval původně pohanský svátek.[4]

Vyšších vědomostí kalendárních a astronomických, než jak bylo vylíčeno, Slovanům přičítati nemůžeme. Nemáme pro to dokladů. Vše další přinesl jim pozdější styk s antikou a hlavně příchod křesťanství. Srv. zprávu Herbordovu, jak biskup Otto bamberský, křtě v Štětíně, vykládal lidu slovanskému „o neděli, o sobotě, o rozdělení měsíců a sestavení celého roku podle křesťanů“.[5]

Jestliže tedy P. Stephan kruhy kamenné, nalézající se v záp. Rusku u Chojnic, má za kalendářní soustavy s přesnými intervally a soudí, že byly podkladem astronomie a kalendáře toho lidu, jenž tam žil,[6] je sice možno, že směry a vzdálenosti kamenů mohou býti v souvislostí s drahou hvězd nebo slunce, — máme podobné záhadné astronomické soustavy i jinde, — ale dedukovati z toho na určité vymoženosti kalendářní není možno a je vůbec pochybno, stavěli-li to Slované, i kdybychom chronologii autorovu (klade to c. 1700 př. Kr.) uznali za ověřenou.

Nějakého školního vzdělávání u Slovanů v době pohanské nebylo. Aby se naučili primitivním způsobům psaní a počítání po-

---

máme doloženo ještě u starých Germanů a Gallů (Tac. Germ. 11, Caesar BG. VI. 18), v Avestě i Rigvedě [*Schrader* l. c.]). K terminům *dьnь utro, večerъ, noštь*, srv. *Miklosich* EW. 56, 217, 373, 376, *Berneker* EW. I. 253. Výraz *časъ* objevuje se už v nejstarších překladech evangelií ve významu času vůbec i míry časové — hodiny za ř. ὥρα (*Sreznĕvskij* Мат. III. 1479).

[1] O měření hodin v Německu v době karolinské srovn. *Stephani* Wohnbau II. 369, *Schrader* Reallex. 842.

[2] Herbord III. 13.

[3] Let. Ipat. 319 (1152), Slovo o pluku Igor. ed. *Erben* 10. Srv. *Sreznĕvskij* I. 1379.

[4] *Janko* Pravěk 127, *Sreznĕvskij* Мат. II. 470. Srov. i *Schrader* Reallex. 846.

[5] Herbord II. 17.

[6] *Stephan P.* Vorg. Sternkunde und Zeiteinteilung (Mannus VII. 213).

mocí vrubů, prstů a pod., k tomu nebylo třeba zvláštních prostředků, nějakých škol nebo společných kursů pro mládež. Otec sdělil nabyté životní zkušenosti synu, jakmile dospěl věku, aby je pochopil, a tak přenášeli i své tajné zkušenosti čaroděj na učenníka, kněz na mladého adepta služby chrámové. Teprve s příchodem křesťanství objevila se potřeba systematického vzdělávání mládeže pro účely kleru a vedle toho i pro vzdělávání synů vynikajících osob, knížat a velmožů. Školy takové zavedli ve svých kobkách křesťanští kněží všech řádů. V Čechách se připomíná první škola u kostela sv. Petra a Pavla na Budči, založená Spytihněvem kolem r. 900; tam se učil i mladý kníže Václav, nosívaje podle tradice s sebou pod šatem knížku, v níž čítával.[1] V Polsku vznikly školy později, na počátku XI. století v Smogorzevě, Hnězdně, Krakově,[2] v Rusku však už Vladimír Velký podle svědectví letopisu zakládal školy, ovšem ne školy světské, nýbrž duchovní, jejichž prvním dílem bylo opět přihotoviti mládež k službě církevní a v druhé řadě teprve pozvedati vzdělání lepších ruských rodů.[3]

---

[1] Vita Venc. auct. Gumpold. 4 (Fontes rer. boh. I. 149), Cresc. fide (Fontes I. 183), Oportet ed. *Pekař* 391, starosl. Žití sv. Václava (Fontes I. 128), Christian ed. *Pekař* 178. Srovnej další u *Novotného* Čes. děj. I. 446, 452 a *Nejedlého* ve sborníku Budeč a okolí 47.

[2] *A. Wanczura* O charakter pierwszej szkoły kijowskiej Włodzimierza Wielkiego. Lvov 1913, 19 a Szkolnictvo w starej Rusi. Lvov 1923.

[3] Let. Lavr. 116 (988): »нача поимати у нарочитые чади дѣти и даяати нача на ученье книжное.« O rázu této ruské školy byla pronesena různá mínění. Srv. o tom v knize A. Wanczury, uvedené v poznámce předešlé (str. 6, 19).

KAPITOLA XIV.

ZÁVĚR. POVAHA A KULTURA STARÝCH SLOVANŮ.

I. Historie otázky o povaze a kulturní výši starých Slovanů. Doklady historické o povaze. II. Povaha mravní a poměr k německé. III. Kultura materiální. Odvěká bipartice.

I.

R. 1802 Aug. L. Schlözer,[1] vydávaje komentář k Nestorovým annálům, pronesl v úvodu o Slovanech bydlících v Rusku před příchodem Rusů a před přijetím křesťanství soud velmi příkrý a zdánlivě kritický: „Die Bewohner lebten wie Wilde one alles Verkehr mit den Auslande . . . . Menschen one Stat, one Verkehr mit einem Auslande, one Schreibkunst, one alle andre Künste, one Religion oder mit einer dummen Religion“ . . . .

Jemu byli slovem staří Slované ještě v IX. století skuteční divoši.

Vedle Schlözera a hned po něm byli sice jednotlivci, kteří se na základě pramenů počali dívati jinak na slov. kulturu, na př. K. Anton, nebo F. Procházka,[2] ale Schlözerovo hledisko přece jen ovládalo; šli za ním i ruští historikové, ještě důrazněji řada německých historiků všelijakého řádu a postavení.[3] Všem Slované před X. stoletím neznamenali vedle jiných národů nic, nemajíce kultury, nemajíce historie a ruští historikové počínali své dějiny teprve od objevení se státotvorných Varjagorusů v IX. stol. Ale současně se

[1] *Schlözer* (Nestor, Einleit. 33—35) opíral se hlavně o letopisnou zprávu (Lavr. 12[3]): Древяне живяху звѣриньскимъ образомъ, живуще скотски... И Радимичи, Вятичи и Сѣверъ одинъ обычай имаху: живяху в лѣсѣхъ, якоже всякий звѣрь. Srv. k tomu i Kosmu I. 3, a Herborda III. 30.

[2] *K. Anton* Erste Linien eines Versuches über der alten Slawen Ursprung, Sitten etc. 1783. *Fr. Procházka* Die saec. lib. artium commentarius. Pr. 1782. 1.

[3] Srv. *A. Jungmann:* Kdo činí a kdo trpí křivdu? Krok I. (1821) 61. Z Němců, kteří takto psali, srv. *Pölitze* „die Weltgesch. für gebildete Leser, Wittenberg 1813, 17, *Rottecka* Allgemeine Geschichte 1830, 466. *C. Neumanna,* Von der Natur des Menschen, Berlin 1815, I, 59, *F. Richtera* Das großmähr. Reich. Monatschrift des Vaterl. Mus. I. 2, 54—64.

počala vlivem romantismu v literatuře evropské dostávati do popředí jiná představa o starých Slovanech, nežli byla Schlözerova a ta nejen že stavěla Slovany vůbec na stejné niveau s jinými národy, nýbrž je chtěla vyvýšiti, udělati z nich něco lepšího a to už pro starou dobu, kdy Slované žili ještě svým životem bez vlivu pozdějších vyspělých civilisací. Celou řadu předností dávalo toto nové hledisko starým Slovanům: byli prý národem klidným, od přírody nebojovným, mírumilovným, který nerad prolévall krev, byli dobrého srdce a plni dobrých citů, upřímní, veselí, pracovití, pohostinní k cizincům, krásného života domácího, zejména manželského, a nade vše milovali svou zemi a svobodu. Jejich hmotný život spočíval na práci zemědělské: byli usedlí rolníci, milující orbu a vůbec tichou polní práci a při tom tanec, hudbu a zpěv. Příznakem starého Slovana bylo následkem toho rádlo s loutnou, a ne meč. Byl to slovem národ, jemuž přede všemi náleželo epitheton povahy *holubičí,*[1] kdysi Komenským vyslovené.

Původcem a zakladatelem tohoto nového názoru na povahu a kulturu starých Slovanů byl Jan Gottfried Herder, jehož hlas, právě proto že byl v německých kruzích významný a ojedinělý, působil na historiky slovanské ve veliké míře, takže jej vítali s nesmírnou radostí a šířili po všech slovanských literaturách. Představa holubičí povahy starých Slovanů stala se heslem, za něž se postavili téměř všichni slovanští badatelé na poli staré slovanské historie a filologie, i ti nejlepší. Dobrovský otiskl stať Herderovu[2] ve svém Slavínu r. 1806, Jungmann ji přeložil do češtiny r. 1813, Kollár ji přebásnil na konci let 20. a také Šafařík převzal Herderovo hledisko do svých Slovanských Starožitností, vykládaje o „přirozené lahodnosti povahy a mravů" starých Slovanů, o jejich povaze, „jejíž panujícími příznaky byla prostota, beze zloby a lsti, upřímnost, lahodnost a lidskost", o jejich „nepřemožené náklonnosti k rolnictví" a o tom, že „při svých stěhováních hledali jediné země, jíž by potem vlastního čela zúrodniti mohli, bojujíce jen neradi a jen z donucení".[3]

Působila-li Herderova představa o holubičí povaze starých

---

[1] *Komenský* Hist. protiv. církve (Praha 1902), Kap. 44. § 4, 123.

[2] Stať tato nalézá se v Herderových „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" (1791) v kn. XVI., kap. 4. Srv. o tom stať *O. Wagnera* Památce Herderově v Slov. Přehledu VI. 104.

[3] *Šafařík* SS, I. 407, 583, II. 16, 21, 22, 82, Geschichte der sl. Literatur Spr. 43. Srv. též *J. Kollár* Sláva Bohyně 155. Kollár i Šafařík šli ještě nad Herdera. Srv. *Masaryk* Č. otázka 83.

takto na koryfeje tehdejší vědy slovanské, za nimiž šli ovšem všichni další, více méně vynikající badatelé a literáti slovanští, není divu, že se s ní od doby Šafaříkovy setkáváme na všech stranách v celém průběhu XIX. stol. a že se stala přímo palladiem slovanského znovuzrození.[1] Nemohu zde vyčítati všech, kteří přejali Herderovsko-Kollárovský názor o starých Slovanech.[2] Podotýkám pouze, že se udržel ve vědě až do konce XIX. stol., kde se s ním setkáváme ještě u Ř. Kreka, V. Kętrzyńského, V. M. Florinského, V. Boguslavského a několika jiných.[3]

Protivníků bylo od dob Šafaříkových málo a bez zvláštního významu.[4] Pouze v Německu se udržovala historie a archaeologie na protivném stanovisku, k čemuž ovšem přispíval i nový světový názor Hegelův, stojící v značné protivě k ideám Herderovým. Hegelovi byli Slované v každém ohledu národem nižším Germanů a úkol jim osudem vytčený byl rovněž nižší. Z historiků působili tu nejvíce K. Zeuss a K. Müllenhoff, jehož poznámky o povaze a kultuře starých Slovanů nebyly nikterak lichotivé.[5] Jiní němečtí historikové psali podobně, a k nim se ochotně družili i němečtí archaeologové, kteří nechtěli uznati lepší hmotné kultury u Slovanů před X. stoletím, a tvrdili, že ještě v IX. a X. stol. jsou slovanské památky rázu tak chudého a jednotvárného, že prozrazují kulturu nevelikou, beze všeho umění, neboť to, co se v tom vyskytne občas dobrého, je původem cizí.[6] Ještě v poslední době

---

[1] S touto thesí, postavenou proti výbojnosti germanské, setkáváme se i v manifestu slovan. sjezdu r. 1848. (Riegrův slov. nauč. Slované 631).

[2] Upozorňuji aspoň, že mezi ně vedle Kollára a Šafaříka patří Durich, Kopitar, Lelewel, Szajnocha, Surowiecki, Majewski, Maciejowski, Palacký, Vocel, Tomek, Čelakovský, Klassen, Polevoj, Bodjanskij, Hanusch, Jodl, Tonner, J. Hollý, L. Štúr.

[3] *Ř. Krek*, Einl. 147, 209, 211, 332, 371; *V. Florinskij* Перв. Слав. I., 26, *V. Kętrzyński* Lygier 71, *V. Boguslawski*, Hist. serb. nar. 1, *Nábělek Fr.* O vzdělanosti Slovanů. Hlídka III. Brno 1898. 108. Také Němci měli podobné náběhy k idealisovaní svého pravěku. Srv. *J. Pekař* v ČČH. 1907. 78 sl.

[4] Na př. J. Venelin (*Soběstianskij* Ученія 69) nebo J. S. Bandtke, soudíc z korrespondence vyd. Vl. Francevem (korrespondence J. Dobrovského II. 183). Bandtke nazýval sentimentální výklady Surowieckého „barankowa historya". Z novějších odpůrců Šafaříkova nazírání patří sem *J. Perwolf* (Arch. sl. Phil. VII. 614) a *M. Drinov* Заселеніе 149.

[5] *Müllenhoff* D. A. II. 34—39.

[6] Srv. na př. *Schiemann* Kult. Pommerns 100, *A. Götze* Korrespondenzblatt d. Ges. d. deutsch. Gesch. und Alt. 1904, 67, *Stephani* Wohnbau II. 394. Slovanské kruhy ovšem nesdílely podobného mínění a slovanští archaeologové byli by rádi podepřeli starou Herderovsko-Kollárovskou představu příslušnými pa-

přední berlínský archaeolog G. Kossinna označil starou slovanskou kulturu za pranízkou („auf erstaunlich niedriger Stufe"), jakou zůstala při indolenci Slovanů až po X. století.[1] Za těchto okolností způsobilo do značné míry vzrušení, když r. 1892 mladý charkovský historik Ivan Michajlovič Soběstianskij vydal knihu, v níž sice hmotnou kulturu slovanskou nesnižoval, jako někteří Němci, — ale postavil se rozhodně proti „sentimentálně-poetickému" nazírání na život a povahu starých Slovanů, jak je kdysi vyslovil Herder, Kollár a Šafařík. Jemu staří Slované nebyli žádným mírným, holubičím národem, nýbrž národem, který dovedl býti stejně bojovným, stejně krutým jako jeho sousedé a který speciálně Germanům v tom směru nezadal.[2]

Kniha Soběstianského způsobila rozruch v ruské i české literatuře i řadu sporů o tom, zdali je její hledisko správné.[3] Staří ctitelé díla Šafaříkova a přívrženci Herderových ideí neradi se vzdávali zakořenělé představy o krásném mírném bytu staroslovanském a i hlavy nepředpojaté se domnívaly, že tak snadno, jako to učinil Soběstianskij, nedá se popříti hlubší rozdíl mezi povahou slovanskou a německou a tudíž i mezi povahou a kulturou starých Slovanů a starých Germanů.[4] Soběstianskij vskutku ani samého Herdera správně nepojal. Ale celkem přece jenom kniha jeho způsobila, že staré nekritické opakování Herderových a Kollárových slov ustoupilo novému hlubšímu uvažování a zejména novému studiu starých pramenů. Od té doby theorie o holubičí po-

---

mátkami. Někteří docela, nenacházejíce vskutku, čím by ji podepřeli v době V.—X., stol., ohlédli se dále nazpět a celou bohatou, tak zvanou hallstattskou kulturu z I. tisíciletí před Kr. přičetli Slovanům, bez ohledu na to, že byla domácí v zemích, do nichž se Slované dostali teprve v době po nar. Kr. (SS. III. 39). I to bylo jedním z hlavních podnětů autochthonismu v slovanské historii a archeologii, o němž jsem pojednal na místě jiném. K těmto archaeologům patřili hlavně u nás *J. Woldřich* (Čas. Olom. mus II. 71, Beiträge IV. 24), *J. Wankel* s *J. Havelkou* (Ein Beitrag zur Gesch. der Slaven in Europa Olom. 1885; Čas. Olom. II. 2), *J. Smolík* (Pam. XI. 162, 445), a *Bř. Jelínek* (Über Schutz- und Wehrbauten. Pr. 1885, 129 sl.) atd. Srv. SS. II. 80, 91, III. 39.

[1] *Kossinna* Weichselland (Danzig 1919) 6. Podle Kossinny Slované už za Tacita „huldigten einem gemilderten Bolschewismus, was war immer für einen Germanen ein Abscheu und Greuel" (19).

[2] *J. M. Soběstianskij* Ученія о національныхъ особенностяхъ характера и юридическаго быта древнихъ Славянъ. Ch. 1892.

[3] Srv. hlavně *D. J. Bagalěj* Къ исторіи ученій о бытѣ древнихъ Славянъ. Kijev 1892 a dále ЖМНП. 1893 III. 182. V české literatuře se kriticky k Soběstianskému postavil T. G. Masaryk v České otázce 66 sl.

[4] Srv. *Masaryk* l. c. 68 sl.

vaze slovanské a idyllickém rázu bytu staroslovanského pozbyla silně půdy a setkáváme se s ní řidčeji a jen v knihách nekritických. Ba, reakce proti starým představám, které mimo jiné daly podnět ke vzniku podvrženého rukopisu Zelenohorského, vyvolala zase extrémy na druhé straně, které v posledních letech došly výrazu v Janu Peiskerovi.

O nesprávných Peiskerových theoriích měli jsme příležitost jednati už na mnoha místech Života starých Slovanů a není třeba zacházeti znovu do detailů.[1] Víme, že starou kulturu a současně i povahu starých Slovanů vyvodil ze staleté a kruté poroby, kterou musili Slované snášeti střídavě od výbojných Turko-Tatarů a Germanů už dávno před Kr. nar., kteroužto myšlenku nalézáme ostatně i u Herdera samého. Tato poroba zbavila je však u Peiskera vší kultury, respektive nedovolila, aby se vyvinula, takže Slované až do X. stol. jenom bídně živořili. A rovněž způsobila tato krutá poroba, že i povaha jejich stala se nepříznivou, plnou nízkých pudů, úskočnosti, servilnosti, a neschopnou vyšších snah. Co kde staří chválí na Slovanech, to nenáleželo podle Peiskera jim, nýbrž jejich germanským a turkotatarským pánům, kteří se s nimi během doby smísili.

Takový je v stručném přehledu a hlavních etapách dosavadní vývoj nazírání na povahu a kulturu starých Slovanů.

II.

Chceme-li se na otázky právě uvedené podívati kriticky, musíme si nejdříve uvědomiti fakta, která známe z historie a pokud se hmotné kultury týče, i z archaeologie.

Fakta historická.

Je pravda, že existuje řada starých zpráv, které mluví tonem nepříznivým o Slovanech. Už Tacitus neměl o nich žádné příznivé zvěsti, pokládá-li je za loupeživé kmeny, které „quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erригitur, latrociniis pererrant.[2] Když se pak počínají množiti zprávy o Slovanech, setká-

[1] Srv. ŽS. I. 163 a III. 23, 146 a dále mou stať „Des nouvelles théories de Jan Peisker sur les anciens Slaves" (Revue des études slaves II. 19). K posouzení jeho extrémních názorů na povahu slovanskou srv. především jeho poslední knihu „Kdo byli naši předkové a co jsme po nich v sobě zdědili" Praha. 1921.

[2] Tacitus Germ. 46.

váme se v Mettských análech k r. 748 s titulem *aspera, ferox gens Sclavorum*, u Bonifáce v listu o Aetibaldovi r. 755 s titulem *deterrimum genus*[1] a od IX. stol. neustále s výrazy: *crudeles, crudelissimi, populus ferocissimus, rapinis et cedibus assuetus, infidelis et mutabilis, infidi et ad malum proni, gens naturali feritate indomita, gens nefandissima, gentis illius ferocitas, natio prava et perversa,*[2] v řečtině θηριῶδες γένος[3] atd., což zajisté ukazuje, že autoři jejich neměli o Slovanech představy lichotné.

Ale takováto obecná charakterisace nic zvláštního neznamená, poněvadž to jsou epitheta, která se dávala všude a vždy výbojníkům od příslušníků druhého národa, ať to byli Sarmati, nebo Germani, nebo Slované. Slovanské loupežení ve válce nebylo zajisté o nic horší nežli germanské,[4] kde už od doby Karla Velikého čteme téměř o každém německém vůdci, který vtrhl do nepřátelské země, že: „ferro et igni omnia vastavit".[5] Všechna uvedená epitheta Slovanům dávaná jsou prostě ohlasem válečných poměrů, v kterých Slované žili a pro jejich mravní povahu a výši kulturní nic neznamenají. A ještě méně padá na váhu výtka sveřeposti v případech, kde se jí zjevně odlišují zatvrzelí slovanští pohané od lidí pokřestěných.[6] Pohané v takovýchto protikladech byli vždy od mnichů a biskupů kresleni černě a odpudivě. To byl také hlavní důvod, proč Bernard z Clairvaux r. 1147 nadával pohanským Slovanům: *scelerati, capita venenata,* když vybízel k tažení proti nim a k jejich vyhubení.[7]

Více váží konkretnější zprávy o jednotlivých nepěkných vlastnostech Slovanů, přes to že jsou psány pravidelně opět buď od nepřátel, nebo od příslušníků římské církve proti pohanům.

Jsou to předně zvěsti, jak se Slované krutě chovali k zajatým nepřátelům a obyvatelům dobytých měst. Ničili ženy, vláčíce

[1] *Jaffé* Bibl. III. 8, *Dümmler* Epist. III. 215.

[2] Srv. na př. Breves not. 3 (Salzburger Urkundenbuch I. 22, 27, *Kos* Gradivo I. 250), Vita Marini, Vita sti Ruperti (*Kos* I. 233, 239), Herbord II. 3, 4, III. 11, 13, 30, Raimund Hist. Francorum (*Rački* Doc. 462), Herbord II. 1, Dětmar VI. 25 (18), Einhard Vita Car. 15.

[3] Prokop De aedif. IV. 1., Jan Efes. VI. 25, III. 25. Slovany před Byzancí r. 626 označuje Manasses takto: „ὡς ἔχιδνα φαρμάκτρια Σκυθῶν (t. j. Σκλάβων) θυμοτολμία.

[4] Helmold I. 35.

[5] Srv. SS. III. 163.

[6] Srv. Herbord II. 6, III. 11, 13, 30, nebo citované výroky v Breves notitiae. Z podobné příčiny chválí na př. Helmold I. 37 Liny proti Luticům.

[7] Mecklenb. Urk. I. 35 (č. 43).

je a děti do otroctví nebo je pobíjejíce, zabíjeli muže nebo je zohavovali, pálili příbytky a všechno pustošili. Řadu takových skutků líčí annály hildesheimské a annalista Saxo o Měškovi a Srbech mezi Labem a Sálou,[1] annalista fuldenský o Svatoplukově vojsku r. 883/4,[2] Ebbo o Pomořanech,[3] a také Kosmas to pokládá za zvyk slovanský.[4] Slované prostě nešetřili nikoho.[5]

O podobných osudech dalmatských měst dobytých od Slovanů zmiňuje se Konstantin,[6] o osudu dobytého r. 449 Toperu Prokopios,[7] o pustošení při vpádech do okolí Soluně legenda Demetriovská.[8] Zajaté Dány přibíjeli Slované na kříž a to nejen křesťany,[9] poustevníka sv. Marina, chytnuvše jej, upálili,[10] zajatému hraběti Godefridovi usekli hlavu,[11] r. 983, dobyvše Havelberg, vytáhli biskupa z hrobu a obrali o šperky[12] a r. 1066 v povstání Obodritů rozsekávali křesťanským kněžím kůži na hlavě v podobě kříže a svázavše jim ruce, pronásledovali je bitím tak dlouho, až duši vydechli; brzy potom i biskupu Janovi usekli ruce i nohy a hlavu obětovali svým bohům.[13] R. 549 Slované v Thrácii zajatého řeckého vůdce Aspada upálili za živa, stáhnuvše mu dříve kůži se zad,[14] a jak tamže obvykle ženy a děti zabíjeli upálením nebo vbitím na koly, zmínil jsem se už výše. Rovněž list arcibiskupa magdeburského Adalgota z r. 1108 zpravuje nás, že Slované křesťanům hlavy utínali a je obětovali, držíce v rukou misky plné krve křesťanské.[15] Také o slovanských Rusech zaznamenal sám letopisec

---

[1] Ann. Hild. 1028 a Ann. Saxo 1030 (*Bielowski* MPH. II. 763, 765).

[2] Ann. Fuld. 884. (MG. I. 400). Zde je zpráva, jak Svatopluk dal zajatým Němcům uříznouti ruce a jazyk.

[3] Ebbo III. 13.

[4] Kosmas I. 10, 12, 13.

[5] Adam IV. 18, Helmold I. 2, 13, 14, 69.

[6] Konstantin De adm. imp. 29, 30.

[7] Prokopios III. 38. Slované prý pobili tu 15.000 mužů a zajali tisíce žen a dětí, při čemž Prokopios podotýká, že to bylo vlastně výjimkou, neboť prý jindy pobíjeli muže i ženy s dětmi, vbíjejíce je na koly a spalujíce za živa.

[8] *Tougard* Hist. prof. 90, 118.

[9] Helmold I. 52, 83.

[10] Vita Sti Marini (*Kos* Gradivo I. 233).

[11] Helmold I. 35.

[12] Dětmar III. 10.

[13] Adam II. 41, III. 50. Že tonsury mnichů byly nenáviděny a rozsekávány, svědčí také Herbord II. 11.

[14] Prokopios BG. III. 38.

[15] Viz otisk Brücknerův Arch. sl. Phil. VI. 216 a v mém ŽS. II. 155.

kijevský, že když roku 1067 ruská knížata dobyla Minsk, dala rozsekati všechny muže a ženy s dětmi vzíti v plen.[1]

Ale ani tyto zprávy, — Caesariovu ponechávám stranou pro její zřejmou fantastičnost[2] — nejsou ve své podstatě takového rázu, aby snížily povahu Slovanů u porovnání s Germany. Jsou jednak nevěrohodné nebo zveličeny, následkem církevní a národní předpojatosti, kterou shledáváme na př. u Helmolda a Ebbona,[3] anebo je to prostá ozvěna vášnivých bojů, v nichž se současně barbaři všichni chovali stejným způsobem, ať bojovali mezi sebou, anebo proti Římu. Římští vojáci se nechovali lépe. Že ve válce dochází k ukrutnostem i při vysoké jinak civilisaci a při nejšlechetnějších heslech z doby mírové, ukázala válka z r. 1914—1918. Tak bylo vždy a bude. Vylíčené ukrutnosti slovanské nebyly nic, než výlevy rozvášněné nenávisti k nepříteli a zejména k tomu nepříteli, který, což dlužno důrazně vytknouti, opovrhováním[4] a ukrutnostmi podobnými, ba častěji i většími dával Slovanům zlý příklad a přímo je vybízel k oplatě.

Germani se nechovali ve válkách o nic lépe. Máme o tom rovněž řadu zpráv. Jsou rovněž líčeni nejen od antických, ale i německých vlastních autorů jako lid krutý, krvežíznivý, násilný, nevěrný, chtivý cizího majetku, a stejně se o nich objevují výrazy: *crudeles, execrati*, a přičítá se jim *perfidia, fraus, avaritia, furor teutonicus*.[5] A proti Slovanům? Řekl jsem již, že od doby první války Karlovy proti polabským Slovanům, o níž praví Einhard, že „Karolus . . . Wilzorum terram cuntam ferro et igni vastari

---

[1] Let. Lavr. k r. 1067.

[2] V této zprávě (Dialogi 110, ed. *Migne* PG. XXXVIII. 986) vypravuje se o podunajských Slovanech, že jedí ženská ňadra a své děti zabíjejí o skály jako krysy. K výkladu zprávy srv. můj ŽS. I. 60, 165, kde i citát otištěn.

[3] Srv. *Ohnesorge* Ausbreitung 24.

[4] O opovržení, které dávali Germani na jevo vůči Slovanům, srv. Adam II. 43, Helmold I. 16, Monachus Sangall. Vita Caroli II. 12, Kosmas I. 40, Fredegar IV. 68. Markrabě Theodorich opřel se tomu, aby saský vévoda Bernard dal dceru slov. knížeti Mistivoji, poněvadž je to pes. (Adam II. 43, Helmold I. 16). Mistivoj prý odpověděl: „Si igitur canis valens fuerit, magnos morsus dabit". (Helmold I. c.) Děti německé zrozené z matky slovanské nebyly rovnocenné s dětmi z matky německé. Srv. Ann. Saxo 1057 (SS. VI. 692).

[5] Zejména tak čteme o Langobardech, Sasích, Gotech, Herulech, Alemannech. Srv. sbírku dokladů u *Lamprechta* DG. II. 122 a dále u Einharda Ann. ad 775, 795, Prokopia BG. II. 14, 22, IV. 33, Helmolda I. 16, 21, 25 Saxona Gram. 362, Libania (*Latyšev* Scyth. I. 686), *Friedricha* Cod. I. 441.

iussit“,[1] čteme podobné výroky napořád a vedle toho se dovídáme, že měl Karel zvyk barbary trestati tím způsobem, že dal každého měřit mečem a všem, kteří byli větší, dal sraziti hlavu.[2] O Jindřichovi I. čteme, že r. 929, poraziv Dalemince, všechny dospělé pobil a rovněž pobil všechny zajaté po dobytí Walisleva;[3] o Ottovi čteme, že r. 955 po vítězství nad Stojněvem dal spoustu zajatých pobíti a rádci Stojněvovu vypíchnouti oči a vytrhnouti jazyk, načež jej ponechal ležeti mezi mrtvými.[4]

Dále se dovídáme o německých hrabatech, že zrádně zvali na hostiny slovanská knížata, aby je tam pak pobili,[5] že Dánové zajaté Slovany mučili a přibíjeli na vztyčené kříže,[6] že zajatým druhům Břetislavovým (po únosu Jitčině) Němci usekali ruce a nohy, uřezali nosy a vypíchali oči.[7] Na jihu Frankové projevovali svou nenávisť k Slovanům tím, že chorvatská nemluvňata házeli divokým psům.[8] Svatohavelský mnich připomíná v Životě Karlově německého velmože Eishere, který kosil Slovany i Avary jako trávu na louce a napichoval na kopí, volaje: „Co s těmi žabami? Sedm, osm až devět napíchl jsem jich na oštěp a nosil je. Nevím, co při tom mručeli“.[9] A když jednou dánský král Jarmerik přemohl sousední Slovany, dal 40 zajatých a 40 vlků spolu svázati a pověsiti; po pokoření nového slovanského povstání dal velmožům (optimates) protáhnouti řemeny lýtky a je přivázati k nohám býků, na něž poštval psy. Při opětovném odporu zbylá knížata dal přivázati ke koním a roztrhati.[10] Také skandinavské Rusy, útočící v první polovině IX. stol. na břehy Malé Asie, líčí Žití sv. Jiřího z Amastridy jako národ krvelačný, se zvířecími mravy a nelidský,[11] a když o sto let později Igor táhl na Řeky, plené krajinu paflagonskou a nikomedskou, tu ze zajatců „některé rozsekali, do

---

[1] Einh. Ann. k r. 789.

[2] Vita Caroli Mon. Sangall. II. 12.

[3] Widukind I. 35. Srv. III. 52. Že to byl obyčejný trest, vidíme i ze Saxona Grammatika (ed. *Holder* 601).

[4] Widukind III. 55.

[5] Widukind II. 20. (k r. 939). Srv. Ann. Alem. k r. 904.

[6] Saxo Gramm. ed. *Holder* 150, 151, Snorronis hist. 38, MG. XXIX. 337.

[7] Kosmas I. 40.

[8] Konstantin De adm. imp. 30.

[9] Vita Caroli II. 12.

[10] Saxo Gram. ed. *Holder* 278—279 (MG. XXIX. 59).

[11] *Vasiljevskij* Русско-виз. изсл. XLI, CXVI. sl. Podobně zní i narážky v epištole Fotiově (ib. XLIX).

jiných stříleli jako do terče, jiným vbíjeli železné hřeby do hlavy" — vykládá Kijevský letopisec.[1]

Po těchto zprávách pochopíme, proč se Slované bili stejně a opláceli podobným způsobem zajatým Němcům. Odvěká nenávist a staleté boje zdivočily obě strany. S toho hlediska také pochopíme, že epitheta *crudeles, crudelissimi, nefandissimi, feroces, infidi, scelerati* atd. nejsou žádnou speciální charakteristikou Slovanů, a že také další výroky o vrozené obvyklé věrolomnosti Slovanů o tom, že nedrželi slibů a věrnosti, a že byli zlomyslní[2] — nevydávají o nich žádného nepříznivého soudu. Nevěrnost u Slovanů byla věrností k víře otců a věrností k staré svobodě. Hněvají-li se proto na ně ústa nebo péra německá, je jim to, Slovanům, k pochvale.

Jiných nepříznivých zpráv o Slovanech je jen pomálu a i ty dlužno brát opatrně. Praví-li Rosteh o Rusech, že rádi jeden druhého okrádají, je předně celá zpráva vzhledem k ostatnímu textu podezřelá a potom se týká patrně Rusů skandinavských.[3] Naopak Herbord chválí Pomořany, že neznají krádeže[4] a Helmold dodává, že není u nich ani chudých, ani žebráků.[5] Drsnost mravů Slovanských *(slavica rusticitas)* byla sice lépe vychovaným Němcům a Arabům k posměchu,[6] ale slovanský sedlák proto nebyl hloupý a také za hloupého neplatil. Ale jeden rys povahy je vskutku odvěkým zlem Slovanů, třebas nemá velkého významu pro vlastní jejich mravní charakter. Je to nesvornost, nesvornost mezi rody, plemeny i národy. Jen velké nebezpečí nebo silná ruka autokratova dovedla je občas spojiti; jinak byla nesvornost a spojená s tím vzájemná nevraživost, ba nenávist stálým průvodcem v životě slovanského národa. Výrazně to pověděl už Maurikios

[1] Let. Lavr. 43, k r. 941.

[2] *Perfida gens Slavi* v listině Jindřicha Bavorského z r. 1162 (Mekl. Urk. I. 69). Dále srv. doklady podobné u *Helmolda* I. 14, 19, 25, v Ann. Bert. k r. 853, Ann. Quedl. k r. 997, Ann. Hildesheim. k r. 992. Ann. Fuld. k r. 871. Věrolomnost a nestálost v smlouvě potvrzuje i Maurikios Strat. XI. 5.

[3] *Harkavi* Сказ. 270.

[4] Herbord II. 41.

[5] Helmold II. 12.

[6] Herbord II. 11, III. 30, Masʿúdí *(Harkavi* 140). Také z Balkánu máme zprávu, že biskup Klement ochridský učil poč. X. st., tamější Slovany jemnějšímu životu a lepšímu hospodaření (Vita Clem. 17, 18,23). Dále srv. výrok Al. Achthála (*Westberg* ЖМНП. 1908 II. 364).

ve svém Strategiku a po něm potvrdili jiní autorové.[1] Ostatně i kdyby nebylo těchto dokladů, dějiny slovanské samy by to dosvědčily, celé dějiny, od prvních staletí až po války poslední.

Máme-li však po všem, co bylo uvedeno, od týchž nepřátelských posuzovatelů vedle nepříznivých výroků i zprávy příznivé, musíme jim dvojnásobně věřiti. Byl-li autor, který jinak nemiloval Slovanů, nebo který, jak jsme právě viděli, tendenčně o nich psal, přece nucen podati o nich zprávu příznivou, je tato zpráva bez odporu věrohodná a správná. Obsah její musil býti evidentní.

Sám Adam a Helmold, kteří jinak všude zatracují pohanské Slovany západní, musili jednou přiznati, že tito Slované přes všechnu svou krutost a své barbarství jsou lidé počestní[2] a Prokopios na známém místě praví o těch, kteří se výbojně hrnuli na Balkán a na jejichž kruté zacházení se zajatými jinde naříká: „Zlí nikterak nejsou, ani zlomyslní, nýbrž upřímní, podobně jako národ hunnský.“[3] A tento rys slovanské povahy doplněný smyslem pro spravedlnost, pro sociální péči o rodiče, chudé, staré a nemocné, — což prý u Slovanů platí za první ctnost[4] — dále pracovitostí objevuje se jistě několikráte v středověkých pramenech, předvádějících pohanské Slovany. Herbord chválí spravedlnost slovanskou[5] a Vladimír Monomach ve svém Poučení nabádá, aby se nedopouštěli křivdy na chudých a vdovách.[6] Maurikios vedle jiných vlastností, o nichž ještě dále povíme, chválí i při loupežnickém životě slovanskou laskavost k cizincům a k zajatcům doma chovaným,[7] což po něm opakuje Leon ve své Taktice[8] a ve Štětíně odmítal

[1] Strat. XI. 5. Srv. text u ŽS. I. 29, 30, 31. Na druhém místě praví Maurikios: „Když zavládne mezi nimi různost mínění, buď se neshodnou, nebo jestliže se shodnou, druzí usnesení zkrátka přestupují, poněvadž všichni na sebe navzájem nevraží a nikdo nechce druhému ustoupiti.“ Letopis kijevský (Lavr. 18) k r. 862 praví o severních kmenech ruských: и почаша сами в собѣ володѣти и не бѣ в нихъ правды и въста родъ на родъ и биша в нихъ усобицѣ и воевати почаша сами на ся.

[2] Adam II. 19 (ceterum moribus et hospitalitate nulla gens honestior ac benignior poterit inveniri), Helmold I. 2 (totéž).

[3] Prokopios BG. III. 14. Srv. řecký text v ŽS. I. 26.

[4] Helmold II. 12.

[5] Herbord II. 26, 41.

[6] *Bielowski* MPH. I. 871.

[7] Dávali jim na vůli, chtějí-li zůstati jako lidé svobodní a přátelé nebo za náhradu se vrátiti domů. (Strat. XI. 5). Viz ŽS. I. 27.

[8] Tact. XVIII. Srv. ŽS. I. 34. Leo však dí, že tak „kdysi“ jednali, patrně před výboji na Balkán.

lid křesťanství jen proto, že viděl křesťany páchati skutky zlé a kruté.[1]

S tím vším v úzkém spojení byla i veliká, ba často přehnaná *pohostinnost*, kterou mnozí staří zpravodajové u Slovanů přímo velebí. Tak Maurikios a po něm Leon praví, že jsou k cizincům vlídni a laskavi, přátelsky je dopravujíce s místa na místo, a že, utrpí-li cizinec vinou hostitele škodu, zvedne proti němu boj ten, kdo mu jej svěřil, pokládaje za svatou povinnost pomstíti i cizince.[2] Na severu dosvědčuje vzácné pohostinství slovanské Helmold,[3] legenda o sv. Václavu,[4] a u Rusů Poučení Monomachovo.[5] Žena pomořanská projevila je při příchodu Ottona bamberského slovy: „Haec domus mea semper quieta et pacifica omnibus peregrinis hospitalis fuit"[6] a podle Herborda stával v domech slovanských stůl stále pro hosty prostřený a připravený.[7] Že Slované nabízeli svým hostům i ženy k použití, soudím z Priskova vypravování o poselství k Attilovi r. 448.[8] Proto nepřekvapuje, že všesl. *gostь*, podobně jako germ. *gasts* má význam zcela jiný než totožné lat. *hostis*.[9]

V charakteru celého slovanského národa silně pronikala *i láska k domovu a k svobodě*, zjev to ostatně zcela přirozený a projevující se zejména, když nepřítel sahá rukou na domov a nutí jeho obyvatele v otroctví. Slovanskou lásku k svobodě vzpomínají častěji prameny, které jsou současné bojům polabských a pomořských kmenů s Němci, a souhlasně dotvrzují, že Slovan volil raději všechnu bídu ba i smrt, nežli ztrátu svobody.[10] Widukind napsal o polabských známá slova: „omnem miseriam carae libertatis postponentes"[11] a Helmold: „tanta animi obstinatia libertatem defendere nisi sunt, ut prius maluerint mori, quam christianitatis titulum

[1] Herbord II. 26.

[2] Maurikios XI. 5, Leo Tact. XVIII. (ŽS. I. 27, 34).

[3] Helmold II. 12.

[4] Ed. *Pastrnek* 60.

[5] *Bielowski* MPH. I. 871.

[6] Ebbo III. 7.

[7] Herbord II. 41.

[8] Priskos 8, *Latyšev* Scyth. I. 824.

[9] O pohostinství starých Slovanů napsal článek Fr. Hubad do Let. mat. slov. 1879, 49 a nově *V. Čajkanović* v Срп. Етн. Зб. XXXI. 1. Je to do jisté míry zjev náboženský.

[10] Srv. také, jak slov. kníže Dobręta odpověděl Avarům, žádajícím, aby se podrobili. (Men. 16 ed. *Niebuhr* 404).

[11] Widukind II. 20.

resumere aut tributa solvere Saxonum principibus", připomínaje k tomu, že za zrádce byla pokládána knížata, jež se Sasům poddala, anebo s nimi spojila.[1] A Saxo totéž parafrasuje o Slovanech arkonských, když hájili město proti útokům dánským. Vrhali se raději do plamenů hořících hradeb, aby ušli pokoření a otroctví.[2] Proto Slované jen s odporem přijímali cizí vládu, nechtíce nikoho trpěti nad sebou. Ostatně je přirozeno, že se tato svobody milovnost nevztahovala jen na politické poměry, nýbrž i na život individuální, jenž byl co nejvolnější, jak zřejmě vysvítá z citovaných již zpráv Maurikiových a Leonových (ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι").

S láskou k svobodě souvisí úzce statečnost, s kterou Slované podstupovali boje za svobodu a ovšem i za starou víru svých otců. Že Slované vždy a všude zápasili statečně, ať už bránili svou domovinu, či ať se bili někde daleko od ní na výbojích, máme celou řadu svědectví souhlasných od přátel i nepřátel. Odvahu, s jakou šli do boje jen lehce ozbrojení, připomínají již nejstarší řecké prameny ze VI. a VII. století,[3] potom prameny arabské Al-Bekrí, Dimeškí, Ibráhím ibn Ja'kúb,[4] a výslovně i prameny německé, hlavně Adam Bremský,[5] Vita Sti Adalberti od Canaparia,[6] Herbord,[7] Saxo Grammatik,[8] které ostatně jsou plné i nepřímých zpráv o tom, s jakou houževnatostí a statečností bránili se Slované náporu Němců. O Slovanech hájících hrad Němčí proti Němcům praví Dětmar, že nikdy neviděl vytrvalejší a schopnější obrany.[9] A totéž bylo na východě. Když roku 972 Svjatoslav před Du-

---

[1] Helmold I. 25. Srv. též I. 34.

[2] Saxo Gram. ed. *Holder* 571. „Quidam vero, salute posposita, adeo obstinatam ac perseverantem urbis defensionem egerunt, ut simul deflagrati aggeris excidio obruerentur, seque super menium suorum rogum proiectos communibus flammis cremandos preberent. Tanta siquidem patrii munimenti caritate tenebantur, ut eius ruinarum socii quam superstites existere preoptarent."

[3] Prokopios l. c. (ŽS. I. 26 a 53) a III. 22, Maurikios l. c. (ZS. I. 29, 30, 32), Miracula Sti Demetrii (*Tougard* Hist. prof. 87, 93, 105).

[4] *Charmoy* Rélation 353, *Westberg* Ibráhím 58. Také Rosteh chválí statečnost Rusů (*Harkavi* Сказ. 269), ale to jsou patrně Rusové normanští.

[5] Adam II. 18 (schol. 17), III. 21 (multi sunt Winulorum populi fortitudine celebres), IV. 18. (Wilzi gens fortissima).

[6] Vita c. I.

[7] Vita Ottonis II. 1.

[8] Saxo ed. *Holder* 604. Dánové obdivovali tak statečnost zajatého Slovana Mirocha, že jej místo usmrcení pustili na svobodu.

[9] Dětmar VII. 44.

rostolem povzbuzoval klesající mysli svého vojska a pobádal je k dalšímu boji slovy: „U nás není obyčej zachraňovati se útěkem do vlasti, ale buď žijeme jako vítěz, anebo po vykonání znamenitých činů umíráme se slávou,“[1] je to sice proslov knížete rodu normannského k vojsku, v němž bylo ještě mnoho živlu germanského, ale není pochyby, že tak mluvil i ke svým Slovanům a že tito podle toho jednali. Historie bojů ruských na Balkáně potvrzuje stále velikou odvahu ruských Slovanů. I jazykozpyt přináší třebas podružný doklad v hojných jménech jako jsou Vojislav, Borislav, Borivoj, Bronislav, Vladivoj, Ratibor, Mstislav, Mstidrug a pod., ukazujících na význam válečného zaměstnání u Slovanů.[2]

Pro nebojovnost Slovanů ve smyslu Herderovsko-Kollárovské theorie máme vlastně jen jeden doklad, známý a mnohokráte citovaný — Theofylaktovu a Theofanovu zprávu o třech Slovanech, jež zajal r. 591 císař Maurikios. Tito zajatci, majíce v rukou místo mečů kithary (t. j. gusle), prohlásili císaři, že pocházejí z národa při severním moři, jenž nezná ani železa ani zbraně a že proto odmítli žádost chakanovu, aby mu pomáhali proti Římanům.[3]

Ale nehledíc k tomu, že v VI. stol. nedostatek mečů ve slovanském vojště neznamená nic pro bojovnost nebo jeho nebojovnost, protože tehdy u Slovanů vůbec byl meč ještě výjimkou, jak víme z jiných pramenů,[4] nese zpráva celá na sobě zřejmý ráz umělosti. Buď je to ohlas starých getských tradic, které zde Theofanes na Slovany applikoval, jelikož v té době bývali ztotožňováni s Gety,[5] anebo je celý proslov zajatých zvědů jen jejich výmyslem, aby ušli trestu zvědům obvykle určenému. Proto vykládali, že jsou z národa pokojného, který vůbec zbraní a železa nezná a miluje jen hudbu a zpěv . . . Zdali ve skutečnosti slovanský národ tehdy zbraní a železa neznal, vyprávějí nejlépe současné dějiny, těžké boje Maurikiových vojsk a vítězné pronikání Slovanů do celého Balkánu a do Řecka.[6]

Z jiných dobrých vlastností slovanských připomíná se ještě několikráte vytrvalost, trpělivé snášení horka i zimy a různých

---

[1] Leon Diakon IX. 7.

[2] *Janko* Pravěk 137.

[3] Theofylaktos VI. 2, (243, 15), Theof. Conf. ed. Boor 268. Srv. SS. II. 217.

[4] Srv. výše str. 526.

[5] SS. II. 190, 217. Zde doklady, že poslové starých Getů bývali provázeni kitharisty.

[6] Srv. též, co pověděno výše ve výkladu o zbraních na str. 513 sl.

útrap,[1] smrti, dále pracovitost, jež jim práci činila jakousi rozkoší,[2] u Herborda dále čistota domácnosti pomořské,[3] a pak několikráte vytknutá počestnost vdaných žen,[4] o níž jsem měl příležitost pojednati již na místě jiném.[5] S ní z části souvisí i dobrovolná smrt, které se podrobovaly ženy, když jim zemřel muž. Poměr k ženám v rodině byl zjevně vůbec pěkný.

Z uvedených historických zpráv jest povaha starých Slovanů a jejich ethický ráz dostatečně zjevný. Můžeme klidně říci, že měli Slované všechny vlastnosti vyznačující barbary I. tisíciletí, ať to byli Germani, nebo Sarmati, nebo Kelti, totiž hrubost mravů, bojovnost, mstivost a krutost proti nepřátelům, že neznali zachovávati smluv, běželo-li o poražení nepřítele, o shození jha otrockého nebo vnuceného náboženství, — ale že při tom chodili do boje odhodlaně, bili se statečně a obětovali raději život, než aby přijali dobrovolně cizí poddanství. Počáteční historie Slovanů z V.—XI. stol. jest plna toho dokladů a nikde neslyšíme, mimo klamnou zprávu Theofylaktovu, že by byli mírumilovným, nebojovným, „holubičím“ národem. A když byl mír mezi nimi a sousedními národy a Slované žili klidně, demokraticky ve společném životě velkých rodin, vynikaly zase jiné stránky jejich povahy: vzácné pohostinství, úcta dětí k rodičům, starost o rodiče a o chudé, dokonalá počestnost žen, pracovitost a láska k domovu.

Celkový obraz staré slovanské povahy není tedy nijak nepříznivý. Ovšem zprávami starými není vyčerpáno všechno, co lze o ní povědět. Je tu ještě celá historie a je tu stav nynější, v nichž lze také čísti a jichž nelze pustiti se zřetele. Celá řada slovanských i neslovanských badatelů pokoušela se i na základě historického a ethnografického materiálu vystihnouti hlouběji povahu

---

[1] Maurikios Strat. XI. 5, Leo Tactica XVIII., Theofylaktos VI. 8, Kardízí ed. *Bartold* 123, Dimeški *Charmoy* 353. Srv. ŽS. I. 27, 33, 53, 54.

[2] Widukind II. 20. „Est namque huiusce modi genus hominum durum et laboris patiens, victu levissimo assuetum et quod nostris gravi oneri esse solet, Slavi pro quadam voluptate ducunt.“

[3] Herbord II. 41 (srv. ŽS. I. 205.). Jsou sice také všeobecně znějící zprávy o nečistotě (ŽS. I. 127), ale o Germanech čteme totéž a mimo to projevují snahu po čistotě doklady o lázních vých. Slovanů (ŽS. I. 130 sl.) a hojné nálezy nůžek a hřebenů v hrobech.

[4] Srv. Maurikios a Leon l. c., Dětmar IX. 3, Bonifác v listě k Aethibaldovi (Jaffè Mon. Mog. 172).

[5] Srv. ŽS. I. 248.

slovanskou,[1] ale při tomto rozboru sebe přesnějším, který vždy docházel k značné protivě povahy slovanské a germanské nebylo dosud řádně zjištěno, co Slované nabyli svou historií, vývojem a utrpením národa, co míšením s germanskými, finnskými, turkotatarskými a starými arijskými živly, co působením křesťanství vůbec a učením křesťanských sekt, a co je v jejich povaze základem, který existoval už před tisícem let za doby pohanské. A dokud to nebude rozlišeno, nelze přenášeti zjevy dnešní a historické do dob předhistorických. A ještě nesmíme zapomínati, že dnes ještě méně než před tisícem let lze mluviti o nějaké jednotné povaze a mravní výši národa slovanského, neboť charaktery lidu českého, srbského a ruského jsou dnes diametrálně různé, ba existují i velké povahové rozdíly v lůně jednotlivých větví národních, na př. mezi Čechy a Slováky nebo mezi Velkorusy a Malorusy.

Nicméně jsou některé zjevy, které se zdají býti společnými a dávnými rysy slovanských národů. Je to nepopíratelný sklon k svobodě jednotlivce, v demokracii přecházející až k anarchii, je to náklonnost k hloubavosti, skepticismu, ba i k zjevnému mysticismu, jejž pokládal M. Zdziechowski za hlavní příznak slovanské duše, je to s tím související vnímavá citlivost, snadné nadšení, enthusiasm, ale i nestálost a menší schopnost konati práci a v ní pevně setrvati, je to menší energie vůle a menší sebevláda, je to však dále i trpělivost, upřímnost a zpěvnost, dále zvýšená snaha po obecné spravedlnosti, snášenlivosti a sociálním vyrovnání. Při tom vždy chybělo slovanské historii německé žoldnéřství a sklon k absolutismu, nebo vůbec k mohutnému soustředění individuální síly a tím i k imperialismu, jenž vyznačuje povahu germanskou. Již na konci XVII. století vytýkal Jiří Križanić měkkost slovanského národa proti německé tvrdosti.

---

[1] Srv. z novější doby: *Ursin M. (Zdziechowski M.)* Очерки изъ психологіи слав. племени. Petr. 1887, Mesyaniści i Slawianofile. Krak. 1888, *Masaryk T. G.* Česká otázka Pr. 1895 (68—86). *Brückner A.* Słowianie i Niemcy. Bibl. Warsz. 1900. Luty 197. *Proszyński L.* Kilka słów o charakterze dziejowym Słowian. Varš. 1884. *Ochorowicz J.* Slované a Germáné. (Přel. A. Š.). Roudnice 1901. *Leroy-Beaulieu* Reich der Zaren. (Berl. 1884) I. 105—168. *Fouillé A.* Esquisse psychologique des peuples européens. Paris 1903[3], Psychologie du peuple russe. Par. 1902. *Talko-Hryncevicz* (Антроп. журн. II. 9). Srv. též, co sebral *E. Chalupný* v knize „Národní povaha česká“ (Praha 1907) na str. 5 sl. Nejnověji abstrahoval některé vlastnosti slovanské duše (instinkt nestálosti, bezstarostnosti, nudu, lyrism, lásku k hudbě, otevřenost, patriotism) *Fr. Porché* v stati „Qu'est-ce que l'„ame slave“?“ (Illustration 1925, 420).

Dnes ovšem nejsou tyto rysy u všech národů slovanských stejně vyznačeny. Čech na př. příliš pronikl živlem německým a Srb nebo Bulhar krví starých balkánských praobyvatelů, aby mohli míti v stejné míře to, co na př. charakterisuje Rusa, a i tento se povahově rozdělil na část severní a jižní, lesní a stepní. Ale v základu přece jen u všech, pokud to nejsou přímo poslovanění jinorodci, pronikají uvedené společné rysy, třebas nestejnoměrně vyjádřené a dodejme také — nestejnoměrně poznané.

Uvážíme-li vše, můžeme s klidnou myslí přiznati, že se vskutku Slovan už v staré době lišil od Germana. Oba byli bojovní, válkami nepohrdali, oba se vrhali statečně do boje. Ale mezi bojovností slovanskou a germanskou byl přece jenom rozdíl. Co praví Tacit a Plutarch o Germanech, nepraví nikdo o Slovanech: že pohrdali prací, že bylo u nich zbabělostí dobýti něčeho prací a potem, co mohlo býti získáno krví,[1] a rysů pánovitého a tvrdého militarismu a imperialismu, které nalézáme v celé historii německé a jež zrodily moderní všeněmectví, ženoucí se za brutálním opanováním světa, nenalézáme u Slovanů. U nich naopak v protivě k tomu vznikala stále t. zv. bogomilská, slavofilská a bratrská učení, plná spravedlnosti i lásky ke všem, plná zásad rovnosti, rovnocennosti a humanity. Slované nikde nesahali k násilné slavisaci, jako Němci a nestvořili hesla „vyhubit!" Slované se sice naučili vésti války a přejali mnoho ze zbroje a vojenství germanského, naučili se i dobývati země cizí, ale nepřejali nikdy toho výbojného a pyšného ducha válečného, jaký se nám objevuje u Germanů. Povaha jejich duše se tím nezměnila. Zůstali ve své podstatě vždy více rolníci a pastýři, než vojáci a výbojníci. Slovanský nacionalism byl jiný nežli germanský, jenž se hrdě opírá o domnělou výši své rassy, jenž se nese za panováním a usurpací a jenž sní o vládě nade všemi.

Rozdíl, který byl mezi Germany a Slovany, nelze sice vyjádřiti v té míře a těmi slovy, kterými jej kdysi formulovali Kollár nebo Šafařík, ale v základě cítili oba pravdu a byli jí sami částí. Rozdíl tu jest a byl. Staří Slované nebyli národ „holubičí", jenž zbraní neměl, válek vůbec nemiloval,[2] a jenž žil jen klidné práci

[1] Tacit 9. 14, Plut. Aem. Paul. 12. Srv. s tím celé středověké žoldnéřství (Lanzknechtwesen) německé, Slovanům cizí. Už Plutarch označil Bastarny „μισθοφόροι πάντες".

[2] Srv. ještě slova, kterými odpovídal poslům avarským Dobręta (Menander 16, srv. výše str. 526) a kterými charakterisuje válečnou sílu Slovanů Ibráhím

polní spojené s veselím, tak, jak si to představovali naši buditelé, ale byli přece jiní nežli souvěcí Germani. Byli barbaři mravů drsných, ale povahy spíše měkké, méně energické, mysli otevřené, milující hudbu, zpěv a tanec, a při tom plni lásky k bližnímu, plni horoucí lásky k svobodě, sociální rovnosti, a spravedlivosti, což pokládám za nejvýraznější rys jejich povahy. Obraz, který o nich Jan Peisker nakreslil s význačnými rysy servilnosti, lstivosti a mravní bídy, je obraz zkreslený a falešný. Tak starý Slovan nevypadal.

III.

Hmotná kultura a civilisace, k níž dospěli Slované na konci doby pohanské, nebyla také tak nízká, jak to stále tradují němečtí historikové a archaeologové. Praví-li kyjevský letopisec, že žili pohanští Slované ruští „звѣриньскимъ образомъ, живуще скотьски“ a napsal-li podobně Kosmas, že staří Čechové žili *more pecudum*, jsou to samé obrazy básnické, které tito křesťanští kněží přejali z antické literatury, aby snížili život pohanský proti křesťanskému.[1] Pro posouzení skutečné výše kultury pohanské, nemají tyto výroky ceny pražádné.

Je ovšem pravda, že se nedá stará kultura slovanská srovnati ani s řeckou nebo římskou, ani s nádherou současného Orientu a je také nepopíratelno, že byla chudší než kultura, k níž dospěli v současné době sousední Germani. Slované byli ještě v IX. století prostý lid bez vyšší kultury a byli si toho také vědomi, jak vidíme z listu, který poslal moravský Rostislav císařovi Michalovi, žádaje od něho učitele víry křesťanské: „мн словѣне проста чадь“,[2] t. j. jsme lidé prostí, nekulturní u srovnání s kulturou řeckou.

Příčinou toho byla, jak jsem měl příležitost již několikráte ukázati v předešlých dílech Života Slovanů,[3] jednak poměrná odlehlost území slovanského od všech velkých kulturních středisk a jednak poměrná chudost i nepříznivý ráz půdy, na níž Praslované žili, tedy ne duševní nebo fysická neschopnost vytvářeti kulturu vyšší. Dokud žili v kolébce, kultura jejich ostala za všemi

---

ibn Ja'kúb (ed. *Westberg* 58): „Slované jsou vůbec stateční a útoční lidé a kdyby nebyli rozerváni následkem mnohého rozštěpení rodů a kmenů, nemohl by se žádný národ na zemi s nimi měřiti.“

[1] Srv. výše na str. 753.

[2] Leg. o Methodiovi c. V. (*Pastrnek* Děj. apošt. 225).

[3] ŽS. I. 49 sl., 241, 681, III. O tom, jak starému světu antickému střední Evropa zůstala neznámou, právě proto, že styků nebylo, srv. Polybios III. 38, 2 a Strabon I. 2, 1 (SS. II. 24).

sousedními proto, že seděli na ohromném prostranství přírodou chudém a z největší části i stranou hlavních obchodních cest, které od II. tisíciletí před Kr. přiváděly do severní Evropy výrobky vysokých kultur středozemních a orientálních, takže k nim tyto výrobky přicházely jen zřídka a v míře nepatrné. Dále kultura zaostala i tím, že Slované po dlouhou dobu, chtějíce ve své kolébce žít, musili si dobývati živobytí prací těžkou a soustřediti všechen svůj um a svou intelligenci na práce zemědělské, na mýcení lesů, zorávání lad, na chov dobytka a lovy v neprostupných lesích. V té době podkladem kultury slovanské byl kombinovaný, vegetální a animální ráz života. Slované nebyli výlučnými rolníky, jak se dříve soudilo, neboť toho nedovolovala půda lesní, na níž žili, ale nebyli také výhradnými animalisty po příkladu stepních nomadů. Cizí vlivy zasáhly k nim jenom nepatrně.

Teprve když se rozešli z kolébky a ovládli na západě velké obchodní cesty na Visle a Odře, když se na jihu dostali na Dunaj a za Dunajem do sfér kultury řecké a římské, na východě pak ovládnutím Dněpru a Donu do úzkého styku se Skandinavií, Orientem a na konec i s Byzantiem, postřehujeme u Slovanů první vzepětí a pokroky. Ale jejich vlastní domácí kultura byla příliš slabá, než aby se na ní samé dovedli zdvihnouti na vyšší kulturní niveau. To málo, co měli, podlehlo vlivům sousedním, a jen na tomto cizím základě, hlavně pomocí pokřestění vstupují i Slované po bok vyšším kulturním národům, ale pak vstupují rychle a s úspěchem.

Historii všech přijetí a vlivů ještě nikdo nenapsal a i já v předešlých kapitolách snesl jsem jen část, třeba značnou dokladů, neboť nejsa filologem, nemohl jsem vyčerpati veliký a předůležitý materiál, který právě poskytuje srovnávací linguistika a který dosud jenom jednostranně a z menší části byl vzat v úvahu zkušených filologů.[1]

Proto také souhrn, který na konec podávám na následujících stránkách, nevystihuje úplně, co v staré slovanské kultuře X. století bylo cizího. Dosíci toho, bude teprve jednou z hlavních prací nauk, jež se obírají se starým Slovanstvem. Práce dosavadní i mé Slovanské Starožitnosti jsou jen k tomu přípravou a základem.

První cizí vlivy, které můžeme u Slovanů zachytiti, dokud

[1] Srv. *Mladenov* Сборн. Ум. XXV. (1910), *Murko* Mitth. anthr. Wien XXXVI. 107 sl., *Janko* Pravěk 248, a *Brückner* Wpływ kultur obcych. Enc. polska IV. 2. 188 sl.

žili ještě jednotni v staré kolébce zákarpatské byly vlivy *íránské.* Na západě sousedění s Germany teprve počínalo, Germani teprve přicházeli od severu na Odru a Vislu; na jihu po kulturních vlivech thráckých kromě jazykových shod není dosud stopy a od Černého moře řecké kolonie donášely sice po toku Dněstru a Dněpru nahoru množství tovarů, které se dostávaly až k Slovanům, ale stop v jazyku nebo v kultuře zanechaly pramálo mimo důležitý přechod ř. καράβιον v sl. *korablь* nebo řec. καλύβη v sl. *chalupa* a *koliba.* Ale v širokém pásu černomořských stepí seděli v tu dobu Íránci, Skythové a Sarmati. Sídla jejich sahala až na hranici zony prvních lesů, kde zůstaly po nich charakteristické hroby v Kijevsku, dále v okolí Romnů až po Voroněž, a toto staleté sousedění se Slovany při středním Dněpru nezůstalo beze vlivů a nemohlo zůstati. Archaeologicky je ovšem tento poměr dosud problémem, poněvadž nemáme jistoty, v jaké míře část hrobů na severu tohoto pásu s věcmi rázu skythského a i řeckého smíme pokládati za slovanské,[1] ale z jazyka vidíme, že Íránci už v této staré době působili na kulturu slovanskou dosud jednotnou. Vidíme vlivy v náboženství (*bogъ*), v hospodářství (*socha, chъmelь, konopí, čaša, toporъ, vatra, sobaka, kur, rys,* snad i *kotъ, kotьcь)*[2] a také vymoženosti babylonských vědomostí astronomických, a duodecimální systém, a assyrskou *kъnjigu* převzali Slované možná již prostřednictvím Skythů nebo pozdějších Sarmatů. Rovněž tehdejší sousedé na západě, Kelti zanechali stopy svého kulturního vlivu, ale nedovedu toho odhadnouti, poněvadž doklady, které A. Šachmatov kdysi snesl,[3] jsou z části pochybné a z části mohou býti vyloženy jako společný majetek indoevropský.

Po prvním řeckoíránském a gallském styku přišel dosti intensivní proud vlivu římského přes Dunaj po rozkladu říše markomannské a po skončení válek markomannských r. 180 a na východě ještě dříve do dobytí Dacie Trajanem r. 106. Římští kupci s výrobky italských a provinciálních továren hrnuli se do Zákarpatí po Labi, Moravě a Odře k Visle, a z Dacie po Prutu,

[1] Srv. SS. IV. 224.

[2] *Vasmer* Roczn. sław. VI. 173—176 a *Zubatý* ústně. Mladenov ovšem popírá z části tato převzetí (Revue d'études slaves IV. 190).

[3] *Šachmatov* Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen (Archiv sl. Phil. XXXIII. 85 sl.). Šachmatov uváděl slova: bojarъ, braga, bykъ, droga, jablъko, klětь, kobь, kotьcь, košula, luda, lęda, lěto, otьcь, sluga, ščitъ, tatь, těsto, tъlkъ, valъ, vlatъ a j. *Brückner* proti tomu prohlásil, že žádných keltických vypůjček v slov. jazycích není (Enc. pol. IV. 2, 207).

Dněstru a Dněpru k Slovanům východním. Tento kulturní proud dokumentují nám nesporně archaeologické nálezy I.—IV. stol. po Kr. Byl dosti silný, Slované nosili tehdy při sobě plno výrobků římských a je najevě, že se s nimi i jiné kulturní vlivy uplatnily, ale je pro to dosud málo bezpečných jazykových a věcných dokladů. Ze spousty výrobků římských továren přešel tehdy do hospodářství slovanského apparát železných nástrojů i s pecí, a pak dvě archaeologicky důležité věci: keramika na kruhu robená, zdobená rytou vlnovkou a zárodek t. zv. esovitých záušnic pro pozdější ústroj Slovanů tak význačných. Ale to je vše. Celkem se naše dosavadní skutečné výsledky daleko nesrovnávají se spoustou vlivů, které Řím po čtyři staletí vysílal.

Příčinu této slabé reakce slovanské na silný impuls kultury římské hledal bych v tom, že se právě v době I. až IV. stol. po Kr. Slované dostávali do prvního prudkého vlnění a prvních intensivních pohybů, za kterých nebylo místa pro rozvoj industrie na základě cizích popudů. A jelikož to byl teprve počátek a hlavní, z části i velmi bouřlivé a prudké vlny nastávaly a pokračovaly v stol. V. a VII., byly bezpochyby po celou tuto dobu poměry tytéž. Slované se sice na ráz dostávali do styku s nejvyššími tehdy kulturami, s římskou a řeckou, viděli před sebou nejen kupce s množstvím železných nebo bronzových šperků a nástrojů jako bylo dříve, nýbrž přímo celek velkolepých vymožeností v pevných hradech, bohatých městech a villách, — ale místa byla opuštěná, bez života, co bylo krásného a velkého, Slované bořili nebo pálili; při tom sami žili v takovém rozruchu a v pohybu s místa na místo, že na přejímání a zažití novot nebylo času, nebylo pomyšlení.

Jen dva styky přinesly i v této době více ovoce a to proto, že se soustředily účinně do samého nitra Slovanů zbylých mezi Vislou, Dunajem a Dněprem. Byl předně to vliv germanských *Gotů* přišlých v II.—III. stol. od Visly k Dněpru a k Černému moři.[1] Od Gotů převzali Slované nejen řadu kulturních a abstraktních slov, nýbrž z části zajisté i řadu věcí samých. Za takováto přijetí rázu hospodářského pokládají se výrazy: skotъ, nuta, bravъ, chlěvъ, chrъtъ, velьbląd ъ (ovšem i levъ), vrъtъ, vrъtograd, vinogradъ, dále terminy vztahující se na budování příbytku: chyzъ, tynъ, gradъ, stěna, kladęzь, kotъ, na věci v domácnosti užívané:

[1] SS. IV. 63.

bljudo, kotьlъ, dъska, misa, nebo názvy některých potravin: vino, ocetъ, chlěbъ. Rovněž přejali Slované od Gotů řadu terminů vojenských: kъnęzь, mьčь, šlěmъ, chorągy — korouhev (?), plъkъ, brady, a potom značnou řadu různých slov a poznatků z jiných stránek společenského života: pěnęzь, kupiti, cęta, mosiądzъ, ocělь, lěkъ, myto, sokъ, lьstь, čędo, chlad, vedro, chlъmъ, bukъ, duma, useręgъ, raka — hrob, buky, sakъ, stьklo atd.

To vše, ať už přejata věc, nebo jen její název, svědčí zajisté o intensivním styku Slovanů s kulturou gotskou.[1] Ovšem nemůžeme vždy říci, zdali přejetí se přesně událo již v době gotské či teprve později na styčné čáře německo-slovanské od Alp až po Dánsko.[2]

S druhým značným vlivem přišli turkotatarští *Hunnové a Avarové*, kteří se také usadili trvale uvnitř centrální části Slovanů, tenkráte v Podunají. Od nich vzali Slované nejen různé pokroky ve vývoji a vedení válek, které s nimi podnikali proti říši římské, ale i některé důležité zjevy v sociální struktuře Slovanů (patří-li sem, což pokládám za pravdě podobné, instituce županů), a potom snad i některé novoty v chovu dobytka.

O jiných věcech je sice těžko rozsouditi, zdali vznikly u Slovanů již vlivem avarským, či teprve některým pozdějším, jejž z východu přinášeli turkotatarští Bulhaři, Chazaři, Pečenězi a Polovci, ale domnívám se, že nové věci nebo pojmy orientálního původu, jež jsou časně prokázány a všude, i u západních Slovanů, náležejí spíše staršímu vlivu avarskému, a jen ty, jež zůstaly v majetku východních Slovanů, že náležejí vlivům pozdějším.

Když se konečně všechno uklidnilo a Slované počali i v nových sídlech žíti pokojněji, objevily se jim různé potřeby, na něž dříve času nezbylo: aby si zbudovali řádná bydliště a hospodářství, založili zahrady a role, založili řádná opevnění proti nepříteli, upravili příbytek i sebe opatřili šatem, ozdobami a dokonalým apparátem nástrojů a zbraní, — slovem, aby se opatřili vším nutným i příjemným. V tu dobu také vidíme, jak pojednou Slované začínají přijímati valem nové představy, nové věci a jak se učí novým věděním, — nejdříve ovšem ve směru vojenském a hospodářském.

---

[1] Opakuji zde známou všem filologům věc, že převzetí názvu nemusí značiti ještě i převzetí věci. Toho nám jazyk sám nemůže pověděti. Převzetí slovní svědčí jen na úzké styky mezi oběma kulturami. Srv. *Brückner* l. c. 189 sl., jenž zde vůbec kriticky osvětlil sílu vlivu germanského a spec. gotského.

[2] Srv. *Brückner* l. c. 206.

Umění a vůbec vyšší vzdělání zůstalo až naposled; v tom směru se projevil zájem slovanský teprve v IX. a X. století.

Na západě počíná nejvíce působiti říše francká, která přijavši před delší dobou římskou kulturu, dovedla ji přizpůsobiti poměrům barbarským a tím ji přiblížiti i k barbarům — Slovanům. Hned do první doby spadá na západě zlepšení a nové uspořádání slovanského domu, vytvoření jizby s pecí topenou ze síně a zlepšení lázně. Když pak nastoupil vládu Karel Veliký a svou rozsáhlou říši nově uspořádal administrativně i hospodářsky, když vojenství bylo zvelebeno, když počalo rozkvétati právo, vzdělání a umění, tu se zesílil vliv její na Slovany. *Pokládám dobu karolinskou za nejdůležitější období kulturních styků mezi Germany a Slovany.* Tehdy Slované zlákáni velkolepostí moci francké a užitečností jejích zákonů nebo zařízení, přijali od Němců nejvíce a vymoženosti nejdůležitější. O řadě převzetí není ovšem možno říci bezpečně, vznikly-li právě v této době, nebo již před ní, nebo v následující, ottonské, ale mám z celé řady dokladů dojem, že se jich nejvíce poutá k IX. století, ačkoliv i v X. století to pokračovalo a v následujícím skončilo. A dodávám: jsou to téměř samé vymoženosti a vědomosti původu římského, ne germanského, které ovšem Němci převzali mnohem dříve a nyní teprve Slovanům předávali. Slované sami s římskou kulturou měli styky jen nepatrné, dočasné a lokální (při Dunaji), kdežto nyní stáli před římsko-germanským vlivem od Adriatického moře až po záliv Kielský.

A vliv byl veliký. V hospodářství sem náleží nové lepší zpracování rolí,[1] převzetí římsko-germanského pluhu a bran, zavedení zahrad se šlechtěným ovocem a řadou nových zelenin, dále zakládání vinohradů, převzetí nových plošných měr polních, dále nové konstrukce mlýnů a lisů vinných i olejných.

S tím vším přišly zároveň k západním Slovanům i nové osnovy hospodářské s centrem v panských dvorech, vývoj speciálního řemeslnictva kolem dvorů a hradů a od XI. a XII. stol. počali silně působiti nově přišlí němečtí kolonisté na nové formace vsí a rolí kolem dědiny. Silný byl i vliv na nové uspořádání obchodu. Přinesena k Slovanům německá váha, zavedeny podle německých vzorů cla, tržní pořádky a raženy i první mince, jejichž německé názvy (z části ovšem už gotské) rovněž ukazují na tento účinný

[1] Opakuji zde zprávu Helmoldovu I. 34, jak Jindřich, syn Gotšalkův, když přijal křesťanství a r. 1093 pokořil Slovany polabské: „Precepit Sclavorum populo ut coleret vir agrum suum et exerceret laborem utilem et commodum".

vliv. Zavedeny dále nové druhy látek (hedvábí) a šatů, zejména římská krátká tunica, nohavice, košile, nové druhy pokrývek na hlavu, plášťů a s tím i řada drobností toilettních a ovšem i nových druhů šperků, zejména emaily t. zv. kettlašského rázu, zavedeno zlepšení lázní, při čemž zajisté pokračovalo a šířilo se i zlepšení vnitřního uspořádání domu, jizby a síně, o němž byla zmínka učiněna výše.

Zejména sem spadá vznik kuchyně ze síně a komor z kleti. Také stavba stodol, špýcharů, odru, odrin, snad i ovinu (chlév), patří do této doby a konečně Němci to byli, od nichž se Slované na západě naučili římské stavbě z kamene a od nichž převzali předrománskou výzdobu svých prvních chrámů. I do pověr a náboženství přešlo ledacos ze starých tradic římských (amulety, obolus mrtvých, různé slavnosti), jenže, jak se podobá, více přímým vlivem byzantským nežli německým (srv. dále 779). Jen k polabským a pomořským Slovanům šly křesťanské vlivy Německem (Bělbog a Černoboh).

Do té doby spadá i důležitý přechod německého Karl (t. j. Karel Veliký) ve všeslov. *král* a přechod názvu *brně*.

Co se toto dálo na západě v sousedství říše francké, podléhali východní a jižní Slované a z části také západní dalším neméně silným vlivům, přicházejícím ze Skandinavie, Orientu a Cařihradu.

Nordický vliv ucítili ve větší míře jen ruští Slované a pak najisto i baltičtí, ačkoliv ho zde pro nedostatek materiálu nemůžeme v plné míře doložiti. Ale geografická poloha a přemnohé styky obchodní i válečné, které měli baltičtí Slované s Dány, Nory a Švédy, nesou to samy s sebou. Na Rus působilo především Švédsko a to jednak obchodem, jenž vycházel ponejvíce z Gotlandu do Gardarîkî a Orientu, jednak přímou invasí družin ruských, procházejících východní Evropu a usazujících se v hlavních trhových střediskách slovanských.

Těmito vlivy doznal různých změn zejména severoruský dům, obyčejný i knížecí dvorec, na př. při vytváření poschodí s pavlačemi a budování velkých hodovních sálů, kde i pěvci pějící slávu knížeti a jeho družině byli asi pod vlivem nordických bardů. Družinu přivedla vůbec nordická knížata s sebou. Tomuto vlivu náleží i velké množství svérázných šperků nalézajících se v severoruských hrobech, dále některé druhy zbraní zejména t. zv. vikinský meč, jenž ostatně pronikl i k západním Slovanům, dále při pohřbech sypání vysokých mohyl a pohřbívání v lodích. Také vývoj slovan-

ského loďstva na moři Baltickém ukazuje nepopíratelně na velký vliv starších námořníků nordických. Ustrojení jeho je totéž, loď slovanskou nelze rozeznati od vikinské.

Vliv *Orientu* hlásil se již dávno a nikdy neustal. Vždy byla Volha hlavní cestou, po níž přicházeli obchodníci s věcmi z Kavkazu, Armenie, Mesopotamie, Persie a Turkestanu; také Sibiř a střední Asie byla odedávna přes Urál ve spojení s horní Volhou a Okou, vysílajíc své charakteristické výrobky finnským kmenům, kteří tam seděli. Tento uraloaltajský vliv a vůbec vlivy vycházející od Finnů severních a volžských objevují se po různu i u Slovanů na konci I. tisíciletí. Není na př. pochyby, že instituce volchvů ruských podléhala značně působení finnského šamanismu, a také šperky finnské objevují se tu a tam ve hrobech, jež mají jinak více rázu slovanského; ale celkem bylo tohoto vlivu málo a zůstával omezen jen na severovýchodní okraj Slovanstva, kde naopak Slované mnohem více kulturně i politicky přemáhali Finny.

Mnohem větší vliv na Slovany měl vlastní Orient v užším slova smyslu od Turkestanu po Persii, Syrii a Malou Asii.

Měl jsem výše (na str. 370) příležitost vyložiti, jak vliv tohoto Orientu zesílil v IX. a X. století do takové míry, že orientální obchod obsáhl přímo skoro celé Slovanstvo, nehledíc ani na nepřímý vliv, kterým působil skrze zorientalisovanou kulturu byzantskou. Byly to především předměty drobného umění, denní potřeby a některé druhy zbraní, které zaplavovaly Slovanstvo východní a z části i západní. Vidíme až po Odru spousty šperků orientální provenience, zejména stříbrných, jemným filigránem zdobených, a to jak v hrobech slovanských, tak v pokladech obchodníky ukrytých. Také výzbroj orientální přecházela, především šavle, kord, potom topor, kroužkové brnění a špičatá přílba (šišák), snad i korouhev. A ještě jiné zjevy jsou v slovanské kultuře stejného původu. V domě sem patří čertog, v oděvu různé druhy dlouhých kabátů, řasnatých šaravar a vysokých barevných bot a kalpaků, dále různé druhy drahocenných látek, pokud nebyly původu byzantského. Z Orientu přišel zvyk holiti si hlavu, nebo vázati vlasy v copy, píti kumys, užívati koření, loviti pomocí sokolů a jestřábů, pěstovati některé druhy šlechtěného ovoce (hruše), vařiti pivo z chmele. Obchodníkům, přicházejícím s orientálními tovary, přičetl bych též zavedení iráckých měr a váh, event. i duodecimálního systému čítacího, nebyl-li tento přenesen k Slovanům už stykem skythským nebo sarmatským. I náboženství není bez vlivů, ač zde nevidíme dobře

(převzetí Chorse?, Simargla?, ctění ohně?) a kamenné pomníky východní vyvolaly u Slovanů napodobení i převzetí terminů *(kumir, istukan, balvan)*. I ruský název pro mohylu, na níž pomník stál *(kurgan)*, je původu východního. V sociálním životě nevidíme zprvu středoasijského despotismu nebo maďarsko-chazarského rozdělení moci civilní a náboženské, ale je-li instituce županů, jak se domnívám, turkotatarského (a to avarského) původu, zasáhl Orient i v tomto směru pronikavě do sociální organisace slovanské, ovšem již před IX. stol. A zajisté i knížecí harémy byly pod tím vlivem.

Východní Slované byli ovšem přirozeně první na ráně a u nich také tyto vlivy způsobily takové sblížení s Orientem, že se stalo podkladem pozdějšího velkého rozšíření politické moci, národnosti a kultury ruské na východ.

V úzkém spojení s Orientem byl na konci I. tisíciletí i vliv kultury *byzantské*. Neboť zde již nepůsobila nová fase staré řecké kultury, nýbrž antický římskořecký základ prosycený od VI. století nazkrz Orientem, zejména vlivem Syrie a Persie. Proto je též leckdy těžko říci, co z výrobků, nesoucích na sobě orientální ráz, přišlo přímo z Orientu, a co z dílen byzantských, jež byly soustředěny vedle Cařihradu hlavně v Syrii.

Vlivy byzantské docházely k Slovanům již před X. stoletím, a to k ruským i jižním. Zejména ti, kteří seděli na Balkáně (vyjímajíc Slovany na Adriatickém pobřeží, na něž působila Italie), byli úplně pod vlivem byzantským, cařihradsko-solunským. O jejich osudech a kultuře před X. stol. nemáme zpráv, ale to, co ukazují hroby a jiné nálezy, uvnitř poloostrova (i v Albanii a v Dalmacii) ze VII. a VIII. stol., je úplně byzantské. Šperky a nádobí je děláno vesměs v dílnách byzantských a šperky ze současných slovanských a nomadských hrobů v Uhrách pokládám rovněž valnou většinou za výrobek téhož původu.

I na západ šel tento vliv od konce IX. století, třebas v jiném směru. Když r. 863 přinesli řečtí věrozvěsti na Moravu křesťanství a první svaté knihy ve slovanském jazyku, učili zajisté Slovany tamější i dalším vědomostem: písmu, počítání a řeckému dělení času. Glagolice i kyrillice mají za podklad písmo řecké. A s křesťanstvím i jiné tovary přišly v tu dobu do Velké Moravy, do Čech a dále. Ale to netrvalo dlouho a nebylo toho v celku mnoho. Je příznačné, že první křesťanské kostelíky v Čechách nemají na sobě nic byzantského. Za to na Rusi se tento vliv nesmírně

rozmohl. Zprvu sice Rus podléhala více Orientu, ale když bylo křesťanství přineseno z Řecka, když Vladimír přivezl si řeckou princeznu, mistry umělce a mnohé krásné věci z řecké Korsuni, když stavba prvních chrámů v Kijevě i jinde (a zajisté i obnovení dvorců knížecích a jiných vznešenějších domů) svěřována byla mistrům z Cařihradu povolaným, když první slovanští adepti umění chodili se učit do Cařihradu, Korsuni, nebo i Antiochie, — situace se obrátila a vliv byzantský nebo přesněji řečeno byzantsko-orientální převládl vliv Orientu. V hmotné kultuře jeví se to nejsilněji v zlatnictví a ve vojenství.

Rusko je od té doby stále zásobeno uměleckými výrobky ze Syrie a Cařihradu, jež se snaží napodobiti, přijímajíc i techniku filigránu, niella, tausie, inkrustace a obtížného emailu, i formy věcí. Celé církevní a světské umění ruské stalo se odnoží byzantského v architektuře i malbě. Ani skelné industrii se v Kijevě nevyhnuli. Při tom převzalo Rusko přirozeně i mnoho jiného, řadu nových součástí krojových a drahocenných látek. Na domácí práci tkalcovskou a pletenou cizina sice nepůsobila a starou svoji textilní techniku dovedli Slované sami dovésti ke značné dokonalosti. Ale slavnostní kroj knížecí (ruský i bulharský) byl od koruny až k sandálům byzantský, a zajisté i kroj, v němž vycházeli na knížecím dvoře velmoži.

Stejně silně působilo byzantské resp. staré římské válečnictví na jižní a východní Slovany. Naučili se velmi brzy taktice římské, zejména římskému obléhání a dobývání měst pomocí různých velkých strojů válečných. Naučili se táboření a šikování vojska, odznaky vojenské jsou římsko-byzantské.

Rovněž je dosti vlivů v pohanské mythologii slovanské, které musíme klásti především na vrub styků s římskobyzantskou kulturou z části ještě před přijetím křesťanství, z části i po přijetí. Tak vidíme vlivy tradic sv. Blažeje a sv. Eliáše na Velesa a Peruna, vlivy na slovanské sudičky, přechod Trajana v mythické bytosti ruské, přechod různých slavností jako koledy, kračuna, rusalií, radunic a také ráz kupala, sobotek a Jarila vykládati nutno aspoň z části působením řecko-orientálních kultů adonistických, zejména jejich kulty fallické. Rovněž leckteré detaily slovanského svatebního ceremonielu vznikly vlivem řeckým, řecko-hebrejským nebo římským. Že ovšem i mnohé neřesti, jako pederastie, jsou u Slovanů původu řeckého nebo orientálního, není pochyby. Do zábav vůbec přinesl Cařihrad a Orient řadu nových hudebních

nástrojů, především varhany, cymbály, tympany, nakry, žaltář, kovové trouby válečné a snad i gusle.

Naproti tomu všemu zpětné vlivy slovanské na sousední kultury byly celkem nepatrné, a ještě zůstaly omezeny na prostý sousední lid, jenž občas přijal od Slovanů výrazy pro věci, které už před tím znal a měl, — jen zřídka pro něco nového. Tak přešla slova sani, kuna, věvera, chmel, konopě do latiny nebo řečtiny, tak názvy lodní ladja, pramь, nebo ruské торгъ, мыто k nordickým Germanům, dvornica, krčma, pečeť, tlumočník, do Německa a ples již k starým Gotům. Dále do Německa proniklo ještě slovanské plátno, koňské sedlo a charakteristické kusy slovanského kroje sukně, krzno (sclavina) ještě dále, až do západní Evropy. Ale to je snad vše.

Jediný národ převzal mnoho ze své kulturní, hlavně hospodářské terminologie od Slovanů, — Maďaři, a to hned po svém příchodu do Uher, které nalezli naplněné Slovany všech větví, na západě od Ipel'u po Blatno Slováky (Moravany), na jihu Slovinci a Chorvaty, na východě Bulhary.[1] Jakkoliv pak v jednotlivostech nedovedeme pověděti, převzali-li vedle výrazu i věc, zdali věc tu před tím vůbec neznali a neměli, přece celková summa dvanácti set slovních kulturních výpůjček, jak je kdysi předvedl Fr. Miklosich,[2] je příliš veliká a ukazuje nesporně nejen úzký styk Maďarů se Slovany, nýbrž i jejich kulturní závislost na Slovanech. Maďaři se ocitli zjevně v Uhrách tváří v tvář národu kulturně výše stojícímu, zejména v racionálním vedení hospodářství a mimovolně přejímali od něho do svého jazyka a do své kultury mnoho nového a užitečného. V tom je také výmluvný důkaz, že Slované v X. století stáli již mnohem výše nežli bylo několik století před tím v zákarpatské pravlasti. Vůbec dlužno znovu říci, že v IX. a X. století kultura slovanská nebyla již nízká. Velký převrat kulturní, který se provedl u Slovanů, dokonal se sice v století X., ale připravoval se na východě a jihu od VII. a na západě od počátku IX. století.

Jen v umění zůstávali ještě pozadu a bylo potřebí velmi silných popudů v X. a XI. století, aby se probudila jejich umělecká tvořivost. Ale pak nebyla nepatrná. Ani ne to, co vytvářeli, neboť to byla zprvu jen více méně cenná imitace, jako právě schopnost,

---

[1] Pronikání Rusů přes východní Karpaty bylo teprve v počátcích.

[2] *Fr. Miklosich* Die slavischen Elemente im Magyar. Wien 1872 (Denkschr. Akad. XXI.).

s jakou se dovedli hned přizpůsobiti umělecké práci, technické i komposiční, ukazuje nám, že nemůžeme umělecké vlohy starých Slovanů podceňovati tak, jak to občas činí němečtí badatelé. Slovanské umění nebylo primitivní, neboť Slované, třebas pozdě, vystoupili hned se značným vkusem a s uměleckou technikou.[1] Napodobujíce jiné, neztráceli přece nadobro svého rázu, jenž se právě projevoval v tom, jak dovedli zpracovati a assimilovati kultury vyšší. Ostatně jsem jist, že i prostý selský lid, vzdálený vlivům vyššího umění, dovedl stále vytvářeti drobné umění v úpravě svého dřevěného příbytku, ve výzdobě svého šatu nebo visutých tkaných ploch. Krásná tektonika karpatských domů nebo dokonalá technika a komposice barevného vyšívání slovanského ukazují na tak starý vývoj, že jeho počátky spadají jistě do doby pohanské.

Všechno, co jsem dosud pověděl, ukazuje nám ještě jednu důležitou věc: slovanská kultura nemohla býti a nebyla na konci doby pohanské jednotná, a o nějaké zvláštní slovanské kultuře před přijetím křesťanství nemůže býti řeči, právě tak, jako nemůžeme mluviti o jednotě rassové nebo národní. Bylo příliš různé prostředí, v němž se ocitli Slované jižní, západní a východní, byly příliš různé styky obchodní, kterým v něm podléhali, abychom mohli mluviti o nějaké jednotné kultuře slovanské. Té nebylo od té doby, co se rozešli ze své kolébky, ba již před tímto velkým rozchodem můžeme v oblasti praslovanské předpokládati differenciaci, která se později stala základem celé jejich kulturní historie, — totiž rozdělení na kulturní sféru západní a východní.

Západní část Praslovanů, sedící při Visle a pravděpodobně i při Odře, směřovala stále na západ a přibírala od dávna prvky zcela jiných kultur nežli ta, jež seděla na východě a směřovala v Podněpří. Do západní části přicházely sice málo, ale přece jen kulturní vlivy z Uher od Dunaje, z Alpských zemí a z Italie, zejména za doby císařství římského a vedle toho drobné vlivy germanské vlny, šířící se od dolního Labe a Odry nahoru.

Tím se západní Slované už v době předhistorické počali kloniti k světu germansko-římskému a toto přiklonění se později stupňovalo a zůstalo jejich hlavním kulturním příznakem.

Naproti tomu východní dněprovská část ocitovala se vždy ve sféře vlivů mesopotamských, černomořských, skythosarmatských,

[1] *Kondakov* P. древн. V. 10 sl., 25.

potom i finnských a i když sem později zasáhl vliv germanský a římský, byly to zase vlivy odchylné od západních. Byla to nordická a římsko-byzantská kultura, která se sem dostavila a i při tom nikdy nezatlačila působení Orientu. Tak se stalo, že velký rozpor dvou slovanských světů, který vidíme v pozdější historii a dnes, byl vlastně založen již dávno v dobách předhistorických. Nový ruský eurasismus jest něco, co již existuje od dob pradávných.

V pravlasti rozdíl mezi západem a východem nebyl ovšem značný. Slovník praslovanský ho vůbec neukazuje, neboť se nová slova s obou stran šířila do celé jednoty.[1] Ale byl tam, počínal a pokračoval. Po příchodu křesťanství byl pak prohlouben do té míry, že jen věky nových velkých styků byly by jej mohly vyrovnat. Ale styky ty se nedostavily a Slovanstvo zůstalo rozpolténo na dva různé světy, jež se v jednotu již nesejdou.

---

[1] *A. Šachmatov* Введеніе въ курсъ р. яз. (Petr. 1916) 25.

OPRAVY A DOPLŇKY.

Na str. 361. řádek 11. zdola čti SS. IV. 220.

K str. 363.: Z. Zakrzewski dívá se na starší nálezy řeckých mincí mezi Odrou a Labem velice skepticky. Víry dává jedině nálezu (tetradrachem) z okolí Inowracławi (Zap. muz. Pozn. II.—III. 31).

Na str. 365. ř. 16. zdola připoj *Schránil* Nálezy ant. mincí v Čechách (Numism. čas. I. 23, 1925).

Na str. 368. ř. 12. zdola čti V. 60 sl., 101.

Na str. 380. připoj, že prodej drahých látek a šatů (skaramangů) Bulharům byl v X. stol. státním byz. monopolem (srv. Изв. блъг. ист. др. VI. 197).

Na str. 386. o exportu medu a plátna lněného z bulharské Makedonie do Cařihradu v X. stol. viz edikt Lva Moudrého (Изв. ист. др. VI. 198—200).

Na str. 409. připoj k pečetím rus. vládců zmínku N. Kondakova (Древн. IV. 172).

Na str. 416. připoj k výkladu o Trusu článek M. Rudnického v Slavia occid. III.—IV. 324, 432, v němž ztotožňuje Truso s Tczewem.

Na str. 421. připoj, že hospodářský a trhový život v Cařihradě v X. stol. vyličuje byzantský edikt (t. zv. ἐπαρχικὸν βίβλιον), jejž vydal *J. Nicole* Le livre du préfet. Gen. 1893 a rozebral *Iv. Sakazov* v článku Изв. за бълг. търговия въ Цариградъ презъ X. вѣкъ (Изв. ист. др. VI. 1924, 195).

Na str. 441. připoj do pozn. 3.: *O. Nuoffer* Der Rennwagen im Altertum. L. 1904.

Na str. 444. ř. 14. shora připoj, že prastarým všeslovanským terminem u kola je *osa* (осъ — axis) a patrně i *oj, oje*. Srv. *Miklosich* EW. 227, 220, *Sreznĕvskij* Мат. II. 752 a *Brückner* Enc. pol. IV. 2, 202.

Na str. 444. ř. 13. zdola připoj, že H. Barić odvádí r. tělegu z alb. *tevľigu* (Idg. Jahrb. IX. 199).

Na str. 459. pozn. 7. připoj, že nově A. Matějček klade malby u sv. Klimenta v Staré Boleslavi do druhé pol. XII. stol. (Dějepis výtv. umění v Č. 70).

K str. 482. Jelikož se mi Materyaly *W. Lebińského* (Militaria) dostaly do rukou teprve při tisku knihy, doplňuji zde některé odkazy pro vojenství staré Polsky. O táboru vozovém viz str. 114, 406, 571, o soubojích 135, o akklamacích v boji 146, 264, 472, o šiku 569, o ostrozích 427.

Na str. 483. pozn. 1. připoj, že kniha *H. Kuffnera* o starém českém válečnictví (Praha 1923), týká se sice doby pohanské, ale jen na základě falešného RK.

Na str. 489. připoj do pozn. 3., že starý termin doložený z XI. stol. je ještě *ojminъ, ojmъ*, tolik co vojín (*Sreznĕvskij* II. 638).

Na str. 530. do pozn. 1. připoj, že *nožnice* nalézají se i v bibli královny Žofie (*Lebiński* Mat. 397).

Na str. 542. k výkladu slov *sěkyra* a *topor* srv. stať Mladenovu v Revue des ét. slav. IV. 193. Brückner soudí, že topor přišel tureckým prostřednictvím (Enc. pol. IV. 2, 204).

Na str. 571. připoj do pozn. 5. nález podobné přílby v Liptově (Sborník mus. spol. 1910, 29).

Na str. 589. do pozn. 1. připoj, že název Sattel převzali Němci od Slovanů (*Brückner* Enc. pol. IV. 2, 201).

Na str. 591. do pozn. 3. připoj hrob od Černjachova (*Hampel* Ujabb tab. 100—101.

Na str. 613 do pozn. 2. připoj *Wojciechowski Z.* Momenty terytoryalne organizacyi grodowej w Polsce Piastowskiej. Lwow (Studya nad hist. prawa pol, VIII).

Na str. 615. do pozn. připoj, že centr. stat. komitét ruský vydal r. 1873 úřední soupis hradišť: Свѣдѣнія 1873 года о городищахъ и курганахъ (srv. Зап. арх. Petr. VIII. 236).

Na str. 671 a 379 připoj, že o cařihradských dílnách umělecké industrie zlatnické a textilní (ve čtvrti zv. χαλκοπρατεῖα) sebral materiál *J. Ebersolt* Les arts sompt. de Byzance. Paris 1923, 4 sl.

Na str. 781 připoj, že se ruské vyšívané ručníky už v pol. XII. stol. vyvážely daleko (*Kondakov* Древн. VI. 7).

REJSTŘÍK.

OBSAH:

